

KRONO

Pirkka Frigren

KOTISATAMASSA

Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja
perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun
suomalaisessa rannikkokaupungissa

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 277

Pirita Frigren

Kotisatamassa

Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden
toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi yliopiston Historica-rakennuksen salissa H320
tammikuun 22. päivänä 2016 kello 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of
the Faculty of Humanities of the University of Jyväskylä,
in building Historica (H320), on January 22, 2016 at 12 o'clock noon.

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2016

Kotisatamassa

Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden
toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 277

Pirita Frigren

Kotisatamassa

Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden
toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2016

Editors

Pirjo Markkola

Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Pekka Olsbo, Sini Tuikka

Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

Jyväskylä Studies in Humanities

Editorial Board

Editor in Chief Heikki Hanka, Department of Art and Culture Studies, University of Jyväskylä

Petri Karonen, Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Paula Kalaja, Department of Languages, University of Jyväskylä

Petri Toiviainen, Department of Music, University of Jyväskylä

Tarja Nikula, Centre for Applied Language Studies, University of Jyväskylä

Epp Lauk, Department of Communication, University of Jyväskylä

Cover pictures:

Alexandra Frosterus: Seaman's wife on the coast (Sjömanshustru på stranden) 1860, sketch. Turku Art Museum, Finland.

Claes Wilhelm Gylden, Map of Pori (Porin kaupunkikartta), 1840. Source: www.vanhakartta.fi

Cover design: Ville Korhokangas, Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

URN:ISBN:978-951-39-6511-2

ISBN 978-951-39-6511-2 (PDF)

ISSN 1459-4331

ISBN 978-951-39-6510-5 (nid.)

ISSN 1459-4323

Copyright © 2016, by University of Jyväskylä

Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2016

ABSTRACT

Frigren, Pirita

Merchant Sailors' Spouses, Household Economy and Female Agency in the Finnish Seaports, c. 1830-1870

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2016, 392 p.

Jyväskylä Studies in Humanities

ISSN 1459-4323; 277 (nid.), ISSN 1459-4323; 277 (PDF)

ISBN 978-951-39-6510-5 (nid.)

ISBN 978-951-39-6511-2 (PDF)

Diss.

This study concerns merchant sailors' wives and widows as inhabitants and actors in Finnish port towns from the 1830s to the end of nineteenth century. By focusing on this social group of townswomen, I discuss the themes of marriage, family, and also household economy, women's work and agency, urban living and its social order. During the nineteenth century Finnish shipping expanded beyond the Baltic Sea. Besides import and export trade, Finnish ship-owners invested in the cargo business between foreign ports. Finland, then a Grand Duchy of Imperial Russia, became an actor in the global economy through local merchant maritime activity. Work at sea separated seamen from their families, often for several years at a time, and sailors' spouses represented their households in the local community. For many women, experiencing their marital life alone became not only a temporary but a permanent state as sailors' deaths and disappearances abroad caused widowhood and broken families. Significant domestic side effects of sailing on the high seas included the rise of female-headed households, remarriages, blended families as well as reorganizing of living, breadwinning and caring. These often informal arrangements caused dividing lines of household composition to shift as people other than relatives might share a household. Unlike early modern people, friends, neighbors, and local institutions became a more important safety net than blood relatives for the seafaring community. Also, women's active appeals to town magistrates, shipping officials, and poor relief caused the local institutions to react to the social ramifications of the growth of the maritime sector. Maritime labor was an occupation of the mass of (landless) people whose lowly social class excluded them from the privileged estates and who were dependent on their masters' supervision. In addition to their husbands' occupation, the position of sailors' wives was simultaneously defined by features such as gender, marital status, motherhood, age, reputation, social background, personal work performance, and ability to work. The status of a sailor's wife had different meanings as these features intersected in women's lives. In order to understand this heterogeneity, I employ group biographical methods. The analysis is based on 551 women, born in the late eighteenth and early nineteenth centuries on whom I have compiled contextualized life stories by cross-referencing various sources. The data consists of documents produced by various local authorities: the Evangelical Lutheran Church of Finland, the local poor relief, town government (the magistrates), the town court, the county government and the court, and the local shipping authority, the Seamen's House. I also utilize contemporary newspapers, stories, and the archives of local merchants to support my analysis. The study focuses especially on one of the biggest centers of mid-nineteenth century foreign trade, the port town of Pori. Other Finnish seaports, especially those on the west coast of Finland are taken into consideration. However, families separated due to war-time or migrant work are ever present over time and space.

Keywords: Women's history, Gender history, Family history, Female agency, Sailors' wives, Port towns, Maritime labor, Finland, Nineteenth century.

Author's address Pirita Frigren
Department of History and Ethnology
P.O. Box 35 (H)
40014 University of Jyväskylä, Finland
pirita.frigren@jyu.fi

Supervisors Professor Pirjo Markkola
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Professor Jari Ojala
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Professor Petri Karonen
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Reviewers Professor Kari Teräs
School of Social Sciences and Humanities
University of Tampere, Finland

Professor Kirsi Vainio-Korhonen
School of History, Culture, and Art Studies
University of Turku, Finland

Opponents Professor Kari Teräs
School of Social Sciences and Humanities
University of Tampere, Finland

ESIPUHE

Elin lapsuuteni ympäristössä, jonka menneisyys nojaa merenkulkuun. Kasvoin Porin pohjoispuolella entisen maalaiskunnan alueella, missä torjuimme kave-reideni kanssa pitkäveteisyyttä pyöräilemällä loputtoman oloista, Kokemäenjo-kea myötäilevää Lyttyläntietä. Ilman että minulla oli aavistustakaan asiasta, kulutin joutopäiviä Lyttylän kartanon varvinrannassa, paikalla, jolla aatelispor-vari ja Ruotsin Itä-Intian kauppakomppanian entinen kapteeni Fredrik Frans Wallenstråle rakennutti 1800-luvun alussa aikansa suurimpiin kuuluvat suoma-laisalukset. Hänen puolisonsa Maria Charlotta de Carnallin myötäjäisinä saa-man kartanon paikalla sijainneessa vanhassa kansakoulussa kävin isän mukana hirtvipeijaisissa. Kotini oli tasaisten peltojen – muinaisen merenpohjan – ja met-sien ympäröimä. Se oli ympäristössä, jossa elanto tuli pysymällä paikallaan, ei lähtemällä liikkeelle. Meri oli kotiseudullani läsnä, mutta etäinen. Pyöräretkien ohella meri merkitsi lähinnä kuumen kesäpäivän autoajelua yli 20 kilometrin päähän Yyterin sannoille.

1800-luvun satamakaupungin ja ympärysalueiden asukkaiden suhde me-reen ja merenkulkuun saattoi muistuttaa jollain tapaa omaani. Niille, jotka eivät itse menneet merille, merellisyyden läsnäolo oli itsestään selvää ja tiedostama-tonta, mutta silti monin kulttuurisin, sosiaalisin ja taloudellisin tavoin yksittäis-ten ihmisten ja perheiden elämäntilanteihin vaikuttavaa. Merelliset elinkeinot antoivat välillisesti toimeentuloa suurelle joukolla kaupunkilaisia, jotka eivät itse kadonneet laivan mukana horisonttiin. Tavoittaakseni kaikkea tätä mennei-syyden arkista kuhinaa halusin tutkia kaupunkiyhteisöä ja ihmisryhmää, joka koki merenkulun maalta käsin.

Aiheesta ei kuitenkaan olisi syntynyt väitöskirjaa ilman ohjaajiltani alusta loppuun asti saamaani järkähtämätöntä tukea. Pääohjaajani, professori Pirjo Markkola on ollut minulle akateeminen äiti. Olen saanut seistä olkapäillä, joilta olen voinut tähyillä hänen rakentamaansa sukupuolihistorian, sosiaalishistorian sekä perhe- ja yhteisöhistorian tieverkostoa. Ei ole ollut tilannetta, jossa Pirjo ei olisi pitänyt puoltani tai paneutunut työhöni! Professori Jari Ojala on niin ikään jaksanut väsymättä innostaa minua kunnianhimoisiin tutkimussuuntiin. Vii-ikonlopun jäljiltä sähköposti saattoi olla pullollaan Jarin lähettämää meri- tai taloushistoria-aiheista lukemista tai konferenssivinkkejä, jotka myöhemmin saattoivat johtaa yhteisiin esitelmiin tai julkaisuihin. Häntä kiitän myös laitok-sen johtajana siitä, että tutkimustyön edellyttämät fasilitetit ovat järjestyneet minulle ilman minkäänlaista katkosta koko viiden vuoden ajan. On äärimmäi-sen tärkeää, että väitöskirjan ohjaaja ottaa ohjattavansa mukaan omiin hankkei-siinsa, tukee parhaalla mahdollisella tavalla tutkijan toimeentulon järjestämistä ja on kiinnostunut ohjattavansa väitöksen jälkeisistä suunnitelmista. Professori Petri Karonen on menetellyt ohjaajana juuri näin, minkä ohella hänen jämpä ja konkreettinen palautteensa on auttanut minua terävöittämään argumenttejani ja löytämään aineistoja ja teoksia, joiden olemassaolosta en muutoin olisi tullut tietämään.

Professori Kari Teräs ja professori Kirsi Vainio-Korhonen suostuivat käsi-kirjoitukseni esitarkastajiksi. Professori Terästä kiitän myös vastaväittäjän tehtävän vastaanottamisesta pikaisella aikataululla. Opponenttien tekemä tutkimustyö antoi perustan, jonka ansiosta varhaismodernin ja modernin ajan taitteen satamakaupunkia ja naisten toimintaa kaupunkilaisina oli erityisen mielekästä tutkia. Suurkiitos teille palautteesta, joka hioi raakileesta valmiin tutkimuksen. Kaikki virheet ja väärinymmärrykset korjaan omaan lukuuni.

Professori Ilkka Nummela on verrattoman kannustavaan tyyliinsä auttanut minua näkemään työni vahvoja puolia ja niitä kohtia, joihin voisin vielä löytää jonkin oivan viitteen vuodelta 1936, 1965 tai 1987 ja samalla napannut kyseisen teoksen hyllystään. Vuosien varrella olen ollut etuoikeutettu tekemään yhteistyötä hänen kanssaan muidenkin historiahankkeiden pauloissa. Professori Kustaa H.J. Vilkunaa kiitän häneltä saamani palautteen ohella hyväntuulisen ilmapiirin luomisesta Suomen historian oppiaineeseen ja sen tutkijaseminaareihin. Kaikki Historian ja etnologian laitoksen seminaarit ja tutkimuskeskittymät, joiden toimintaan olen ottanut osaa, ovat tarjonneet rakentavaa ja kaitsevaa tukea. Sama on sanottava kollegoista, kiitos teille kaikille tasapuolisesti. Erikseen haluan kiittää ystäviäni FT Tiina Hemminkiä, jolle sähköpostiosoitteestani on lähetetty kaikista eniten viestejä, viimeiseksi osa väitöskirjaa kommentoitavaksi, sekä FT Pasi Saarimäkeä, joka on toiminut lähestulkoon työni haamuohjaajani ja verrattomana toverina niin akatemiassa kuin sen ulkopuolella. FT dosentti Jari Eilola, FT dosentti Piia Einonen, FT Laura Hirvi, FT Kirsi-Maria Hytönen, professori Tiina Kinnunen, FT Eerika Koskinen-Koivisto, FM Miia Kuha, FT Antti Malinen, FT Antti Räihä, FT dosentti Heli Valtonen sekä tietenkin Historican H123-huoneen kokoonpano kaikissa eri muodoissaan vuosien varrella – myös teiltä olen saanut palautetta, ystävyyttä ja kirjalainoja. Hartioideni puolesta kiitän Helan sulkapalloilijoita.

Tutkija ei elä pelkillä arkistolöydöillä ja ahaa-elämyksillä. Sen vuoksi kiitän Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitosta, Historiatieteiden valtakunnallista tohtoriohjelmaa, Åbo Akademin Kulttuurin, historian ja filosofian koulutuslinjaa, Oskar Öflunds Stiftelseä sekä Emil Aaltosen säätiötä työni rahoittamisesta. Vaikka suuri osa tutkimukseni aineistosta on ollut käytettävissä digitaalisessa muodossa, olen selaimen käynnistämisen ohella päässyt menneisyyden äärelle myös kävelemällä moneen arkistorakennukseen. Jokainen arkistomatka on edustanut minulle tutkijantyön parhaita puolia ja löytämisen iloa. Kiitokset erittäin ystävällisestä palvelusta kuuluvat Kansallisarkiston, Turun maakunta-arkiston, Turun taidemuseon, Jyväskylän maakunta-arkiston, Porin seurakuntayhtymän arkiston, Satakunnan museon arkiston sekä Åbo Akademin merihistoriallisen arkiston sekä luonnollisesti myös Jyväskylän yliopiston kirjaston henkilökunnalle. Virginia Mattila on tarkastanut työni englanninkieliset osiot. Jyväskylän yliopiston kirjaston julkaisuyksikkö huolehti työni ulkoasusta ja Ville Korkiakankaan kädenjälki näkyy kirjan kannessa. Kiitos teille korvaamattomasta avusta!

Lähelläni on ihmisiä, jotka uskoakseni pysyisivät siinä, vaikka koko väitöskirjaa ei olisi syntynytäkään. Lapsuudenystävistäni Juha Lönnberg aina on

jakanut kanssani menneen maailman visuaalisen ihastelun, Satu Heino uskonnon ja historian kummallisuuksien ihmettelyn. Heidi Lahtinen on lähes koko elämäni ollut henkilökohtainen maalaisjärkeni. Kiitos, että olen saanut viettää niin monta hyvää hetkeä kanssanne. Oma lapsuudenkotini sekä anoppilani Lohjan Pullissa ovat tarjonneet suojapaikkoja arjen eroosiolta. Olen saanut perhepiiriltäni tukea ja rakkautta, joka kantaa minua joka päivä. Kiitos vanhemmilleni Kirsi-Leena ja Jukka Frigrenille sekä appivanhemmilleni Hanna-Liisa ja Heimo Laineelle siitä, että olette olleet sataprosenttisen läsnä elämässämme, vaikkakin satojen kilometrin päässä. Veljeni Jouko Frigren on viihdyttänyt perhettämme säännöllisesti ja jakanut kanssani sisarusten välisen huumorintajun. Lapseni Irene ja Venny ovat kasvaneet isoiksi tämän tutkimusprojektin kuluessa; taaperosta on tullut esikoululainen ja esikoululainen kasvanut melkein äidistä ohi. Kiitos että olette auttaneet ymmärtämään ajallisuutta ja ihmiselämän monimutkaisuutta – ilman niiden tajua ei historiantutkimuksestakaan tulisi mitään. Lopuksi, Tuomas, sinulle kuuluu kiitos siitä, että lähdin Kleion matkaan. Varsinkin viime kuukausina olemme saaneet kokea, että se tie ei ole aina hypeltävän kevyt. Kiitos kuitenkin, että olet jaksanut (välillä kantaa) minua.

Jyväskylässä 15.12.2015

Pirita Frigren

KUVIOT

KUVIO 1 Tutkimuksen metodiset valinnat.....	54
KUVIO 2 Merimiesperheiden lasten kummien siviilisäätö Porin kaupunkiseurakunnassa 1830–1855.....	156
KUVIO 3 Erokirjahakemukset 11 Pohjanlahden satamakaupungissa 1830–1890	173

TAULUKOT

TAULUKKO 1 Merimiesavioliittojen määrä ja osuus kaikista solmituista avioliitoista Porissa, Raumalla, Uudessakaupungissa ja Kristiinankaupungissa 1830–1865.....	100
TAULUKKO 2 Porissa solmittujen merimiesavioliittojen osuus kaikista avioliitoista sekä niiden sijoittuminen kaupunki- ja maaseurakuntaan 1830–1865	103
TAULUKKO 3 Porissa ja Ulvilassa vihittyjen merimiesten vaimojen sosiaalinen tausta.....	109
TAULUKKO 4 Naimisissa olevien merimiesten lukumäärä ja osuus kaikista merimiehistä Porin vuoden 1850 henkiveroluettelon ja Porin merimieshuoneen matrikkeleissa n. 1842–1860	126
TAULUKKO 5 Merimiesten tuloista osallisten henkilöiden määrä Helsingissä, Turussa, Viipurissa ja Oulussa 1870.....	127
TAULUKKO 6 Merimieskotitalouksien perheenpäiksi määritellyt henkilöt Porissa 1830–1860.....	138
TAULUKKO 7 Perheellisten merimiesruokakuntien iäkkäät tai vaivaiset hoidokit henkikirjoissa 1830–1860	141
TAULUKKO 8 Leskien solmimat uudet avioliitot lääneittäin 1877.....	152
TAULUKKO 9 Merimiesperheiden tyypillisimmät kummiryhmät Porin kaupunkiseurakunnassa 1830–1855.....	160
TAULUKKO 10 Erokirjahakemukset 11 Pohjanlahden satamakaupungissa 1830–1890	172
TAULUKKO 11 Ajallinen etäisyys karkaamisen ja eron hakemisen välillä ...	180
TAULUKKO 12 Huoruus- ja salavuoteusrikoksista ripitetyt Porin kaupunkiseurakunnassa 1830–1872	185
TAULUKKO 13 Naimisissa olevien porilaisten merimiesten muita tulonlähteitä merimiesuraa ennen, pestausten välillä sekä merimiesuran jälkeen n. 1840–1870 (n=186)	204
TAULUKKO 14 Merimiesten vaimojen ja leskien esiintyminen Porin maistraatin pöytäkirjoissa 1836–1843.....	234
TAULUKKO 15 Merimiesten vaimojen saamat tuomiot Porin kämnerinoikeudessa suhteessa muihin tuomittuihin 1830–1840	273

TAULUKKO 16	Porin kaupunkiseurakunnassa omaisuusrikoksien vuoksi ripitetyt 1830–1872	275
TAULUKKO 17	Vuosittaista köyhäinapua rahassa ja rukiissa saaneet (kirkonköyhät) ja merimiesperheiden osuus 1842–1865	284
TAULUKKO 18	Porin merimieshuoneen myöntämien avustusten suuruus 1878 avunsaajan aseman mukaan (suluissa avustettavien lukumäärä kussakin ryhmässä)	299
TAULUKKO 19	Suostuntaverotetut merimiehet, merimiesten vaimot ja lesket sekä suostuntaverotettujen määrä yhteensä kaupunginosittain Porissa 1866	308
TAULUKKO 20	Merimiesväestön perukirjat sekä perukirjat, joiden kuolinpesissä merimiesväestöä perillisinä, kiinteän omaisuuden sekä pesien ylivelkaantumisen esiintyvyys, 1860–1861	314

LYHENTEET

ELKA	Elinkeinoelämän keskusarkisto
HISKI	Suomen Sukututkimusseuran HisKi-historiakirjat-tietokanta
KA	Kansallisarkisto
LSA	Luvian seurakunnan arkisto
OSA	Oulun seurakunnan arkisto
PKM	Porin kaupunki- ja maaseurakunnan arkisto
PSYA	Porin seurakuntayhtymän arkisto
RKM	Rauman kaupunki- ja maaseurakunnan arkisto
SAOB	Svenska Akademiens Ordbok
SatM	Satakunnan Museo
SHS	Suomen Historiallinen Seura
SKS	Suomen Kirjallisuuden Seura
SLS	Svenska Litteratursällskapet i Finland
TMA	Turun maakunta-arkisto
UKA	Uudenkaupungin seurakunnan arkisto
USA	Ulvilan seurakunnan arkisto
ÅA	Åbo Akademi

SISÄLLYS

ABSTRACT

ESIPUHE

KUVIOT, TAULUKOT JA KUVAT

LYHENTEET

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	15
1.1	Lähtevä mies, paikallaan pysyvä nainen	15
1.2	Aikaisempi tutkimus.....	18
1.2.1	Merelliset naiskuvat.....	18
1.2.2	Merenkulkuyhteisöt ja perhekäsitysten muutos	24
1.3	Tutkimustehtävä ja hypoteesit.....	30
1.4	Perhe ja kotitalous, yhteisö ja patriarkalisuus	35
1.5	Tutkimuksen rajaukset.....	45
1.6	Tutkimusmetodi, tutkimuksen rakenne ja lähteet.....	53
1.7	Tutkimuseettiset huomiot	62
2	SATAMAKAUPUNKI JA SEN ASUKKAAT.....	67
2.1	Maailmantaloutteen kiinnittyvä paikallisyhteisö	67
2.2	Merimiesväestön paikka sosiaalisessa hierarkiassa	74
2.2.1	Suojeluksenalainen väestö	74
2.2.2	Kuri ja sosiaalisen hierarkian fyysinen kokemus	83
	PERHE JA AVIOLIITTO.....	91
3	MERIMIESAVIOLIITTO YHTEISKUNNAN PIENOISYKSIKÖNÄ	93
3.1	Merellinen avioliittoympäristö	93
3.1.1	Myytti poikamiehestä	93
3.1.2	Merityövoima kasvaa, vihkipapin työt lisääntyvät.....	97
3.1.3	Avioitumisikä.....	112
3.1.4	Avioitumisajankohta.....	119
3.2	Hajallaan oleva perhe.....	125
3.2.1	Miksi naida poislähtevä mies?.....	132
3.3	Häilyvät kotitalouden rajat	134
3.3.1	Muualta tulleiden löyhä side kaupunkiyhteisöön.....	134
3.3.2	Naapuruston ensisijaisuus sukuverkostoihin nähden.....	137
3.4	”Ja jos sinun armollinen tahtosi niin on, ett’emme enää toinen toistamme ruumiillisilla silmillä näe”	146
3.4.1	Leskeytyminen	146
3.5	Kummit ja naapurit perheiden tukena	154
3.5.1	Kummit vertaisista ja nuorista naisista	154

4	AVIOERO - SATAMAKAUPUNKIEN ILMIÖ 1800-LUVUN PUOLIVÄLIN SUOMESSA	164
4.1	Avioliiton purkamisen rajalliset mahdollisuudet.....	165
4.1.1	Avio-ongelmista avioeroon.....	166
4.2	Karanneen merimiehen vaimo - tyypillinen avioeronhakija 1800-luvun puolivälissä.....	170
4.2.1	Avioeron hakeminen esimerkkinä naisten aktiivisesta toimijuudesta.....	175
4.3	Vaimojen aviorikokset ja eroperusteiden yhteenkietoutuneisuus ..	182
4.5	Oliko karannut perheenisä sankari vai petturi?.....	189
4.5.1	Tarkoituksellinen hyppy laivasta - tahaton hyppy avioliitosta?.....	193
	TYÖ JA TOIMEENTULO YHTEISÖN JÄSENYYYDEN MITTANA	199
5	LEIPÄ PIENINÄ PALASINA.....	201
5.1	Merimiehen työ perheen näkökulmasta	201
5.1.1	Joustava merimiesammatti.....	201
5.1.2	Meripalkat osana perhetaloutta.....	212
5.1.3	Paikallisten palkanmaksukäytäntöjen perhepoliittisuus.....	216
5.1.4	Vaimot kotitalouden ohjaksissa.....	217
5.2	Kotitalouden ulkopuolinen työ, köyhäinavun korviketta vai markkinatoimijuutta?.....	223
5.2.1	Kotiin ja talonomistukseen liittyvä työ.....	226
5.2.2	Hierarkian puolivälissä: krouvinpitäjät, leivänleipojat ja kaupustelijat maistraatin suojeluksessa	230
5.2.3	Esiteollisen ajan työläisvaimon työt kodin ulkopuolella.....	240
5.2.4	Merimiesten vaimojen laivanvarustukseen liittyvät työt	242
5.3	Naisten yhteisöä ylläpitävät työtehtävät - esimerkkinä ammattimainen lasten ja vanhusten kotihoito	244
5.3.1	Muutakin kuin elättihuutokauppaa.....	244
5.3.2	Lastenhoitojärjestelyt - merenkulun kotoinen seuraus	250
5.3.3	Naapurusto hoidon järjestäjinä ja tarkkailijoina	254
5.4	Töihin pakosta - merimiesten vaimojen ja leskien irtolaisuus ja norminvastainen itsensä elättäminen	259
5.4.1	Rikollinen toimeentulo ja yhteisöelämä	269
6	TOIMEENTULO JA VAIHTELEVA VARALLISUUS	279
6.1	Toimeentulon ääri rajoilla	279
6.1.1	Köyhäinhoito hätävarana	287
6.2	Naisten ja paikallisten instituutioiden kohtaaminen	290
6.2.1	Merimieshuone ja köyhäinhoito - naiset kahden turvaverkon varassa.....	290
6.2.2	Karanneiden merimiesten vaimojen kiistanalainen asema	294
6.2.3	Naisten strategiat instituutioiden kohtaamisessa	299
6.3	Merimiesperheiden hyväosaiset.....	304

6.3.1 Tuloja verotettavaksi asti.....	304
6.3.2 Varallisuusnäkymät perunkirjoitushetkillä.....	311
6.4 Moninainen merimiesväestö - 1800-luvun voittajia ja häviäjiä.....	320
7 MERIMIEHEN PUOLISONA 1800-LUVUN SATAMAKAUPUNGIN YHTEISÖSSÄ.....	328
SUMMARY.....	344
LÄHTEET.....	357
LIITTEET	

1 JOHDANTO

1.1 Lähtevä mies, paikallaan pysyvä nainen

Merimiehen vaimo seisoo kalliolla ja tähyilee levottomana merelle saadakseen näköpiiriinsä laivan. Hänessä korostuvat huoli ja jännitys, mutta hänen kasvoiltaan ei voi lukea mitään. Kauniin ja onnellisen vastakohdan äidille muodostavat pienet lapset. Heillä ei ole murheen häivää; pienempi, joka istuu äidin sylissä, tukistaa leikkimielisesti vieressä seisovan isoveljensä tukkaa ja koputtaa kaupanpäällisiksi rinkelillä päähän. Pieni koira on seurannut perhettä rantaan ja käyttää luonnollisesti parasta vainuaan auttaakseen emäntäänsä tämän väijynnässä.¹

Surullinen, huolestunut, yksin perheestään vastuunkantava rannallaseisoja. Tällainen näky oli merimiehen vaimo taide- ja kulttuurialan sanomalehti *Papperslyktanissa* toimittajan kuvaillessa nousevan suomalaisen naistaiteilijan Alexandra Frosteruksen (myöh. Frosterus-Såltin) (1837–1916) teosta *Sjömanshustru på stranden*. Teos oli esillä Helsingissä toukokuussa 1860 järjestetyssä Suomen taideyhdistyksen näyttelyssä. Kansanihmiset ja lapset olivat 23-vuotiaalle taiteilijalle mieluisia aiheita, ja tässä pienikokoisessa maalauksessa yhdistyivät molemmat suosikkiteemat. Tavallisen kansan kuvaamiseen häntä innoittivat sekä oppi-isänsä Robert Wilhelm Ekmanin (1808–1873) esimerkki että hänen saamansa vaikutteet silloisessa länsimaisen taiteen Mekkassa Düsseldorfissa.²

¹ Papperslyktan 14.5.1860 no. 20. "Sjömanshustrun spejar från en klippa utåt hafvet efter det orogligt väntande fartyget. Spänningen och oron är uttryckt i hennes ställning; i ansigtet läser man just ingenting. En vacker och lyckligt tänkt kontrast till modren bilda de små barnen. De veta af ingen sorg; det mindre, som sitter på modrens arm, tager på lek sin äldre broder stående bror rätt handgripligen i luggen och bultar på köpet med en kringla honom uti hufvudet. En liten hund har åtföljt familjen och sätter naturligtvis ut sitt bästa väderkorn för att hjälpa sin husmor vide hennes efterspaningar."

² Alkuperäisen teoksen olinpaikka on tuntematon. Teoksen luonnos sijaitsee Turun taidemuseon kokoelmassa (inv.-n:o 1480). Harjoitelma eroaa *Papperslyktanin* kuvailumasta teoksesta, sillä siinä koiraa ei esiinny. Frosterus-Såltinista ks. Mikola 2015, passim. erit. 97–195; Juusela 1983. Myös *Papperslyktan* n:o. 15. 11.4.1859; n:o. 40. 1.10.1860.

Vaikka ei voi olla täysin varma, hakiko Frosterus merelle tähyilevään naiseen innoitusta lapsuuden kotiseuduiltaan Vaasan ja Mustasaaren rannoilta ja läheisestä Karperön kylästä, josta monet hänen mallinsa tulivat, välittävät sekä teos että sen luonnehdinta kenties tyypillisimmän mielikuvan merenkulkijoiden puolisoista. Merenkulun ja merielinkeinoista elävien yhteisöjen kuvauksissa heillä on useimmiten ollut merelle lähtevien miesten saattelijan, hyvästelijän, odottelijan ja pahimpaan mahdolliseen uutiseen varautuvan osa.³ Lapset sen sijaan eivät osaa edes kaivata pitkiä aikoja poissa kotoa olevaa isäänsä. Merelle surullisena katsova nainen toistuu aiheena kuvataiteissa, tarinoissa ja kansanlauluissa. Monessa satamakaupungissa kaupunkia ja sen suhdetta merellisiin elinkeinoihinsa symboloi horisonttiin katsovan naisen patsas.⁴ Suomalaisessa sananlaskussa kalamiehen koira esitetään allegorisena merimiehen vaimolle; koira ja vaimo ovat molemmat uskollisia ja mieheen kiintyneitä kumppaneja, jotka kuitenkin jäävät aina rannalle.⁵

Suomalaista 1900-luvun alkupuolen merikirjallisuutta tutkinut Kirsi Uola pitää sukupuolten erilaisuutta yhtenä keskeisimmistä merille menon kuvauksia jäsentävistä vastakohta-asetelmista: meri on lähtökohtaisesti miesten ja kuiva maa naisten toimintakenttää. Hän pohjaa ajatuksensa metaforien tutkimukseen, jossa koti ja matka edustavat klassisesti ”olemassaolon maantieteellisiä äärikoh-
tia”.⁶ Hän tiivistää miehille ja naisille varatun roolin merikirjallisuudessa seuraavasti:

”Lähtemisen kategoria on miehen ja jääminen naisen toimintaa, ja lähteminen on kulttuurisesti herooisempaa kuin jääminen. 1900-luvun alkupuolen merikirjallisuus myötäilee täysin tätä väitettä: nainen laivassa on anomalia ja erityisasemassa – naiset jäävät yksiselitteisesti kotiin.”⁷

Tämä tutkimus käsittelee naisia, joiden kotiin jääminen oli tosiasia 1800-luvun purjemerenkulun maailmassa. Vasta matkustaja- ja höyrylaivaliikenteen kasvu 1800–1900-luvun vaihteessa synnytti naispuolisen merityövoiman, joka koostui

³ Esim. Kirby & Hinkkanen 2000, 247.

⁴ Göteborgin *Sjömanshustrun*-patsas on Ivar Johnsonin käsialaa vuodelta 1934 ja tehty ensimmäisessä maailmansodassa kuolleiden merimiesten muistoksi. *Dona Marinera* (1966) (Merimiehen vaimo) seisoo Lloret de Marin rannalla Espanjassa. Odessassa oleva merimiehen vaimon patsas on toisen maailmansodan neuvostoarmeijan laivastossa taistelleiden muistomerkki. Newfoundlandin merelle tähyilevästä naispatsaasta on sanottu, että kättään kurottava nainen tavoittelee miehensä tilipussia. Yksi uusimpia merelle katsovia naisveistoksia on Pekka Jylhän *Odotus* (2010) Helsingin Kai-vopuistossa.

⁵ ”Merimiehen vaimo on kuin kalamiehen koira: se jää rannalle itkemään” Joissain toisinoissa sananlaskussa koiraan verrataan sotamiehen vaimoa. Ks. esim. Kuusi 1990.

⁶ Uola 2008; Ks. myös Häggman 1994, 187, 193–194, jossa Häggman hahmottelee 1800-luvun sukupuolikäsityksiä vastaavaan tapaan. Niiden mukaan mies oli ”syntynyt elämään suuressa ja loputtomassa”. Naisiin liitettiin oleminen ja jatkuvuus, mieheen taas tekeminen ja muutos.

⁷ Uola 2008, 141, 355–357.

pääosin matkustamo- ja ravitsemusalan työntekijöistä.⁸ 1800-luvun jälkipuolella tuli niin ikään tavalliseksi, että kapteenien vaimot seurasivat miehiään merimatkoille. Suomalaisten valtamerialusten päällystö omaksui nopeasti tämän käytännön angloamerikkalaisilta ja pohjoismaisilta kollegoiltaan. Päiväkirjoja ja kirjeitä kirjoittaneina säätyläisnaisina kapteenien vaimot jättivät jälkeensä ainutlaatuisia merihistoriallisia lähteitä.⁹ Kuitenkin kaikki tavallisten merimiesten perheet jakoivat maan ja meren, miehen ja naisen, lähtemisen ja jäämisen dikotomian jättämättä juurikaan kirjallisia jälkiä kokemastaan. Frosteruksen maalaus on melankolis-romanttinen, mutta samaan aikaan se kuvaa 1800-luvun kansanelämän kovuutta, jolta ihanteellisuuden riisui osoittelevammin vasta myöhempi realistinen ja naturalistinen ilmaisutyyli.

Merenkulkuyhteisöjen naisia on pidetty itsenäisinä.¹⁰ Useille saaristolaisnaisille heidän miesten poissa ollessa tekemänsä työ ei ollut askareiden suorittamista omaan lukuun omassa talossa, omalla pellolla ja navetassa, vaan koko-aikaista käytettävissä oloa talollisten päivätöissä torppareina ja mäkitupalaisina. Tällaisen alistetun, mutta vahvan naisen kohtalon 1800–1900-lukujen vaihteesta tapaa esimerkiksi Sally Salmisen ilmestyttyään suurta huomiota herättäneessä, vasemmistohenkisessä romaanissa *Katrina* (1936). Teos käsittelee merimiehen vaimo-torpparin karua elämää Torsön saarella Suomenlahden saaristossa. 1800-luvulla *Katrinan* ja häntä paljon tunnetumman *Myrskyluodon Maijan* kohtalon ottaa riskejä ja hyvästellä merelle lähtevät miehensä ja poikansa uudelleen ja uudelleen jakoivat saariston kalastajavaimojen ohella kaupunkilaisnaiset. Suomalaisissa satamakaupungeissa eli purjemerenkulun parhaina vuosikymmeninä satoja naisia, joiden puoliset pestautuivat kauppamerenkulun palvelukseen. He solmivat työsopimuksia, joilla ei ollut etukäteen määrättyä päättämispäivää. Vuoden tai useammankin erillisavioliittojaksot olivat tavallisia. Esi-teollisen ajan kaupunkiyhteisössä naiset asettuivat tilallisten, torpparien ja mökkiläisten välisen hierarkian sijasta osaksi kaupunkiporvariston ja työväestön välistä sosiaalista järjestystä. Tämän karkean jaon sisällä vaikuttivat moninaiset miesten ja naisten väliset, sekä naisten keskinäiset hierarkiat.

Merenkulkua käsittelevässä historiantutkimuksessa merimiesten taakseen jättämät kotijoukot ovat usein jääneet patsaiden tapaan rannalle seisomaan, kaipaamaan ja olemaan kaivattuja. Mutta mitä tapahtui, kun merimiehen vaimo käveli rannalta lapsineen ja koirineen takaisin kotiinsa ja naapureidensa pariin, piskuisen 1800-luvun suomalaisen satamakaupungin uumeniin, sellaisen kuin

⁸ Sundqvist 1988; Mäenpää 2002. Tosin talonpoikaispurjehduksessa naiset saattoivat olla mukana myyntimatkoilla tai korvata puuttuvaa miestyövoimaa kalastuksessa. Kuitenkin näidenkin merielinkeinojen parissa naisen paikka oli ennen muuta rannalla. Saaristossa kalastajan ammatti ilman kotona olevaa naista nähtiin jopa sulana mahdottomuutena, sillä naiset loivat ”infrastruktuurin” kalastukselle ja vastasivat meren antimien jatkojalostuksesta myyntiä varten. Kalastuksen viitekehyksessä naisten ”rannalle jääminen” oli siis yhteisöjen toiminnassa osa funktionaalista työnjakoa. Esim. Berggreen 1992, 111–126; Helsing & Löfgren 2004, 125; Byron 1994, 278–279.

⁹ Mukana purjehtineita kapteenien vaimoja käsitteleviä tutkimuksia esim. Sundqvist 1988; Druett 1987; Norling 1991; 1992; 2000; Peltomaa 1999; Vaapio 2004.

¹⁰ Esim. Hagmark-Cooper 2008. Ks. myös Janila 1952.

maalausta mahdollisesti innoittanut Vaasa ympärysseutuineen, yhtä hyvin Oulu, Kokkola tai Pori? Miten naiset järjestivät asumisensa ja elämisen ja mitä muut kaupunkilaiset heistä ajattelivat? Millaisen luvun merenkulun vuoksi rikkonaiset perheet muodostavat perhehistoriassa? Entä oliko naisilla kotisatamassa merenkulun näkökulmasta muitakin tehtäviä kuin rannalla tähyilijän osa?

1.2 Aikaisempi tutkimus

1.2.1 Merelliset naiskuvat

Merimiesten vaimoja 1800-luvun purjemerenkulun maailmassa käsittelevä tutkimuskenttä ei ole rannaton meri. Suomalaisessa 1800-luvulle ulottuvassa tutkimuksessa kotiin jääneiden näkökulmaa edustaa lähinnä Kristiina Syrjäsuon elämäkerralliseen muistelmamateriaaliin pohjautuva pro gradu-työ *Puosun pojat ja timpurin tyttäret. Merimiesperheiden elämää Turussa 1800-luvulla* (2000), minkä lisäksi Jari Lybeck sivuaa merimiesten perheiden ehtoja 1800-luvun Rauman merimiesväestöä käsittelevässä lisensiaatintyössään (1996) ja väitöskirjassaan (2012). Hanna Hagmark-Cooper vertaa väitöskirjassaan (2008) itsenäisen ja vahvan naisen stereotypiaa siihen, mitä 1900-luvulla eläneet ahvenanmaalaiset merimiesten vaimot kertoivat itsestään ja elämästään. Henkilökohtaisilla haastatteluilla Hagmark-Cooperin oli mahdollisuus selvittää, miten naiset arvioivat itseään suhteessa merimiesten vaimoihin liittyviin yksinäisen selviytyjän mielikuviin ja niiden luomiin odotuksiin.¹¹ 1800-luvun loppupuolta vanhemmalta ajalta aihepiiri on tutkimaton, vaikka suomalaiset merimiehet ja merenkulku ylipäätään ovat olleet suosittuja opinnäytetöiden aiheita vähintään 1970–1980-luvulta asti.¹²

Sosiaalishistoriallisesti orientoinut merihistoria on 1900-luvun lopulta lähtien painottanut sidettä mantereeseen ja meren välillä. Yksinkertaistaen muutos on merkinnyt sitä, että laivojen teknisten ominaisuuksien ja kauppamerenkulun maailmantaloudellisten volyymin ohella tutkijat ovat alkaneet kiinnostua myös ihmisistä laivoilla historian kokijoina ja tekijöinä. Suuntauksen alkusysäykseksi nimetään yleensä Jesse Lemischin vuodelta 1968 oleva artikkeli ”Jack Tar in the Streets: Merchant Seamen in the Politics of Revolutionary America”, joka käsiteli kauppalaivojen merimiesten roolia Amerikan vallankumouksessa ja vapaussodassa 1775–1783.¹³ Viimeistään 2000-luvulla laivojen lähtö- ja päätepisteiden sosiaaliset, poliittiset, kulttuuriset ja taloudelliset kontekstit on alettu käsit-

¹¹ Hagmark-Cooper 2008, erit. 101–115. Merimiehen ammatista vaimon näkökulmasta myös Kajser 1997.

¹² Suomalaisia merimiehiä, laivanvarustustoimintaa ja kauppamerenkulkua ylipäätään tai eri kaupunkien merimieshuonetta käsitteleviä historia-alan opinnäytteitä ovat esimerkiksi Gerdt 1976; Rannaste 1982; Rantala 1985; Vähäkangas 1991; Ojala 1994; Lybeck 1996; Lahti 2006; Pösö 2008; Mäkiprosi 2012.

¹³ Lemisch 1968, 371–407.

tää erottamattomasti osaksi merenkulun historiaa. Vastaavasti merenkulun monimuotoisten vaikutusten huomioiminen osana maanosien, kansallisvaltioiden ja paikallisyhteisöjen historiaa on vakiintunut tutkimussuunnaksi ilman että merihistoria olisi menettänyt asemaansa historian tutkimuksen erityisalana.¹⁴

1970–1980-luvulla niin sanotuiksi uusiksi historioiksi nimetyt suuntaukset (arjen ja tavallisten ihmisten historia, mikrohistoria, mentaliteettien historia, sukupuolihistoria) vaikuttivat alkujuuriltaan taloushistoriallisesti painottuneeseen merihistoriaan. Tässä yhteydessä tutkimuksessa kohdistettiin ensimmäisen kerran katse tavallisiin merimiehiin, heidän taustoihinsa ja työhönsä. Tutkijat kiinnostuivat merimiehistä ammattiryhmänä, miehistöjen etnisistä kokoonpanoista, toimenkuvasta, työoloista ja palkkauksesta, merimiesten lukutaidosta ja monista muista merityöhön liittyvistä tekijöistä erityisesti suhteessa merenkulun kapitalisoitumiseen. Kiinnostus purkautui eri maiden purjemerenkulun ajan ”merimiesaineuksesta” tehtyinä tutkimuksina, joista kanadalaisten Rosemary Ommerin ja Gerald Pantingin toimittama artikkelikokoelma *Working Men Who Got Wet* (1980) oli yksi ensimmäisiä ja joiden traditio jatkuu yhä vahvana.¹⁵ Myös muu pohjoismaalaisten, pohjoiseurooppalaisten ja kanadalaisten tutkijoiden merisosaalihistoriallinen yhteistyössä kantoi hedelmää.¹⁶

Suomenkielisessä tutkimuksessa merellisen sosiaal historian edustavin esimerkki on meri- ja taloushistorioitsija Yrjö Kaukiaisen laajasta tuotannosta teos *Laiva Toivo, Oulu* (2000). Tutkimus kasvaa kuvaamaan tavallisten merimiesten työtä ja 1800-luvun merenkulkua, elämää ulkomaisissa satamissa ja kotona Oulussa. Se lähtee liikkeelle yksittäisestä menneisyyden fragmentista, kansan suussa suosituksi tulleesta oululaisten merimiesten laulamasta protestilaulusta, joka kertoi kapteeni Henrik Wilhelm Snellmanista ja hänen pitämästään sadistisesta kurista fregatti *Toivolla* 1870-luvulla. Kaukiaisen ohella Merja-Liisa Hinkkasen tutkimukset merimieselämästä, erityisesti brittiläisten satamien merimieslähetystoiminnan näkökulmasta, ovat antaneet kasvot tavalliselle meri-

¹⁴ Suuntauksen historiografiasta ks. esim. Linebaugh & Rediker 1991, erit. 11–12; Creighton & Norling 1996, vii–xiii (introduction); myös Ojala & Tenold 2013, 17–35; Vickers & Walsh 2005, 1–6.

¹⁵ Uusimpia, vahvasti merisosaalihistorialliseen näkökulmaan pohjautuvia julkaisuja ovat esimerkiksi Merja-Liisa Hinkkasen ja David Kirbyn yhteisteos *The Baltic and The North Seas* (2000), Richard Gorskin ja Briitta Söderqvistin toimittama konferenssiantologia *The Parallel Worlds of the Seafarer: Ashore, Afloat and Abroad* (2012) sekä Maria Fusaron, Bernard Allairen, Richard J. Blakemoren ja Tijn Vannesten toimittama teos *Law, Labour and Empire: Comparative Perspectives on Seafarers, c. 1500–1800* (2015).

¹⁶ Yhteistyö konkretisoitui esimerkiksi Lewis R. Fischerin, Harald Hamren, Poul Holmin ja Jaap R. Bruijnin toimittamassa antologiassa *The North Sea: Twelve Essays on Social History of Maritime Labour* (1992), Lewis R. Fischerin ja Walter Minchintonin toimittamassa *People of the Northern Seas*-kokoelmassa (1992) sekä lukuisissa *Research in Maritime History*- ja *International Journal of Maritime History*-julkaisujen artikkeleissa. Samaan tutkimusaaltoon kuului lisäksi esimerkiksi Colin Howellin ja Richard J. Twomeyn toimittama *Jack Tar in History: Essays in the History of Maritime Life and Labour* (1991). *International Journal of Maritime History* historiografiasta ks. Ojala & Tenold 2013, 17–35.

miehelle ja valottaneet merten kansainvälisillä työmarkkinoilla purjehtineiden miesten yhteyksiä kotiin.¹⁷

Purjemerenkulun viimeisin ja dynaamisin vuosisata ei ole syyttä innoittanut lukemattomia historiantutkijoita kirjoittamaan 1800-luvun merimiehistä ja merimieselämästä talous-, sosiaali- tai sukupuolihistoriallisista näkökulmista. Hyvin harva heistä on kuitenkin kohdistanut huomiotaan kotisatamaan, sinne mistä maailma alun perin avautui ja missä merityöläisen palkkarahoja käytettiin. Toisin sanoen lähtijöistä on kirjoitettu paljon, paikallaan pysyneistä vähän. Pohjoismaisessa merihistoriassa naisia alkoi ensimmäisenä nostaa esiin norjalainen etnologi Brit Berggreen 1980-luvun loppupuolella ja 1990-luvun alussa. Hän toi niin laivoilla ja kalastuksessa työskennelleet naiset (*sjøkvinner*), naispuoliset laivanvarustajat kuin talonpoikaispurjehduksesta ja kalateollisuudesta eläneet paikallisyhteisöt osaksi Norjan merenkulun historiaa.¹⁸ Berggreen päätteli, että miestään merille seuranneita kapteenien vaimoja lukuun ottamatta naiset näyttivät astuneen miehille merityön (kalastus, purjehtiminen) aloille tilapäisenä ja korvaavana työvoimana vain silloin, kun normaalit rekrytointimallit eivät ole olleet käytettävissä. Merillä siis vallitsi joitakin selkeitä sukupuolittuneita konventiota, mutta niistä myös tehtiin poikkeuksia. Nämä poikkeukset on Berggreenin mukaan nähty niin harvinaisina, että ne on voitu hävittää merenkulun historiasta tai vaihtoehtoisesti esittää poikkeuksellisuudessaan kiinnostusta herättävinä kummajaisina, *anomalia*ina.¹⁹ Toisaalta naisista laivassa tuli anomalia Berggreenin mukaan, koska historiakuva kotona istuvista vaimoista synnyttiin tietoisesti 1800-luvun lopussa. Berggreen tuo esiin norjalaisen, 1800-luvulla eläneen kansanelämän tutkijan Eilert Sundtin, joka kuvasi kalastukseen osallistuneita äitejä ja tyttäriä vanhanaikaisina ja köyhinä naisina, joiden oli *pakko* astua vesille. Sundt tulkitsi naisten merille menoa anomalia-kategorian kautta ja siten oman aikansa ajatustapaa edustaen: merille menevät naiset olivat poikkeuksia, joiden pitäisi todellisuudessa olla kotona. Viittaus vanhanaikaisuuteen ja vanhanaikaisuuden rinnastaminen edelleen köyhyyteen ovat kiinnostavia johtolankoja, sillä ne antavat ymmärtää, että naisten mukana olo laivoissa olisi menneisyydessä ollut osa luonnollisena pidettyä työnjakoa, mutta josta modernin elämäntavan myötä on päästy eroon.²⁰

¹⁷ Hinkkanen 1992; Hinkkanen 2003.

¹⁸ Berggreen oli mukana kaksiosaisessa Norjan merenkulun historian (*Norsk sjøfart 1-2, 1989*) tekijäjoukossa.

¹⁹ Berggreen 1992, 111–123.

²⁰ Berggreen 1985, 4–12; Berggreen 1992, 111–123. Vastaavanlaisen huomion on tehnyt miesten ja naisten välistä työnjakoa 1800–1900-lukujen maataloustyössä tutkinut Ann-Catrin Östman. Naisten osallistuminen raskaisiin maatoihin ja esimerkiksi sil-lankanpyyntiin kuvattiin talonpoikaisyhteisöjen ikivanhana tapana, mutta samalla merkkinä niiden alhaisesta yhteiskunnallisesta työnjaosta ja kehitysteesta. Erityisesti lypsykarjatalouden merkityksen kasvu määritteli ”miesten ja naisten töitä” jossa-sain määrin uusiksi, sijoitti naiset entistä selkeämmin navettaan ja miehet pelloille ja metsätöihin, ja sai näistä rooleista poikkeamisen näyttämään vanhanaikaiselta. Toi-saalta sukupuolirooleja ylitettiin käytännön maataloustyössä jatkuvasti. 1900-luvun alun meijeritalouden taloudellisen merkityksen kasvu ja professionalistuminen muokkasi lypsykarjataloutta edelleen maskuliinemmaksi.

Berggreenin pioneerityö oli paljolti, kuten 1970- ja 1980-lukujen naishistoria ylipäättään, naisten esiintuomista ja heidän sosiaalisen, taloudellisen ja kulttuurisen roolinsa tunnustamista. Rannalle jätettyjen naisten epäsuoraa yhteyttä merielinkeinoihin ei vielä tuolloin nähty merihistoriallisina, vaan etsittiin lähinnä ”naisia miehisillä paikoilla”, toisin sanoen laivasta. Turussa 1985 järjestetty seminaari *Kvinnan och havet* kokosi yhteen pohjoismaisia kansatieteilijöitä, jotka esitelmöivät naisten roolista saaristolaiselämässä erityisesti 1800-luvun lopussa ja 1900-luvussa.²¹ Näin varhainen naismerihistoria oli vahvasti joko itse purjehtineiden poikkeusyksilöiden löytämisestä tai vaihtoehtoisesti saariston agaarihistoriaa. Vaikka Itämeren ulkopuolinen ulkomaankauppa, ja siten myös merenkulku, olivat 1800-luvun loppupuolelle asti rajattuja ainoastaan tapuli-privilegiota nauttiviin satamakaupunkeihin, eivät merenkulku ja kaupunkilaisnaiset kohdanneet katoamassa olevaan saariston maalaiselämään painottuvassa kansatieteilijöiden edustamassa tutkimuksessa.

Nainen laivassa-anomalia on nostettu esiin myös kansainvälisessä sukupuolihistoriallisesti orientoituneessa merihistoriassa. Erikoisuudet kuten naismerirosvot, miehiksi pukeutuneet, laivastoon tai kauppalaivoihin soluttautujat tai laivoilla mukana purjehtineet kapteenien puoliset muodostavat pitkälti merihistorian naispuolisen henkilögallerian. Satamien prostituoidut, eksoottisten, koloniaalisten määränpäiden avoimen seksuaaliset alkuperäiskansojen edustajat sekä kotona kyynelehtivät rakastetut ovat puolestaan merikuvaston arkkityyppejä kuivalla maalla.²² Margareth S. Creighton ja Lisa Norling ovat esittäneet, että erilaiset naisiin liitetyt historiakuvat kertovat enemmän miehistä ja laivojen kuljettamista miehisyyden käsityksistä kuin naisista itsestään. He nimittävät tätä näkemisen tapaa *Iron Men – Wooden Women*-konventioksi.²³

Östman 2000, passim. erit. 14–16, 318–320; Östman 2014, 230–232. Ks. myös H.J. Nortamon kuvaus Rauman saaristolaisten tavasta tarinassa *Helmikoristeinen kirjanmerkki*, jonka mukaan naiset olivat itsestään selvästi veneessä peränpitäjiä. Nortamo 1947 II, 305.

²¹ Seminaari järjestettiin silloisessa Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademiassa. Suomea käsittelevistä tutkijoista mainittakoon erityisesti ahvenanmaalaisen kapteenin ja tämän vaimon välistä kirjeenvaihtoa analysoinut David Papp sekä Carola Sundqvist (o.s. Johansson), jonka aiheena olivat nauvolaiset naiset merillä, mutta myös kotona. Sundqvistilta ilmestyi myös ensimmäistä maailmansotaa edeltävän ajan turkulaisalusten naistyövoimasta artikkelin merihistoria-aiheisessa *Historisk Tidskrift för Finlandin* teemanumerossa 3/1988. Papp 1985, 40–45; Johansson 1985, 46–55; Sundqvist 1988, 489–510.

²² Druett 1987; passim. Creighton & Norling 1996, 10 (introduction); Stanley 2002. Myös Gorn 1992, 219–225.

²³ Creighton & Norling 1996, 10. On todennäköistä, että naisiin liitetyt mielikuvat selittyvät myös sillä, että juuri merimiehet kohtasivat vieraita ihmisiä, kieliä, uskontoja, kulttuureja ja ideoita, joiden erikoisuuden rinnalla kotona olevien naisten idealisointi voimistui. Romantisoidut ja erotisoidut naiskuvat loivat ymmärrettävästi kiinnostavaa vastapainoa ja ruokkivat eskapismien nälkää yksitoikkisissa, viheliäisissä ja pelottavissakin työolosuhteissa laivalla. Muutoksessa olevia sukupuolisuuden merkityksiä ilmensi myös, että puiset naiset, eli naishahmoiset keulakuvat yleistyivät vasta 1800-luvulla: viisaskatseisten keulakuvanaisten tehtävänä oli myrskyn tyynnyttäminen. Ks. myös Cordingly 2001, 155, 160–161.

Creightonin ja Norlingin nimeämän konvention mukaista tutkimusta edustaa esimerkiksi David Cordingly esitellessään naispiraatteja, Lontoon ja San Franciscon satamien prostituutikulttuuria sekä Englannin laivastossa valinnutta tapaa, jossa miehiä ei satamassakaan päästetty pois laivasta, vaan paikalle matkustaneet vaimot ja lapset, prostituoidut, kaupustelijat ja eläimet laskeettiin kaikki satamassa olon ajaksi laivojen alakansille epäinhimillisiin olosuhteisiin.²⁴ Samaa aihetta lähes dickensiläisen inhorealistisesti käsittelee Suzanne J. Stark, joka nimeää 1600–1800-lukujen ”naismerikarhuiksi” (*female tars*) edellä mainitut Englannin laivaston aluksissa satama-aikaa viettäneet vaimot ja prostituoidut, laivaston lääkintäupseerien vaimot, jotka purjehtivat mukana sairaanhoitajina sekä naispuoliset heroiset merimiehet.

Stark esittää, että varhaismodernin ajan sotalaivaston merimiesten vaimojen (*naval wives*) osa oli olla brittiläisen varhaismodernin yhteiskunnan pohjasakkaa: värväysjoukon hakema mies katosi varoittamatta vaimon elämästä vuosiksi tai pysyvästi. Elämä muodosti syklin: laivan saapuessa satamaan, kuukausia laivassa, sieltä köyhäntaloon tai kotipaikkakunnalle kerjäämään, prostituoiduksi tai työlaitokseen ja jälleen miehen palatessa satamakaupunkiin laivaa vastaan. Sama rytmi toistui, ellei nainen saanut apua sukulaisilta.²⁵ Cordinglyn ja Starkin teosten merimiesten vaimoista antama kuva panee parastaan kurjuuden kuvaamisessa, mutta se myös asettaa merellisten naisten historiakuvastossa eräänlaisen ääripisteen, johon maantieteellisesti ja ajallisesti muualle ja laivastosta kauppamerenkulun kontekstiin asettuvat tutkimukset ovat veloitettuja ottamaan kantaa.

Merimiehet ja heidän naisensa olivat yksi eurooppalaisten satamakaupunkien 1700- ja 1800-lukujen kurjalistokuvaston karikatyyri. Hahmotellessaan miljoonakaupungin köyhyyden monia kasvoja Henry Mayhew esitteli kaksi merimiehen vaimon perustyyppiä teoksessaan *London Labour and the London Poor* (1851). Ensimmäinen hahmoista oli pauperismin seurauksena syntynyt naisraunio, joka herätti viktoriaanisen ajan viranomaisten, sosiaalireformistien ja kirjailijoiden huomion: hän oli petetty ja vietetty nainen jolle ei jäänyt muuta vaihtoehtoa kuin etsiä paikkaansa langenneiden naisten joukosta. Toisaalta sama ryysyinen määränpää saattoi odottaa tyyppiltään toisenlaisia, iloluontoisempia, kevytkenkäisiä naisia. Cordingly arvelee, että Mayhew poimi kirjaansa sataman räikeimmät ja huomiota herättävimmät hahmot.²⁶ Toisaalta nämä sosiaalireformistien luomukset ovat jatkaneet elämäänsä tutkimuksissa. Kuvatessaan merimiesten vaimoja juupoiksi ja höllämoraalisiksi kapakanpitäjänaisiksi ja maantiellä vaeltaviksi kerjäläisakoiksi ne kuitenkin unohtavat, että näitä kuvia

²⁴ Cordingly 2001, passim. erit. 240–247.

²⁵ Stark 1996, 1–3, 20–27, 245. Vaimot eivät useinkaan tienneet ennakolta, milloin heidän miehensä laiva saapui Englantiin. Starkin mukaan Devonin ja Cornwallin seuduilla vaelsi aina vaimoja ja resuisia lapsia matkalla laivoja vastaan Plymouthiin ja Portsmouthiin. Kun vaimot pääsivät perille, prostituoidut olivat jo ehtineet asettua laivaan. Matkaan kuitenkin kannatti lähteä, sillä se oli lähes aina tilaisuus penätä palkkarahojta.

²⁶ Cordingly 2001, 3–5. Ks. myös Van der Heijden & Van den Heuvel 2007, 297.

naisuudesta tulisi peilata muihin naisryhmiin ja ympäröivään elinympäristöön. Tekikö juuri merimies-yhteys naisista tietynlaisia?²⁷ Minkälaiseen sosiaaliseen, taloudelliseen ja perhehistorialliseen viitekehykseen merimiesten vaimojen kurjuus sijoittuu; kiersikö satamakaupunkeihin johtavilla maanteillä myös muita köyhän väen naisia ja lapsia?

Kaikki merimiesväestöön liitetyt käsitykset eivät johda yksin ajan laivas-tomahdin suuntaan. Suomalaisessa merimiesväestöä koskevassa tutkimuksessa on tuotu esiin esimerkiksi Ruotsin kauppakollegion valitus vuodelta 1777, jossa merimiehiä luonnehditaan työtä vieroksuvinä, levottomina rahvaan lapsina, jotka pyrkivät merille ”elääkseen hillittömästi”.²⁸ Koska kuvauksia merimiesvä-estöstä tietynlaisena ”aineksena” esiintyy niin aikalaislähteissä, kaunokirjalli-suudessa kuin tutkimuksessakin, voi niiden ajatella elävän omaa, alkuperäisistä asiayhteyksistään irronnutta elämänsä, toisinaan anekdootteina, toisinaan yleistyksinä, joihin historian tutkimus voi ottaa kantaa. Toisinaan ne kertovat käänteisesti ominaisuuksista, joita miehiltä vaadittiin merille mennessä ja joita naisilta vaadittiin rannalle jäädessä.

Pohjoismaisittain merimiesten vaimojen – tai naisten – ominaisuuksia tyy-pittelee tanskalaisen Henning Henningsenin teos *Sømanden og kvinden. Et kapitel af sømandslivet i sejlskibstiden* (1981), joka on edelleen yksi harvoja merimiesten puolisoja ja perheitä Pohjoismaissa käsitteleviä historiallisia esityksiä. Henningsen käsittelee kansatieteellisessä teoksessaan aluksi sitä, miten naisten mukana oloon aluksilla on suhtauduttu, uskomuksiin naisten tuomasta epäonnesta, sei-reeneistä, merinoidista ja merenneidoista, minkä jälkeen hän esittelee matkoilla mukana olleita kapteenien vaimoja. Ison osan teoksesta saa naiskuvien merki-tys merimiesten seksuaalisten fantasioiden kohteena ja tämän näkyminen tatu-oinneissa, pornografiassa ja toisaalta vastakkaisen sukupuolen intiimisuhteiden korvautuminen homoseksuaalisilla suhteilla.²⁹ Henningsen käsittelee merimies-ten ja naisten suhdetta myös mantereella, joskin tässäkin tarkastelussa pää-huomion saa naisten merkitys objekteina ja miesten seksuaalisten tarpeiden tyydyttäjinä. Kaiken tämän vastapainoksi yksi kirjan luku on omistettu kodille ja perheelle. Siinä käsitellään merimiesten seurustelua, häitä, avioliittoa, kotia, erossa olemista, leskeksi ja isättömäksi jäämistä, merimiesuran jättämistä ja hautajaisia.³⁰ Oma tutkimukseni perustuu pääosin asiakirja-aineistoon, joten Henningsenin avioliittoa koskeva kansatieteellinen osuus tuo analyysiin vivah-teen pohjoismaisen merenkulun kulttuurihistoriasta. Monipuolisesta merellisen naisten käsittelystä huolimatta teos ylierotisoi ja tyyppittelee vahvasti sekä tavalliset merimiehet että naiset.

²⁷ Esimerkiksi Lawrence Stone antaa ymmärtää, että 1600–1700-lukujen englantilaisella maaseudulla köyhimpien vaimojen toimeentulokeinoihin saattoi kuulua satunnainen prostituutio. Stone 1979, 391.

²⁸ Rannaste 1982, 2.

²⁹ Vrt. myös Baker 1979.

³⁰ Kattava kansatieteellinen tutkimus purjelaiva-ajan merimieselämästä pohjoismaisilla aluksilla on myös Knut Weibustin *Deep Sea Sailors* (1979).

Siinä missä naiset asettuvat *iron men – wooden women*-konventiota noudattelevissa historian esityksissä jollekin kohtaa huora – hyveellinen vaimo -janaa, miehille jää lähinnä leväperäisen, juopon riitapukarin ja naistenmiehen rooli. Vaikka näiden kulttuuristen kuvien syntyminen ja vakiintuminen on sinänsä kiinnostavaa, niiden kautta ei juuri tavoita satamakaupungin elämänehtoihin ja puolisoiden erillään olon leimaavaan perhe-elämään liittyviä erityispiirteitä; yksilöiden, heidän lähipiiriensä ja yhteisön arkipäiväistä toimintaa, siinä ajoittain koettuja konflikteja sekä toimeentulon turvaamiseksi tehtyjä valintoja.

1.2.2 Merenkulkuyhteisöt ja perhekäsitysten muutos

Miten naisia merenkulun kontekstissa sitten tulisi lähestyä sukupuolittuneista stereotyyppioista vapaana? Amerikkalaisen merihistorioitsija Lisa Norlingin tuotanto, erityisesti hänen väitöskirjansa *Captain Ahab Had a Wife. New England Women & Whaleshery, 1720–1870* (2000), edustaa ensimmäisiä tutkimuksia, joissa rannalla olevat naiset nähtiin itsenäisinä toimijoina. Norlingin hahmottama 150 vuoden aikana tapahtuva muutos New Bedfordin, Fairhavenin, New Londonin, Provincetownin ja Nantucketin valaanpyyntiyhteisöissä jäsentää mielenkiintoisella tavalla meri- ja perhehistorian kehityslinjoiden vaikutusta toisiinsa.

Norling puhuu amerikkalaisen merenkulun *sentimentalistumisesta*. Tällä käsitteellä hän tarkoittaa muutosta, joka on selvästi havaittavissa 1800-luvun puoliväliin tultaessa. 1700-luvulla valtaosa Uuden Englannin valaanpyyntiin osallistuneista perheistä oli kveekareita. Naiset eivät itse menneet merille, mutta tiesivät elinkeinosta kaiken ja pyörittivät kotona maatalouteen ja kotitalouden hoitamiseen liittyvää työtä sopimuksiin ja kaupantekoon liittyvissä asioissa miestään edustaen. Säilyneissä päiväkirjoissa ja kirjeissä välittyy ikävä merillä olevaa puolisoa kohtaan, mutta pääpaino on kotitalouden hoitamiseen liittyvässä käytännön toimissa. Niin miehen merillä olo kuin työ kotona katsottiin Jumalan tarkoittamaksi tavaksi palvella häntä.

Vaikka on mahdotonta tietää, kuinka vahvasti lähteet ilmentävät uskonnollisten ihanteiden mukaista elämäntapaa ja missä määrin ne heijastelevat todellisia perheiden sisäisiä tuntemuksia ja valtasuhteita, jokin muuttui päiväkirjojen ja kirjeiden kielessä ulkoisten olosuhteiden muuttuessa. Valaanpyynnin laajeneminen ja kapitalisoituminen merkitsivät elinkeinon keskuksen, New Bedfordin muuttumista kaupungiksi, satamien kasvua sekä sitä, että kaikki elinkeinon osallistuvat eivät olleet enää vaatimatonta elämäntapaa, tasa-arvoa ja yhteisöllisyyttä uskonsa kulmakivinä painottavia kveekareita. Matkojen kesto pidentyi ja samalla sukupuolten välinen suhde polarisoitui.³¹ Naisten – tässä tapauksessa säätyläistöä edustavien kapteenin rouvien – omat kokemukset alkoivat Norlingin mukaan avoimesti ilmentää sitä käsitystä, että merenkulkijoiden puolisojen osa oli kärsiä miehen vuoksi ja pelätä tämän menettämistä (*“men must work and women must weep”*). Naisen passiivinen kotona eristyksissä olominen ja miehen aktiivinen merille meno sekä ehdoton päätösvalta näkyvät

³¹ Norling 1991 erit. 166–178.; Norling 1992; Norling 1996, Norling 2000.

kirjemateriaalissa vaimojen valituksena ja vetoamisena, että miehet jättäisivät merielämän taakseen ja asettuisivat kotiin. Henkinen (ja maantieteellinen) matka kodin ja laivan välillä kasvoi, mutta juuri naisen miestänsä tukevan roolin ja perheen yhtenäisyyden korostaminen ajoi lukuisat kapteenien vaimot purjehdintaan miestensä mukana 1800-luvun puolivälistä alkaen. Kodista tuli niin tärkeä, että se siirrettiin laivaan.³²

Prosessi oli kiinteässä suhteessa niin Pohjois-Amerikassa kuin Euroopassa, myös Suomessa, itsensä läpi lyöneeseen porvarilliseen koti-ideologiaan (*domesticity*). Edesmennyt naishistorian pioneeri Jeanne Boydston käsitteli 1990 ilmestyneessä pääteoksessaan samaa kysymystä osoittaessaan, miten kotityö merkityksellistyi 1700–1800-luvulla Yhdysvaltain sisällissotaa (1860) edeltäneenä kolonialismin kulta-aikana sitä mukaa, kun siirtokuntien yhteisöjä syntyi. Vasta sisällissodan (1861–1865) jälkeen naisten kotitaloudessa tekemät työsuoritukset alettiin mieltää ei-tuottaviksi, lähinnä kodin emotionaalisia arvoja ylläpitäväksi, ja naisten riippuvaisuutta miesten elatuksesta korostettiin yhä voimakkaammin.³³ Koti-ideologia eristi kodin muusta yhteiskunnasta, vaikka se samaan aikaan nähtiin yhteiskunnan pienoisyksikkönä ja peruspilarina.³⁴ Naisten suoritteita kotona ei enää nähty varsinaisena työnä vaan vaimojen tehtäväksi alettiin nähdä puolison rinnalla seisominen, perheen emotionaalinen tukeminen ja kodin ylläpitäminen. Samalla vahvistui käsitys naisen ja miehen parisuhteesta loukkaamattomana, pyhänä sidoksena.³⁵

Norlingin mukaan sentimentalisaatio konkretisoitui merenkulussa myös aikalaiskirjallisuudessa ja merimieslauluissa, shantyissa. Niissä naiset eristettiin selvästi ei-merelliseen sektoriin. He rinnastuivat keihin tahansa muihin maakrapuihin, ja miehiin bisneksiin sekaantuminen kuvattiin epänaissellisenä ja luonnottomana. On ilmeistä, että myös Brit Berggreenin edellä esitellyt huomiot ”nainen laivassa”-anomalian vahvistumisesta Norjan merenkulussa modernin ajan kynnyksellä liittyvät samaan prosessiin. Laaja-alaisemmin tarkasteltuna naisten eristäminen kotiin merkitsi eräänlaista rajapyykkiä varhaismodernin ja modernin ajan välillä muillakin homososiaalisiksi katsotuilla aloilla. Kuten esimerkiksi Maria Sjöbergin tutkimukset osoittavat, naisilla oli moninaisia ja

³² Kodin ja avioliiton tärkeys ei toki välttämättä selitä kokonaan kapteenien vaimojen osallistumista purjehduksille. Henkilökohtaisella tasolla mukaan lähteminen saattoi olla monelle naiselle enemmän mahdollisuus olla miehensä kanssa yhdessä ja nähdä maailmaa kuin ideologisin perustein toteutettu velvollisuus, mutta ideologia antoi sille perustelun. Tällaiselta mukana purjehtineelta kapteenin vaimolta vaikuttaa esimerkiksi kokkolalainen kapteeninvaimo Alma Hongell (1849–1935), joka kulki vuosia miehensä Gustav Hongellin kanssa merillä ja ilmaisi tahtovansa näille matkoille myös seikkailun vuoksi. Hän järjesti lasten hoidon Kokkolaan siten, että pari saattoi olla laivoilla kaksin. Alma Hongell tuli kuuluisaksi 1896 ohjattuaan parkkilaiva *Melusinen* Madagaskarin rannikolta Englantiin kokemattoman perämiehen ja sairaan miehistön kanssa puolisonsa ja suuren osan miehistöä kuoltua matkalla. Alma Hongell teki leskenä elämäntyönsä merimieslähetyksen parissa. Peltomaa 1999, 9–11, 29–33.

³³ Boydston 1990, 2–3, 8–9.

³⁴ Esim. Stone 1979, 416–424; Häggman 1994, passim; Ittman 1995, 142–147; Hirdman 2006, 25–31.

³⁵ Esim. Moilanen & Eilola 2013, 21; Räisänen 1995, 100–108.

itsestään selviä rooleja ja tehtäviä varhaismodernin ajan sotalaitoksessa liikkuvien komppanioiden jäsenenä. Suljetut kasarmit ja nykymuotoisen armeijalaitoksen kehittyminen merkitsivät sotilaiden vaimojen ja kotitalouksien sulkemista ulos militaarista kontekstista, vaikka varuskuntakaupunkien naisilla toki oli edelleen yhteytensä armeijan huoltoon. 1800-luvun mittaan sotilaiden oikeus perhe-elämään sai tunnustusta, mutta se rajattiin kokonaan palveluksen ulkopuoliseen ”vapaa-aikaan” ja yksityiseen kodinpiiriin.³⁶ Prosessi kosketti näin ollen monia muitakin aloja kuin kauppamerenkulkua.

Naiset eristettiin kotiin, mutta merimiehen ammatti siivottiin ideologian tasolla pois soveliaiden perheenelättäjäammattien joukosta. Liikkuvien ammattien edustajien suhdetta perhe-elämään on tutkimuksessa nimitetty *poikamieskulttuuriksi* tai *poikamiehisyudeksi*. Satamatyöläisiä koskevissa tutkimuksissa on esitetty, että miehillä oli erilaisia miehuuden rooleja kotona ja työyhteisössä. Poikamiehisyys ei luonnollisesti merkitse samaa kuin naimattomuus, vaan siihen liittyvät esimerkiksi sellaiset työn luonteen mukanaan tuomat lieveilmiöt kuten epäsäännöllinen työaika, palkkarahojen omavaltainen käyttö miesporukoissa, kodin ja työpaikan löyhä yhteys ja kontrolli, irrallisuus muusta paikallisyhteisöstä, höllä seksuaalimoraali ja runsas alkoholin käyttö ja karskit jutut. Olennaista kuitenkin oli, että puheet naisista eivät kuitenkaan koskaan kohdistuneet omiin vaimoihin tai tyttöystäviin.³⁷ Myös Merja-Liisa Hinkkasen ja David Kirbyn mukaan merenkulun työkuulttuurissa kotiväestä puhuminen oli enemmän tai vähemmän tabu laivalla.³⁸ Kategorinen ero ”naisten” ja vaimojen välillä otettiin selittäjäksi esimerkiksi avioiduuden ollessa koetuksella.³⁹

Sentimentaalisuus näkyi toimintansa käynnistäneen uskonnollis-reformistisen merimieslähetyksen kielenkäytössä, joka korosti merielämän turmelevuutta ja kodista erillään olemisen vieraannuttavaa vaikutusta. Vastaavia huomioita on tehnyt Liverpoolin ja Lontoon merimiesväestöä sekä hurvittelevan ja naisiin menevän merimiehen stereotypiaa tutkinut Valerie Burton.⁴⁰ Perheen merkitystä ja riippuvaisuutta miehen elatusvastuusta korostivat esimerkiksi merimieslähetyksen, merimiesten parissa työtä tehneet porvarilliset hyväntekeväisyystoimijat sekä merimiesten omat ammattiorganisaatiot.⁴¹ Uutta vastuuntuntoista työmiesideaalia vasten synnytetettiin myytti ”vanhanaikaisesta” satamissa rahansa tuhlaavasta poikamies-seiliorista. Avioitunutkin merimies saattoi uhkakuvissa käyttäytyä poikamiesmäisesti ja epämiehekkäästi, jos hän ajoi perheensä ahdinkoon käyttäytyen menneisyyden hulivili-merimiesten ta-

³⁶ Sjöberg 2008; Sjöberg 2011, 204–216. Sjöberg huomauttaa, että eristämällä naiset pois komppanioista armeija luopui sotilaiden seksuaalisten ja sukupuolisten suhteiden säätelymonopolistaan.

³⁷ Teräs 1999, erit. 250–259, Bergholm & Teräs 1999, Teräs 2002, 158–170; Bergholm 2015.

³⁸ Kirby & Hinkkanen 2000, 228.

³⁹ Norling 1992, 435–436.

⁴⁰ Burton 1989; Burton 1991; Burton 1999.

⁴¹ Suomalaisesta merimieslähetyksestä Kansanaho 1983; Hinkkanen 1992; Markkola 2002.

voin. Stereotypia vahvistui vahvistumistaan ja iskostui 1900-luvulla osaksi taaksejääneen purjelaiva-ajan romantiikkaa.⁴²

Monet niin merimiehiin kuin merenkulkijoiden vaimoihin liitetyt ylihistorialliset mielikuvat kytkeytyivät työelämän ja perhekäsitysten modernisoitumiseen. Norlingin sentimentalisaatioteoria tuntuu antavan selityksen koko kulttuuriselle kuvalle merimiesten vaimoista rannalla kyönelehtivinä kärsijöinä: taustalla oli niin merellisen kuin ei-merellisen kulttuurin lävistänyt koti-ideologian läpimurto 1800-luvulla yhdistyneenä tuotannonalan kapitalisoitumiseen.⁴³ Norling asettaa 1700-luvun naisten aseman selvästi pastoraaliselle ja ihanteelliselle jalustalle suhteessa 1800-luvun jälkipuoliskoon eikä vastaava asetelma ole sellaisenaan sovellettavissa Itämeren kontekstiin. Suomen tapauksessa vastaava stabiili, ideaalinen alkutilanne olisi esimerkiksi patriarkaalisesta järjestyksen lävistämiseksi oletettu varhaismoderni yhteiskunta, jossa asuminen ja työ olivat oletusarvoisesti erottamattomat toisistaan, perheenjäsenten asema ja keskinäinen hierarkia selkeä ja jonka suuri rakenteellinen mullitus, kapitalismin läpimurto, järkytti perustavanlaatuisesti ja kertakaikkisesti vaikuttaen niin säätyläisten kuin työväestön elämään. Käsitys tällaisesta varhaismodernin ajan muuttumattomasta luonteesta ja muutoksen kertakaikkisuudesta on saanut kritiikkiä osakseen.⁴⁴ Omaa työtäni ohjaa ajatus siitä, että suuri muutosprosessi ei näy yksilöiden elämässä kertakaikkisena siirtymisenä traditionaalisesta moderniin, vaan sisältää piirteitä kummastakin. Tämän vuoksi esimerkiksi sellaiset suomalaisten 1800-luvun perhehistoriaa käsittelevät tutkimukset kuten Kai Häggmanin (1994) ja Pirjo Markkolan (1994) väitöskirjat, ovat tärkeitä tutkimuksia hahmottaessani, miten, miltä osin ja missä vaiheessa koti- ja ydinperheideologia kosketti Suomessa eri yhteiskuntaryhmiä. Vaikka kyseiset tutkimukset eroavat toisistaan sen suhteen, mihin väestönosaan niiden kiinnostus kohdistuu, molemmissa teoksissa oli kysymys siitä, miten ihannetta perheestä rakennettiin ja synnytetään 1800-luvun yhteiskunnassa samalla kun ne tarkastelevat, miten käynnissä olleet taloudelliset muutosprosessit, kuten liike-elämän yksityistyminen ja kapitalisoituminen sekä teollistuminen vaikuttivat konkreettisesti perhetalouteen, perheen rakenteeseen ja sen sisäisiin suhteisiin.

Markkolan ja Häggmanin tutkimukset asettuvat perhehistoriallisessa historiografiassa ajanjaksoon, jossa perhetutkimuksen kohteiksi alettiin ottaa eksplisiittisesti valittuja yhteiskuntaryhmiä, joiden suhdetta selvitettiin johonkin käynnissä olevaan yhteiskunnalliseen ilmiöön, Häggmanilla perheideologiaan sekä muuttuvaan säätyläisyyteen ja yrittäjyyteen, Markkolalla teollistumiseen ja työväestöä koskeviin yhteiskunnallisiin kysymyksiin.⁴⁵ Ennen 1980- ja 1990-

⁴² Burton 1999, 90–96. Käsitys kohdistui myös muihin siirtotyöammatteihin ks. esim. Nutting 2010, 329–345.

⁴³ Ks. erit. Norling 1991, 164–178.

⁴⁴ Esim. Ogilvie 2003, 162–164.

⁴⁵ Myös Markku Teinosen kansatieteellinen tutkielma *Porilainen perhe 1881–1931* (1984) edustaa samaa tutkimussukupolvea. Teinonen tutki 26 eri ammatti- tai sosiaaliryhmiä edustaneen porilaisperheen elämänkaarta ja pyrki selvittämään oliko samaan aikaan olemassa porvarillinen tai ylä- ja keskiluokkainen perheideologia ja siitä eron-

lukua perherakenteen historiaa ei Suomessa ollut tutkittu perhehistorian nimikkeellä, vaan esimerkiksi varhaisessa työväestön elinoloihin kohdistuneessa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa perheet ja perheellisyys kulkivat tutkimusyksikköinä ikään kuin oletusarvoisesti.⁴⁶

Käsillä oleva tutkimus on sukua Markkolan ja Häggmanin tutkimusten tehtävänasettelulle: tutkittavana yhteiskuntaryhmänä on merimiesväestö, erityisesti sen naiset, ja sitä vasten peilattavia ilmiöitä ovat ennen kaikkea sääty-yhteiskunnan murros, varhaisen palkkatyöläistymisen kehitys ja elinolot esiteollisessa kaupungissa. Perhe sen sijaan tulee mukaan tutkimusasetelmaan kaupapäällisinä toimien tutkimusyksikkönä ja välineenä: merimiesten vaimojen statusasemaan vaikuttivat ensisijaisesti avioliitto ja perheellisyys. Väestöhistoriallisia lähteitä läpikäymällä saa verrattain nopeasti käsityksen siitä, millaisia ja minkäkokoisia merimiesperheet viranomaisten kirjanpidossa olivat. Mutta mitä merkityksiä ja seurauksia perheen kokoonpanolla tai sen hajallaan ololla oli perheelle käytännössä tai millaisissa olosuhteissa perheitä muodostettiin, selviää vain tutkimalla varsinaisen kohteena olevan sosiaaliryhmän ohella myös sosiaalisia, taloudellisia ja kulttuurisia elinolosuhteita. Muutamissa varhaismodernin ajan Englantiin, Uuteen Englantiin ja Hollantiin sijoittuvissa tutkimuksissa merimiesten perheiden asemaa on lähestytty yhteisön jäsenilleen antaman institutionaalisen tuen ja sukuverkoston ulkopuolisen avun saamista jäsentäneiden ajattelu- ja toimintamallien näkökulmista.⁴⁷Toimeentuloon liittyvät kysymykset ovatkin mitä keskeisin näkökulma merenkulun kaltaisen elinkeinon ja perheen suhdetta pohdittaessa, mutta naisten ja perheiden olemassaoloa ei voi typistää pelkkään toimeentulokamppailun viitekehykseen. Perheitä hajottaneen elinkeinon vaikutus paikallisyhteisössä oli paljon monimuotoisempi.

Tästä näkökulmasta naisia merihistoriassa lähestyy erityisesti varhaismodernin ajan tutkija Amélia Polónia. Hän on Portugalin kolonialismia ja varhaismodernin ajan merenkulkua käsittelevissä tutkimuksissaan ollut kiinnostunut myös naisten osuudesta näiden suurten prosessien inhimillisinä liikevoimina. Polónia näkee naiskytköksen kokonaisvaltaisena ja lähestyy sitä neljän kiintopisteen (kontekstin) kautta. Ensinnäkin Portugalin maailmanvalloitus vaikutti merkittävästi 1500-luvulla satamakaupunkien kasvuun, mikä välillisesti johti

nut työväestön perheajattelu, ja näyttäytykö näin olleen perheitä omassa ajassaan ja yhteiskunnallisessa ympäristössään tarkasteltaessa ”kaksi erilaista Poria.”

⁴⁶ Pirjo Markkolan keynote-luento ”*Perhehistorian sukupolvet*” Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seuran (THPTS) kesäseminaarissa 25.8.2014. Ensimmäiset suomalaiset perhetutkijat G.R. Snellman ja Vera Hjelt tekivät työolosuhteita, palkkoja sekä asuin- ja perhesuhteita selvittävää tilastollista sosiaalitutkimusta, joka liittyi 1894 perustetun Ekonomiska Samfundetin toimintaan. Tämä, kuten ei vielä Heikki Wariksenkaan 1930-luvun tutkimus työläisten sosiaalisista oloista Helsingin Pitkän sillan pohjoispuolella (1932–1934) ollut vielä Markkolan mukaan tietoista perhehistoriaa, perheellisyys näyttäytyi niissä itsestään selvyytensä. Warikselle, joka oli kiinnostunut työläisyhteiskunnan muodostumisesta ja työläismiehestä, naiset ja lapset tulivat ikään kuin ohimennen mukana, vaikka perheellisyydellä versus perheettömyydellä näytti olleen suuri merkitys miesten työhön ja asuinoloihin kiinnittymisen kannalta.

⁴⁷ Herndon 1996; Van der Heijden & Van den Heuvel 2007; Hurl-Eamon 2008.

sekä kaupan, käsityön että palvelijoiden työvoiman kysynnän laajenemiseen. Miesten ollessa usein poissa, naiset vastasivat suuressa määrin kasvaneeseen työvoiman kysyntään. Tästä todisteena Polónia pitää esimerkiksi sitä, että 1500-luvulla naisia esiintyy veroluetteloista runsain määrin omin ammattinimikkein ja että kutojien, purjeentekijöiden ja räätälien ammattikunnissa oli yleisesti naisjäseniä. Tätä kiintopistettä hän nimittää *työkontekstiksi (labour context)*. Miesten merillä tai siirtolaisuudessa oleminen lisäsi myös naisten toimijuutta ja osallistumista edustukseen hallintoelimissä ja oikeuslaitoksessa, mikä hänen mukaansa muokkasi patriarkaalisuuden yhteiskunnan *sosioekonomista kontekstia*. Miesten poissaololla oli Polónian mukaan vaikutuksensa myös *demografiseen kontekstiin*, kun yhteisöjen väestö koostui yhä enemmän yksinelävistä naisista, leskistä tai perheistä, joissa oli vain vähän lapsia mutta esimerkiksi läheisiä yhteyksiä muihin sukulaisiin. Lisäksi merenkulku houkutteli takamailta kaupunkiin muuttaneita juurettomia miehiä, joiden uusi status määrittäytyi kaupungista löytyneiden vaimojen sukujen ja perheiden kautta eikä oman perhe- ja sukutaustan kautta. Tämä lisäsi sukujen matrilinearisuutta. Naisten osallisuus työssä ja julkisessa edustamisessa sekä mainitut demografiset vaikutukset nivoutuivat siten *perhekontekstiin*, jossa sukupuoliroolit muokkaantuivat olosuhteiden edessä.⁴⁸ Myös naisten roolia kolonioissa käsitellyt tutkimus on osoittanut, että naisten toimintaa rajoittaneet säädökset ja patriarkaalisuuteen perustuva sosiaalisen järjestyksen ihanne joustivat käytännön elämässä.⁴⁹

Polónian neljän kontekstin malli edustaa sellaista hedelmällistä tutkimusotetta, jossa perusasetelmaa, miehet ovat poissa ja naiset jäävät yksin kotiin, voidaan suhteuttaa laajempiin yhteiskunnallisiin kehityskulkuihin ja niiden vaikutuksiin yksilöiden elämässä. Tällaisen suuntauksen soveltaminen on luonnollisesti kytköksissä yleisesti historian tutkimuksessa tapahtuneisiin painopisteiden muutoksiin. Yksi näistä on, että naisten roolia varhaismodernin ajan työmarkkinoilla ja talouden toimijoina on alettu tutkia laajamittaisesti.⁵⁰

⁴⁸ Polónia 2005, 269–285. Myös Polónia 2009, 705–719. Vastaavanlaisesta tutkimusotteesta varhaismodernin ajan satamakaupunkiin myös Abreu-Ferreira 2012, 581–587. Miesten Latinaiseen Amerikkaan suuntautuneen siirtolaisuuden vaikutuksista yhteisöjen naimenemmistöisyyteen Luoteis-Espanjan rannikkoalueilla Muñoz Abeledo 2012, 121–144. Pohjanmeren alueen siirtolaisuudesta merimiesten ja merimiesten vaimojen näkökulmasta Søgner & Van Lottum 2006, 377–401; Søgner & Van Lottum 2007, 153–168. Kotimaisittain kattavin, saariston merenkulkuyhteisöä puhtaasti demografisesta näkökulmasta tarkasteleva tutkimus on Beatrice Moringin väitöskirja *Skärgårdsbor: hushåll, familj och demografi i finländsk kustbygd på 1600-, 1700- och 1800-talen* (1994).

⁴⁹ Esimerkiksi 1700-luvun Jamaikalla, jossa naisten johtamia kotitalouksia oli vähintään neljännes kaikista kotitalouksista, orjakauppaan ja orjanomistukseen - ja sitä kautta globaaliin talouteen - osallistui jopa kolme neljästä vapaasta naisesta. He edustivat niin vaatimatonta kuin korkeaa sosiaalista asemaa ja jotka olivat rotutaustaltaan niin valkoisia, mulatteja kuin vapaita mustiakin. Walker 2014, 478–501, erit. 483.

⁵⁰ Pohjoismaissa esimerkiksi ruotsalaisen Kristine Bladhin tutkimus Tukholman kaupustelijanaisista ja vähittäismyynnistä 1800-luvun alkupuolella (1991) sekä Kirsi Vainio-Korhosen Turkuun sijoittuvat tutkimukset naisten toimimisesta käsityö- ja yrittäjämmeissa sijoittavat vastaavalla tavalla naisten itsenäisen toiminnan osaksi taloutta ja yhteiskuntaa. Bladh 1991; Vainio-Korhonen 1998; 2002; 2008. Naisten osallistumisesta työmarkkinoille varhaismodernin ajan ja 1800-luvun Euroopassa ks. myös

Tässä tutkimuksessa en sovelta suoraan Polónian neljän kontekstin mallia, mutta perustan tutkimustehtäväni osittain näille osa-alueille.

1.3 Tutkimustehtävä ja hypoteesit

Tarkastelen merimiesten vaimojen elämää 1800-luvun puolivälin molemmin puolin, varhaismodernin ja modernin ajan taitteen satamakaupunkiyhteisössä. Laajennan edellä esittelemääni aikaisempaa tutkimusta viemällä merenkulun vaikutuspiirissä olleiden naisten tutkimisen agraarista saaristosta kaupunkiin, Atlantilta Pohjanlahden itärannikolle, kapteenien rouvista tavallisiin merimiesten vaimoihin, 1800–1900-lukujen vaihteesta vanhempaan ajanjaksoon, kalastuksesta ja talonpoikaispurjehduksesta pääomavetoiseen kauppamerenkulkuun sekä merellisestä naiskuvastosta asiakirjalähteiden valottamaan naisten toimijuuteen. Kysyn tutkimuksessani, millainen oli merimiesten vaimojen sosiaalinen ja taloudellinen asema 1800-luvun alkupuolen ja puolivälin kaupunkiyhteisössä. Tarkastelen sitä kolmesta eri näkökulmasta, joita ovat 1. avioliitto, perhe ja kotitalous, 2. toimeentulo ja 3. yhteisöelämä, sääty-yhteiskunta ja sosiaalinen järjestys.

Työn rakenne perustuu tutkimuskysymyksen eri näkökulmille siten, että tutkimuksen ensimmäiset käsittelyluvut (osa II) käsittelee perhe- ja kotitalousproblematiikkaa ja loppupuoli (osat III ja IV) yhteisöelämää työn, toimeentulon ja sosiaalisen järjestyksen kautta. Näitä ennen asetan seuraavassa pääluvussa merimiesten vaimot tutkimuskohteena ajalliseen, maantieteelliseen sekä 1800-luvun muutoksessa olleen sääty-yhteiskunnan viitekehykseen. Tiivistettynä selvitan merimiesten vaimojen ja leskien sosiaalista ja taloudellista asemaa aluksi perheen ja kotitalouden mittakaavassa, sen jälkeen suhteessa muuhun paikallisyhteisöön ja sen instituutioihin.

Tutkimuksen eri osa-alueita on mahdollista eristää kokonaan toisistaan. Paitsi että tutkimus käsittelee naisia ja heidän perheitään, sosiaalisen ja taloudellisen aseman valottaminen merkitsee sen ymmärtämistä, miten erilaisia ryhmiä 1800-luvun alkupuolen kaupungissa eli. Suomalaisessa paikallishistoriaperinteessä ei ole useinkaan kiinnitetty huomiota paikallisyhteisöjen alimpien sosiaaliryhmien monenkirjavuuteen, sen moniin kerroksiin ja rooleihin yhteisöjen toiminnassa, etenkin, mitä naispuolisiin asukkaisiin tulee.⁵¹ Meri-

esim. Schmidt & van Nederveen Meerkerk 2012, 69–96; Humphries & Sarasúa 2012, 36–67. Varhaismodernin ajan talouden ja työmarkkinoiden käsittämisestä molempien sukupuolien edustamana toimintakenttänä myös esimerkkinä Uppsalan yliopiston Gender and Work-projekti ks. esim. Fiebranz; Lindberg; Lindström & Ågren 2011 sekä Sheilagh Ogilvien tuotanto erit. Ogilvie 2003.

⁵¹ Tässä yhteydessä tarkoitan ennen muuta suomalaista 1900-luvun pitäjä- ja kaupunkihistoriatraditiota. Verrattain yhteneväistä mallia noudattavan rakenteen vuoksi helposti vertailtavissa olevissa ja sinänsä ainutlaatuisissa paikallishistorioissa naiset ja tilaton väestö eivät näy yhteisöjen toiminnassa juuri lainkaan, vaikka väestöä ja väkilukua käsittelevissä osioissa todettaisiin esimerkiksi naimattomien naisten ja it-

miesväestö muodostaa tässä mielessä erinomaisen ryhmän, sillä se oli jo itsessään heterogeenistä sekä taustaltaan että elämänsäkulultaan.

Tutkimustehtävän ensimmäisenä kysymystasona on merimiesten vaimojen tunnistaminen: keitä he olivat, mitä yhteisiä ja erottavia piirteitä heidän elämänsäkulkuunsa liittyi, mikä oli merimiesavioliitto, millaisena aineistossa näyttäytyy merimiesperhe tai kotitalous.⁵² Avioliitto on asetettu tutkimuksen keskiöön paitsi siksi, että se määritteli eniten naisten asemaa varhaismodernissa maailmassa, mutta sitä ei voi missään nimessä ottaa minään kyseenalaistamattomana perusalustana, jolle työ rakennetaan. Päinvastoin itse avioliiton, perheen ja kotitalouden käsitteiden uudelleenarviointi on työni tavoitteena. Voimassa olleen avioliittolainsäädännön nojalla vaimojen yhteiskunnallinen asema määräytyi miehen säädyn (ammatin) mukaan.⁵³ Mutta mitä tämä merkitsi käytännössä: millä tavoin merimiesten vaimojen asema oli yhteydessä merimiehen ammattiin? Tutkimuksessani on perimmiltään kysymys miesten ja naisten välisten suhteiden rakentumisesta historiallisessa kontekstissa, jota leimasi puoliset pitkiksi ajoiksi erottanut elinkeino. Merimiesavioliittojen kautta voin tosin sanoen tutkia rajatussa mittakaavassa, miten yhteiskunnan pienoisyksiköt, avioliitto ja kotitalous, ovat muuttuneet ajassa ja paikassa.

Tutkimustehtävän kolmas kysymystaso pitää sisällään merimiesten ja heidän vaimojensa ja leskiensä työhön ja toimeentuloon liittyvän problematiikan. Oletuksena on, että työ oli keskeinen komponentti, joka liitti epäitsenäiseen väestöön kuuluneet yksilöt ja kotitaloudet yhteisöön. Toisaalta työhön ja toimeentuloon liittynyt ponnistelu on se osa tavallisten ihmisten toimintaa, mikä on jättänyt jälkensä lähteisiin. Näin ajateltuna merimiesten vaimoilla oli erilaisia toimeentulostrategioita, pieniä ja suuria, hyviä ja huonoja, joita he sovelsivat tarpeen tullen. Toisia niistä sovellettiin silloin kun perhe oli ehjä, mutta vain väliaikaisesti hajallaan (esimerkiksi menettelyt miehen palkkarahojen saamiseksi) ja toisia silloin, kun perhettä uhkasi pysyvä hajoaminen. Miehen ollessa elossa perheenelättäjyyteen liittyvät periaatekysymykset miehen ja vaimon vastuusta olivat keskeisiä naisten omien taloudellisten ponnistelun ohella. Leskeksi tai hylätyksi joutuminen ei puolestaan voinut merkitä pelkkää lamaannuttavaa surua, vaan suru oli myös toiminnan liikkeelle sysääjä. Puolison menettäminen tai toimeentulon ehtyminen synnytti pakon edessä omanlaistaan aktiivisuutta ja edellytti pahan päivän varalle olemassa olleiden keinojen käyttöönottoa – luonnollisesti vallitsevan sosiaalisen järjestyksen ja sosiaalisten suhteiden rajoissa. Tämän vuoksi työn neljäs pääluke pureutuu tarkemmin yhteis-

sellisten kaltaisten ryhmien muodostavan huomattavan osan väkiluvusta. Paikallishistoriainstituutiosta ja sen uudistamisvaatimuksista ks. Ahtiainen, Tervonen & Teräs 2010, 7-25; Ahtiainen & Tervonen 2010, 27-90; Markkola, Snellman & Östman 2014, 10, 15-19.

⁵² Merimiespuolisoilla tarkoitetaan siis n.1830-1870-luvulla kauppalaivoilla palvelleita miehistön jäseniä käsittäen vakanssit: pursimies eli puosu, timpuri, matruusi, puolimatruusi, jungmanni, kokki sekä tapauskohtaisesti laivan järjestysmiehenä toimineet konstaapelit. Yhtään naimisissa ollutta laivapoikaa ei aineistossa esiinny.

⁵³ Räisänen 1995, 32.

söelämän sallitun ja kielletyn rajamailla käytettyihin selviytymisstrategioihin ja niiden soveltamisiin.

Sitä että merenkulku yhteisöjen naiset hoitivat sekä ”miesten” että ”naisten työt” ja edustivat miehiään näiden poissa ollessa, voidaan tulkinnasta riippuen pitää joko itsenäisyytenä tai olosuhteiden pakkona, johon kuitenkin löi leimansa sukupuolten välinen arvohierarkia.⁵⁴ On esitetty, että miehen pitkistä poissaoloista johtuen vaimot kiinnittyivät tiiviimmin paikallisyhteisöön kuin avioliittoonsa ilman että vaimojen tiivis yhteisösidon kautta vahvasti merimiesten omaa suhdetta kotisatamaan ja sen ihmisiin. Siinä missä merimiesten on siis katsottu olleen irrallaan ja vieraantuneita sekä avioliitosta että kotisatamasta, vaimoja on siis pidetty äärimmäisen integroituneina asuinpaikkaansa.⁵⁵ Naisten itsenäisyys heidän yhteisössään toimiessaan tai ajatus naisten keskinäisestä solidaarisuudesta ja tiivistä yhdessäolosta, ovatkin esioletuksia, jotka helposti kohdistetaan yhteisöihin, joista sota tai elinkeino on vienyt miehet. Yhteisöllisyyden oletusta koskee kuitenkin sama seikka kuin itsenäisyyttäkin, se juontaa osin pakosta ja välineellisyydestä.⁵⁶ Lisäksi esimerkiksi naisten taloudellista toimijuutta tutkinut Amy Louise Erickson muistuttaa, että Euroopasta löytyy esimerkkejä naineiden naisten itsenäisestä liiketoiminnasta, taloudenpidosta ja julkisesta edustamisesta myös ilman miesten poissaolon luomaa olosuhteiden pakkoa. Esimerkiksi Englannissa ja Skotlannissa lainsäädäntö ei asettanut rajoituksia naineiden naisten taloudelliselle toiminnalle samaan tapaan kuin Pohjoismaissa. Naiset olivat taloudellisesti aktiivisia, vaikka perimylainsäädäntö oli Pohjoismaita selvästi enemmän miehiä suosiva ja vaikka Britanniassa ei pohjoismaiseen tapaan eroteltu avioparin omaisuutta yhteiseen ja puolisoitten omiin perintöomaisuuksiin, vaan mies omisti kaiken avioparin pesässä. Vastaavasti saksalaisella kulttuurialueella avioliitto avasi naiselle mahdollisuudet toimia jopa naisilta muutoin suljetuissa käsityöläiskilloissa. Ericksonin mukaan naisten itsenäisessä julkisessa ja taloudellisessa toiminnassa korostuukin Pohjoismaissa poikkeuksellisen selvästi poissaolevan miehen sijasta (*deputy husband*)

⁵⁴ Merja-Liisa Hinkkanen ja David Kirby huomauttavat, että patriarkaalisen yhteiskunnan naiselle normaalisti osoittama paikka oli miehen taustalla ja rinnalla, minkä vuoksi merimiesten vaimojen itsenäisyyttä tulisi tarkastella pikemminkin olosuhteiden luomana pakollisena piirteenä eikä automaattisesti positiivisena, naista vapauttavana määreenä. Kirby & Hinkkanen, 2000, 240.

⁵⁵ Merimiesavioliiton epätäydellisyyttä ”normaaliin” avioliittoon ja perhe-elämään nähden sivuaa esim. Kindleberger 1992, 88.

⁵⁶ Esimerkiksi Hollannin Pohjoisrannikon kalateollisuuspaikkakuntien naisia 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa käsittelevässä tutkimusprojektissa 1980-luvulla jouduttiin toteamaan, että ainakin muistitietoaineiston perusteella kalastajien vaimot olivat taloudellisesti sidottuja miehiinsä, vaikka he olivat lähes puolet vuodesta yksinäisiä ja vaikka heillä olisi ollut omia ansioita verkkojen kutomisen, kalojen myynnin tai muun työn kautta. Samoin informantit pitivät naisiyhteisön välistä verkostoa lähinnä tuttavien yhteydenpitona, kun taas arjen pyörittämisessä jokainen nainen koki olleensa omillaan. Van der Veen 1992, erit. 181–182, 191–192. Toisaalta Reginald Byron osoittaa tutkimuksessaan Bohuslänin kalastajakotitalouksista, että naiset olivat riippuvaisia toisistaan miesten poissa ollessa ja monet työtehtävät kuten massiiviset kalastusvaatteiden pesu-urakat, leivänleipominen ja kalankäsittely tehtiin yhdessä. Byron 1994, erit. 281–282.

toimiminen, siis tietynlainen erikoistilanne, mitä on pidetty jopa lesken asemaa itsenäisempänä.⁵⁷

Itsenäisyyden tulkitseminen on erittäin vahvasti sidoksissa käytettävissä olevaan aineistoon ja siihen, mikä on se lainsäädännöllinen ja yhteiskunnallinen kehys, jossa naisten itsenäisyyttä arvioidaan. Tulkintaa monimutkaistaa, miten lainsäädäntöä käytännössä tapaoikeudellisesti tulkittiin. Esimerkiksi koko varhaismodernin ajan Pohjois-Euroopan alueella on vahvasti nähtävissä, että vaikka nainut nainen ei juridisesti voinut tehdä sopimuksia tai haastaa ketään oikeuteen, naisten mahdollisuudet kotitaloutta koskevien sopimusten päätösten tekoon tunnustettiin ja puoliset pyrkivät myös keskenään organisoimaan vaimoa suosivia omaisuuden hallinta, perintä- ja sopimusjärjestelyjä.⁵⁸ Merimiesten vaimojen mahdollinen näkyvyys poissaolevien miestensä edustajina ei siis välttämättä kerro poikkeuksellisesta asemasta suhteessa muihin naisiin, vaan se voi myös olla esimerkki vallinneesta käytännöstä.

Perheen ollessa hajallaan itsenäisiä toimivaltuuksia olennaisempia saattoivat olla arkipäiväistä selviytymistä edesauttaneet tekijät. Oletan, että se mitä eri keinoja yhteisössä elämisen ja toimeentulon takaamiseksi käytettiin, muodosti ryhmän sisällä keskinäisiä eroja ja johtui paljolti naisten keskenään erilaisista lähtökohdista. Sosiaalista ja taloudellista asemaa tutkiessani kiinnostukseni kohdistuukin sekä yksilöihin että ryhmään ja sen sisäiseen heterogeenuuteen. Toisin sanoen tutkin, muodostivatko ulkokohtaisesti samanlaisessa säätysemassa olleet naiset kotitalouksineen kaikilta osin horisontaalisen sosiaalisen ryhmän vai oliko aseman sisällä myös vertikaalisuutta, joka omalta osaltaan koetteli säätyhierarkioiden horjumattomuutta. Vastaavasti oletan, että koska kaupungissa eli paljon merimiesten vaimoja, jotka olivat leskeyden riskivyöhykkeellä, tuli paikallisten instituutioiden toiminnassaan vastata perheiden ongelmiin. Tutkimustehtävä sisältää siten oletuksen, että merimiesten puolisojen läsnäolo kaupunkiyhteisössä vaikutti sen toimintatapoihin. Kaikki nämä kysymykset liittyvät ison yhdistävän tutkimusongelman alle; mitä merimiehen vaimona oleminen merkitsi.

Tutkimuskohteessani tiivistyvät 1800-luvun globaalin merenkulun vaikutukset elinkeinosta eläneiden perheisiin, kotisatamien paikallisyhteisöihin ja sen instituutioihin. Historiantutkimuksen käännteitä tuotannossaan hahmottanut Lynn Hunt pitää yhtenä globaalihistorian esiinnousun viimeaikaisimpina suuntauksina 1980–1990-lukujen uuden sosiaalihistorian, kulttuurisen käänteen ja globaalihistorian synteesiä, jota hän nimittää globaalihistoriaksi alhaalta” (global history from below). Huntin mukaan suuntaukselle on leimallista, että paikallisen ja globaalin, yksilön ja makrotason suhde nousevat tarkastelun keskiöön. Huntin muotoilussa globaalihistorian perinteinen katsantotapa, ylhäältä alas, esittää globalisaation luonnonilmiön kaltaisena voimana, joka muuttaa maapallon joka kolkkaa ja luo maailmanjärjestelmiä wallersteinilaisessa mielessä. Alhaalta päin tarkasteltuna globalisaatio taas näyttäytyy sarjana transna-

⁵⁷ Erickson 2005, 3–13; Ogilvie 2003, 153–154; Fontaine 2013, 61–62.

⁵⁸ Erickson 2005, 13–14.

tionaaleja prosesseja, joissa eri alueiden historioiden välillä syntyy keskinäisiä yhteyksiä ja riippuvaisuuksia, lokaalin ja globaalin vuorovaikutusta.⁵⁹ Huntin kuvaama näkökulma osuu erityisen hyvin merenkulkuyhteisöihin asukkaiden näkökulmasta tarkasteltuna. Myös esimerkiksi sukupuolihistorioitsija Laura Lee Downs näkee naishistorian viimeaikaisimpiin kuuluvina tutkimussuuntina makrotason taloudellisten ja poliittisten ilmiöiden tutkimisen yksilöiden kokemana.⁶⁰ Tässä katsannossa yksi historian tutkimuksen tärkeimmistä tehtävistä on auttaa ymmärtämään paikkaamme yhä enemmän keskinäisesti riippuvaisessa maailmassa sellaisena kuin se koskettaa yksilöitä, perheitä ja ihmisryhmiä.⁶¹

Seuraavassa syvennän tutkimukseni keskeisten osa-alueiden käsitteellistä sisältöä. Näkökulmani ovat perhe, kotitalous sekä varhaismodernin ajan yksilöiden, perheiden ja yhteiskuntaryhmien välisiä suhteiden tärkeänä säätelijänä pidetty yhteiskunnan patriarkalisuus. Tutkimuskohteeni avulla arvioin tutkimuksessa uudelleen näiden sosiaalisten järjestelmien ilmenemistä ja merkitystä. Sukupuolta en ymmärrä erikseen tutkimuskäsitteenä vaan koko tehtävänasettelua leimaavana taustakysymyksenä.⁶² Merimiesten vaimojen asema kaupunkiyhteisössä ei siten ole yksinomaan tarina, jota vielä ei ole kerrottu, vaan näkökulma, jonka kautta tutkin kaupunkiyhteisöä. Vaikka sukupuoli oli pääasiallinen tekijä, jolla ero merille lähtijöiden ja rannalle jäävien välille tehtiin, miesten maailma laivoilla ja naisten maailma satamassa eivät olleet kaksi toisiltaan täysin suljettua vastakohtaa, vaan refleksiivisiä, saman ilmiön eri puolia. Ne kertovat molemmat sekä naisena ja miehenä olemisesta omassa ajassaan. Toisin sanoen, miesten työ merillä asetti tiettyjä reunaehdoja naiselle, perheelle ja kotitaloudelle maissa ja vastaavasti ”mantereelta käsin” muotoillut mieheyttä, perhettä ja kotitaloutta koskevat käsitykset ja ilmentymät vaikuttivat merimiehenä oloon.⁶³ Merimiesten ja merimiesten vaimojen kohdalla tämä on erityisen

⁵⁹ Hunt 2014, 55–77.

⁶⁰ Lee Downs 2010, 106–107.

⁶¹ Hunt 2014, 9–10, 75–76. Hunt kritisoi globaalihistorian näkökulmaa siitä, että globaalihistorian asuun puettu historian tutkimus on edelleen useimmiten suuri tarina siitä, miten länsi nousi hegemoniaksi.

⁶² Joan W. Scottin sukupuolihistorian klassikoksi vakiintuneessa artikkelissa *Gender: A Useful Category of Historical Analysis* (1986) pääsanoma oli, että sukupuolen näkökulmaa hyödynnettäessä ei ole tarpeen rajautua vain teemoihin, joissa sukupuoli määrittyy sosiaalisesti rakentuneina miesten ja naisten välisinä suhteina ja eroina, vaan se on käyttökelpoinen kategoria kaikenlaisten ilmiöiden tarkasteluun. Scott peräänkuulutti sekä kulttuurisen (gender) että biologisen (sex) sukupuolen huomioimista. Ilman biologisten sukupuolierojen vaikutuksen näkemistä on vaarana, että jäädään liiaksi kuvailevalle tasolle, ilman että pohditaan, miksi nämä suhteet ja erot on konstruoitu, miten ne toimivat käytännössä tai miten ne muuttuvat. Scott 1986, 1057. Jeanne Boydston jatkoi Scottin ajatusta ja muotoili sukupuolen kategorian sijasta kysymykseksi artikkelissaan *Gender as a Question of Historical Analysis*. Boydstonin ajatuksena oli käsittää sukupuoli valmiin, ennalta arvottuneen kategorian sijasta näkökulmana siihen, miten miehenä tai naisena olemisen kussakin historiallisessa prosessissa ilmenee ja mitä merkityksiä näillä ilmenemisillä on. Boydston pyrki eroon binäärisistä asetelmista, joissa miehet ja naiset asettuvat ääripäihin ja joissa menneisyys näyttyy naisia kohtaan vastaansanomattomasti alistavana. Boydston 2008, 558–583.

⁶³ Sukupuolisuutta (kirjoittajilla erityisesti mieheyttä) koskevien ihanteiden muotoutumisesta kussakin historiallisessa kontekstissa hyvin monimutkaisessa vuoropuhe-

ilmeistä, sillä omien yhteisöjensä ja heitä ympäröineen yhteiskunnan lisäksi he altistuivat käsityksille miehistä laivoissa ja naisista satamissa myös globaalissa mielessä. Tutkimuskohde on ajallisesti ja paikallisesti rajattu, mutta osoitan että olevan osa yleismaailmallista ilmiötä. Merenkulkuyhteisöissä sekä muissa vastaavissa taloudellisissa tai poliittisissa viitekehyksissä, jossa perheet ovat hajallaan naisten asema ja toiminta näyttäivät saavan yhteismitallisia piirteitä.

1.4 Perhe ja kotitalous, yhteisö ja patriarkalisuus

Tässä työssä keskeisiä, tutkimusajankohdan historialliseen kontekstiin asetettavia käsitetyökaluja ovat perhe, kotitalous, yhteisö ja patriarkalisuus, joista jälkimmäistä vasten hahmotan myös toimijuuden käsitettä niin kuin sen tutkimuskohteeni tapauksessa ymmärrän. Perhehistorian tunnetuinta aaltoa eli niin sanottua Cambridgen koulukuntaa 1960–1980-luvuilla edustaneet Peter Laslett ja Richard Wall Gaunt loivat perustan perhehistorian käsitteistölle. Frederic Le Playn 1800-luvun lopulla julkaisemien perhemallien pohjalta he vakiinnuttivat tutkimukseen erilaisten historiallisten perhetyyppien (esimerkiksi ydinperhe, ylisukupolvinen perhe, laajentunut perhe) sekä perheen taloudellista merkitystä (kotitalous, ruokakunta) kuvaavia käsitteitä ja kartoittivat niiden ilmenemis-
muotoja Euroopan eri alueilla tavoitteenaan luoda länsimaisen perheen historialle yhtenäisiä vertailtavia malleja.⁶⁴ Tutkijat eivät kuitenkaan tarkoittaneet perhemalleja ajassa ja paikassa vallinneina ehdottomina rakennelmina, siten, että patriarkaalinen suuryhteisö tai monen sukupolven perhe olisi aina liittynyt traditionaaliin yhteiskuntiin ja ydinperhe moderniin.⁶⁵ Ydinperheiden osoittaminen pitkäkestoiseksi perhemalliksi Länsi-Euroopassa oli yksi Peter Laslettin tärkeimpiä tutkimustuloksia.⁶⁶ Perhehistoriassa onkin sen jälkeen laajalti osoitettu, että ydinperhe näyttäytyy yksikkönä, jonka muokkaantuminen, väliaikaiset laajentumat ja muodonmuutokset eri elämänvaiheissa ja reaktiona toimeentulon järjestämiseen olivat eurooppalaisille perheille tyypillisiä halki vuosisatojen.⁶⁷ Myös sekä biologiset vanhemmat että lapset saattoivat vaihtua perheen elinkaaren aikana. Kokoonpanomuutokset johtuivat leskeytymisistä, äiti-, isä- ja sisarpuolien tulosta perheeseen uusien avioliittojen myötä, minkä lisäksi

lussa muiden kulttuuristen käsitysten kanssa ks. Markkola, Östman & Lamberg 2014, erit. 16, 24. Myös edelleen Boydston 2008, 563.

⁶⁴ Laslett & Wall 1972; Anderson 1980; Wall & Laslett (eds.) 1983; Gaunt 1983.

⁶⁵ Cambridgen koulukunnan työn perua oli Euroopan jakaminen itäiseen ja läntiseen kulttuurialueeseen perhetyyppien mukaan. Suomi asettui tässä jaossa itäisen ja läntisen alueen rajamaaksi, jossa karkeasti ottaen Itä-Suomessa vallinneeksi tyypiksi käsitettiin suurperhe ja Länsi-Suomessa enemmän ydinperheen ympärille rakentunut ruokakunta. Suomessa tämän perhehistorian edustajia esim. Sirén 1999; Waris 1999; Partanen 2004. Myös Happonen 2009, erit. 38, 120–137.

⁶⁶ Anderson 1980, 23–25.

⁶⁷ Esim. Anderson 1980, 26; Gaunt 1983, passim.; Gaunt 1991; Markkola 1994, erit. 85; Helsing & Löfgren 2004, 267–268.

sisarusten keskinäinen ikäero saattoi olla huomattava, jos lapsia syntyi koko äidin hedelmällisen iän ajan.⁶⁸

1800-luvun aikalaiskielessä perheellä tarkoitettiin biologista yksikköä, jonka avioliitto synnytti. Kotitalous (*hushåll*) näyttäytyy jotakuinkin perheen aikalaisvastineena ruokakunnan (*matlag*) tapaan eikä perheen käsitteen rajaamiselle ilmaantunut tarvetta ennen kuin biologiset perheenjäsenet ja palkolliset alkoivat nukkua ja syödä erillään.⁶⁹ Yleisimpien määritelmien mukaan historiallinen kotitalous oli yksikkö, jossa yksityistalous (jälkeläisten synnyttäminen ja kasvattaminen, ravinnon valmistaminen ja kuluttaminen) sekä tuotannollinen talous yhdistyivät.⁷⁰ Porvarillisessa ja talonpoikaisessa viitekehyksessä kotitaloudella saattoi olla erilainen merkitys riippuen siitä, kummasta puoliosasta puhuttiin: isännän kotitalous käsitti viljelyn, karjatalouden, kauppahuoneen tai käsityöverstaan riippuen hänen ammatistaan. Emännän kotitalous, jota saatettiin jopa kutsua naisen etunimellä, käsitti kotitalouden lapset ja naisväen sekä ruokaan, puhtauteen, vaatetukseen, terveyteen ja lastenhoitoon liittyvät ulottuvuudet.⁷¹ Niin perheen kuin kotitaloudenkin määritelmän ytimessä on ollut siihen kuuluvien jäsenten *yhdessä asuminen*. Asuinpaikan yhdistämä yksikkö toimi esimerkiksi veronkannon tai sosiaalisen kontrollin välineenä. Perhe pyrki varmistamaan olemassaolonsa ja sukupolvien ketjun jatkuvuuden ja siksi sen jäseniä velvoitti keskinäinen uskollisuus, tuki ja tottelevaisuus.⁷²

Tuntuu ilmeiseltä, että merimiesväestön kotitaloudet pakottavat pohtimaan muunlaisia kriteerejä perheelle ja kotitaloudelle. Kuten aikaisempien vuosisatojen sotilasperheissä ja kuten esimerkiksi 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaisten ”Amerikan-leskien” perheissä, merimiesperheiden jäsenillä oli yhteinen kotitalous, vaikka koti, talous ja jopa kulutuskin sijaitsivat ajoittain tai pysyvästi fyysisesti hajallaan. Talonpoikaiseen tilaan tai käsityöläisverstaaseen sidoksissa olleeseen kotitalouteen nähden esiteollisen kaupunkityöväestön ”kotiolojen” mukainen kotitalousyksikkö määrittyi auttamatta niiden epätäydellisenä tai ainakin epäsymmetrisenä muotona etenkin, jos niiden ainoa läsnä oleva aikuisjäsen oli vaimo. Vähävaraiselle naiselle kotitalous saattoi merkitä itsen ja jälkeläisten lisäksi kortteerista toiseen mukana kulkevaa rukkia ja muuta pieneläjän irtaimistoa. Työläisperhe oli kollektiivi, mutta perheenjäseniin kohdistui yksilöinä ulkopuolisia intressejä, erityisesti koskien heidän työpanostaan. Pääomavetoiseksi muuttuvassa taloudessa työvoiman tuli olla sekä maantieteellisesti, ajallisesti että palkkakustannuksiltaan joustavaa. Tämä oli yksi seuraus palkkolistyövoiman ja tuotannon erottamisesta isännän

⁶⁸ Häggman 1994, 41.

⁶⁹ Häggman 1994, 40–41; 134–137. Myös varhaismodernin ajan historioitsija Lawrence Stone määrittelee perheen yksinkertaisesti toisilleen verisiteiden tai avioliiton kautta sukua olevien henkilöiden joukoksi, jotka asuvat saman katon alla. Kotitaloudeksi hän luki kaikki saman katon alla asuneet henkilöt riippumatta sukulaisuudesta. Stone 1979, 28–29.

⁷⁰ Esim. Pylkkänen 2006, 74. Varhaismodernista kotitaloudesta on tuotannon eri puolia korostaen käytetty nimitystä *das ganze Haus*.

⁷¹ Häggman 1994, 40–45.

⁷² esim. Stone 1979, 28–29.

kotitalouden ulkopuolelle. Työn ja toimeentulon muuttuneet vaatimukset edellyttivät palkollisväestöön kuuluvilta perheiltä monenlaisia strategioita. Perheet ja kotitaloudet vastasivat näkyvimmin talouden muutokseen, joustivat ja muotoutuivat uudelleen, koska niitä oli helpompi muokata kuin esimerkiksi kokonaisia yhteisöjä tai pitäjiä.⁷³ Perheenjäsenten erillään olo saattoi itse asiassa erilaisissa taloudellisissa tilanteissa olla yksi tällainen selviytymiskeino.⁷⁴ Tästä näkökulmasta katsoen merimieskotitaloudet eivät myöskään noudata malliesimerkkiä kotitalouskollektiivista, joka pyrki takaamaan olemassaolonsa, omaisuutensa ja tuotantonsa jatkuvuuden isältä pojalle. Perheen olemassaolon taloudellinen rationaliteetti ja keskinäinen sitoutuminen saattoi taloudellisista syistä liittyä vain ja ainoastaan kulloinkin käsillä olevaan perhekokoonpanoon, vaikka jälkeläisten tietä pyrittiinkin tasoittamaan mahdollisuuksien mukaan.

Kotitalouden käsitteellistä kytkentää fyysiseen kotiin tuotannon ja kulutuksen keskuksena voi siis tarkastella kriittisesti. Esimerkiksi Englannissa köyhimmälle väestönosalle avioliitto ja perheen perustaminen eivät läheskään aina merkinneet kotitalouden perustamista siinä merkityksessä, että aviopari olisi voinut muuttaa omilleen vanhempien taloudesta tai että olemassa ollut koti olisi ollut varsinainen taloudellinen keskus.⁷⁵ Mikä siis olisi historiallisen kotitalouden minimimääritelmä, kun epätäydellisetkin kotitalousmuodostelmat otetaan huomioon? Viime kädessä kotitalous näyttäytyy pienenisverkostona, joka vastaa yksilöille välttämättömien hyödykkeiden ja palvelusten tarpeeseen.⁷⁶ Pohjoismaisessa kontekstissa on huomioitava, että myös lainsäädäntö edellytti tällaisten yksikköjen olemassaoloa toisiltaan suoraan alenevassa polvessa sukua olevilta sekä naimisissa olevilta ihmisiltä; heillä oli velvollisuus toimia toistensa ensisijaisena turvaverkkona ja elättäjänä yhteisössä. Miksi nämä tarpeet ja velvoitteet organisoitiin juuri toisiinsa sitoutuneiden aviopuolisoiden liitolla ja sen pohjalta perustetulle perheelle saanee taloudellisten tekijöiden sijaan selityksensä arvoista, tavoista ja emotionaalisista tekijöistä. Vastaavasti työnantajien tuli työläisten palkkaamisessa omaksua strategioita, jotka eivät liikaa vahingoitta-

⁷³ Marxilaisesta rakennehistoriallisesta näkökulmasta katsottuna perheiden elintaso tuli samaan aikaan riippuvaiseksi tuotannosta, joka ei ollut heidän kontrolloitavissaan ja joka saattoi tarjota vain satunnaisen leivän. Tämä vaikutti ratkaisevasti myös sukupolvien välisten suhteiden luonteen erilaisuuteen talonpoikaisperheisiin nähden: työläisperheillä ei ollut vanhuuden turvaa, eivätkä toisaalta jälkeläiset kyenneet elättämään vanhoja vanhempiaan. Rakenteelliset tekijät eivät kuitenkaan yksistään selitä näitä perhe-elämän muutoksia, muistuttaa Michael Anderson. Sukupolvien väliset siteet olivat köyhimmällä väestönosalla löyhiä hänen mukaansa jo ennen kapitalismia. Anderson 1980, 75–76; Wallerstein 1984, 18–20. Myös Tilly & Scott 1978, 7–8; Erickson 2005, 3–20.

⁷⁴ Merillä ollessaan merimiesperheiden mies kuului laivan ruokakuntaan, mikä saattoi väliaikaisesti parantaa ruuan riittävyttä kotiin jääneille ruokakunnan jäsenille eli olla perhetaloudellinen ratkaisu sinänsä. Toisaalta mies käytti suurella todennäköisyydellä osan palkkarahoista itse ja vain osa meni muiden perheenjäsenten käyttöön.

⁷⁵ Wall 1983, 13–14. Myös Stone tarkentaa, että koska köyhemmän väestönosan oli usein mahdotonta noudattaa ylempien yhteiskuntaryhmien ihanteiksi mieltämiä sukulvelvoitteita, ystävät ja naapurit saattoivat usein korvata sukulaisten merkityksen erityisesti kaupunkiympäristössä. Stone 1979, 28–29.

⁷⁶ Smith, Wallerstein & Dieter 1984, 12.

neet näitä perinteiseksi koettuja arvojärjestelmiä.⁷⁷ Tiivistetysti voi sanoa, että kiintymys, avioliittosopimus sekä lainsäädännön edellyttämä velvoite huolehtia perheenjäsenistä liitti myös sellaiset ihmiset saman kotitalouden jäseniksi, jotka työ erotti fyysisesti.

Edellä esitetyt huomiot perheestä jatkuvien sisäisten muutosten ja ulkoa tulevien taloudellisten, sosiaalisten, poliittisten ja moraalisten vaikuttimien indikaattoreina liittyvät läheisesti tutkimukseeni. Tekstissä esiintyvät sekä aika-laistermi ruokakunta että kotitalous, joista ensimmäinen on kuitenkin käyttökelpoisempi termi kuvaamaan väestöä, jonka perhetalouden perusta ei välttämättä aina ollut muuttumaton ja autonominen koti, vaan yksinkertaisesti yhteinen talous.⁷⁸ Kotitalous ei kuitenkaan ollut olemassa vain itseään varten vaan avioliitto, perhe ja kotitalous olivat sisäkkäisiä rakennelmia, joihin yksilö oli suhteessa ja joiden sisällä miesten ja naisten toiminta yhteisössä tapahtui. Näin ajateltuna perhe- tai kotitalousyhteisö on kuin kalossi tai esiliina, jonka yksilö puki suojakseen kaupungin kuraisille kaduille, toisten ihmisten joukkoon lähtiessään. Oletusarvoisesti muut yhteisön jäsenet ja instituutioiden edustajat näkivät yksilön perheen ja kotitalouden viitekehyksessä, ei yksilönä. Oletus perhe- ja kotitalousrakenteiden vahvuudesta ei kuitenkaan tarkoita, että perheen ja kotitalouden merkitys olisi välttämättä ollut kaikille yhtä suuri.

*

Edellä määrittelin kotitalouden yksiköksi, jonka kautta yksilö oli suhteessa yhteisöön – yksilön autonomisuutta kuitenkin täysin kotitalouden sisään sulke-matta. Refleksiivisyys tutkittavien yksilöiden ja heitä ympäröivän yhteisön välillä on tutkimukseni keskeinen näkökulma.

Suomessa paikallishistoriallinen tutkimusperinne näkyy vahvana siinä, että yhteisöllä tarkoitetaan usein fyysistä, maantieteellistä elinympäristöä asukaineen, toisin sanoen paikallisyhteisöä, kuten pitäjää, seurakuntaa tai kaupunkia.⁷⁹ Maantieteellisesti rajattu paikka on muodostanut valmiin alueen, kun tavoitteena on ollut uusi historiallinen tieto ihmisryhmien sisäisistä toimintamekanismeista, arvojen ja normien ylläpitämisestä, jatkuvuuksiin, muutoksiin sekä ulkoisiin uhkiin reagoimisesta.⁸⁰ Paikallisyhteisö on myös tarjonnut edustavan näkökulman yhteiskuntaan, jonka osa se on, mutta toisaalta ilmentänyt paikal-

⁷⁷ Anderson 1980. 78–84.

⁷⁸ Vrt. Vattula 1989, 28–31. Vattula muistuttaa, että kotitalous vakiintui kansantaloudellisenä käsitteenä 1920-luvulla, jolloin koti ja tuotanto olivat eronneet toisistaan molempia sukupuolia koskien siinä mittakaavassa, että voitiin puhua palkkatyöyhteiskunnasta. Tässä yhteydessä tarkoitan, että kotitalous (hushåll) 1800-luvun aikalaissäsitteenä oli yleisessä viranomaisten käytössä perheyksikköjen synonyymina.

⁷⁹ Yhteisöhistorian, teoreettisen kysymyksenasettelun ja ”elämän tunnun” vaatimuksesta uudessa paikallishistoriassa ks. Ahtiainen, Tervonen & Teräs 2010, 13–16. Paikallishistorian perinteestä myös Markkola, Snellman & Östman 2014, 7–21.

⁸⁰ Laura-Kristiina Moilanen ja Jari Eilola katsovat, että yhteisöhistoria tuli entistä suosittumaksi 1990-luvun alusta alkaen myös siitä syystä, että laadullinen tutkimus vahvisti asemaansa ja tutkimusnäkökulmat tarkentuivat yksittäisiin pieniyhteisöihin, ryhmiin, yksilöihin tai tapauksiin. Moilanen & Eilola 2013, 10.

lisiä erityispiirteitä ja kerroksellisuutta suhteessa itseään suurempiin rakenteisiin ja ilmiöihin.⁸¹ Lisäksi voidaan ajatella, että koska ajatus kansallisvaltiosta oli vasta oraalla sivistyneistön päässä, pitäjä tai kaupunki edusti aikalaisille abstraktia suuriruhtinaskuntaa konkreettisemmin suomalaista yhteiskuntaa.⁸² Paikallisyhteisön käsittämisessä kansallisvaltion tai kansakunnan miniatyyrinä piilee kuitenkin metodologiseksi nationalismiksi kutsuttu vaara ymmärtää kansakunta itsestään selvänä, luonnollisena faktana, joka sijoittaa itsensä tiettyjen maantieteellisten rajojen, kansallisvaltion sisään erona muihin. Reaktiona metodologiseen nationalismiin onkin alettu vaatia tutkittavaksi paikallisyhteisöjen suhdetta valtioiden rajojen ulkopuoliseen maailmaan.⁸³

Naishistoriassa paikallisyhteisöihin kohdistuvaa empiiristä tutkimusta on peräänkuulutettu, koska niissä valtiollinen ja paikallinen säätely, lainsäädäntö ja kulttuuri kohtasivat ja määrittelivät, millaisia naisten toimintamahdollisuudet olivat käytännössä.⁸⁴ Asuinpaikan yhdistämät henkilöt eivät ole voineet juurikaan valita, keitä heidän yhteisönsä kuuluu ja keiden kanssa he joutuvat kanssakäymisiin, toisin kuin esimerkiksi ammatillisin, uskonnollisin tai aatteellisin perustein muodostetussa yhteisössä.⁸⁵ Yhteisöllisyyttä voidaankin lähestyä inhimillisenä perustarpeena, mutta myös sosiaalisena välttämättömyytenä.⁸⁶

Tästä näkökulmasta yhteisö oli sellainen elämisen raami, jonka merkitystä yksilöt eivät tiedostaneet tai kyseenalaistaneet kaikessa toiminnassaan, vaan lähinnä konfliktitilanteissa, kun yhteisöä uhkasi jokin sisältä tai ulkoapäin. Näissä tilanteissa yhteisö ja usein myös yksilöiden paikka siinä saivat siis määrittelynsä siinä, keitä niihin kuului ja ketkä rajattiin ulkopuolelle. Varhaismoderni kaupunkiyhteisö on helppo mieltää tällaiseksi tarpeen tullen itsensä ja ulkomaailman väliin puskureita pystyttäneeksi kollektiiviksi, sillä se oli rajattu tila, johon ”ulkopuolinen” ei voinut muuttaa täysin vapaasti. Olisi kuitenkin

⁸¹ Peltonen 2010, 129–147. Esimerkkeinä viimeaikaisista ilmiökeskeisistä tai tiettyyn sosiaaliryhmään keskittyvistä tutkimuksista, joissa yhteisöllä tarkoitetaan paikallisyhteisöä Piilahti 2006; Saarimäki 2010, Rähä 2012, Keskinen 2012, Hemminki 2014; Uotila 2014.

⁸² Valtion ja yhteiskunnan käsitteiden muotoutumisesta autonomian aikana ks. Jussila 1992, 17–25; Kettunen 2003, 167, 173–183. Pauli Kettunen erottaa toisistaan yhteisön, joka syntyy ihmisten keskinäisistä suhteista ja yhdyskunnan, joka synnytetään organisoinnilla ja suunnittelulla.

⁸³ Metodologisesta nationalismista esim. Markkola, Snellman & Östman 2014, 15–18.

⁸⁴ Montenach & Simonton 2013, 2, 6.

⁸⁵ Yhteisöllä voidaan ymmärtää maantieteellisistä rajoista vapaa sosiaalinen, kulttuurinen tai ammatillinen yhteisö, kuten aateliset upseerit tai herännäiskristilliset. Ks. esim. Sarkamo 2011. Varhaismodernia aikaa tutkittaessa tosin nämäkin saavat joskus käsitettävissä olevat toimintaraaminsa tiettyssä paikkaan sidotussa kategoriassa, kuten esimerkiksi kaupunkien käsityöläiskillat. Nämä yhteisöt olivat konkreettisia ja arkipäivässä ihmisten kokemia toisin kuin esimerkiksi sellaiset kollektiiviksi ajatellut abstraktit kokonaisuudet kuten kansakunta tai kristikunta, joita Benedict Anderson kutsuu kuvitelluiksi yhteisöiksi. Moilanen & Eilola 2013, 10–11, 26–27.

⁸⁶ Kuuluisassa itsemurhaa käsittelevässä tutkimuksessaan Emile Durkheim päätyi siihen lopputulokseen, että yksilön täytyi tuntea olevansa tarpeellinen yhteisön jäsen, jakavansa yhteisön moraalin, tuntevansa oikeutettujen tarpeidensa rajat ja tajuavansa, mihin elämässään pyrkii. Tällaiseksi yhteisöksi Durkheim esitti esimerkiksi järjestyntä ammatillista korporaatiota. Durkheim 1985, 476–485.

virheellistä ajatella, että aluerajat olisivat pitäneet ihmisiä paikallaan tai että me ja muut -rajanvetoja olisi vedetty esimerkiksi kaupunkien vanhoja tulliaitoja pitkin. Ulkopuolisuutta ja yhteisöjä yhteisössä esiintyi myös kaupungin sisällä. Siksi paikallisyhteisöä ei voi ottaa sosiaalisena faktana, joka esiintyy kaikissa asiayhteyksissä yksikkönä suhteessa ulkomaailmaan.

Myös tässä työssä Porin paikallisyhteisö, sekä tutkimuskorpukseen kuuluvat otannat muista länsirannikon satamakaupungeista, ovat suurennuslasin alla selvitettäessä 1800-luvun Suomen yhteiskunnallisten ja taloudellisten muutosten merkitystä yksittäisten ihmisten, perheiden ja naisten elämässä. Tämä rajaus on paljolti myös lähteiden synnyttämiä: autonomisen Suomen hallinto, lainsäädäntö ja instituutiot saivat käytännön sovellutuksensa paikallishallinnossa mikä luonnollisesti synnytti niiden toimivallan aluetta koskevia asiakirjoja. Tästä näkökulmasta paikallisyhteisö oli esivallan ilmentymä provinssissa. Toisaalta ihmiset ja asukkaat muodostavat yhteisön, joka on jatkuvasti refleksiivinen ja suhteessa sitä koskevaan institutionaaliseen ja hallinnolliseen viitekehykseen. Tutkimuskohteena olevilla henkilöillä oli siis suhteensa sekä esivaltaan että toisiin kaupunkilaisiin. Perustavanlaatuisena lähtökohtana onkin, että näiden erilaisten ja erisuuntaisten suhteiden vuoksi yhteisö oli monimutkainen ja sen sisällä vallitsi ristiriitaisia intressejä. Kehittynyt hallinto ylläpiti yhteiskuntaelämää eli arvoja ja normeja ja pyrki tavoittamaan niillä kaikki yhteisön jäsenet, mutta yhteisö-organismien alla omaa elämäänsä elivät myös ihmisten, perheiden ja ryhmien omat arvot ja normit.⁸⁷ Siten jokainen yksilö, perhe tai muu yhteisön jäsenistä koostuva pienoisjoukko ei tarjoa yhteisöön samankaltaista kurkistusaukkoa, vaan kiinnostavaksi nousee erityisesti yksilöiden ja yhteisöjen välillä oleva jännite. Kun yhteisö mielletään tällä tavoin sosiaalisen vuorovaikutuksen rakennelmaksi, johon ihmiset ottavat osaa tietoisesti ja usein esimerkiksi taloudellisista tai sosiaalisen nousun motiiveista, sen synonyymina palvelee verkosto. Erityisesti laadullinen verkostojen tutkimus on tarjonnut näkökulman kuvata tasoja ja toimintaa yksilöiden ja yhteiskunnan välillä.⁸⁸

Millaisen erityisleiman merenkulku painoi satamakaupunkien yhteisöihin? Sosiologi ja antropologi Reginald Byron pohti merenkulkuun keskittyneen koti-

⁸⁷ Laura-Kristiina Moilanen ja Jari Eilola hahmottelevat uuden yhteisöhistorian keskeiseksi tunnuspiirteeksi, että jakoa varhaismoderniin, yhteisölliseen, traditionaaliseen ja staattiseen yhteiskuntaan ja moderniin, mekanistiseen, yksilökeskeiseen ja epästabiliin yhteiskuntaan ei enää oteta sosiologi Ferdinand Tönniesin kuuluisaa yhteisö-yhteiskunta-käsitteparia (*Gemeinschaft/Gesellschaft*) mukaillen. Sen sijaan yhteisöjen piirteisä on nähtävissä ristiriitaisuutta, monimutkaisuutta ja Gemeinschaftin samanaikaisuutta. Moilanen & Eilola 2014, 13–14.

⁸⁸ Saaritsa & Teräs 2003, 7–34; Keskinen 2012, 20–29. Kari Teräs ja Sakari Saaritsa erottavat teoreettis-metodologisen verkostoanalyysin ja verkoston mieltämisen tutkimuksellisenä metaforana. Heidän mukaansa verkostoanalyysissä on myös kysymys monimutkaisen ilmiön purkamisesta, reduktiosta ja edelleen myös emergenssistä, pienemmän mittakaavan havaintojen suhteuttamisesta laajempiin selitysketjuihin, joita toisiinsa liittämällä pyritään aikaansaamaan efektiivinen teoria, eli tieteellinen selitys alkutilannetta isommasta ilmiöstä ja jota voi soveltaa edelleen. Keskinen käyttää tutkimussuunnasta termiä laadullinen verkostoanalyysi erotuksena talous- ja yhteiskuntatieteiden tavasta nähdä verkostot ensisijaisesti toimijoiden omien intressien toteuttamisen välineenä eikä sosiaalisen vuorovaikutuksen rakennelmana sinänsä.

talouden ja merenkulkuyhteisön erityisluonnetta ruotsalaisen sillinpyyntielinkeinon kautta. Hänen mukaansa saariston kalastajakotitaloutta ei leimannut eniten puolitalonpoikainen viljelytalous, sillä maataloutta hän piti lähinnä turvaverkkona siltä varalta että kalastus epäonnistui. Kalastajaperheillä oli sitä paitsi keskenään hyvin eriarvoinen asema paikallisessa maataloudessa. Tyypillisin ominaispiirre ei myöskään ollut muunnelma urbaanista työläiskotitaloudesta, koska tilattomien ja tilallisten väliset suhteet olivat lopulta läheisempiä kuin omistavan luokan ja työväestön suhteet kaupungissa. Sen sijaan hänen mielestään leimaa antavinta niille oli perhe- ja kotitalousrakennelmien mukautuminen kalastuselinkeinoihin ja siitä saatavan tulon jakamiseen. Lisäksi yhteisöille ominaispiirteensä antoi ajoittainen epävarmuus elannon saamisesta sekä säännöllinen riskinotto ihmishenkien menettämisen uhalla.⁸⁹ Byronin tutkimus keskittyi Bohuslänin alueelle, jonka väestö tosiasiaa koki talouden vaihtelut sen mukaan, miten sillikanta vaihteli. Voi kuitenkin ajatella, että Byronin hahmottelemat kalastajapitäjien erityispiirteet: kotitalousrakennelmien joustaminen sekä taloudellinen ja sosiaalinen riskinotto leimasivat merenkulkuyhteisöjä yhtä hyvin urbaaneissa ympäristöissä. Erona saaristoon oli, että sosiaalisesti ja ammatillisesti eriytyneessä satamakaupungissa riskaabelit merielinkeinot eivät koskettaneet kaikkia perheitä. Juuri kaupunkiyhteisön moninaisuus saa tutkijan etsimään erilaisia, usein pieniä ja organisoitumattomia naisten ja miesten yhteenliittymiä ja sosiaalisia tukirakennelmia maantieteellisen ja hallinnollisen kokonaisuuden sisällä, yhteisöjä yhteisössä.

*

Suomessa varhaismodernia aikaa ja teollistumisen alkuaikaa leimasivat sääty-yhteiskunta ja sitä ylläpitänyt patriarkaalinen järjestys. Yksinkertaisimmillaan patriarkaalisuus voidaan ymmärtää yhteiskunnalliseksi tilaksi, jossa miesten ja naisten asema ei ole samankaltainen, samoin kuin sitä ei ole kaikkien miesten eikä naisten keskinäinen asema. Patriarkaalisesti johdetussa sosiaalisessa järjestelmässä johtavassa asemassa olevalla miehillä on institutionalisoitua valtaa ja vastuuta suhteessa alaisiinsa, puolisoonsa ja muihin perheenjäseniinsä.⁹⁰ Myös emäntien tai leskien matriarkaalinen valta suhteessa jälkeläisiin tai palvelijoihin sijoittui patriarkaalisen järjestelmän sisään. ”Patriarkaalinen järjestys” ei toki ollut ”vanhassa ja traditionaalisessa” maailmassa ajasta ja paikasta riippumatta samanlaisena ilmenevä asiointi, vaan sateenvarjokäsitteen sisältö manifestoitui eri tavoilla esimerkiksi lainsäädännössä ja sen tulkinnassa, käytännössä ja alituisissa joustamista vaativissa tilanteissa.⁹¹ Patriarkaalisuutta ei tule siis välttämättä käsittää varhaismoderniin aikakauteen liitettävänä superrakenteena, vaan käsitteenä, jonka kautta voi pohtia, minkälaisia muotoja naisten ja miesten väliset suhteet ottivat käytännön tasolla ja miksi.

⁸⁹ Byron 1994, 271–276.

⁹⁰ Lindstedt Cronberg 1997, 31–33.

⁹¹ Patriarkaalisuuden käsitteestä Einonen & Karonen toim. 2002.

Termejä patriarkalisuus ja patriarkaatti on käytetty usein synonyymisina. Patriarkaattia eli patriarkaalista järjestystä yhteiskuntaa kokonaisvaltaisesti säätelevänä systeeminä on tarkasteltu yhtäältä kotitaloustuotannon sisäisenä miesten ja naisten välisenä alistussuhteena, toisaalta kapitalistisen tuotannon ja patriarkaatin yhdistymisen tuloksena. Esimerkkeinä jälkimmäisestä on annettu miesten hierarkkinen mutta keskenään solidaarinen sosiaalinen verkosto naisten sulkemiseksi ulos työmarkkinoilta, työtehtävien sukupuolittuneisuus sekä miehelle perheenelatusvastuun perusteella maksettu korkeampi palkka. Näin patriarkaalinen järjestys on liitetty myös kotitalouden ja kapitalistisen tuotannon suhteeseen sekä miehen ja naisen paikkaan niissä.⁹²

Mutta kapitalismin ja patriarkaatin monimutkainen suhde ei liity vain naisten alistamiseen työmarkkinoilla tai kotona, vaan myös miesten osaksi lankeaviin monimutkaisiin alistussuhteisiin, joiden perusteella miehillä on vaihteleva asema työmarkkinoilla ja kotitaloudessa.⁹³ Ajateltaessa merimiehen suhdetta kapteeniin, laivanvarustajaan ja merimieshuoneeseen suhde oli ennen kaikkea ei-persoonallinen: työnantaja palkkasi työntekijän työsuoritukseen palkkaa vastaan. Toisaalta suhde oli myös osa patriarkaalista instituutiota, sillä ottamalla pestin merimies varmisti itselleen isännän laillisen suojeluksen.⁹⁴ Miehen asemalla suhteessa työnantajaan oli merkitystä koko perheen kannalta. Vaimo vapautui laillisesta suojeluksen hankkimisvelvoitteesta aviomiehen nauttiman suojeluksen (ja pikkulapsien ja vanhusten hoitovelvollisuuden) nojalla. Toisaalta merimies oli itse kotitaloutensa pää maissa. Merimiesperheiden asema konkretisoitui esimerkiksi niin sanotussa vetosetelikäytännössä. Merille lähtevä mies saattoi hoitaa vastuunsa miehisenä perheenpäänä luovuttamalla vaimolleen vetosetelin eli valtakirjan, jota vastaan tämä saattoi käydä nostamassa laivanvarustajalta puolet tai kolmasosan kuukauden palkasta.⁹⁵ Näin naiselle avautui mahdollisuus itsenäiseen perheen varojen hallintaan, mutta toisaalta valtuutus siihen oli miehen päätettävissä – ja viime kädessä laivanvarustajan kontrollin alla. Perhe sitoi miestä työnantajaansa, mutta jos sidos katkesi miehen karkaamisen myötä sillä oli seurauksensa kotona perheellekin. Miehen kaksoisrooli perheen päänä, mutta laivapalkollisena loi toisinaan yksilöille ristiriitaisia odotuksia ja oli omiaan luomaan konflikteja perhe- ja yhtei-

⁹² Korvajärvi & Markkola 1988, 43–44.

⁹³ Päivi Korvajärvi ja Pirjo Markkola arvostelevat patriarkaattiteoriaa liiasta miehet vastaan naisen-asetelmasta, joka näyttää jatkuvan samanlaisena historian jatkumossa. Lisäksi naisten oma toimijuus, omat intressit sekä naisten keskenään ristiriitaiset intressit eivät mahdu tällaisen ison selitysmallin sisään. Jos kaikki riisto lähtee viime kädessä miehen ja naisen välisestä suhteesta ja heidän kotitaloudestaan, teoria olettaa, että yksinelävät ja samaa sukupuolta olevien kanssa elävät ovat vapaita tästä riistosta. Korvajärvi & Markkola 2009, 36–47.

⁹⁴ Merimieshuone esiintyi tässä kuviossa patriarkalisena työvoiman organisoijana, sillä ammattikuntaluonteestaan huolimatta tavallisilla merimiehillä ei ollut pääsyä instituution hallintoon, vaan se oli kokonaan kapteenien ja laivanomistajien käsissä. Merimieshuoneesta tarkemmin luvussa 1.6.

⁹⁵ Merimiesten palkkojen ohjautumisesta perheelle ja vetosetelikäytännöstä Lähteenoja 1939, 212; Kaukiainen 1991, 316; Hinkkanen 1992, 68; Kaukiainen 1997, 108; Vainio-Korhonen 1998, 30; Syrjäso 2000, 58.

söelämään. Epäitsenäiseen väestöosaan kuuluneina niin merimiehet kuin merimiesten vaimot olivat siis patriarkaalisessa alistussuhteessa yhteiskunnallisesti korkeammassa asemassa oleviin ja ennen kaikkea miehen työnantajiin nähden, mutta eri tavoin, minkä lisäksi patriarkaalisuus jäsensi heidän keskinäisiä suhteitaan. Oletus sääty-yhteiskunnan vahvasta vaikutuksesta yhteisön sisäiseen sosiaaliseen järjestykseen otetaan tässä yhteydessä yhdeksi lähtökohdista, mutta toisaalta se suhteutuu myös moniin muihin tekijöihin: sukupuoleen, sosiaaliseen taustaan, maineeseen, (aviomiehen) ammatilliseen asemaan, tulo- ja varallisuustasoon, sosiaalisiin suhteisiin sekä lopulta siihen, mitä tutkimani naiset kaupunkiyhteisössä *tekivät ja edustivat*. Merimiehet ja merimiesten vaimot olivat samassa yhteiskunnallisessa asemassa säätyasemansa perusteella, mutta sukupuoli monien muiden tekijöiden kuten iän ohella vaikutti siihen, millainen asema samaa yhteiskuntaryhmää tai peräti samaakin kotitaloutta edustaneilla miehillä ja naisilla oli.⁹⁶

Tilanteita, joissa patriarkaalisuus mureni, on tutkittu paljon. Patriarkaatin käsitteellä on nähty olevan käyttökelpoisuutta pohdittaessa naisen asemaa pitkällä aikavälillä sekä toisaalta suhteessa siihen, miten naiset neuvottelevat itselleen liikkumavaraa miesten dominoimassa systeemissä sekä miten pikkuhiljaa muuttivat, mutta ennen kaikkea itse ylläpitivät patriarkaalista järjestystä.⁹⁷ Etnologit Laura Stark tutki, mitä odotuksia ja velvollisuuksia patriarkaalin järjestys kohdisti 1800-luvun maatilalla naiseen ja miten patriarkaalisuus ilmeni naisten näpistellessä tilalta tuotteita omaan myyntitarkoitukseen sekä miten naisten juoruilukulttuuri haastoi patriarkaalista valtaa. Stark määrittelee patriarkaalisuuden miespuolisen kotitalouden pään johtoasemaksi suhteessa sen resurssien kontrolloimiseen – valta-aseman perusta on siis aineellinen hyvinvointi.⁹⁸ Myös kaupungissa asuvien palkkatyöläisten suhteessa isäntiinsä sekä perheenjäsenten keskinäisissä suhteissa oli pitkälti kyse toimeentuloresurssien hallinnasta ja käsityksistä niiden oikeudenmukaisesta jaosta. Naisten yksinolo synnyttää lähtökohtaisen oletuksen tilanteesta, jossa miesten dominanssi syrjäytyi, mutta toisaalta miehettömät vaimot saattoivat vaatia enemmän patriarkaalista kaitsemista yhteisön silmissä.

Patriarkaalin järjestelmä liittyy siten olennaisesti yksinäisten vaimojen toimijuuteen (*agency*) ja sen mahdollisuuksien rajoihin. Toimijuus voidaan määritellä tietoiseksi toiminnaksi (vrt. käyttäytyminen) sekä kyvyksi tai kapasiteetiksi toimia.⁹⁹ Historiallisessa viitekehyksessä olosuhteet ja ympäristö ovat

⁹⁶ Tällaisia keskenään risteäviä eroja on tutkimuksessa kutsuttu *intersektionaalisuudeksi*. Termi kehitettiin alun perin erityisesti mustien naisten asemaa koskevan yhteiskuntatieteellisen naistutkimuksen piirissä Yhdysvalloissa. Sen kautta voidaan ymmärtää ja jäsentää historiantutkimuksen kohteena olevaa menneisyyttä, jossa siinäkin naiset ja miehet eivät olleet kaksi erillistä, sisäisesti yhdenmukaista sukupuolikategoriaa. Paitsi miesten ja naisten välillä, myös miesten ja naisten keskuudessa lukuisat erot kuten ikä, luokka, etnisyys ja kieli vaikuttivat samanaikaisesti. Ks. esim. Östman 2001, 25; Steel 2013, 13.16; Lee Downs 2010, 56–57, 136–137.

⁹⁷ Korvajärvi & Markkola 2009, 36.

⁹⁸ Stark 2011, 17–26.

⁹⁹ Ymmärrän toimijuuden Anders Florénin muotoilemalla tavalla, jossa yksilöiden toiminta (*handling*) on tietoista erotuksena kaavamaisesta käyttäytymisestä (*beteende*).

olennaisen tärkeitä toimijuutta kuvailtaessa. Menneisyydessä eläneiden henkilöiden toimijuuteen ei välttämättä liity elimellisesti toiminen vapaan tahdon mukaan, vaan toimijuutta ilmentää yksilön vapaata identiteetinrakennusprojektiä selkeämmin yksilön ja rakenteen välisestä jännitteestä koituvaa aktiivisuus.¹⁰⁰ Toimijat pelaavat siis kunkin ajan ja paikan omilla pelisäännöillä, naiset miehiin nähden rajallisemmilla toimijaresursseilla, alhaisessa säätyasemassa olleet ylempään pienemmällä panoksilla. Toisaalta toimijuuden käsitteellä voidaan erityisesti englanninkielisessä merkityksessä viitata myös inhimillisen toiminnan ulkopuolelle: myös luonnonvoimat, instituutiot, materiaaliset ja henkiset tekijät voivat olla historian vaikuttavia voimia, siis agentteja.¹⁰¹ Anne Montenachin ja Deborah Simontonin mukaan naishistoria on purkanut rakennehistorian kaikenselittävyttä ja determinoivuutta tuomalla esiin yksilöiden toiminnan, vapauksien ja mahdollisuuksien ulottuvuuksia. Tutkimalla naisten toimijuutta sellaisessa rajallisen vapauden tilassa kuin patriarkalisessa yhteiskunnassa, on saavutettu synteesinomaista tietoa sekä yhteiskunnan mekanismeista ja alistussuhteiden monimutkaisuudesta että naisten merkityksestä historiallisina toimijoina. He määrittelevät toimijuuden dynaamisena ja suhteellisenä käsitteenä, prosessina ja vaihtuvien mahdollisuuksien mosaiikkina, jossa ikä, siviilisäätty, sosiaalinen status, poliittinen ja taloudellinen ilmasto sekä paikalliset olosuhteet määrittelevät toimintaa. Naisten toimijuus merkitsee heille enemmänkin arkipäiväistä toimintaa, joissa esimerkiksi sukupuoliroolit ilmenevät ja ehkä ottavat uusia muotoja, kuin esimerkiksi suoranaista miehistä esivaltaa vastustavia tekoja ja ilmauksia.¹⁰² Siksi on mahdollista, että naisten aktiivinen olemassaolo, toimijuus, saattaa näyttääkin ensi vilkaisulla itsensä vastakohdalta, passiivisena kontrollin, vallan ja määrittelyjen kohteena olemiselta. Nähdäkseni naishistoriassa olennaista onkin erottaa naisille erilaisissa tilanteissa avautuvien, toimijuutta ruokkivien olosuhteiden hienovarainen ero passiivisena kohteena olemista edellyttäviin olosuhteisiin. Useissa tilanteissa toimijuus voi merkitä esivallan säännöillä pelaamista, alisteisessa asemassa olevan rooliin menemistä ja tätä ilmentävän kielen käyttämistä.¹⁰³ Tältä pohjalta toimijuuden toimintaa, sen motiiveja ja mahdollisuuksia kuvaavaksi käsitteeksi.

Omasta näkökulmastani jännite patriarkalaisen rakenteen ja toimijan välillä on siis olemassa ja juuri jännite aikaansaa toimintaa. Roger Smithin ajatus siitä, että myös instituutioilla voi olla toimijuutta, tekee naisten, paikallisyhteis-

Toiminta on joko ennalta tehdyn sopimuksen mukaista, konfliktiin tai yhteisymmärrykseen johtavaa. Yksilö toimii aina tiettyssä historiallisessa kontekstissa, hegeliläisittäin ilmaistuna yksilö ilmentää ajanhenkeä. Toimijanäkökulma on siten metodologinen ja kertomustekninen valinta: historiantutkija kuvailee menneisyyttä yksilön toiminnan kautta. Florén 1996, 131–134.

¹⁰⁰ Esim. Stark 2011, 29–33. Myös Smith 2014. Laura Stark nostaa esiin anakronismin vaaran toimijuuden käsittämässä individualistisena yksilön voimaantumiprojektina menneisyyden kohdistuvassa tutkimuksessa. Hän soveltaa omassa toimijuuden määritelmässään yksilön ja yhteiskunnan väliseksi vuorovaikutussuhteeksi ja yksilön historiallisesti määrittäviksi toimintamahdollisuuksiksi.

¹⁰¹ Smith 2014.

¹⁰² Montenach & Simonton 2013, 3–5.

¹⁰³ Ks. myös Hurl-Eamon 2008, 481–501.

sön ja sen instituutioiden suhteesta vuorovaikutuksellisen.¹⁰⁴ Patriarkaalisuus jäsentää tässä työssä ennen muuta naisten suhdetta miehiinsä ja sitä kautta kotitalouteen kokonaisuutena. Toisaalta se jäsentää heidän suhdettaan yhteisöön, esivaltaan ja sen instituutioihin.

1.5 Tutkimuksen rajaukset

Tutkimus sijoittuu Suomeen, länsirannikon satamakaupunkeihin, joista erityisesti Poriin.¹⁰⁵ Tutkimuskohteena ovat naiset syntyivät 1790–1830-luvulla, mutta työn aikarajaus liikkuu 1800-luvulla Suomen sodan jälkeisellä Pax Russican ajalla keskittyen erityisesti purjemerenkulun merkittävimpiin vuosikymmeniin 1830-luvulta 1860- ja 1870-lukujen tuntumaan. Tutkimuskohteena ovat naiset kuuluivat tulkinnasta riippuen yhteen tai kahteen eri sukupolveen; tutkimusjoukkoon kuuluu myös joitakin perheitä, joissa sekä vanhemmat että jälkeläiset ovat osa tutkimusjoukkoa. Historiantutkijan tutkimusprosessia leimaa erilaisten tutkimusteknisten ja analyyttisten valintojen edessä oleminen. Tässä tutkimuksessa minulla oli lähtötilanteessa vain joitakin perusteita tutkittavien ihmisten tunnistamiseksi tutkimusjoukkoon kuuluviksi: statusnimeke merimiehen vaimo tai leski (*sjömanshustru/sjömansenka*) jossakin asiakirjalähteessä sekä tietty elinaika ja paikka. Loput metodisista valinnoista olen tehnyt vasta tutkimusjoukon ja ilmiötä koskevien peruspiirteiden hahmotuttua. Tutkimusjoukon muodostumista määritteli siis alun perin aineisto, eikä joukosta rajautunut näin ollen pois naisia, joille merimiehen vaimona oleminen saattoi mahdollisesti olla vain lyhyt elämänvaihe (pääasiallinen sosiaalinen status) tai joiden puoliso olisi työskennellyt merimiehenä vain väliaikaisesti (ammattilliset kriteerit). Päinvastoin tutkimusjoukko ilmentää säätyryhmien ulkopuolisen rahvaan monenkirjavuutta, jolle olivat ominaisia toimeentulomuotojen vaihtelevuus sekä elämän varrella muuttuva paikka erilaisissa perhekoonpanoissa. Tämä seikka lisää tutkimusjoukon edustavuutta.

Aineistolähtöinen tutkimusjoukon rajaus merkitsee, että menneisyyden yksilöt edustavat tutkimuksessa paitsi itseään, myös yleistäen koko sosiaali-ryhmäänsä kunkin asiakirjalähteen asiayhteydessä. Kärjistäen voi sanoa, että aineistoa olisi saattanut tulkita ilman yksilöiden nimiä, kunhan niistä olisi ollut luettavissa pelkkä henkilön statusta ilmaiseva etuliite *sjömanshustrun/ sjömansenkan n.n.*, toisin sanoen merimiehen vaimoja ja leskiä tietyissä asiakirjojen syntytilanteissa. Statusnimekettä kantava yksilö on tästä näkökulmasta sosiaali-ryhmänsä ja sukupolvensa edustaja. Tutkimusryhmä on siten jossain määrin keinotekoinen rakennelma, ja vaikka olen pyrkinyt lukemaan siihen kaikki

¹⁰⁴ Smith 2014.

¹⁰⁵ Aineisto sivuaa Porin ohella Turku, Uuttakaupunkia, Raumaa, Kristiinankaupunkia, Vaasaa, Kokkolaa, Uuttakaarlepyyt, Pietarsaarta, Kaskista, Raahea ja Oulua. Paikallisista rajausvalinnoista syventävästi ks. luku 2.1.

mahdolliset henkilöt erityisesti väestölähteitä hyödyntäen, se ei täydellä varmuudella kata kaikkia Porissa 1800-luvun alkupuolella ja puolivälissä eläneitä merimiehen puolisoita. Toisaalta erilaisia lähteitä yhdistelevässä ja yksilöistä käsin kontekstoivassa lähestymistavassa useista henkilöistä on toistuvasti lähteissä esiintyvänä tullut avainhenkilöitä, joiden henkilökohtainen elämäntarina muodostuu merkitykselliseksi sinänsä.¹⁰⁶

Antti Häkkinen on luonnehtinut, että 1700–1800-lukujen vaihteessa syntyneitä sukupolvia yhdisti kokemus Suomen sodasta ja sen jälkeisestä taloudellisesta taantumasta. Sukupolvikokemuksiin kuuluivat elämän yleinen epävarmuus ja lyhyt odotushorisontti, mitkä konkretioisoituvat 1870-luvulle asti laskevana eliniän odotteena ja suurena (lapsi)kuolleisuutena.¹⁰⁷ Nämä yleispiirteet liittyvät tutkimuskohteena olevien henkilöiden ja heidän perheidensä elämään joko välillisesti tai välittömästi. Paikallisempiana, tutkimusjoukkoa leimaavana sukupolvikokemuksena oletan erityisesti seuraavan piirteen: avioituminen ja perheen perustaminen tapahtui taloudellisesti nousujohteisessa kontekstissa, jossa uusi elinkeino, syvänmerenpurjehdus, tarjosi työtä. Vaikka merityövoima oli monenikäistä, kyse oli paljolti saman ilmiön jakaneesta, samassa elämänvaiheessa olleesta joukosta. Laillisen suojeluksen hankkiminen porilaisten laivanvarustajien palveluksessa, aviopuolison löytyminen, oman kotitalouden perustaminen ja suomalaisen purjemerenkulun merkittävin ajanjakso osuivat samoihin vuosikymmeniin 1830-luvun lopulta aina 1870-luvun alkuun. Siirtymät ja muutokset elämänvaiheesta toiseen eivät aina olleet vähittäisiä ja vääjäämättömiä kuten vanheneminen, vaan usein elämän leikkauspisteet koettiin odottamatta ja äkillisesti: leskeksi jääminen, epä tietoisuus tilanteeseen miehen elossa olosta ja olinpaikasta, oma sairastuminen tai lasten menehtyminen, konflikteihin tai sosiaalisten ongelmien kierteeseen joutuminen ovat esimerkkejä elämänkaareen ilmestyneistä yhtäkkisistä taitekohdista, jotka vaikuttivat koko myöhempään elämään. Siksi tutkimuksen aikarajaus liikkuu näiden fokuksessa olevien vuosikymmenien ohella yksilöiden elämän pituisella aika-akselilla.

1800-luku, erityisesti 1860-luku mielletään pohjoismaisessa yhteydessä usein varhaismodernin tai esiteollisen ja modernin ajan taitteeksi.¹⁰⁸ Toisaalta liukuma merkantilistisesta sääty-yhteiskunnasta kapitalistiseen kansalaisyhteiskuntaan jatkui aina 1900-luvulle. Sille voidaan myös nimetä joitakin sellaisia varhaisempia ajallisia sysäyksiä kuten talonpoikassäädyn maanomistusoikeudellisen aseman parantuminen Kustaa III 1789 antamassa Yhdistys- ja vakuuskirjassa. Välillisesti tämä muutos paransi myös tilattoman väestön mahdollisuuksia elättää itse itsensä, avioitua ja perustaa perhe, kun asuinpaikaksi voitiin yhä useammin saada torppa tai mäkitupa ja heijastui myös esiteollisen kaupunkityöväestön asemaan.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Ks. tarkemmin seuraava, tutkimuksen metodeja ja aineistoja esittelevä alaluku 1.6.

¹⁰⁷ Häkkinen 2014, 15–17, 37–40.

¹⁰⁸ Ks. esim. Karonen 2002, 11.

¹⁰⁹ Pylkkänen 2006, 83.

Muutosprosessien pitkiä juuria ja varjoja hahmotettaessa on puhuttu pitkäästä 1800-luvusta. Toisaalta 1800-luvun puolivälin jälkeisten monien voimakkaiden yhteiskunnallisten muutosten myötä 1800-luvun alku- ja loppupuolta vertaillaessa monet tavallisten ihmisten elinpiiriin liittyvät asiat näyttäytyvät kuitenkin lähteiden valossa monilta osin kahdelta eri maailmalta. Muuttuneet taloudelliset ja sosiaaliset olosuhteet vaativat myös muuttuneita menetelmiä pitää yllä sosiaalista järjestystä, mikä johti merkittäviin reformeihin esimerkiksi paikallishallinnon ja köyhäinhoidon järjestämisessä vuosisadan aikana. Toisaalta niitä sysäsivät eteenpäin myös toistuvat kriisit: Suomen sota, 1830-luvun nälkäkriisi ja koleraepidemioiden, pienemmät katoajankohdat, Krimin sota 1853–1856 ja 1860-luvun lopun nälkäkatastrofi.¹¹⁰

Vaikka laivanvarustus ja ulkomaankauppa nousivat nopeasti keskeiseen rooliin suomalaisen talouden ”vitureina” 1800-luvun alkupuolen laskusuhdanteiden ajanjakson jälkeen, tutkimuksen fokusvuosikymmenet osuvat yleisesti ottaen tasaisen ja vaatimattoman, nälkävuosien ja pienempien katoaikojen sekä Krimin sodan runtelemaan talouskehityksen ajanjaksoon verrattuna 1870-luvulta alkaneeseen nopeaan talouden ja elintason kasvuun alkavan teollistumisen myötä.¹¹¹ Kaupallisen purjemerenkulun ”kultakausi” tarjoaa siten kiinnostavan näkökulman teollistumisen esivaiheeseen, jolloin esimerkiksi kaupunkiin muutto ja kaupunkiammattien eriytyminen olivat jo pienessä mittakaavassa käynnissä suomalaisissa kaupungeissa. Tässä tutkimuksessa kaupunki, privilegioitu kaupankäynnin, tavaroiden, palvelujen ja käteisen rahan vaihdon keskus, käsitetään merenkulkuyhteisöksi. Sille loi kuitenkin erityispiirteensä maaseutupitäjää monimutkaisempi sääty- ja elinkeinorakenne, mikä monimutkaisti paitsi sukupuolten välisiä myös väestön sisäisiä sosiaalisia suhteita.

Mikäli ulkomaankaupan, talouskasvun, palkkatyöläistymisen, väestönkasvun ja kaupungistumisen vaikutukset osuvat todenteolla vasta 1800-luvun loppupuolen suomalaiseen yhteiskuntaan, miksi keskittyä tämän kehityskulun suhteen vaatimattomampaan varhaisvaiheeseen? 1800-luvun loppupuoleen keskittyvä tutkimus olisi ollut jopa saatavilla olevan lähdemateriaalin ja aikai-

¹¹⁰ Ks. esim. Haapala 1989, 70–71.

¹¹¹ Sakari Heikkinen jakaa autonomian ajan talouden muutosten näkökulmasta neljään periodiin, joista tämän tutkimuksen aikarajaus osuu yksiin erityisesti toisen periodin kanssa: 1) 1810–1840, jolloin talouskasvu oli hidasta ja (maa)talouden rakenne muuttumaton, ulkomaankauppa oli vähäistä ja väestönkasvu nopeaa. 2) 1840–1870, jolloin talouskasvu vauhdittui, mutta sitä katkoivat poikkeusjaksot, kuten Krimin sota, nälkävuodet ja pienemmät katoajankohdat. Teollisuuden osuus kokonaistuotannosta kasvoi, mutta ei vielä vaikuttaen koko tuotantorakenteeseen, ulkomaankaupan merkitys vahvistui ja huomattava väestökasvu jatkui vain hieman hidastuneena. 3) 1870–1890, jolloin talous kasvoi ensin nousukauden omaisesti, sitten maailmantaloudellista pitkää lamaa seuraten. Kokonaisuudessaan teollisuus kasvoi niin paljon, että se muutti tuotantorakennetta, ulkomaankaupan osuus bruttokansantuotteesta oli huipussaan, samoin väestönkasvu ja orastava kaupungistuminen. 4) 1890–1913, jolloin talouskasvu oli ennätysnopeaa ensimmäisen maailmansodan alkamiseen asti, samoin teollisuuden ja palvelusektorin kasvu. Lypsykarjatalous muutti maataloutta, ja ulkomaankaupan osuus bruttokansantuotteesta pysyi vakaana. Leimaavia aikalaisilmiöitä olivat väestönkasvu, siirtolaisuus, kaupungistuminen. Heikkinen 1992, 149–153. Myös esim. Haapala 1992, 232–235.

semman tutkimuksen puolesta kiitollisempi ratkaisu, esimerkiksi tavallisten merimiesten ja heidän puolisojensa välistä kirjemateriaalia ja muuta tutkimuskohteiden itsensä tuottamaa aineistoa olisi saattanut löytyä ainakin fragmentaarisesti, kun taas nykyinen aikarajaus rajaa aineiston lähes yksinomaan muiden kuin henkilöiden itsensä jättämiin asiakirjajäänteisiin. Myös näiden lähteiden informaatioarvo olisi vuosisadan lopulta ollut rikkaampi esimerkiksi väestön elinoloja koskevan tilastotuotannon käynnistynyttä Suomessa 1860–1870-luvulta alkaen.

Pelkistetty vastaus kuuluu, että valinta olisi rajannut ulos selvästi vielä varhaismodernin yhteiskunnan pääpiirteiden leimaaman vuosisadan alkupuolen. Jo 1980- ja 1990-lukujen taitteessa lukuisat talous- ja sosiaalishistorioitsijat pyrkivät osoittamaan, että 1800-luvun alkupuoli oli dynaamista muutosaikaa valtiopäivätoiminnan jäissäolosta ja hitaasta talouskehityksestä huolimatta. Esimerkiksi köyhäinhoitoa koskeva keskustelu ja uudistuksien valmistelu kävi kiivaana vähintään 1830-luvulta alkaen.¹¹² Kiinnostus 1800-luvun alkupuolen suomalaisessa yhteiskunnan sosiaalisia, taloudellisia ja aatteellisia prosesseja kohtaan on viime vuosina lisääntynyt. Valtioyöksi valtiopäivätoiminnan seisahdumisen vuoksi nimetty aika on nähty mielenkiintoiseksi mahdollisuudeksi tarkastella, pysyikö esimerkiksi elinkeinoelämän tai paikallisyhteisöjen elämä muuttumattomana, koska isoja yhteiskunnallisia reformeja ja poliittisia uudistuksia ei ollut. On pohdittu muun muassa, minkälaiset vaikuttamisen keinot tulivat mahdollisiksi ja tärkeiksi säätyvaltiopäivien sijasta, miten yksittäiset toimijat ja kollektiivit kykenivät ajamaan omia intressejään.¹¹³ Tutkimukset ovat osoittaneet että vanhan ja uuden yhteiskunnan yhteentörmäyksiä koettiin ja että pinnan alla poliittisella, taloudellisella ja sosiaalisella areenalla tapahtui paljon valtioyöstä huolimatta.

Vaikka oma työni ei varsinaisesti ole pitkän aikavälin tutkimus, tutkimalani 30–40 vuoden ajanjaksolla on ulottuvuutensa sekä pitkälle sitä edeltäneeseen varhaismoderniin yhteiskuntaan että 1800-luvun loppupuoleen. Työläisväestönä merimiesperheet jäävät esiteollisten ammattikuntien ja kiltojen jälkeeseen mutta toisaalta myös teollisuuspatruunoiden aikaa ja työväenliikkeen järjestäytymistä edeltäneeseen historialliseen katveeseen. Toisaalta he elivät ajan-kohtana, jolloin sellaiset, pitkin 1800-lukua käynnissä olleet muutosprosessit, kuten elinkeinojen säätelyn purku ja työvoiman vapaa liikkuminen sekä valtion (kruunu) ja paikallishallinnon vallanjaon muutos kunnallisuudistuksen myötä

¹¹² Esim. Pulma 1992, 187–208.

¹¹³ Ks. erit. Kaukiainen et. al. toim. 1981; Haapala toim. 1992. Viimeisen kymmenen vuoden sisällä 1800-luvun alkupuolelle tai 1700–1800-lukujen vaihteeseen sijoittuneita tutkimuksia, jotka ovat vahvistaneet käsitystä 1800-luvun alusta dynaamisena poliittisen, taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen ajanjaksona ks. esim. Paloheimo 2012; Keskinen 2012; Louekari 2013; Hemminki 2014; Uotila 2014. Myös Kaisa Kauranen tutkimuksessaan 1830-luvun katovuosien vaikutuksista paikallisen väestön ja esivallan välisiin suhteisiin Oulun läänissä sekä Anu Koskivirta artikkelissaan Suomen sodan jälkeisinä vuosikymmeninä tapahtuneista lapsensurmista käsittelevät eksplisiitisti 1800-luvun alkupuolen sosiaalisia ja hallinnollisia oloja. Kauranen 1999; Koskivirta 2016 (tulossa).

olivat jo tapahtumaisillaan. Käytänteet, asenteet, ajatukset ja normit liittyivät samanaikaisesti vanhoihin ajallisiin ja paikallisiin traditioihin ja toisaalta aikalaiskeskusteluihin, lainsäädännöllisiin uudistuksiin ja muihin tapoihin, joilla reagoitiin esimerkiksi väestönkasvun ja vanhojen kauppakaupunkien kohtaamiin muutoksiin.¹¹⁴ Omassa työssäni aikarajauksen joustaminen kumpaankin suuntaan on oleellista siitäkkin syystä, että tutkin henkilöitä, joiden syntymäaika vaihteli aina 1780-luvulta 1830-luvulle ja joista nuorimmat tai pitkäikäisimmät elivät aina 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen.

Tutkimalla 1800-luvun alkupuoliskoa voidaan arvioida esiteollisen ja teollisen ajan kynnyksajankohtaa suhteessa naisten asemaan, orastavaan palkkatyöläistymiseen ja perhe-elämään sekä pohtia mikä merkitys ihanteilla ja varhaismodernin ajan normatiivisilla säädöksillä oli käytännön arkielämässä silloin, kun puolisoiden harmoninen työnjako ei voinut toimia erillään olon takia. Naimisissa olevien naisten asemassa lähes kaikki keskeiset lainsäädäntöreformit tapahtuivat 1800-luvun lopussa tai 1900-luvun alussa. Myös tältä kannalta katsoen tutkittava ajanjakso edustaa enemmän varhaismodernia kuin modernia aikaa. Vuoteen 1930 asti aviovaimot olivat vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan lain Naimisen kaaren nojalla miehensä edusmiehisyyden alaisia.¹¹⁵ Laki pienensi vanhaa suvun ja naittajan valtaa esimerkiksi siten, että nainen ja mies päättivät keskenään esimerkiksi naisen perimän maaomaisuuden myymisestä, ei naisen suku. Vaikka laki suojasi naisen omaisuutta ja määritteli hänet omaisuusasioissa itsenäiseksi toimijaksi, se antoi edusmiehelle periaatteessa mahdollisuuden esimerkiksi hallita naisen palkkatuloja ja päättää tämän työssäkäynnistä.¹¹⁶

¹¹⁴ Ks. esim. sosiaalishistorioitsija William Sewell, joka on varoittanut tämän tapaisista holistisista muutosprosessien selityksistä. Hän katsoo, että juuri sellaiset suuret selittävät tekijät kuten siirtyminen kapitalistiseen tuotantoon sekä erityisesti tätä siirtymää kuvaava kaikenkattava käsite proletarisoituminen sokaisevat historioitsijat näkemästä, että prosessit eivät edenneet tasaisen ja teleologisesti määrätyn kehitysuunnan mukaan. Sen sijaan niitä leimasi muutoksen ja jatkuvuuden, arkaaisten ja modernien piirteiden samanaikaisuus alakohtaisten erojen lisäksi. Sewell pitää esimerkkinä Marseillen satamatyöläisiä, jotka onnistuivat säilyttämään vanhat ammatikuntaprivilegiosensa ja korkean palkkatasonsa merenkulun ja satamatoimintojen jo muuttuttua pääomavetoiseksi. Sewellin mukaan trendien, syväänjuurtuneiden rutiinien sekä ajallisten, merkityksellisten tihentymien eli tapahtumien yhteenkietoutuneisuus auttaa ymmärtämään historian kulkua suuria, yksittäisiä muutosvoimia syvällisemmin Sewell 2005, 271–317.

¹¹⁵ Naimattomat naiset vapautuivat halutessaan täytettyään 25 vuotta isänsä tai muun sukulaismiehen holhouksenalaisuudesta 1864 säädetyllä lailla. Tämä merkitsi sekä taloudellista itsemääräämisoikeutta että oikeutta valita tuleva aviopuoliso ilman naittajia.

¹¹⁶ Vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan laissa naislesken turvaksi oli määritelty mahdollinen peritty maaomaisuus (ellei sitä ollut jouduttu realisoimaan), 1/3 perinnöstä, avioliiton solmimisen yhteydessä saatu huomenlahja sekä pienempiä kaluja tai nettoarvoltaan 5 % vaimon edesmenneen puolison pesästä. Kaupungeissa miesten ja naisten perimysoikeus tosin oli tasa-arvoinen ja tuli koskemaan kaikkia miehiä ja naisia vuoden 1878 lakimuutoksella – Suomessa viimeisenä Pohjoismaana. Puolisoiden omaisuuden erottamienn toisistaan avioehdolla tuli mahdolliseksi 1868. Avio- puolisoitten tasa-arvoinen omistusoikeus 1889 merkitsi, että vaimo hallitsi täysin

Lakiteksti ei sinällään kuvaa menneisyyden ihmisten elämää, vaan ideaalitodellisuutta, johon vedottiin ja pyrittiin, mutta myös joustettiin.¹¹⁷ Suurella todennäköisyydellä merimiesten vaimot päättivät esimerkiksi omista ansiokeloistaan miehen ollessa pitkiä aikoja pois. Samasta syystä merimiesten vaimojen piti ehkä myös edustaa miestään oikeudessa. Samoin on oletettavaa, että lain edellyttämä vanhempien tai muu holhoojan rooli naittajana ei ollut vähävaraisen, liikkuvan väestöosan naimakauppojen sopimisessa niin olennainen kuin mitä laki edellytti.

1800-luvun lopussa myös naisten osallistuminen ”virallisille” työmarkkinoille lisääntyi elinkeinovapauden, teollistumisen ja palvelualan kasvun myötä, mutta paradoksaalisesti työmarkkinoiden järjestäytyessä ja säännöllistyessä samalla lisääntyi myös naisten työn säätely (esimerkiksi yötyön kieltäminen) ja naisten ulossulkeminen miesten dominoimilta aloilta. Säätelyn lieveilmiönä olivat epätasa-arvon lisääntyminen, yksinhuoltajanaisten heikentyneet mahdollisuudet perheen elättämiseen, yleinen taloudellinen epävarmuus ja prostituution lisääntyminen. Vastaavasti seksuaalinen lainsäädäntö keveni, mutta moraalinen siveyskäsitys oli omiaan leimaamaan tietyt naiset maineeltaan entistä herkemmin.¹¹⁸ Myös edellä käsitelty koti-ideologian vahvistuminen liittyi sekä miesten työn merkitykseen että naisten työn arvottamiseen kotona että kodin ulkopuolella.

Toisaalta tämän, 1800-luvun loppupuolella tapahtuneen muutoksen kaikenläpäisevä vaikutus naisten itsemääräämisen mahdollisuuksiin asettuu suhteelliseksi, koska tiedetään edelleen puutteellisesti, mikä teollistumisen ja modernisaation kynnyksellä oikeastaan muuttui. Esimerkiksi Arianne Schmidt ja Elise van Nederveen Meerkerk pitävät kyseenalaisena koko ajatusta virallisista työmarkkinoista, joille miehet itsestään selvästi osallistuivat ja joille osallistumisessa alhaisinta osuutta edustivat naineet naiset. Heidän laskelmiensa mukaan vaimojen ja lasten osallistumisaste oli sitä vastoin suurimmillaan 1600-luvun lopulta 1800-luvulle, mutta väheni 1900-lukua kohti. Naisten työn säätelyä, ammattikuntalaitoksen monopolia ja sitä, että vaimojen työtä ja ammattinimekkeitä ei merkitty lähteisiin, ei heidän mukaansa voi pitää näyttönä kotirouvainsittuution ikiaikaisuudesta – myös monet miehet ansaitsivat toimeentulonsa virallisina pidettyjen työmarkkinoiden ulkopuolella ja niiden katveissa.¹¹⁹ Naisten näennäinen näkymättömyys lähteissä ei kerro myöskään mitään siitä, miten aikalaisten arvostivat ja millaisina näkivät miesten ja naisten työpanoksen ja

omaisuuttaan ja ansioitaan. Ks. esim. Pylkkänen 1991, 80–110; Ågren 2009, 88, 100–139, 217–218.

¹¹⁷ Esim. Miettinen 2012, 9.

¹¹⁸ Hedenborg & Wikander 2003, 81–82.

¹¹⁹ Esim. Schmidt & Van Nederveen Meerkerk 2012, 70–77; myös Humphries & Sarasúa 2012, 39–67. Toisaalta aiheesta implisiittisesti jo Tilly & Scott 1978, *passim*. Schmidt ja Van Nederveen Merkerkin laskelmien mukaan naisten ja lasten työmarkkinoille osallistuminen oli korkeimmillaan 1600-luvun jälkipuolella, jolloin noin 50 % naisista ja lapsista voitiin laskea osaksi työmarkkinoita. Vielä 1800-luvun alussakin heidän osuutensa oli 46,5 %, mutta osuus väheni 1900-lukua kohti tultaessa 24 prosenttiin.

miten nämä arvostukset näkyivät esimerkiksi lainsäädännössä.¹²⁰ Toisaalta on esitetty, että teollistumisen myötä naiset jatkoivat pitkälti samoissa työtehtävissä kodin ulkopuolella, säädellyssä työajassa ja rahapalkkaa vastaan kuin missä he olivat työskennelleet satoja vuosia palkatta, rajoittamattomina työaikoina kotitalouden sisällä: esimerkiksi kehräämisen, kutomisen, ompelun, ruuanlaiton, siivoamisen ja pyykinpesun parissa eli epävirallisten työmarkkinoiden työtehtävät tulivat osaksi virallista palkkatyöyhteiskuntaa.¹²¹

Toisin sanoen on epäselvää, suhteessa mihin muutos tapahtui. Siksi ei voida sanoa yksiselitteisesti, että naisten mahdollisuudet paranivat tai heikkenivät modernisaation kynnyksellä tai että varhaismoderniin kotitalouskäsitukseen ei olisi sisältynyt ituja 1800-luvun lopun porvarillisesta ydinperhehanteesta. Naisten elinpiirin rajaaminen yhä vahvemmin kotitalouden yhteyteen ja ajatus avioliitosta kotitalouden ytimessä liittyi pohjimmiltaan varhaismoderneihin kristillisiin arvoihin. Yhtäältä käsitykseen miesten ja naisten erilaisista tehtävistä aviopuolisoina ja alamaaisina vaikuttivat luterilainen Vähä-katekismuksen Huoneentaulun maailmankuva sekä oppi kirkkosäädystä, poliittisesta säädystä ja moniin ryhmiin jakautuneesta kotitaloussäädystä.¹²² Naisten koteihin eristänyttä ideologiaa on pidetty tietystä mielessä modernin perhehanteen ohella oletettuun vanhaan yhteiskuntajärjestykseen ”kurkottamisena”. Sukupuolihistorian pioneereihin kuuluva Linda K. Kerberin mukaan porvarillisen ydinperheideologian mukainen sukupuolten eriarvoisuus ja työnjako perusteltiin viittaamalla kuviteltuun ”vanhaan ja traditionaaliseen”, ikiaikaiseen järjestykseen. Hänen mukaansa kyse oli nimenomaan reaktiosta patriarkaalista järjestystä noudattavan talouden murenemiseen, joita olivat esimerkiksi miesten ja naisten omistus- ja perintöoikeuden muutokset ja siten sen viime jäännöksiin takertumisesta.¹²³ Toisaalta kyse oli aivan uudeltaisesta naisten työpanoksesta kodin piirissä sekä huolenpitoon ja kasvattamiseen liittyvissä työsuorituksissa yhteiskunnallisena äitiytenä miesten tehtävien rinnalla.

Tutkimukseni aikarajauksella pyrin karttamaan sellaisia työ- ja perhe-elämää koskeneita reformeja ja juridisia rajapaaluja, jotka veivät perheiden asemaa selvästi kohti modernia yhteiskuntaa ja työmarkkinoita. Valotan naisten asemaa erityisesti juuri ennen ydinperheideologian läpäisevää vaikutusta yh-

¹²⁰ Ågren 2009, 4.

¹²¹ Esim. Lee Downs 2010, 12–17 reflektoidessaan Ivy Pinbeckin pioneerityötä *Women Workers and The Industrial Revolution, 1750–1850* (1930).

¹²² Stadin 2004, 18. Ihanteellinen ajatus naisen paikasta kotona liittyy siis myös varhaismoderniin aikaan. Yvonne Hirdman nimittää miehen perheenelättäjäksi ja naisen kodissa olijaksi määrittelevän ideaalin pitkää jatkumoa sukupuolten väliseksi sopimukseksi, jota naiset itse vahvistivat ja jatkoivat. Sopimus olettaa seuraavanlaisen hierarkian: miehen maailma on suurempi ja ensisijaisempi kuin naisen pieni maailma, nämä kaksi maailmaa limittyvät harmoniassa. Modernin ajan kynnyksellä tätä harmonia-ajatusta muotoiltiin uudelleen ja rekonsturoitiin vanhalla maailmalla argumentoiden samaan aikaan kun moderni aika haastoi käsitystä miesten ja naisten erilisistä maailmoista. Siten sukupuolesta tuli Hirdmanin mukaan itse asiassa tuli vahvempi sosiaalisen muutoksen kategoria kuin se oli ollut aiempina vuosisatoina. Hirdman 2006, 23–25.

¹²³ Kerber 1988, 22.

teiskuntaan sekä naisten työmarkkinoiden laajentumista teollisuuden ja muiden palkkatyöalojen laajetessa. Edellä mainittujen 1800-luvun lopun muutosten ohella keskeisenä vedenjakajana pidän ennen kaikkea laillisen suojelun järjestelmän purkamista 1865 annetusta asetuksesta lähtien sekä liberaalien työmarkkinoiden syntyä 1879 säädettyjen uuden köyhäinhoito- ja irtolaislainsäädännön (vain pahatapainen ja työtä vieroksuva elämäntapa merkitsi illegaalia työttömyyttä) ja elinkeinovapauden myötä. Merenkulun alalla muutos ilmeni puolestaan 9.6.1873 voimaan tullessa uudessa merilaislaissa. Siihen asti suomalaisten merimiesten työsopimus oli voimassa kotisatamasta kotisatamaan riippumatta matkan kestosta, johon Itämeren jäätilanne saneli aina luonnollisesti omat lisäehtonsa. Työsopimuksen enimmäispituus rajattiin nyt kahteen vuoteen, vaikka alus olisi ollut vielä matkalla.¹²⁴ Merilain muutos oli niin ikään alkusysäys merimieseläkekassan syntymiselle 1879 annetulla asetuksella, mikä muutti merimieshuoneen roolia sosiaalisena turvaverkkona. Vuoden 1873 merilaki modernisoi merenkulkualaa perheen näkökulmasta myös muutamilta muilta osin: naimisiin meno määriteltiin laissa päteväksi syyksi purkaa tehty työsopimus, mikäli työntekijä toimitti pätevän sijaisen. Lisäksi vanha vetosetelikäytäntö sai rinnalleen toisen perhettä suosineen palkanmaksutavan, kun merimiehet saivat oikeuden nostaa ennen matkaa palkastaan etukäteen ensimmäisen kuukauden ansiot tai neljäsosan koko urakkapalkasta.¹²⁵

Tutkimukseni pyrkii rajoittumaan näitä uudistuksia edeltävään aikaan, joka tutkimuskohteeseen liittyvän lainsäädännön puolesta kiinnittyi selkeästi enemmän varhaismoderniin kuin moderniin yhteiskuntaan. Uudistusten vaikutukset eivät olleet välittömiä, 1873 merilaki ja 1879 eläkejärjestelmä alkoivat saada selkeästi enemmän sovellusalaan vasta 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Siksi tutkimukseni keskittyy erityisesti aikaan, jolloin perheen hajallaan olon aikaa ei ollut juridisesti rajoitettu ja jolloin merityön toimenkuva muistutti enemmän vanhaa, isännän palkollisena toimimista kuin modernia aikaperusteista työtä lukuun ottamatta rahassa maksettua kuukausipalkkaa. Tämä ajankulun ennustamattomuus ja varautuminen pitkiinkin erilläänoloaikoihin oli oletettavasti iso mentaalinen vaikuttaja merimiesten vaimojen arjessa ja samalla myös yhteisön suhtautumistavassa heihin. Tapauskohtaisesti käytän työssäni myös 1873 merilain jälkeen syntyneitä aineistoja, erityisesti esimerkiksi merimieshuoneen ja perheiden kanssakäymistä ja sen jatkumoa tarkastellessani.¹²⁶

¹²⁴ Kaukianen 1992, 52; Ojala, Pehkonen & Eloranta 2012, 123.

¹²⁵ Hoffman 1974, 40–50.

¹²⁶ Aikarajaus merkitsee tässä kohtaa erityisesti sitä, että vasta 1860–1870-luvuilla avioliiton solmineita ja merimiesuransa aloittaneiden merimiesten vaimoja ei ole otettu tutkimusjoukkoon mukaan. Sen sijaan monien tutkimusjoukkoon kuuluvien naisten elämänvaiheisiin ja miehen uraan saattoi liittyä merkittäviä piirteitä merilain muutoksen jälkeenkin.

1.6 Tutkimusmetodi, tutkimuksen rakenne ja lähteet

Porilaiset laivanvarustukseen osallistuneet kauppiaat voi luetella nimeltä ja heidän elämänvaiheitaan on suhteellisen helppo rekonstruoida sekä itse tuotettujen että heitä koskevien lähteiden avulla. Heidän palveluksessaan työskennelleiden miesten ja heidän perheenjäseniensä jättämä jälki menneisyydestä kertovissa lähteissä jää lähes olemattomaksi verrattuna dokumentteihin, joita työnantajien edustama yhteiskuntaryhmä tuotti. Maan hiljaisten toimijuutta ja elämää pitää sen vuoksi jäljittää monia eri lähteitä käyttämällä ja asiayhteyksistä, jotka eivät aina välttämättä kosketa suoraan itse tutkimushenkilöä, vaan epäsuorasti hänen maailmaansa.

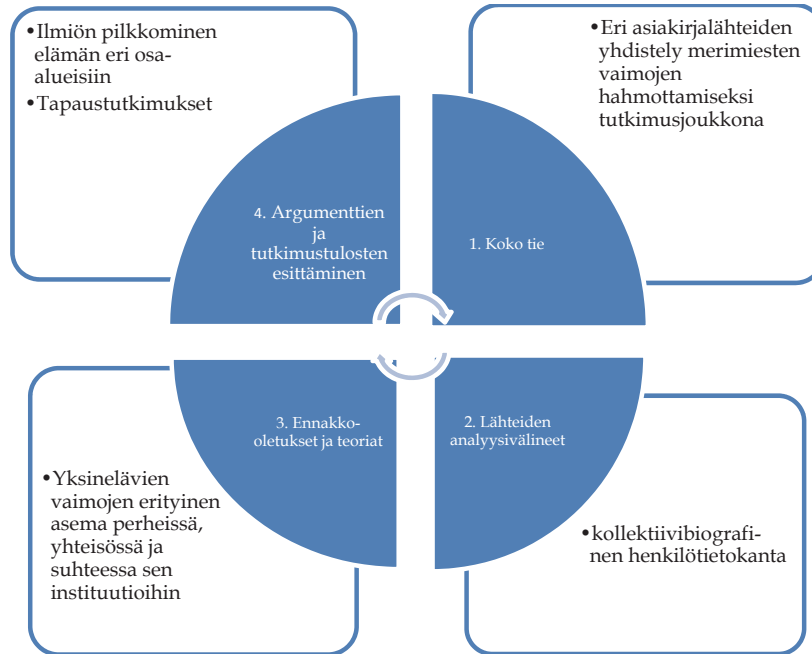
Ville Vuolanto kuvaa historiantutkijan metodiksi koko sitä *tietä*, jonka tutkija on kulkenut tutkimustulokseen päästäkseen.¹²⁷ Toisaalta metodille voidaan antaa myös täsmällisempiä sisältöjä, joita ovat ensinnäkin tutkimusmateriaalin analysoimiseksi käytetyt välineet, joilla aineistoa voidaan jäsentää, käsitellä ja luokitella. Toisaalta myös niiden *ennakko-oletusten ja teorioiden joukko*, jolla tutkija tutkimuskysymystään lähestyy, voidaan mieltää metodiksi. Teoriat ja tutkimuskohdetta koskevat ennakko-oletukset liittyvät vahvasti maailmankatsomukseen, joka tutkijalla entuudestaan on. Lopulta metodivalinnoista on kyse myös siinä, millaisiin ratkaisuihin tutkija päätyy argumenttien ja *tutkimustulosten esittämisessä*. Siksi onkin tavallista, että nämä metodiset valinnat voi tunnistaa vasta, kun työ on valmis ja oletuksia on testattu.¹²⁸ Ryhtyessäni etsimään tietoa 1800-luvuilla eläneiden merimiesten leskistä ja puolisoista, kuljin historiantutkimuksen tietä paljolti Vuolannon kuvailemalla tavalla.

Jäsennän tutkimukseni metodista rakennelmaa kuvion 1. tapaan. Kuvion sisällä on mukaelma historiantutkimuksen metodiikan osa-alueista ja kunkin osa-alueen yhteydessä esitetty sitä koskeva tärkein metodinen ratkaisu tässä tutkimuksessa:

¹²⁷ Vuolanto 2007, 304–316.

¹²⁸ Vuolanto 2007, 305–307.

KUVIO 1 Tutkimuksen metodiset valinnat

Tietyssä mielessä tutkija pilkkoo aineiston osiin kriittisin silmin, ja kokoaa siitä uuden kokonaiskuvan eli tulkinan.¹²⁹ Omassa työssäni pilkkomisvaiheen korvaa pikemminkin jo alkupisteessä hajallaan olleiden fragmenttien yhdistely ja analyysi, sillä aineisto koostuu monen eri asiakirjakokonaisuuden osista ja keskenään ristiriitaisistakin jäänteistä (*osa-alue 1. koko tie*). Yhdistelyä leimaa myös se, että pyrin tavoittamaan viranomaisten tuottamien aineistojen fragmenteista tutkimuskohteena olevien henkilöiden omaa toimijuutta. Tällaisen lähestymistavan metodisena kompastuskivenä on esimerkiksi sosiaalisten ongelmien ja rikollisuuden yhteydessä aikalaisviranomaisten henkilöistä tekemien määritelmien toistaminen ilman, että onnistutaan erottamaan henkilön omia lähtökohtia ja motiiveja kyseisessä tilanteessa.¹³⁰ Aineistoni on lähes kokonaisuudessaan muiden kuin naisten itsensä synnyttämää; he voivat esiintyä anojina, hakijoina, kantajina, vastaajina tai muina osallisina dokumenteissa, mutta siinä missä dokumentti kokonaisuudessaan on joko kirjurin tai muun valtuutetun käsialaa, heidän käsialaansa on vain allekirjoitus tai puumerkki. Toimijuus ja naisten oma näkökulma voivat siis olla peitossa ja vaivoin tavoitettavissa johtuen aineistojen näkökulmasta ja syntykontekstista.

Tutkimusjoukkoni muodostavat 551 Porissa 1800-luvulla elänyttä merimiehen vaimoa ja leskeä. Yleisellä tasolla merimiesten perheiden ja puolisoiden

¹²⁹ *ibid.*

¹³⁰ Ks. esim. Häkkinen 2015, 26–28.

asemia ja elinolosuhteita selvitan myös muissa länsirannikon satamakaupungeissa. Yhteen kaupunkiin keskittyvä ryhmäelämäkerrallinen lähestymistapa mahdollistaa syvemmän analyysin ja paikallisen kontekstin huomioonottamisen. Tutkimusjoukon hahmottamiseksi olen koonnut henkilötiedot kollektiivi-biografiseksi tietokannaksi (Kuvio 1, kohta 2. *Lähteiden analyysivälineet*) eli eräänlaiseksi pienoiselämäkertamatrikkeliksi, johon olen pyrkinyt keräämään kustakin henkilöstä samankaltaiset perustiedot (ks. liite 1.). Tutkimusjoukon muodostaminen alkoi henkilötietoja sisältävien aineistojen avulla. Vaikka tutkimukseni päähuomio on lähtöpisteessä ja siinä, keitä ”rannalle jääneet” naiset olivat, tutkimusta olisi ollut mahdoton toteuttaa tutkimatta samalla myös merillä oloa ja merimiehiä. Yksistään jo naisista kertovaa aineistoa olisi ollut vaikea tavoittaa muutoin kuin miesten dokumentteihin jättämiä johtolankoja seuraamalla. Tarkalleen ottaen jopa ainoa viite vaimon olemassaolosta voi olla tieto siitä, että merimies oli naimisissa – tällöin luonnollisesti täydellinen henkilötietokannan sivu jää kyseisenkaltaisessa tilanteessa haaveeksi – edes kaikkien etunimeä ei aina voi identifioida. Tutkimusjoukon konstruoiminen alkoi Porin merimieshuoneen matrikkeliä naimisissa olevien miesten poimimisella. Nämä lähteet ovat olemassa vuodesta 1843 alkaen joten henkilöiden on tullut harjoittaa merimiesuraa kyseisenä ajankohtana tai aloittaa sen jälkeen esiintyäkseen matrikkeleissa. Tämän aukon täydentämiseksi olen identifioinut henkilöitä lisää Porin kaupunki- ja maaseurakunnan arkiston vihittyjen luetteloista, rippikirjoista, kuolleiden ja haudattujen luetteloista sekä Turun ja Porin läänin henkivieron keräämisestä syntyneestä väestökirjanpidosta. Ihannetilanteessa henkilöt esiintyvät kaikissa näissä lähteissä.¹³¹ Näin on kuitenkin vain hyvin harvassa tapauksessa. Jotkut tutkimusjoukon henkilöt esiintyvät ainoastaan vanhemman roolissa lasten kastetietojen yhteydessä tai eivät ollenkaan edellä mainituissa väestötietolähteissä, vaan yksittäisenä nimenä maistraatin tai merimieshuoneen pöytäkirjassa, oikeusistuimen pöytäkirjassa tai esimerkiksi köyhäinapua saaneiden luetteloissa, tai kuten mainittua eivät missään muualla kuin miehen siviilisäätymerkinnässä. Täydellisenä vastakohtana ovat merimiesten vaimot, joista jääneitä menneisyyden jälkiä löytyy lukuisista eri yhteyksistä ja lähteistä. Toimijoiden välillä on myös eroa sen suhteen, mistä elämänvaiheesta heitä käsittelevää tietoa löytyy. Tavatonta ei ole yksittäisen lähteen sisäisesti ristiriitainen informaatio. Havainnollistan tätä yhden henkilötietokannan esimerkin kautta liitteessä 1.

Henkilön historiallisesta olemassaolosta todistavien väestötietolähteiden läpikäynnin jälkeen olen liittänyt tietokantaan viitteitä muista asiakirjalähteis-

¹³¹ Alkuperäisten kirkonkirjojen apuna olen käyttänyt myös Suomen Sukututkimusseuran HisKi-tietokantaa. HisKi-tietokantaan on syötetty Suomen seurakuntien kirkonkirja-aineistoa vapaaehtoisten puhtaaksikirjoittamana. Tietokanta on verraton apu henkilötietojen hakemisessa sekä tilastollisissa hauissa. Se sisältää kuitenkin jonkin verran aukkoja eikä sisällä 1800-luvun osalta ollenkaan tietoja kummeista, minkä vuoksi alkuperäismateriaalien käyttö rinnalla on välttämätöntä. Avioliittoa käsittelevässä luvussa 3. olen käyttänyt myös muiden merikaupunkien kirkonkirja-aineistoa.

tä.¹³² Nämä asiakirjalähteet muodostavat tutkimuksen pääasiallisen aineistoytimen. Niitä ovat jokapäiväiseen elämään liittyvät viittaukset erilaisissa maallisten ja kirkollisten instituutioiden asiakirjoissa. Maallisiksi instituutioiksi käsittän kruunun paikallishallinnon, eli kaupungin maistraatin (pormestari ja raatimiehet, kaupunginvanhimmat),¹³³ paikalliset oikeusistuimet eli pienempiä riita- ja siviiliasioita käsitelleen kämnerinoikeuden (vuoteen 1868) ja vakavampia rikosasioita käsitelleen raastuvanoikeuden sekä soveltuvien osin Turun ja Porin läänin maaherran eli kuvernöörin sekä tapauskohtaisesti Turun hovioikeuden. Hengellisillä instituutioilla tarkoitetaan toiminnan muotoja, joilla seurakunta ohjaili jäseniään: itse kirkkoherran edustama kirkko sosiaalisen kontrollin välineenä (kirkolliset toimitukset, kirkkorangaistukset, rippikoulu, ehtoollisella käynti, kirkonkuulutukset tiedotuskanavana, kristinopin ja luku- ja kirjoitustaidon kontrolli), kirkkoraati sekä vuodesta 1856 vaivaishoitohallitus köyhimpien seurakuntalaisten asioita käsitelleenä sekä köyhäinavusta päättäneenä elimenä sekä nimellisesti kaikista seurakuntalaisista, eli käytännössä miehistä ja leskivaimoista, koostunut kirkonkokous yhteisön päätöksentekuelimenä, jonka kontolla oli myös köyhäinavun järjestäminen ja köyhäinhoitomaksujen kerääminen.

Paikallisista instituutioista merkittävä rooli oli edellä mainitulla merimieshuoneella. Se oli yhtäältä kruunun edustaja ja siten maistraatin valvonnassa, mutta toisaalta se pyrki palvelemaan elinkeinoelämää varmistamalla työvoiman saatavuuden sekä toimimaan niin päällystön kuin miehistön kuuluneiden merenkulkijoiden sosiaalisena turvaverkkona ammattikuntien leski- ja orpokassojen tapaan.¹³⁴ Käytäntö oli tuttu myös hallinnon alalta. Valtio jakoi

¹³² Tietokanta on tällä hetkellä tekijän hallussa tekstitiedostona. Aineiston säilymiseksi tietokanta tullaan myöhemmin säilyttämään ja saattamaan vapaasti saataville Jyväskylän yliopiston JYX-julkaisuarkistoon (open access).

¹³³ 1800-luvun suomalaisten kaupunkien raadissa, joka oli samalla maistraatti, istui yleensä neljästä kuuteen raatimiestä pormestarin johdolla. Tutkimusajanjaksolla Porin pormestareina istuivat Johan Hertell (1831–1832), Gustaf Henrik Ignatius (1832–1844), Claes Wahlberg (1844–1859), Abraham Wilhelm Montin (1860–1866) ja August Herman Alm (1867–1869). Maistraatin istunnossa elin vastasi siis paikallishallinnosta, raastuvanoikeuden istunnoissa tuomiovallasta. Kokoukset pidettiin erikseen, mutta joissain tapauksissa, kuten järjestyksenpitoa koskevissa tapauksissa, samoja asioita saatettiin käsitellä sekä maistraatissa että oikeudessa. 1840-luvulla Porin maistraatti oli neljäseninen, vaikka kaupunkilaki periaatteessa edellytti raastuvanoikeudelta vähintään viiden raatimiehen edustusta. Yksi raatimiehistä toimi alemmman oikeusasteen eli kämnerinoikeuden puheenjohtajana. Raatimiehet valittiin porvariston vaalilla ja heidän kelpoisuudekseen alettiin 1800-luvun mittaana vaatia oikeusoppineisuutta, vaikka raatimieheksi yhä valittiin paikallisia kauppiaita ja käsityöläisiä ilman tutkintoja. Raatimiesten ohella kaupungissa toimivat neuvoa-antavana elimenä käsityöläisistä ja kauppiaista koostuva kaupunginvanhimpien kokoonpano. Ks. esim. Nikula 175–203, 211–215. Työekonomisista syistä olen suurimmaksi osaksi käyttänyt maistraatin memoriaalipöytäkirjoja, jotka sisältävät kokouksissa käsitellyt asiat tiivistettyinä. Tapauskohtaisesti olen käynyt läpi varsinaisia pöytäkirjoja. Kaikkia asiakirjamateriaaleja olen käynyt läpi sillä kriteerillä, esiintyykö niissä merimiehen vaimo tai leski (sjömanshutru, sjömansenka) osallisena.

¹³⁴ Merimieshuone perustettiin 1748 ensin ohjesäännöllä Tukholmaan hallinnoimaan koko valtakunnan sota- ja kauppalaivastoa. 1752 merimieshuonejärjestelmä laajeni, ja jokainen ulkomaankauppaan oikeutettu tapulikaupunki oli velvollinen perustamaan oman merimieshuoneen. Instituutio paransi miesten mobilisotavuutta sotatilanteissa, kun taas sen sosiaalinen puoli muistutti ammattikuntien ja kiltojen keskinäisiä

virkamiesten leskille ja lapsille avustuksia, samoin kuin maistraatit muistivat uskollisten palvelijoiden perheenjäseniä.¹³⁵ Työvoimapolitiisesta näkökulmasta merimieshuone vastasi sellaisesta työvoiman kontrolloinnista ja vastuunkantamisesta, joka tiloilla ja kauppiastaloissa, käsityöläisverstaissa, ruukeissa ja manufaktuureissa kuului työnantajalle eli isännälle. Merimieshuoneen johdossa istui aina kapteeneja ja laivanvarustajia, ei tavallisia merimiehiä, joilla kylläkin oli työväestöön kuuluneet edustajansa esimerkiksi köyhäinhuoltomaksujen taksoja säätyryhmittäin asetettaessa. Merimieshuone toimi siis autoritäärisesti, byrokraattisesti ja lain velvoittamana, mutta paikallisilla elinkeinoelämän edustajilla oli omatkin intressinsä sen toiminnassa. Lähteiden yhdistely merkitsee tässä yhteydessä erityisesti sitä, että pyrin paitsi keräämään näiden instituutioiden lähteistä tietoa ”kääntämällä mahdollisimman monta kiveä”, myös sitä, että vertailen instituutioiden suhdetta toisiinsa. Maistraatti, merimieshuone ja esimerkiksi seurakunnan köyhäinhuolto olivat sekä vuorovaikutusprosessissa yksittäisten kaupunkilaisten kanssa että vaikuttivat toinen toisiinsa. Kaikki tutkimuskorpukseen kuuluva aineisto ei palaudu tietokannan ryhmään, vaan esimerkiksi sanomalehtiaineistolla, aikalaiskirjallisuudella ja 1860-luvulta alkavalta väestötilastoaineistolla on osittain kontekstoiva rooli.¹³⁶

Tutkimusta, joka perustuu laajaan henkilötietokantaan, on kutsuttu prosopografiseksi. Prosopografisessa tutkimuksessa ennalta valitusta ryhmästä kerätään tietoa yhteisistä ominaisuuksista ja synnytetään näin ryhmää koskevaa kollektiivista dataa.¹³⁷ Kollektiivibiografinen tutkimusnäkökulma hakee osittain inspiraationsa sosiologian elämänkulkuanalyysiin (*Life history*) tutkimusperinteestä. Elämänkulku – tai elämänhistoria-analyysi kehitettiin Chicagon koulukunnan yhteiskunnan devianttiryhmiin kuten rikollisten ja asunnottomien tutkimiseksi.¹³⁸ 1980-luvulla yksilön elämänkulun ja yhteiskunnan rakenteiden ja

apukassoja – sillä erotuksella että se oli esivallan edustaja ja kapteenien ja laivanvarustajan autoritäärisesti johtama. Merimieshuoneella oli myös nimetty asiamies eli *waterschout*. Hoffman 1974, 49–50; Kaukiainen 1994, 108–109.

¹³⁵ Pihkala 1977, 107.

¹³⁶ Vuolanto korostaa, että lähdekritiikiksi yleensä ymmärretty asioiden ”uuttaminen aineistosta” esimerkiksi käsialojen ja kielen tuntemuksen, tai ulkoisessa lähdekritiikissä auttava *kontekstointitaito*, eli lähteen liittäminen asiayhteyteensä, ei vielä riitä. Tutkimuskysymykseen vastaaminen on pitkälle sama asia kuin kontekstin luominen, ja yksinkertaisimmillaan kontekstin rakentaminen on käytettyjen lähteiden asettamista asiayhteyksiinsä. Tämä kuulostaa itsestään selvältä menettelytavalta, mutta Vuolanto varoittaa, että kontekstin ylikorostamisessa myös vaaransa. Kontekstualisointia ei voi tehdä tyhjästä, vaan sen edellytyksenä on, että materiaalia on jäsennelly ja luokiteltu analyysiyksiköihin: esimerkiksi käsitteisiin, käsittekimppuihin tai ilmiöihin. Nämä taas nousevat tutkimuskysymyksestä ja aikaisemmasta tutkimuksesta. Vasta tämän jälkeen päästään pohtimaan lähteiden merkitystä ja todistusvoimaa. Vuolanto 2007, 307. Tässä yhteydessä katson, että kontekstualisointiin ja henkilötietokantaan hyödynnettyjen lähteiden analyysi on toisistaan riippuvainen – henkilötietokanta määrittelee, mitä on kontekstoiva ja henkilötietokannan analyysi taas syvenee sen asiayhteyksiä ymmärtämällä.

¹³⁷ Prosopografian periaatteista ks. Keats-Rohan 2007; Marttila 2014, 78–83; Uotila 2014, 31–43. Laajan, sosiaalisen vuorovaikutuksen verkostojen tutkimista palvelevan tietokannan rakentamisesta Keskinen 2012, 18–19.

¹³⁸ Bertaux 1981A, 5.

historiallisten muutosten välisestä suhteesta kiinnostuttiin laajojen määrällisten tutkimusten dominoimien vuosikymmenien jälkeen uudelleen. Kehitys kulki yhtä matkaa muistitietotutkimuksen esiinnousun kanssa.¹³⁹

Elämänkulkuanalyysissa tutkimusote on nimensä mukaisesti elämäkerrallinen ja tapaustutkimuksen todistusvoimaan luottava. Yksilöä ja hänen tarinaansa pidetään sartrelaisittain ”singulaarina universaalina”, toisin sanoen uniikkisuus ja sosiaalinen systeemi yhdistyvät kussakin yhteisön jäsenessä.¹⁴⁰

Lähestymistavalle on ominaista, että aineistona on muunlaisia aikalaisdokumentteja kuin henkilön itsensä tuottamia. Lisäksi elämänkulkuanalyysin ei tarvitse orjallisesti seurata henkilön koko elämänkaarta, vaan se voi temaattisesti fokuksitua johonkin erityispiirteeseen tutkimuskohteiden elämässä.¹⁴¹ Sovellan tätä näkökulmaa keskittymällä erityisesti avioliiton solmimisajankohtaan ja ajanjaksoon, jolloin naisten puolisoiden merimiesura oli aktiivinen. Toisaalta myös ikääntymisen ja leskeytymisen mukanaan tuomat muutokset naisten asemaan ovat elämänvaiheista toisena erityisfokuksena. Nämä kaksi fokusta eivät silti sulje elämänkaaren ajatusta kokonaisuutena pois: esimerkiksi koska valtaosa tutkimushenkilöistä työskenteli avioitumishetkenään piikana, tämä tutkimus sivuaamyös sitä, millaisena piikojen elämä jatkui kaupungeissa avioitumisen jälkeen.

Tutkimukseni henkilötietokanta eroaa lähtökohtaisesti puhtaasta prosopografiasta siinä, että siinä missä prosopografinen lähestymistapa pitää yksilöiden erityispiirteitä toissijaisena ja alistaisena sellaisille piirteille, toiminnalle tai kaavoille, jotka yhdistävät koko ryhmää, tässä tutkimuksessa yksilöt, poikkeukset ja ryhmän sisäinen heterogeenisuus eivät ole ristiriidassa sen seikan kanssa, että merimiesten vaimoja perheineen voidaan pitää myös kollektiivisena, yhteisien ominaisuuksien leimaamana ryhmänä.¹⁴² Tästä syystä ryhmästä nouseita erityisiä, ja joillakin kriteereillä poikkeuksellisia henkilöitä ei ole rajattu pois siitä syystä, että he eivät sovi ryhmälle yhtenäiseen tarinaan, vaan heidän erityisyyttänsä on päinvastoin hyödynnetty sekä analyysissa että tutkimustulosten esittämistavassa (Kuvio 1. kohta 4. *Argumenttien ja tutkimustulosten esittäminen*). Tietokanta onkin luonteeltaan laadullinen, matrikkelimäinen analyysivä-

¹³⁹ Daniel Bertaux ja Isabelle Bertaux-Wiame ottivat tutkimuskohteekseen käsityöläis-leipomoalan koko tuotannon käsittäen sekä leipurit, leipurien vaimot että leipomotyöntekijät. He kritisoivat naisten ottamista rajatuksi tutkimuskohteeksi, sillä valinta sisältää automaattisesti kysymyksen, miksi juuri naiset eivätkä miehet. Relevantimmaksi asetelmaksi he näkevät sukupuolten välisten suhteiden rakentumisen. Olen tiedostanut Bertaux'n kritiikin tutkimuskohteen rajaamisesta naisiin, mutta viime kädessä miesten tai pikemminkin kaikkien osallisten huomiotta jättäminen on osoittanut sikäli mahdottomaksi, että jo tutkimuksen aineisto käsittelee hyvin paljon myös miehiä. Bertaux 1981 B, 37–38.

¹⁴⁰ Ferrarotti 1981, 21–22.

¹⁴¹ Bertaux 1981 A, 6–10.

¹⁴² Tätä työtä ja prosopografista tutkimusstrategiaa sen sijaan yhdistää, että tutkimuskohteena oleva joukko ei ole ennalta päätetyillä kriteereillä edustavaksi perusteltu otos, vaan joukkoon on pyritty sisältämään kaikki tutkimuksen ajallisen, paikallisen ja aineistollisen rajauksien raameissa löydettyt henkilöt. En ole voinut määrittellä tutkittavaa ryhmää kovin tarkasti etukäteen, vaan se on määrittynyt karttuneen tiedon kautta.

line. Henkilöstä on karttunut sinne tietoja lähteistä riippuen joko vain nimen tai kokonaisen pienoiselämäkerran verran. Aineiston suuresta epätasaisuudesta johtuen tukeudun tutkimukseni kvantitatiivisissa analyyseissa yksittäisiin lähdesarjoihin tai siihen joukkoon tietokannan henkilöitä, joista tietoa on ollut saatavilla. Tietokanta palvelee siis ennen muuta tutkimuksen laadullista analyysia.¹⁴³ Suuri henkilömäärä on kuitenkin ollut välttämätön sen ymmärtämiseksi, mikä tutkimuskohteelle on ollut tyypillistä, mikä taas epätyypillistä. Havainnollistan avaintapausten avulla, miten erilaisia elämänkulkuja samaan ryhmään mahtuu ja toisaalta, miten erilaiselta ryhmän edustajat voivat näyttäytyä elämänkulun eri vaiheissa. Tässä mielessä tutkimukseni on kollektiivibiografisempi kuin puhdas prosopografinen tutkimus.¹⁴⁴

Vuolanto nostaa tutkimuskohdetta koskevat *ennakko-oletukset ja teorit* (Kuvio 1. kohta 3.) osaksi historian tutkimuksen metodiikkaa. Moni historian tutkija pyrkii hänen mielestään identifioimaan tutkimuksensa joko lähdevetoiseksi tai teorialähtöiseksi. Toisaalta teorialatonta tutkimusta ei ole olemassaakaan.¹⁴⁵ Nämä ennakko-oletukset ovat teoria itsessään: tutkijalla on aina lähtötilanteessa joko tiedostamattomia tai tietoisia, ohjaavia näkökulmia ja hypoteeseja. Esimerkiksi tämän työn kannalta perhettä koskevat oletukset voivat heijastua tutkijan omista konteksteista, sekä ajatus perheestä kollektiivina, kotitalous-toimijana että joukkona yksilöitä voivat molemmat olla moderneja luomuksia, joiden takaa tulisi erottaa esiteollisen ajan työläisperheelle ominaisia piirteitä. Toisaalta olen jo edellä käsitellyt aikaisemman tutkimuksen esiin nostamia kysymyksiä naisten ja perheiden asemasta merenkulkuyhteisöissä sekä aiempien tutkimusten näkemyksiä naisten itsenäisyydestä, toimijuuden mahdollisuuksista ja rajoista olosuhteissa, joissa miehen perheen pää on poissa. Tältä pohjalta katson, että tutkimuksen tärkein teoreettinen oletus on, että miesten merille meno ja perheen hajoaminen vaikuttivat siihen, että merimiesten vaimoilla oli ainakin jossain määrin erityinen asema suhteessa toisiin samassa sosiaalisessa asemassa olleisiin vaimoihin *sekä* suhteessa yhteisön instituutioihin. Seuraavassa tarkennan tapaani käsittää yksilön ja ryhmän suhde kollektiivibiografiseksi nimittämässäni tutkimuksessa.

*

Esittämisen metodiset valinnat (Kuvio 1 kohta 4. *Argumenttien ja tutkimustulosten esittäminen*) nousevat historian tutkimuksessa suureen rooliin.¹⁴⁶ Joan W. Scott nimittää historian tutkijaa tarinankertojaksi. Todistusaineistojen tulkitseminen ja menneisyyden konstruoiminen ovat hänen mukaansa ennen muuta

¹⁴³ Tutkimuksessani viite ”Merimiesten vaimojen henkilötietokanta” merkitsee, että johtopäätökseen on päädytty kaikkia lähdeluettelossa mainittuja aineistoja käyttäen. Useissa tapauksissa olen päätenyt merkitsemään viitteeseen, mitä lähteitä eksaktisti juuri kyseisessä tapauksessa on tulkittu.

¹⁴⁴ Ks. esim. Uotila 2014, erit. 35–36.

¹⁴⁵ Vuolanto 2007, 307–311.

¹⁴⁶ Vuolanto 2007, 307–309.

luovaa työtä objektiivisuuden tavoittelun sijaan. Hänen mukaansa historian tutkija myös kerää ja välittää tarinoita menneisyydestä pyrkien ravistelemaan luutuneita käsityksiä sekä menneisyyden maailmasta että nykyhetkestä.¹⁴⁷ Scottin luonnehdinta voi herättää kiusaantuneisuutta: jos historian tutkimus on luovaa juonenpunontaa eikä se olekaan tiedettä? Scott kuitenkin jatkaa, että luovuus liittyy tieteellisyteen erottamattomasti. Historiantutkija tasapainoilee jatkuvasti faktojen ja tulkinnan, todellisuuden ja fiktion, tieteen ja taiteellisen luovuuden ja yleisen ja erityisen välimaastossa. Kyky luoda tarinoita tekee viimekädessä ihmisistä historiallisia ja inhimillisiä olentoja. Historioitsijat noudattavat usein huomaamattaan jotain narratiivista kaavaa, esimerkiksi kronologiaa, ja tukeutuvat narratiivisiin lähteisiin kuten päiväkirjoihin tai muistelmiin. Universaalius ja uniikkisuus, yleistettävyyden ja erityisyys eivät ole toisilleen ristiriitaisia, vaan kyky samastua ja erottaa vieras ja erilainen yhdistyvät ihmisenä olemisessa mikä taas on humanististen tieteiden tutkimuskohde.¹⁴⁸

Irma Sulkusen elämäkerta kalantilaisesta Liisa Eerikintyttärestä (1999) edustaa yksilöstä käsin kontekstoitua tutkimusta, jossa uniikkisuus ja universaalius yhdistyvät. Vaikka tavallisen paimentytön rooli herätyskristillisyyden alkuunpanijana on nostettu lähes myyttiseen asemaan, tarkka tutkimustyökään ei lopulta tuo tarkkaa tietoa siitä, kuka Liisa oli. Hän jää hankalasti identifioitavissa olevana historiallisena henkilönä vertaistensa, muiden piikatyttöjen pariin.¹⁴⁹ Tällöin henkilöä tärkeämmäksi nousee tutkijan kyky jatkaa lähteitä ja spekuloida mahdollisilla selitysmalleilla sekä sijoittaa yksilö ajalliseen, paikalliseen ja mentaaliseen kontekstiinsa. Näin elämäkerta kasvaakin 1700-luvun lopun uskonnollista ja maailmankuvallista muutosta käsitteleväksi tutkimukseksi.¹⁵⁰

Tavallisen rahvaan joukosta tulevan yksilön elämänkulun hahmottamisen vaikeuksia on käsitellyt myös ranskalainen historioitsija Alain Corbin. Tutkimuksessaan 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa pienessä ranskalaiskylässä eläneen, sattumanvaraisesti väestökirjanpidosta valikoituneen, puukengäntekijä Louis-François Pinagot'n elämästä (2001) Corbin joutuu lähestymään tutkimuskohdettaan kiertoteitse, käymään läpi kaikki aineistoihin, muistitietoon ja tutkimuskirjallisuuteen liittyvät yksityiskohdat selvittääkseen kuka kyseinen, itsestään minimaalisen vähän historiallisia jälkiä jättänyt tavallinen mies oli, mutta ennen kaikkea, millainen maailma hänen ympärillään oli.¹⁵¹ Siinä, missä Sulkusen tutkimuskohteena on poikkeuksellinen henkilö, tai ainakin poikkeuksellisen historiallisen reaktion käynnistänyt henkilö, Corbinin kiinnostuksen kohteena on tavallistakin tavallisempi ihminen. Molemmat, sekä Liisa että Pinagot, olivat kuitenkin sidottuja elinympäristöönsä, yhteisöönsä, yhteiskunnalliseen asemaansa, Sulkusen sanoin ”sosiaalisiin ja mentaalisiin reunaehtoihin”.¹⁵² Sekä

¹⁴⁷ Scott 2011, 203, 206–207.

¹⁴⁸ Scott 2011, 206.

¹⁴⁹ Sulkunen 1999, 28–31.

¹⁵⁰ Sulkunen 1999, 37–40.

¹⁵¹ Corbin 2001.

¹⁵² Sulkunen 1999, 45. Myös Häkkinen 2014, 13–14.

Sulkunen että Corbin pohtivat, ovatko heidän tutkimansa henkilöt historiattomia, vailla valtaa, ääntä ja mahtia dokumentoida elämäänsä. Tutkimuksillaan he kuitenkin osoittavat, että lähes näkymättömät henkilöt kantavat mukanaan koko ”silloista nykyisyyttä”.¹⁵³

Kysymykset poikkeuksellisen ja tyyppillisen suhteesta viittaavat mikrohistorian perinteeseen normaalien poikkeuksien tutkimisesta. Poikkeuksellisten henkilöiden, tapahtumien tai muiden menneisyyden fragmenttien on nähty paljastavan näkymättömiin jääviä puolia normaalina pidetystä elämästä. Matti Peltosen mukaan on itse asiassa sovinnasta ajatella, että mikrotason tarkastelu oikeutetaan vain sillä, että poikkeus on osa suurempaa massaa tai tärkeä väline laajempien merkityssuhteiden paljastamiseksi. Peltonen pitää tätä asetelmaa vanhan mikrohistorian piirteenä ja uskoo, että juuri historian tutkimuksessa asetelmaa voitaisiin kehittää pidemmälle: normaalin poikkeuksen sijasta voitaisiin päätyä etsimään tutkimuskohteiksi poikkeuksellisen normaaleja tutkimuskohteita, monadeja, sellaisia kuin kenties Corbinin Pinagot. Peltonen myös korostaa, että mikrotaso tutkimuskohteena ja mikrohistoria tutkimusstrategiana ovat eri asia. Vaikka kohde asettaa rajat, se ei kuitenkaan täysin määrää näkökulmaa, vaan mikrotason tutkiminen voi edellyttää isojen data-aineistojen hyödyntämistä. Tuloksena voi olla ainutlaatuisia näkökulmia niin mikro- kuin makrotasoon että niiden välille.¹⁵⁴

Tässä tutkimuksessa tutkimuskohteena on yksilö, mutta monikossa. Tietyllä tavalla merimiesten vaimot tutkittavana ryhmänä muodostavat jo itsessään yksilöiden välittömimmän kontekstin, olkoonkin että sosiaalinen ryhmä on osittain tutkijan luoma analyysiväline. Sosiologiassa useita samaan ryhmään kuuluvia yksilöitä on Max Weberin jälkiä seuraten tutkittu jonkin ryhmän edustajan arkkityypin (ideaalityypin) määrittelemiseksi. Myös historian tutkijat ovat soveltaneet ajatusta. Esimerkiksi Ville Sarkamo pyrki karoliiniupseereja, näiden kasvatusta, uraa ja elämäntilanteita kollektiivisesti tutkimalla selvittämään, millainen oli ihanteellisen karoliinisoturien muotokuva.¹⁵⁵

Tässä tutkimuksessa tutkittavia yksilöitä ei ole paljon siksi, että monesta hahmottuisi yksi, tyyppillinen ryhmänsä edustaja. Motiivina on pikemminkin ollut tarkastella, miten eri tavoin samankaltainen elämäntilanne ja yhteiskunnallinen status vaikuttivat eri yksilöihin. Satoja naisia käsittävissä joukoissa sisäinen hajanaisuus paljastuu tutkijalle varsin pian ja hän on pakotettu pitämään käsitystään sosiaalisesta ryhmästä osin keinotekoisena, tutkimuksen työkaluna, keinona jäsentää ja analysoida aineistoa. Esimerkiksi verkostotutkimus on kohdistanut kritiikkiä perinteistä sosiaalishistoriaa kohtaan, joka jakaa ihmiset ominaisuuksiensa perusteella tiettyihin, suljettuihin sosiaalisiin kategorioihin. Ihmisten sosiaalisen vuorovaikutuksen verkostot osoittavat, että ihmisten jakami-

¹⁵³ Sulkunen 1999, 31, 137. Corbin 2001, erit. 1-35. Historian vaiennettujen tai vaienneiden äänen löytämisestä myös Häkkinen & Salasuo 2015, 11-16.

¹⁵⁴ Peltonen 2006, 148-165. Myös Katajisto 2000, 10-13. Kati Katajiston mukaan mikrohistoriallisen metodin käyttö on jo itsessään tutkimusongelma: tutkitaan sitä, mitä voidaan saada selville suhteessa aiempaan.

¹⁵⁵ Sarkamo 2011, erit. 31-38.

nen ryhmiin esimerkiksi ammattiasemansa perusteella ei kuvaa kattavasti sosiaalista todellisuutta, vaan erilaiset sosiaaliset jakolinjat ylittyvät ja uudelleenmuotoutuvat lukuisin eri perustein yksilöiden elämässä. Myös yksilön oma yhteiskunnallinen ”ekolokero” muuttuu elämän aikana. Emme voi havaita sosiaaliryhmiä kaduilla marssivina joukkoina, mutta verkostot, vuorovaikutussuhteet näyttäytyvät aineistossa kiistatta.¹⁵⁶ Oma tutkimukseni ei ole varsinaisesti verkostojen tutkimusta, mutta se on sukua verkostotutkimuksen kysymyksenasettelulle. Sen sijaan, että keskityttäisiin kuvaan mikä ja millainen jokin sosiaaliryhmä oli, kysytään, mitä tietystä sosiaalisessa asemassa oleminen *merkitsi*.¹⁵⁷ Merimiesten vaimot eivät muodostaneet rajattua ja itsensä tiedostanutta ryhmää, vaan he olivat osa kaupungin naispuolista työtätekevää väestöä. Kuitenkin tietyt merimiehen vaimona oloon liittyvät erityispiirteet kuten yksinolo ja leskeyden todennäköisyys sekä institutionaalinen asema erimerkiksi merimieshuoneen sosiaaliseen apuun nähden erottivat heidät muista.

1.7 Tutkimuseettiset huomiot

Tutkimallani ajanjaksolla eläneiden henkilöiden ja heidän yksityiselämää koskevien tietojensa käsitteleminen henkilöiden omilla nimillä ei ole juridisessa mielessä ongelmallista. Nuorimpiakin henkilötietokannassa esiintyviä henkilöitä koskeva kirkollinen tai maallinen henkilörekisteriaineisto on syntynyt yli 100 vuotta sitten. Kaikki muukin tutkimuksessa käytetty yksityishenkilöitä koskeva, arkaluontoiseksi ymmärrettävä aineisto on poikkeuksetta ylittänyt salassapitoajan, 50 vuotta henkilöiden kuolemasta.¹⁵⁸ Aineistojen käyttö ja saatavuus eivät toisin sanoen ulotu tässä tutkimuksessa ollenkaan tietosuojattuun tai käyttöluvanvaraiseen ajanjaksoon. Kaikki tutkimuksessa käytetty aineisto on julkista, joko alkuperäisaineistoina arkistoissa, mikrofilmattuna tai digitaalisessa muodossa ja sen käyttöä ovat satunnaisesti rajoittaneet ainoastaan aineiston heikkokuntoisuuden vuoksi asetetut käyttörajoitukset.

Näistä normatiivisten reunaehtojen täyttymisestä huolimatta tutkija, joka käsittelee yksityishenkilöiden elämänkulkua ja intiimin ihmiselämän ulottuvuuksia, on velvollinen tutkimuseettisen tilintekoon. Historiantutkimuksessa eettisten näkökulmien pohtimisesta ei ole muodostunut itsestään selvää tieteellistä konventiota, etenkin, jos tutkimuskohteena on satojen vuosien takainen menneisyys. Silti historiantutkijan eettisten velvoitteiden on todettu ulottuvan jopa kolmeen suuntaan: menneisyyden tutkimuskohteelle, oman aikamme yleisölle ja sen suhteen, mihin tarkoituksiin tutkimustietoa käytetään.¹⁵⁹ Tanskalainen elämäkertahistorioitsija Birgitte Possing nimittää historiantutkijaa osuvasti

¹⁵⁶ Saaritsa & Teräs 2003, 8-13.

¹⁵⁷ Historiallisen verkostotutkimuksen kysymyksenasettelusta Saaritsa & Teräs 2003, 8.

¹⁵⁸ Julkisuuslaki 621/1999; Arkistolaki 831/1994; Henkilötietolaki 523/1999.

¹⁵⁹ Soikkanen 1991; Hinkkanen 1995; Kalela 2002, erit. 62-64; Ahonen 2004; Ignatius 2005.

nukkemestariksi, joka liikuttaa tutkimuskohdettaan sen mukaisesti, millaista näytelmää yleisölle eli lukijoilleen esittää.¹⁶⁰

Millä oikeudella historiantutkija saa lukea ja analysoida, sekä vieläpä julkistaa aineistoista löytyviä tietoja, joissa kerrotaan 150 vuotta sitten eläneiden henkilöiden avioliitoista ja niiden ongelmista, perheväkivallasta, taloudellisesta ahdingosta, rikoksista ja sairauksista vain siksi, että ajankohta on tarpeeksi kaukainen tai että tieteellisen tutkimuksen vapaus turvataan. Tutkittaviin ihmisiin ei omana aikanaanakaan kohdistunut modernin valtion oikeusperiaatteiden mukaista yksityisyyden kunnioittamista. Itsehän nautimme vastaavien arkaluontoisten ja intiimien tietojen käsittelyn vahvaa lainsuojaa, minkä lisäksi meillä on kansalaisina oikeus saada tietoa julkisista asiakirjoista, tarkistaa itseemme liittyviä tietoja sekä mahdollisuus yksilöinä valvoa viranomaisten hyvää tiedonhallintotapaa ja julkisen vallan käyttöä.¹⁶¹ 1800-luvun keisarin alamainen ei useinkaan tiennyt, mitä hänestä asiakirjoihin kirjoitettiin tai mitä asiakirjoja viranomaiset ylipäätään laativat. Maine, kunnia, omaisuuden suoja ja yhteisön jäsenyys olivat aikalaisille yksityisyyden suojaan tärkeämpiä, ja nämä kaikki määrääntyivät suhteessa yksilön säätöasemaan.¹⁶² Tulisiko menneisyyden tutkimuskohteita silti kohdella modernien tiedonhallintaperiaatteiden mukaisesti?

Siinä missä edellä mainitut kysymykset liittyvät eettiseen vastuuseen koskien itse tutkimuskohdetta, seurauseettisiä kysymyksiä liittyy myös tutkimuksen yleisöön. Onko mahdollista, että tutkimushenkilöiden jälkeläiset tai muu lähipiiri tunnistavat tekstistä henkilöt ja loukkaantuvat tutkijan tavasta esittää väitteitä heidän esivanhempiansa elämästä? Voiko nimen julkituominen pahimmillaan haitata heidän elämäänsä jollakin tapaa? Mutta mitä tapahtuu tutkimuksen uskottavuudelle jos kaikki henkilö- ja tunnistetiedot häivytetään? Eikö juuri inhimillisissä yksityiskohdissa piile laadullisen, deskriptiivisen tutkimuksen todistusvoima? Voiko tarinaa ylipäätään kertoa ilman kerran eläneitä toimijoita? Ihmisten yksityisyyden suoja asettuukin historiantutkimuksessa suhteelliseksi käsitteeksi. Tutkimuksen onnistuminen on täysin riippuvaista siitä, että käytetyn kaltaista aineistoa on ylipäätään saatavissa. Toisaalta tutkimuksessa saavutettujen tietojen kerääminen ja niiden luokse ”pääseminen” on jo sinänsä ollut työläs prosessi, niitä suojaava yhtä tehokkaasti vuosien ja unohduksen hämärä.¹⁶³

Tämän kaltaiset kysymykset ovat aiheellisia ensinnäkin siitä syystä, että tutkimusmateriaali on yksipuolista, toisin sanoen se on laadittu lähes yksin-

¹⁶⁰ Possing 2014, 73–75.

¹⁶¹ Henkilötietolaki 523/1999 2 luku 11§ määrittelee arkaluontoisiksi rotua, etnistä alkuperää, yhteiskunnallista, poliittista tai uskonnollista vakaumusta, rikollista tekoa ja sen seuraamusta, terveydentilaa, vammaisuutta, seksuaalista suuntautuneisuutta tai henkilön sosiaalihuollon asiakkuutta koskevat tiedot.

¹⁶² Tietyissä mielessä aina varhaiskeskiajalle ajalle juontava pitkä jatkumo alamaisten oikeudesta laatia anomuksia ja valituksia aina korkeinta oikeusastetta edustaneelle hallitsijalle asti muistuttaa modernin lainsäädännön periaattetta kansalaisten oikeudesta valvoa julkisen vallan käyttöä. Anomustraditiosta ks. esim. Paloheimo 2012.

¹⁶³ Historiantutkimuksesta kätkeytyneinä olevien tietojen kaivamisena myös Soikkanen 1991, 195.

omaan kontrolloivien ja hallinnoivien kirkollisten ja maallisten viranomaisten näkökulmasta. Naisten oma näkökulma asioihin puuttuu tai siitä on jälkiä hyvin hatarasti asiakirjalähteiden lomassa. Huolimatta ajallisesta etäisyydestä ja käytettävien lähteiden muodollisuudesta ja rajoitteista, historiantutkija pääsee usein lähelle tutkimiansa menneisyyden henkilöiden yksityiselämää – mikäli tällaista anakronistista termiä ylipäätään voidaan käyttää.

Arkaluontoisuus ei kuitenkaan ole ylihistoriallinen ja universaali käsite, kuten ihmistieteiden tutkimuseettisiin kysymyksiin erikoistunut Arja Kuula huomauttaa. Omassa ajassammekin ihmiset voivat itse olla mieltämättä sellaisia heitä koskevia asioita arkaluontoisiksi kuin laki määrittää, ja vastaavasti toisinpäin – arkaluontoisuuden kokemus voi ulottua sinne, mille laki on sokea. Myös arkaluontoisten asioiden esittämistavalla ja asiayhteydellä on aina merkitystä.¹⁶⁴ Kaikki tässä tutkimuksessa käsitellyt asiat olivat julkisia omana aikanaan, sillä oikeudenkäynnin tai köyhäinavun jaon kaltaiset tilaisuudet olivat yleisötahtumia. Julkisuus ei välttämättä ollut asianosaisille neutraali seikka, päinvastoin, köyhäinavun saajan sosiaalinen stigma oli ilmeinen, ja vaikka lainkäytön areenat tarjosivat tilaisuuden maineen puhdistamiseen, maineen menettämisen uhka oli yhtä todellinen, kun useampi tuttu silmäpari seurasi proseduuria. Yksilön maine oli niin tärkeä, että epäilyt perättömistä kunnianloukkauksista otettiin oikeudessa vakavasti lähes säätyasemasta riippumatta. Tämän tiedostamalla on ylipäätään mahdollista käsitellä tutkimushenkilöiden asemaa yhteisönsään ja sitä, millä asenteilla yksilöiden ja esivallan instituutioiden konfliktinomaisissa kohtaamisissa oltiin liikkeellä.

Koska vanhempia aikoja käsittelevää tutkijaa eivät suoraan velvoita lainsäädännöstä nousevat eettiset koodistot, eettisesti kestävien tutkimusvalintojen vastuu on viime kädessä tutkijalla ja tutkijayhteisöllä. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) asettamien ohjeiden mukaan ihmistieteiden, joiksi myös historiantutkimus luetaan, tulee suorittaa tutkimus tiedeyhteisön tunnustamaa hyvää tieteellistä käytäntöä noudattaen.¹⁶⁵ Hyvä tieteellinen käytäntö merkitsee toimimista kaikissa tutkimuksen vaiheissa tiedeyhteisön hyväksymiä sääntöjä, normeja ja ihanteita kunnioittaen, millä yleisimmin ymmärretään sellaisia arvoja kuten tutkimusprosessin läpinäkyvyys, aineistojen asianmukainen käsittely ja säilytys sekä plagioimattomuus. Se koskee myös valintoja, joilla tutkimuskohdetta lähestytään, analysoidaan ja esitellään, toisin sanoen, millaisia sanavalintoja kirjoittaessa tehdään.¹⁶⁶

Juuri kirjoittaminen eli tarinan muotoileminen nousee historiantutkimuksessa keskeiseksi: käytämme lähteinämme eräänlaisia narratiiveja ja luomme niistä uusia. Sekä Hannu Soikkanen että Merja-Liisa Hinkkanen korostavat, että

¹⁶⁴ Kuula 2006, 135–136, 206.

¹⁶⁵ Kuula 2006, 34–39, 55–60.

¹⁶⁶ Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi. Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009: <http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/eettisetperiaatteet.pdf>. Viitattu 15.10.2014. Myös Kuula 2006, 55.

historiantutkijan ja tutkimuskohteen välillä on ikuinen ristiriita tutkijan legitimoitujen tirkistelyn, tutkimustulosten havainnollistamisen ja lukuelämyksen värittämissä ja toisaalta intymiteettisuojan välillä.¹⁶⁷ 1800-luvulle kohdistuvan sosiaalishistoriallisen tutkimuksen hyvän tieteellisen käytännön keskeisimmäksi kysymykseksi nousee, mitä tarkoitusta palvellen menneisyyden ihmisistä kirjoitetaan niin kuin kirjoitetaan. Keskittyessäni sellaisiin menneisyydessä eläneisiin tavallisiin ihmisiin, joista tutkimus ei aiemmin ole kiinnostunut, koen tekeväni tutkimushenkilöille enemmän oikeutta kuin jos heidät olisi edelleen unohdettu historian hämäriin. Tässä mielessä 1900-luvun jälkipuolella muotoutunut *history from below*-suuntaus sisältää itsessään velvollisuuseettisen tutkimustehtävää ohjaavan periaatteen. Tutkimushenkilöistä muodostamani henkilökuva on pitkän taustatyöskentelyn ja tietojen yhdistämisen tulos, sillä tiedot eivät sinällään ole valmiina missään yksittäisessä valmiissa asiakirjakokonaisuudessa. Näin ollen vastuuni tutkijana on suurempi siinä mielessä, mitä menneisyyden ihmisten nimiin laitan. Tämän vastuun ottamalla koen toisaalta tuovani aiemmin näkymätöntä näkyväksi, antavani näille ihmisille paikan historiasta tehtyjen esitysten joukossa sekä tekeväni oikeutta myös tutkimuksesta kiinnostuvalle yleisölle. En ole kuitenkaan päätenyt tähän pisteeseen yksin vaan Jorma Kalelaa mukaillen tiedeyhteisöltä saamani mandaatin sekä tiedeyhteisön ja muun ympäröivän yhteiskunnan kanssa käymäni vuorovaikutuksen kautta.¹⁶⁸

Olen päättänyt käyttää tutkimuksessa esiintyvistä henkilöistä heidän oikeita, asiakirjoissa esiintyviä nimiään erityisesti silloin, kun he näyttävät ai-neistossa kysymyksenasettelun kannalta avainhenkilöinä. Osa henkilöistä esiintyy anonyymeinä tapausesimerkkien runsaudesta johtuen. Nämä esimerkit kertovat koko sosiaaliryhmän elämästä koko kirjossa tai vahvistavat avainhenkilöistä tekemiäni havaintoja. Kirjoittaessani olen pyrkinyt siihen, että henkilöidyt tapausesimerkit tuodaan esiin ainoastaan tutkimustehtävään vastaamisen onnistumiseksi, siksi että yksilöiden tarinat ovat arvokkaita itsessään. Pidän henkilöiden omien nimien käyttöä tutkimuseettisesti oikeana ratkaisuna, sillä persoonallisuuden häivyttäminen voi joissain tilanteissa jopa alleviivata ja jatkaa joihinkin asioihin liitettyä tabu-luonnetta tai moralisointia. Marginaaliseksi ymmärretty toiminta tulisi asettaa oikeudenmukaisiin mittasuhteisiin ja ympäröivään kontekstiin: tutkija pystyy lausevalinnoilla osoittamaan, oliko esimerkiksi jokin norminvastainen teko yksittäinen poikkeus vai ajassaan tavallista.

¹⁶⁷ Soikkanen 1991, 196; Hinkkanen 1995, 191–192. Myös Häkkinen & Salasuo 2015, 14–16.

¹⁶⁸ Esim. Kalela 2000, 52–54, 199, 228–231; Myös Kalela 2012, 50–60. Ville Vuolanto mu-kaillee Kalelan ajatusta oikeuden tekemisestä menneisyyden ihmisille. Sen sijaan että ajateltaisiin, että tutkijan yritys rekonstruoida menneisyyttä tai muodostaa siitä uusi tulkinta, konstruktio, olisi jotenkin vajavainen ja vähempi arvoinen seen ”tosiasioden tilaan” nähden, tutkija voi pyrkiessään tulkinnan totuudenkal-taisuuteen ja oikeudenmukaisuuteen ymmärtää tutkimuskohdettaan paremmin kuin tutkimuskohteena olevat henkilöt tai muut aikalaiset itse. Tässä mielessä mennyt ta-pahtumana ja tutkijan tulkinta siitä eivät ole vertailtavissa akselille autenttinen vs. jäljitelmä, tosi vs. epätosi. Valmis tutkimus voi olla kuvaamaansa ilmiöön nähden kokonaan jotakin uutta, omassa tavoitteessaan autenttinen ja todenmukainen. Vuolanto 2007, 316.

Pelkkien statusnimekkeiden käyttö (”eräs merimiehen vaimo”) voi lisäksi leimata koko sosiaaliryhmää enemmän kuin persoitu kerrontatyö, jossa pyritään tuomaan esiin, mitä muita rooleja ja positioita henkilöllä oli kuin asiakirjassa esiin tuotu marginalisoiva rooli. Irtolaisuudesta epäilty nainen saattoi samaan aikaan olla vaimo, leski, äiti, isovanhempi, kummitäti, luotettu lapsenpäästäjä, tietyissä perheissä palvelut piika, seurakuntalainen ja kaupunkilainen. Vastaavasti myös aineiston synnyttäneen hallintokoneiston näkökulmaa voi ymmärtää: irtolaisten pidättäminen ja varoittaminen oli paikallisen esivallan edustajan velvollisuus ja sen intresseissä oli kontrolloida paikkakunnalla asuvaa suojeluksenalaista väestöä, minimoida järjestyshäiriöitä ja huolehtia väestön henkiveron maksusta ja kirjoilla olosta.

Olen pyrkinyt tutkimustulosten esittämisessä siihen, että lukija kykenee seuraamaan päättelyketjua, joilla tulkinnat on tehty. Katson, että tutkimuseettisessä mielessä tutkimuksesta on enemmän hyötyä kuin vahinkoa sekä tutkimuskohteelle, historian tutkimukselle että tutkimuksen yleisölle. Valitsemalla omana aikanaan verrattain alhaisessa yhteiskunnallisessa asemassa olleet henkilöt tutkimuskohteeksi saavutetaan uutta tietoa 1800-luvun yhteiskunnasta, sosiaalisista rakenteista sekä miehenä ja naisena olemisen reunaehdoista rakenteiden sisässä. Tällöin tutkimus ei voi ummistaa silmiään yhteiskunnan ja paikallisyhteisön sosiaaliseen marginaaliin joutumiselta ja keskittyä ainoastaan sosiaalisten nousijoihin ja pärjänneisiin.

2 SATAMAKAUPUNKI JA SEN ASUKKAAT

2.1 Maailmantalouteen kiinnittyvä paikallisyhteisö

Kotona olewaisten rukous matkaan lähteneiden edestä

O pyhä ja armollinen Jumala! joka armostas olet meidän käsenyt rukoilla kaikkein ihmisten edestä, ja luwannut meitä armollisesti kuulla: minä rukoilen sinua kaikesta sydämestäni, rakkaan mieheni (isäni, poikani, weljeni, lankoni, ec.) edestä, joka nyt on matkalla (ja wieraassa paikassa) jonka luona en minä ruumiin puolesta olla taida, waan ainoastansa sydämen halulla ja huokauksilla: kuule, Herra minun Jumalani! minun sydämeni huokaukset, ja warjele häntä sielun ja ruumiin puolesta: anna rauha ja terweys, tarpeellinen ylöspitämys, hurskaat ja jumaliset ihmiset kanssakäymisessä: siunaa häntä kaikissa kristillisissä edesottamisissa: käske sinun pyhiä enkeleitäs, että he warjelewat häntä kaikissa hänen teissänsä, ja saattawat hänen ilolla kotia jälleen, että me täällä yhdessä sinua tämän suuren armos ja kaikkein sanomattomain hywään tekois edestä kiittäisimme ja kunnioitaisimme; ja jos sinun armollinen tahtos niin on, ett'emme enää toinen toistamme ruumiillisilla silmillä näe, niin anna minulle, o armollinen Jumala! hywää kärsiällisyyttä; anna meidän uskossa pysywäiset olla, että me ijankaikkisessa ilossa yhdessä löydettäisiin, ja siellä sinua lakkaamatta kiittäisimme. Kuule, o Jumala! minun rukoukseni ja huokaukseni, Jesuksen Kristuksen tähden. Amen.¹⁶⁹

Jumalanpalveluskäsikirjaan painetut osiot, ”Matkustawaisten rukoukset” ja ”Rukoukset merellä”, tulivat tarpeeseen 1800-luvun satamakaupunkien kirkonmenoissa, erityisesti esirukoukset matkalla olijoiden puolesta.¹⁷⁰ Naispuolisissa

¹⁶⁹ Wuotiset Epistolat ja Ewankeliumit, Etu- ja jälkirukouksensa, ynnä niiden seuran yhdistettyin kappalten ja rukousten kanssa. 1860, 380–381.

¹⁷⁰ Vanhin suomenkielinen rukous merenkulkijoiden puolesta esiintyi jo Mikael Agricolan 1544 Bibliasta suomentamassa Rukouskirjassa, jonka rukous merenkulkijain puolesta (*Pro Navigatoris*) oli suomennettu Erasmus Rotterdamilaisen rukouskirjasta. Jaakko Suomalaisen 1583 ilmestyneessä rukouskirjassa merimiesten rukouksia oli

asukkaissa oli paljon kotona olevaisia. Suomesta oli tullut merenkulkumaa ja kauppamerenkulun kasvu oli vuosisadan puoliväliin mennessä liittänyt Suomen satamistaan käsin osaksi globaalia taloutta. Tukholmaan ja Turkuun keskitetyn ulkomaankauppamonopolin, Pohjanlahden kauppapakon purkaminen 1765 merkitsi ulkomaankauppa- eli tapulioikeuksia lukuisille Suomenlahden ja Pohjanlahden rannikkokaupungeille 1700-luvun loppupuolella. Näistä kaupungeista Pori pääsi osalliseksi ulkomaankauppaluvasta heti kauppapakon purkamisen jälkeen 1766.¹⁷¹

Venäjän keisarikunnan autonomiseksi suuriruhtinaskunnaksi Haminan rauhassa 1809 liitetyn Suomen puolella laivanvarustustoiminta ja ulkomaankauppa lähtivät kuitenkin varsinaisesti liikkeelle vasta 1830-luvulla Napoleonin sotien jälkeisen rauhan paluun myötä. Algerian, Marokon, Tunisian ja Tripolin kanssa tehdyt sopimukset merirosvouden hillitsemiseksi varmistivat kiinteät liikenneyhteydet Välimerelle ja Mustanmeren suolasatamiin. Porilainen Björnbergin kauppahuone oli ajan hermolla solmiessaan kauppa- ja aviosuhteita Espanjan Torreviejan kauppiasperheiden kanssa.¹⁷² Englannissa suomalaislavoihin 1800-luvun alussa kohdistuneita Venäjän vastaisia viljan ja puutavaran tuontirajoituksia ja muita maita korkeampia tullimaksuja alettiin purkaa 1830–1840-luvulta alkaen. Maan liberalisoidessa protektionistista merenkululainsäädäntöään, olivat suomalaiset muiden mukana tuomassa maahan viljaa, puutavaraa ja teollisuuden raaka-aineita sekä rahtaamassa maasta kivihiiltä sekä muita tuotteita eri puolille Eurooppaa ja kaikkialle siirtomaihin, mihin vain vastikään valtaan nousseen kuningatar Viktorian valtapiiri ulottui. Suomalaiset laivanvarustajat ryhtyivät vienti- ja tuontiliikenteen ohella panostamaan erityisesti ulkomaisten satamien väliseen rahtikuljetukseen.¹⁷³ Myös yhä useampi porilaisalus otti suuntiman esimerkiksi Lontooseen, Hulliin tai Cardiffiin saadakseen sieltä jatkotoimeksiannon. 1800-luvun suomalaista merenkulkua ja sen maantieteellisiä-poliittisia toimintaedellytyksiä säätelivät siis oleellisesti yhtäältä se, että porilaiset, raumalaiset, oululaiset tai kokkolalaiset miehet alusten kannella olivat kauppakumppaneille venäläisiä merimiehiä, joita edusti ulkomaisissa satamissa Venäjän konsuli ja toisaalta se, että teollistuminen ja maailmankaupan yleinen liberalisoituminen alkoi eritoten Englannista.

useita. Kirkkokäsikirjaan ne painettiin ensimmäisen kerran 1614 ja myös virsikirjaan ilmestyi virsiä matkalla olijoitten puolesta. Kansanaho 1983, 22.

¹⁷¹ Jarkko Keskinen tuo esiin, että tapulioikeuksien saaminen ei näyttänyt paikallisen porvariston näkökulmasta yksinomaan positiivisena asiana, sillä se toi mukanaan myös velvoitteita kuten kruunun suola- ja viljamakasiinien ylläpitämisen, tullitoimen sekä koko satamainfrastruktuurin ja laivakannan kehittämistä mittavaampaa meriliikennettä palvelevaksi. Porilaiset porvarit jopa anoivat 1793 tapulioikeuksien kumoamista, mutta tuloksetta. Keskinen 2012, 14, 168–177.

¹⁷² Björnbergin kauppahuoneen suhteista laivanvarustaja Carl Fredrik Björnbergin puolison Anna Sofian (o.s. Tamlander) kirjeissä vanhimmalle tyttärelleen Sofielle. Gulin 1964. Kirjekokoelma on Anna Sofia Björnbergin lapsenlapsen Helmi Gulinin suvun arkistoista 1960-luvulla kokoama julkaisu. Kokoelmaan on saatettu valita tiettyjä kirjeitä tai siihen on laitettu kaikki säilyneet kirjeet. Porin laivanvarustuksesta Kaukamaa 1983; Kaukamaa 1946; Saarinen 1972, 22–42; Keskinen 2012, passim.

¹⁷³ Esim. Kaukiainen 1991, passim. Ojala 1999, 63–68.

Suomessa, satamakaupunkien paikallisyhteisöissä maailmantaloudellinen muutos limittyi osaksi käynnissä olevaa yhteiskunnallista ja sosiaalista muutosta. Suomen väestö kasvoi ennätysellistä vauhtia, maaseutupitäjistä muutti kaupunkeihin, sellaisiin kuin vanha hallinto- ja porvariskaupunki Pori, yhä enemmän työväestöä; miehiä, naisia, lapsia, nuoria ja vanhoja, jotka eivät löytäneet paikkaansa porvarissädyn kauppias- ja käsityöläsammateista, vaan lähinnä porvariston ja kaupungin palveluksessa toimimisesta sekä muista sekalaisista ja satunnaisista toimeentulomuodoista.¹⁷⁴ Vaikka yli 90 % väestöstä asui maaseudulla koko 1800-luvun ajan, vuosisataa leimasi Suomessa kaupungistuminen, vanhojen kylämaisten pikkukaupunkien muuttuminen keskisuuriksi urbaaneiksi keskittymiksi. Vuosien 1800–1900 välillä kaupunkien väkiluku seitsemänkertaistui 46 600 asukkaasta lähes 340 000 asukkaaseen.¹⁷⁵ Suomen kaupunkien väkiluvun kasvu perustui koko 1800-luvun ajan ihmisvilinään kaupunkien vanhoilla tulliporteilla; muuttovoitto muodosti 1800-luvun jälkipuoliskolla jopa ¾ kaupunkien kasvaneesta väkiluvusta syntyvyyden muodostaessa ainoastaan neljäsosan kasvusta. Väki oli kuitenkin liikkeellä jo aiemmin, sillä muuttoliike kaupunkeihin oli 1800-luvun alkupuoliskolla, eli nousevan laivanvarustuksen aikana, suhteellisesti voimakkaampaa kuin teollistumisen kasvuaikana 1800–1900-lukujen vaihteessa.¹⁷⁶ Myös Pori pysyi 1820-luvulta aina 1860-luvun nälkävuosiin asti jatkuvasti huomattavan muuttovoittoisena lukuun ottamatta tuhoisaa kaupunkipalon vuotta 1852 sekä Krimin sodan (1853–1856) vuosia. Väestö kasvoi reilusta 3000 asukkaasta (1820) runsaaseen 7200 asukkaaseen (1865).¹⁷⁷ 1800-luvun puolivälin Suomessa Pori oli viidenneksi suurin kaupunki Turun, Helsingin, Oulun ja Viipurin jälkeen.¹⁷⁸ Kaupunkiseurakunnan pappeja työllisti uusien seurakuntalaisten nimien vieminen niin kaupunkiin muuttaneiden kuin syntyneiden ja kastettujen kirjoihin. Rannikon kaupungeissa kasvava osa kaupunkilaisista oli nyt merenkulkijoita. Heidän vanavedessään oli paljon suurempi joukko omaisia, joiden liturgisiksi vuorosanoiksi *Kotona olewaisten rukous matkaan lähteneiden edestä* oli laadittu.

Toisaalta toisin kuin esimerkiksi kalastuspitäjissä, kaikkien kaupungissa asuneiden naisten isät, veljet, sedät ja aviomiehet eivät olleet merillä. Merenkulkuyhteisön ohella kaupunki oli samaan aikaan myös kauppias-, käsityöläis-,

¹⁷⁴ Porin porvariston ryhmistä 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa Keskinen 2012, 50–52, 79–81, 160–168. Kaupunkien sosiaaliryhmistä 1800-luvulla esim. Jutikkala 1983, 22–23.

¹⁷⁵ Vattula 1983, 25–26.

¹⁷⁶ Haapala 1992, 235.

¹⁷⁷ Porin väestökehystyksestä Saarinen 1972, 457–469, 496–497. Koko 1800-luvun alkupuoliskon (1810–1850) ajan Porin kaupungin väestö lisääntyi 85-prosenttisesti muuttoliikkeen ansiosta, mikä oli suhteellisesti suurempi osuus kuin sata vuotta myöhemmin (1901–1940), jolloin väkiluvun kasvusta vain 65 % koostui muualta tulijoista. Juhani Saarinen katsoo, että sitä hillitsi rakennustoiminnan samanaikainen lamaan-tuminen, minkä takia verrattain paljon työvoimaa merenkulkuun vapautui jo kaupungin omista asukkaista.

¹⁷⁸ Suomen kaupunkilaitoksen historia, Tilasto-osa. Taulukko 2. Taulukossa Viipurin väkiluvussa on esitetty vain evankelis-luterilaiset. Viipuri oli kuitenkin väestöltään Porin edellä, kun kreikkalaiskatolinenkin väestö huomioidaan.

koululaitos-, (triviaalikoulu vuoteen 1843) virkamies- ja jopa maanviljelysyhteisö, minkä lisäksi venäläisen varuskunnan läsnäolo ja teollisuuslaitosten vähittäinen perustaminen sekoittivat kaupungin sosiaalista pakkaa. Näin naimisissa olevista naisista vain merimiesten vaimot kokivat merenkulkuyhteisöjen naisille tyypillisen yksipuolisen avioliiton erityispiirteet, mikä saattoi tehdä heistä poikkeuksellisia suhteessa muihin kaupunkiyhteisön naisiin.

Merimiehiä oli koko maan väestöön nähden marginaalinen määrä heidän rajoituksensa lähinnä satamakaupunkien asukkaisiin: 0,4 prosenttia koko maan reilusta 1 800 000 asukkaasta (1865). Vuonna 1865 koko maassa merimiehiä laskettiin olevan 7442 henkilöä, joista lähes puolet Turun ja Porin läänissä.¹⁷⁹ Edullisen työvoiman lisäksi panostaminen yksinkertaisiin, mutta kookkaisiin aluksiin piti halvoilla pääomakustannuksilla kilpailevat maat mukana kansainvälisessä rahtipurjehduksen kilpailussa aina höyrylaivojen ja teräs- ja rautarakenteisten purjealusten läpimurtoon saakka. Vuosien 1840–1870 välillä merenkulun osuus bruttokansantuotteesta kasvoi noin viidestä prosentista yli 20 prosenttiin.¹⁸⁰ Vastaavasti vuosien 1815–1875 aikana erityisvoima kasvoi jopa 319 %, kun väestö samaan aikaan lisääntyi sekin huomattavat 77 %. Merimieseläkejärjestelmän historiaa tutkinut Kai Hoffman arvelee, että merenkulun työvoiman kysyntä saattoi jopa osittain selittää, miksi siirtolaisuus alkoi Suomessa laajamittaisesti vasta 1800–1900-lukujen taitteessa.¹⁸¹ Merimiehen työ oli ensimmäisiä selkeitä urbaaneja palkkatyöammatteja, mikä vauhditti omalta osaltaan sekä kaupungistumista että ammattirakenteen eriytymistä.

Porin ulkomaankaupan ensimmäiset suhteet Englantiin ja Välimerelle solmittiin 1820-luvun lopulla. Suurien laivojen rakentaminen eri veistämöillä käynnistyi, ja kasvu oli suurinta 1830-luvun viimeisinä vuosina. Porin kauppalavasto oli suurimmillaan vuonna 1847 41 aluksella, joiden yhteiskantavuus oli 7431 lästia (n. 933 m³). Kauppalaivasto oli tuolloin kantavuudeltaan Suomen suurin. Alukset vaihtelivat kooltaan pienistä kaljaaseista ja prikeistä 300–400-lästisiin fregatteihin ja parkkeihin, joskin pienempiä aluksia rakennettiin koko ajan vähemmän. Porilaiset kauppiat rakennuttivat laivoja muun muassa kaupungin omalla varvilla, Reposaaressa, Luviolla, Ahlaisissa, Merikarviolla Kristiinankaupungissa sekä sisävesiliikenteeseen jopa Päijät-Hämeessä Vääksyn Anianpellon veneveistämöllä asti.¹⁸² Laivoja käytettiin ennen muuta ulkomaitten satamien väliseen rahtipurjehdukseen, mutta myös omaan vienti- ja tuontiliikenteeseen. Purjemerenkulun vuosikymmeninä tärkein tuontitavara oli suola,

¹⁷⁹ Suomen väestö joulukuun 31. päivä 1865. Suomen Virallinen Tilasto, SVT VI 1865 http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/67349/vara1_1865.pdf?sequence=1.

¹⁸⁰ Heikkinen 1992, 151.

¹⁸¹ Hoffman 1974, 32–35.

¹⁸² Anianpelto oli 1800-luvun puolivälissä Asikkalan suurimpia kyliä ja 1700-luvun alkupuolella markkinaoikeudet saanut markkinapaikka Vääksyjoen rannalla. Siitä suunniteltiin kaupunkia sekä 1770-luvulla että 1850-luvulla. Vääksyn kanava valmistui muutaman kilometrin päähän kylästä 1871. Ks. esim. <http://www.vanhakartta.fi/historialliset-kartat/sotilaskartat/rekognosointikartat-1776-1805/search-results>. Viitattu 14.4.2015.

jonka varastointiin kruunu oli porilaiset kauppiaat myös velvoittanut.¹⁸³ Vienti taas oli puutavaravetoista. Pori oli Turun ja Porin läänin suurin puutavaraviejä, sen osuus oli 31 % kaikista läänin satamista lähteneistä metsäntuotteista, erityisesti lankuista (134 032 hopearuplaa vuonna 1853). Maatalouden tuotteita läänistä vietiin käytännössä vain Turusta, Porin osuuden ollessa vain neljä prosenttia kokonaisviennistä.¹⁸⁴

Merkittävin porilainen laivanvarustaja oli paikallisesta kauppiaskunnasta hieman ulkopuoliseksi jäänyt ruotsalainen aatelisporvari ja entinen laivaston kapteeni Fredrik Frans Wallenstråle, joka rakennutti omat laivansa kartanonsa mailla Lyttylässä Porin maaseurakunnassa. Wallenstrålen oma laivasto oli 1840-luvulle asti suurempi kuin muiden porilaisten kauppiaiden ja kauppahuoneiden, usean osakkaan yhteisomistuksessa olleet alukset yhteensä, joten hänen roolinsa paikallisen merityövoiman kysynnän aiheuttajana oli merkittävä. Hän kilpaili merkittävimmän suomalaisvarustajan tittelistä Pietarsaaren Malmin kauppahuoneen kanssa. Muut porilaiskauppiaat suosivat useimmiten yhteisosakkuutta, mikä pienensi riskejä ja mahdollisti myös muiden kuin kaikkein varakkaimpien kauppiaiden osallistumisen liiketoimintaan. 1830-luvulla ja 1840-luvun alussa Carl Fredrik Björnbergin (edellä mainitun Anna Sofia Björnbergin puoliso) yhdessä kauppahuone (August Wilhelm) Björkman & (Carl Fredrik) Rosenlewin kanssa omistamat fregatit olivat tehneet Björnbergeistä kaupungin rikkaimpia kauppiaita. Wallenstrålen, Björnbergin, Björkman & Rosenlewin ohella merkittäviä laivanvarustajia olivat esimerkiksi useat kapteenit kuten Gustaf ja Henrik Wilhelm Thurman ja A.G. Tamlander sekä raatimies Carl Timgren, kauppiaat Samuel Jacob Broberg, Johan Fredrik Bäckman, Johan Grönfeldt, Johan Selin, Fredrik Petrell ja Lars Gustaf Clouberg.¹⁸⁵ Heistä lähes kaikki istuivat jossain vaiheessa myös kaupungin merimieshuoneen johtokunnassa tai toimivat sen asiamiehenä ja edustivat siten tätä instituutiota merimiesten leskien kulkiessa merimieshuoneelle ohjesääntöön perustuvaa avustustaan anomaan.

Porissa maailma avautui Reposaaren (Räfsö) 1780 perustetusta satamasta. Tämä vanha kaupungin nautinta-alue sijaitsi noin 31 kilometrin päässä varsinaisesta kaupungista. Kaupungin oma jokisatama pysyi toissijaisena satamana käytössä koko 1800-luvun, ja jokirannassa sijaitsi 1900-luvun alkuun asti myös

¹⁸³ Esim. Keskinen 2012, 179, 249–276. Vuonna 1835 suomalaiskauppiaiden suolan varastointi tuli mahdolliseksi kaikissa Venäjän Itämeren satamissa. Kasvanut varastokapasiteetti antoi mahdollisuuksia käyttää aluksia yhä enemmän rahtiliikenteessä.

¹⁸⁴ Senaatin arkisto, Turun ja Porin lääni, kuvernöörin kertomukset 1851–1855 Kd 218/131 1856. 1830-luvulta lähtien sekä Turku, Uusikaupunki, Rauma että Pori alkoivat kilpailla keskenään lankku- ja lautaviennistä ja puunhankinnasta Satakunnan takamailta. Ks. esim. Keskinen 2012, 289.

¹⁸⁵ Kaukamaa 1938; Kaukamaa 1946; Saarinen 1972, 22–42; Keskinen 2012, 91, 102–119, 146, 276–285, 300–301. Keskinen jakaa laivanvarustajarytät niihin, jotka rakennuttivat laivoja yksin, niihin, jotka toimivat yhteistyössä monimutkaisin liiketoiminta- ja sukuverkostositein (esimerkiksi kaikki kauppiaat jotka toivat tai veivät tavaraa eivät omistaneet osuuksia laivassa vaan toimivat muulla tavoin yhteistyöverkostossa, esimerkiksi puutavarakaupassa) sekä niihin, jotka kiinnittyivät toiminnassa Björnbergin ja Brjörkman & Rosenlewin yhteenliittymään.

kaupungin veneveistämö. Pääpaino oli kuitenkin satamatoiminnoissa aavan meren rannalla.¹⁸⁶ Sataman redillä saattoi olla kerrallaan 100–150 koti- tai ulkomaista alusta. Reposaarella oli lastauslaiturin ohella laivanrakennustoimintaa vuodesta 1826 alkaen sekä vuodesta 1873 höyrysaha.¹⁸⁷ Kaupungin ja sataman yhteys ei ollut välitön muissakaan Pohjanlahden rannikkokaupungeissa, joissa maannousema pakotti luopumaan kannattamattomista ruoppaushankkeista ja siirtämään satamayhteydet sinne, missä oli syvää vettä.

Suomen satamien varustelusta ja palveluista tiedetään hyvin vähän ennen ahtausalan ja höyrylaivaliikenteen kehitystä 1800-luvun lopussa. Jokien varrella olevien satamakaupunkien sisäsatamien varustelu oli kiinteässä yhteydessä kaupunkilaisten elinkeinoin ja toi vienti- ja tuontiliikenteen keskelle kaupunkia, mutta syvän veden äärelle perustetut satamat vaativat varta vasten satamaan keskittynyttä palvelujen ja infrastruktuurin, esimerkiksi majoituksen ja varastokapasiteetin, tarjontaa.¹⁸⁸ Esimerkiksi Reposaaren satamaan oli henkikirjoitettu vain kourallinen ihmisiä, lähinnä satamavouti ja luotojen vuokraviljelijöitä. Rekrytoidut merimiehet siirtyivät Porista Reposaaren jokea pitkin pienemmällä veneillä sekä 1850-luvulta alkaen keskustan ja sataman väliä kulkeeneen matkustajahöyrylaivan kyydillä. Satama näyttää sangen vähäväkiseltä ja hiljaiselta väestökirjanpidon valossa aina 1800-luvun loppuun asti. Ikään kuin laivat olisi lastattu ja varustettu matkaan lähes autiolta saarelta.¹⁸⁹ Kuitenkin yksittäisiä oikeus- ja hallintotapauksia seuraamalla voi huomata, että avomeren äärellä olleessa satamassa toimi jo 1800-luvuna alussa laivaliikenteen ylläpitämiseksi monenlaista elinkeinoa, esimerkiksi majoitus- ja ravitsemuspalveluita, ja niiden parissa työskenteli sekä miehiä että naisia.¹⁹⁰

Kun seurakunnan pappi luki ääneen ”*kotona olewaisten*” sen ”*matkaan lähteneiden edestä*”, se kosketti varmasti jokaisen kirkossa määrätyllä penkkirivillään istuvan kuulijan sisintä ja kuvasi todentuntuisesti erossa olon tuskaa sellaisin sanoin ja ilmaisin, joilla tavallinen, auttavan luku- ja kirjoitustaidon hallitseva ihminen ei olisi ilman ulkoa opettelua välttämättä itse ilmaissut. Ne ovat kuin vuorosanat Alexandra Frosteruksen maalauksen merimiehen vaimolle. Rukous pyrki auttamaan erossa olon tuskan jokapäiväisessä kantamisessa. Mutta mitä tapahtui, kun rukoukseen ei vastattu? ”*Rauha ja terweys, tarpeellinen ylöspitämys, hurskaat ja jumaliset ihmiset kanssakäymisessä*” eivät läheskään aina koituneet ihmisten osaksi merellä tai kotona maalla, vaan eri syistä perheitä rikkoutui, toimeentulon epävarmuus löi leimansa arkeen ja vastaan

¹⁸⁶ Reposaaren sataman merkitys alkoi vähentyä 1900-luvun alusta alkaen, kun 1901 valmistunut Mäntyluodon satama rautatieyhteyksineen valmistui.

¹⁸⁷ Saarinen 1972, 22–42

¹⁸⁸ 1600–1800-luvun suomalaisista satamista ks. Pylkkänen 1999, 53–68; Ikonen 1999, 75–100; 102–119; Pylkkänen 2002, 11–17. Reposaaren sataman alkuvaiheesta esim. Keskinen 2012, 174–175.

¹⁸⁹ Sakari Topelius tiesi Finland framställdt i teckningar-teoksessaan kertoa, että Reposaari toimi jo 1840–1850-luvuilla kaupunkilaisten kesänviettopaikkana. Topelius 1845, Satakunda III. [http://www.topelius.fi/index.php?p=texts&bookId=12#itemId=12_1§ionId=ch7&columnns=\[\[|ih|,-1\],\[|lt|,-1\]\]](http://www.topelius.fi/index.php?p=texts&bookId=12#itemId=12_1§ionId=ch7&columnns=[[|ih|,-1],[|lt|,-1]]). Viitattu 11.2.2015.

¹⁹⁰ Esim. TMA Porin kämnerinoikeuden arkisto, tuomiokirjat 21.3.1828; 22.5.1829.

tuli niin aviopuolisoiden ja kotitalouden sisäisiä kuin yksilön ja yhteisön välisiä konflikteja. Jälleen syksyllä 1858 kahvilastissa ollut priki *Trident* haaksirikkoutui paluumatkalla Etelä-Amerikasta; kotimaiset asiakkaat jäivät ilman tilauksiin ja merimiesten omaiset vaille kaivattua jälleennäkemistä.¹⁹¹ ”Täällä Pohjolas-sa juomamme kahvi maksetaan kyllä kalliisti, kun niin paljon ihmishenkiä, kuin nyt `Tridentillä`, menetetään sen vuoksi. Kuinka paljon, sitä emme vielä edes tiedä. Mikä suru taas koituukaan vanhemmille, leskille ja lapsille. Jumala heitä auttakoön! pahoit-teli laivanvarustajan leski Anna Sofia Björnberg.¹⁹²

Naisena, jonka puoliso ja poika edustivat vuosikymmenten ajan satojen ulkomaankaupan palvelukseen rekrytoitujen merimiesten työnantajaa ja merenkulun edustajaa kaupungin merimieshuoneessa, ja jonka sukua vaikutti kaupungin raadissa, Anna Sofia Björnbergiä saattoi painaa patriarkaalin vas-tuu. Kyseinen, neljä vuotta Malagan satamassa makuutettu ja huonokuntoiseksi tiedetty alus oli miehitetty kotikaupungista pestatulla työvoimalla ja lähetetty Espanjasta käsin Etelä-Amerikkaan huonoin seurauksin.¹⁹³ Virhearvioiden mahdollisuus ja liiketoimien arvaamattomuus olivat kuitenkin osa elämää, jon-ka hyvät ja huonot hedelmät kotiyhteisön oli määrä tyynesti ja Luojaan tahtoon tyytyen vastaanottaa.

Anna Sofia Björnebergin kirjeisiinsä dokumentoimat usean aluksen haak-sirikot saivat hänet tuskastumaan: merillä ei näyttänyt olevan enää onni myötä (*”Det är ingen lycka mer på haven”*).¹⁹⁴ Vaikka hänen edesmenneen miehensä yh-dessä muiden kauppiaiden kanssa omistamien fregattien kohdalla oli saatu tot-tua laivatuhojen alinomaisuuteen, hänen toteamuksensa on jälkikäteen osuva. Vaikka kaupungin suurin alus, 520-lästinen fregatti *Rhea*, valmistui vasta 1880, leskirouva Björnebergin kirjeiden kirjoittamisen aikaan 1850-luvun lopulla toi-minnan parhaat vuosikymmenet olivat monen muun suomalaisen tapulikau-pungin tapaan jo takanapäin. 1852 koettu palo oli syönyt pääomaa, jolla muu-toin olisi rakennettu uusia aluksia, nyt kun talous taas koki uuden korkeasuh-danteen Ranskan vallankumouksen 1848 jälkeen. Tosin Krimin sota jäädettiin Itämeren alueen laivaliikenteen lähes heti tämän paikallisen kriisin jälkeen.¹⁹⁵ Björnebergin kauppahuone kärsi toisen sukupolven käsissä muutoinkin tappioi-ta. Isä-Björnebergin kauppahuone Björneberg & Rosenlewin ja kauppias Carl

¹⁹¹ Kahvintuonnin perustumisesta asiakkaiden etukäteistilauksiin Lagus 1931, 48.

¹⁹² ”Nog är det kaffet dyrköpt, som vi dricker här i Norden, då så mycket människoliv förspilles som nu på `Trident`, huru mycket, vet vi ej ännu. Vilken sorg det blir här igen för föräldrar, änkor och barn. Gud hjälpe dem!” Kauppias ja laivanvarustaja Carl Fredrik Björnebergin leski Anna Sofia Björnebergin kirje tyttärelleen Sofia Forsmanille syksyllä 1858, päi-vämäärää ei merkitty toimitettuun kirjekokoelmaan. Ote toimitetusta kirjekokoel-masta Gulin 1964, 333

¹⁹³ ”Jag sade flere gånger, att jag ej kan fatta detta gamla skepp ännu kommer hem, då så manga nya gått under. Det ser nu så ut att mina aningar besannats.” Gulin 1964, 320–321.

¹⁹⁴ Gulin 1964, 328. Kirje päivätty 5.12.1857.

¹⁹⁵ Porissa päävientartikkelin eli puutavaran vienti tyrhetyi lähes täysin. Sotavuosien aikana tervanvientti nousi yllättäen uudeksi pienimuotoiseksi viennin vetonaulaksi. Vähäinen liikennöinti tapahtui lähinnä Ruotsiin ja rannikkoa pitkin Lyypekin suun-taan. Saksan ja pääasiallisesti Ruotsin yhteydet takasivat myös tuontitartikkelien, en-nen muuta suolan, sokerin, kahvin saatavuuden. Saarinen 1972, 123–125.

Timgrenin kanssa 1839 perustama purjekangas- eli buldaanitehdas jouduttiin lopettamaan sodan vuoksi 1855, ja yhteistyö Björnberg & Rosenlewin kanssa loppui laivanvarustuksessakin.¹⁹⁶ Toisen sukupolven edustajan päänavaukset, esimerkiksi bayerilainen olutpanimo eivät ottaneet menestyäkseen. Esikoispoika, jonka harteille oli laskettu suuret odotukset liiketoimien jatkamisesta, menehtyi naimattomana ulkomaanmatkalla 1866.¹⁹⁷ Siinä miissä Sakari Topelius kuvasi kuuluisassa *Finland framställt i teckningar*-teoksessaan Poria vuonna 1845 yhdeksi maan ”rikkaimmista ja toimeliaimmista merikaupungeista”, muutama vuosikymmen myöhemmin kaupunkia veivät entistä suuremman mittaluokan kasvuun pääelinkeinoksi kehkeytyvät sahateollisuus ja muu teollinen toiminta.¹⁹⁸ Björnbergit olivat itsekkin osakkaina 1858 perustetussa mekaanisessa konepajassa (Porin konepaja).¹⁹⁹ Samalla Reposaaaren sataman painopiste muuttui rahtiliikenteeseen lähetettävien laivojen varustamisesta ja tuontiliikenteen vastaanottamisesta yhä selkeämmin sahatavaran vientisatamaksi.

2.2 Merimiesväestön paikka sosiaalisessa hierarkiassa

2.2.1 Suojeluksenalainen väestö

Monien näkemysten mukaan 1800-luku oli puhtaan sääty-yhteiskunnan viimeinen ja kärjistynein vuosisata. Myös 1800-luvun merityön yhtenä leimallisimpana piirteenä on pidetty sosiaalisen hierarkian jyrkentymistä laivapäälly-

¹⁹⁶ Purjekangasteollisuus oli muutoinkin laskeva teollisuudenala Suomessa. 1860-luvun alussa (1861) koko maassa toimi enää vain yksi buldaanitehdas työllistäen 37 henkilöä. Vuodesta 1862 eteenpäin tehtaita ei ollut lainkaan, vaan kotimaiset purjelaitat varustettiin joko vanhoihin tai tuontitavaraa olleihin purjeihin. Suomenmaan Virallinen Tilasto. Yhteenveto kuvernöörien viisivuotias kertomuksista 1861-1865. Lit. K. Erillisluettelo ilmoitetuista vapriikeista ja käsittehdaslaitoksista alla mainittuina vuosina.

¹⁹⁷ Carl Anton Björnberg (1821-1866) aloitti kauppiaasuran isänsä Carl Fredrik Björnbergin (1791 - 1849) vielä eläessä 1845 poikkeuksellisen nuorena, 24-vuotiaana ylioppilaana. Isän menehtyttyä 1849 laivanvarustustoiminta- ja sahatavaranvienti laajeni osaomistukseen 1858 perustetusta mekaanisesta konepajasta minkä lisäksi Björnberg kokeili onneaan purjekangas- eli buldaanitehtailijana sekä bayerilaisen olutpanimon puuhämiehenä. Björnberg toimi Porin kaupunginvanhimmissa, vuoden 1863 valtiopäivillä valitsijamiehenä sekä 1862 valtiopäiviä valmistelleessa Tammikuun valiokunnassa. Hän oli myös Lyypekin konsuli ja oli opiskellut nuorena miehenä Lyypeissä. Petri Karonen pitää Björnbergin yrittäjätoimintaa kuitenkin omassa ajassaan liian varovaisena, minkä lisäksi hän yritti toimia liian paljon yksin ilman liikekumppaneita. Toisin kuin 1800-luvun puolivälin yleisessä laivanvarustuskehityksessä, nuorempi Björnberg supisti laivaliikennettä takaisin Itämerelle tehden yhteistyötä saksalaisten kanssa. Hän menehtyi naimattomana 45-vuoden iässä lavantautiin matkallaan Wienissä. Gulin 1964, 280-281; Karonen 2004, 40, 116, 214-217; Keskinen 2012, 219-224

¹⁹⁸ ”[...] en bland Finlands rikaste och driftigaste sjöstäder, den som af alla skickar den största handelsflotta ut att plöja hafven [...]” Topelius 1845, III Satakunda. [http://www.topelius.fi/index.php?p=texts&bookId=12#itemId=12_1§ionId=ch7&columns=\[\[ih|,-1\],\[lt|,-1\]\]](http://www.topelius.fi/index.php?p=texts&bookId=12#itemId=12_1§ionId=ch7&columns=[[ih|,-1],[lt|,-1]]). Viitattu 11.2.2015.

¹⁹⁹ Muina osakkaina ruukinpatruuna K.J. Lönegren ja kauppahuone Isaac Carlström & Co. Ks. esim. Saarinen 1972, 164.

tön ja miehistön kesken, vaikka kuri ja hierarkia on toisaalta nähty vanhempana piirteenä varhaismodernin ajan merenkulussa. Muutoksen merkkejä olivat talonpoikaispurjehdusta isommat alukset, jotka lisäsivät työvoiman kysyntää (absoluuttisesti mutta eivät suhteellisesti), matkojen pidentyminen ja merimiesten osattomuus itse laivanvarustukseen ja sen lastiin. Merimiehet olivat palkkatyöläisiä vailla omaa omistussuutta laivasta tai sen lastista. Tarjolla ollut työvoima vakiintui vähitellen kaupunkien monenkirjavaksi, enimmäkseen ammattitaidottomaksi työväestöksi, merenkulun kansantaitajien suunnatessa laivanrakennukseen.²⁰⁰ Laivanvarustajien pyrkiessä palkkakustannusten minimointiin suurin työvoiman kysyntä laivoille kohdistui paitsi ammattitaitoisin myös ammattitaidottomiin merimiehiin, jotka tekivät yksinkertaisia ja fyysisesti raskaita työsuorituksia pitkillä purjehduksilla.²⁰¹

Merimiesten lisäksi satamakaupungin varhaista työväestöä olivat sekalaisia työsuorituksia tehneet kaupungin suojelustyömiehet, palovahdit, ajurit, ensimmäiset tehdastyöntekijät sekä osittain piijat ja rengit. Vaikka kaupunkikohtaista vaihtelua esiintyi, vielä 1700-luvun alkupuolella työväestö ymmärrettiin yleensä käsityöläisten ja pikkukauppiaiden jälkeen alimpaan porvaristoon kuuluviksi eli kaupunkilaisiksi siinä missä muutkin. Antti Räihän mukaan vuosisadan loppupuolella on selvästi havaittavissa, että sosiaalinen kuilu suojelustyöväen ja muun porvariston välillä kasvoi. Työväestöstä pyrittiin erottautumaan aktiivisesti ja pikkuporvariston kriteerien kohottamiseksi haettiin ratkaisua valtiopäivillä asti.²⁰² Ilmiöstä ja sen syistä on käyty laajasti keskustelua; oliko kysymys väestönkasvun ja tuotantosuhteiden vähittäisestä kapitalisoitumisesta johtuneesta proletarisoitumisprosessista vai pikemminkin vanhan säätyjärjes-

²⁰⁰ Esim. Kaukiainen 1992, 58–59; Lybeck 2012, 23; Stadin 1993, 50–65. Kekke Stadinin tunnistaa vastaavan muutoksen 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun Arbogan merenkulkuelinkeinon parissa. Laivanomistajat alkoivat eriytyä sosiaalisesti sekä kippareista että tavallisista merimiehistä. Samalla merimiesten rekrytointi laajeni ammattikunnan ulkopuolelle ja työtahti koveni: purjehduskautta pidennettiin jättämällä laivoja talveksi Tukholmaan. Merilainsäädäntö asetti merimiehen lähes pakkotyöasemaan kapteeniin nähden. Proletarisoituminen näkyi esimerkiksi rikollisuuden lisääntymisessä merimiesväestön parissa. Stadin pitääkin merimiesten saamia rikostuomioita pitkällä aikavälillä tarkasteltuna valaisevana indikaattorina heidän asemaansa yhteiskunnassa.

²⁰¹ Ojala 1999, 160–162. Työvoiman tuottavuutta eli saman työtuloksen teettämistä pienemmällä miehistöllä ja kansainvälisesti vertaillen alhaisilla palkoilla voidaan pitää suomalaisvarustajien selkeänä kilpailuvalttina. Aluksien teknologisia ominaisuuksia parannettiin lähinnä juuri tarvittavan miehistökapasiteetin pienentämiseksi. Toisaalta suomalaisten merimiesten karkaaminen ulkomailla oli tavallista ja työntekijöiden palkkaaminen heidän tilalleen kävi kalliiksi ja söi saavutettua voittoa. Karkaamisen aiheuttamaa tappiota kannatti ehkäistä palkkaamalla ylimääräisiä miehiä matalimmille vakansseille. Purjemerenkulun ajasta puhuttaessa on syytä muistaa, että käsitteet ammattitaitoinen ja ammattitaidoton merimies olivat subjektiivisia määritelmiä, eivätkä niinkään tiettyihin yleisiin kriteereihin ja koulutuksen perustuvia. Kapteeni ja varustaja saattoivat periaatteessa palkata ammattitaitoisinkin merimiehen ammattitaidottoman vakanssille päästäkseen pienemmin kustannuksin tai jos muut vakanssit oli jo miehitetty.

²⁰² Räihä 2012, 130–137. Myös Leyonmarck 1820, 24–25, jonka mukaan joissain työväkeä koskevissa asiayhteyksissä erotettiin erikseen porvaristoon kuuluva kaupunkityöväki.

telmän polarisoitumisesta? Perhehistorian näkökulmasta kyse oli ennen muuta säätyläisten ja perintömaata omistavien talollisten pyrkimyksestä vähentää patriarkaalista vastuutaan työntekijöistä ja vastaavasti kasvattaa biologisen perheen yksityisyyttä.²⁰³ Toisaalta yhä suurempien ihmismassojen sijoittuminen suoran ja kokonaisvaltaisen isännänvallan ulkopuolelle herätti uhkakuvia yhteiskuntarauhan puolesta ja oli omiaan kasvattamaan sosiaalista kuilua.²⁰⁴

Suojelustyömiehet maksoivat kaupungin suojeluksen pääsystä ja vannoivat oman porvarisvalaa muistuttaneen valansa.²⁰⁵ Myös merimiesten palkasta vähennettiin erilaisia maksuja maistraattien valvomille merimieshuoneille ja he vannoivat ensimmäiselle merimatkalle lähtiessään merilainsäädännön mukaista ammattiuskollisuutta. Merimiesväestö rinnastui julkisen työnantajan eli kaupungin suojeluksessa olleisiin suojelustyömiehiin, vaikka olikin yksityisten kauppiaiden ja kapteenien alaista työvoimaa. Esimerkiksi Heikki Waris laskee merimiehet suoraan osaksi kaupungin suojelustyöväkeä.²⁰⁶ Säätynsä puolesta molemmat kuuluivat samaan ryhmään esimerkiksi kaupungeissa kannetuissa taksoissa.²⁰⁷ Ulkotyöväen palkkausta ja elintasoja 1800-luvulla tutkinut Emil Hynninen esitti, että säätelemällä niin hintoja kuin palkkoja, esivalta (kaupungeissa maistraatin päätösten kautta) löi lukkoon yksilöiden ja kotitalouksien yhteiskunnalliselle asemalle kohtuulliseksi eli *säädynmukaiseksi* katsotun elintason.²⁰⁸

Kaupungin epäitsenäinen väestö oli siis samaa työtä tekevää säätyä, mutta määritelmällä ei toki voida tavoittaa sitä, mielsivätkö palveluspiika ja jungmanni, kisälli ja korsteenfeijari kuuluvansa yhteen suureen epäitsenäiseen säätyhierarkian lokeroon ja olevansa samassa yhteiskunnallisessa asemassa.²⁰⁹

²⁰³ Häggman 1994, 22–24, 54, 178–179.

²⁰⁴ Esim. Rublack 1999, 7–11.

²⁰⁵ Suojelustyömieheksi hakeutumisesta ja asemasta ks. esim. Hynninen 1924, 14–17; Rähä 2012, 130–135.

²⁰⁶ Waris 1951, 39.

²⁰⁷ Lybeck 2012, 13.

²⁰⁸ Hynninen 1924, 263–266, 271. Kursiivi P.F.

²⁰⁹ Teollistumista edeltäneen ajan työväestöstä ei vielä käytetty suomenkielistä sanaa ”työläiset”. Työläinen-sana tuli käyttöön 1870-luvun lopulla ja sanakirjoihin vasta 1880-luvulla uuden elinkeinolainsäädännön myötä. Samalla termi vakiintui tarkoittamaan työsopimuksen nojalla ruumiillista työtä tekeviä palkkatyöntekijöitä erotuksena yrittäjiin vertautuviin käsityöläisiin. 1800-luvun alkupuolella toisen henkilön tai tahon palveluksessa ja suojeluksessa fyysistä työtä tekevästä käytettiin usein nimitystä ”työtätekevä sääty”, ruotsiksi ”*arbetande klassen*” tai ”*arbetande klasserna*” sekä myös erityisesti palkkollisiin viittaavaa termiä ”*tjänstefolk*”. Siten luokalla ei vielä ollut vakiintunutta poliittista merkityssisältöä, vaan sääty – siis tiettyjä tehtäviä ja privilegioita hallussaan pitävä yhteiskuntaryhmä – ja luokka esiintyivät kielessä synonyymeina. Taustalla vaikutti suojelustyöväestön alkuperäinen säätyasema kaupunkien alimpana porvaristona. Tätä ennen suomenkielisenä vastineena arbetaren-termille esiintyi lähinnä työntekijä tai työmies, joskin yhdyssanassa ”käsityöläinen” termi esiintyi jo ainakin 1840-luvulla. Sakari Heikkinen toteaa: ”*Työläinen* ilmaantui siis suomen kieleen *käsityöläisen* jäljessä, aivan kuten tehdasteollisuus seurasi tuotantomuotona käsityötä.” Yrjö Koskinen käytti nimitystä yhteinen työ kansa eli yhteinen rahvas, mihin tosin lukeutuivat myös talonpojat. Nimitys kaventui 1900-luvun alussa fennomaanisesta ihannetermistä porvariston vastakohtaksi. Heikkinen 1997 B, 68–73.

Oliko esimerkiksi vaimolle miehen ammatillinen identiteetti ensisijainen aina siinä määrin, että hän jakoi miehensä ammatillisen identiteetin samaan kotitalouteen kuuluvana juuri siihen tapaan kuin hänet asiakirjoissa yleensä määriteltiin: jonkin ammatinharjoittajan vaimona.²¹⁰ Puhetapojen sisällöt konkretisoituivat yhteiskunnassa työtä, työntekijää ja työnantajaa koskevista laeista ja kunkin työpaikan arkipäivässä. Onkin perusteltua olettaa, että palkkatyöntekijän eli palkollisen suhde työnantajaan eli isäntään määrittyi paternalistisessa yhteiskunnassa kussakin asiayhteydessään, omalla tavallaan käsityöläisvertausta ja omalla tavallaan laivalla, ei laajasti koko yhteiskunnasta käsin.²¹¹

1800-luvun pääomavetoisessa merenkulussa työnantajan oikeudet ja velvollisuudet eivät ulottuneet enää henkilökohtaisena suhteena työntekijän ja tämän perheen koko elämään. Myös maataloudessa työvoiman sosiaalinen kuilu tilallisiin kasvoi 1800-luvulle tultaessa eivätkä piit ja rengit näyttäneet enää samassa määrin perheenjäseninä kuin biologiset tyttäret ja pojat.²¹² Laivatyössä vaihdettavana olivat työpaikalla (laivassa) työaikana (purjehduksen kestäessä) tehtävä ruumiillinen työsuoritus ja siitä maksettu palkka. Patriarkaalisen järjestyksen kannalta muutos oli merkittävä, sillä isännän valta ja vastuu alaisestaan kaventui enemmän tai vähemmän koko elämäntilanteen kontrollista lähes yksinomaan hänen ammattitaitoaan ja työpanostaan koskevaksi. Merimiehet olivat yhä useammin perheellisiä ja asuivat erillään kapteenista. Sama koski esimerkiksi kisällejä; naimisiin meno tuli tavalliseksi jo ennen varsinaisen käsityöläisen statuksen saavuttamista eikä kisällä perheeseen välttämättä asettunut mestarinsa kortteeriin.²¹³ Tilaton ja epäitsenäinen väestö muuttui 1700–1800-lukujen kuluessa myös sosiaaliselta koostumukseltaan: siinä missä 1700-luvun alussa valtaosa tilatonta ja itsellistä väestöä oli vanhoja, sairaita, työkykyänsä menettäneitä, 1800-luvun kuluessa tilaton epäitsenäinen väestö kävi heterogeenisemmäksi. Se koostui nuorista, perheellisistä ja taloudellisesti aktiivisista torppareista, mäkitupalaisista, palkollisista, päivätyöläisistä ja kaupunkien työväestöstä.²¹⁴

Myös Haapala 1992, 229. Toisaalta monet 1800–1900-lukujen työläiset olivat itse itsensä työllistäneitä käsityöläisiä ja pienyrittäjiä. Ks. Uusitalo 2013.

²¹⁰ Maria Ågrenin muotoilua lainaten yksilö ”kantoi mukanaan” kotitalousorganisaatioita, johon hän kuului, kaikissa julkisissa tekemisissään varhaismodernissa yhteiskunnassa. Siten työtehtäviin, kunniallisuuteen ja luottamuksellisuuteen liittyvän työn ja ammatin (sekä unpaid work että paid labor/occupation) kautta muodostuneen identiteetin saattoivat jakaa miehen ohella muutkin kotitalouden jäsenet. Maria Ågren, *State formation, gender, and work identities in early modern Sweden*. Esitelmä Gender and Work-seminaarissa Jyväskylässä 28.8.2013.

Sakari Heikkinen löytää 1800-luvulta neljä erilaista ajattelu- ja puhetapaa koskien työläis-terminologian muotoutumista. Hän nimeää ne vanhimmasta uusimpaan paternalistiseksi, liberalistiseksi, katederisocialistiseksi ja sosialistiseksi. Kun puhutaan palkollisesta, viitataan Heikkisen mukaan paternalistiseen puhetapaan. Palkkatyöläinen-nimitys taas liittyy liberalistiseen kielenkäyttöön, katederisocialistille työläiset olivat työväkeä, johon kohdistui tiettyjä yhteiskunnallisia kysymyksiä, sosialistille työläinen taas oli osa proletaaria. Heikkinen 1997 B, 75–84.

²¹² Esim. Rahikainen 2006, 29.

²¹³ Stadin 1993, 66–67; 76–98. Vastaavasta kehityksestä myös Helsing & Löfgren 2004, 213; Sirén 1999, 58–60; Moring 1996, 102.

²¹⁴ Moring 1996, 105.

Koko taloa kollektiivina korostava ajattelu oli 1800-luvun loppua kohti väistymässä perhekeskeisempien ihanteiden ja käytäntöjen tieltä. Tämä näkyi konkreettisesti asumis- ja työtilojen selkeämpänä erottamisena toisistaan ja samalla myös raja oman perheen ja ruokakuntaan kuuluneiden palkollisten välille vedettiin selkeämmin. Kauppahuoneiden kirjanpitäjät, kauppa-apulaiset ja kassallit halusivat yhä useammin perustaa itsenäisen kodin.²¹⁵ Kyse oli siis yleisemmästä tuotannon ja kodin eriytymisprosessista. Merenkulun kasvun vuosikymmenet osuvat juuri tähän uuden ja vanhan yhteiskunnan kohtauspintaan. Konkreettisimmillaan sen kokivat ”kotona olewaiset”, merimiesten perheenjäsenet, jotka jatkoivat arkista eloaan paikallisyhteisöissä laivojen lähdettyä.

Toisaalta patriarkaalisille suhteille perustunut varhaismoderni yhteiskunta ei vielä ollut palkkatyöyhteiskunta, kansalaisyhteiskunnasta puhumattakaan. Epäitsenäinen väestö, eli henkilöt jotka eivät työllistäneet itse itseään maaomaisuuden, porvarisammatin tai viran turvin, olivat 1500-luvulta asti yhteiskuntaa säädelleen palveluspakkoinstituution nojalla velvoitettuja hankkimaan itselleen työnantajan *laillisen suojeluksen*.²¹⁶ Epäitsenäisen väestön palveluspakkoon ja säätyjakoon perustuvassa yhteiskunnassa laivanomistaja ja kapteeni edustivat isäntää ja miehistö palkollisia. Palkollisuuteen välittäjänä toimi merenkulun työvoimaa hallinnoinut kruunun instituutio, merimieshuone.

1800-luvun alussa ja puolenvälin paikkeilla monet eri tekijät rajoittivat muodollisesti työvoiman liikkumista ja toisaalta liikkuvan työvoiman asettumista uuteen seurakuntaan. Seurakunnilla oli laillisen suojelun järjestelmään liittyen myös päätäntävalta, ottaako vähävaraisia tulokkaita jäsenikseen, mikäli oli odotettavissa, että henkilöt jossain vaiheessa muodostuisivat taakaksi köyhäinhoidolle. Seurakuntaan pyrkivien uusien asukkaiden tuli todistaa, etteivät he viettäneet haureellista elämää.²¹⁷ Säätely ja työvoimantarve aiheuttivat ristiriitoja. Vaikka kaupungissa majailu ilman kirjoilla oloa oli periaatteessa kriminalisoitu, esimerkiksi Porissa kaupungin suojelustyömieheksi päätyminen itse asiassa edellytti tällaista epävirallista työhistoriaa kaupungin palveluksessa jopa kolmen vuoden ajan.²¹⁸ Vuosien 1805 palkollissäännön ja 14.1.1852 annetun asetuksen (*Armollinen asetus suojeluksesta ja kuinka suojeluksettomia persoonia*

²¹⁵ Häggman 1994, 54–57; 178–179. Toisaalta vielä vuonna 1842 Helsingin 40 kauppiaskotitaloudessa asui yhteensä 78 palkollisperhettä. Häggman huomauttaakin, että vuokralaiset ja palkollisten perheet jäivät joidenkin lähteiden ulkopuolelle tai heidän asuinyhteytensä jää epäselväksi. Yleisesti ottaen Häggman pitää aikalaisten pyrkimyksiä siihen, että palkolliset suljettiin selkeämmin jo 1700-luvulta varsinaisen perheen ulkopuolelle, merkinä siitä, että ydinperheen synty edelsi palkkatyöläistymistä ja tuotannon eriytymistä. Intimiteetin ja perhekeskeisyyden tarve saattoi olla yhtä hyvin isäntäväen kuin palkollisten ja samassa kotitaloudessa asuneiden sukulaisten kokemus. Perimmiltään ydinperheistymisessä oli Häggmanin mukaan kyse aikuisten ihmisten tarpeesta irrottautua ”henkilökohtaiselle tasolle menevästä holhouksesta ja valvonnasta”.

²¹⁶ Järjestelmästä ja sitä koskeneista muutoksista tarkemmin ks. luvut 1.3. ja 2.1.

²¹⁷ Ståhlberg 1893, 148. Seurakuntaan muuttava ei saanut olla ”veterligen liderlig och qvinna som lösaktigt lefver”.

²¹⁸ Hynninen 1924, 221–224. Hynnisen mukaan aikaisempaa epävirallista työhistoriaa vaadittiin erityisesti 1850-luvulta alkaen.

menetettämän pitää) myötä kiristyneet laillisen suojelun järjestelmä ja palveluspakko kriminalisoivat vailla työtä liikkumisen irtolaisuudeksi ja vastaavasti seurakuntien kotipaikkaoikeus määritteli yhteisön jäseneksi esimerkiksi köyhäinapuun oikeutettuna vain omassa seurakunnassa kirjoilla olevat.²¹⁹ Siten köyhäinapua saava henkilö ei ollut sosiaalisen hierarkian pohjalla, sillä köyhäinapua nauttivaa henkilöä ei voitu tuomita irtolaisuudesta.²²⁰

Vuoden 1852 asetuksen soveltaminen aiheutti paikallisyhteisöissä ongelmia. Kun pelkkä asuminen isännän talossa tai mailla ei tuonut suojelusta, esimerkiksi muonatorpparit voitiin käsittää suojeluksettomiksi. Vähitellen kävi ilmeiseksi, että asetus käsitti suojeluksettomiksi aivan liian suuren osan väestöstä. Kenraalikuvernöörin kiertokirjeellä tehtiin myönnytyksiä sen suhteen, millainen työsuhde miellettiin suojeluksen saamiseksi riittävänä. Samalla irtolaisuus alkoi yhä enemmän tarkoittaa samaa kuin tahallisen työttömyyden (esimerkiksi naimattoman kieltäytyminen vuosipalveluksesta) yhdistyminen pahatapaisuuteen, vaaraa tai järjestyshäiriötä aiheuttaneeseen käytökseen ja haureuteen. Vakituisen asunto ja henkikirjoitettuna oleminen olivat merkkejä siitä, että henkilö ei viettänyt kuljeskelevaa elämää. Tämän keskieurooppalaisiin esikuviiin ja irtolaisuuskäsityksiin pohjaavan ajattelutavan muutoksen lopputuloksena annettiin 23.1.1865 asetus, joka käytännössä kumosi suojeluspakon. Suomen 1865 vuoden asetus perustui suureksi osaksi Ruotsin irtolaisasetuksiin 1833, 1846 ja 1853, mutta Ruotsissa laillisen suojelun pakosta luovuttiin lopullisesti Suomea myöhemmin, vasta 1885.²²¹ Käytännössä paikallisyhteisö ja sen viranomaiset olivat paljon vartijoina sen suhteen, miten kulkutyöväkeen ja väliaikaisesti ilman palveluspaikkaa olleisiin kaupunkilaisiin suhtauduttiin.

Vaikka isäntä-palkollinen-suhde ei säädellytkään aivan kaikkia sosiaalisia suhteita kaupunkiyhteisössä, itse laivalla olon aikana palkollinen alistui isäntänsä ympärivuorokautisen kontrollin alle. Myös kotona paikallisyhteisöissä palveluspakon alainen väestö oli jossain määrin hyvin löyhässä patriarkaalisessa vuorovaikutuksessa miehen työnantajaan. Vaimot saivat suojeluksen miehensä kautta, minkä lisäksi pienten lasten tai sairaiden vanhusten hoitajina olivat naiset vapautettiin palveluspakosta, samoin kuin sotilaat ja 15 vuotta nuo-

²¹⁹ Vuoden 1805 palkkaussääntö heijasteli Anu Pylkkäsen mukaan työvoiman ylitarjontaa: talolliset saivat aiemmasta poiketen palkata niin paljon työvoimaa kuin arvelivat itse tarvitsevansa. Palkkoja ei säädelty enimmäistaksoin vaan ne sovittiin paikallisesti. 1723 palkollissäännön mukaan isäntä ei saanut pestata itselleen useampia palkollisia kuin hän kohtuudessa tarvitsi peltojensa viljelemiseen. Omat lapset olivat säännön ulkopuolella. Koko manttaalin tilaa viljelevä sai palkata kaksi täysikasvuista ja yhden puolikasvuisen (15–21 v.) rengin ja yhtä monta piikaa. 1739 rajoitettiin omien lasten käyttämistä työvoimana: isäntä sai yhä pitää täysikasvuisia lapsia tilallaan palkollisten sijasta, mutta yli palkollissäännön määrän vain yhtä tyttöä ja yhtä poikaa. Pylkkänen 2006, 81–82; Katajisto 2000, 73. Laillisen suojelun lainsäädäntökehityksestä myös Wilmi 1991, 63–76; Pukero 2009, 34–38.

²²⁰ Häkkinen 2015, 28.

²²¹ Ståhlberg 1893, 26–39; 104–117. Norjassa taas ei vuoden 1854 palveluspakon kumoamisen jälkeen ollut muita juridisesti irtolaisiksi katsottuja kuin kuljeskelevat mustalaiset ”ja heidän tapansa omaksuneet”.

remmat lapset.²²² Lasten- ja vanhustenhoito miellettiin siis naispuolista työvoimaa sitovaksi työksi.

Patriarkaalisen järjestyksen korvautuminen kapitalistisella ei käynyt kädenkäänteessä myöskään siinä mielessä, että suojeluksenalaisen väestön palkkataso olisi kohonnut siinä suhteessa, että itsenäisten kotitalouksien toimeentulo olisi ollut turvattu. Arbogassa käytiin 1790-luvulla merimiesten, kapteenien ja varustajien välillä pienimuotoinen työtaistelu, jonka myötä palkat nousivat ja kapteenit sitoutuivat maksamaan merimiesten kruununverot. Esimerkki on valaiseva suhteessa siihen, miten hidas ja osittain edestakaista liikettäkin ilmentänyt prosessi patriarkaalisen järjestelmän purkautuminen oli. Stadin esittääkin, että suojeluksessa olleen merimiehen ja kapteenin välille muodostui näin henkilökohtainen suhde yksilön ja ammattikunnan välisen suhteen sijaan.²²³

Stadinin ajatus henkilökohtaisesta patriarkaalisuhteesta asettuu luontevasti kuvaamaan työntekijän ja työnantajan välistä suhdetta itse työtehtävää ja siitä sopimista koskien. Samoin työntekijän perheenjäsenten ja työhön liittyvän organisaation (kilta, merimieshuone) suhde sosiaalisen tuen jakamisperiaatteista samastuu organisaation edustaman vallan ja vastuun sekä perheenjäsenten alisteisuuden ja velvollisuuden akseleille: vanhuuden, leskeyden tai orpouden tullen yksilö palkittiin lojaalisuudesta ja uurastuksesta. Merimieshuoneen ja laivanvarustajan puoleen kääntyneet merimiesperheiden jäsenet hyötyivät lähtökohtaisesti siitä, mikäli he olivat patriarkaalista valtaa edustaville tahoille tunnettuja, hyvämaineisen merimiehen omaisia. 1800-luvun kuluessa tilanne muuttui, kun työntekijöitä perheineen oli kaupunkiyhteisössä yhä enemmän ja heidän taloudellisen avuntarpeensa saattoi yllättää jo merimiehen aktiivisen uran aikana.²²⁴ Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että henkilökohtaiset suhteet merenkulun ylempien ja alempien säätyryhmien välillä loistavat poissaolollaan. On suorastaan ihmetystä herättävää, että esimerkiksi merimiesväestön kummisuhteita tarkastellen porilaiset miehistön edustajat perheineen näyttivät selvästi olleen tuntuvan sosiaalisen kuilun päässä kaupunkinsa laivapäällystöstä ja laivanvarustajista. Porissa vain vain kolme prosenttia merimiesperheisiin syntyneiden lasten kummeista edusti niin sanottua merenkulun säätyläistöä, eli kapteeneja, laivureita, laivanvarustajia ja tai edes alipäällystä eli perämiehiä perheenjäsenineen.²²⁵ Osuus on pienempi kuin muiden ammattiryhmien ja hei-

²²² Laillisen suojelun (*laga försvar*) käsite juonsi juurensa vapautuksesta sotaväkeen ottamisesta. 1500- ja 1600-luvuilla aateliston palveluksessa olevat ja käsityöläiset vapautuivat sotaväkeen joutumiselta. Ammatinharjoitus siis korvasi armeijaan joutumisen, johon taas passitettiin ilman tointa ja palveluspaikkaa olevat. Vähitellen myös talonpoikien palveluksessa olleet tulivat osallisiksi sotaväestä vapautuksesta, eli laillisesta suojeluksesta. 1700–1800-luvuille käsite vakiintui tarkoittamaan isännän vuosipalveluksessa tai muussa työsuhteessa olemista, ei-irtolaisuutta. Ståhlberg 1893, 6-8.

²²³ *ibid.*

²²⁴ Palaan tähän aiheeseen naisten ja paikallisten instituutioiden suhdetta käsittelevässä luvussa 7.2.

²²⁵ TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8). Otantavuodet 1830, 1831, 1835, 1840, 1845, 1850, 1855. Otannassa yhteensä 306 merimiesperheeseen syntynyttä lasta ja näille valitut 1239 kummiä, joista yhteensä 32 henkilöä merenkulun säätyläisiksi luokiteltavia: merimiesperheeseen syntyneistä

dän isäntätahonsa välisissä kummisuhteissa, joissa Kari-Matti Piilahti on muotoillut olleen kyse eri sosiaaliryhmien välisen patronus-klientti-järjestelmän ylläpitämisestä.²²⁶ Merimiesperheiden lasten kummien joukossa näkyvä merenkulun ”isäntien” vähäisyys voi kuvastaa sitä, että sosiaalisen hierarkian jyrkentymisestä johtuen harva onnistui valitsemaan lapsilleen laillisen suojeluksen antajia ja palkanmaksajia ja lujittamaan näin luottamussiteitä itseään korkeammassa sosiaalisessa asemassa olevaa statuskummiä kohtaan, mitä usein on pidetty kummivalintojen yhtenä kriteerinä.²²⁷ Toisaalta tulos voi kertoa myös siitä, että 1800-luvun satamakaupunki oli sosiaalisesti ja jossain määrin jo naapurustoiltaan eriytynyt, ja että merimiesväestön kohdalla kummit *haluttiin* valita pääosin omasta sosiaaliryhmästä. Ehdottomia johtopäätöksiä on mahdoton vetää, mutta on aihetta olettaa, ettei kapteenska tai redari perheväkineen ollut välttämättä ensimmäinen taho, jolle merimiesperheen vastasyntyntä tulokasta lähdeittiin näyttämään. Toimeentulon lähde ja arkipäivässä tärkeiksi ja läheisiksi katsotut ihmiset olivat erkaantuneet toisistaan. Toisaalta siinä missä työntekijöiden perheiden asema muuttui 1800-luvulla, niin kävi myös työnantajille. Esimerkiksi kapteenien sosiaalinen asema ei vielä 1800-luvun alussa ollut niin korkea kuin millaiseksi se kohosi laivanvarustuksen kukkeimpina vuosikymmeninä. Heidän asemansa liukui yhä kauemmas merityövoimasta ja yhä lähemmäs kaupungin ylimpiä kauppiaaryhmiä.²²⁸

Palveluspaikkaa koskevien säädösten kiristymisestä huolimatta laillisen suojelun järjestelmää on pidetty enemmän tai vähemmän kuolleena lainkirjaimena, koska työväki liikkui huomattavista jo ennen elinkeinojen ja työvoiman

lapsista vain yksi sai kummikseen kapteenin ja hänen rouvansa, yhden laivurin rouvineen, samoin vain yksi lapsi sai kummeikseen laivanvarustaja-kauppiaan vaimoineen. Alipäälystökkin oli vähäisesti edustettuna sillä vain neljä perämiestä vaimoineen esiintyi merimiesperheiden lasten kummeina. Ilman vaimoan merimiesten lasten kummina oli otantavuosina yksi perämies ja yksi laivanvarustaja-konsuli sekä kolme kauppiasta, joilla oli laivanvarustustoimintaa, mutta ei ainuttakaan kapteenia tai laivuria. Aikaisemmassa kummitutkimuksessa naisia onkin pidetty sosiaalisten verkostojen yhteenliittäjinä sekä miehiä enemmän yhteiskuntaryhmien välisten rajojen ylittäjinä. (Esim. Keskinen 2012, 129–137) Merenkulun säätyläisryhmissä tämä ilmiö toistuu. Naiset näyttäytyivät miehiä yleisemmin merimiesperheiden lasten kummeina. Yksinään ilman miestä merimiesperheen lapsen kummina oli yhteensä 12 merenkulun säätyläisiä edustavaa naista; yksi kapteenin leski, yksi laivanvarustajan leski, kolme kapteenin rouvaa, yksi laivurintytär, yksi perämiehen tytär, yksi kauppiaan leski ja vähintään viisi mamselli-, demoiselle- tai neito-statuksella kuvattua naista, jotka kuuluivat laivanvarustaja- tai kapteeniperheisiin. Kummisuhteiden merkityksestä kirjoitan enemmän alaluvussa 3.5.

²²⁶ Ks. erit. Piilahti 2007, 236, 258. 1700-luvun alkupuolen Valkealassa kastetuista lapsista noin 10–14 % sai kummikseen vanhempiaan korkeammassa sosiaalisessa asemassa olleen henkilön. Myös Marttila 2014, 183. Strömforsin ruukkiyhteisössä seppien lapsista 5.2.–18.6. % sai kummikseen ruukin johtoa edustaneen henkilön. Uotila 2014, 198–205. 1800-luvun Hollolassa käsityöläiset valitsivat lapsilleen hyvin usein vähintään yhden talollisen tai hänen perheenjäsenensä, mitä Uotila pitää merkinä siitä, että kummisuhteet toimivat sekä asiakassuhteiden syventäjinä että statuksen kohottajina.

²²⁷ Statuskummeista ja toisaalta myös niiden oletetun suuren merkityksen kritiikistä ks. esim. Uotila 2014, 194–195; Marttila 2014, 176–177; Keskinen 2012, 130; Piilahti 2007, 258–259.

²²⁸ Keskinen 2012, 97, 213–214.

liikkuvuuden vapauttamista 1800-luvun jälkipuoliskolla. Esimerkiksi Börje Harnesk, Kaarlo Wirilander ja Toivo Nygård ovat tahoillaan esittäneet, että paikalliset tavat ja isäntien ja palkollisten keskinäiset voimasuhteet painoivat vaakakupissa palveluspakkoa koskevia säädöksiä enemmän.²²⁹ Nygård on irtolaisuutta käsittelevissä tutkimuksissaan osoittanut, että läheskään kaikkien irtolaisten suojeluksettomuuteen ei puututtu, ellei elämäntapaan liittynyt muuta kriminaalia tai pahantapaisuutta.

Esimerkiksi pakkotyölaitospaikkoja ei olisi edes teoriassa riittänyt kuin murto-osalle suojelujärjestelmän ulkopuolelle jääneille. Oli kuitenkin pitkälti paikallisista esivallan edustajista kiinni, miten tiukasti laillisen suojelun hankkimista edellytettiin. Maaseudulla kuri saattoi olla löyhempää kuin tiiviissä pikkukaupungissa. On myös mahdollista, että palveluspakon kontrollia noudatettiin 1800-luvun alkupuolen mittaan niin tiukasti, että se lisäsi tietoisuutta järjestelmän toimimattomuudesta ja työnsi selkeämmin esiin sosiaalista alaluokkaa.²³⁰ Irtolaisuuden kriminalisoinnin ja toimeentulomahdollisuuksien rajallisuuden ristiriidan mittasuhteita kuvaa Jukka Kekkonen mukaan se, että 1800-luvun puolivälin paikkeilla lähes puolet Suomen vankimäärästä oli irtolaistuomion saaneita. Tässä mielessä vankila oli köyhäntalon jatke niin kauan kuin työn puute oli irtolaisuuden kriteeri.²³¹ Työttömyyden dekriminalisoiminen tapahtui asteittain: Keisari Aleksanteri II vahvistuksella uusi irtolaislaki tuli 1865 käsittäneeksi irtolaisina vain todistettavasti pahantapaista elämää viettävät.²³² Laillisen suojelun järjestelmä purettiin lopullisesti vuosina 1879–1883 annettujen köyhäinhoitoa, irtolaisuutta ja elinkeinovapautta koskevilla reformeilla.²³³

Paikalliset vaihtelut ovat todennäköisesti olleet suuria sen suhteen, miten palvelupaikan puuttumiseen suhtauduttiin. Esimerkiksi Pertti Haapala esittää, että palveluspakko oli niin pitkäikäinen ja sisäistetty instituutio, että ihmiset kokivat sen todennäköisesti jossain määrin luonnollisena velvollisuutena. Vapauden rajoittamisen vastineeksi työntekijä saattoi odottaa isännältä toimeentulon lisäksi ainakin riittävän hyvinvoinnin turvaamista ja sitoutumista ilman mielivaltaisia irtisanomisia.²³⁴ Myös Anu Pylkkänen pitää laillista suojelua hierarkkisen yhteiskuntajärjestelmän perusinstituutiona. Työvoiman säätely oli esivallan näkökulmasta yhteiskuntajärjestyksen, luonnonoikeuksien, köyhäinhoidon, sodankäynnin ja verotuksen intressien mukaista.²³⁵

²²⁹ Rahikainen 2006, 10–11, 20.

²³⁰ Moilanen & Eilola 2013, 17.

²³¹ Kekkonen 1991, 263.

²³² Pulma 1992, 193.

²³³ Haapala 1992, 229–230. Vuosipalkolliset pysyivät palveluspakon alaisina aina vuoteen 1922 siinä mielessä, että heitä sitoi aina määräajaksi (vuodeksi) tehty työsopimus.

²³⁴ Haapala 1992, 230–231.

²³⁵ Pylkkänen 2006, 73–80.

2.2.2 Kuri ja sosiaalisen hierarkian fyysinen kokemus

Miehistön ja päällystön välinen sosiaalinen kuilu näkyi myös maissa ja sen koskivat merimiesten perheenjäsenet. Laivaolosuhteissa kapteenin ja miehistön välinen hierarkia saattoi ääritapauksessa saada väkivaltaisia ilmenemismuotoja, mutta ne saattoivat leimata kanssakäymisen tapaa myös kuivalla maalla. Usein on korostettu lähinnä päällystön miehistöön kohdistamaa väkivaltaa ja sen ylilyöntejä – tilanteita, joissa työt suoritettiin pistoolilla osoittelevan perämiehen valvonnan alla.²³⁶ Merimiehet kuten muutkaan 1800-luvun alkupuolen työläiset eivät olleet ammatillisesti järjestäytyneitä, vaan heidän turvanaan olivat lähinnä yksin tai kollektiivisesti tehdyt valitukset ulkomaisten satamien Venäjän konsulleille tai kotikaupungin maistraatille ja oikeusistuimille. Satamakaupunkien paikallinen esivalta sai säännöllisesti käsiteltäväkseen paitsi merimiesten kapiointiin, niskoitteluun ja karkaamisiin liittyviä tapauksia, myös kapteenin ja perämiesten väkivaltaisuutta tai muuta kaltoinkohtelua, kuten ruuan eli proviantin tarjoamisen laiminlyömistä koskevia syytöksiä.²³⁷ Mutta koko työkuultuurille voi fyysisen kajoamattomuuden katsoa olleen jossain määrin joustava käsite. Miehistö tappeli keskenään ja tuomiokirjoista löytyy tapauksia, joissa kapteeni sai varoa uhkaavasti käyttäytyviä työntekijöitään.²³⁸ Väkivallan läsnä-

²³⁶ 1800-luvun merimieselämän tunnetuimpiin kuvaajiin lukeutunut Richard Henry Dana tallensi omaelämäkerralliseen teokseensa *Two Years Before The Mast* (1840) kapteenin ja ruotsalaismerimiehen Johnin (Johanin) välikohtauksen Cape Hornin 1830-luvun lopulla kiertäneellä *Pilgrim*-aluksella. Kapteeni on teoksessa äärimmäisen tyrannimainen ja kurittaa Johania, ei huonosti tehdystä työstä, vaan ”liiasta kyselyisestä”. Koko miehistöä varoittaakseen kapteeni uhkaa: ”I’ll flog you all, fore and aft, from the boy up! You’ve got a driver over you! Yes, a slave-driver – a negro-driver!” Tällainen äärimmäisyyksiin mennyt, mutta ei poikkeuksellinen, komento laivalla on tuttu myös Yrjö Kaukiaisen tutkimuksista oululaislaiva *Toivon* 1871 alkaneesta matkasta ja matkalla syntyneestä kapinalaulusta. Dana 1840 (1895), 68.; Kaukiainen 1988B; Kaukiainen 1998. Ks. myös Lemisch 1968, 378–379; 394; Hautala 1967, 112–113; Weibust 1969, 139; Hoffman 1974, 13–18; Herndon 1996, 57–58, 61.

²³⁷ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, Maistraatin ja raastuvanoikeuden tilastot (EZ:13) 1847–1940 Civila mål och ärender. Merilainsäädäntöön liittyvät jutut tilastoitiin samaan kategoriaan vekseliasioiden kanssa. Niiden yhteenlaskettu osuus kaikista Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden työpöydälle tulleista siviilijutuista oli vuosittain noin 10–25 % vuosina 1847–1870. Merimiesten karkaamistapaukset tilastoitiin erikseen kuvernöörille tehtävää raportointia varten. Niitä käsiteltiin vuosittain yhdestä viiteentoista vuosina 1847–1870. Suurin määrä karkaamisrikoksista langetettuja tuomioita jaettiin vuosina 1850 (12 kpl) ja 1862 (15 kpl). Langetetut tuomiot eivät sinänsä kerro mitään karkaamisten yleisyydestä, sillä ne koskivat vain kiinnisaatuja tai kotiin palanneita karkureita. Lisäksi tuomio tuli usein viiveellä, jopa vuosien päästä tapahtuneesta, mikäli karkurin paluussa vierähti aikaa. Merimiesten tekemistä valituksista löytyy esimerkki myös ÅA Sjöhistoriska Institutet. J. Lindströms samling. Matruusi Isaac Lundellin ja kokki Johan Blomin kirje Helsingörin Venäjän konsulille 10.1.1861. Kapteeni J. Lindström toimi 1870-luvulla Porin merimieshuoneen asioitsijana eli waterschoutina.

²³⁸ Tilanteet laivalla saattoivat äityä uhkaaviksi puolin ja toisin. Täysin yksipuolisesti kapteenin brutaalilta vallankäytöltä ei vaikuttanut esimerkiksi porilaisen laivuri Anders Gustaf Uddmanin ja laivatimpuri Matts Fridströmin välienselvittely priki *Viktorialla* 1842. Sen yhteydessä timpuri oli piirtänyt laivan kannelle viivan ja uhanut isäntäänsä: ”Jos astutte tämän yli, lyön niin, että teistä tulee kuoleman lapsi!” (”Om ni

olo asettuu kontekstiin, jossa merilain rikkomuksista, kuten 1800-luvulla monista rikoksista ylipäättään, seurauksena oli ruumiillinen rangaistus.

Oikeuskäsittelyyn johtaneet ylilyönnit, kuten seuraava esimerkkitapaus osoittaa, valottavat työkulttuurin ja sosiaalisen hierarkian ääripäiden ilmentymiä. Kaksi vuosikymmentä ennen kauppiaanleski Anna Sofia Björnbergin kirjeessään sureman fregatti *Dygdenin* haaksirikkoa, Porin ulkomaankauppalaivastossa palveli sen samanniminen edeltäjä, 250-lästinen fregatti *Dygden*, jonka omistivat raatimies ja varakonsuli Franz Anton Tamlander – Anna Sofia Björnbergin veli – ja kapteeni Carl Johan Reinhold Thornberg – Anna Sofia Björnbergin sisaren aviomies.²³⁹ Viimeksi mainittu myös päälliköi alusta. 1830-luvun lopulla aluksella työskenteli 40-vuotias merimies Johan Aulín. Elokuussa 1838 alus oli jälleen kerran saapunut Poriin talven yli kestäneeltä matkaltaan. Päästökatselmuksen jälkeen sunnuntaisena aamupäivänä miehistö kokoontui raatimies Tamlanderin pihaan palkanmaksua varten. Oli luultavasti Jumalanpalveluksen jälkeinen hetki päivästä ja jotkut merimiehistä olivat saattaneet käydä kirkossa ja ehtoollisella pitkän tauon jälkeen.²⁴⁰ Tilipussien saamisen jälkeen huomattiin, että Johan Aulínille oli maksettu liikaa, sillä tällä näytti olevan velkoja noin puolen kuun palkan, 10 riikintaalerin ja 25 killingin, edestä. Poliisipalvelija Carl Fredric Prytz sai käskyn hakea miehen takaisin raatimiehen asuintalon toisessa kerroksessa sijaitsevaan konttoriin.²⁴¹

Takaisin noudettu Aulín kiisti olevansa kenelläkään velkaa ja kieltäytyi maksamasta mitään ilman oikeudenkäyntiä. Joidenkin todistajien mukaan hän sai rohkeutta sanoihinsa silminnähävästä humalatilastaan.²⁴² Aulínin heittäytyttyä vastahakoiseksi kapteeni menetti malttinsa, astui konttoripöydän takaa ja antoi palkolliselleen kaksi mojovaa korvapuustia ja käski tätä häipymään paikalta. Koska mies ei välittömästi totellut, kapteeni tönäisi hänet vihoissaan eteiseen ja löi tätä portaikossa vielä pari kertaa kasvoihin sillä seurauksella, että mies kaatui taaksepäin portaita alas ovensuuhun asti ja menetti tajuntansa. Huomattuaan tilanteen vakavuuden kapteeni syöksyi perään ja antoi heti kan-

kommer däröfver så slår jag att ni blir dödelsens barn!”) Lähteenoja 1942, 145; Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

²³⁹ 1840-luvulla aluksen omistussuhde ilmeisesti muuttui, ja sen omistajakaartiin kuului Thorberg kahden kolmasosan osuudellaan sekä kauppias Carl Martin sekä Björnbergin kauppahuoneen perillinen, edellä mainittu Anton Björnberg. Laivoista ja laivanomistajista ks. Ruuth 1898; Keskinen 2012, liite 5. Sukulaisuussuhteista Keskinen 2012, 82–83 ja HisKi-tietokanta.

²⁴⁰ Porin kirkkoherra kehotti säännöllisesti kuulutuksissaan kotiin palanneita merimiehiä ilmoittautumaan hänen luonaan ja käymään ehtoollisella. PSYA: Kirkonkuulutukset (II Ad: 4) 1810–1820; Kuulutusten merkitsemiskirjat (II Ad 6-8) 1827–1872.

²⁴¹ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat (Cm:5) 1837–1839. 20.8.1838; 28.8.1838; 31.8.1838; 17.9.1838; 19.9.1838; 1.10.1838; 3.10.1838; 6.10.1838. Turun hovioikeuden arkisto, Rikosasiain pöytäkirjat, II osasto (Cb: 46) 1838–1838. 23.10.1838 En ledamot uppkom. Fortsättning af hemställda målet nro 53. B.d. angående häktade skepparen Thornberg.

²⁴² *ibid.* Kapteeni Thorbergin mukaan kyseessä oli Aulínin toiselta Andrell-nimiseltä merimieheltä lainaama puolen kuun palkan arvoinen ”huviraha” (*lystlottpenningar*), jonka Aulín oli sopimattomalla käytöksellä kieltäytynyt maksamasta takaisin ilman laillista menettelyä ja lopulta myöntänyt jo tuhlanneensa rahan.

taa Aulínin alakerran eteiseen, haetutti Tamlanderin piioilla vettä ja käski hakea lääkärin ja suoneniskijän. Iltapäivällä paikalle saapui vaimo Ulrica Aulín, joka ehti kysyä tajunnan rajamailla häälyvältä mieheltään, kuka tätä oli lyönyt. ”Kapteeni”, sai tämä vastatuksi. Ulrica ajoi miehensä hevosella ja kärryillä pois laivanvarustajan pihasta neljän aikaan iltapäivällä. Kahdeksanvuotias tytär Maria Sofia kiikkui ehkä mukana rattailla. Mitään ei ollut enää ollut tehtävissä, vaan mies kuoli kotona samana iltana. Kuolinsyyksi lääkäri totesi päänsisäisen verenvuodon. Thornberg tuomittiin Turun hovioikeudessa kuolemantuottamuksesta 300 riikintaalerin sakkoihin, minkä lisäksi hän sai 144 seteli-ruplan sakot lyönneistä ja sapatinrikkomuksesta ja joutui korvaamaan oikeudenkäynnistä ja Aulínin hautajaisista aiheutuneet kulut.²⁴³

Vaikka Aulínin kuolintapaus tapahtuikin kuivalla maalla, keskellä kaupunkia ja vaikka kyseessä oli puolittain tapaturma, se kuvastaa ajatusmaailmaa, jossa korvapuusti toimi tarvittaessa käskyjen tehosteena. Kapteenien valtasemaa korosti usein huomattava ikäero alaisten ja laivapäällystön välillä, joskin Aulínin tapauksessa konfliktin molemmat osapuolet olivat lähes samanikäisiä, Aulín jopa muutaman vuoden laivaisäntäänsä vanhempi. Erityisesti Atlantin valtameriliikennettä ja merimiesten työoloja käsittelevissä aikalaiskuvauksissa merimiesten fyysinen kurittaminen kuvattiin kärjistetyn raakalaismaiseksi jäänteeksi yhteiskunnassa, jossa orjien vapauttaminen, ihmis- ja kansalaisoikeudet, työn, mielipiteen ja uskonnonvapaudet olivat nousseet aikakauden suosituimmiksi keskustelunaiheiksi.²⁴⁴ Myös 1800-luvun mittaan järjestäytyneet merimieslähetys nousi vastustamaan kovaa fyysistä kurittamista laivoilla ja liitti sen turmiollisen satamaelämän ohella merenkulkijaa kohtaavaan pahuuteen.²⁴⁵

Työkulttuuri oli fyysisen kurinpidon leimaamaa amerikkalaisilla ja brittiläisillä laivoilla, mutta sitä se oli myös suomalaislaivoilla, joiden päällystöstä osa oli Hollannin ja Ruotsin laivastosta eläkkeelle jääneitä ja siellä vallinneen komentokurin tuliaisinaan tuoneita kapteeneja.²⁴⁶ Merimiesten kohtelu ja työolot olivat näkyvä teema julkisessa keskustelussa myös Suomessa. ”*Ulkomaisten merenkulkijoiden keskuudessa on kehkeytynyt melkein sanonta, etteivät ketkään elä niin paksusti kuin suomalaiset kapteenit eivätkä ketkään niin huonosti kuin suomalaiset*

²⁴³ ibid. Tapahtumalla ei ilmeisesti ollut merkitystä Thorbergin kapteenina ja laivanomistajana toimimisen jatkumiselle. Vuonna 1845 hänen kuoltuaan leskelle tosin jäivät kuolinpesän mittavat velat. Omaisuutta pesässä ei ollut pienirtaimiston ja nyt jo vanhaksi käyneen aluksen ohella. Mielenkiintoinen kysymys onkin, oliko velkojen yksi alkusyy siinä, että kapteeni joutui ottamaan lainaa sakoista ja korvauksista selvitäkseen. Thorbergin veloista Keskinen 2012, 82.

²⁴⁴ Fink 2011, 35–49, 67–70, 74. Ks. myös Gorski 2014. Britanniassa keskustelu liittyi 1870-luvulle tultaessa karkaamis- ja kurinpitotematikan ohella yhä enemmän siihen, että kauppalavaston huonokuntoisuuden vuoksi paljon miehiä kuoli haaksirikoissa ja niillä työskentelemisestä kieltäytyneitä miehiä vangittiin. Purjehduskelvottomista aluksista alettiinkin käyttää nimitystä ”*Coffin-Ships*” (Ruumisarkkulaivat). Keskustelun vauhdittajana oli ennen muuta 1872 ilmestynyt Samuel Plimsollin massiivinen pamfletti: *Our Seamen: An Appeal*. British Seamen’s Union perustettiin 1887.

²⁴⁵ Fink 2011, 47–49.

²⁴⁶ Kaukiainen 1992, 55–59.

matruusit', valitti nimellä C.I. Qwist *Wiborg*-lehteen kirjoittanut humanimpien työolojen peräänkuuluttaja.²⁴⁷ Merimiesten työolojen arvostelu julkisessa keskustelussa ei liittynyt pelkästään ihmisoikeuksista käytyyn keskusteluun. Orjuuden retoriikka oli liberalistien ase paternalismia vastaan.²⁴⁸ Merimiehiä orjiin vertaavat kirjoittajat edustivat itse elinkeinoelämää ja heidän pyrkimyksensä oli merityövoiman liikkuvuuden vapauttaminen ja ylipäätään alaa koskevien rajoitteiden purkaminen.

Laivayhteisön hierarkian ohella merimiehiä sitoi heidän asemansa epäitsemäisenä väestöosana, johon sovellettiin palkollisasetuksiin sisältynyttä isännän kotikurin alaisuutta.²⁴⁹ Lisäksi heitä sitoivat tehty työsopimus, merilainsäädäntö ja heidän vannomansa merimiesvala – näiden vastineeksi palkollinen saattoi odottaa suojelusta ja toimeentulon turvaamista, mutta ne myös alistivat hänet isännän vallan alle. Valta oli tarvittaessa fyysistä ja se kosketti myös isännän perheenjäseniä.²⁵⁰ Missä meni liiallisuuden ja kohtuullisuuden raja, punnittiin tapauskohtaisesti. Aulnin kokema pahoinpitely olisi tuskin tullut konttorin ulkopuoliseen tietoon, ellei pahinta mahdollista olisi tapahtunut.

Sosiaaliseen hierarkiaan ja isännän kurinpito-oikeuteen perustunut työ-kulttuuri kosketti myös työväestön naisia, naineita ja naimattomia. Piika Hedda Hellström työskenteli miehisessä ympäristössä pitäessään ravitsemustointa Reposaaren satamassa sekä omaan lukuunsa että laivanomistajien palkkaamana. Toisinaan hän myi ruokaa meri- ja työmiehille velaksi ja joutui penäämään saataviaan kaupungin kämnerinoikeudessa.²⁵¹ Häneen liittyvä tapaus kesältä 1829 on omiaan osoittamaan, etteivät meri- ja satamatyön kulttuuriin liittyneet ylilyönnit rajoittuneet vain miestyöntekijöihin. Perämies Carl Jakob Wikander ja satamavouti Daniel Selinin syyttivät Hedda Hellströmiä työtehtäviensä laiminlyömisestä, tottelemattomuudesta ja säädyttömästä käytöksestä. Hellström oli sinä vuonna palkattu kapteeni Hallbergin alaisuuteen valmistamaan ruokaa Hallbergin miehistölle ja muulle satamaväelle. Hän ei varmasti ollut ainoa nainen, joka työskenteli satojen työläisten muonittamisessa vastaavissa tehtävissä. Ruuan oli määrä olla joka päivä valmista kello kahdeksan aamulla, kello yksi päivällä ja kello kahdeksan illalla, minkä merkiksi Hellströmin oli aina määrä soittaa ruokakelloa. Yhtenä päivänä aikataulujen noudattamisessa oli tullut on-

²⁴⁷ Wiborg 9.10.1858 "Om sjöfolkets behandling"; Myös esim. Helsingfors Tidningar 26.1.1859 ja 29.1.1859 "Om misbruken på finska handelsflottan."

²⁴⁸ Heikkinen 1997B, 80.

²⁴⁹ Lybeck 2000, 39, 49.

²⁵⁰ Väkivaltaisten kapteenien ja laivanomistajien vastakohtana paikallishistoriallisista kuvauksissa on myös poikkeuksellisen hellämielisiä ja rakastettuja isäntähahmoja, kuten raumalainen laivanvarustaja Johan Mikael Ilvan (1789–1867), jonka kerrottiin pyytäneen laiskottelevaa työntekijää siirtymään syrjään toisten tieltä laivaa lastatessa ja maksaneen silti illalla tälle palkkansa. Helomaa 1931, 68–69.

²⁵¹ TMA Porin kämnerinoikeuden arkisto, tuomiokirjat (Co:27) 1828. 21.3.1828. Riita-asia, jossa Reposaassa asuneen porvarin vaimo Maria Helena Nordströmin piika Hedda Michelsdotter Hellström vaati neljän riikintaalerin ja yhden hopearuplan saatavia merimies Matts Sandellilta (1828) sekä perämies Carl Jacob Wikanderilta (1829) velaksi myydystä ruuasta, jota Hedda myi työmiehille ja merimiehille satamassa. ("Hedda Hellström som varit på Räfsöo Hamn för att förrätta matlagning åt sjö- och arbetsfolk därstädes").

gelmia. Wikanderin ja Selinin mukaan ruuanlaittaja oli soittanut ruokakelloa omia aikojaan, kello viisi iltapäivällä, minkä Wikander ja Selin olivat yrittäneet estää. Nainen oli heittäytynyt tottelemattomaksi ja asiattomaksi. Selin oli hakenut keittiöön menneen Hellströmin ulos ja lyönyt tätä kovin lyönnein neljä kertaa, yrityksenään hiljentää ja taltuttaa meluavaa työntekijää. Kun Hellström oli paennut työhuoneeseen, oli Wikander seurannut ja lyönyt häntä vielä kaksi kertaa suuhun ja kasvoihin, niin että veri oli alkanut virrata. Hellströmillä oli myös esittää lääkärintodistus saamistaan ruhjeista.

Hedda Hellströmin puolesta todistajana toiminut merimies Jacob Lindgren toi ilmi, että tämä ei suinkaan ollut soittanut ruokakelloa väärään aikaan, vaan aikonut kutsua miehiä kello kahdeksan iltaruualle. Selin ja Wikander olivat pyrkinet estämään Hellstörmiä, minkä vuoksi tämä oli hermostunut ja uhannut näyttää miehille "ahteriaan" ("*att då Hedda klockan åtta middag om aftonen skulle ringa från arbete till mat hade Wikander och Selin det förhindrat då Hedda börjat oqväda dem och låfoat wisa sin akter åt denne..*") Tämän seurauksena Wikander oli lyönyt naista kasvoihin muutamia kertoja ja sanonut antavansa tälle opeuksen ("*jag skall lära dig att wara owättig*"). Merimies Mickel Weckman toi vastakkaisen näkemyksen tapahtuneesta kertomalla, että riidan seurauksena nainen oli heittänyt keittiössä likavedet Wikanderin päälle. Selin taas oli raahannut tämän hiuksista keittiöstä ulos ja antanut neljä-viisi lyöntiä, niin että Hellström oli alkanut kirkua apua. Myös Matts Grönlund antoi vastaavan lausunnon tapahtuneesta. Hedda Hellström tuomittiin isäntää vastaan tottelemattomuudesta 32 kopeekan sakkoihin, perämies Wikander puolestaan lyönneistä neljän hopeataalerin tai vastaavasti yhden ruplan ja 92 kopeekan sakkoihin. Satamavouti taas maksoi lyönneistään kahdeksan taalerin tai kolmen ruplan 80 kopeekan sakot.

Tästä jutusta käy ilmi, että naiset toimivat osana satamaa ylläpitäviä toimintoja, joihin työnantajan ylläpitämä ruokala kuului. Samalla he jakoivat jossain määrin miesvaltaisen työyhteisön toimintakulttuurin. Häneen kohdistunut kohtuuton fyysinen kurittaminen tuomittiin, mutta niin myös Hedda Hellströmin niskurointi isäntäänsä vastaan. Miksi ruokakellon soiton ajankohdasta tuli riitaa, jää avoimeksi. Oliko satamassa esimerkiksi jokin työurakka niin pahasti kesken, että Selin ja Wikander eivät halunneet miesten lopettavan työpäiväänsä vai soitteliko Hedda Hellström todella kelloja sovitun ajan vastaisesti. Joka tapauksessa juttu paljastaa paitsi palan satamaelämää, myös sen että merityölle tyypillinen ehdoton kuri saattoi tapauskohtaisesti kohdistua myös naispuolisiin palkollisiin. Hellströmillä taas oli pienimuotoista valtaa työntekijänä: ruoka-ajat määrittivät sataman työtahtia ja vellikellon soitto väärään aikaan saattoi pahimmillaan sekoittaa koko sataman toiminnan.²⁵²

²⁵² Huomionarvoista on, että tuomiokirjassa nainen, Hedda mainittiin ensimmäisen kerran jälkeen koko ajan pelkällä etunimellä, kun taas jutun miesosapuolet esiintyivät sukunimillään. TMA Porin kämnerinoikeuden arkisto, tuomiokirjat 1828 (Co:28). 22.5.1829 § 4.

Ruotsalaisen historioitsija Ulla Wikanderin mukaan naimisiin meno antoi naiselle myös tietynlaisen suojan muita miehiä kohtaan (vaikkakaan ei suojaa omalta mieheltään, mikäli tämä osoittautui väkivaltaiseksi tai kielsi vaimoltaan esimerkiksi omat ansiot). Hedda Hellströmiltä tämä naiseen naisen suoja puuttui. Toisen vaimoon ei saanut kajota väkivalloin tai seksuaalisesti.²⁵³ Tällaisella statuksen antamalla muodollisella suojalla saattoi merimiesten vaimojen kohdalla olla todellista merkitystä. Kun aviomies ei elänyt fyysisesti yhteistä avioelämää vaimonsa kanssa, vaimon status konkretisoitui eniten naisen suhteessa naapurustoon ja muuhun yhteisöön. Merimiesten vaimojen status saattoi häälyä naimisissa olevan ja naimattoman naisen välimaastossa erityisesti niissä tilanteissa, joissa mies näytti jääneen pysyvästi merille.

Vaimoon väkivalloin kajoamisen sietokyky oli matalammalla kuin naimattoman naisen fyysisen koskemattomuuden kunnioittaminen.²⁵⁴ Tämä kävi ilmi naapurien suhtautumisesta merimiehen vaimo Ulrika Sjöblomin kokemaan väkivaltaan. Ulrika Sjöblom vei naapurinsa porvarinpoika Gustaf Selinin kämnerinoikeuteen syyttäen tätä kahdesta lyönnistä – joista tosin ei ollut koitunut vammoja – heinäkuussa 1828. Gustaf Selinin mukaan nainen oli ”menettänyt täysin järkensä ja alkanut haastaa riitaa”, mihin Selin kiisti vastanneensa. Todistaja sepänleski Maja Stina Linnell kertoi kuitenkin kuulleensa sanailua ja kaksi lyömisen ääntä pihalta. Hän myös kertoi Selinin sisaren huudahtaneen veljelleen: ”Mitä oikein ajattelit, kun löit toisen miehen vaimoa?” Selin oli kuuleman mukaan vastannut, että tämä oli ansainnut selkäsauvan. Vastaavan todistajalausunnon antoivat työmiehen tytär Lovisa Boman ja sotilaan vaimo Wilhelmina Rosengren. Todistajalausuntojen perusteella Selin tuomittiin Pahanteon kaaren 35 luvun 2 § mukaan 3 hopeataalerin tai yhden ruplan 44 kopeekan sakkoihin jaetavaksi kruunun, kaupungin ja kantajan kesken, minkä lisäksi Ulricalle korvattaisiin yhden ruplan oikeudenkäyntikulut.²⁵⁵ Selin yritti puolustautua väittäen vain puhutelleensa Ulrikaa, joka hänen mielestään antoi lastensa olla liian vallattomia.²⁵⁶ Lapsen vallattomuus tai holtittomuus (*sjelfswäld*) oli käsite, jolla aikalaiskielessä viitattiin yleiseen kurin eli kasvatuksen puutteeseen. Lapsessa oleva holtittomuus piti nujertaa jo nuorella iällä, ja oli vanhemman epäonnistumista, mikäli tämä jäi tekemättä.²⁵⁷ Selinin holtittomiksi mainitsemia lapsia olivat tapahtuneen aikaan viisivuotias Kaisa Stina, neljävuotias Carl ja puolitoistavuotias Maria Sofia. Isä Matts Sjöblomin urasta ei ole saatavilla tietoa, mutta hänen totaalinen poissaolonsa jutun käsittelystä viittaa miehen olleen merillä tapahtuneen ai-

²⁵³ Wikander 1999, 17.

²⁵⁴ Naimattomiin naisiin kohdistuneet raiskaukset neidonloukkouksina ovat kuuluneet pohjoismaisessa oikeuskäytännössä rikosnimekkeisiin vähintään keskiaikaisesta oikeuskäytännöstä asti. Ks. esim. Korpiola 2009.

²⁵⁵ (”[Maja Stina Linnell] hört lika som att tvenne slag blifwit gifna och hört därefter Selins syster säga åt honom hvad han tänkte, som slog en annan mans hustru, då han swart hon hade bordt så med stryck, och låfvat betala plickten.”) TMA Porin kämnerinoikeuden arkisto, tuomiokirjat (Co:27) 1828. 11.7.1828. Korostus P.F.

²⁵⁶ ”[...] hon tillät sine barn för mycken *sjelfswäld* hvaröfwer hon blifwit ovettig och börjat träta, vidare sade han sig ej hafwa förbrutit;”. Porin kämnerinoikeus 11.7.1828. Korostus P.F.

²⁵⁷ Häggman 1994, 142–143.

kaan.²⁵⁸ Selinin näkökulmasta lastensa kanssa yksin asuva äiti ei kyennyt opettamaan lapsiaan kurinalaisiksi.

Arkipäiväinen ja suhteellisen helposti selvitetty kahden kaupunkilaisen välinen tappelu sai lisäväriä kahdesta oikeuspöytäkirjaan liittyvästä huomiosta. Ensinnäkin ylempää säätyasemaa edustanut miespuolinen Selin, naimaton ja noin 23-vuotias porvari Henric Selinin vanhin poika, katsoi tarpeelliseksi ojentaa itseään viisi vuotta vanhempaa Ulricaa lastenkasvatusasioissa eikä nähnyt mahdolltomaksi tehostaa sanomaansa lyönnein. Hänen silmissään Ulrican vaimon status ei ollut kovin korkeassa kurssissa, mutta sitä se oli hänen sisarelleen, joka huudahuksessaan muistutti, että vain aviomiehellä oli oikeus kurittaa vaimoaan. Ulrica saattoi lapsineen olla Selinien vuokralainen, mikä luonnollisesti lisäsi osapuolten välistä jännitettä.²⁵⁹ Ulrican turvana oli tällöin naistodistajista ja Selinin sisaresta koostuva, yhtä pitänyt puolustus.

Merimiesten vaimojen asema kaupunkiyhteisössä määräytyi paitsi kotitalouden säätyaseman ja heidän miehensä, myös vaimon statuksen merkityssisältöjen kautta. Christopher Pihl ja Maria Ågren lähestyvät mielenkiintoisella tavalla vaimon (*hustru*) käsitettä varhaismodernin ajan kielenkäytössä. Heidän lähtökohdanaan on, että vaimo-nimeke merkitsi alun perin muutakin kuin naisen aviollista suhdetta mieheen ja kapeni vasta 1800-luvun kuluessa kuvaamaan pelkkää siviilisäätystä. Aivan kuten englantilaisessakin kielimaailmassa (termi Mrs.), *hustru* tarkoitti aina 1800-luvulle asti yksinkertaisesti aikuista naista, joka oli kyvykäs vastaamaan esimerkiksi kotitaloudesta, eikä ainoastaan omastaan, vaan myös ammatillisessa mielessä, mihin esimerkiksi voudin naispuolinen vastine *fataburhustru*-nimeke viittasi. Ammatillisuuteen viittaava vaimo-nimekkeen on osittain keskiaikaista jäämistöä, mihin esimerkiksi englanninkielen vaimo-päätteiset nimekkeet kuten *fishwife*, *apple wife* ja *herb-wife* liittyvät.²⁶⁰ Luterilaisissa opinkappaleissa äitiydestä puhuttiin hyvin vähän, hyvän vaimon ja emännän ominaisuuksista sen sijaan runsaasti. Hyvä vaimo oli ahkera, velvollisuudentuntoinen ja työkykyinen, huono taasen laiska, juoppo, turhamainen tai tuhlari. Häggman hahmottaa vaimolle ja emännälle suunnattujen ohjeiden runsautta kristillisissä teksteissä siten, että vaimous ja emännuus olivat sääty-yhteiskunnallisia järjestyskategorioita, kun taas äitiys itsestään selvää ja henkilökohtaista.²⁶¹

Oikeudellisesta näkökulmasta vaimo oli nainen, jolla oli tekemistä toisen suvun kanssa kuin mistä hän itse polveutui. Vaikka siviilisäädyllä oli ratkaiseva merkitys varhaismodernin ajan naisen elämässä, Pihlin ja Ågrenin mukaan ratkai-

²⁵⁸ Ulrica ja Matts Sjöblom kuolivat molemmat nuorella iällä, Matts ensin 33-vuotiaana vuonna 1834 ja Ulrica 35-vuotiaana 1836. Heidän jälkeensä jäi orvoiksi viisi alaikäistä lasta, joista vanhin 14- ja nuorin 2-vuotias. Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

²⁵⁹ Pöytäkirjassa ei mainita, millä tontilla tapaus sattui. Sjönlomit eivät olleet Selinien vuokralaisia ainakaan vielä 1825, jolloin Matts Sjöblom perheineen asui vuokralla Merimies Petter Mellinin omistamalla tontilla nro. 343 torineljänneksessä eivätkä myöskään 1830, jolloin he asuivat merimies Carl Rosendahlin vuokralaisina Uudenkaupungin kaupunginosan tontilla nro. 425. Lähinaapurustossa ei kumpanakaan vuonna ollut keitään Selin-nimisiä. Turun ja Porin läänin henkikirjat 1825, 1830.

²⁶⁰ Vaimon käsitteellä viitattiin myös äitiyteen, sillä itse äiti-nimekettä käytettiin vain harvoin. Pihl & Ågren 2014, 170–177. Myös Boydston 2008, 569.

²⁶¹ Häggman 1994, 138–139; 182–184.

sevin ero näyttää olleen naineen ja naimattoman, eikä esimerkiksi lesken ja vaimon välillä, vaikka ensiksi mainittu oli juridisessa mielessä paljon itsenäisempi. Siten myös leskistä saatettiin käyttää sekä leski- että vaimo-nimekettä esimerkiksi seuraavaan tapaan: *hustru Maria, Bengt Olssons änka* He päättelevät, että myös juridisesta näkökulmasta vaimon käsite merkitsi itsenäistä toimijuutta. Pihl ja Ågren korostavat, että historioitsijalle omaisuuteen ja oikeudenkäyttöön liittyvät seikat ovat lähteissä usein näkyvämpiä kuin vastuukysymykset. Lesken hyvää oikeudellista asemaa korostamalla unohdetaan, että naineella naisella oli vaimonakin paljon resursseja ja valtaa.²⁶² Merimiehen vaimo Ulrika Sjöblomilla oli vaimona valtaa ja vastuuta lastensa kasvatuksessa ja toisaalta vaimon aseman suoma fyysisen koskemattomuuden suoja muiden kuin aviomiehen taholta. Näiden kummankin loukkaamisen Ulrikan naispuolisista todistajista koostuva kaupunkilaisjoukko tuomitsi yksituumaisesti. Tapaus on esimerkki siitä, että arkipäiväisimmillään naisen asema paikallisyhteisön sosiaalisessa hierarkiassa määräytyi suhteessa muihin kanssaeläjiin. Miehestään erillään olevalle naiselle toiset naiset saattoivat olla tärkeä voimavara, joista tarvittaessa sai tuekseen todistajajoukon oikeuteen. Toisena ääripäänä olisi ollut Ulrikan kokeman pahoinpitelyn tahallinen näkemättä jättäminen ja välinpitämättömyys. Naapurit ja ystävät olivat siis merimiehen vaimon ase yksinolon aiheuttamia uhkatilanteita vastaan, siinä missä avioliitto oli juridinen ja moraalinen suojakilpi ja naisen sosiaalisen paikan osoittaja.

²⁶² Pihl & Ågren 2014, 179–185.

PERHE JA AVIOLIITTO

3 MERIMIESAVIOLIITTO YHTEISKUNNAN PIENOISYKSIKÖNÄ

3.1 Merellinen avioliittoympäristö

3.1.1 Myytti poikamiehestä

Niin kotimaisessa kuin kansainvälisessäkin tutkimuksessa tyypilliseksi merimieheksi on lähes ylihistoriallisesti kuvattu nuori, naimaton, sosiaalisista suhteista irrallaan elävä mies, jolle merenkulku oli nuoruuden läpikulkuammatti. Näitä piirteitä on selitetty sillä tosiasialla, että suurin osa merimiehistä aloitti uransa hyvin nuorena, 10–20 ikävuoden välillä. Merimiehen ura on nähty lyhytaikaisena elämänvaiheena raskaan ja vaarallisen, parhaiten nuoren miehen fysiikalle soveltuvan työn luonteen takia.²⁶³ Hollantilaiset merihistorioitsijat ovat tuoneet ilmi, että merimiesväestön tutkimuksessa on vallinnut vahva, jopa ilman lähdepohjaa muodostettu oletus, että erityisesti varhaismodernina aikana merimiesten palkkatason alhaisuus olisi suoraan tarkoittanut naimattomuutta koko ammattiryhmää leimaavana piirteenä. Naimisissa olo oli mahdotonta, koska palkka ei voinut riittää perheenelätykseen.²⁶⁴ Tämä oletus sisältää kuitenkin anakronistisen ajatuksen, että merille mennyt puoliso olisi ollut ainoa perheenelättäjä – tai että ihmisillä olisi ollut mahdollisuus rationaaliseen laskelemointiin erilaisten toimeentulomuotojen välillä.

Purjemerenkulun ajan kauppalaivojen merimiesten keski-ikäksi on saatu eri maita koskevissa tutkimuksissa lähes poikkeuksetta noin 20–30 vuotta, medi-

²⁶³ Ahlström 1988, 521; Lybeck 1988, 543; Earle 1997, 85–87; Palmer & Williams 1997, 108–109; Kaukiainen 1997, 226; Kaukiainen 2002; Lahti 2006; Lybeck 2012; Mäkiprosi 2012, 22–23.

²⁶⁴ Esim. Royen 1997, 6. Van der Heijden & Van den Heuvel 2007, 299. Oletuksista merimiesten ja sotilaiden naimattomuudesta myös Burton 1991; Herndon 1996, 57–60; Hurl-Eamon 2008, 481–482.

aani-ään asettuessa niin ikään 25–30 ikävuoden väliin.²⁶⁵ Kuitenkin esimerkiksi Jaap R. Bruijn muistuttaa, että merimiesväestössä korostuu yhden ikäryhmän dominanssin sijaan ikähaitarin laveus: merimiesura purjelaivoilla alkoi usein jo lapsena, mutta toisaalta vanhoja merikarhuja sinnitteli aina mukana. Esimerkiksi varhaismodernin ajan Espanjan laivastossa palveli miehiä 60 ikävuoteen asti.²⁶⁶ Käsitykset uran suhteellisesta lyhydestä – yleensä noin kymmenen vuotta – sekä siitä, että pitkän uran tehneet olivat yleensä joko päällystää tai poikkeuksellisen hyvissä asemissa miehistössä, pitivät usein paikkansa. Yhtä totta näyttäisi kuitenkin olleen myös se, että nuoresta aloituksesta johtuen 21–29-vuotiaiden ikäryhmä oli tavallisesti jo hyvin kokenutta merenkulkija-aineista. Samalle ikäjaksolle ajoittui tyypillisesti myös avioliiton solmiminen.²⁶⁷

Poikamiehisyys on merimiehiin, kuten satamatyöläisiin, vahvasti liit-
tyvä mielikuva. Sen varsinaista juurruttamisaikaa oli juuri 1800-luvun jälkipuo-
lisko, jolloin työn, perheen ja sukupuolten ihanteet olivat käymistilassa ja keski-
luokkaistumassa. Koti-ideologian läpimurto eristi naiset kotiin, mutta asetti
miehille uudenlaisia vaatimuksia sen suhteen, millaiset ammatit soveltuivat
perheenelättäjälle. Pitkät erot, keho palkka ja palkollisväestölle muutoinkin
tuttua isännän kotikurioikeutta monin verroin ankarampi laivapäällystön ku-
rinpito-oikeus soveltuivat ajatustasolla kehnosti aikuiselle miehelle, jolla oli
perhe elätettävänä. Merenkulku ja prostituutio on nähty itsestään selvempänä
yhdistelmänä kuin merenkulku ja avioliitto.²⁶⁸ Maskuliininen, itsenäinen ja
seikkaileva merimies asettui vastakohtaksi 1800-luvun uusille kodin tärkeyttä

²⁶⁵ Esim. artikkelit kokoelmassa Van Royen, Bruijn, & Lucassen toim. 1997; Kaukiainen 1991; Dye 1991.

²⁶⁶ Bruijn 1997, 25–27, 33. Bruijn arvelee että avioelämä oli varhaismoderneille merimie-
hille paljon yleisempää kuin on oletettu, avioitumisiän ollessa Alankomaissa keski-
määrin 25 vuotta. Myös amerikkalainen merihistorioitsija Ira Dye laskee 1800-luvun
alun amerikkalaisten tavallisten merimiesten keski-ikäksi 26,73 vuotta, ja ikäskaala
liikkui yhdeksästä ikävuodesta 68 ikävuoteen. Laskelma perustuu vuoden 1812
(1812–1815) Yhdysvaltojen ja Britannian välisen sodan myötä syntyneeseen amerikkalaisten
sotavankien kuulusteluaineistoon, josta Dyen aineisto, Dartmoor records,
kattaa yli 6500 tapausta. Vangeista huomattava osa oli merimiehiä. Aineistossa tulee
esiin, että merimiesten joukossa mustat ja mulatit olivat valkoisia keskimäärin van-
hempia ja pysyivät uralla pidempään, mikä viittaa siihen, että mustille merenkulku
oli yksi parhaita työllistymismahdollisuuksia, kun taas valkoisille mahdollisuuksia
oli enemmän. Dye 1991, 220–223.

²⁶⁷ *ibid.*

²⁶⁸ Toisaalta prostituutiokulttuuria 1600–1700-lukujen Amsterdamissa tutkinut Lotte
van de Pol tuo esiin, että siinä missä Itä-Intian kauppakomppanioiden merimiehet
olivat bordellien ylivoimaisesti suurin asiakaskunta, bordellilaitokset itsessään eivät
olleet mustavalkoinen vastakohta merimiesten perhe-elämälle. Ilotalot toimivat sa-
tamakaupungissa samalla majataloina, joissa merimiesten vaimot saattoivat yöpyä
satamaan tulleiden aviomiestensä kanssa. Ne olivat myös työvoiman välityspaikkoja
ja ”postitoimistoja”, joissa heille saatettiin välittää kirjeitä tai suullisia kuulumisia
miehen elossa olosta. Merimiesten vaimot toimivat myös itse bordellien pitäjinä. Van
de Pol 2006, 122, 174–184.

ja naisen riippuvaisuutta korostaneille ihanteille.²⁶⁹ Samaan aikaan huomattava osa ihanteiden vastaista ammattia harjoittaneista oli kuitenkin perheellisiä.²⁷⁰

Merimiehistä tuli siis mielikuvissa perhe-elämään kykenemättömiä vasta kun yhteiskunta ja sen jäseniä koskevat ihanteet muuttuivat. Höyrylaivaliikenteen yleistyminen jakoi merityövoimaa sisäisesti entistä voimakkaammin erilaisiin sosiaalisiin kategorioihin perheihanteiden näkökulmasta. Yhtä höyrylaivalinjaa suhteellisen lähellä kotia ajaneet miehet, jotka 1900-luvun alkupuolella alkoivat jopa nauttia perhepalkkaa, saattoivat elää norminmukaista, säännöllistä perhe-elämää, mikä korosti edelleen purjelaiva-ajan merimiesten ”nainen joka satamassa, mutta ei vaimoa ollenkaan”-mielikuvaa.²⁷¹ Kaukana oleva aviomies ei myöskään kyennyt toteuttamaan 1800-luvun jälkipuoliskon avioliitto-opissa korostettua vaimonsa henkisenä toverina esiintyvän aviomiehen ihannetta.²⁷²

Tätä taustaa vasten on helppo ymmärtää, miksi merimiehiä on katsottu olleen pääsääntöisesti naimattomia. Merityö oli soveliainta nuorelle seikkailijalle, joka alistui työolosuhteisiin vain väliaikaisesti kunnes ammattitaidon ja iän karttuminen toisi lisää varaa valita muiden työvaihtoehtojen väliltä ja jäädä avioliiton ja perheen perustamisen myötä maihin. Tällaisen mielikuvan soveltaminen jättää kuitenkin huomiotta kaksi seikkaa: sen, että nuoruus ei välttämättä merkinnyt samaa kuin naimattomuus ja että ennen teollistumista erilaisia vaihtoehtoisia työskentelymahdollisuuksia tai ”uranäkymiä”, joihin vaihtaa nuoruusvuosien jälkeen, ei vielä välttämättä ollut.²⁷³ Toisaalta kotimaisesta näkökulmasta merimiesten samastaminen renkeihin saattaa osaltaan selittää naimattomuuden ja nuoruuden samastamista. Rengin ja piian työ oli ihmiselle yleensä elämänvaihteyttä, ei lopullinen ammatti. Itsenäinen talous ja avioliitto seurasivat vasta kun palkollisen kirstun raahaaminen palveluspaikasta toiseen loppui.²⁷⁴ 1600-luvun seksuaalirikollisuutta tutkinut Seppo Aalto väittää, että länsieurooppalaisessa agraariyhteiskunnassa avioliiton solmineelta mieheltä edellytettiin omaa taloutta eikä vuodesta toiseen toistuvaa renginpestiä. Siksi nuori mies ei avioitunut ilman pakottavaa syytä ennen kuin liiton taloudellinen perusta oli valmis. Palkollinen ja avioliitto olivat hänen muotoiluun lainaten

²⁶⁹ Räisänen 1995, 85–108.

²⁷⁰ Esim. Burton 1991, 180–190. Vuonna 1891 jopa 46 % brittiläisistä merimiehistä oli tai oli joskus ollut joskus naimisissa. Avioliitto näytti myös yhdistyvän nuoreen ikään, sillä merimiehistä jopa kolmannes oli alle 25-vuotiaita. Varhaismodernia aikaa koskien uusimpia tutkimustuloksia merimiesten siviilisäädystä esim. Van Lottum & Brock [s.a.] 11–12. Heidän mukaansa Kööpenhaminan ja Tukholman merimiehistä oli 1700-luvulla naimissa 46–71 %.

²⁷¹ Burton 1991, 180–190, 192; Fink 2011, 57. Toisaalta 1900-luvun merimiesten suhteista naisiin ks. Rossi 1999, 305–312.

²⁷² Aviomiehen ihanteista Räisänen 1995, 96–99.

²⁷³ Myös Bruijn 1997, 25 muistuttaa merimiesten 20–30 ikävuoden väliin asettuvaan keski- ja mediaani-ikään liittyen että on tulkintakysymys, pidetäänkö hieman alle 30-vuotiaita erityisesti varhaismodernin ajan viitekehityksessä nuorina.

²⁷⁴ Palkollisen oikeus säilyttää omaa vaate- ja palkkakirstuaan määriteltiin vuoden 1805 palkollissäännön III luvun 14 §. Sekä merimiehet että piijat ja rengit kuljettivat siis kirstua mukanaan.

kuin tuli ja vesi: yhteensopimattomat.²⁷⁵ Kuitenkin 1800-luvun kuluessa myös rengit alkoivat solmia avioliittoja ja muodostaa itsenäisiä kotitalouksia enenevässä määrin, mikä jollain paikkakunnilla synnytti kokonaan uuden statusnimkkeen, muonarengin.²⁷⁶

Kysymys merimiesten siviilisäädystä liittyikin vähintään yhtä paljon perhettä ja työmarkkinoita koskeviin ajallisiin ja paikallisiin tekijöihin kuin ammatin luonteeseen sinänsä. On selvää, että vaarallista ja kodista vieraannuttavaa työtä olisi kannattanut harjoittaa enemmän henkilön, jolla ei ollut taloudellisia velvollisuuksia eikä hävittävää sosiaalisten suhteissa. 1800-luvun suomalaisessa merenkulussa ilmeisesti myös esiintyi pienessä määrin ja paikkakuntakohtaisesti poikamiehisyuden suosimista. Jari Lybeckin mukaan Rauman merimieshuoneen johtokunta päätti vuonna 1853, että naineiden miesten oli mahdollista päästä merimieshuoneeseen vain, mikäli heillä oli jo naimisiin mennessään työkokemusta merillä. Työkokemuksen edellyttämisestä huolimatta heidän tuli olla korkeintaan 25-vuotiaita. Lybeck näkee tämän yrityksenä rajoittaa merimieshuoneen leskille ja orvoille jakaman sosiaalisen turvan kuormittavuutta.²⁷⁷ Tämä selittäisi nuoren iän suosimisen, vaikka toisaalta merillä menehtymisen ja siten vaimon leskeytymisen riski ei katsonut ikää. Nuoria leskiä (olettaen että alle 25-vuotiaalla merimiehellä oli yhtä nuori vaimo) voitiin toki pitää työkykyisinä ja kelpoisina uusiin avioliittoihin, minkä voi ajatella pienentäneen merimieshuoneen avustustaakkaa.

Toisaalta aiemman työkokemuksen vaatiminen viittaa nähdäkseni siihen, että kuten jäljempänä osoitan asian olleen myös Porissa, merimieheksi mieli todennäköisesti sellaisia perheellisiä jo muissa ammateissa toimineita, yli 25-vuotiaita miehiä, joille merityö näyttäytyi houkuttelevana tai muiden töiden ehdyttyä ainoana mahdollisena vaihtoehtona. Ehkä merityö ei siten aina ollutkaan nuoren miehen ensimmäinen kokemus tienämisestä, vaan sen pariin pyrkivät jo monenlaisissa työpaikoissa palvelleet aikuiset miehet. Merille hakukkaita saattoi olla Raumalla niin runsaasti, että viranomaiset päätyivät rajoittamaan tarjontaa. Vastaaviin rajoituksiin ei tietävästi päädytty muissa satama-kaupungeissa.

On kiinnostavaa, että naimissa olevien ja naimattomien välille ylipäätään tehtiin kategorinen ero, sillä se viestittää, että perheellisyydellä oli maskuliinista työympäristöstä huolimatta merkitystä. Palkkakustannusten säästöihin säädöksellä ei päädytty, sillä naimisissa olevat miehet eivät millään aloilla nauttineet vielä 1800-luvun puolivälissä niin sanottua perhepalkkaa eli korotettua palkkaa perheenelatusvelvollisuuden nojalla.²⁷⁸

²⁷⁵ Aalto 1996, 72–73. Myös muualla Euroopassa avioliiton ehtona tuli esimerkiksi käsi-työläisten tapauksessa olla kisälliajan suorittaminen. Toisaalta omistamattoman väestönosan avioliittokriteereistä tärkeimmäksi nousi jo varhaismodernina aikana työkyky. Ks. esim. Tilly & Scott 1978, 25.

²⁷⁶ Piikojen ja renkien avioliittojen yleisyydestä 1700-luvun Turussa ks. Ojala 2002, 66–69.

²⁷⁷ Lybeck 2012, 264.

²⁷⁸ Perhepalkka eli palkanlisä miehen perheenelatusvelvollisuuden nojalla muotoiltiin periaatteena, mutta ei konkreettisena osuutena tai summana, ensimmäisen kerran vuoden 1879 vaivahoidonasetuksessa. Pylkkänen 2006, 86.

1830–1870-lukujen merimiesperheet elivät ajallisessa viitekehysessä, jossa perhettä, miehen ja naisen rooleja koskevat uudet ihanteet olivat oraalla, mutta jossa työn yhteensovittaminen perhe-elämään ei etenään työväestön elämässä vielä ollut erityinen valinta tai kysymys. Seuraavassa luodaan katsaus siihen ympäristöön, jossa merimiehet eivät valinneet siirtotyön ja perheen väliltä, vaan elämä heitti heidät molempiin.

3.1.2 Merityövoima kasvaa, vihkipapin työt lisääntyvät

1800-luku oli koko Euroopassa aikaa, jolloin avioituminen väheni suhteellisesti ja naimattomien naisten ja aviottomien lasten osuus väestöstä kasvoi. Sukupuolijakauma oli naisvoittainen erityisesti kaupungeissa, mikä heikensi naisten avioitumismahdollisuuksia. Toisaalta myös niin sanottujen tukholmalaisavioliittojen (avoliitto) ja omasta tahdosta valitun naimattomuuden ja yksinäisten naisten itsensä elättämisen mahdollisuudet kasvoivat. Esimerkiksi Ruotsissa 1800-luvun puolivälissä lähes puolet kaikista kaupunkilaiskotitalouksista oli yksinelävien naisten, eli leskien ja naimattomien naisten. Koska väestö samaan aikaan kasvoi ennätysvauhtia, myös solmittujen avioliittojen määrään kasvoi absoluuttisesti, erityisesti alimpien säätyryhmien keskuudessa.²⁷⁹ Missä määrin merimiesten vaimoiksi päätyneet naiset tämän väestöosan edustajina näkyivät avioliittomarkkinoilla?

Koko maata tarkastellen merellisyys näkyy maatalousvaltaisessa Suomessa vähän, mitä solmittuihin merimiesavioliittoihin tulee. Liitteeseen 2 on koottu Suomen rannikkomaakuntien vihkitietoja. Ajanjaksolla 1800–1870 kaikista rannikkomaakunnissa solmituista avioliitoista vain kaksi prosenttia (5499) oli merimiehen ja hänen morsiamensa välisiä. Koko maan mittakaavassa osuus oli 0,1 %. Merellisimmissäkin maakunnissa eli Keski-Pohjanmaalla ja Pohjois-Pohjanmaalla vain neljästä viiteen paria sadasta olivat merimies ja hänen kuulutettu morsiamensa. Seuraavina tulivat Pohjanmaa ja Satakunta kolmen prosentin osuuksillaan.²⁸⁰

Satakuntaa pohjoisempi Pohjanlahden rannikko oli siis tiheintä merimiesavioliittojen aluetta Varsinais-Suomen ja Itä-Uudenmaan jäädessä kahteen prosenttiin ja muiden maakuntien alle prosenttiyksikön. Ahvenanmaan myöhempi ammattimainen merenkulku ja Maarianhaminan (perustettu 1861) kehittyminen satamana näkyy tilastoissa selvästi. Tutkimusajanjaksona sulhasia ei vielä juuri lainkaan kirjattu Ahvenanmaalla merimiehiksi tai muiksi merellisen ammatin harjoittajiksi kuten luotseiksi, vaan ammattinimekkeet viittasivat maaseutuelinkeinoihin tai kalastukseen, vaikka Ahvenmaalla ja muualla saaris-tossa luonnollisesti harjoitettiin rannikko- ja talonpoikaispurjehdusta.²⁸¹ Ah-

²⁷⁹ Hedenborg & Wikander 2003, 56; Moring 1996, 100.

²⁸⁰ Suomen Sukututkimusseuran ylläpitämä Hiski-tietokanta. Haut tehty toiminnoilla: 1) Tilastot vihityt koko maa 1800–1870. Viitattu 13.11.2014.

²⁸¹ Ahvenanmaan kasvu kauppamerenkulussa 1800-luvun lopussa näkyy avioliittolu-
vuissa selvästi. Siinä missä 1800-luvun alkupuolella merimiespareja ei esiintynyt juu-

venmaan tulokset kuvastavat yleisemminkin tutkimusajankohtaa: ammatillinen eriytyminen oli 1800-luvun alkupuolella vasta kehittymässä. Merimiehen ammatti kytkeytyi tarkastelujaksolla vielä selkeästi ulkomaakaupan privilegioituihin keskuksiin eli tapulikaupunkeihin ja niiden liepeille.²⁸² Maaseutupitäjät saivat oikeuden rajoittamattomaan ulkomaankauppaan ja omien merimieshuoneiden perustamiseen uuden merilain myötä 1873.

Merimiesavioliittojen vähäinen osuus kaikista avioliitoista heijastelee lähinnä sitä, että merimiehen työ oli yksittäinen kaupunkilaisammatti ja maatalouden ulkopuoliset ammatit ja statusnimekkeet jäivät makrotason väestötarkastelussa Suomessa auttamatta marginaaliin. Toisaalta erilaisia yhteiskunnallista asemaa kuvaavia nimekkeitä oli 1800-luvun yhteiskunnassa kuitenkin jo niin paljon, että ei ole mitään sellaista yksittäistä ryhmää tai titteliä, joka ylipäättään dominoisi avioliittotilastoja. Esimerkiksi avioliittoja, joissa sulhanen oli maatalouden perustyöläinen eli renki, ei samalla ajanjaksolla solmittu määrällisesti kuin hieman alle puolet enemmän kuin merimiesten avioliittoja (10 364 eli 1,8 % kaikista avioliitoista).²⁸³

Jotta voitaisiin luoda käsitys merimiesavioliittojen yleisyydestä niiden omassa elinkeinorakenteellisessa kontekstissa, koko maata tai maakuntaa mielekkäämpää on ulkomaankauppaa harjoittaneiden kaupunkien vertailu. Liitteessä 3 on tuotu ilmi solmittujen avioliittojen määrä suomalaisissa satamakaupungeissa 1800–1870 sekä merimiesavioliittojen osuus kaikista avioliitoista. Jos koko maan mittakaavassa merimiesavioliitot ehkä hukkuvatkin joukkoon, satamakaupungeissa merenkulku näkyi pastorin puheilla. Merimiehen kanssa avioituminen oli 1800-luvun rannikkokaupunkien naisten keskuudessa niin yleistä, että merimies-sulhaset morsiamineen muodostivat 1830-luvulta 1860-luvulle suurimman yksittäisen avioitujien sosiaaliryhmän. Suomen satamakaupunkien avioliitoista 10 % oli miehistöön kuuluneen merimiehen ja hänen kihlattunsa välinen. Merimiesavioliittoja solmittiin ajanjaksolla 1800–1870 määrällisesti eniten Porissa, Turussa, Kokkolassa ja Oulussa, joista viimeksi mainitussa eniten, lähes 750 avioliittoa reilusta 3100 avioliitosta. Nämä neljä kaupunkia ovat lukujen osalta vertailukelpoisia, sillä niistä kaikista vihkitietoja on käytävissä lähes koko ajanjaksolta.²⁸⁴ Turku ja Pori näkyvät vertailussa kaupunkina, jotka olivat huomattavia merenkulun keskuksia, mutta jotka olivat sosiaaliselta rakenteeltaan eriytyneempiä ja heterogeenisempiä kuin muut länsirannikon satamakaupungit. Niissä merimiesparit sekoittuivat muun kaupunkiväes-

ri lainkaan, vuosien 1870–1900 välillä Ahvenanmaalla solmituista 3 550 avioliitosta peräti 561 olisi ollut merimiesparien.

²⁸² Ahvenanmaan Itämeren ulkopuolisen merenkulun kehittymisestä 1800-luvun lopussa esim. Hagmark-Cooper 2008, 14–15.

²⁸³ Hiski-tietokanta. Haut tehty toiminoilla: 1) Tilastot vihityt koko maa 1800–1870. 2) Koko maa, vihityt, miehen ammatti dräng/dreng/renki, sjöm*/båts*/merim*. Viitattu 13.11.2014.

²⁸⁴ Suurin aukko on 18 viimeisen vuoden puuttuminen Oulua koskevista tiedoista. Tiedossa olevien lukujen perusteella on kuitenkin oletettavaa, että Oulussa merimiesavioliittojen määrä oli koko maan suurin sekä määrällisesti että todennäköisesti myös suhteellisesti.

tön joukkoon eivätkä dominoi tilastoja ylivoimaisella osuudella avioliitoista.²⁸⁵ Kokkolan ja Oulun tavoin Uudessakaupungissa, Kristiinankaupungissa, Pietarsaaressa ja Raahessa avioitujien sosiaalinen kirjo oli pienempi, ja merimiehet morsiamineen muodostivat pienimmälläänkin yli 20 % kaikista pareista. Satamakaupungissa, jossa joka toinen mies ei ollut merenkulkija ja joka toinen nainen merimiehen vaimo tai äiti, yhteisön jäsenten suhtautuminen merimiesten puolisoiden yksinäiseen vaimona oloon ei ollut yhtä omakohtainen ja jaettu kuin merielinkeinon läpikotaisin leimaamassa yhteisössä. Yksin avioelämänsä eläneitä naisia niissä oli niin paljon, että ilmiö oli näkyvä, mutta ei kaikille samastumispintaa tarjoava. Tämä tekijä on yksi syy valinnalleni tarkentaa analyysini Porin kaltaiseen sosiaalisesti epäyhtenäiseen merenkulkukaupunkiin.

Kaupungeittain tehty vertailu ei kata kaupunkien rajojen ulkopuolisten ympärysalueiden ja naapuripitäjien avioliittoja, mikä kaikkien 1800-luvun suomalaisten satamakaupunkien liepeillä kätkesi otaksuttavasti sisäänsä verrattain paljon merimiesavioliittoja. Tätä puutetta paikkaan jäljempänä tarkemmalta alueellisella analyysillä Porin ympäristöstä. Jotta ajallinen kehitys purjemenrenkulun kasvaessa sekä alalla tapahtuneet lyhyemmät nousu- ja laskusuhdanteet tulisivat paremmin esiin, esitän taulukossa 1 viiden vuoden välein tehdyn tarkastelun neljästä kaupungista (Pori, Uusikaupunki, Kristiinankaupunki ja Rauma).

²⁸⁵ Tästä huolimatta merimiehet olivat Porissa suurin yksittäinen avioitujien ryhmä. Merimiesavioliittojen vain 9 % osuus kaikista avioliitoista selittyy osittain tarkasteluajanjaksoilla. Ajanjaksoina 1800–1830 merimiesavioliittoja solmittiin vähän ja niiden määrä väheni tuntuvasti vastaavasti myös 1860–1870. Merimiesavioliittoisuus toisin sanoen painottuu 1830–1850-luvuille. Suomenlahden satamakaupungeissa merimiesavioliittoja oli vähän sekä määrällisesti että suhteellisesti. Esimerkiksi Helsingissä 162 merimiesavioliittoa 6604 avioliitosta muodostavat vain kolmen prosentin osuuden. (Liite 3.)

TAULUKKO 1 Merimiesavioliittojen määrä ja osuus kaikista solmituista avioliitoista Porissa, Raumalla, Uudessakaupungissa ja Kristiinankaupungissa 1830–1865²⁸⁶

	Pori	%	Rauma	%	Kris- tiin- kaupunki	%	Uusikau- punki	%	Yht. (%)
1830–1834	67/305	22	14/61	23	14/61	23	31/95	32	112 (24)
1835–1839	83/278	30	13/73	18	13/73	18	17/81	21	113 (26)
1840–1844	117/445	26	2/91	2	54/125	43	44/113	39	217 (28)
1845–1849	83/390	21	13/111	12	26/95	27	69/143	48	191 (26)
1850–1854	93/412	23	21/95	22	22/83	27	47/122	39	183 (26)
1855–1859	71/464	15	20/86	23			59/123	48	150 (22)
1860–1865	53/428	12					78/132	59	131 (23)*
Yht.	567/2722	21	56/383	15	129/437	30	345/809	43	1097 (25)

Lähteet: Arkistolaitoksen digitaaliarkisto <http://digi.narc.fi/digi/>; PKM, vihittyjen luettelo 1830–1865 (I Eb:1); UKA, vihittyjen luettelot 1793–1890; HisKi-tietokanta. <http://hiski.genealogia.fi/hiski/5iamaa?fi>; Porin kaupunki- ja maaseurakunta, vihityt 1772–1821, 1824–1900; Kristiinankaupungin kaupunkiseurakunta, vihityt 1722–1855; Kristiinankaupungin maaseurakunta, vihityt 1821–1861; Uudenkaupungin kaupunki- ja maaseurakunta, vihityt 1710–1870; Rauman kaupunki- ja maaseurakunta, vihityt 1759–1780, 1836–1860.

*luku ei puuttuvien tietojen vuoksi vertailukelpoinen

²⁸⁶ Sulhasen ammattinmeke sjöman, matros, coopvardiie/kofferdie sjöman, båtsman, coopvardiie/kofferdie timmerman. Ei käsitä nimekkeitä (sjö-)kapten, skeppare, kofferdieskeppare, styrman, konstapel, vaikka jälkimmäisellä statuksella merkityissä oli myös miehissä palvelleita merimiehiä. Myös entiset merimiehet sulhasen ammattinimekkeenä on rajattu tarkastelun ulkopuolelle, samoin epäselvyyden vuoksi pelkät kirvesmies-nimekkeellä (*timmerman*) esiintyvät ja uudelleen avioituneet merimiesten, kapteenien ja perämiesten lesket.

Taulukosta käy selvästi ilmi, että neljässä satamakaupungissa 35 vuoden aikana solmituista merimiesavioliitoista enemmistö sinetöitiin 1840-luvulla, ajanjaksona, jolloin solmittujen avioliittojen lukumäärä ylipäättään kasvoi tuntuvasti ja johon kasvuun juuri merimiesväestön nopealla lisääntymisellä, eli yhtäältä työperäisellä muuttoliikkeellä ja toisaalta kaupungissa jo asuvien miesten ryhtymisellä merimieheksi, oli suuri vaikutus.²⁸⁷ 2000-3000 asukkaan Uudessakaupungissa ja Kristiinankaupungissa sekä runsaan 6000 asukkaan Porissa laivanvarustus kasvoi pääelinkeinoksi samaan aikaan, 1800-luvun puoliväliin tultaessa. Kauppamerenkulun suhdanteet ja niiden aluevaihtelut näkyvät aviotilastoissa: Uudenkaupungin ja Kristiinankaupungin kanssa saman kokoluokan Raumalla merenkulun parhaat vuosikymmenet koettiin sitä vastoin ennen muuta 1800-luvun jälkipuoliskolla ja ne jatkuivat vielä vuosisadan vaihteeseen.²⁸⁸ Niinpä merimiesväestö perheineen muodosti Raumalla reilut 50 prosenttia väestöstä vielä 1890-luvullakin.²⁸⁹ Raumalta saatavissa olevat kirkonkirjatiedot ovat puutteellisia, mutta merimies-sulhasten yli 20 % osuus vihityissä 1850-luvulta alkaen viittaa siihen, että merimiesavioliitot olivat Raumalla yhtä huomattava osa avioliittomarkkinoita kuin kolmessa muussakin kaupungissa. Oletus saa vahvistusta Rauman merimieshuoneen vuoden 1878 raportista lääninhallitukselle: merimiehistä avioituneita oli peräti 47 % (175/375).²⁹⁰ Tästä lukemasta voi päätellä, että edellä mainittu paikallisen merimieshuoneen pyrintö rajoittaa perheellisten merimiesten tuloa alalle, ei täysin ottanut tuulta siipiensä alle.²⁹¹ Lukujen perusteella naineissa sulhasissa voi olettaa olleen nimenomaan merimiehiä eikä esimerkiksi renkejä, jotka vasta avioitumisen jälkeen ”muuttuivat” merimiehiksi.

Kokonaisuudessaan kaikkein merellisimmältä vihittyjen luetteloissa vaikuttaa Uusikaupunki, jossa papit saivat 1840-luvulta alkaen vihkiä keskimäärin lähes joka kolmannen, jopa joka toisen parin merimiehenä ja hänen morsiamenaan. Huomattava oli myös Kristiinankaupungissa tapahtunut merimiesparien lisäys 1840-luvulle tultaessa, jolloin merimiesavioliittoja solmittiin erityisen tiuhaan tahtiin vuosikymmenen neljän ensimmäisen vuoden aikana. Porissa merenkulun korkein piikki aviotilastojen valossa koettiin jo 1830-luvulla, jolloin merimiesavioliittojen määrä oli suhteellisesti korkeimmillaan, 30 % kaikista avioliitoista. 35 vuoden aikana vähintään 567 porilaisesta morsiamesta eli useammasta kuin joka viidennestä tuli merimiehen vaimo.

²⁸⁷ Saarinen 1972, 496–497 ei tosin pidä Porissa merenkulun työvoiman kysyntää merkittävänä vetävänä tekijänä kaupunkiin muutossa, koska kaupungissa oli jo valmiiksi paljon työvoimaa tarjolla.

²⁸⁸ Rauman merenkulun kasvusta Lybeck 2012, erit. 54–56.

²⁸⁹ Heino 2001, 38. Tosin väkilukutaulujen ja henkikirjojen antama informaatio poikkeaa toisistaan, siten että jälkimmäisten mukaan osuus olisi ollut vain hieman alle 40 %.

²⁹⁰ TMA, Turun ja Porin lääninhallitus, Lääninkanslian arkisto: Laivoja ja merimiehiä koskevat ilmoitukset 1840–1890 (Eed:2).

²⁹¹ Ks. edellä Lybeck 2012, 264.

Syventäviä silmäys Poriin

Merimiesavioliittojen suuri määrä Porissa on linjassa sen kanssa, että merimiesväestöä laskettiin 1840-luvun alussa olleen noin 23 % kaupunkilaisista.²⁹² Kyseisessä laskelmassa tosin ovat mukana myös laivojen päällystö, iäkkäät, entiset merenkulkijat ja perheenjäsenet. Vihkitietoihin perustuva tutkimustulos osoittaa nimenomaan tavallisten merimiesten ammatillisen aktiivi-ian ja avioliiton-solmimisen limittymistä samaksi elämänvaiheeksi sekä merimiesten leimavuutta kaupungin ja ympäryspaikkojen avioliittokentässä.

Taulukossa 1. sisällytin lukuihin kaupunkeja ympäröivien maaseurakuntien tiedot. Taulukossa 2. esitän erikseen, miten merimiesavioliitot sijoittuivat Porissa kaupunkialueelle ja ympäröivään maaseurakuntaan. Merimiesten osuus nousee siten huomattavaksi, ei ainoastaan kaupunkilaisammattien vaan myös lukuisten eri maaseutuelinkeinoihin viittaavien sulhasten ammattinimekkeiden joukossa. Kaupunki ympärysalueineen oli erityisesti merenkulun kasvun huippuvuosina eli 1830-luvulta 1850-luvun alkuun nuorten merimiesparien ”pesimisaluetta”. Mikään muu yksittäinen miesten ammattiryhmä ei kauppiaiden, käsityöläisten, virkamiesten, työmiesten, tehdastyöntekijöiden, papiston, sotilaiden ja muun väestön kansoittamassa kaupungissa tai maaseurakunnan puolella talollisten, rusthollarien, torpparien, muonamiesten, lampuotien, mäkitupalaisien, itsellisten tai renkien joukossa muodostanut vastaavalla tavalla koko jaksolla yli 20 % osuutta kaikista avioliitoista muodostavaa osuutta. Esimerkiksi kaupungin suojelustyömiehiä morsiamineen vihittiin samalla tarkastelujaksolla huomattavasti vaatimattomampi määrä, yhteensä 154 paria eli he muodostivat vain 6 % kaikista solmituista avioliitoista.²⁹³

Maaseurakuntien mukaan lukeminen on paitsi aineiston sanelema tekijä (yksi ja sama lähde Kristiinankaupunkia lukuun ottamatta) myös mielekästä, sillä itsessäänkin verrattain agraariset kaupunkiyhteisöt elivät kiinteässä taloudellisessa ja sosiaalisessa yhteydessä ympäröivän maaseudun kanssa. Ei ole yllätys, että 15 % (84/567) merimiesavioliitoista solmittiin maaseurakunnan puolella (taulukko 2.). Maaseurakunnissakin vihityt merimiesparit liittyivät usein jo valmiiksi kaupunkiyhteisöön: tyypillisimmin morsian oli kotoisin jostain maaseurakunnan kylästä, mutta sulhanen kaupungista. Useimmiten morsian muutti vihkimisen jälkeen kaupunkiin, minkä voi päätellä esimerkiksi ensimmäisen lapsen syntymäpaikasta.²⁹⁴

²⁹² Saarinen 1972; Rannaste 1983.

²⁹³ Haku tehty HisKi-tietokannassa hakuehdoin: Pori vihityt 1830–1865, tulosta enintään 1000 osumaa hakuehdoilla sulhasen ammatti arb* (arbetskarl) tai försv* (försvars-karl).

²⁹⁴ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

TAULUKKO 2 Porissa solmittujen merimiesavioliittojen²⁹⁵ osuus kaikista avioliitoista sekä niiden sijoittuminen kaupunki- ja maaseurakuntaan 1830–1865

	Kaikki avioliitot	Joista merimiesavioliittoja (%)	Merimiesavioliitot /msrk	Merimiesavioliitot /ksrk	Pelkkä kuulutus
1830–1835	365	86 (24)	14	72	
1836–1841	399	122 (31)	25	97	
1842–1847	472	94 (20)	12	82	
1848–1853	499	125 (25)	12	113	7
1854–1859	559	87 (16)	17	70	
1860–1865	428	53 (12)	4 *	49	
Tot.	2722	567 (21)	84	483	

Lähde: Arkistolaitoksen digitaaliarkisto <http://digi.narc.fi/digi/> TMA PKM, vihittyjen luettelo 1830–1865 I Eb:1.

msrk= Porin maaseurakunta

ksrk= Porin kaupunkiseurakunta

* vuosien 1864 ja 1865 tiedot puuttuvat

Mikä sai morsiamen muuttamaan asuinpaikkansa ja kirjansa sulhasensa perässä, vaikka tämä lähti pian vihkimisen jälkeen merille? Eikö torpan tyttären olisi ollut mahdollista jäädä vanhempiansa luokse tai eikö piian olisi suvaittu tapauskohtaisesti jäädä palveluspaikkaansa ainakin ensimmäisen merimatkan ajaksi ja lastentuloon asti? Esimerkiksi Maria Kristiina Danielintytär muutti tulevan miehensä Efraim Elgforsin perässä Poriin marraskuussa 1840 ja jätti piian työnsä Luvian Korpi-Marttilan talossa jo vähän ennen kuin avioliittoa oli solmittu.²⁹⁶ Oletettavasti selitys löytyy siitä, että pestuusopimus päättyi tyypilliseen tapaan syksyllä juuri parahiksi. Kesken vuosipestin lähteminen olisi saatanut johtaa jopa palkanmenetykseen.²⁹⁷ Tulevan puolison löytyminen, päätös jättäytyä pois tulevan vuoden pestuumarkkinoilta, avioliiton esteettömyyden varmistaminen ja kuulutusten hakeminen, vihkiminen ja uuteen kotiseurakun-

²⁹⁵ Sulhasen status määritelty kuten taulukossa 1.

²⁹⁶ Maria Kristina Danielintyttären tietoja ei löydy muuttaneiden kirjoista Porista eikä Luvialta, mutta Porin kaupunkiseurakunnan rippikirjamerkintä paljastaa Maria Kristiinan muuttaneen Poriin 16.11.1840 kun taas avioliitto solmittiin Luvialla 20.12.1840. Efraim Elgfors taas oli muuttanut Luvialta Poriin jo 14.11.1832. TMA PKM, kaupunkiseurakuntaan muuttaneiden luettelot 1833–1851 (I Ba1:3). TMA PKM, Kaupunkiseurakunnan, rippikirjat, Porin kaupunginkirkonkirja 1836–1842 (IAa1:17a). LSA, muuttaneiden luettelot 1817–1909.

²⁹⁷ Vuoden 1805 palkollissäännössä ei mainita palkollisen avioitumisen ja omilleen muuttamisen suhteesta pestuusopimukseen. Sen sijaan säännön kahdeksannessa luvussa käsitellään yksityiskohtaisesti pestuusopimuksen pitämistä ja seuraamuksia sopimuksen rikkomisesta. Ks. erityisesti Palkollissääntö 1805 Luku VIII 8§, jossa määritellään isännän oikeus noutaa palveluksesta ennen sopimuksen päättymistä karrannut palkollinen. Karkaamisesta voitiin tuomita puolen vuoden palkan menetykseen sekä karkaamisesta aiheutuneiden kulujen korvaamiseen.

taan muuttaminen saattoi olla tapahtumasarja, jossa ei aikailtu; kaiken tuli tapahtua miehen lyhyiden pestaustaukojen välillä.²⁹⁸

Poriin muutti merimiehiä sekä Satakunnasta että Varsinais-Suomesta, jonnekin verran Pohjanmaalta sekä yksittäistapauksittain sisämaasta. Porin kaupunkiseurakuntaan muuttaneiden kirjoissa esiintyy ani harvoin merimiehiä jo vihittyine vaimoineen yhdessä, samaan aikaan muuttaneina. Mies muutti edeltä, morsian jäljestäpäin.²⁹⁹ Valtaosa merimiesavioliitoista siis solmittiin kaupungissa, joskin on selvää, että merimieheksi myöhemmin ryhtyneen status ei vielä maaseudulla ollut merimies, eikä kaupunkilaisammatti siksi aina näy maaseudun vihittyjen luetteloissa. Sama koskee naisten statusta: Poriin muuttaneista joka vuosi oma merkittävä ryhmänsä olivat naimattomat piit. He saattoivat muuttaa kaupunkiin omine työperäisine motiiveineen, mutta avioitua myöhemmin kaupungissa jo asuvan merimiehen kanssa. Näin avioliitto oli oikeastaan samaan aikaan sekä maalainen että kaupunkilainen ja kaupunkiin muutto sekä työ- että avioliittoperustainen.

Yleissilmäys merimiesavioliittoihin ympäri maakuntaa välittää käsitystä siitä, että porilaiset merimiehet löysivät morsiamensa verrattain usein maalaisnaisista (LIITE 4.), joskin vallitsevasti kaupungin sisältä. Porin ja Rauman ulkopuolisissa Satakunnan seurakunnissa solmituissa merimiesavioliitoista (n=104) yli puolessa (n=60), mies oli kirjoilla Porissa, loput joko kyseisessä seurakunnassa, Raumalla, Kristiinankaupungissa tai kotipaikkaa ei ollut merkitty. Maakunnan maaseutupitäjistä merimiesavioliittoja solmittiin eniten rannikko- ja laivanrakennuspaikkakunnalla Luviällä, jopa 27 avioliittoa, joista 19 tapauksessa Porissa asuva merimies oli kosiomatkalla. Yksi kosijoista oli eurajokelaissyntyinen merimies Gustaf Luhr, joka oli ollut merillä Porista käsin vuodesta 1843. Joulukuussa 1848 hän anoi Porin merimieshuoneelta lupaa mennä talveksi Luviälle töihin. Töiden löytymisestä ei ole tietoa, mutta reilut kaksi kuukautta myöhemmin hän vei vihille Luvian kappeliseurakunnassa räätälintytär Maria Carolina Matintyttären.³⁰⁰

Lähes yhtä paljon kuin Luviällä merimiesavioliittoja oli odotetusti myös Porin naapuripitäjä Ulvilassa, jossa solmittiin myös eniten sellaisia avioliittoja, joissa merimies itsekin oli kirjoilla samassa pitäjässä. Tämä vahvistaa käsitystä siitä, että kaupunki saattoi tarjota ympärysalueilla asuville työtä ilman tarvetta muuttaa kaupunkiin. Olihan Ulvilan emäseurakunta, jonka lähimmät alueet sijaitsivat kaupunkia vastapäätä Kokemäenjoen rannalla, välittömässä tuntu-massa Porin kaupunkiympäristöön. Verrattain paljon avioliittoja solmittiin

²⁹⁸ Koska merimieshuoneen matrikkelit alkavat vasta vuodesta 1842 ei ole tietoa, missä määrin Efraim Elgfors oli kotimaassa talvella 1840. Vuosien 1833–1841 välillä hän oli joka tapauksessa tehnyt 17 merimatkaa Itämeren ulkopuolelle, joten näin tiivis työtahti ei antanut paljon aikaa valmistella avioliittoa ja muuttoaikeita. Porin merimieshuoneen matrikkelit (Ac:1) nro. 201.

²⁹⁹ TMA PKM, kaupunkiseurakuntaan muuttaneiden luettelot 1833–1851 (I Ba1:3).

³⁰⁰ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta erit. TMA. Porin merimieshuoneen arkisto; Matrikkeli (Ac:1). LSA: Vihittyjen luettelot 1821–1875; Porin kämnerinoikeuden arkisto: Tuomiokirjat 28.6.1853; 15.8.1854; Turun tuomiokapitulin arkkihiippakunnan arkisto: Kihlaus- ja avioerohakemukset 1855, hakemus nro 114.

myös Eurajoella, joka oli sekä raumalaisten että porilaisten merimiesten avioliittoympäristöä. Yksittäisiä merimieshäitä tanssittiin lisäksi Ahlaisten, Noormarkun, Nakkilan ja Merikarvian seurakunnissa.

Merimiesten morsiamet saattoivat tulla ympäri maakuntaa. Myös muiden kaupunkilaisammattien edustajat löysivät toisinaan puolisonsa pitäjistä, joten ilmiö ei rajoittunut vain merimiesavioliittoihin. Heikki Ylikangas esittää, että 1700–1800-lukujen puolisonvalintamekanismeissa lähinnä ylemmät säätyryhmät hakivat puolisonsa kotipitäjää kauempaa. Omasta kylästä naiminen lisääntyi hänen mukaansa 1800-luvulle tultaessa, koska ne väestöryhmät, tilattomat ja talolliset, jotka muutoinkin olivat etsineet puolisonsa läheltä, kasvoivat.³⁰¹ 1800-luvun porilaisten avioliittomarkkinoilla tämä ei näytä pitäneen paikkaansa, sillä kaupungissa asuneet merimiehet samoin kuin muutkin miehet löysivät puolisonsa jossain määrin koko maakunnan alueelta. On toki mahdollista, että he itsekin olivat alun perin kotoisin morsiamensa kotiseurakunnasta tai lähistöltä. Näin oli esimerkiksi molemmissa edellä mainituissa Efraim Elgforsin ja Gustaf Luhrin tapauksissa. Mutta mikäli näin oli, ilmentää se, että merimiesten kaltaisilla liikkuvaa työvoimaa edustaneilla tilattoman väestön nuorilla miehillä oli edelleen sosiaalisia siteitä alkuperäiseen kotipitäjäänsä huolimatta maalta kaupunkiin tapahtuneesta siirtolaisuudesta ja ulkomaille purjehtimisesta. Tämä on omiaan vähentämään mielikuvia merimiehestä kotiyhteisöstään vieraantuneena seikkailijana. Luhrin tapauksessa sidos kotiseutuun ei kuitenkaan jarruttanut karkaamista ja katoamista Lontooseen vain kolme vuotta avioitumisen jälkeen. Myöhemmin palaan maaseutu-taustan vaikutuksiin merimiesavioliiton elämäntapa-alueissa.

Laivanvarustusyrittäjyyden kasvu muodosti tietyn sukupolven nuorille palkkatyöläisperheen perustamisen taustatekijän. Kun kaupungin kauppalaivasto oli vuonna 1840 suurimmillaan, solmittiin myös vuotuinen ennätys merimiesavioliittoja, 38 kappaletta. Merimiesten avioitumisen yleisyys korostuu tarkastelujakson alkupuolella, erityisesti juuri vuosina 1839–1840, jolloin kaksi viidestä vihitystä parista oli merimiehiä morsiamineen. 1830–1840-luvulla ensimmäisen avioliittonsa solmineet, noin 20–30-vuotiaat merimiehet ja heidän puolisonsa muodostavatkin sukupolven, joille tarttuminen jo jonkin aikaa kasvaneeseen merenkulun työvoiman kysyntään, oman kotitalouden perustaminen sekä maaseutupaikkakunnilta kaupunkiin muuttaneiden tapauksessa uuteen paikallisyhteisöön asettuminen osuivat samaan ajankohtaan. On mahdollista, että merenkulun nousukausi ja sen luoma välttämättömin taloudellinen turva mahdollistivat välillisesti useampien vähävaraisten nuorten ihmisten avioliiton solmimisen ja kotitalouden perustamisen kuin jos vastaavia toimeentulonäkymiä ei olisi ollut näköpiirissä.³⁰² Nämä kotitaloudet olivat toki vastaa-

³⁰¹ Ylikangas 1968, 26–27.

³⁰² Kari Pitkänen katsoo, että kaupungit pystyivät tarjoamaan maaseutua paremmin edellytykset avioliiton solmimiselle ja perheenperustamiselle, sillä avioituneisuus oli 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa voimakkaan laskusuuntaista maaseudulla, kun taas kaupungeissa 20–44-vuotiaiden miesten ja naisten avioituneisuus pysyi suurin piirtein samalla tasolla 1860-luvulta 1930-luvulle. Pitkänen 1981, 286–297.

vasti ensimmäiseksi vaarassa hajota ja joutua taloudelliseen ahdinkoon kaup-pamerenkulun joutuessa laskusuhdanteisiin tai ulkoisten tekijöiden kuten so-dan seisauttamaksi. 1860-luvulle tultaessa on selvästi huomattavissa, että sul-hasten ammattivalikoima kirjavoitui ja merityövoiman näkyvyys avioliitto-markkinoilla väheni. Tuolloin solmituissa merimiesavioliitoissa oli lisäksi jo mukana toisen tai kolmannen avioliiton solmineita leskiä, pienemmässä määrin myös eronneita.

Puoliso omasta säätyryhmästä

Satamakaupunkien nuorten kihlaus- ja seurustelutavoista on mahdollista löytää vain hyvin satunnaista tietoa. Merikaupunkien yleisesityksissä mainitaan merimiesten lähtiessä ja palatessa järjestetyt tanssit miesten ja naisten tutustumis-paikkana.³⁰³ Maaseudulla tuleva puoliso saattoi löytyä kirkkomatkalta, kyläjuh-lista, talkoista tai perhejuhlista. Markkina-aika oli vastakkaisen sukupuolen kohtaamiseen otollinen tilanne niin rintamailla kuin kaupungeissa.³⁰⁴ On jonkin verran näyttöä siitä, että naiset seurustelivat merimiesten kanssa avioliiton kal-taisissa olosuhteissa jo seurustelu- tai kihlusaikana. Ensimmäisen lapsen syn-tymää ennen avioliittoa tai pian sen solmimisen jälkeen on tyypillisesti pidetty todisteena tilattoman väestön esiaviollisen seurustelun tavallisuudesta ja sen kuulumisesta kansankulttuuriin etenkin Länsi-Suomessa. Tärkeintä oli, että raskauteen johtanut yhdyntä johti avioliittoon.³⁰⁵ Myös vähintään kymmenen prosenttia merimiespareista sai ensimmäisen lapsensa ennen avioliiton solmi-mista tai pian sen jälkeen.³⁰⁶ Aiemmin kuin yhdeksän kuukautta vihkimisestä syntyneiden lasten ohella myös asumisesta tai palvelusten vaihdosta kertovien lähteiden kautta on mahdollista löytää viitteitä siitä, että tavallisille ihmisille yhteiselämän aloittamista määrittelivät muutkin tekijät kuin suhteen virallista-minen papin edessä. Porilaiset Gustafva Ramstedt ja merimies Gustaf Hydén henkikirjoitettiin vuonna 1840 pariskuntana saman katon alle jo kihlusaikana. Samoin kirjattiin merimies Johan Grandell morsiamensa Lovisa Lindgrenin ja heidän kihlusaikanaan syntyneen lapsensa kanssa.³⁰⁷ Merimies Jacob Lindgren ja asui 1830 veljensä Abrahamin kanssa työmies Matts Rosengrenin tontilla vuokralaisena ja suuresta vuokralaisjoukosta 30-vuotias Jakob Lindgren ja 28-vuotias Maria Helena Stenman mieltäyivät toisiinsa. Miestä ei haitannut naisen helmoissa pyörivä parivuotias Maria Emelia, jonka isästä ei ollut tietoa. Lind-gren vei naapurinsa vihille jo saman vuoden aikana ja sai tämän kanssa saman

³⁰³ Paulaharju 1925, 144; Norrvik 1999, 444–445.

³⁰⁴ Lukkarinen 1933, 45.

³⁰⁵ Esim. Lukkarinen 1933, 15; Moring 1994, 110–111; Saarimäki 2010, passim; Miettinen 2012, 199–209. Esiaviollisen seurustelun tavallisuudesta myös ylempien säätyryhmi-en keskuudessa ks. Keskinen & Vainio-Korhonen 2015, 150–162.

³⁰⁶ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta. Osuus on arvioitu niistä henkilöistä, joista sekä vihkimisajankohta että ensimmäisen lapsen syntymäajankohta ovat tiedossa. Todellinen osuus saattaa olla huomattavasti suurempi.

³⁰⁷ Turun ja Porin läänin henkikirjat 1840 (T: 37).

vuoden joulukuussa lapsen, Franz Jacobin.³⁰⁸ Fredrica Lindholm puolestaan pesi merimies Isaac Bergendahlin pyykkiä, hankki tälle vaatteita ja muita tarvikkeita sekä lainasi rahaa. Mutta kun avioon aikoneen parin välit viilenivät ja kihlaus purettiin, Fredrika marssi kämnerinoikeuteen saadakseen Isaacilta hyvityksen kaikesta hyvänä pitämisestä – korvattavaa kertyi hänen mukaansa hyvinkin matruusin kuukausipalkkaa vastaava summa (kuusi ruplaa 28 kopeekkaa).³⁰⁹ Miesten ja naisten välinen kaupungeissa toiminut mikrotalous, pienimuotoisilla palveluilla eläminen ja niistä hyötyminen, saattoi olla osa sukupuolten välisiä, mahdollisesti avioliittoon tähdänneitä suhteita.³¹⁰ Tarvittaessa niille osattiin laskea hinta.

Merimiesavioliittojen solmimisessa näkyi vain hyvin vähän viitteitä puhemieslaitoksesta, vaikka sitä on pidetty yhtenä sääty-yhteiskunnan puolisonvalinnan perusmekanismeista. Puhemiestä tarvitsivat niin varakkaammat kuin köyhempi väki, sillä tuleva puoliso ei välttämättä ollut ennalta tuttu ja tarvittiin ulkopuolista, objektiivista arvioitsijaa, täyttikö puolisoskandidaatti varakkaiden tapauksessa maineen ja varallisuuden, köyhemmän väen tapauksessa terveyden ja työkyvyn kriteerit. Nämä olivat ominaisuuksia, joiden arvioinnin saattoi ”ulkoistaa” myös toiselle.³¹¹ Ainoastaan Oulun vihittyjen luettelossa merimiespareilla mainittiin olleen toisinaan puhemies siinä missä muillakin ryhmillä.³¹² Toki kyse voi olla yksinkertaisesti siitä, että vain Oulussa puhemiehet kirjoitettiin luetteloihin, mutta muissa rannikkokaupungeissa ei. Toisaalta todennäköisemmältä vaikuttaa, että tulevat puoliset tutustuivat toisiinsa kaupunkiympäristössä ilman välikäsiä, esimerkiksi naapureina kuten Jacob Lindgren ja Maria Helena Stenman.

Naiset päätyivät avioliittoon pääsääntöisesti suoraan patojen ja tai-kinatiinujen, lypsykiulujen ja luutien, heinähankojen ja laskiämpäreiden äärestä, sillä suurin osa heistä työskenteli piikana avioitumishetkellä.³¹³ Piikoja oli 51 % (135/266) niistä merimiesten vaimoista, joiden avioitumishetken status on tiedossa. Lisäksi kaikkiin alempien säätyryhmien ammatinharjoittajien tyttäriin ja jopa talollisten tyttäriin kuuluneiden naisten status olisi saattanut yhtä hyvin olla vihkihetskellä piika, sillä monet heistä todennäköisesti tekivät jossain vaiheessa palveluspakon nojalla piian töitä kuten valtaosa työväestön, talollisten ja jopa alempien porvarien kuten käsityöläisten ja elintarvikekauppiaiden tyttäris-

³⁰⁸ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta. Turun ja Porin läänin henkikirjat 1830 (T: 22).

³⁰⁹ TMA Porin maistraatti ja raastuvanoikeus. Kämnerinoikeuden pöytäkirjat 24.8. ja 30.8.1830.

³¹⁰ Mikroluotoista ja vaihdantaloudesta 1600–1800-lukujen eurooppalaisissa kaupungeissa ks. esim. Fontaine 2014, 95–127.

³¹¹ Ylikangas 1968, 20–21, 28; Partanen 2004, 66.

³¹² OSA, vihittyjen ja kuulutettujen luettelo 1792–1854 (IEb:1); vihittyjen luettelo 1854–1886.

³¹³ Vuoden 1805 palkollissääntö määritteli piian työtehtäviksi yleiset sisä- ja ulkotyöt, erityisesti leipomisen, kehruun, kutomisen, navetanhoidon sekä ”kunkin paikkakunnan erityisten elinkeinojen vaatimat tehtävät. Vuoden 1805 palkollissääntö, Luku III 1§.

tä.³¹⁴ Piika-taustan vallitsevuutta kasvattaa se, että naisihmisiksi merkityt (qwinnan, qwinnpersonen, inhysesqwinnan) olivat usein aviottoman lapsen saaneita piikoja ja itsellisten (inhyses) tavoin he todennäköisesti elättivät itseään piikomista vastaavilla palvelustöillä ja käymällä esimerkiksi passaamassa juhliissa. Tyypillisestä hankaluudesta päästä käsiksi naisten avioliittoa edeltäneeseen toimeentuloon kertoo, että piikojen ohella muita omasta ammatinharjoittamisesta kertovia nimekkeitä oli vain muutamia: kamaripiika, taloudenhoitaja, tulitikkutyöläinen³¹⁵, sekä mielenkiintoiset yhdistelmät piika-leski (piga enkan) ja itsellis-piika (inhyses pigan), joista jälkimmäiset tarjoavat pienen kurkistuskusaukon siihen, että myös naineet naiset, lesket ja alaikäiset lapsetkin kilpailivat kaupungeissa piikojen kanssa osittain samoista työtilaisuuksista joko pestinä tai provisiopalkalla.³¹⁶

Enemmän kuin kahdeksan kymmenestä merimiehen puolisoista kuului taustaltaan työtätekevään säätyyn ja tilattomaan väestöön. He tulivat toisin sanoen samoista tai sosioekonomisesti huonommista lähtökohdista kuin sulhasensa.³¹⁷ Taulukossa 3 esitetty tulos on odotettavissa aiempien tutkimusten perusteella.³¹⁸ Vallitsevuutta rikkoivat yksittäiset kaupungin käsityöläisten, (suomalais)porvarien ja virkamiesten joukosta tulleet morsiamet, joiden tausta vaihteli aina aliupseerintyttäreistä lasimestarin tai asemaltaan työväestöä muistuttaneen räätälin tyttäreen. Morsianten statusnimekkeissä esiintyy lisäksi jonkin verran maaseudulle viittaavia isien titteleitä: torpparien, talollisten, rusthollarien, lampuotien ja vuokraviljelijöiden tyttären yhteenlaskettu lukumäärä (30) vahvistaa edellä esittämiäni väitteitä, että merimiesväestöllä palkkatyöläisryhmänä oli kytköksiä maaseutuun. Maalaismorsiamista, joiden sosiaalinen tausta on identifioitavissa, puolet (15) tuli maanomistusolosuhteista. Sulhasta ja morsianta yhdistävänä tekijänä saattoi näissä tilanteissa olla sosiaaliryhmää enemmän sama maantieteellinen synnyinpaikka.

³¹⁴ Esim. Lahtinen 2006, 47–48.

³¹⁵ 38-vuotias tulitikkutyöläinen Maria Reuter meni heinäkuussa 1862 naimisiin merimies Johan Isak Hangelinin kanssa. Hampus Julius Oldenburgin omistama Sofiegartenin Tulitikkutehdas perustettiin varsinaisesti vasta 1866, mutta Oldenburg pyröitti fosforitulitikkujen valmistusta jo vuodesta 1850 alkaen. Ennen vuotta 1865 tulitikkujen valmistus miellettiin kotiteollisuudeksi eikä siihen vaadittu ammattikunta- tai manufaktuurioikeuksia. Reuterin on täytynyt työskennellä Oldenburgin palveluksessa tässä tulitikkutehtaan esivaiheessa, mikä ei kuitenkaan ollut sanan varsinaisessa mielessä pienimuotoista kotiteollisuutta, vaan työllisti jo tuossa vaiheessa 360 työntekijää, joista suurin osa lapsia. Tulitikkutehtaasta esim. Saarinen 1972, 168–169.

³¹⁶ Naisten töistä ja palkkioista toisten kaupunkilaisten taloissa ks. Vainio-Korhonen 2006, 113–114.

³¹⁷ Tässä työssä en esitä taulukon 6. kaltaista esitystä sulhasten sosiaalisesta taustasta. Suuntaa antavat Rauman merimiesväestön osalta Jari Lybeckin laskelmat, joiden mukaan 1850–1874 merimiesuran aloittaneista 54, 3 % tuli kaupunkien työläisperheistä (isä työmies tai merimies) ja reilut 34 % kaupungin eri porvarisryhmistä (kauppiaas, kauppaporvari, käsityöläinen, laivuri). Loput olivat kalastajien, renkien, torpparien, virkamiesten tai aviottomien äitien poikia. Lybeck 2012, 251–256.

³¹⁸ Esim. Ylikangas 1968, 23–26; Lindgren 2013, 161–166, Teinonen 1984, 129–131.

TAULUKKO 3 Porissa ja Ulvilassa vihittyjen merimiesten vaimojen sosiaalinen tausta

• Työätekevä sääty ja tilaton väestö ³¹⁹	218 (82 %)
• Porvaristo ja virkamiehet ³²⁰	24 (9 %)
• Talolliset ³²¹	15 (6 %)
• Muut ³²²	9 (3 %)
• Yht.	266

Lähde: Merimiesten vaimojen henkilötietokanta (TMA PKM, vihittyjen luettelo 1830–1865 (I Eb:1); TMA USA, vihittyjen luettelot 1813–1859 (I Eb:3).)

Se, että ylempien säätyryhmien tyttäriä esiintyi merimiesten morsiamissa edes pienessä määrässä, ennakoii merimiehen vaimona olemisen sosiaalista monenkirjavuutta. Toiset saattoivat siirtää avioliittoonsa porvarissuvun, vaikkakin jo sammumassa olleen, sosiaalisia suhteita, nimeä ja mahdollisesti aineellistakin pääomaa. Esimerkistä käy vanhaa porilaista porvarissukua ollut Catharina Charlotta Wadén (1819–1860). Hänen isänsä porvari Henric Wadén ei enää kyennyt tarjoamaan kuusilapsiselle jälkikasvulleen vastaavaa asemaa kuin mihin hän itse 1780-luvulla oli syntynyt kaupunginvanhimman ja kaupungin rikkaimpiin kuuluneen kauppias Jacob Wadénin jälkeläisenä.³²³ Henric Wadénin talo ei sijainnut kaupungin keskeisillä paikoilla, vaan aivan kaakkoislaidalla Uudenkaupungin (viidesosa) kaupunginosassa. Porvarintytär Catharina Charlotta työskenteli piikana elintarvikekauppias Gustaf Adrian Bäckmanilla ennen avioitumistaan Kullaalta kotoisin olleen entisen rengin ja tulevan merimiehen Johan Henrik Lindqvistin (1814–1856) kanssa. Catharina Charlottan kaksoisveljestä, isän ja tämän isoisän mukaan nimetystä Henrik Erland Wadénista tuli niin ikään miehistöön kuulunut merimies, mutta hänen kohtalonaan oli 1882 menehtyä oman käden kautta Turun linnassa 62-vuotiaana elinkautisvankina. Myös toisesta veljestä tuli paikallisten laivanomistajien alainen ja sisar päätyi avioon muurarinkisällin kanssa. Tällaisista suvun sosiaalisen aseman laskua ilmentäneistä tekijöistä huolimatta Catharina Charlottan hyvällä sukutaustalla, kuten todennäköisesti myös sillä, että Johan Henrikin onnistui yletä ammattitaidottomasta merimiehistä laivatimpuriksi, oli epäilemättä merkitystä siinä, että porvarintytär ja renki-merimies saattoivat 1840-luvulla hankkia vaikutusvaltaiselta kauppias-kapteeni Henrik Wilhelm Thurmanilta yli 800 hopearuuplan

³¹⁹ Morsian piika, työmiehen tytär, torpparintytär, merimiehen tytär, itsellisnainen (inhysning, inhyseskvinna, kvinna, kvinnperson, inhyses-piga), lampuodin tytär, ajurin tytär, vuokratilajelijän (arrendator)tytär, itsellisen tytär, kalastajantytär, kamaripiika, taloudenhoitaja, itsellisen leski, puutarhurin tytär, rengin leski, työmiehen leski, tulitikkutyöläinen, piika-leski.

³²⁰ Käsityöläiset (13):Puusepän tytär, räätälin tytär, suutarin tytär, sepän tytär, lasinpuhaltajan tytär, hatuntekijän tytär, myllärin tytär, teurastajan tytär; Ylempi porvaristo ja virkamiehet (11): Porvarin tytär, kruununmittaajan tytär, porvarin leski, luotsin tytär, kihlakunnantuomarin tytär, aliupseerin tytär, mademoiselle.

³²¹ Talollisen tytär, rusthollarin tytär.

³²² Neito, kasvatintytär, leski. Neito-nimeke viittasi alun perin ylempiin säätyryhmiin, mutta etenkin 1800-luvun loppupuolella siitä tuli yhä demokraattisempi ilmaus naimattomalle nuorelle tytölle. Neito-morsiamia esiintyi tutkimusjoukossa seitsemän.

³²³ Wadén-suvusta ks. Keskinen 2012, erit.115, 133, 166.

suuruisen lainan ja sen turvin suuren kaupunkitontin nro 79 ½ useine asuinrakennuksineen ja navettoineen ja pitää kotieläimiä ja vuokralaisia ilmentäen näin merimiesväestön parhaimpaan osaan kuuluneiden elintaso, joka saattoi ylittää jopa Catharina Charlottan lapsuuden kotiolut.³²⁴

Aineisto on liian niukka otettavaksi kantaa siihen, missä määrin avioliitto merimiehen kanssa edusti alenevaa säätykiertoa naisille. Morsianten isien joukossa talolliset, rusthollarit, kruunun edustajat kuten aliupseeri, tuomari, luotsi ja kruununmittaaja, porvarit, käsityöläiset, käsityöläiset³²⁵ (ehkä räätäliä lukuun ottamatta) sekä naisen omana nimekkeenä säätyläistöön viittaavaa mademoiselle edustavat selkeästi merimiesväestöä ylempiä yhteiskuntaryhmiä. Heitä edusti morsiamista noin 11 % (31/266). Sen sijaan useita lähteitä yhdistelevä lukutapa voi auttaa ottamaan kantaa siihen, keille avioliitto ja sitä seurannut perhe-elämä ja sukupolvien ketjuun asettuminen ilmensivät sosiaalista laskua tai nousua. Pelkästä tittelistä tätä ei voi päätellä. Esimerkiksi yhtä viidestä rusthollarin tyttären statuksella avioliiton satamaan astelleesta määriteltiin nimekkeellä ”maattu nainen” (*lägrade kvinnan*), mikä viittasi yhteen tai useampaan aviottomaan lapseen sekä välttävään maineeseen.³²⁶ Toisaalta kyseisestä henkilöstä ei löydy minkäänlaisia maineen kyseenalaisuuteen liittyviä lähdehuomioita avioliiton ajalta. Kyseinen morsian oli siis merimiesväestöä huomattavasti parempaa syntyperää, mutta hänen kohdallaan sosiaalinen lasku oli tapahtunut ennen avioliittoa. Avioliitto merimiehen kanssa oli pikemminkin sosiaalisen aseman korjausliike kuin alamäki.

On esitetty, että 1800-luvulla heikkenivät erityisesti naisten mahdollisuudet käyttää avioliiton tikapuita sosiaalisen nousun välineenä. Sosiaalista laskua tapahtui säätyläisnaisille, jotka solmivat avioliiton varakkaan talollisen, ratsutilallisen tai käsityöläismestarin kanssa sekä talollisnaisille, jotka päätyivät naimisiin tilattoman väestön edustajan kanssa. Ylikangas selittää avioliiton kautta tapahtunutta naisten sosiaalisen aseman laskua miesten paremmilla ammattimahdollisuuksilla ja jäämisellä tyttäriä useammin perintötilan haltijoiksi.³²⁷ Kun

³²⁴ TMA PKM, Kaupunki- ja maaseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot (IC2:1)1830–1855; Kaupunki- ja maaseurakunnan vihittyjen luettelo (I Eb:1)1830–1865; kaupunkiseurakunnan rippikirja 1829–1835; Kaupunkiseurakunnan rippikirja 1843–1849 (I Aa1:18), Talonomistajat; Kaupunkiseurakunnan rippikirjat 1843–1849 (I Aa1:18a), Tilaton väestö. KA Suomen paloapuyhtiö /Finlands Almänn Brandskad bolaget, Pori palovakuutusasiakirja n:o 2918; Porin merimieshuoneen matrikkeli (Ac:1) nro 257; Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Perukirjat 1860–1861.

³²⁵ Käsityöläiset eivät kohoa yksiselitteisesti säätyhierarkiassa merimiesten yläpuolelle. Esimerkiksi räätäli saattoi olla alhaisemmassa asemassa. Lisäksi merimiehen asemalla oli merkitystä. Laivatimpurina työskennellyt merimies vertautui hyvinkin puuseppään.

³²⁶ Toisaalta aikaisempi tutkimus on yleisesti todennut, että aviottoman lapsen saaminen ei sinänsä merkinnyt skandaalia naimattoman naisen elämässä, mikäli hänen tukiverkostonsa muutoin olivat kunnossa. Oli pitkälti kirjaapitäneen papin tai kirkkoherran makuasia merkitsikö hän aviottoman lapsen saaneen naisen nimen perään, että tämä oli maattu (*lägrade*). Läheskään aina niin ei tehty. Toisaalta joissain tapauksissa merkintä laitettiin, jos aviottomia lapsia oli useita ja oli viitteitä prostituution suuntaan. Ks. esim. Miettinen 2012, 91; Saarimäki 2010; Markkola 1994.

³²⁷ Ylikangas 1968, 23–26.

talollisen tai rusthollarin tytär päätyi naimisiin kaupungissa asuvan merimiehen kanssa, taustalla saattoi olla sama ilmiö, jonka Maria Ågren havaitsi 1700–1800-lukujen Ruotsissa. Maanjakoa vältettäessä yhä useammat talollisten tyttäret saivat perintöosuutensa rahassa eivätkä kiinteänä omaisuutena. Tämä oli omiaan vauhdittamaan heidän sosiaalista laskuaan, sillä uudessa avioliitossa saadut perintörahat kuluivat yleensä elämiseen eikä niitä välttämättä sijoitettu mihinkään kiinteään tai tuottavaan omaisuuteen kuten taloon, peltoon tai eläimiin. Kaupunkilaisten joukosta löytynyt vaimo oli – mikäli hän tuli perheestä jossa jotakin perittävää oli – sinänsä yhtä hyvä naimakauppa kuin veljensä, koska kaupungissa molempia sukupuolia koski yhtäläinen perintöosuus.³²⁸

Avioliiton kautta määritelty sosiaalinen nousu merkitsee usein toiselle avioliiton osapuolelle sosiaalista laskua – mikäli mies ja vaimo nähdään avioliittokaupassa samanarvoisina. Toisaalta laskua ei välttämättä todellisesti tapahtunut, sillä niin talollisten kuin torpparien varallisuustaso oli monenkirjava ja monissa tapauksissa vakavarainen vuokratilijä saattoi – ainakin yhden sukupolven ajan – elää turvatummin kuin ylivelkaantunut talonpoika. Toisaalta kysymys sosiaalisesta laskusta tai noususta on epärelevantti pohdittaessa sitä, millaiseksi erisäätyisen tai eri yhteiskuntaryhmien edustajien avioliiton taloudellinen ja sosiaalinen synteesi muodostui konkreettisesti avioliiton aikana. Avioparien ja perheiden sosiaalisen aseman määräytyminen oli kiinni lukuisista muista tekijöistä, kuin naimakaupan osapuolten tittleistä. Ympäröivän yhteiskunnan ja yhteisön mahdollisuudet ja uhkatekijät sanelivat vähintään yhtä painavat ehdot sille, miten vakka oli kantensa valinnut. Catharina Charlotta Wadénin esimerkkitapaus edellä oli yksi harvoja, joissa status, isän nimi ja sukutausta riittivät kasvattamaan aineettoman pääoman niin suureksi, että se kartutti jossain määrin aineellistakin. Porvarissuvusta tullee merimies Joseph Reinhold Bernlundille (1805–1875) isän tai äidin nimellä taas ei ollut elämänsä aikana nähtävästi merkitystä. Hän päätyi avioon piika Fredrica Kynäsin (1805–1880) kanssa. Pariskunnalla oli kaksi pientä lasta ja kolmas vasta tuloillaan maailmaan, kun Bernlund syyskuussa 1831 tuomittiin salakuljetuksesta kahdeksaksi kuukaudeksi Viaporiin pakkotyöhön tai maksamaan pimeästi maahantuotujen tavaroiden vuoksi niiden arvo 460 seteliruplaa 99 kopeekkaa sekä 51 seteliruplaa 37 ½ kopeekkaa muiden tavaroiden arvosta. Matruusi Bernlundin todettiin olleen laiva *Aurorassa* salakuljetetun lastin todellinen kuljettaja laivuri Carl Johan Wikanderin sijasta.³²⁹ Tiedossa ei ole, onnistuiko hänen tämän koettelemuksen jälkeen jatkaa merimiesuraansa. Hän oli kuollessaan vuonna 1875 entinen merimies ja kirkonköyhä.³³⁰ 1800-luvun sosiaaliset nousijat ja laskijat olivat perhetaustansa ohella paljossa epäonnisten valintojen ja elämänsäkuuluun ulkoapäin vaikuttaneiden tekijöiden armoilla.

³²⁸ Ågren 2009, 104–110, passim.

³²⁹ Lähteenoja 1942, 149.

³³⁰ Joseph Bernlundin ura merimiehenä alkoi jo 1820–1830-luvulla eli paljon ennen merimieshuoneen ensimmäisen matrikkelin kokoamista eikä hänestä näytä olleen omaa matrikkelisivua myöhemmältä ajalta. Kuolintieto haettu HisKi-tietokannasta.

3.1.3 Avioitumisikä

Sekä porilaiset merimiehet että heidän vaimonsa olivat keskimäärin 25-vuotiaita, kun he solmivat ensimmäisen avioliittonsa. Ensimmäistä avioliittoaan solmivista miehistä painottuivat suurimpina ikäryhmät 23 ja 25 vuotta ja naisista 23 vuotta. Niiden miesten ja naisten kesken, joiden avioitumisikä on ollut selvitetävissä, esiintyy kuitenkin vaihtelua. Ensimmäistä avioliittoaan solmivista merimiesten morsiamista nuorin oli 16-vuotias merimiehen tytär, joka kii-ruhti helmikuussa 1856 naimisiin 29-vuotiaan sulhasensa kanssa. Syytä avioitumiseen ei ainakaan kirkonkirjatietojen perusteella ollut raskaus, sillä avioparin ensimmäinen lapsi syntyi 17- ja 30-vuotiaille vanhemmille vasta vuotta myöhemmin.³³¹ Iäkkäin merimiehen tuleva puoliso – kun siis toista avioliittoaan solmineet lesket ja eronneet jätetään huomiotta – oli 48-vuotias piiaksi tituleerattu nainen. Merimies-sulhasista nuorimmat olivat 18-vuotiaita ja vanhimmat odottelivat alttarille pääsyä 39-vuotiaaksi.³³²

1800-luvun Suomen mittakaavassa porilaiset, ensimmäistä avioliittoaan solmineet merimiehet ja tulevat merimiesten vaimot olivat hyvin tyypillisessä suomalaisen työväestön avioliiton solmimisikässä. Vuosisadan lopulla miehistä 29 % ja naisista jopa 41 % astui avioon 25 ikävuoteen mennessä.³³³ Tampereella työläisnaiset ja -miehet avioituivat keskimäärin 25–27-vuotiaana. Tekstiiliteollisuusvetoisen kaupungin naisvaltainen väestörakenne vauhditti erityisesti nuorten miesten tempaamista avioliiton ja perheenperustamisen maailmaan usein jo ennen kuin 25. syntymäpäivä oli koettu.³³⁴ 1870-luvun Helsingissä avioliittoa odoteltiin keskimäärin hieman kauemmin, miehet 28,8-vuotiaiksi ja naiset 27,2-vuotiaiksi.³³⁵ Merityöhön kytkeytyvä perheenperustaminen näyttää siis tapahtuneen hienoisesti varhemmassa iässä muiden työläisammattien ja teollisuustyön viitekehukseen nähden.

Kaikkialla Länsi-Euroopassa avioitumisikä oli ajanjaksolla 1600–1850 miehillä keskimäärin 27–28 vuotta ja naisilla 25–26 vuotta. 1800-luvun kuluessa avioitumisikä nousi hienoisesti – 1790-luvulla eurooppalaisten naisten keskimääräinen avioitumisikä oli 24,9 vuotta ja 1800-luvun kuluessa se nousi 25,2

³³¹ Mahdolliset keskenmenot eivät luonnollisestikaan näy kirkonkirjatiedoissa ellei kyseessä ollut kuolleena syntynyt täysaikainen sikiö.

³³² Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

³³³ Suomessa valtaosa väestöstä solmi edelleen vuosisadan lopussa (1890) avioliittonsa 20–30-ikävuoden välillä, siten että miehistä 29 % astui avioon 21–25-vuotiaana ja 38 % 25–30-vuotiaana ja naisista jopa 41 % 20–25-vuotiaana ja 23 % 25–30-vuotiaana. Suomenmaan Virallinen Tilasto VI: Väkiluvun tilasto. Yleinen katsaus väkiluvunmuutoksiin Suomessa 1891. Ynnä jälkikatsaus vuosikymmeneen 1881–1890. Taul. 4;5. <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/67296/vamu1890.pdf?sequence=1>. Viitattu 7.7.2015.

³³⁴ Markkolan otannan mukaan 1820-luvulla syntyneet tamperelaisnaiset avioituivat keskimäärin 25,9 vuoden iässä, miehet taas 24,7-vuotiaana. 1840-luvulla syntyneet avioituivat hieman myöhemmin, naiset keskimäärin 27,9-vuotiaana, miehet 25,1-vuotiaana. 1860-luvulla syntyneiden kohdalla avioitumisikä oli kohonnut vain miehillä, keskimäärin 27,5 ikävuoteen, kun taas naisille se oli hieman laskenut 26,2 ikävuoteen. Markkola 1994, 48–55.

³³⁵ Lindgrén 2013, 104–105, 120, Liitetaulukko 18.

ikävuoteen. Pitkän aikavälin keskiarvoihin ei ilmaantunut radikaalia muutosta vielä 1900-luvulle tultaessakaan. Avioitumisikä vaihteli kuitenkin sosiaaliryhmittäin. Ylempien säätyryhmien miesten avioituminen ei ollut yleisesti nuoruuteen liitetty tapahtuma, naisten kylläkin. Rahvaan avioitumisikää on tavallisesti pidetty verrattain korkeana, tilallisväestön avioitumisiän liikkua 1700–1800-lukujen vaihteessa 25–26 ikävuoden, mutta tilattoman väestön lähempänä 30. ikävuotta.³³⁶ Paikallisesti esiintyy todisteita erityisesti tilattoman väestön avioitumisiän noususta 1800-luvun aikana.³³⁷ Alimpien yhteiskuntaryhmien naisten on katsottu hankkineen piikomalla ja myöhemmin 1800-luvun lopulla teollisuustyössä ansioita ja kokemusta avioliiton varalle, mikä korotti avioitumisikää jopa likemmäs 40 ikävuotta.³³⁸ On kuitenkin mahdotonta ratkaista lykkäsikö esimerkiksi juuri työläisnaisten avioitumista taloudellinen pakko kerätä toimeentuloa itsenäisesti puolison löytymisen puutteessa vai mahdollisuus tulla toimeen yksinkin.³³⁹

Porilaisten merimiesten tulevat puoliset eivät useinkaan siirtäneet avioitumista ansioiden keräämisen vuoksi, vaan morsiamista 83 % oli alle 30-

³³⁶ Ranskassa naisten avioitumisikä nousi 1600-luvun lopulta 1700-luvun loppuun 24,3 ikävuodesta 26,7 kun taas Itä-Euroopassa ja Espanjassa 1700-luku, väestönkasvu ja teollistuminen eivät tuoneet vastaavaa muutosta avioitumisikään, joka oli kaiken kaikkiaan Länsi-Eurooppaa alhaisempi. Alueellisten vaihteluiden ohella eri yhteiskuntaryhmien välillä esiintyi suurta vaihtelua. Ruotsissa talolliset olivat 1800-luvun puolivälissä keskimäärin 29,7-vuotiaita (miehet) ja 25,9-vuotiaita (naiset) avioituessaan. Maattomat työläiset olivat sitä vastoin miehet arviolta 28,2-vuotiaita ja naiset noin 26,8-vuotiaita vihkihetskellä. Taalainmaalla tilattomien naisten taas huomattiin olleen aviomiestänsä keskimäärin vanhempia. Anderson 1980, 18. (Laskelmat perustuvat maaseutualueisiin); Gaunt 1983, 16–18; Markkola 1994, 48–54; Sirén 1999, 114–122; Moring 2003, 85–87; Keskinen 2012, 94–95; Hurl-Eamon 2013, 14.

³³⁷ Erit. Moring 1996, 97–101. Sen sijaan Pohjan, Sysmän ja Haminan alueen väestöhistoriaa tutkineen Jarl Lindgrenin mukaan mediaani-avioitumisikä jopa laski hienoisesti tai pysyi samana 1880-luvulta 1900-luvun alkuun. Lindgrenin tutkimassa kolmessa seurakunnassa mediaani-avioitumisikä oli 1880-luvulla noin 24-ikävuoden tuntumassa ja pysyi 23–24 ikävuoden tietämissä lukuun ottamatta Haminaa, jossa 1890-luvulla avioituneista suurin osa oli noin 27-vuotiaita. Avioitumisikä oli alhainen erityisesti suuren tilattoman väestön edustuksen vuoksi. Myös Lindgren katsoi, erityisesti Sysmän aineistoon nojaten, että tilaton agraariväestö ei noudattanut yleistä länsieurooppalaista perheenperustamismallia, jossa avioitumista lykättiin, kunnes riittävä toimeentulo oli saavutettu. Lindberg seuraa Hajnalin mallia ja pitää Sysmää esimerkkinä läntisen ja itäisen perhemallin rajapaikkakunnasta, jossa itäisen mallin eli alhaisen avioitumisiän vaikutus näkyy selvästi. Pohjan teollisuustyöväestö ja Haminan kaupunkityöväestö noudattivat suurin piirtein samanlaista kehityskaarta avioitumisiän laskiessa vähitellen 1830–1899 Pohjassa 24,8 ikävuodesta 22,8 ja Haminassa 26,1 ikävuodesta 24,1 ikävuoteen. Sysmässä sitä vastoin palkollisväki ja tilattomat solmivat avioliittoja 1830 keskimäärin 22, 7-vuotiaina, ja avioitumisikä vaihteli 1800-luvun kuluessa 21–24-ikävuoden tienoilla siten, että vuosisadan lopulla se oli 23,2 vuotta eli vain hieman kohonnut. Lindgren 1984, 95–100.

³³⁸ Esim. Gaunt 1983, 16–18; Markkola 1994, 48–54.

³³⁹ Vastaavia pohdintoja ks. Lindgrén 128–130. 1900-luvun alun Helsingissä työläisnaisten avioitumisikä laski 1800-luvun jälkipuoliskoon nähden, minkä voi tulkita johtuneen elintason ja palkkojen noususta: avioliittoa varten tarvittava ”pohjakassa” ansaittiin kokoon varhemmin. Toisaalta lasku voi kieliä miesten ja naisten ikäeroa korostaneen porvarillisen avioliittoihanteen läpilyönnistä, mutta myös yhtä hyvin siitä, että joillekin työläisnaisille avioliitto nuorella iällä oli taloudellisesti kannattava vaihtoehto.

vuotiaita. Pariskuntakohtaisesti aviovaimot saattoivat olla miestänsä tuntuvasti vanhempia, kuten esimerkiksi 32-vuotiaana 20-vuotiaan merimies Johan Gröns-
tenin nainut paimenentytär Christina Lovisa Bärlund. 25 avioliitossa 62:sta nai-
nen oli sulhastaan vanhempi, 29 avioliitossa tilanne oli toisinpäin ja yhdeksässä
liitossa puoliset olivat ikätovereita. Tampereen ja Helsingin työväestön kes-
kuudessa puolisoitten ikäerot jakaantuivat hyvin samaan tapaan: miehet olivat
vanhempia hieman yli 50 % avioliitoista, naiset olivat vanhempia hieman alle
40 % ja ikätovereita puoliset olivat 10–12 tapauksessa sadasta. 1900-luvun al-
kuun tultaessa vaimoan vanhempien miesten osuus kasvoi.³⁴⁰ Vaikka meri-
miehen vaimoksi päädyttiin verrattain nuorena, valtaosa naisista astui avioliit-
toon koettuaan jo työelämää eli työskenneltyään useita vuosia piikana. Tässä
mielessä ripiltä pääsyn ja avioitumisen väliin mahtui sekä miehillä että naisilla
tienaamisen ja ammattitaidon kerryttämisen ajanjakso. Eri asia sen sijaan on,
olivatko puoliset onnistuneet säästämään ansioistaan avioliiton varalle tai oliko
heillä lähiympäristössään sellaiseen käyttäytymiseen ylipäättään mallia.

Vuonna 1901 ilmestyneessä sosiologian klassikkoteoksessaan *Poverty: A
Study of Town Life* Seebom B. Rowntree esitti mallinsa toimeentulotason vaihte-
lusta työläisperheiden elämänkaaren aikana. 1800-luvun Yorkiin perustuvassa
tutkimuksessaan hän kuvaili työläisten pyrkivän säästämiseen ja jos mahdollis-
ta, kiinteän omaisuuden hankkimiseen, ennen avioliiton ja kotitalouden muo-
dostamista. Tämä nosti perheenperustamisikää. Rowntree esitti työläisen elä-
mässä juuri avioliittoa edeltävän ajan tilaisuutena säästää ja päästä toimeentulo-
tasossa köyhyysrajan yläpuolelle. Näin tekivät Rowntreen teorian mukaan eri-
tyisesti ammattitaitoiset työläiset, joilla oli ammattitaidottomia työläisiä enem-
män kykyä laskelmointiin ja tulevaisuuden suunnitteluun. Ammattitaidottomat
työläiset vastaavasti noudattivat lähinnä Rowntreen aikalaisen Frederic LeP-
layn urbaanin teollisuustyöväestön perhemalliksi hahmottelemaa niin sanotun
epävakaan perheen mallia, jonka keskiössä olivat sekä avioliiton solmiminen
niin pian kuin mahdollista että jälkeläisten itsenäistyminen niin pian kuin mah-
dollista.³⁴¹

1960-luvulla Cambridgen perhehistoriallinen koulukunta jatkoi Rownt-
reen ja LePlayn viitoittamaa tietä muotoilemalla niin sanotun eurooppalaisen
avioliittomallin (European Marriage Pattern, EMP). Tässä erityisesti Länsi-
Eurooppaan pätevässä mallissa miehet ja naiset lykkäsivät tietoisesti avioitu-
mista taloudellisesti vakaan tilanteen saavuttamiseen asti, mikä nosti naisilla
avioitumisiän 23 ikävuoden ja miehillä 26 ikävuoden tienoille – siis ikähaaruk-
kaan, jota porilainen merimiesväestökin aviokäyttäytymisessään noudatti.³⁴²

³⁴⁰ Markkola 1994, 51; Lindgrén 2013, 136–138.

³⁴¹ Rowntree 1906(2nd edition), erit. 137–140; LePlayn perhemalleista Anderson 1980, 23.
1800-luvun Yorkin on katsottu olleen vielä vuosisadan puolimaissa olleen vain vähän
teollistunut varhaismoderni kaupunki, mikä tekee siitä mielenkiintoisen vertailu-
kohdan suomalaiskaupunkeihin. Ks. myös Tilly & Scott 1978, 79–80.

³⁴² Mielenkiintoinen, kahden kokonaan eri tutkimusmaailman ristiriita on, että meri-
miesväestöä koskevissa tutkimuksissa 20–30 ikävuotta on pidetty osoituksena meri-
miesväestön matalasta keski-ikästä, mutta EMP:n muotoiluun johtaneessa perhehisto-
riassa 23–25-vuotiaana avioituneet ilmentävät myöhäistä avioitumisikää.

EMP:n mukaiseen malliin kuuluvat lisäksi hedelmällisessä iässä olevasta väestöstä naimattomana pysyneiden merkittävä osuus (10–12 %) sekä pienet ydinperheen ympärille muodostuneet kotitalousmuodostelmat vallitsevana perhetyyppinä. Mallia on pidetty yhtenä selittäjänä sille, miksi läntisestä maailmasta tuli maailman johtava talousalue uuden ajan alussa ja varhaismodernina aikana. Sen on katsottu lisänneen naisten panosta työmarkkinoilla, sovittaneen väestönkasvun taloudellisiin vaihteluihin sopivaksi ja edesauttaneen ihmilliseen pääomaan panostamista (koulutus) sekä ylläpitäneen ja synnyttäneen talouskasvulle edullisia kulttuurisia arvoja ja instituutioita.³⁴³ Esimerkiksi Tracy Dennison ja Sheilagh Ogilvie ovat esittäneet teoriaa vastaan kritiikkiä. Heidän mukaansa EMP ei esiintynyt puhtaimmillaan Englannissa ja Hollannissa, jotka olivat talouskasvun veturit, vaan esimerkiksi Belgiassa, Tanskassa, Itävallassa ja Ruotsissa, joissa huomattavaa ”talousihmettä” ei tapahtunut. Esimerkiksi avioitumisikä oli Englannissa ja Hollannissa huomattavasti matalampi kuin Pohjoismaissa ja itäisessä Keski-Euroopassa, siis niin sanotun Hajnalin linjan itäpuolella.³⁴⁴ Väestö- ja perhehistorioitsija Beatrice Moring huomauttaa aiheellisesti, että käsitys menneisyyden ihmisten avioliitto- ja perheenperustamiskäyttäytymisestä on perustunut vahvasti ajatukseen rationaalisista toiminnoista, jotka pyrkivät varmistamaan itselleen ja jälkeläisilleen mahdollisimman edulliset selviytymisedellytykset ihmislajin keskinäisessä eloonjäämiskamppailussa.³⁴⁵ Esimerkiksi piian ja rengin työtä avioitumista edeltävänä elämänvaiheena on usein perusteltu varojen ja taitojen kerryttämisenä tulevaa avioelämää varten, vaikka samaan aikaan kyse oli sääty-yhteiskunnan epäitsenäiselle väestönosalle osoittamasta pakosta toimia palveluksessa. Lisäksi on muistettava, että palkollisen tehtävät eivät välttämättä jääneet taakse hääkellojen soidessa.

³⁴³ EMP jakoi Euroopan itäiseen ja läntiseen alueeseen, joita selitettiin ennen muuta itäisen ja läntisen kulttuuripiirin eroilla paikallisten taloudellisten olosuhteiden huomiointamiseksi sijaan. Suomi asettui tässä John Hajnalin mukaan kutsutun Hajnalin linjan raja-alueelle. Sirén 1999, 106–108. Waris 2003, 493. EMP:n ja Hajnalin linjan kritiikistä ks. Dennison & Ogilvie 2014, 651–693.

³⁴⁴ Dennison & Ogilvie 2014, 651–693. Samoin mallilla on selitetty myös sitä, miksi Pohjois-Eurooppa, erityisesti Englanti ja Hollanti, menestyi taloudellisesti Etelä-Eurooppaan nähden Mustan surman (1347–1352) jälkeen. Koska EMP:n peruspiirteet, korkea avioitumisikä, huomattava naimattoman väestön osuus ja ydinperhevaltaisuus näyttivät Dennisonin ja Ogilvien aineistossa pätevän joiltain osin hyvin eripuolella Eurooppaa, he kiistävät koko EMP:n monoliittisyyden ja Triestestä Pietariin vedetyn Hajnalin itä-länsijaottelun. Onkin oletettavaa, että ilmestyessään Cambridgen koulukunnan tutkimuksen liittyivät tiedostamattaan kylmän sodan aikaiseen tilanteeseen, jossa rautaesiripun olemassaolo vaikutti myös tiedepolitiikkaan.

³⁴⁵ Moring 1996, 91–113; Moring 2003, 77–109. Cambridgen koulukunnan pioneeriäytöä seuranneet perhehistorioitsijat ovat pyrkineet tarkistamaan kulttuuripiirien rajanvetoja Euroopan kartalla, mikä toisaalta on saanut tutkijat huomaamaan, että itä-länsijaon sijaan Euroopassa näyttää vallineen useita rinnakkaisia ja paikallisia avioliittomalleja, joilla on tiivis yhteys paikallisiin taloudellisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin. Toisaalta sellaiset kulttuuriset tekijät kuten luterilaisen kirkon rippikoulu aikuistumisriittinä, aikuisuuden alkaminen myös verotuksellisessa ja työvelvollisuuden mielessä 15–16 ikävuoden jälkeen sekä viimein avioitumisiän säätely laissa naisille 15 ikävuoteen ja miehille 18 ikävuoteen sinänsä lykkäsivät avioitumisikää 20 ikävuoden tienoille.

Myös Rowntreen teoria sisälsi vahvan oletuksen aviokäyttäjymisen laskelmoinnista ja rationaalisuudesta. Vakavaraisimmat työläiskotitaloudet olivat Rowntreen mukaan niitä, jotka olivat perustamisajankohdassaan ottaneet riskin ja sitoneet likvidin pääomansa ja lainansa johonkin kiinteään kuten asuntoon. Nämä perheet laskivat sen varaan, että tullessaan työikäisiksi lapset auttaisivat saamaan kotitalouden jälleen vakaaksi. Myös Pohjoismaisessa, esiteollista työväestöä koskevassa tutkimuksessa on todettu työläisperheiden noudattaneen tämänkaltaista logiikkaa. Esimerkiksi Kristina Lilja ja Dan Bäcklund havaitsivat, että työläisperheet 1820-luvun Uppsalassa, Eskilstunassa ja Falunissa ottivat nuorena lainaa ja käyttivät sen asunnon ostamiseen. He kokivat kroonista köyhyyttä kun lapset olivat pieniä, mutta laskivat sen varaan, että kasvaessaan lapset auttaisivat jaloilleen pääsemisessä.³⁴⁶ Myös Porin merimiesväestöstä, lähinnä ammattitaitoisten merimiesten vakansseilla purjehtineista, on erotettavissa tällaisia talonomistajia, vuokralaisten ja kotieläinten pitäjiä, hevosellaan kuormanajoa teettäneitä ja näin huomattavia lisätuloja kartuttaneita, jotka tekivät ”investointejaan” joskus jo perhe-elämän alkaessa. Edellä esitelty Catharina Charlotta Wadén ja Henric Lindqvist kuuluivat heihin, sillä Johan Henrik Lindqvist teki kaupat perheen tulevasta kaupunkitalosta jo ennen parin avioitumista. Kuolinpesältä ostettu kiinteistö oli hyvä kauppa, sillä tontin toisessa asunnossa asui valmiiksi tuloja tuovia vuokralaisia, joiden asumisoikeuden oli sovittu jatkuvan kuolemaan asti.³⁴⁷

Valtaosa merimiesperheistä asui kuitenkin vuokralaisina, alivuokralaisina tai muissa tilapäisissä asumisjärjestelyissä. Vastaavasti enemmistö merimiehistä oli avioliiton solmimishetkellä ammattitaidottoman merimiehen asemassa eikä aseman korotusta tullut välittömästi perhe-elämän alettuakaan. Jungmannit, puolimatruusit ja kokit yhteen laskien yli puolet avioliitossa olleista merimiehistä toi kotiin ammattitaidottoman merimiehen palkkaa.³⁴⁸ Niinpä suurin osa eli Rowntreen mallia vastaamattomissa ”epävalmiissa” olosuhteissa: avioliitto solmittiin verrattain nuorella iällä ilman, että suoranaista valmista taloudellista perustaa kotitaloudelle oli ehditty rakentaa.³⁴⁹ Merimiesten avioliittomarkkinat näyttävät noudattavan EMP:n logiikkaa, mutta syyt sille tuntuvat löytyvän muista tekijöistä kuin optimoidusta perheenperustamissuunnittelusta. Väitteelläni palaan johdannossa esittämäni oletukseen siitä, että merimiesperheiden muodostamat kotitaloudet eivät perustuneet ensisijaisesti sukupolvien jatkumon pitämiseen ennallaan, vaan niiden olemassaolon perusteet punnittiin vuosi - kenties tarkemmin ottaen miehen pesti kerrallaan.

Moringin näkemyksen mukaan sekä perhekokojen pienentyminen että avioitumisiän nousu 1800-luvulla liittyvät selkeästi väestön proletarisoitumi-

³⁴⁶ Lilja & Bäcklund 2013, 171–189.

³⁴⁷ KA Suomen paloapuyhtiö/Finland Almänn Brandskad bolaget, Pori palovakuutusasiakirja n:o 2322; 2623; 2918.

³⁴⁸ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta. Tarkasteluun valittu vain sellaisia merimiehiä, joiden merimiesura kesti useita vuosia ja matkoja.

³⁴⁹ Palaan tähän tematiikkaan kotitaloutta ja sen muuttuvaa kokoonpanoa käsittelevässä alaluvussa.

seen, eikä siihen, että Pohjoismaat olisivat osa läntistä perhemallia. Tästä konkreettisoitumana Moring pitää muonarenkien eli perheellisten renkien sekä muiden perheellisten maataloustyöläisten yleistymistä. Elämänvaihepalkollisuuden sijaan työntekijä sitoutui palkolliseksi koko iäkseen ja toi isännän työvoimaksi myös vaimonsa ja lapsensa. Erityisesti niiden sosiaaliryhmien avioitumisikä oli korkea, jotka olivat riippuvaisia yhdestä toimeentulomuodosta, toisin sanoen sellaisten palkkatyöläisten, joilla ei ollut hätävaranaan oikeutta maankäyttöön.³⁵⁰ Toisaalta ydinperheet yleistyivät, koska juuri kaikkein köyhin väestönosa alkoi enenevässä määrin ”tulla pois toisten nurkista” ja muodostaa omia, itsenäisiä ruokakuntiaan.³⁵¹ Kaupungeissa kisällien ja merimiesten perheellistyminen näyttää liittyvän samaan kehitykseen.

Palkkakustannusten minimoimiseksi miehiä kannatti palkata laivaan kokkeina, jungmanneina ja puolimatruuseina ennemmin kuin matruuseina, timpureina, puosuina ja konstaapeleina. Suurilla aluksilla tarvittiin eniten ammattitaidotonta työvoimaa fyysistä voimaa vaatineisiin työsuorituksiin.³⁵² Vaikka kaikkia tehtäväryhmiä tarvittiin, vakanssi ei aina kertonut todellisesta ammattitaidosta tai kokemuksesta, sillä työtehtäville ei ollut olemassa yleisiä kriteerejä. Ammattitaidon ja vakanssiarvon arvioivat aina kapteeni ja laivanomistajan subjektiivisin perustein ja periaatteessa jokainen pestuutilanne oli uusi arviointitilanne.³⁵³ Näin ollen perheenisät eivät juurikaan voineet laskelmoiden odotella ylenevänsä urallaan ennen perheenperustamista, sillä korkeampia pestejä ei välttämättä ollut odotettavissa. Ammattitaidon ja vakanssin suhde oli selkeä silloin, kun ensimmäistä kertaa merille lähtevä mies pestattiin kokiksi tai jungmanniksi.

Moni aviomies ja perheenisä teki kuitenkin koko uransa ajan ammattitaidottomaksi merimieheksi määritellyn laivatyöläisen töitä kokematta ylennystä matruusiksi. Tämä koski etenkin Itämeren ulkopuoliseen purjehdukseen osallistuneita. Esimerkiksi Johan Isak Söderlund (1835–1900) aloitti merimiehenä 24-vuotiaana vuonna 1859. Vuoteen 1870 mennessä hän oli perustanut perheen piika Katarina Granqvistin kanssa, saanut kaksi lasta ja tehnyt yhteensä kymmenen merimatkaa, joista viimeisin ja kauimmaisoin oli vienyt hänet Länsi-Intiaan. Matkoista seitsemän hän oli tehnyt jungmannina ja kolme viimeistä puolimatruusina hänen vaihtaessaan Länsi-Intian torpparin mökkiin Porin maaseurakunnan Yyterin kartanon alustalaisena.³⁵⁴ Tavatonta ei ollut myöskään pestin alennus ammattitaitoisesta ammattitaidottomaan vakanssiin esimerkiksi silloin, kun pestien välillä oli taukoa tai kun laivanomistaja, kapteeni ja laiva vaihtuivat. Aseman vaihdokseen saattoivat vaikuttaa myös matkan pituus, toisin sanoen rajoittuiko matka Itämerelle, sekä aluksen koko. Margareta Jaakontytär Lindbergin toinen puoliso Adolf Ståhl (1816–1857) oli Porin merimieshuoneessa kirjoilla vuodesta 1837. Hänen uransa kesti lähes kaksikymmen-

³⁵⁰ Moring 1996, 101; Moring 2003, 83–84, 103.

³⁵¹ Esim. Sirén 1999, 59; Waris 1999, 60–61; Partanen 2004, 126–131.

³⁵² Ojala 1999, 160–161.

³⁵³ Kaukiainen 1991, 111.

³⁵⁴ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta; Porin merimieshuoneen matrikkeli Ac:2 nro. 1596.

tä vuotta ja hänen tyypillisin toimenkuvansa oli matruusin pesti Lyypekkiin menevillä kuunareilla. Kuitenkin kahdella viimeisellä matkallaan hän nautti ainoastaan puolimatruusiin palkkaa.³⁵⁵ Neljäkymmenvuotiaan, luultavasti jo sairastelevan miehen työtehon saatettiin katsoa laskeneen ja siten vakanssin aleneminenkin näytti luultavasti perustellulta.³⁵⁶ Agata Björkqvistin puoliso ja seitsemän lapsen isä Johan Fredrik Björkqvist (1812–1863) taas koki pysyvän pestinalennuksen vuodesta 1827 vuoteen 1863 asti jatkuneella urallaan muista syistä. 1840-luvun lopulla hänelle oli alettu Itämeren ulkopuolisilla matkoilla maksaa miehistön kokoneimman jäsenen eli puosun palkkaa. Eräällä matkalla *Eliida*-aluksen palatessa Cadizista Björkqvist oli katsonut kokemuksen tuomaksi oikeudekseen kieltäytyä ankkurin laskemiseen osallistumisesta Helsingörissä. Oletettavasti rangaistuksena niskoittelusta hän purjehti loppuelämänsä matruusina.³⁵⁷

Luontevin selitys, sille miksi merimiesten kaltaiset 1800-luvun agraari- ja kaupunkityöläiset eivät odotelleet iän tai ammattitaidon karttumista ennen kuin avioituivat, löytyy heidän yhteiskunnallisesta asemastaan. Markkola muotoilee osuvasti, että palkkatyöstä tai satunnaisista ansioista eläneille työläisille pikemminkin nuorena avioituminen oli rationaalista käyttäytymistä kuin avioliiton lykkääminen kypsemälle iälle. Tämä johtui siitä, että terveys ja työkyky olivat parhaita turvia itselle ja jälkikasvulle: nuori ihminen jaksoi fyysisesti raskaan työelämän ja perheestä huolehtimisen yhdistelmää paremmin kuin elämäkokemusta ja mahdollisia säästöjä kartuttanut iäkkäämpi ihminen.³⁵⁸ Varhaismodernina aikana alempisäätyisten avioliitto perustui molempien puolisojen elatukseen.³⁵⁹ Näin ollen avioliiton solmimisen ensisijainen kriteeri oli se, että ammatti- tai palveluspaikka ylipäätään löytyi. Tämän ajatuskuvion nojalla miehen kannatti koettaa pestautua kaupungissa merimieheksi jo siitä motiivista, että hän saattoi viedä mielitettynsä vihille.³⁶⁰

Esittämäni aineistoesimerkit osoittavat, että ikä, työkokemus, ammattitaidottoman vs. ammattitaitoisen merimiehen status eivät useinkaan vaikuttaneet perhe-elämän aloitusajankohtaan. Kysymykseen siitä, missä määrin merimiesväestön avioitumiskäyttäytyminen ilmentää väestön yleistä proletarisoitumista, on kuitenkin otettava varovaisempi kanta. Ne palkkatyöläismerimiehet, joita 1700-luvun suomalaisissa satamakaupungeissa oli, saattoivat käyttäytyä avio-

³⁵⁵ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta. Porin merimieshuoneen matrikkelit Ac:1 nro. 660; Ac:2 nro 1172.

³⁵⁶ Ståhl menehtyi lavantautiin 41-vuotiaana hänen merimiesuransa ollessa vielä aktiivinen. Merimiesten vaimojen henkilötietokanta. Porin merimieshuoneen matrikkelit Ac:1 nro. 660; Ac:2 nro 1172.

³⁵⁷ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta. Porin merimieshuoneen matrikkelit Ac:2 nro. 939.

³⁵⁸ Markkola 1994, 54.

³⁵⁹ Esim. Gillis 1984, 154–156.

³⁶⁰ Tärkeä avioitumisiän alueellisen ja sosiaalisen vaihtelun selittäjä löytynee juuri avioliittoa koskeneesta yhteiskunnallisesta säätelystä. Kaikkialla Pohjolassa oli yhteisön asia päättää kykenivätkö vihille mielivät ihmiset muodostamaan sellaisen perheen, joka piti itse itsensä leivässä. Islannissa jo yhden kerran vastaanotettu köyhänapu saattoi sulkea portit avioliiton satamalta. Gillis 1984, 154–156.

liittomarkkinoilla vastaavalla tavalla kuin virkaveljensä sata tai 50 vuotta myöhemmin. Tuolloin heidän joukkonsa oli vain silmiinpistävästi suurempi. Merenkulun kultakausi loi perheenperustamiselle sekä suotuisat olosuhteet että alisti perheet taloudellisten ja sosiaalisten uhkien alle. Siksi proletarisoitumiskehityksen kaltainen suora sosiaalinen alamäki ei ole kaikilta osin pätevä selittäjä.³⁶¹

3.1.4 Avioitumisajankohta

1800-luvun Suomessa syyskesä ja joulunalus aika olivat tyypillistä häiden aikaa, etenkin talollisille ja uuden pestuuvuotensa juuri aloittaneille piiiolle ja rengeille. 1860-luvun jälkipuoliskolla lähes 29 % avioliitoista solmittiin syyskuun ja marraskuun välisenä aikana.³⁶² Koska sato oli korjattu, oli millä kestitä vieraita ja mitä laittaa uuden kotitalouden pesämunaksi talvea vasten. Vuosipalveluksen ulkopuoliselle maatyöväestölle myöhäinen kevät ja alkava kesä työllistymismahdollisuuksineen olivat otollista avioitumisaikaa. Toisaalta avioituminen saattoi tulla ajankohtaiseksi kuukaudesta riippumatta siinä vaiheessa, kun morsian oli raskaana.³⁶³

Sadonkorjuuhäitä juhlivien tapaan myös merimiesten avioliitot kaupungeissa ajoittuivat usein syksyyn, mutta kokonaan toisesta syystä. Merimiesmatrikkelien pestautustietoja ja vihkitietoja yhdistelemällä voidaan todeta, että monet avioliitot merimiesten ja heidän morsiamiensa välillä solmittiin vain vähän ennen kuin mies lähti merimatkalle. Pesti oli usein jo otettu vastaan ja sen jälkeen kiiruhdettiin papin pakeille. Morsiamen holhoojan, eli yleensä isän, mieli- pidettäkkin piti ehtiä kysyä ja avioituvien esteettömyys tutkia, jotta liitto olisi laillinen.³⁶⁴ Mikäli työpaikkana oli valtamerialus, lähtöajankohta oli tyypillisesti syys-lokakuu. Joskus alukset lähtivät jo kesällä, saman tien uudelleen matkaan pian kotiinpaluunsa jälkeen. Seuraavat esimerkit havainnollistavat kiirettä, joka merimiehellä ja morsiamella saattoi olla laivan lähtiessä. Esimerkeissä vihkiminen asettui merkitykselliseksi nimenomaan edessä olevan merille lähdön vuok-

³⁶¹ Ks. esim. Sewell 2005, 276.

³⁶² Häiden ajankohta ajoittui tosin yleisesti ottaen tasaisesti ympäri kalenterivuoden: jouluihelmikuulle 25,7 %, maalisihelmikuulle 21 %, kesäelokuulle 24,5 % ja syysmarraskuulle 28,7 %. SVT VI:21871, 22 (Syntyneet, vihityt ja kuolleet vuosina 1865–1868). Nälkävuosien vaikutusta avioliittojen ajoittumiseen ei tässä yhteydessä voida selvittää. Myös Lukkarinen 1933, 117; Sirén 1999, 126–130; Partanen 2004, 70.

³⁶³ Lindgren 1984, 105; Teinonen 1984, 131. Teinosen tutkimissa työläistäustaisissa porilaisperheissä morsian oli lähes poikkeuksetta avioitumishetkellä raskaana 1800-luvun lopulla, mutta 1900-luvun alussa ensimmäinen lapsi syntyi yhä useammin häistä yhdeksän kuukauden tai myöhemmän ajan kuluessa.

³⁶⁴ Anu Pylkkänen tosin arvelee, että köyhemmän väestön avioitumiskäytöksessä vanhempien mielipiteellä ei ole katsottu olleen juurikaan painoarvoa, koska lapset olivat joka tapauksessa lähteneet jo paljon ennen avioitumistaan kotoa palkollisiksi muualle ja side vanhempiin saattoi olla katkennut. Periaatteessa suostumus lain mukaan vaadittiin. Pylkkänen 1991, 92. Avioliittokuulutusten hakemiseen liittyneissä papintodistuksissa löytyy esimerkiksi otosvuonna 1852–1853 yksi tapaus, jossa kuulutusten liitteenä oli porilaisen merimiesisän suostumus tyttärensä avioliittoon. USA: Omassa seurakunnassa kuulutettujen ja vihittyjen asiakirjat 1852–1853: I Jea:1.

si, mutta myös jo tapahtuneella tai lähestyvällä perheenlisäyksellä oli osuutta asiaan. Kiireen syyt olivat ilmeiset: virallisena aviopuolisona vaimo sai oikeuden miehen palkanosuuksiin, mikäli hän sai haltuunsa palkannostoon oikeutaneen valtakirjan eli vetosetelin. Lisäksi merillä olon aikana syntynyt lapsi tuli maailmaan avioliiton hedelmänä. Siltä varalta, että meri erottaisi puoliset pysyvästi, vaimolla oli turvanaan, joskin vaatimattomana, lesken status, joka soi hänelle merimieshuoneesta siinä määrin avustuksia, kuin hänen miehensä oli uransa aikana ehtinyt maksaa pestaus- ja merimieshuonemaksuja.³⁶⁵

Lokakuu 1848: vihkiminen kuusi päivää miehen vuoden kestäneeltä merimatkalta palaamisen jälkeen. Seuraavana päivänä vihkimisestä mies otti vastaan uuden pestin. Tämän jälkeen miehen jäljet katoavat Helsinkiin, minne hän jäi 4.8.1849 matkan päätteeksi istumaan 28 päivän vesileipärangastustaan ”useista rikoksista laivassa”. Samaan aikaan vaimo hoiatti kesäkuussa syntynyttä poikavauvaa kotona.

Lokakuu 1850: Vihkiminen tapahtui viisi päivää miehen meriltä paluun jälkeen. Vaimo oli kahdeksannella kuulla raskaana. Uusi, seuraavan vuoden heinäkuuhun asti kestänyt pesti alkoi välittömästi.

Elokuu 1863: Morsian odotti kotiin palaavaa merimiestä kuu-kauden ikäisen poikavauvan kanssa. Mies sai jo syyskuussa uuden pestin talven varalle, mutta ennen laivan lähtöä lapsen vanhemmat ehdittiin vihkiä äidin palveluspaikassa Porin maa-seurakunnassa. Mies näki perheensä seuraavan kerran vajaan kolmen vuoden kuluttua.³⁶⁶

Virallisen kihlauksen ja vihkimisen välillä tuli olla ainakin kolmen viikon mittainen aika sisältäen kolme avioliittoon kuulutusta kirkossa peräkkäisinä pyhinä.³⁶⁷ Kirkon näkökulmasta kihlautuneiksi laskettiin siis kuulutuksia avioliitollen hakenut pari, mistä kihlauksesta käytettiin nimitystä *troflovning* erotuksena

³⁶⁵ Ks. tarkemmin luku 7.2.

³⁶⁶ Esimerkit perustuvat merimiesten vaimojen henkilötietokantaan sekä erityisesti vihki- ja kastetietojen sekä merimiesmatrikkeliin pestautustietojen vertailuun. Miehen kotiinsaapumispäiväksi on oletettu aluksen päästökatselmuspäivä. Pestauspäivä ei sitä vastoin ole tulkittavissa lähtöpäiväksi, sillä työsopimus voitiin solmia päiviä tai viikkojakin ennen laivanlähtöä. Tarkkoja alusten lähtöajankohtia en kuitenkaan työekonomisista syistä ole tarkistanut alusten loki-kirja-aineistosta. Monessa tapauksessa uusi pestaus oli tehty vain muutamia päiviä ennen vihkimistä, joten sen voi katsoa olleen vihkimistä vauhdittanut tekijä.

³⁶⁷ *ibid.* Vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan lain Naimisen kaaren 7. luvun 2 § säädettiin tosin, että, jos mies lähti ”*wihollista wastian sotaan* [...] eli *muusa Waldacunnan asiassa uloslähetetän*”, pari voitiin kuuluttaa avioliittoon yhtenä sunnuntaina tai pyhäpäivänä. Tiedossani ei kuitenkaan ole, sovellettiinko rauhanajan kauppamerenkulun kontekstissa tätä poikkeuspykälää.

kansanomaisesta ja suullisesti solmitusta naimisen lupauksesta (*förloving*).³⁶⁸ Porilaisten merimiesten maissaoloajat eivät erityisesti kesä- ja syysaikaan kestäneet välttämättä niin kauaa, että kuulutuksia olisi ehditty ottaa – uusi pesti saattoi olla tarjolla jo samana päivänä, kun laiva kotiutui. Pikaiselta vaikuttaneen vihkimisen taustalla saattoikin olla jo ennen edellistä merimatkaa solmittu kihlaus, mikä teki merimiesparien kihlausajasta epäkonventionaalisen pitkän. Kun porilainen merimies Johan Söderberg ja lampuodin tytär Carolina Matintytär Ulvilan Ravaninkylästä avioituivat elokuussa 1848, todettiin vihkimerkinnässä että pari oli kuulutettu avioliittoon ensimmäisen kerran jo edellisvuoden syyskuussa.³⁶⁹ Lisäsärönsä ihanteeseen toi se, että seurustelun tai kihlauksen tuloksena saattoi syntyä jälkeläisiä.³⁷⁰ Aatelistaustaisella Adelaide Charlotta Köhlerillä ja merimies Johan Stenholmilla vierähti kihlauksesta ja esikoisen syntymästä neljä vuotta ennen kuin pari vihittiin.³⁷¹ Tanskan Mandøssa, missä merimiehiä oli paljon, heidän kihlausensa rinnastettiin yleisesti avioliittoon, eivätkä 7-9 vuoden kihla-ajat olleet tavattomia.³⁷² Vastaavaa ei olisi suvaittu, jos molemmat puoliset olisivat olleet maissa, vaan papiston tehtävä oli saattaa vihkimistoimissaan viivyttelevät avioon, tarvittaessa maallisia oikeustoimia käyttäen. Kiireellisimmässä tapauksissa kihlapari ei pystynyt sovittamaan yhteen kuulutusten hakua ja sulhasen merille lähtöä. Merimiesavioparien erikoisuutena voi pitää sitä, että sulhanen saattoi antaa morsiamelle valtakirjan, jonka nojalla nainen haki aviokuulutukset yksin.³⁷³

Vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan laki teki kirkossa vihkimisen ainoaksi oikeaksi avioliiton solmimistavaksi. Samalla se vahvisti myös kuulutuksiin asti johtaneen kihlauksen pitävyyttä ja sen rinnastettavuus avioliittoon sai enemmän lainvoimaa.³⁷⁴ Kihlauksen sitovuudella oli myös negatiivisia puolia, minkä sai kokea esimerkiksi 25-vuotias merimiehen tytär Maria Sofia Skoglund. Hänet oli vuonna 1852 ehditty kuuluttaa kolmasti avioliittoon ensimmäiselle merimatkalleen aikovan laivakokki Carl Albin Bomanin kanssa, mutta häitä ei ollut ehditty viettää ennen kuin *Echo* lähti Reposaarelta kohti Välimerta. Vihittyjen

³⁶⁸ Saarimäki 2010, 134–139. Förlofvning oli rahvaan parissa yhtä sitovaksi mielletty kuin trolöfvning. Karjalankannaksen alueen väestöä 1700–1800-luvuilla tutkineen Jukka Partasen mukaan oli tavallista, että vihkiminen tapahtui kolmannen kuulutuskerran yhteydessä. Partanen 2004, 68.

³⁶⁹ USA, vihittyjen luettelot 1813–1859 (I Eb:3).

³⁷⁰ Tosin kihla-aikana maailmaan tulleita merimiesten lapsia on paljon vähemmän kuin olosuhteisiin nähden voisi olettaa. Vain seitsemän paria koko tietokannasta sai lapsen siten, että äidin statukseksi merkittiin kuulutettu morsian. Tavallisempaa sen sijaan oli, että esikoislapsi syntyi pian häiden jälkeen.

³⁷¹ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta. Kersantintytär, jalosyntyinen Adelaide Charlotta Köhler ja merimies Johan Stenholm saivat pojan 27.8.1840. Lapsi sai kumminsä äimäläläisistä ja kokemäkäläisistä talollisista. Pari vihittiin 11.2.1844, jolloin Stenholm oli ylennyt perämieheksi. Adelaide Köhler menehtyi marraskuussa 1846 vain 32-vuotiaana keuhkotautiin. Miehen kuolinajasta ja -paikasta ei ole tietoa.

³⁷² Henningsen 1981, 83.

³⁷³ Merimies Michel Sambulin menetteli näin ja antoi 17.9.1852 valtakirjan kihlatulleen piika Carolina Rostenille, että tämä ottaisi kuulutukset Michelin merimatkan aikana. USA: Omassa seurakunnassa kuulutettujen ja vihittyjen asiakirjat 1852–1853: I Jea:1.

³⁷⁴ Saarimäki 2010, 134–139.

luetteloissa esiintyykin joitakin kihlautuneita merimiehiä, joiden kohdalle merkittiin pelkkä kuulutus, kun taas varsinainen vihkimisajankohta koitti myöhemmin (taulukko 2. edellä). Maria Sofia Skoglundille kävi huonommin, sillä Carl Albin karkasi yli kaksivuotiseksi venyneellä merimatallaan Maltalla maaliskuussa 1854 eikä hänestä sen koommin kuulunut mitään. Tyngäksi jääneen avioliittoaikeen mainingeissa Maria Sofia päätyi seuraavan vuoden elokuussa (1855) saamaan aviottoman lapsen, Johan Fredrikin, mistä hyvästä häntä rangaistiin salavuoteuden sijaan yksinkertaisesta huoruudesta; olihan kihlaus miehen katoamistempusta huolimatta voimassa eikä lasta voitu millään pitää Bomanin jälkeläisenä. Taakkana avioliittoon samastettu kihlaus näyttäytyi siinäkin, että Maria Sofian tuli pyristellä siitä pois virallista tietä, eli hakemalla kihlauseroa oikeusteitse ja tuomiokapitulilta. Tämä proseduuri vei aikaa, ja vasta helmikuussa 1857 hän oli vapaa solmimaan avioliiton uuden sulhasen, puusepän kisällä Henrik Johan Neumanin kanssa.³⁷⁵

Aviollisen ja aviottoman syntymän raja saattoi olla häilyvä ja tapauskohtaisesti määriteltä, jos pitkään susiparina eläneiden tiedettiin olevan matkalla avioliittoon. Eva Christina Laurén (1814–1879) sai merimies Christian Alénin (1816–1850) kanssa ensimmäisen lapsensa Frans Victorin kihlusaikana tammikuussa 1840. Vanhemmat pääsivät avioitumaan vasta saman vuoden elokuussa.³⁷⁶ Parille syntyi vielä kaksi lasta, joista jälkimmäisen, syyskuussa 1850 syntyneen Richard Wilhelmin Christina sai ottaa vastaan jälleen yksin. Tällä kertaa hän teki sen leskenä, sillä 16 vuotta meriä käynyt Alén menehtyi saman vuoden toukokuussa 33-vuotiaana keuhkotautiin ehtimättä enää lähteä vain 24 päivää ennen kuolemaansa sopimalleen matkalle. Christina löysi uuden puolison merimies Anders Johan Lindbladista (1811–1860), jonka kanssa hän sai yhteisen lapsen, Maria Christinan jo helmikuussa 1855, mutta meni vihille vasta lokakuussa 1856. Virallisen kihlauksen puuttuessa tämä lapsi merkittiin aviottomaksi ja äiti kävi yksityisellä ripillä salavuoteudestaan.³⁷⁷ 1860 kuolleen Lindbladin perunkirjoituksesta käy kuitenkin ilmi, että tämä oli yksiselitteisesti tunnustanut lapsen omakseen rintaperillisenä.³⁷⁸ Eva Christina oli siis kaksi ker-

³⁷⁵ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta; USA: Omassa seurakunnassa kuulutettujen ja vihittyjen asiakirjat 1852–1853: I Jea:1. Nro 63. Papintodistus 28.8.1852; Porin kämnerinoikeuden tuomiokirjat 10.11.1854 ja 18.12.1855.; Turun tuomiokapitulin avio- ja kihlauserohakemukset 1857 nro. 94; Porin merimieshuoneen matrikkeli Ac:2 nro. 1354.

³⁷⁶ Tarkat pestaustiedot alkavat vasta huhtikuusta 1842. Alénin oli kuitenkin merkitty tehneen ennen vuotta 1841 kuusi matkaa Itämeren ulkopuolelle ja hän oli ollut Porin merimieshuoneen rullissa vuodesta 1837, mikä merkitsee, että hänen täyty välttämättä olla ollut matkalla jokaisena talvena noiden neljän ensimmäisen kirjoillaolovuoden ajan. Porin merimieshuoneen matrikkelit Ac:1 nro 150.

³⁷⁷ TMA PKM Kaupunki- ja maaseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot IC2:1(1830–1855); Kaupunkiseurakunnan kirkkokurin alaisten luettelo 1820–1872.

³⁷⁸ TMA Porin maistraatti ja raastuvanoikeus, perukirjat 1860–1861, perukirja 24.8.1860. Porin merimieshuoneen matrikkelit Ac:1 nro 143; Ac:2 nro. 1466. Anders Johan Lindblad oli huhtikuussa 1860 palannut omin toimin konsulaattitietä kotiin sen jälkeen, kun hänet oli jätetty sairaana Englantiin. Lindblad toimi tällä jo 15.6.1859 alkaneella matkalla puosuna ja hän olikin kokenut merimies, sillä uransa aikana hän teki 32 matkaa Itämeren ulkopuolelle ja kuusi Itämerelle.

taa äitinä samanlaisessa tilanteessa, jossa lapsi oli tulossa maailmaan ennen kuin ehtisi mennä vihille merillä olevan miehen kanssa. Vain toisella kerralla lapsi käsitettiin aviottomaksi.

Avioliiton solmimispäivämääriä ja miesten pestautumisten välisiä aikoja vertailemalla vaikuttaa siltä, että lukuisissa tapauksissa oli kyse pika-avioliitosta, joka solmittiin hetken tuttavuuden jälkeen. Pika-avioliittojen solmimista on yleensä pidetty erityisesti sota-aikojen seurauksena.³⁷⁹ Vastaavat olosuhteet sille saattoivat luoda myös rauhanajan ammatilliset syyt kuten juuri puoliset erottava siirtotyö. Toisaalta kansatieteilijä J. Lukkarisen mukaan niin sanotut ”hypyllä naimiset” eli tilanteet, joissa kosinta tapahtui lähes ensi näkemältä, eivät olleet tavattomia muulloinkaan.³⁸⁰ Pelkkä avioitumisen ja laivanlähdön ajankohdan katsominen ei kuitenkaan kerro mitään siitä, että merimiesten ja heidän morsiamiensa avioituminen saattoi päinvastoin olla jopa vuosikausien suunnittelun tulos. Tätä puoltaa sekin seikka, että morsian ”haettiin” maaseudulta kotipitäjästä, vaikka mies itse olisi ollut kirjoilla Porissa jo vuosien ajan. Avioituminen saattoi ajoittua hämmästyttävän läheiseen ajankohtaan miehen matkalta saapumisen jälkeen, mikä viittaa siihen, että pari oli tutustunut jo paljon aikaisemmin.

Purjehduskaudet ja pestinotto vaikuttivat vahvasti merimiesten ja heidän morsiantensa avioliiton solmimisen ajankohtaan ja koko perusteilla olevan perhe-elämän lähtöasetelmaan: niistä riippui jäikö nainen lähes välittömästi häiden jälkeen itsekseen ja synnyttikö ja kastatuttiko hän mahdollisen jälkikasvun yksin. Koko avioliittoaikeiden lykkääntyminen tai tuhoutuminen miehen lähdön vuoksi oli dramaattinen aihe myös aikalaiskertomuksissa. 1800-luvun loppupuolen kirjallisissa lauluissa eli arkkiveisuissa rakastavaisten erilleen joutuminen esitettiin usein juuri merimiehen ja hänen mielitiettynsä tarinana. On kiinnostavaa, että laulujen ensimmäiset tunnetut versiot ja merenkulun ja merimiesammatin yleistyminen osuvat usein samaan ajankohtaan, 1800-luvun puoliväliin ja jälkipuoliskolle.³⁸¹ Arkkiveisuissa kihlausaika oli avioliittoa haavoittuvaisempi pitkien erossa olemisten ja odottamisen edessä: koeteltuna oli erityisesti naisen uskollisuus. Merimiehen morsiamen odottamaan kyllästyminen ja lupautuminen toisen vaimoksi olivat kansanlauluja tutkineen Anneli Asplundin mukaan osa vanhaa eurooppalaista ”petetty nuorukainen”-teemaa. Tyypillistä oli, että odottamaton vieras, alkuperäinen sulhanen, palasi takaisin juuri kun vietettiin häitä tai kun oli enää liian myöhäistä perua tehtyä virhettä.³⁸² Ihanteellinen morsian siis odotti yhtä uskollisesti kuin Penelope Odysseystä

³⁷⁹ Esim. Jarlert 2000, 56.

³⁸⁰ Lukkarinen 1933, 34–38.

³⁸¹ Asplund 1994, 385–407, 427–451. Vaikka laulujen alkuperä saattoi olla ulkomainen ja jopa 1700-luvulta niiden suomenkielinen versio pohjasi yleensä johonkin ajankohtaiseen suomalaiseen tarinaan

³⁸² Asplund 1994, 385–439. Erityisesti tosinnot lauluista *Petetty nuorukainen/Wanha kansanballadi/Petollinen neito* (pohjana arkki, jonka ruotsista käännetty suomenkielinen ensipainos 1873), *Uskoton neito* (ensimmäinen tunnettu versio 1907) *Ulljas meripoika/Merimiehen laulu/ Kaksi kaunista rakkauden laulua* (pohjana arkki, jonka ensipainos 1893) sekä *Valheellinen morsian* (vanhin painos 1873)

kymmenvuotiselta matkaltaan. Myös neidon pettymään joutuminen, miehen palaamattomuus, kuolema tai petollisuus oli lauluissa selvästi erottuva teema, samoin epäsäätyisen avioliiton mahdottomuus merimiehen ja rikkaan neidon välillä.³⁸³ Traagisten rakkaustarinoiden ainekset olivat ikeaikaisia, mutta niiden laulajille ja kuulijoille jollain tasolla tunnistettavia ja todellisia hahmoja ainakin rannikkokaupungeissa, joissa kihlajaisajat venyivät tai avioliitto saattoi jäädä kokonaan vaille täyttymystä. Avioitumissuunnitelmien lykkäytyminen merimatkojen vuoksi ”kahren vuaren” päähän käy ilmi esimerkiksi länsisuomalaisesta *Ulljas meripoika*-arkkiveisusta. Yliluonnollisilla voimilla, jotka merellisessä folkloressa usein ottivat esimerkiksi miehiä vieneiden merenneitojen ja seireenien muodon, saattoi olla sormensa pelissä siinä, oliko liitto tuomittu epäonnistumaan:

5. Älä itke mun kultani,
kyllä minun vielä nährä saat,
ja kahren vuoreen kuluttua
vietämme hauskat häät.

6. Sen kuuli eräs aallotar,
mi istui rannalla
ja vannoi valan: ”Et mar vaan
sinä tuata poikaa saa.”³⁸⁴

Aallottaren saalis oli kuitenkin tosielämässä vähäisempi kuin merimiesten morsianten ja niinpä kihlaus yleensä päättyi avioliittoon. Sitä paitsi ainakin pohjoismainen merellinen kansanperinne varasi joitakin yliluonnollisia voimia myös merimiesten vaimoille. Kun tuuli oli myötäinen, merellä sanottiin, että naiset vetävät laivaa kotiin. Naiset saattoivat uskomusten mukaan tehdä taikvoja laivan paluun jouduttamiseksi esimerkiksi laittamalla hiuksiaan veden vietäväksi.³⁸⁵ Tarinoiden rikkaus kertoo merimiesavioliittojen kuuluneen 1800-luvun kansankulttuuriin ja sosiaaliseen kuvastoon. Tässä luvussa osoitin merimiesten avioituneisuuden yleiseksi ja muihin avioliittoihin nähden joiltain osin erityispiirteitä sisältäneeksi ilmiöksi. Seuraavassa tarkastelen merellisen avioliiton erityispiirteitä vihkihетен jälkeen.

³⁸³ Asplund 1994, 82–85; 226–230; 385–407; 427–451. Erityisesti tosinnot lauluista *Meripoika ja aatelismiehen tytär* (alkup. *Stralborgsvisan* 1866, ensimmäinen suomenkielinen arkkipainatus *Merimiehen laulu*-nimellä 1878), *Risti Idan haudalla eli Ida ja Frans Alfred* (ensimmäinen arkkipainatus 1835) ja *Herra Petterin merimatka* (ensimmäinen suomenkielinen arkkipainatus 1870).

³⁸⁴ Asplund 1994, 448–449. *Ulljas meripoika*, toisinto nro 7, 5.-6. säkeistöt. (pohjana arkki, jonka ensipainos 1893).

³⁸⁵ Henningsen 1981, 73–74. Sama taika auttoi varmistamaan puolison uskollisuuden matkalla.

3.2 Hajallaan oleva perhe

Tarkoittiko merimiesavioliittojen tiheä solmiminen sitä, että kaupungissa myös eli paljon aviopareja ja perheitä, joiden elämään merityö saneli lainalaisuutensa? Mieshän saattoi vihkihetkellä olla merimies, mutta juuri avioituminen saattoi kiinnittää hänet satamaan ja muiden ansiolähteiden etsintään.

Näyttää ilmeiseltä, että 1800-luvun puolivälissä avioliiton solmiminen ei ollut syy jättää merimiehen ammatti. Merimiesten siviilisäädyn selvittäminen ei kuitenkaan ole yksinkertaista, sillä kuten väestöä luettelomaisessa muodossa kuvaavien lähteiden tapauksessa usein voi olla, kertovat eri asiakirjat eri tarinaa.³⁸⁶ Lisäksi alueelliset ja ajalliset vaihtelut vaikuttavat ilmeisen suurilta. Jari Ojala on yhdeksän ruotsalaisen ja yhden suomalaisen (Kokkola) merimieshuoneen pestausluetteloaineiston pohjalta laskenut, että ajanjaksolla 1700-luvun lopulta ensimmäiseen maailmansotaan arviolta 30,6 prosentissa pestauksista työn laivalla otti vastaan perheellinen mies. Huomattavinta merimiesväestön avioituneisuus oli kuitenkin Suomen puolella Kokkolassa ja Ruotsin puolella Visbyssä, joista viimeksi mainitussa avioliittoisuus kuitenkin painottui ennen muuta 1700-luvun loppupuolelle. Näillä paikkakunnilla merimiehistä 41–48 prosenttia oli naimisissa, kun taas esimerkiksi Gävlessä ja Härnösandissa poikamiesvaltaisuus oli silmiinpistävää naimisissa olevien edustaessa noin 20 prosentin osuutta pestinottajista.³⁸⁷ Yhtä paikkakuntaa tarkastelemalla voidaan huomata, että henkikirjojen perusteella merenkulku vaikutti suurempaan määrään perheitä kuin merimieshuoneen laatimien aineistojen mukaan.

Porissa vuonna 1850 henkiverotetuista merimiehistä jopa 71 prosenttia olisi ollut naimisissa (taulukko 4). Vuosisadan puolivälin molemmilta puolilta olevista merimiesmatrikkeleista laskemalla naimisissa olevien osuudeksi saadaan 30–40 prosenttia. Näin radikaali ero saman ajankohdan eri lähteissä selittyy ensinnäkin sillä, että henkikirjoissa perheet ja kotitaloudet ovat muutoinkin ilmeinen verotusyksikkö.³⁸⁸ Naimattomia merimiehiä jäi todennäköisesti henkikirjoittamatta, jos he olivat vuodenvaihteessa merillä eikä heillä ollut matkansa ajaksi vuokrattuna vakituista asuinpaikkaa. Lisäksi naimattomia merimiehiä on henkikirjassa vähän luultavasti siksi, että vanhempiensa kotitaloudessa asuneita poikia ei välttämättä aina merkitty merimieheksi, vaikka he sellaisiksi oli-

³⁸⁶ Happonen 2009.

³⁸⁷ Ojala 2015, esitelmä Merihistorian päivillä Pietarsaareissa 21.3.2015. Pestausluetteloaineisto kattaa 649627 rekrytointitapausta, joista 292893 tapauksessa siviilisääty on tiedossa. Merimieshuoneet ovat Kokkola (Gamlakarleby), Gävle, Hudiksvall, Härnösand, Karlskrona, Oskarhamn, Söderhamn, Visby, Västervik, Örnköldsvik. Mielenkäynnin jatkokysymyksen paikka on, miten ja mistä syistä merimiesten avioituneisuus erosi Suomessa ja Ruotsissa ja miten merimiesten perheellisyys tui ”pitkällä 1800-luvulla” 1700-luvun lopulta ensimmäiseen maailmansotaan.

³⁸⁸ Henkivero oli perusluontoinen siviilivero, joka kannettiin kaikilta työkäisiltä (15–63 vuotta), paitsi sairailta, köyhiltä ja niiltä joilla oli yli neljä lasta (viimeksi mainittu vapautusperusteeksi vasta vuoden 1865 jälkeen).

sivat ryhtyneetkin, vaan ammattinimekkeen sijasta heitä määriteltiin ensisijassa poikina (son).³⁸⁹

Merimiesmatrikkeliin perusteella merimiesten avioliittoisuus oli yleisintä 1840-luvulla. Tulos sopii yhteen edellä esitettyjen vihkitietojen kanssa, sillä myös niiden valossa vilkkainta perheenperustamisaikaa oli paikallisen kauppamerenkulun dynaamisin vuosikymmen. Siinä missä henkikirjoissa avioituneet merimiehet olivat todennäköisesti yliedustettuina, matrikkeliin sivulle ensimmäisen pestauksen yhteydessä merkittyä siviilisäätymistä ei aina huomattu muuttaa naimattomasta naimisissa olevaksi tai leskeksi.³⁹⁰ Matrikkeliin perusteella avioituneisuus liikkui Porissa samassa 30–40 % luokassa kuin Kokkolassa. Kokkolan ja Porin tiedoista ei voida yleistää, että suomalaisen merimiesväestön keskuudessa avioituminen olisi ollut tavallista, mutta tulos on suuntaa antava. Esimerkiksi Turussa merimieskunta ei ollut sen poikamiesvaltaisempi kuin Kokkolassa ja Porissa. Vuonna 1840 Turun merimieshuoneen rullissa oli yhteensä 495 miestä, joista naimattomia oli 348 ja naimisissa 147, siis 30 % miehistöstä.³⁹¹

TAULUKKO 4 Naimisissa olevien merimiesten lukumäärä ja osuus kaikista merimiehistä Porin vuoden 1850 henkiveroluettelon ja Porin merimieshuoneen matrikkeleissa n. 1842–1860

Naimisissa olevat merimiehet	Lukumäärä	%
1850 Henkikirja	247	71 %
Porin merimieshuoneen matrikkeli 1. (n. 1842–1848)	411	42 %
Porin merimieshuoneen matrikkeli 2. (n. 1848–1860)	228	31 %

Lähde: TMA Turun ja Porin läänin henkikirjat 1850 (T:57); Porin merimieshuoneen arkisto: Matrikkelit Ac:1-2.

³⁸⁹ Myös Lybeck pitää henkikirjoja ja kirkonkirjoja merimiesaineistoja epäluotettavampana lähteenä aktiivista merimiesuraa harjoittaneiden laskemiseen. Lybeck 2012, 95, 228. Toisaalta kiinnostavaa on, että merenkulun jo lopettaneita tituleerattiin edelleen merimieheksi ilman, että on mahdollista päätellä, mikä oli heidän uusi, korvaava toimeentulon lähteensä. Ks. luku 6.1.

³⁹⁰ Tosin Porissa merimieshuoneen kulloinkin asiamies näyttää pyrkineen tunnolliseen tietojen ajantasaistamiseen, sillä monen miehen matrikkelisivulla *ogift* löytyy yliviivattuna ja tilalle on kirjoitettu *gift*. Joidenkin kohdalla vielä tämäkin on yliviivattu ja kirjoitettu tilalle *enkling*.

³⁹¹ Huom. Turun ja Kokkolan tiedoissa mukana myös laivapäällystö, kun taas Porin tiedoissa vain tavalliset merimiehet. Turun tiedot TMA, Turun ja Porin lääninhallitus, Lääninkanslian arkisto: Laivoja ja merimiehiä koskevat ilmoitukset 1840–1890. Eed:2. Namn och Befärehetsrulla öfver Coopvarde Skeppare och Sjömän inskrifvne i Sjömanhuset i Åbo År 1840. Porin osalta lääninkanslian tieto Porin merimieshuoneen rullissa olevista miehistä on vasta vuodelta 1878. Myös tämän tiedon perusteella porilaisista merimiehistä oli naimisissa noin 30 5 (118 naimisissa olevaa ja 265 naimattomia merimiestä vuonna 1878).

Merenkulusta saaduilla palkoilla eli suomalaisissa satamakaupungeissa niin paljon naisia ja lapsia, että yhden merimiehen tuloista oli hänet itsensä mukaan lukien osallisena keskimäärin 3,4 henkilöä. Suomen virallinen tilasto osoittaa sosioekonomisia mittasuhteita, jotka merenkululla oli maissa. Taulukossa 5 kuvaan tätä "huoltosuhdetta" merenkulun huippukauden näkökulmasta verrattain myöhäisenä otantavuotena 1870 Helsingistä, Turusta, Viipurista ja Oulusta. Neljässä kaupungissa yhteensä 549 merimiestä kohden merimiehen tuloilla eli suoraan tai välillisesti 1884 henkilöä eli saman verran miehiä, naisia ja lapsia liitettiin heidän ruokakuntiinsa kuuluviksi tai heidän elatusvastuullaan oleviksi sukulaisiksi. Heistä yli puolet oli naisia, käytännössä äitejä, vaimoja ja tyttäriä.³⁹² Kaikkein suurimmat odotukset merimiehen tilipussiin kohdistuivat perinteikkäässä merenkulkukaupunki Oulussa, jossa yksi merimies elätti laskennallisesti 4,4 henkilöä.³⁹³

TAULUKKO 5 Merimiesten tuloista osallisten henkilöiden määrä Helsingissä, Turussa, Viipurissa ja Oulussa 1870

	Merimiehiä ammatinharjoittajina	Tuloista osallisia perheenjäseniä		Suoraan tai välillisesti merimiehen tuloista osallisia yht.		
		m	n	m	n	yht.
Helsinki	118	37	106	155	108	263
Turku	232	155	416	387	423	810
Viipuri	25	9	16	34	16	50
Oulu	174	152	414	328	433	761
Yht.	549	353	952	904	980	1884

Lähde: Suomenmaan Wirallinen Tilasto VI.:3, Toinen jakso. Wäkiluku-tilastoa. Wäenlasku Maaliskuussa 1870 Helsingin, Turun, Wiipurin ja Oulun kaupungeissa. Helsinki, Senaatin kirjapaino 1874. Luettu: <https://www.doria.fi/handle/10024/67272>

Eri lähteitä ja eri alueiden siviilisäätytietoja punnitsemalla voidaan todeta, että Pohjanlahdelta maailmalle lähteneistä merimiehistä perhe-elämän ja vaarallisen siirtotyön yhdisti vähintään neljännes, mahdollisesti jopa kolmannes kaikista työntekijöistä. Osuus on merkittävä siihen nähden, kuinka voimakkaasti purjemenkulku on mielletty naimattomien nuorten miesten ansiokkeinoksi. Merimiesmatrikkeleja, vihkitietoja, lasten kastetietoja ja henkikirjoja yhdistelemällä ilmenee, että perheenisä saattoi ryhtyä merimieheksi vasta avioitumisen ja

³⁹² Elätettävien omat ansiot tai toimeentulokeinot eivät tässä taulukossa tule näkyviin, eikä sitä sen vuoksi voi pitää osoituksena absoluuttisesta riippuvaisuudesta kyseisistä tuloista. Ruokakunnan pääasiallinen toimeentulon lähde meripalkka on todennäköisimmin kuitenkin ollut.

³⁹³ Jos laskettaisiin, että vain avioituneet lukeutuvat tilastossa huomioituihin "elättäjiin" ja että heitä olisi noin 30 % merimiehistä, yksillä palkkatuloilla olisi näin ollen elänyt jopa 11,4 henkilöä. Näin suuri luku ei kuitenkaan ole uskottava, vaan myös naimattomat merimiehet elättivät vanhempiaan sekä mahdollisesti nuorempia sisarusiaan ja muita henkilöitä.

muissa ammateissa toimimisen jälkeen, mikä ehkä kertoo pyrkimyksestä saada tilapäistöitä säännöllisempiä ansioita merillä maksetun kuukausipalkan muodossa. Merimieheksi voitiin myös palata tauon jälkeen, sillä merityö tarjosi perheelliselle auttavan taloudellisen tulevaisuusnäkökuvan. Merimiehen vaimo oli siis välillä rengin, itsellisen, torpparin tai työmiehen vaimo.³⁹⁴ Tapaukset kuvaavat myös sitä, että yhtä yhtenäistä mallia perhe-elämän ja merityön yhdistämiselle tuskin löytyi:

Nakkilalaisen talollisen Matti Kuritun tytär Eva Stina vihittiin elokuussa 1848 porilaisen merimiehen Anton Albert Grönlundin kanssa. Parin ensimmäisen lapsen, Amandan, kastehetkellä syyskuussa 1852 perhe asui Porissa ja isän statukseksi merkittiin merimies. Vuonna 1856, 1858 ja 1861 syntyneiden sisarusten syntymäpaikaksi oli muuttunut Nakkila ja isän ammattinimikkeeksi kirjattiin nyt syytinkirenki. Perhe oli todennäköisesti joutunut muuttamaan äidin kotipaikkaan Krimin sodan katkaistua työllistymismahdollisuudet merillä. Pian neljännen lapsen syntymän jälkeen 38-vuotias Anton Albert päätti kuitenkin pestautua uudelleen merimieheksi.

Tammikuussa 1842 Ulvilan kappeliseurakunnassa vihittiin 32-vuotias puutarhurintytär Maria Christina Eklöf ja vasta 18-vuotias Holman tilan renki Gustaf Adolf Gråå. Perheelle syntyi saman vuoden heinäkuussa ensimmäinen lapsi Maria Wilhelmina, joka kuitenkin menehtyi pian. Vuonna 1846 syntynyt toinen lapsi sai isosiskonsa nimen. Tämän jälkeen perhe kasvoi 1846–1853 vielä kolmella lapsella. Papin merkintöjen mukaan isä ansaitsi elantonsa koko tämän ajan renkinä Holman, Prinsin ja Lutiskan taloissa. Perheen kasvaessa Gustaf Adolfia alkoi mietityttää mahdollisuus merille lähdestä, ja lokakuussa 1848 hän kirjoittautui Porin merimieshuoneeseen ja lähti jungmannina laiva *Idalla* talveksi Välimerelle. Palattuaan kotiin heinäkuussa 1849 25-vuotias perheenisä lähti saman tien vielä syyspurjehdukselle Lyypekkiin. Tämän jälkeen hän hakeutui takaisin rengin töihin.

Porilainen ajuri Anders Nyholm oli jo 48-vuotias, kun hän ensimmäistä kertaa tutustui laivatyöhön. Avioliitosta luvialais-syntyisen piika Henrika Grönlundin kanssa oli vuoteen 1840 mennessä syntynyt kolme lasta ja kun neljäs lapsi elokuussa 1841 tuli maailmaan, oli isä ryhtynyt ajurista merimieheksi. Hän teki merimiehen töitä vielä viidennen lapsenkin syntyessä

³⁹⁴ Palaan tähän kysymykseen luvussa 5.1.

joulukuussa 1843. Helmikuussa 1847 hengenahdistus vei 54-vuotiaan perheenisän.

Pyhämaalla syntynyt Johan Fremling toimi Porissa 1840-luvun alussa puusepän kisällinä. Toukokuussa 1843 hän vei vihille parin esikoislasta odottavan 24-vuotiaan räätälintytär Lovisa Henrica Snellmanin. Marraskuussa 1846 28-vuotias Johan Fremling vaihtoi taltat ja höylät merimiessäkkiin ja pestautui jungmannina Välimerelle suuntaavaan laiva *Onniin*. Pian lähdön jälkeen perheen toinen lapsi syntyi. Matka kesti puolitoista vuotta ja palattuun Johan Fremling empi, lähteäkö enää toista kertaa pois kotoa. Hänet ehdittiin jo kirjata pois merimieshuoneen rullista, mutta kolmen vuoden päästä toukokuussa 1851 hän lähti jälleen jungmannina kohti Englantia. Perhe oli nyt nelilapsinen. Vuoden 1852 perheen isä näytti saaneen laivaelämästä tarpeekseen. Isän maissa ollessa perhe lisääntyi vielä kolmella tyttärellä, joista yksi menehtyi. Perhe elätti itseään tuntemattomilla tavoilla, kunnes marraskuussa 1858 Johan Fremling laittoi jälleen puumerkkinsä pestuusopimukseen, tällä kertaa timpurin vakanssilla. Hänen uransa kesti aina 47-vuotiaaksi heinäkuuhun 1866.³⁹⁵

Purjehdusten ulottuessa Itämeren ulkopuolelle eron kestoa ei rajoittanut mikään säädös: erityisesti rahtipurjehdukset saattoivat kestää niin pitkään kuin etappien välisiä tilauksia riitti. Merimiesten työsopimus oli voimassa, kunnes alus saapui uudelleen kotisatamaan. Normatiivisesta näkökulmasta merimiehet eivät siis olleet merten kodittomia, irrallisia vaeltajia, vaan laillisen suojelun velvoite, tehty työsopimus ja vannottu merimiesvala kiinnittivät hänet tiiviisti työnantajaan ja paikallisyhteisöön – ja siellä asuvaan perheeseen. Käytännössä ne merimiehet, jotka pestautuivat vuodesta toiseen sekä kesä- että talvipurjehduksille ja joiden ura kesti useampia vuosia, jopa vuosikymmeniä, saattoivat pestiensä välillä olla kotona vain joitakin päiviä tai kuukausia. Gustava Lovisa Rosendahl (s.1827) synnytti neljä kuudesta lapsestaan miehensä Johan Erland Granholmin (s.1825) ollessa ulkomailla. Tämän ura kesti 1840-luvun puolivälistä 1870-luvun puoliväliin. 30-vuotisesta merimiestaipaleesta 27 vuoden ajan hän oli perheellinen mies. Pääsääntöisesti häntä näkyi kotona vain lyhyitä aikoja kesä- ja talvipurjehdusten välillä lukuun ottamatta yksittäisiä pidempiä jaksoja 1850-luvun aikana.³⁹⁶

³⁹⁵ Kaikki esimerkit merimiesten vaimojen henkilötietokanta; tapauskohtaisesti erityisesti TMA Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Avio- ja kihlauserohakemukset F 1 (I)g 2a- 31a.

³⁹⁶ Johan Erland Granholm oli 30-vuotisen merimiesuransa aikansa pidempiä jaksoja kotona toukokuusta 1854 kesäkuuhun 1856, talvet 1856–1857 sekä 1858–1859. Muutoin maissaolo rajoittui korkeintaan kuukausien mittaisiin taukoihin. Merimiesten vaimojen henkilötietokanta; erit. Porin merimieshuoneen matrikkelit Ac:1 nro. 838;

Uransa lopulla Granholm jäi kahteen otteeseen useaksi vuodeksi työskentelemään ulkomaisissa laivoissa, ensimmäisen kerran karattuaan Antwerpenissä ja toisen kerran anottuaan vapaapassia. Tämä laillinen ulkomailla työskentely eli merityövoiman liikkuvuuden vapauttaminen vapaapassimenettelyllä tuli mahdolliseksi 1873 annetun uuden liberaalin merilain myötä. Suuremmassa mittakaavassa kyse oli muutoksesta, jossa karkaamisen ja laittomien työnvälittäjien eli krymppareiden toimien kohteeksi joutumisen (”shanghaiaaminen”), ankaran fyysisen kurittamisen ja karkaamisesta seuraavien vankeusrangaistusten maailmasta siirryttiin markkinoiden ohjaamaan ja mantereen teollisten työpaikkojen työkuluttuuria jäljittelevään merityömarkkinoiden maailmaan.³⁹⁷ Yksilö alkoi vastata itse itsestään. Granholmin tapauksessa itsenäisesti järjestetyt työt ulkomailla eivät kuitenkaan lopulta onnistuneet täysin, sillä hän sairastui ja joutui jäämään Hampurin hospitaaliin. Kotona Porissa Gustava Lovisa Granholm joutui kävelemään merimieshuoneelle saadakseen tietoa miehensä tilanteesta ja anoakseen, että merimieshuone maksaisi velaksi hospitaalikulut.³⁹⁸ Patriarkaalinen merimieshuoneinstituutio näytteli tämänkaltaisissa tilanteissa yhä tärkeää roolia merityövoiman käydessä yhä liikkuvammaksi ja oman onnensa sepäksi.

Isak Wilhelm Luhr (s. 1823) oli noin 15 vuotta kestäneen uransa aikana (1847–1862) kotona yhteenlaskettuna vain noin yhdeksän kuukauden ajan. Yhdessä eletyn perhe-elämän aikaa saattoi purjehduskausien ja olosuhteiden ohella pienentää jommankumman puolison menehtyminen. Luhrin ensimmäinen avioliitto työmiehen tytär Gustava Wilhelmina Wahlbergin kanssa jäi solmimishetken mittaiseksi: syksyllä 1852 pari avioitui, Isak Wilhelm lähti talveksi merille ja morsian kuoli keuhkotautiin. Toinen avioliitto piika Fredrika Wilhelmina Juhantytären kanssa (vih. 1858) kesti neljä vuotta, mutta fyysisesti pari ei ollut yhdessä 80–100 päivää enempää. Tämä aika saadaan, kun laskee Luhrin pestien väliset Porissa oloajat yhteen ennen kuin hän toukokuussa 1862 päätti karata Lontoossa ja kadota niille teilleen.³⁹⁹ Avioliittoinstituution loukkaamattomuuden ja järkähtämättömyyden ihanteelle käytännön säröjä toivat monenlaiset tekijät: aviopari oli saattanut viettää enemmän aikaa yhdessä ennen avioliittoa kuin sen aikana. Li-

Ac:3 nro 1830. Matrikkelimerkinnän mukaan merimieshuone pyrki perimään Granholmilta takaisin tämän sairaanhoidosta ja kotiin palauttamisesta aiheutuneet kulut. Laivoista ja laivanomistajista Keskinen 2012. liite 5.

³⁹⁷ Fink 2011, 4-5.

³⁹⁸ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta; erit. Porin merimieshuoneen matrikkelit Ac:1 nro. 838; Ac:3 nro 1830. Matrikkelimerkinnän mukaan merimieshuone pyrki perimään Granholmilta takaisin tämän sairaanhoidosta ja kotiin palauttamisesta aiheutuneet kulut. Laivoista ja laivanomistajista Keskinen 2012. liite 5.

³⁹⁹ Luhrin tapauksessa Krimin sota ei johtanut merimiehen töiden loppumiseen. Kaupahuone Björkman & Rosenlewin yhdessä kahden muun kauppiaan kanssa omistama *Adonis*, jolla Luhr sattui vuonna 1853 olemaan, jäi jumiin ulkomaille sodan leviytyä Itämerelle. *Adonis* päätettiin myydä Barcelonassa elokuussa 1854. Isak ei jäänyt Barcelonaan toimeettomana, vaan pestautui norjalaiseen *Nicolaihin*, joka saapui saman vuoden marraskuussa Gävleen. Sieltä Luhr olisi voinut palata lahden yli kotiin, mutta pestautuikin Gävlen merimieshuoneen listoille palaten Poriin vasta heinäkuussa 1858. TMA Porin merimieshuoneen arkisto: Matrikkeli Ac:2 nro. 990; TMA PKM: kaupunkiseurakunnan kuolleiden ja haudattujen luettelo 1830–1855 (I F1:1). *Adonis*-aluksesta ks. Koivuniemi 2011, 47. Laskuperusteista ks. viite 346.

säksi avioliitosta saattoi tulla hyvin lyhyt toisen puolison menehtymisen vuoksi. Tällaisten piirteiden leimatessa merimiesavioliittoa avioliitto ja kotitalous eivät voineet olla rakennelmia, joiden varaan yksilöt nojasivat pitkän tähtäimen suunnitelmiseen. Sen sijaan se kannatteli päivä kerrallaan.

Vaikka monet merimiesavioliitoista vaikuttivat juuri sellaisilta vierailuavioliitoilta, joiksi niitä on kuvattu, vähemmistö avioliitoista jäi kokonaan lapsettomiksi.⁴⁰⁰ Keskimääräinen lapsiluku merimiesperheissä vaihteli 1,1 lapsesta 1,5 lapseen ilman että suhteellista perhekoon pientymistä tai suurentumista 1830–1860-luvuilla olisi tapahtunut.⁴⁰¹ 1860-luvun taitteessa valtaosa merimiesperheistä oli lapsiperheitä. Jälkikasvun paljous leimasi merimiesperheitä jo merenkulun kultakauden alkaessa. Samalla kun merimiesruokakuntien määrä lähes kaksinkertaistui vuosien 1830–1840 välillä, alaikäisten lasten määrä niissä kasvoi kymmenessä vuodessa 194 lapsesta 330 lapseen.⁴⁰²

Verrattain alhainen lapsiluku perhettä kohden ei merkitse, että lapsia olisi syntynyt näin vähän. Myös esimerkiksi sekatyömiestalojen keskimääräinen koko oli vain 3,5 henkeä.⁴⁰³ Maailman tulleiden jälkeläisten määrä saattoi olla suurikin, mutta lapsikuolleisuus verotti sisarusparvea lähes joka perheessä, ja menehtyneiden sisarusten ristimänimiä saatiin siirtää nuoremmille sisaruksille. Henkikirjaan merkittiin luonnollisesti vain kirjoitushetkellä elossa olleet perheenjäsenet. Arkipäiväisessä elämässä oli myös suuri ero sillä, oliko jälkikasvu pikkulapsi-iässä vai lähellä rippikoulu- ja työikää. Merimiesväestön jälkeläisten esiintyvyys kastettujen lasten luetteloissa pysyi koko 1840- ja 1850-lukujen ajan korkeana. Vuonna 1840 jopa 31 % (55/178) kaikista Porin kaupunkiseurakunnassa kastetuista lapsista oli merimiesten (tai yksinäisten merimiesten vaimojen tai leskien) ja koko 1840-luvun ajankin osuus oli 27 % kaikista kastetuista lapsista. Mitään hiipumista ei voi sanoa tapahtuneen merenkulun taantumien leimaamalla 1850-luvullakaan vaan edelleen vuonna 1855 kastetuista lapsista 33 prosentilla (79/237) oli isänään merimies (tai äitinä yksinäinen merimiehen vaimo tai leski).⁴⁰⁴ Merimiesväestö esiintyi siis kaupungin kirkonkirjoissa sekä vihittyjen luetteloissa että kastettujen kirjoissa tiuhaan tahtiin.

⁴⁰⁰ Vierailuavioliitto-termiä käyttää esim. Henningsen 1981, 90.

⁴⁰¹ TMA Turun ja Porin läänin henkikirjat 1830–1860 (T:22; T: 37; T:57; T:76). Keskimääräinen lapsiluku merimieskotitalouksissa 1830: 1,4 lasta, 1840: 1,25 lasta; 1850: 1,1 lasta; 1860: 1,5 lasta. Henkikirjojen käyttö lapsiluvun laskemiseen on sikäli ongelmallista, että kyseessä on luonnollisesti iältään ja elämäntilanteeltaan hyvin monenkirjava joukko. Verotettujen ihmisten ikä ei käy niistä ilmi paitsi siinä tapauksessa, jos he olivat ylittäneet verovelvollisen iän. Näin ollen niissä kotitalouksissa, joissa ei ole yhtään lasta, on mukana sekä hedelmällisessä iässä olevia ihmisiä, että lähellä veronmaksukyvyyn ylikärajaa (63 vuotta) olleita, joiden mahdolliset lapset eivät enää asuneet samassa taloudessa.

⁴⁰² TMA Turun ja Porin läänin henkikirjat, Pori 1830, 1840.

⁴⁰³ Saarinen 1972, 506–507.

⁴⁰⁴ TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8). Osuudet koskettavat vain miehistössä palvelleiden merimiesten lapsia. Kapteenien ja perämiesten jälkikasvua ei ole sisällytetty lukemiin.

3.2.1 Miksi naida poislähtevä mies?

Monet naiset menivät naimisiin merimiehen kanssa, vaikka odotettavissa oli pitkiä eroja ja epävarmuutta puolison jälleennäkemisestä. Yhdestä näkökulmasta katsoen merimiesavioliitto oli avioliitto muiden joukossa. Liiton perusteena oli toki emotionaalisia syitä, mutta myös sosiaalisia ja taloudellisia tekijöitä, jotka tekivät avioliiton tavoittelemisen arvoiseksi. Kuten John R. Gillis on kuvailut, yhteiskunnan vähäväkisimpien avioliitto oli ”viheliäinen yhteenliittoutuma” (*a kind of dogged comradeship*), jossa kaksi rahaa keräävää osapuolta meni yksin – toki kiintymyksestä – ja teki sopimuksen saadakseen rahat riittämään ja tehdäkseen elämästä siedettävää.⁴⁰⁵

Vaikka avioliiton solmiminen oli sosiaalinen normi, se ei koskettanut kaupungissa läheskään kaikkia hedelmällisessä iässä olleita miehiä ja naisia.⁴⁰⁶ 1800-luvun aikana avioliittoisuus väheni suomalaisissa kaupungeissa siten, että kun vielä vuonna 1825 tuhatta naimatonta kaupunkilaista kohden suomalaisessa kaupungissa asui sama määrä naimisissa olevia, neljäkymmentä vuotta myöhemmin naimisissa olevia oli tuhatta naimatonta kohti enää 800. Vuonna 1880 Suomen kaupungeissa 20–44-vuotiaista miehistä 40, 2 % ja naisista 40, 8 % oli avioliitossa. Lisäksi avioituneisuus painottui ikäryhmän nuorimpaan päähän.⁴⁰⁷ Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että kaupungeissa asui paljon palkollisina työskenteleviä naimattomia piikoja, aviottomia äitejä, leskiä ja muita hedelmällisessä iässä ja sen ylittäneitä naimattomia naisia. Avioliitto, jopa epävarma ja etäsuhteeseen perustuva, nosti naisen statusta verrattomasti naimattomaan kohtalosisareensa nähden.

Avioliittosopimus merimiehen kanssa oli naisille kannattava, koska toisin kuin missään muussa tuon ajan ammatissa, nainen saattoi valtakirjaa eli vetoseteliä vastaan nostaa laivanvarustajalta puolet tai kolmasosan miehen kuukausipalkasta. Siitä, että vetosetelit olivat haluttuja, kertoo, että jotkut naiset onnistuivat saamaan niitä merimiehiltä jo pelkän kihlaussuunnitelman perus-

⁴⁰⁵ Gillis 1984, 154–156. Myös Anderson 1980, 51; Humphries & Sarasúa 2012, 56–57. Käsitys vähävaraisten ihmisten avioliiton kahdenvälisyydestä ei kuitenkaan ole nähdäkseen yksiselitteinen. Suomessa naimaton nainen oli holhouksenalainen eikä hän periaatteessa saanut solmia avioliittoa ilman holhoojansa lupaa. Vanhempien vahva läsnäolo näkyy esimerkiksi kihlauserohakemuksissa, joissa eroa hakeneen kihlaparin tai vähintään morsiamen vanhempien suostumus on lähes poikkeuksetta hakemuksen tukena.

⁴⁰⁶ Hedelmällisessä iässä olevien avioituneisuus oli Suomessa suurimmillaan toisen maailmansodan jälkeen ja erityisesti 1960-luvulla, jolloin 20–44-vuotiaista naisista jopa 72 % ja 65 % samanikäisistä miehistä oli naimisissa. Avioliitossa olo ei siis ollut vallitsevinta kuvitellussa traditionaalisessa agraariyhteiskunnassa kaukana menneisyydessä, vaan modernissa, eriytyneessä yhteiskunnassa. Ks. esim. Pitkänen 1981, 275–276.

⁴⁰⁷ 25–29-vuotiaista kaupunkilaismiehistä naimisissa oli 81, 4 % mutta samanikäisistä kaupunkilaisnaisista vain 61,8 %. Tätä nuoremmissa ja vanhemmissa viisivuotiryhmissä kummankin sukupuolen avioituneisuus oli vieläkin alhaisempaa. Koko väestöstä maaseutu ja kaupungit yhteen laskien 20–44-vuotiaista suomalaisista 60 % naisista ja noin 55 % samanikäisistä miehistä oli avioliitossa vuonna 1880. Pitkänen huomauttaa, että avioituneisuus oli edeltävään ja seuraavaan vuosikymmeneen nähden poikkeuksellisen alhaista vuonna 1880. Pitkänen 1981, 275–284.

teella.⁴⁰⁸ Merimiehen vaimon institutionaalinen asema konkretisoitui myös oikeudessa saada merimieshuoneelta avustusta leskeyden tullen. Tähän aihepiiriin syvennyn jäljempänä. Avioituminen ennen miehen ulkomaille lähtöä oli rationaalista. Mikäli nainen huomaisi olevansa raskaana, lapsi ei syntyisi aviotomana. Naimisissa olo myös yleensä vapautti vaimot palveluspakon edellyttämästä pestinotosta, vaikka taloudelliset olosuhteet eivät aina käytännössä siihen antaneet mahdollisuutta.

Miehellekin avioliitto merkitsi täyden aikuisuuden mittaa. Myös työläisille ja kisälleille avioliitto, oma kotitalous sekä avioliitossa syntynyt jälkikasvu paransivat sosiaalista asemaa ja mahdollisuuksia edetä ammatissa.⁴⁰⁹ Kotona oleva vaimo piti miehen nimellisesti läsnä paikallisyhteisössä silloinkin, kun hän ylitti päiväntasaajaa. Vaimo piti vuokra-asunnon varattuna, huolehti itse omistetusta, ja miehen palattua kotiin huolehti oletusarvoisesti pyykistä, ruuasta ja hyvinvoinnista sen sijaan että nämä palvelut olisi pitänyt ostaa joltakulta kaupungissa eläneeltä naiselta. Kotona oleva perhe ei siis ollut esiteollisen ajan työläismiehen näkökulmasta vain kulutus- vaan myös ylläpitoyksikkö.⁴¹⁰ Merihistorioitsija Sari Mäenpää on tiivistänyt, että purjemerenkulun aikakaudella naisten rooli oli toimia merenkulkua edesauttaneissa tehtävissä. Tämä tarkoitti joko kotitaloudesta huolehtimista tai palveluksia satamissa.⁴¹¹ Avioliitossa nämä molemmat yhdistyivät. Tässä mielessä avioliitto ja kotitalous muodostivat suoran taloudellisen ja sosiaalisen linkin kalastuksen tai talonpoikaipurjehduksen tavoin myös kauppamerenkulun kontekstissa, vaikka merimiesperheillä ei olisi ollut henkilökohtaista intressiä itse laivaan tai kuljetettuun rahtiin.

Työläisväestöön kuuluvalla naiselle naimakaupat merimiehen kanssa täyttivät kannattavan avioliiton kriteerit taloudellisilta osilta, etenkin kun soveliaita miespuolisia ehdokkaita oli kaupungissa vähemmän kuin oman sukupuolen edustajia. Status oli joka tapauksessa parempi kuin naimattoman naisen.⁴¹² Ehkä tuleva merimiehen vaimo saattoi ajatella samoin kuin Latun Liisa Teuvo Pakkalan 1800-luvun merelliseen Ouluun sijoittuvassa romaanissa Elsa (1894): *”Vaan tykkään minä merimiehistä, ja kun liikkakin on vähän sitä sorttia, niin ajattelin, että otanmahan tuon, sillä en muitakaan saa.*⁴¹³ Miehellä ansiotyö taas antoi paremman mahdollisuuden päästä naimisiin.⁴¹⁴ Avioliitosta saattoi puoles-

⁴⁰⁸ Esim. TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto. Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 6.3.1837; 26.8.1837; 28.8; 3.9.1838. Vetosetelikäytännöstä ks. edellä luku 1.4.

⁴⁰⁹ Ks. esim. Rublack 1999, 157.

⁴¹⁰ Vrt. Pitkänen 1981, 295, jonka mukaan vaimo oli kaupungeissa maaseutua enemmän ”ylellisyshyödyke”, koska kaupunkilaisperhe oli ensisijaisesti kulutusyksikkö eikä vaimon työpanos ollut maalaistalojen tapaan välttämätön talouden perustuessa suurimmalta osaltaan miehen perheenelättäjyyteen.

⁴¹¹ Mäenpää 2002, erit. 222, 239.

⁴¹² Ross 1993, 56–61; Fuchs 2005, 23–24, 156. Suomalaisten kaupunkien naisvaltaisuudesta Waris 1936, 275; Pitkänen 1981, 277, 286.

⁴¹³ Pakkala (1894) 1995, 53. Realistina Pakkala kuvaa Liisan ja liikan liiton onnellisena ja onnistuneena, sillä sulhanen oli rehti, toimeentuloltaan vakaa ja omasta sosiaaliryhmästä toisin kuin ”herroja” edustavat petolliset sulhaskandidaatit, jotka pyrkivät vain käyttämään vähäosaisia nuoria naisia hyväkseen.

⁴¹⁴ Vuoden 1734 lain naimisen kaaren mukaan naimisiin haluavalta mieheltä jopa edellytettiin vuosipalvelusta tai itsenäistä ammattia. Käytännössä edellytystä ei luulta-

taan olla hyötyä työmarkkinoilla etenemisessä. On mahdollista, että työnantajan näkökulmasta perheellinen mies vaikutti työhönsä sitoutuvalta, kun perhe ja elatusvastuu sitoivat häntä pysymään laivassa ja yhteydessä kotisatamaan. Merimiesten karkaaminen näyttää tosiasiallisesti olleen harvinaisempaa, jos he olivat naimisissa.⁴¹⁵ Tavatonta se ei kuitenkaan ollut, vaan kuten jäljempänä osoitetaan, se oli yksi pääsyy sille, miksi monet merimiesperheet joutuivat hajalleen.

On kiinnostava kysymys, joko Juutinrauma merimiesperheet kahteen joukkoon sen suhteen, minkälaiseksi perheen asema muodostui ja miten merenkulku avioliiton kestävyyttä koetteli. Itämeren ulkopuolelle jouduttuaan merimies altistui paljon todennäköisemmin matkan venymiselle, taudeille, kovalle kurille, karkaamisille, ja työperäiselle kuolemalle kuin Lyypekkiin ja Tukholmaan kesäkuukausina purjehtineet, joskin palkka oli parempi ja toimeentulon kesto pidempi. Tytti Gerdtin mukaan vaasalaislaivoilla purjehtineista merimiehistä vanhemmat – ja siten olettavasti perheelliset – ikäluokat, joita edustivat ennen muuta kapteenit, laivurit ja puosut, korostuvat selvästi joukossa, joka jäi talveksi maihin.⁴¹⁶ Porin kohdalla tätä ei ole nähtävissä, sillä pelkästään Itämerelle rajoittuneita purjehduksia oli ylipäätään paljon vähemmän kuin Pohjanmerelle ja kauemmas Atlantille ja Välimerelle ulottuneita matkoja, missä kauppamerenkulun painopiste oli. Porin aineistossa on pikemminkin silmiin pistävää, mikäli jonkun miehen ura rajoittui vain kesäpurjehduksiin Itämerellä; joku onnekas saattoi saada 40 ikävuoden jälkeen lähempänä kotia sijainneen työn esimerkiksi Pietariin linjaa ajaneelta höyryalukselta, mutta nämä olivat yksittäistapauksia ja yksittäisiä pestauksia.⁴¹⁷ Siksi vanhankin merimiehen oli lähdettävä kauas ja jätettävä perheensä pitkiksi ajoiksi sekä altistettava se huomattavalle pysyvän hajoamisen riskille.

3.3 Häilyvät kotitalouden rajat

3.3.1 Muualta tulleiden löyhä side kaupunkiyhteisöön

Miehen merille meno saattoi merkitä sitä, että perhe muutti maaseutupitäjästä satamakaupunkiin vain epävirallisesti ja jäi näin seurakunnan väestökirjanpidon ja siten myös henkiveron kannon ulkopuolelle. Jarmo Rannaste osoitti porilaisia merimiehiä käsittelevässä pro gradu-työssään Turun ja Porin läänin kuvernöörin olleen tietoinen tästä muuttoliikkeestä. Kuvernöörin tietojen mukaan kaupungissa asui huomattava määrä merimiesväestöä, joka ei ollut kaupungis-

vimmin ainakaan 1800-luvulla voitu vaatia täytettäväksi. Hemmer 1954, 15–16; Pitkänen 1981, 290; Gaunt 1983, 13; Saarimäki 2010, 73.

⁴¹⁵ Ojala & Pehkonen 2006, 25–53 ; Ojala, Pehkonen & Eloranta 2013, 122–140.

⁴¹⁶ Gerdt 1976, 28; 33. Gerdtin tutkimat otosvuodet olivat 1847 ja 1875.

⁴¹⁷ Merimiesten vaimojen tietokannassa on yhteensä vain yhdeksän miestä, joiden uran loppupäässä oli yksittäisiä pestejä lämmittäjänä, puolimatruusina tai matruusina Pietarin, Tukholman tai Porin ja Reposaaren sataman väliä kulkevalla höyryaluksella.

sa virallisesti kirjoilla, mistä epäkohdasta hän ojensi 1850 Porin maistraattia.⁴¹⁸ Huomio merimiesperheiden liikkuvuudesta ja muualta tulleiden joskus löyhästä kiinnittymisestä kaupunkiyhteisöön, saa vahvistusta erilaisten väestölähteiden vertailusta. Kastettujen luetteloja ja henkikirjoja vertailemalla löytyy lapsensa Porin kaupunkiseurakunnassa kastattaneita merimiespareja, joita ei kuitenkaan esiinny saman vuoden henkikirjassa. Ilmiötä voi toki selittää hiljattain tapahtunut muutto ja siten se, että kyseinen perhe ei ehtinyt mukaan vuoden henkikirjoitukseen. Tämä ei kuitenkaan ole kattava selitys, koska joukossa oli jo aiempaan vuonna Porissa työskennelleitä merimiehiä.⁴¹⁹ Usean vuoden aikavälille laadituista rippikirjoista näiden lähes järjestäen vuokralla asuneiden perheiden asettumista kaupunkiin on lähes mahdoton selvittää.⁴²⁰

Erilaiset yhteisöön liittymisen kiinnikkeet eivät siis olleet yhteismitallisia. Merimieshuoneessa kirjoilla olo ei tarkoittanut välttämättä kaupungissa kirjoilla oloa, mutta kaupungissa kirjoilla olo, eli nimen vieminen henkikirjoitukseen tai seurakuntaan muuttaneiden luetteloon ja rippikirjaan eivät nekään välttämättä merkinneet varsinaista oleskelua kaupungissa. Tämä selittää myös edellä esitettyä suurta eroa avioituneiden merimiesten määrissä merimiesmatrikkeleissa ja henkikirjoissa.⁴²¹ Merimiehet ja heidän morsiamensa olivat sekä kaupungin ja lähialueiden että jossain määrin kauempaa tulleen liikkuvan työväestön edustajia. Monilla muualta kotoisin olevilla oli edelleen yhteyksiä kotipitäjiinsä, mikä saattoi esimerkiksi näkyä siinä, että merimiehet viettivät välillä ajanjaksoja maaseudulla pelto- tai metsätöissä tai osallistuivat maaseutupitäjien rannikkopurjehdukseen.⁴²² Satamakaupunkiin kiinnittymisen hajanaisuutta tukeva johtopäätös on tehtävissä myös Rauman henkikirjoista, joissa vuodesta 1845 alkaen joukko merimiehiä henkikirjoitettiin merimieshuoneen alle. Heitä oli vuosittain joitain kymmeniä, mutta 1865 jopa 139 merimiestä, joista kaksi oli perheellisiä.⁴²³ Koska merimieshuone Raumalla kuten muissakaan merikaupungeissa ei ollut mikään fyysinen virasto saati satojen työläisten majoituskapasiteetin työläiskasarmi vaan tavallinen 1800-luvun kaupunkitalo, henkikirjoitus antaa ymmärtää, että kyseisillä henkilöillä ei ollut Raumalla vakituista

⁴¹⁸ Rannaste 1982, 6-7.

⁴¹⁹ TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8); Turun ja Porin läänin henkikirjat 1840, 1850 (T:37, T:57). Vuonna 1840 55 kastetusta lapsesta 17 ei esiintynyt vanhempineen henkikirjoituksessa. Vuonna 1850 53 lapsesta henkikirjoituksesta puuttui 16 lasta vanhempineen.

⁴²⁰ Porin kaupunkiseurakunnan rippikirja vuosille 1850–1855 käsittää ainoastaan talon-omistajat palkollisineen. Vuokralaisia ei ole rippikirjoille tyypilliseen tapaan merkitty kirjojen loppuun omaksi kategoriakseen (maaseudun rippikirjoissa yleensä kategoriassa tilaton/irtain väestö. Vuosien 1863–1869 rippikirjassa on kaikkien kaupungissa asuneiden hakemisto, mutta ajallinen kattavuus on epämääräisempi. Tästä syystä olen tässä yhteydessä vertaillut vain kastettujen luetteloita ja henkikirjoja. Porin kaupunkiseurakunta: rippikirja 1850–1855 (JK 376–377); rippikirja 1863–1869 (MKO 1-42).

⁴²¹ Näin siitähän huolimatta, että merimiesmatrikkelistä on laskettu vain varsinaiset matrikkeliin viedyt henkilöt, joiden periaatteessa olisi pitänyt olla myös kaupungissa kirjoilla. Heidän lisäksi matrikkeliin on nimelistoina viety toispaikkakuntalaisia, jotka pestattiin kertaluontoisesti. Heitä en ole laskelmiin sisällyttänyt.

⁴²² Ks. tarkemmin luku 5.1.

⁴²³ Turun ja Porin läänin henkikirjat 1845–1865 (T:47, T:57, T:66, T:76, T:86).

asuinpaikkaa. Todennäköisesti heillä ei sitä ollut oletetussa vanhassa kotipitäjässäänkään, mutta kruunun henkiraha heistä piti jotenkin kantaa, mikä onnistui parhaiten pidättämällä vero saman tahon kautta, jossa heiltä kannettiin merimieshuone- ja pestausmaksutkin.

Purjehduksella olleiden merimiesten, erityisesti nuorien ja naimattomien, asunnottomuus ei sinänsä hätkäytä – hehän olivat kaupungissa pestautuakseen sieltä merille. Sarah Palmer on arvioinut, että 1880-luvun Lontoon satamassa samanaikaisesti olleista kaikkia kansalaisuuksia edustaneista merimiehistä mahdollisesti jopa kolmanneksella ei ollut varsinaista kotia lähtömaassaan.⁴²⁴ Mutta missä majailivat vailla vakituista asuntoa tai kirjoilla oloa maihin jääneet perheenjäsenet, jää arvoitukseksi. Rauman tapa henkikirjoittaa merimiehiä merimieshuoneeseen osoittaa, että vaatii tapauskohtaista harkintaa, voidaanko henkikirjaa kaikissa tapauksissa käyttää asumista – tai yhtä hyvin asunnottomuutta – kuvaavana lähteenä. Vaikeudet saada selkeää kuvaa tutkimusryhmän koosta tai asuinpaikasta kertovat itse sosiaaliryhmästä: kyseessä oli väestönosa, jota ei voi määritellä pelkästään kaupunkilaisiksi, maalaisiksi, palkkatyöväeksi, siirtotyöläisiksi eikä edes pelkästään merimiesväestöksi, vaan yhdistelmäksi näitä kaikkia. Maaseudun vastaavasta, vailla erityistä asuntoa olevasta väestönosasta tunnetuin, erityisesti Itä-Suomeen viittaava nimitys ovat loisperheet. Kun 1900-luvun alussa organisoitu Tilattoman väestön alakomitea selvitti loisperheiden eli ilman erityistä asuntoa olevien määrää, heitä koko maassa olevan noin yhdeksän prosenttia väestöstä, Mikkelin ja Kuopion lääneissä jopa noin 20 % väestöstä. Turun ja Porin läänissä vailla vakituista asuinpaikkaa oli alle viisi prosenttia asukkaista, mutta heidän osuutensa oli suurinta rannikkopaikkakunnilla, kuten Satakunnassa Merikarvialla, Ahlaisissa ja Luviolla, joissa kuusi tai seitsemän ruokakuntaa sadasta eli vailla vakituista asuntoa.⁴²⁵

Perhekohtainen tapaustutkimus osoittaa, että tilastoissa asunnottomilta vaikuttavat saattoivat silti saada katon pänsä päälle ja toisaalta vakaasti jollekin paikkakunnalle henki- tai kirkonkirjoitettu henkilö saattoi fyysisesti majaillla kokonaan toisella paikkakunnalla. Toisinaan merimiehen vaimo asui poissa kaupungista miehen merillä ollessa. Edes talonomistajuus ei välttämättä pidätellyt liikkuvaisuutta. Heinäkuussa 1836 eräässä keskustakorttelissa sattui tulipalo, jonka enempi leviäminen saatiin estettyä. Palopaikka oli tyypillinen kahden porstuan ja kahden asunnon asuintalo, jonka molemmat puolet kuuluivat merimiesperheille. Tutkinnan yhteydessä ilmeni, että merimiehen vaimo Maria Raumolin oli asunut isoa, kahden asunnon taloa ja pihapiiriä yksin lapsinensa jo vuosikausien ajan, sillä sekä hänen että naapurin miehet olivat karanneet merillä. Talossa ei vallinnut kahden karanneen merimiehen vaimon yhteistaloutta, sillä kohtalosisar oli lähtenyt maalle sukulaisten luokse jo kolme vuotta takaperin. Maria valitti, että suuressa talossa oli hänelle aivan liikaa työtä ja myönsi,

⁴²⁴ Palmer 1980, 55; ks. myös Hinkkanen 1992, 75–78. Arviot perustuvat merimieslähetysten keräämiin tietoihin merenkulkijoista ja niihin saattoi vaikuttaa, että merimieslähetys pyrki aktiivisesti etsimään juuri sellaisia miehiä, joilla ei ollut siteitä kotimaahan tai ne olivat kadonneet.

⁴²⁵ Gebhard 1910, 31–35, 50–53.

ettei ehkä työtaakkansa suuruudesta johtuen ollut kyennyt pitämään kiinteistöä täysin paloturvallisena.⁴²⁶ Miehen hylkäämäksi joutuminen saattoi olla muissakin tapauksissa syy jättää kaupunkiyhteisö ja kääntyä maalla olevien sukulaisten puoleen.⁴²⁷ Tapauskohtaisesti maaseudulla olleet sukulaiset ja tuttavat näyttyivät varmempana turvaverkkona perheen hajotessa kuin kaupunki ja sen yksinäisillekin naisille tarjoamat elatusmahdollisuudet. Maria Raumolin sen sijaan pysyi lapsineen kaupungissa ja Magnus Raumolinin paluun viivästyttäneenä vuosikymmenillä hän muutti erään työmiehen perheen vuokralaiseksi.⁴²⁸

3.3.2 Naapuruston ensisijaisuus sukuverkostoihin nähden

Jo perustamisvaiheessaan merimieskotitalouksia saattoi leimata oman koti- ja perhetalouden rajojen häilyvyys. Pariskunnat eivät välttämättä perustaneet naimisiin mennessään omaa kotitaloutta sanan siinä merkityksessä, että se olisi merkinnyt omaa asuntoa, jossa kotitaloutta hoidettiin ja pyöritettiin. Merimiesväestöstä valtaosa asui vuokralla, ja omaa taloa omistamattomien osuus sosiaaliryhmästä lisääntyi lähes kymmenellä prosentilla 1830-luvulta (71 %) 1850-luvulle tultaessa (80 %). Vuokra-asunto saatettiin jakaa useiden muiden talouksien kanssa. Moni vaimo saattoi miehen merillä ollessa maksaa asumisensa työllä, jolloin hänen asemansa muistutti enemmän piikaa kuin omaa kotitalouttaan hoidellutta emäntää.⁴²⁹ Tällaiset joustavat asumismuodostelmat mukautuivat hyvin – tai niiden oli pakko mukautua – tilanteeseen, jossa puolison paluulle ei voinut asettaa etukäteen tiedettyä ajankohtaa. Monilla talonomistajilla oli vuokralaisinaan paljon merimiesperheitä, merimiesten leskiä tai yksinään henkikirjoitettuja vaimoja sekä muuta kaupunkilaistyöväkeä, mutta ei välttämättä yhtään omia piikoja tai renkejä. Tämä viittaa siihen, että ainakin joissain kaupunkitaloissa vuokralaiset ehkä korvasivat tarvittavan työvoiman. Huomio jää viittauksenomaiseksi, sillä vuokralaistenpidosta ja vuokrien maksamisesta omalla työllä 1800-luvun kasvavissa suomalaiskaupungeissa tiedetään toistaiseksi hyvin vähän.⁴³⁰

1800-luvun puolivälin jälkeen yhä useammasta merimieskotitaloudesta tuli naisen johtama. Tämä voidaan todeta Porin henkikirjoista (Taulukko 6.), joi-

⁴²⁶ TMA Porin maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1836 (Cm:4) 20.7.1836.

⁴²⁷ Vastaava tapaus, jossa maistraatti yritti selvittää erään karanneen merimiehen olinpaikkaa laillisen suojelun puuttumisen ja varkausepäilyn vuoksi. Nainen löytyi tätinsä luota Lapväärtistä. TMA Porin maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1836 (Cm:4) 30.4.1836.

⁴²⁸ TMA Turun ja Porin läänin henkikirja 1850 tontti nro. 27 ½ (T:57).

⁴²⁹ Näin teki esimerkiksi merimiehen vaimo Maria Lindgren. TMA Porin kämnerinöikeuden arkisto, tuomiokirjat co:27 (1836): 8.11.1836 § 3; 15.11.1836 § 1.; 9.12.1836; Co: 28 (1837) 24.1.1837 § 1; 24.2.1837 § 5; 4.7.1837 § 1; 28.7.1837; 14.9.1838; Co:38 (1839) 12.7.1839; TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, tuomiokirjat Cj: 11 1835–1837: 1.7.1837; Turun ja Porin läänin Henkikirjat, Pori 1830 (T:22). Käsittelen merimiesten vaimojen palvelijoina ja piikoina työskentelyä enemmän työtä ja toimeentuloa käsittelevässä luvussa.

⁴³⁰ Vuokralaisten pidosta huomattavan kannattavana taloudellisena toimintana 1800-luvun Viipurissa ks. Einonen 2013.

den mukaan merimiesten leskien ja ilman miestä kotitalouden pääksi merkittyjen merimiesten vaimojen lukumäärä kasvoi vielä 1860-luvulle tultaessa, kun taas naimisissa olevien merimiesten osuus kotitalouden päämiehinä kääntyi jo laskusuuntaan. Naisten johtamien merimiesruokakuntien lukumäärä näyttää olleen jopa suurempi kuin naimattomien merimiesten, jotka joko muodostivat oman taloutensa tai kuuluivat vanhempiensa talouteen.⁴³¹

TAULUKKO 6 Merimieskotitalouksien perheenpäiksi määritellyt henkilöt Porissa 1830–1860

KOTITALOUDEN PÄÄ	1830	1840	1850	1860
Naimisissa oleva merimies (tai leski)	109	192	247	231
Naimaton merimies (poika tai yksinasuva)	21	87	103	111
Merimiehen leski	25	51	79	96
Merimiehen vaimo	5	20	40	45
Yht.	160	350	469	483
Kotitaloudet kaupungissa yhteensä	1053		1505	2160

Lähteet: TMA, Turun ja Porin läänin henkikirjat 1830–1860 (T:22; T: 37; T:57; T:76).

Taulukosta ilmenee, että merimieskotitaloudet muodostuivat henkikirjoissa valtaosaltaan miehen ja naisen muodostaman ydinperheen ympärille, mutta myös yksinäisten naisten johtamia kotitalouksia oli väestönsästä huomattava määrä, 1860 jopa 43 % kaikista merimiesruokakunnista. Merimiehen kanssa avioliiton solmineista naisista siten lähes 40 % oli menettänyt miehensä joko kuoleman tai katoamisen kautta (1860). Vaimot saattoivat käytännössä olla ruokakunnan päitä, vaikka henkiraha olisi maksettu läsnä olevana sekä mieheltä että naiselta. Toisin sanoen ”ehjältä” näyttävä perhekoonpano ei välttämättä ollut sitä käytännössä. Edellä mainittu Maria Raumolin maksoi maailmalla olevan miehensä henkirahaa ainakin vielä neljä vuotta sen jälkeen, kun tämän todettiin olevan tulipalon sattua teillä tietämättömillä.⁴³²

Demografis-fiskaalisista lähteistä ei siis ole mahdollista lukea suoraan, milloin mies oli merimatalla ja milloin kotona, vaan tämä on pääteltävä muista lähteistä. Henkikirjojen ja rippikirjojen kaltaisten väestölähteiden antama informaatio kotitalouden tai ruokakunnan sisällöstä on perhehistorialliselle tutkimukselle korvaamaton lähtökohta. Niiden kautta saadaan tietää, keitä perheenjäseniksi merkittiin ja ketkä maksoivat veroja, mutta ei esimerkiksi sellaisia perheiden sosiaaliseen käyttäytymiseen liittyviä tekijöitä kuten, millaisia väliaikaisia ruokakunnan muutoksia kokoonpanossa tapahtui lähteen kirjaamishetken ulkopuolella tai minkälainen rooli kotitaloudessa asuneilla liitännäisjäsenillä kuten sukulaisilla, asukeilla ja hoidokeilla käytännössä oli. Olivatko he velvollisuudesta tai korvausta vastaan otettuja ulkopuolisia vai olennaisia henki-

⁴³¹ Edellä esitetty lähdekritiikki naimattomien merimiesten liian vähäisestä määrästä henkikirjoissa tulee tosin ottaa tässäkin yhteydessä huomioon.

⁴³² Merimiesten vaimojen henkilötietokanta; Turun ja Porin läänin henkikirjat 1840 tontti nro. 213 ½ (T:37).

löitä perhetalouden organisoinnissa tai perheen läheissuhteissa?⁴³³ Tässä mielessä kotitalousmääritelmän kritiikki kohdistuu ennen muuta siihen, millaisia esiteollisen ajan umpipihoihin rakennetut kaupunkitalot olivat asumisen ja perhekuntien niihin sijoittumisen näkökulmista.

Hyvin tyypillinen yhteen tai kahteen asuintaloon pakkautunut ihmisjoukko kokonsa ja kokoonpanonsa puolesta asui tontilla numero 98. Porin Malmieljänneksessä. Omistajien, merimies Gustaf Rostedt, vaimo Henrikan ja heidän kahden lapsensa vuokralaisina olivat entinen hatuntekijän kisälli, puusepän kisälli, kaksi itsellisaista, naimaton merimies isänsä kanssa, merimiehen leski Elisabeth Thorstedt tyttäreineen, merimiehen leski Eva Hjulberg työikäisen tyttärensä ja pienemmän lapsen kanssa, merimiehen leski Lovisa Grönroos lapsineen sekä merimiehen leski Maja Grönholm jälkikasvunsa keralla. Asukkaat oli kirjattu kymmeneksi eri ruokakunnaksi eli verotusyksiköksi siten, että yksinäiset ihmiset muodostivat omat ruokakuntansa ja muut puolisonsa, lastensa ja vanhempiensa kanssa.⁴³⁴ Käytännössä voi olettaa, että kotitalouden, käytössä olleen asuintilan ja sen ylläpitämiseen vaadittujen työtehtävien rajoja ei vedetty näiden 19 asukkaan kesken kaikissa arkisissa tilanteissa vain sukulaisuusperustein, kuten veronkanto asian näki. Seuraavana vuonna kokoonpano tontilla saattoi taas olla toinen.

Mielenkiintoinen huomio sinänsä on, että koska väestökirjanpidollisissa lähteissä kotitalouksien päänä oli avioparien ohella paljon myös naisleskiä ja naimattomia naisia lapsineen, kotitalouksissa oli todennäköisemmin ainakin yksi työikäinen nainen kuin mies.⁴³⁵ Myös tämä tosiasia haastaa yhteisesti asutun talon ja tuotanto- ja kulutusyksikkö määritelmiin rajautuvaa kotitalouskäsitettä: yksineläminen, yksinhuoltajuus ja työikäisten perheen jäsenten rajautuminen vain toisen sukupuolen edustajiin oli tavallista.⁴³⁶ Tontilla nro. 98 nais- ja miesväki tuli talonomistajia lukuun ottamatta kokonaan eri ruokakunnista.

Miehen lopullinen tai pitkäaikaiseksi venynyt poissaolo johti ydinperheen rajat ylittäneisiin asumisjärjestelyihin ja yhteistalouksiin. Ydinperheen rajoja ei kuitenkaan ylitetty tyypillisimmillä varhaismodernin ajan kotitalouslaajentumilla; palkollisten pidolla tai useamman sukupolven yhteisasumisella. Piikoja tai renkejä oli vuonna 1830 vain yhdessä, vuonna 1840 viidessä ja 1850 seitsemässä merimieskotitaloudessa. Palkollisten puuttuminen merimiesperheistä ei herätä ihmetystä – pikemminkin se, että kyseiset muutamat talouksista saattoi-

⁴³³ Tämänkaltaista kritiikkiä pelkkään demografiseen näkökulmaan tyytyvää perhehistoriaa kohtaan esittävät Anderson 1980. 27–37; Wall 1983, 35–36.

⁴³⁴ Turun ja Porin läänin henkikirjat 1850 tontti nro. 98. (T:57).

⁴³⁵ Wall 1983, 41–43.

⁴³⁶ Esimerkiksi Tiina Miettisen aineistossa ne naimattomat naiset, joille syntyi avioton lapsi, eivät välttämättä muodostaneet lapsineen omaa, yhtä perhettä tai ruokakuntaa vaikka siltä asiakirjoissa saattaisi näyttääkin. Mieltinen tukeutuu esimerkiksi Giovanni Leviin, joka muistuttaa, että asiakirjat laati usein yhteisön ulkopuolinen henkilö tiettyä tarkoitusta varten. Mieltisen mukaan ”usein on oletettu, että papit Suomessa tunsivat hyvin pitäjänsä asiat ja että rippikirjat ovat tämän takia luotettava lähde. Kun otetaan huomioon nopea väestönkasvu, väestön liikkuvuus ja länsisuomalaisten sukunimetttömyys, niin papit (usein muualta tulleita) tuskin pysyivät pitäjänsä väestömuutoksissa mukana.” Mieltinen 2012, 22.

vat pitää ylimääräistä työvoimaa. Palkollisen pitämistä ei pidetty sopivana työväestölle, jonka asema oli ensisijassa olla itse palkollisena ja laillisen suojeluksen hankkineena alaisena työnantajilleen.⁴³⁷ Piian, kodinhoitajan tai rengin pitäminen olisi palkkakustannusten ohessa tuonut lisäksi verovelvoitteita palkollisen henkirahan ja palkollismaksun muodossa. Omia iäkkäitä vanhempiaan omassa taloudessaan pitivät niin ikään vain yksittäiset merimiesperheet.

Sen sijaan oli tavallisempaa, että merimiesten vaimot ja lesket yhdistivät taloutensa alivuokralaisten, asukkien, köyhäinhoidon elättien tai muiden kotitalouden ”liitännäisjäsenten” sekä vastaavassa tilanteessa olleiden, pienten naisten johtamien kotitalouksien kanssa. Nämä asumisjärjestelyt eivät aina käy ilmi henki- tai rippikirjoista, joissa verotuksen tai ehtoollisella kävijöiden yksikkö oli pääsääntöisesti biologinen perhe, johon vuoden aikana tai tilapäisluontoisesti tulleet laajentumat eivät päätyneet muistiin. Mikäli kyseisenkaltaiset liitännäisjäsenet olivat henkikirjoittamattomia, liikuskelevia toispaikkakuntalaisia, heidän majoittamisensa oli lisäksi luvatonta.⁴³⁸

Jonkin verran erityisesti asukkien pidosta voidaan päätellä pelkästään henkikirja-aineiston pohjalta (Taulukko 7). Esimerkiksi vuonna 1860 ruokakunnan pääksi merkityistä 45 merimiehen vaimosta viiden ja 96 merimiehen leskestä kahdeksan ruokakuntaan oli naisen itsensä sekä lasten lisäksi maallisen omaisuutensa siirtänyt toinen yksinäinen nainen. Tämä liitännäisjäsen saattoi olla ikätoveri, vanhus tai kirkonvaivainen (myös miehiä), vain yhdessä tapauksessa kyseessä oli naisen oma iäkäs vanhempi. Toisilleen ei-sukua olevien ihmisten yhdistelmätalouksia löytyy henkikirjoista hieman alle kymmenessä tapauksessa sadasta.⁴³⁹ Esimerkin antaa vuoden 1860 henkikirjan esittämä kokoonpanosta tontilla 297 ½. Tontilla seisonen kivitalon omisti merimiehen leski Anna Lang. Hän muodosti asuinkumppaniensa kanssa naisten yhteisön. Hänen ja kolmen lapsensa lisäksi siihen kuuluivat leski Ståhlbom, tämän 16-vuotias kasvattitytär Fina, Langin sairas ja kirkonvaivainen sisar Carolina sekä tämän kolme lasta, minkä lisäksi Anna piti vielä vuokralla erästä kisällinleskeä ja naisihmistä.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Palkollisten pidon säännöstelystä esim. Pulma 1992, 193. Haapala 1992, 229–230, Ka-
tjisto 2000, 73.

⁴³⁸ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Porin poliisijärjestys 12.6.1839
(H:15).

⁴³⁹ TMA, Turun ja Porin läänin henkikirjat 1830–1860 (T:22; T: 37; T:57; T:76).

⁴⁴⁰ TMA, Turun ja Porin läänin henkikirjat 1860 (T:76).

TAULUKKO 7 Perheellisten merimiesruokakuntien iäkkäät tai vaivaiset hoidokit henkikirjoissa 1830–1860

Vuosi	Merimies- kotitalouksia	Ydinperheen ulkopuolisia iäkkäitä tai sairaita hoidettavia
1830	139	12 (9 %)
1840	263	13 (5 %)
1850	367	12 (3 %)
1860	379	32 (8 %)

Lähde: TMA, Turun ja Porin läänin henkikirjat 1830–1860 (T:22; T: 37; T:57; T:76).

Köyhäinhoidon elätin ottaminen omaan ruokakuntaan oli selkeä toimeentulostrategia tilanteessa, jossa palkanmaksu laivanvarustajalta oli katkennut miehen kuoleman tai karkaamisen myötä ja jossa esimerkiksi uusi avioliitto ei voinut tarjota nopeaa taloudellista ratkaisua tilanteeseen. Kaikissa tilanteissa ei ole mahdollista sanoa, kumpi taloudessa piti hoidokkia ja kumpi oli hoidettava, etenkin jos kumpikin maksoi henkirahaa eikä siis ollut maksusta köyhyyden tai sairauden nojalla vapautettu tai jos molemmat olivat iäkkäitä. Tällöin kyse oli yksinkertaisesti kahden, ei-sukua olleen aikuisen ja mahdollisesti heidän lapsiensa yhteisasumisesta. Lena Fagerlund-niminen nainen oli merkitty ”eläkeläiseksi” (*pensionär*) ja hänen kanssaan puuseppäoltermanni Abraham Rothstenin omistamassa asunnossa eleli raihnainen (*bräcklig*) merimiehen leski Eva Svensberg, minkä lisäksi taloudessa asui jommankumman naisen alaikäinen lapsi. Samaan tapaan yhdessä asuivat vaunumaakari Johan Fagerdahlin vuokralaisina merimiehen leski Clara Ståhlberg ja paimenen leski Regina Eerikintytär, jolla kirkonkirjojen mukaan oli kaksi aikuista lasta.⁴⁴¹ Vaikka lapsilla periaatteessa oli velvollisuus huolehtia iäkkäistä ja sairaista vanhemmistaan, ei velvoitteen täyttämisen ollut kaupunkityöväestön keskuudessa läheskään aina mahdollista. Lasten ollessa itse palkollisina, heidän vanhempiansa tuli järjestää asumisensa ja turvaverkkonsa vanhuuden päivien varalle omatoimisesti.

Myös naimattomat merimiehet näyttävät pienessä mittakaavassa osallistuneen aikalaissivistyneistön ankarasti arvostelemaan käytäntöön, jossa köyhä väki rahantarpeessaan otti elättejä ilman, että sillä välttämättä oli edellytyksiä huolehtia hoidokeistaan. Vuonna 1860 seitsemän naimatonta merimiestä muodosti yhteistalouden vaivaiseksi ja köyhäksi määritellyn, heille ei-sukua olleen vanhuksen kanssa.⁴⁴² Naimattomille merimiehille hoidokin ottaminen oli varmasti keino pitää asunto varattuna ja vuokra maksettuna, mutta vaivaisen hoi-

⁴⁴¹ TMA, Turun ja Porin läänin henkikirjat 1840 (T:37). HisKi-tietokanta. Regina Eerikintytär oli lampuodin/paimenen leski Päärnäisistä, Porin maaseurakunnasta. Mies Henric Johanssonin kanssa hänellä oli kaksi lasta (s. 1819 ja 1822). Paimen (*Wallaren*) Henric Johansson kuoli 1834 tuntemattomaan tautiin 56-vuotiaana.

⁴⁴² TMA, Turun ja Porin läänin henkikirjat 1860 (T:76).

toa merille lähtevä mies tuskin pystyi antamaan, vaan tämä jäi korttelin muun naapuruston silmällä pidon varaan. Hämmästyttävän yhteistalous muodostui naimattomasta merimiehestä ja tahollaan naimisissa olevasta merimiehen vaimosta. Tällainen oli esimerkiksi 40-vuotiaalla naimattomalla merimiehellä Josef Fribergillä, jonka ruokakunnan toista aikuisjäsentä tituleerattiin henkikirjassa taloudenhoitajaksi (hushållerska). Taloudenhoitaja oli Caisa Borgström, jolla oli yksi avioton lapsi.⁴⁴³ Hän ei ollut mikä tahansa naimaton palvelijatar, kuten pelkän henkikirjan perusteella voisi olettaa. Hän oli merimiehen ja entisen porvari Johan Fredrik Borgströmin vaimo Raumalta. Samaan aikaan kun Caisa (Anna Catharina) asettui porilaismerimiehen kodinhoitajaksi, hänen miehensä Raumalla oli käynnistänyt avioeronhakuprosessin. Caisa oli miehensä mukaan ollut jo kauan poissa kotoa ja saanut Porissa ”huoruudessa” kolme aviotohta lasta. Mies myös epäili vaimonsa menneen laittomasti uusiin naimisiin. Rauman raastuvanoikeus joutui Borgströmin tapauksessa pohtimaan, kumpi osapuoli oli hylännyt ja kumpi hylätty, sillä käsittelyssä tuotiin ilmi, että mies itse oli jättänyt vaimonsa ”20 vuotta sitten” karkaamalla (n. 1820), minkä vuoksi häntä oli kolmasti etsintäkuulutettu *Finlands Almänna Tidningissa* ja kirkossa vuonna 1828. Caisan kaksinnaimisesta ja huoruudesta Porissa ei löydy muita jälkiä kuin kastemerkintä kesäkuulta 1834, jolloin kastettiin ”Raumalta kotoisin olevan vaimon Anna Caisa Borgströmin” avioton lapsi Sofia Josefina. Yksikin avioton lapsi toki näytti aviorikoksen toteen ja pari tuomittiin avioeroon ja miehelle myönnettiin erokirja heinäkuussa 1841.⁴⁴⁴ Josef Friberg ja Caisa Borgström eivät koskaan avioituneet, vaan Josef kuoli kaksi vuotta myöhemmin.⁴⁴⁵ Caisa Borgström oli esimerkki merimiehen vaimosta, joka olosuhteiden pakosta päätyi itse lapsineen toisen työläiskotitalouden liittänäisjäseneksi. Josef Friberg ja Caisa Borgström eivät olleet ainoa susiparilta vaikuttava merimiesruokakunta, joka henkikirjoitettiin yhdessä. Myös merimiehen vaimo Maria Lindgren ja naimaton merimies Isaac Grönfors merkittiin asumaan samassa ruokakunnassa samaa vuokrahuonetta vuodenvaihteessa 1840 – vaikka jo tammikuussa 1840 Isaac vei vihille Ulvilan kihlakunnantuomarin tyttären Catharina Sofia Palinin.⁴⁴⁶ Selitystä voi hakea asuinkustannusten jakamisesta: merille lähtevä mies sai maihin jääneestä naisesta asunnolleen varaajan ja vuokranmaksajan, nainen asunnon.

⁴⁴³ TMA. Turun ja Porin läänin henkikirjat 1840 (T:37).

⁴⁴⁴ Turun tuomiokapitulin avio - ja kihlauserohakemukset 1841. nro 906. Liitteenä Rauman raastuvanoikeuden tuomiokirja 11.5.1840; Porin kaupunkisrk. kastetut 19.6.1834. ”H:u fr: Raumo Anna Caisa Borgström”.

⁴⁴⁵ Porin kaupunki- ja maaseurakunnan arkisto, kaupunkiseurakunnan kuolleiden ja haudattujen luettelo 1830–1855 (I F1:1).

⁴⁴⁶ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta. Tietokannassa on viisi samaa ikäluokkaa edustanutta Maria Lindgren-nimistä merimiehen vaimoa, joten Marian identifioiminen tässä yhteydessä on mahdotonta. Kenenkään tietokannassa olevan Maria Lindgrenin mies ei tiedettävästi karannut, mikä olisi saattanut selittää erikoisen asumisjärjestelyn. Kyse oli ilmeisesti edellisen vuoden henkikirjasta jäljennetty asumistieto. Lapseton Maria oli ilmeisesti yksinkertaisesti asunut Isaac Grönforsin asuntoa tämän merillä ollessa.

Naisten välisestä yhteisasumisesta saattoi olla sekä taloudellista hyötyä että sosiaalista tukea siinä tilanteessa, kun lapset olivat pieniä. Gustava Ahlholm (s. 1824) oli 25-vuotias ja juuri saanut pojan, Johan Ferdinandin, kun hän elokuussa 1849 sai kuulla, että hänen miehensä Johan Gustaf Ahlholm oli jäänyt merimatkan päätteeksi Helsinkiin istumaan vankeusrangaistusta. Miehen liikkeistä tämän jälkeen ei ole tietoa ja viimeistään vuoteen 1852 mennessä hän menehtyi tuntemattomissa olosuhteissa. Maaliskuussa 1852 Gustava Ahlholm esiintyi todistajana erään Porin Malmikorttelissa sattuneen tulipalon yhteydessä. Tuolloin hän asui palopaikkaa vastapäätä tontilla numero 82. Koulukadun ja Isouusikadun risteyksessä yhdessä kolmevuotiaan poikansa ja merimiehen vaimo Albertina Rosenlöfin ja tämän kolmevuotiaan tyttären kanssa, minkä lisäksi hän oli palon sattuessa viimeisillään raskaana, sillä hän synnytti saman vuoden toukokuussa aviottoman Maria Sofian.⁴⁴⁷ Asunnossa omaa omaisuutta oli vaatimaton määrä: sylillinen vehnä, eteispenkki, kolmijalka, kangastuoli, rukki, muutama tiinu sekä miesvainajan timpurintarvikkeet.⁴⁴⁸ Patojen ja kattiloiden yhdistäminen toisen perheenäidin kanssa oli siten järkeenkäypää. Muutamaa vuotta aiemmin Gustava Ahlholm oli vuokrannut asuinhuoneen kokonaan toisesta paikasta ja tuolloin asuintoverina oli Gustavan hoitoma kirkonvaivainen Stina Nyholm.⁴⁴⁹ Tämän tulipalon sekä pari kuukautta myöhemmin sattuneen kaupungin suurpalon jälkeen Gustava Ahlholm jakoi monien muiden kaupunkilaisten tavoin asumismuotonaan maakuopan kaupungin länsipuolelle muodostuneella esikaupunkialueella. Tuolloin palosta toipuvan kaupungin rajojen ulkopuolella asui satamäärin ihmisiä omin luvun rakennetuissa asumuksissa, maakuopissa ja vanhoista riivistä ja ladoista asunnoiksi muokatuissa mökkeissä. Paikallisesti kyseinen katastrofi oli merkittävä asumisjärjestelyjä uudelleen muokkaaja lähes minkä tahansa sosiaaliryhmän edustajille, joskin kullakin ryhmällä oli säädynmukaiset selviytymiskeinonsa tulen tuhoista. Kaupungin rajojen ulkopuolella, jonne paljon merimiesväestöä sekä muuta työtätekevää säätyä ja pieneläjiä oli asettunut, erilaiset asumisjärjestelyt ja ruokakuntien sidokset toisiinsa olivat oletettavasti vielä yleisempiä kuin kaava-alueella.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto Cj:23 Porin maistraatin pöytäkirjat 29.3.1852 § 2; 3.4.1852 § 5 ja 21.4.1852 § 2. (*”Albertina Rosenlöf som bosatt i samma byggnad som nästafhörda Gustava Ahlholm..”*). Albertina Rosenlöfin puolisoista Isaac Rosenlöfistä ei löydy muuta tietoa yhteisen lapsen kastetiedon lisäksi. Porin merimieshuoneen matrikkeli Ac:1 nro. 131. on Isaac Rosenlund, jonka on merkitty jääneen 1840-luvulla Pietariin palamaatta enää Poriin, mistä vaimolle on annettu 1863 ja 1864 todistukset avioeron hakemista varten. Lapsen syntymäajankohdan (maaliskuu 1849) kannalta on kuitenkin ongelmallista identifioida henkilö samaksi, sillä Isaac Rosenlundiksi merkitty merimies lähti Pietariin kahden vuoden komennuksella jo heinäkuussa 1842.

⁴⁴⁸ Nämä hyödykkeet Gustava Ahlholm ilmoitti menettäneensä 22.5.1852 suurpalossa. TMA PKM: Porin paloa 1852 koskevat asiakirjat: Palon jälkeiseen avustus- ja jälleerakennustyöhön liittyviä asiakirjoja 1852–1852: No. 121. kuva 374.

⁴⁴⁹ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta; TMA Turun ja Porin läänin henkikirjat 1840 tontti nro. 213 ½, 1850 tontti nro. 26. (T:37, 57).

⁴⁵⁰ Omin luvun rakennettuja mökkejä oli kaupungin mailla runsaasti vielä 1870- ja 1880-luvuilla. Esimerkiksi merimiehen vaimo Wilhelmina Grönroos sai helmikuussa 1885 kaupunginvaltuuston luvalla ostaa työmies Johan Broholmin kaupungin ulkopuolel-

Gustava Ahlhomilla oli yksinäisenä naisena ja äitinä kokemusta monenlaisista asumisjärjestelyistä ja perhekokoonpanoista, joihin vaikuttivat sekä perheensisäiset että ulkoiset katastrofit.

Merimiesperheiden tapauksissa saattoivat lapset olla niitä kotitalouden jäseniä, jotka liikkuvat tilapäisesti tai vanhempien sairauden tai kuoleman vuoksi. Kuolleen merimies Sjöblomin kolme lasta liitettiin vuonna 1840 työmies Jeremias Törnroosin ja vaimo Annan muutoinkin jo viisilapsiseen ruokakuntaan. Merillä olon ajaksi lasten hoito saatiin järjestää jonkun tuttavapiiriin kuuluneen naisihmisen luota, ja tälle pidätettiin korvaus merimiehen palkasta.⁴⁵¹ Osa orvoista tai puoliorvoista merimiesten lapsista päätyi myös tilapäisesti tai pysyvästi huutolaisiksi. Työikäisten (yli 15-vuotiaiden) lasten pitäminen kotona taas ei ollut suotavaa, vaan lasten kotoa lähtöä suorastaan edellytettiin palveluspakon nojalla.⁴⁵² Lasten hoitamisen ja kasvattamisen järjestelyt näyttäytyvät näin olennaisena osana merenkulun sosiaalisia ja taloudellisia ulottuvuuksia ja siksi syvennyn niihin luvussa 6.4.

Merimiesväestö jakaantui henkikirjojen mukaan tasaisesti ympäri kaupunkia, mutta 1800-luvun puoliväliin mennessä heidän määränsä oli kasvanut suurimmaksi uusimmassa kaupunginosassa, V osassa (Uusikaupunki-kaupunginosa), joka oli erottumassa työväestön suosimaksi alueeksi verrattuna ydinkeskustaan. Lähellä merimiesväestön yhteen taloon keskittymisen ennätystä oltiin vuonna 1850 kyseisen kaupunginosan tontilla 311, jossa työmies Isak Grönholmin perheen vuokralaisina asui yhteensä yhdeksän merimiesruokakuntaa.⁴⁵³ Kun henkikirjoja tarkastellaan ruokakuntarajojen yli, tonteittain, vaikuttaa ilmeiseltä, että naapurusto haki turvaa toisistaan. Tällaiset vuokralaiskunnat muodostivat kaupunkien tiiviillä umpipihoilla ja kortteleissa omia pienoisyyhteisöjään, ja usein tontin toisella laidalla olevalla puolikkaalla asui yhtä suuri joukkoa sekalaista väkeä. Merimiesväestö painottuu erittäin usein samoihin taloihin, minkä lisäksi samasta portista kävi koko joukko muita vuokralaisperheitä sekä itse talonomistajan perhe.

Naisten strategiat asumisjärjestelyjen suhteen ovat herättäneet muidenkin merenkulkuyhteisöjä tutkineiden historioitsijoiden huomion. Merenkulun vai-

la olevan ”kojun” ja se sai olla pystyssä aina vuoteen 1890. Samoin merimiehen vaimo Eleonora Eissenhardt anoi marraskuussa 1888 hautausmaan vieressä sijainneen mökkinsä säilyttämistä aloillaan. Kaupungin johto katsoi tuossa vaiheessa, että mökit saivat olla pystyssä niin kauan kuin niiden asukkaat olivat hengissä, sillä monet asukkaista olivat ikäihmisiä eikä luvattomien mökkien katsottu aiheuttavan suurta järjestyshäiriötä. Satakunta 21.2.1885; 7.11.1888.

Palon jälkeisestä kaupungin rajojen ulkopuolella asumisesta ja sen jälkivaiheista 1870–1890-luvuilla ks. Frigren 2009, passim.

⁴⁵¹ Esim. TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat Cm:3 1832–1835, 15.6.1833; 21.12.1833; 2.4.1834. Ks. myös luku 6.3.

⁴⁵² Esimerkiksi kotona asuneen 17-vuotiaan merimiehen tyttären Carolina Stenrosin laillinen suojelus oli 23.1.1833 käsiteltävänä maistraatissa. Carolina sai kuitenkin jäädä kotiin vielä vuoden ajaksi, sillä perusteella että isä-Michelillä oli kotona neljä äiditöntä pienempää lasta. TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat Cm:3 1832–1835, 23.1.1833 § 6.

⁴⁵³ TMA Turun ja Porin läänin henkikirjat 1850 (T: 57).

kutus kotitalousrakenteisiin on johtanut erityisesti koloniaalisen Atlantin maailman kontekstissa tutkimusasetelmiin, joissa demografisesta epätasaisuudesta johtuen suuressa osassa kotitalouksia nainen käytti miehelle kuulunutta laillista, taloudellista ja sosiaalista valtaa naimattomana naisena, leskenä, mutta tilannekohtaisesti myös naimisissa olevana naisena.⁴⁵⁴ Ruth Wallis Herndon havaitsi 1700–1800-lukujen Rhode Islandin merimiesväestön ja paikallishallinnon suhdetta tutkiessaan, että jopa eri kaupungeista kotoisin olleet merimiesten vaimot saattoivat kaikessa hiljaisuudessa muuttaa lapsineen yhteen miesten ollessa pitemmän aikaa merillä, vaikka naisten virallinen ”osoite” ei ollut muuttunut.⁴⁵⁵ Herndonin tutkimuksessa paikallishallinto näki epäviralliset asumisjärjestelyt tapauskohtaisesti ongelmana eikä täysin omavaltainen asumisen järjestäminen ollut sallittua varhaismoderneissa suomalaiskaupungeissakaan, missä esimerkiksi kaupungin järjestyssäännöt kielsivät toisten ihmisten majoittamisen (*hysning*), mikäli majoitettavat eivät olleet kaupungissa kirjoilla tai heillä oli tahoja maineessaan. Vähävaraisten merimiesten vaimojen ja leskien yhteisasuminen oli järjestyksenpidon kannalta harmitonta, mikäli asuminen ei johtanut esimerkiksi väen kokoontumisiin, viinanmyyntiin, haureudenharjoittamiseen tai muihin sosiaalisiin ongelmiin. Varsinkaan hoidokin pitäminen ei ollut sosiaalista järjestystä koettelevaa, vaan pikemminkin osa ruotu- ja elätejärjestelmään perustunutta sosiaalihuoltoa.⁴⁵⁶ Toisaalta intiimiys ja tiiviys, jossa naapurustoisessa asuttiin, saattoi tehdä perheeseen ja kotitalouteen rajoittuneen yksityiselämän mahdolliseksi jo käytännössä, ilman että mitään asumis- ja perhekokoonpanojärjestelyjä erikseen tehtiin.

Kotitalousmuodostelmissa ei ole kysymys vain rippi- tai henkikirjojen antamasta pysäytyskuvasta, kuinka monta lasta perheeseen syntyi ja säilyi hengissä, asuivatko isovanhemmat saman katon alla tai oliko perheessä palkkollisia. Perheet itsessään muuttuivat ja reagoivat ympäristöön jatkuvasti, kun perheenjäseniä syntyi ja kuoli, muutti pois töiden perässä tai perustaakseen oman perheen, mutta myös muilla tavoin elämänkaaren eri vaiheissa. Vuokralla asuneet ihmiset myös vaihtoivat asuinpaikkaa alituisen. Tiiviissä kaupunkiyhteisössä viime kädessä naapurusto vaikutti perheeseen siten, että kotitalouden rajat eivät olleet ehdottoman suljetut. Tutkimusteknisesti kysymys koskee sitä, miten asumisesta kertovia aineistoja tulkitaan; voivatko ne olla avuksi sellaisessa perhehistoriallisessa tutkimuksessa, jossa näkökulma on lapsissa, vanhukissa ja sairaisissa – siinä, kuka heitä hoiti, syötti ja vaatetti omien perheverkostojen puuttuessa.

⁴⁵⁴ Esim. Walker 2014, 483.

⁴⁵⁵ Herndon 1996, 60.

⁴⁵⁶ Rajatapauksia joutuivat käsittelemään niin kaupungin maistraatti kuin paikallinen köyhäinhoito. Elokuussa 1864 päätettiin korvata merimiehen vaimo Ulrika Bryggmanille hoitokuluja Petolahdelta lähtöisin olleen entisen piian majoittamisesta ja hoitamisesta tämän sairauden aikana, vaikka muualta tulleeseen naiseen samaan aikaan kohdistui epäilyjä irtolaisuudesta. PSYA: Vaivaishoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (IICj:1), 2.8.1864 § 4.

3.4 ”Ja jos sinun armollinen tahtos niin on, ett’emme enää toinen toistamme ruumiillisilla silmillä näe”

3.4.1 Leskeytyminen

Porilaisen laivanvarustajan leski Anna Sofia Björnbergin Turussa asuneelle tyttärelleen Sofie Charlotta Forsmanille lähettämät, jälkipolvien toimittamat kirjeet kertovat paitsi perhepiirin ja suvun kuulumisista, myös leskirouvan pojan Anton Björnbergin johtaman kauppahuoneen liiketoimista. Toisinaan leskirouva jakoi kirjeissään niitä huonoja uutisia, joita kauppahuone silloin tällöin joutui vastaanottamaan. Elokuussa 1856 koko *Dygdenin* miehistö siunattiin Porin kaupunkinkirkossa Tanskan edustalla sijainneeseen tuntemattomaan hautaansa. Laivanvarustajan leski Anna Sofia Björnbergin kirjoitti Turussa asuneelle tyttärelleen Sofie Charlotta Forsmanille ja kuvaili miten ”vaimojen, äitien ja siskojen” itku ottanut loppuakseen.⁴⁵⁷ ”Kaikki itkivät, koska niin monta seurakuntalaista mainittiin nimeltä”, kertoi hän jälleen erään toisen haaksirikkouutisen yhteydessä.⁴⁵⁸

Porissa runsaasta tuhannesta naisleskestä noin 300 eli arviolta 30 % oli merimiesten leskiä vuonna 1860. He olivat suurin yksittäinen aviomiehensä menettäneiden naisten ryhmä. Laivanvarustuksen hiipuminen näkyi paikallisyhteisössä siten, että merimiesten leskien määrä kasvoi yhä, kun merityövoiman kysyntä ja merimiesten osuus kaupunkilaisista oli jo laskenut (taulukko 5 edellä). Pelkästään merimiesten leskien itsenäiset, pienet kotitaloudet muodostivat neljästä viiteen prosenttia kaikista kaupungin kotitalouksista 1800-luvun puoliväliin tultaessa.⁴⁵⁹

Tässä mielessä merimiehen kanssa avioliiton solminut nainen oli hyvin suurella todennäköisyydellä jossain vaiheessa elämänsä kaupunkiväestön henkilögalleriassa se kirkossa itkevä leski, joka lausui matkaan lähteneiden edestä luetun esirukouksen viimeiset rivit muita painokkaammin: ”Ja jos sinun armollinen tahtos niin on, ett’emme enää toinen toistamme ruumiillisilla silmillä näe, niin anna minulle, o armollinen Jumala! hyväää kärsivällisyyttä; anna meidän uskossa pysyväiset olla, että me ijankaikkisessa ilossa yhdessä löydettäisiin, ja siellä sinua lak-

⁴⁵⁷ Gulin 1964, 320–321; Haaksirikkoutuneista laivoista Ruuth 1898, liite 3; myös Keskinen 2012, liite 5.

⁴⁵⁸ Sitaatti Anna Sofia Björnbergin toisesta, päiväämättömästä kirjeestä, jossa kerrottiin (fregatti?) Neptunin kohtaamasta onnettomuudesta (ajankohta ei tiedossa): ”*Alla gräto, då så många medlemmar av en församling nämndes vid namn.*” Tämä alus ei ollut Björnbergin, vaan kauppahuone Björkman & Rosenlewin omistuksessa. Gulin 1964, 285; Ruuth 1898, liite 3.

⁴⁵⁹ Saarinen 1972, 507, 511. Merimiesten leskien määrä laskettu Saarisen laatimien väkilukutaulukoiden ja sivun 511 tiedon mukaan. Toisaalta henkikirjoihin perustuva laskelma edellä taulukossa 8. ei anna tulokseksi näin suurta määrää. Läheskään kaikissa tapauksissa merimiehen leski ei kuitenkaan ollut ruokakunnan pääksi merkitty henkilö, vaan hän saattoi asua muiden ruokakunnassa tai aikuinen poika tai tytär saattoi olla ruokakunnan pää. Tämä selittää osittain eroja eri laskentatavoissa. Vastaavasta lähdekritiikistä myös esim. Räisänen 2000, 142.

kaamatta kiittäisimme.”⁴⁶⁰ Naislesken asema oli kansanperinteessä yleensä surkultava: ainoana turvana oli Jumala, ja vastaavasti naimattomaksi jääneet naiset olivat ”ylijääneitä armoleivän syöjiä”.⁴⁶¹ Leskeys oli normaali osa naisen elämää, mutta kuitenkin askel pois normiodotusten mukaisesta perusasemasta eli vaimona olosta.

Perheenjäsenen menettämisen suuri todennäköisyys vaikutti epäilemättä merkittäväällä tavalla merimiesperheiden jäsenten asennoitumiseen kuolemaa, kuolemanpelkoa sekä elämän epävarmuutta kohtaan. Esirukous matkaan lähteneiden puolesta ilmentää varhaismoderniin aikaan liitettyä mentaliteettia, jonka mukaan kuoleamalla oli Jumalan salattu tarkoitus, johon ihmisen tuli tyytyä – mutta samalla myös näin ajattelella saattoi suojautua loputtomalta ahdistukselta tilanteessa, jossa aikuisten ja lasten kuolemaa oli niin paljon ympärillä. Rukouksen oli tarkoitus lohduttaa mahdollisen suuren surun varalta ja näin pienentää kuoleman pelkoa merillä tai kotona olevien omaisten menettämisestä ja samalla myös huomimisesta kantamisen huolta. Voi ajatella, että esirukoukset sekä etenkin oman esiliinan taskusta tai merimiesarkusta löytyneen virsikirjan sisältö eivät jääneet surijoille pelkäksi kirkonmenojen ja hautajaisten tilapäisrunoudeksi. Säilyneissä hautakivien- ja ristien muistokirjoituksissa esiintyy yleisesti virsien säkeistöjä ja niiden hengessä tehtyjä vapaita mukaelmia. Lovisa Charlotta Fröjd antoi pystyttää 34-vuotiaana keuhkotautiin kuolleen merimiespuolisonsa Karl Viktor Lejnebergin (1846–1880) viimeiselle leposijalle kirjanmuotoisen rautakepin päässä olevan valkoisen peltilevyn, johon kaiverrettiin virren säkeistö: ”Hän levätköön nyt rauhassa; me täällä surun alhossa olkaamme walmiit aina waan! Myös mekin täältä korjataan”. Vainajan veli merimies Claes Reinhold Lejneberg (1853–1881) sai samanlaisen muistomerkin vapaa-muotoisin tekstein: ”Nyt on sull rauhan satama [.] Pois vaivoist olet päässyt parempaan eloon ihanaan Sun Vapahtajast Käskyst”.⁴⁶² Uskonnollisuus näkyi erityisesti tavallisten merimiesten ja heidän perheenjäseniensä haudoilla. Ylempien sosiaaliryhmien kohdalla kaipaus voitiin osoittaa suoremmin: ”Surulla ja murheel-la eroan varhain ystävästä, jota rakastin”, kirjoitutti perämies Berg 23-vuotiaan vaimonsa Maria Albina Björkrothin (1810–1833) marmoriseen hautapaateen.⁴⁶³

Suruviestin vastaanottaminen oli dramaattisin osa merimiehen puolison elämää, koska sen saamiseen oli korkea todennäköisyys ja koska viestin saamista saattoi edeltää pitkä epätietoisuus tai uutinen miehen kuolemasta saattoi jäädä kokonaan epämääräiseksi. ”Ei ole ollut kaukaan aikaan kirjettä missä laiva on, pyydän saada siitä tietoa”, kirjoitti Maria Hedmanson Oulusta porilaiselle kauppias F.W. Petrellille.⁴⁶⁴ Yhtä hyvin kuolinviesti saattoi odottaa vuosien jälkeen

⁴⁶⁰ Wuotiset Epistolat ja Ewankeliumit, Etu- ja jälkirukouksensa, ynnä niiden seuraan yhdistettyin kappalten ja rukousten kanssa. 1860, 380–381.

⁴⁶¹ Markkola 1989; Häggman 1994, 140.

⁴⁶² SatM: Porin vanhan hautausmaan hautakirjoitukset. Koonnut R.T. Tuomi, ylioppilas Satakunnan Museon kustannuksella 1896. Hautapaikat 328e. ja 329e.

⁴⁶³ ibid. ”Med sorg och qvida fedit [tidigt] skelgs [skilds] från en ven som jag älskade”. Hautapaikka 116b.

⁴⁶⁴ SatM: Kaupankäyntiä käsittelevä arkisto: Kauppiat: Petrell, F.W. E:1. Kirje päivätty 1.9.1883.

kotiin palaavaa miestä. Ennen kaikkea dramaattisuus liittyi leskeytymisen aiheuttamiin taloudellisiin selviytymisvaikeuksiin. Huolimatta siitä, miten syvästi merimiehen leski jakoi vanhaluterilaisen kuolemakäsityksen ja tuonpuoleisen tarjoaman raskaan lohdutuksen, se oli lähes kaikki mitä oli tarjolla. Vain harva saattoi käytännössäkään varautua vakuutuksin ja säästöin pahimman varalle siinä määrin kuin kuolemaa pelkäävä moderni ihminen. Odotushorisontti ei normaalitakaan ulottunut laivan lähdön ja paluun välistä aikaa pidemmälle, jos niinkään pitkälle. Välillä varoja oli käytössä runsaasti tai ainakin riittävästi, välillä ei ollenkaan – kummatkin ajat olivat normaalia ajanjuoksua. Toisaalta etenkin pitkän merimiesuran tehneiden miesten perheenjäsenille, miehen ura merimieshuoneeseen maksettuine pestausmaksuineen muodosti vaatimattoman henkivakuutuksen, mikä saattoi olla omiaan muokkaamaan yksilön asennetta tulevaan ja sen mukanaan tuomiin uhkiin astetta vähemmän fatalistisesti. Myöhempi merimieseläkeekassan kehittyminen sekä säästämisen lisääntyneet mahdollisuudet 1800-luvun lopulta alkaen yhdessä sekularisoituvan ja moniarvoistuvan maailmankuvan kanssa saattoivat vaikuttaa vaarallisissa ammateissa toimineiden perheenjäsenten tulevaisuuskuviin.

Sääty-yhteiskunnan raja-aidat näkyivät leskinaisten keskinäisissä eroissa. Talollisväestön naisten ei yleisesti ottaen tarvinnut pelätä puolison kuolemasta koituvia taloudellisia ja sosiaalisia seurauksia. Tilattoman väestön naisille leskeys, etenkin jos puolison ohella käsistä oli luisumassa myös oma työkyky, aiheutti vakavan toimeentuloriskin.⁴⁶⁵ Koska tilaton ja epäitsenäinen väestö asui pienissä, lähinnä ydinperheen ympärille rakentuneissa kotitalousmuodostelmissa, väestöryhmän leskinaisille oli maata omistavia tavallisempaa, että he jäivät puolison kuoltua myös konkreettisesti yksin, mahdollisten lastensa kanssa.⁴⁶⁶ Edellä osoitin, että tämä ajoi yksinäiset kaupunkilaisnaiset mitä moninai- simpiin asumisratkaisuihin tai muuttamaan kaupunkiyhteisöstä pois. Asumisen järjestäminen oli selviytymiskeinoista arkipäiväisin ja akuutein.⁴⁶⁷ Toisaalta olosuhteet, joissa merimiesten vaimot joutuivat leskiksi, saattoivat erota toisistaan huomattavasti. Merimiehen leski Maria Grönlund emännöi vuonna 1860 Viidennen kaupunginosan tontilla nro. 189. vuokralaiskuntaa, johon kuului kolme merimiesperhettä ja 15 muuta ruokakuntaa ja elätti näin itseään vähintään kohtuullisilla vuokratuloilla. Läheskään kaikkien leskeys ei ollut näin turvattu. Porin palon 1852 jälkeen yksinäisiä vanhoja ihmisiä asui kaupungin rajojen ulkopuolella väliaikaisissa mökkirakennelmissa, hautausmaan ja peltojen välisissä riihissä ja veräjärakennuksissa.⁴⁶⁸ Kaksi iäkstä merimiehen leskeä oli löytänyt asuinpaikan Kokemäenjoen toiselle puolelle perustetulta tulitikkutehtaalta.⁴⁶⁹ Köyhäinhoidon pöytäkirjoja lukemalla käy ilmi, että ainakaan toinen naisista, lähes 70-vuotias Katrina Clouberg, ei asunut tämän Sofiegarteniksi

⁴⁶⁵ Räisänen 2000, 144–145.

⁴⁶⁶ Räisänen 2000, 143–144.

⁴⁶⁷ Ks. myös Taussi Sjöberg 1983, jonka mukaan erityisesti naisten selviytymiskeinona muuttaminen sisarusten tai muiden sukulaisten luokse avioliiton hajotessa.

⁴⁶⁸ Frigren 2009.

⁴⁶⁹ Turun ja Porin läänin henkikirjat 1860 (T: 76).

kutsutun yhdyskunnan työläisten joukossa, vaan hänelle oli osoitettu asuinsi- ja "tulitikkutehtaan portinpielessä seisovasta kamarista".⁴⁷⁰ Lesken taloudellisenä turvana olivat lain mukaan huomenlahja sekä niin sanottu lesken etuosa, korkeintaan 1/20 kuolinpesästä.⁴⁷¹ Kahdeskymmenesosa ei kuitenkaan lohduttanut pitkään, jos se piti erottaa esimerkiksi vihkisormuksesta, muutamista huonekaluista, merimiehen pitovaatteista ja matkatavaroista, astioista sekä lesken omista pitovaatteista koostuvasta muutaman kymmenen hopearuplan arvoisesta kuolinpesästä.⁴⁷²

Ikäihmisissä oli enemmän nais- kuin miesleskiä, koska naiset elivät miehiä keskimäärin kauemmin jo 1800-luvulla. Iäkkäiden naisleskien uudelleenaviointuminen oli lisäksi epätodennäköisempää kuin iällä olevien miesleskien. 1800-luvun mukanaan tuoma uusi piirre oli, että elämä leskenä saattoi olla pitkäkestoinen vaihe naisen elämässä. Ei ollut itsestään selvää, että vaihe koskaan johti uuteen avioliittoon.⁴⁷³ Leskinaisista tuli siten vähitellen selkeä kaupunkilaisryhmänsä.⁴⁷⁴ Kuitenkaan heistä kaikki eivät olleet vanhuuden turvaansa muurehtivia ikäihmisiä. Vaikka naisleskien määrän kasvu näkyi suoraan seurakunnallisen köyhäinhoidon tarvitsijoiden kasvussa⁴⁷⁵, eivät yhteisöjen turvaverkkojen varaan pudonneet edustaneet naispuolisen leskeyden koko kuvaa.

Merimiesten puolisojen leskeksi jäämiselle oli leimaa-antavaa, että se saattoi suurella todennäköisyydellä liittyä nuoruuteen ja hedelmälliseen ikään (alle 45 vuotta). Monille merimiehen vaimoille leskeksi tulo ei siis ollut sellainen sosiaalinen rajapyykki nuoruuden ja vanhuuden välillä kuin usean sukupolven yhteistyöhön perustuvassa maatalousyhteisössä, jossa leskiäitiä odotti syytingin turvaama vanhuus.⁴⁷⁶ Anna Sofia Björnbergin kuvailemassa Dygdenin haaksirikossa jäivät leskiksi Wilhelmina Hellman, Serafia Lejneberg, Brita Turdén,

⁴⁷⁰ PSYA II Cj 1; Merimiesten vaimojen henkilötietokanta. Vaivaishoitovaltion totesi naisen asuinpaikana ("Log. tändstickfabrikens grindkammare"). Katharina Clouberg (1795–1881) merkittiin joissain yhteyksissä iäkkääksi merimiehen vaimoksi, joissain yhteyksissä leskeksi. Hänen toisen miehensä Gustaf Cloubergin (vih. 1832) kuolinajasta ei ole tietoa.

⁴⁷¹ Räisänen 2000, 136–137.

⁴⁷² Esimerkkinä Anders Johan Lindbladin perukirja (k. 1860). TMA Porin maistraatti ja raastuvanoikeus, perukirjat 1860–1861. Perukirja 24.8.1860 nro. 27.

⁴⁷³ Räisänen 2000, 138, 144.

⁴⁷⁴ Ks. esim. Bladh 1991; Simonton 2013, 94–95, jonka mukaan Euroopan väestöstä arviolta 10–11 % oli naisleskiä 1700-luvulla.

⁴⁷⁵ Pulma 1994, 49.

⁴⁷⁶ Vanhan ja nuoren ero hahmotan lähinnä sen suuntaisesti, miten vanhuus aikalaisten mukaan määriteltiin. Jopa vähän yli 50-vuotiasta voitiin säätytaustasta riippumatta pitää 1700–1800-luvuilla, aina 1800-luvun lopulle asti, vanhana mitä tuli vanhuuteen kuolinsyynä. Aikalaiset pitivät myös itse itseään iäkkäinä 50–60-vuotiaina ja niin ollen yli 60-vuotiaalle kuoleminen oli luonnollinen asia. Myös juridisessa mielessä 70. ikävuottaan lähestyvä henkilö oli vanhus, koska häneltä ei enää kannettu henkirahaa. Toisaalta vanhuus liittyi työkykyyn: entiseksi ammatinharjoittajaksi määrittely tarkoitti, ettei kyennyt enää harjoittamaan nykyistä ammattiaan eikä hankkimaan uutta. Naisten kohdalla leskeksi jääminen saattoi olla vanhuuden rajapyykki. Vanhuutta määrittivät toisaalta biologia, toisaalta institutionaalinen asema, toisaalta oma halu (esimerkiksi talollisilla sukupolvenvaihdos ja syytingille asettuminen) Vilksa 2010, 46–57. Tarja Räisänen määrittelee omassa tutkimuksessaan yli 40-vuotiaat lesket iäkkäiksi. Räisänen 2000.

Lovisa Wiik ja Maria Lovisa Westerlund, jotka kaikki olivat 20–50-vuotiaita kotona asuvien lasten äitejä.⁴⁷⁷ Leskeytyminen ei lisäksi saattanut jäädä vain keran koetuksi asiaksi. Eva Christina Lindblad (1814–1879) oli 36-vuotias ja vastasyntyneen pojan äiti, kun hänen ensimmäinen puolisonsa merimies Christian Alén menehtyi 1850. Hän löysi uuden puolison merimies Anders Johan Lindbladista, jolle hän synnytti tyttären jo puolitoista vuotta ennen heidän vihkimistään 1856. 46-vuotiaana (1860) hän sai todeta olevansa toistamiseen merimiehen leski ja 10- ja 5-vuotiaiden lasten yksinhuoltaja.⁴⁷⁸

Tarja Räisänen mukaan leskeytyminen myötä ei muuttunut ainoastaan naisen taloudellinen ja oikeudellinen asema vaan myös paikka yksilönä muiden silmissä. Leskinaisten oli luotava itselleen uusi identiteetti, samoin kuin koko yhteisön oli löydettävä uusi tapa suhtautua heihin, heidät piti määritellä uudelleen, eri miehen kautta.⁴⁷⁹ Toisaalta leski saatettiin edelleen määritellä edesmenneen miehen mukaan, ainakin identifioimistarkoituksissa.⁴⁸⁰ Nuorien merimiesten leskien elämä jatkui ulkoisesti samanlaisena – moni merimiehen vaimohan saattoi tietämättään olla leski jo hyvän aikaa ennen kuin sai kuulla asiaa. Alle 30-vuotias merimiehen leski, kuten Gustava Ahlholm edellä, haki turvaa yhteisasumisesta, omasta työkyvystään ja viimein mahdollisuudestaan löytää uusi puoliso ja elättäjä kahdelle pienelle lapselleen. Leskinainen sai vuoden 1734 lain mukaan solmia sopimuksia, toimia lastensa holhoojana, vastata omaisuudestaan – ja päättää itse uudesta avioliitosta ilman naittajaa.⁴⁸¹ Nämä valtuudet olivat leskille oleellisia, sillä uusi avioliitto saattoi tapahtua pitkänkin ajan kuluttua leskeytymisestä. Vain vuoden mittaisen avioliiton merimies Johan Gustaf Fredrikssonin (1829–1855) kanssa kokenut Wilhelmina Fredricsson (1828–1882) löysi vasta 19 vuoden kuluttua leskeksi jäämisestään itselleen uuden puolison lastenopettaja Frans Fredric Björkströmistä (1839–1879). Tämä avioliitto kesti vajaa viisi vuotta 40-vuotiaan miehen kuollessa sydänvaivoihin. Ahlholm puolestaan avioitui 12 vuotta leskeksi tulostaan Carl Sundqvistin kanssa, joka ei ollut merimies, vaan laivojen tuoman lastin käsittelijä, kruunun suolanmittaaja.⁴⁸²

Uudelleenavioituminen oli esiteollisella ajalla väestön kuolleisuudesta johdun niin yleistä, että sitä voi pitää näkyvänä osana avioliittomallia. 1700-

⁴⁷⁷ Kuolleiden ja haudattujen luetteloiden mukaan Dygdenillä menehtyi kapteeni Johan Wilhelm Lindbergin ja perämies Claes Magnus Kekonin lisäksi kahdeksan porilaisista miehistön jäsentä: August Wilhelm Berg, jonka vaimo oli Wilhelmina Hellman, Johan Gustaf Sillberg, jonka vaimo oli Serafia Lejneberg, Johan Alexander Stenman, jonka vaimo oli Brita Turdén, Matts Rosengren, jonka vaimo oli Lovisa Wiik, Isak Langén, jonka vaimo oli Maria Lovisa Westerlund sekä naimattomat Johan Fredrik Galle, Isak Mauritz Rönnblad ja Johan Anders Portin. TMA PKM: Kuolleiden ja haudattujen luettelot 1856-; Vihittyjen luettelo 1830–1865 (I Eb:1) Apuna käytetty Hiski-tietokantaa haulla Pori: kaikki: emt. merimiesten nimet.

⁴⁷⁸ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta. Ensimmäisestä avioliitosta oli syntynyt kaksi muutakin lasta 1840 ja 1844, mutta nämä olivat menehtyneet.

⁴⁷⁹ Räisänen 2000, 135.

⁴⁸⁰ Pihl & Ågren 2014.

⁴⁸¹ Räisänen 2000, 136–137.

⁴⁸² Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

luvulla avioliiton solmijoista jopa viidennes, naiset hieman harvemmin kuin miehet, ei ollut ensimmäistä kertaa vannomassa vihkivalaansa. 1800-luvulla uudelleenavioitujia oli enää vajaa kymmenen prosenttia avioitujista.⁴⁸³ Christopher Lundhin mukaan leskien uudelleenavioitumisen vähentyminen ei johtunut vain aikuisväestön kuolleisuuden laskusta, vaan myös siitä että uudelleenavioituminen kävi erityisesti tilattoman väestön naisleskille taloudellisesti yhä vaikeammaksi.⁴⁸⁴ Miesleskien uudelleenavioitumista on yleisesti ottaen pidetty 1800-luvun Euroopassa monin verroin naisleskiä yleisempänä. Köyhäkin leskimies oli avioliittomarkkinoilla sosiaaliryhmänsä naisleskeä paljon vahvemmilla.⁴⁸⁵ Ruotsissa sekä nais- että miesleskien mahdollisuudet löytää uusi puoliso pienenevät 1800-luvulla, mikä koski erityisesti iäkkäämpiä leskiä.⁴⁸⁶

Merimiesten leskien uudelleenavioituminen näyttää muodostaneen pienimuotoisen poikkeuksen alempien yhteiskuntaryhmien naisten mahdollisuuksissa toiseen avioliittoon. Suurin selittäjä löytyy todennäköisesti verrattain nuorella iällä tapahtuneesta leskeytymisestä. Porissa vähintään 15 % merimiehen vaimoista koki elämänsä aikana useamman kuin yhden avioliiton.⁴⁸⁷ Taulukosta 8 huomataan, että leskivaimot solmivat määrällisesti ja suhteellisesti eniten uusia avioliittoja Turun ja Porin läänissä, yhteensä 378, mikä merkitsi 15 % kaikista läänissä samana vuonna solmituista avioliitoista. Muissa rannikkoalueita ja satamakaupunkeja käsittävissä lääneissä, eli Viipurin, Uudenmaan, Vaasan ja Oulun lääneissä leskien uudelleenavioituminen oli samaa luokkaa sisämaan läänien kanssa, joten merenkulun vaikutus naisleskien määrään ja heidän uudelleenavioitumiseensa piiloutuu osittain läänitasoiseen tilastoon, joka käsittää sekä maaseudun että (rannikko-) kaupunkien asukkaat.

Taulukosta voi tehdä sen päätelmän, että kaikissa muissa lääneissä Vaasaa lukuun ottamatta naislesket avioituivat selvästi useammin naimattoman miehen kuin leskimiehen kanssa. Tämäkin suhdeluku oli suurin Turun ja Porin läänissä. Naislesken uusi sulhanen oli poikamies 4,25-kertaa useammin kuin avioliiton – tai jo useamman kokenut leskimies. Tämä vahvistaa edellä esittämäni johtopäätöstä ensinnäkin siitä, että uudelleen avioituvat naislesket eivät välttämättä olleet iäkkäitä leskimuoreja vaan miehensä jo avioliiton alkutaipaleella menettäneitä naisia. Uusi puoliso löytyi samanikäisistä tai jopa itseä nuoremista kandidaateista. Monelle leskelle uusi avioliitto oli taloudellinen pakko, joten perheenelättäjänä jo kunnostautunutta ja varallisuutta kerännyttä sulhasta ei välttämättä ollut varaa valita. Naimattomia miehiä oli Suomen kaupungeissa naimisissa olevia (ja leskimiehiä) enemmän.⁴⁸⁸ Aivan kuten ensimmä-

⁴⁸³ Lundh 2007, 374.

⁴⁸⁴ Lundh 2007, 373–406.

⁴⁸⁵ Hurl-Eamon 2013, 18–19.

⁴⁸⁶ Lundh 2007, 373–406. Myös Ågren 2009.

⁴⁸⁷ Laskettu merimiesten vaimojen henkilötietokannasta niiden henkilöiden mukaan, jotka ovat varmuudella identifioitavissa kaksi tai useamman kerran naimisissa oleviksi.

⁴⁸⁸ Väestö jaettu sukupuolen, iän ja siviilisäädyn mukaan. s. 33. Suomenmaan virallinen tilasto. VI. Väkiluku-tilasto. Ensimmäinen vihko. Suomen Väestö Joulukuun 31 p. 1865.

mäistä avioliittoa solmittaessa, nuori, terve ja työkykyinen puoliso oli yhtä kaikki toivottu kumppani perheenelättäjäksi myös toisella kierroksella.

TAULUKKO 8 Leskien solmimat uudet avioliitot lääneittäin 1877

Lääni	Miesleski ja naimaton nainen/naisleski	Naisleski ja naimaton mies	Naisleski ja leskimies	Kaikki solmitut avioliitot yht.	Naisleskien avioliittojen osuus kaikista solmituista avioliitoista
Uudenmaan	194	81	42	1543	8 %
Turun ja Porin	212	306	72	2556	15 %
Hämeenlinnan	222	91	57	1751	8 %
Viipurin	367	140	89	2327	10 %
Mikkelin	161	39	25	1168	6 %
Kuopion	189	184	88	2093	13 %
Vaasan	434	113	122	2985	8 %
Oulun	136	135	72	1693	12 %
Yht.	1765	1 089	567	16 116	10 %

Lähde: Suomenmaan Tilastollinen Vuosikirja 1879. Taulukko 4. s. 4 Tilastollinen toimisto. Helsinki 1878.

https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/67170/stv_1879.pdf?sequence=1

Turun ja Porin lääni poikkesi muista lääneistä, sillä uudelleen avioituvia naisleskiä oli läänin avioliittomarkkinoilla miesleskiä huomattavasti enemmän: Turun ja Porin läänissä 212 miesleskeä solmi uuden avioliiton 1877, kun taas uuden puolison ottaneita naisia oli edellä mainitut 378. Vastaava tilanne oli Turun ja Porin läänin ohella ainoastaan Kuopion läänissä, jossa leskimiehiä avioitui 189 ja -naisia yhteensä 272. Kaikissa muissa lääneissä uudelleenavioituneita miesleskiä oli naisia enemmän, joskaan yhden vuoden tilaston perusteella eri sukupuolta edustaneiden leskien asema ei avioliittomarkkinoilla näytä niin epätasaiselta kuin aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu, muodostivathan sekä leskimiehet että leskinaiset kummatkin noin 10 % osuuden avioliiton solmijoista kaiken kaikkiaan.

Turun ja Porin läänin uudelleenavioituvien leskien naisvoittoisuuden voi katsoa osittain johtuneen merenkulun leskiksi jättämien naisten näkyvyydestä. Kyse ei välttämättä ollut suuren lapsikatraan kanssa uutta perheenelättäjää etsineestä äidistä, vaan tapauskohtaisesti myös nuorista naisista, joiden ensimmäinen yritys avioliitto- ja perhe-elämässä oli katkennut ennen kuin oli ehtinyt kunnolla alkaakaan.

Uudelleenavioituttuaan naisleski menetti itsenäisen asemansa ja palautui uudelleen aviomiehen edusmiehisyyden alaisuuteen. Lisäksi lesken perintöosuus jaettiin uuden avioliiton solmimisen vuoksi rintaperillisille.⁴⁸⁹ Uusi avio-

⁴⁸⁹ Lundh 2007, 377.

liitto saattoi tuoda muassaan hyvien puolien lisäksi myös lisää työtä mahdollisesti puolison edellisestä liitosta olevien lasten sekä uusperheessä lisääntyvän lapsikatraan muodossa. Ketjuavioliitossa lapset saattoivat todistaa heistä huolehtivien ja kasvattavien aikuisten vaihtumista aina siinä määrin, että lopulta kumpikaan vanhemmista ei välttämättä ollut enää biologinen äiti tai isä.⁴⁹⁰

Lesken etuna naimattomiin nähden avioliittomarkkinoilla oli, että hänellä oli usein tarjota puolisolleen valmis koti ja kotitalous. Tilattoman väestön naislesket eivät voineet kilpailla omistukseen tai toimeentuloon liittyvillä eduilla samassa määrin kuin sosiaaliryhmänsä miehet vaan heidän tuli saada mies, joka ottaisi edesmenneen miehen työtehtävät. Maaseudulla miehillä oli aviomarkkinoilla etunaan naisia suurempi perintöosuus (kaksikolmattaosaa) sekä mahdollisesti jopa vakaa toimeentulo tarjottavaksi uudelle puolisolle, mutta kaupungeissa ja pappissäädystä miehet ja naiset omistivat vuoden 1734 lain nojalla yhtä suuren perintöosuuden.⁴⁹¹ Lundhin tutkimuksessa ruuan hinnan nousu 1800-luvulla näytti vaikuttavan merkittävästi tilattoman väestön leskien uudelleenavioitumisen vähentymiseen. Näin tilattoman väestön edustajat joutuivat punnitsemaan, oliko heillä varaa avioitua uudelleen ja elättää mahdollisesti edelleen kasvavaa perhettä. Uudelleenavioituminen ei siten ollut leskelle yksiselitteisesti taloudellisesti kannattava kauppa⁴⁹² Kärjistetysti sanoen tilattoman naislesken oli vaikeampi avioitua uudelleen kuin mieslesken, koska hän etsi itselleen ja lapsilleen elättäjää, mutta saattoi tarjota vastapainoksi lähinnä vain työvoimansa ja rakkautensa. Toisaalta voi ajatella, että työtätekevän säädyn lesket saattoivat toimia ammatillisina linkkeinä siinä missä käsityöläisten ja porvariainkin lesket. Merimiesten leskiin sovellettuna ajatus on mielenkiintoinen. Oliko merimiehen leski naimattomalle merimiehelle hyvä naimakauppa myös ammatillisessa mielessä? Varmistuiiko pestinsaanti kun uusi puoliso asettui edesmenneen merimiehen tilalle sekä avioliitossa että miehistössä, etenkin jos entisen puolison jäämistössä oli valmiina timpurin kirstu ja merimiehen vaateparsi?

Uudelleenavioituminen toimi merimiesten vaimoille selkeänä taloudellisenä ja sosiaalisena selviytymiskeinona. Osalle se oli yhtä selvästi myös uusi yritys aloittaa kunnolla alkamatta jäänyt avioliitto. Vaikka uusia avioliittoja on pidetty ennen muuta selviytymisstrategiana, niitä ei voi pitää ainoina laatuun.⁴⁹³ Naisleski tarvitsi akuutteja selviytymiskeinoja ainakin vuodeksi, mikä oli

⁴⁹⁰ Ks. myös Häkkinen 2013; Häkkinen 2014.

⁴⁹¹ Esim. Melby, Pylkkänen, Rosenbeck & Carlsson Wetterber 2006, 40–45. Naisten laillisesta asemasta kootusti myös *Women and Women's Work in Finland* [s.n] 1893, 6–14.

⁴⁹² Lundh 2007, 378–399. Lundh pitää pikkulasten esiintyvyyttä maata omistavien miesleskien uudelleenavioitumista edesauttaneena tekijänä. Toiselta kantilta katsoen, niissä talouksissa, missä isä oli jäänyt yksin pienten lasten kanssa, äitipuolen saaminen oli välttämättömämpää kuin niissä talouksissa, joissa lapset olivat isompia. Pienet lapset eivät siis välttämättä olleet tilallisen leskimiehen kilpailuetu avioliittomarkkinoilla, vaan uuteen avioliittoon pakottava tekijä. Leskimiehen kanssa avioliiton solmineella naisella oli siis kilpailuvalttinaan lastenhoitajan ominaisuus.

⁴⁹³ Esim. Van der Heijden, Schmidt & Wall 2007, 223–232.

varhaismodernina aikana naisten yleinen suruaika ennen mahdollista uutta avioliittoa.⁴⁹⁴

3.5 Kummit ja naapurit perheiden tukena

3.5.1 Kummit vertaisista ja nuorista naisista

Vastasyntyneen lapsen kaste tuli toimittaa viimeistään kahdeksan päivää syntymästä. Kastetapahtumaa todistamassa olleista, puhdasmaineisista, ripiltä päässeistä seurakuntalaista tuli lapsen kummivanhempia. Vähintään yhden kummeista tuli olla nainen; hän piteli kastehetkellä lasta sylissään. Kaste oli julkinen tilaisuus, jonne kuka tahansa saattoi tulla. Ovi ei kuitenkaan ollut auki lapsen synnyttäneelle äidille, jos häntä ei ollut vielä ehditty kirkottaa synnytyksen jälkeen. Tämän vuoksi kasteen järjestäminen ja kummien valinta oli yleensä isien vastuulla.⁴⁹⁵

Merimiesperheissä isät olivat usein poissa lapsen syntymähetkellä eikä kasteen suhteen voitu jäädä odottelemaan laivan paluuta. Vastuu toimituksesta jäi poikkeuksellisesti äidille, joka lähetti vastasyntyneensä papin kastettavaksi valitsemiensa kummien kanssa. Merimiesperheiden lapsille valitut kummit heijastavat siis jossain määrin erityisesti merimiesten vaimojen sosiaalista ympäristöä kaupunkiyhteisössä, vaikka kummeista oli toki voitu sopia yhdessä ennen miehen matkalle lähtöä niissä tapauksissa, joissa raskaus oli tiedossa.

Kummisuhteiden tutkiminen on viime aikoina noussut suosituksi, joskin työlääksi tavaksi hahmottaa menneisyyden ihmisten sosiaalista ympäristöä, suhdeverkostoja ja niiden merkitystä.⁴⁹⁶ Suomessa, jossa lähes koko väestö kuului evankelis-luterilaiseen kirkkoon, lähteet tarjoavat erinomaiset edellytykset kummiverkostojen rekonstruointiin kastetietojen avulla. Kotimaisissa kummitutkimuksissa on todettu, että lapsille annettiin sosiaalisesta asemasta riippumatta lähes aina kolme kummiä, ylemmissä sosiaaliryhmissä enemmän. Tätä on pidetty osoituksena siitä, että kummisuhteet eivät olleet pelkkä muodollisuus, vaan niillä oli tärkeä merkitys yhteisöelämässä. Ne toivat positiivista henkistä pääomaa niin lapselle, kummeille kuin vanhemmillekin.⁴⁹⁷ Myös merimiesperheissä oli täysin poikkeuksellista, mikäli kummien lukumäärä jäi kahteen. Sen sijaan sakramenttia todisti lapsen sukupuolesta riippumatta tyypillisimmin nel-

⁴⁹⁴ Miesleskillä suruaika oli varhaismodernin ajan Ruotsissa ja Suomessa puoli vuotta, naisilla vuosi. Ks. esim. Lundh 2007, 373–406.

⁴⁹⁵ 1800-luvulla voimassa olleista, vuoden 1686 kirkkolain kummivanhemmuutta koskevista säädöksistä Uotila 2014, 197; Keskinen 2012, 127; Piilahti 2007, 238–239.

⁴⁹⁶ Kummiverkostojen tutkimuksen historiografiasta ks. esim. Marttila 2014, 168.

⁴⁹⁷ Kummiksi pyytämistä on pidetty luottamuksen osoituksena, josta ei ollut sopivaa kieltäytyä. Merja Uotilan tutkimuksessa 1800-luvun alkupuolen maaseudun käsityöläisten lapsilla oli yleensä kolme kummivanhempaa. Uotila 2014, 195–198. Kummuiden merkityksestä luottamuksenosoituksena ks. myös esim. Marttila 2014, 169; Piilahti 2007, 236.

jä tai viisi henkilöä.⁴⁹⁸ Kaupungissa kummiehdokkaat olivat helpommin tavoitettavissa kuin harvaan asutulla maaseudulla, eikä "varahenkilöitä" sylikummeille kainosteltu pyytää. Sen sijaan sillä oli suuri merkitys, keitä merimiesten vaimot ja merimiehet tehtävään kysyivät.

Merimiesperheiden lasten kummeissa korostuu kolme ominaisuutta: naispuolisia kummeja oli enemmän kuin miehiä, nuoret naiset, erityisesti piiat olivat ylivoimaisesti suurin yksittäinen kummivanhempien ryhmä, minkä lisäksi esiintyy selkeää merimiesväestön (merimiehet, pariskunnat, merimiesten vaimot ja lesket yksinään, merimiesten lapset) suosimista. (Kuvio 2 ja taulukko 9).

Kummeista 57 % oli naisia (700/1239).⁴⁹⁹ Tämä tulos antaa viitteitä, mutta ei vielä yksistään osoita, että kummivalinnat olisivat noudattaneet pääosin lasten äitien toiveita. Naispuolisia kummeja suosittiin yhä enenevässä määrin etenkin protestanttisessa Euroopassa 1600–1700-lukujen vaihteesta lähtien.⁵⁰⁰ Aikaisemmissa suomalaisissa 1700–1800-luvulle sijoittuvissa kummitutkimuksissa miehet ovat kuitenkin esiintyneet vähintään niukkana enemmistönä.⁵⁰¹

Eri väestöryhmien kohdalla on todettu juuri naisten toimineen sosiaalisten rajojen ylittäjinä ja yhdistäjinä niin avioliitto- kuin kummisuhteissa. Sosiaalisen eliitin parissa vaimot olivat suosittuja kummitätejä usein ilman, että aviomiestä vaivattiin, sillä naispuolinen säätyläinen liitti kastettavan lapsen vanhempineen sekä lapsuusperheensä että aviomiehensä perheverkostoihin. Mikäli kummisuhteiden tärkeimmäksi funktioksi katsotaan sosiaalisten verkostojen kutominen, nainen oli verkostossa silmukka, josta sosiaalinen kudelman jatkui useaan suuntaan.⁵⁰² Toisaalta tällaista merkitystä naiskummien valinnalla lienee ollut varsinaisesti vain niissä piireissä, joissa luottamuksen ja suosionosoitusten ohella liikkui runsaasti myös konkreettista varallisuutta.⁵⁰³ Merimiesperheiden

⁴⁹⁸ TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8). Otantavuodet 1830, 1831, 1835, 1840, 1845, 1850, 1855. Otantavuosina yhteensä 306 kastettu merimiehen ja merimiehen vaimon tai merimiehen lesken saamaa lasta, joille valittiin yhteensä 1239 kummiä, siis keskimäärin 4,0 kummiä lasta kohti. Vaihteluväli kahdesta kummista kymmeneen.

⁴⁹⁹ Naimattomia naisia, leskiä ja vaimoja ilman miestä esiintyi kummeina 35 % tapauksista (443/1239), pariskuntia noin 40 % (257 pariskuntaa eli 514 kummiä/1239) ja miehiä ilman puolisoaan oli kastetodistajina noin neljäsosassa tapauksia (326/1239). TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8). Otantavuodet 1830, 1831, 1835, 1840, 1845, 1850, 1855.

⁵⁰⁰ Vähintään toisen kahdesta pakollisesta kummista oli oltava nainen Trenton kirkolliskokouksen 1545–1563 päätöksen mukaisesti. Kuitenkin vasta 1600-luvun lopulta ja 1700-luvulta on havaittavissa, että kummeissa alkoi olla tasaisesti kummankin sukupuolen edustajia. Ks. Keskinen 2012, 127–130.

⁵⁰¹ Porin 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alkupuolen porvaristo ja kauppiasperheet valitsivat hienoisesti useammin mies- kuin naiskummin (52 %). Autonominian ajan alun maaseudun käsityöläisten kummien sukupuolijakauma oli hyvin tasainen, mutta miehiä oli erityisesti 1830-luvulta alkaen jonkin verran enemmän. Keskinen 2012, 127; Uotila 2014, 197. Aikaisemmista vuosisadoista esim. Kari-Matti Piilahden tutkimuksessa 1700-luvun alkupuolen Valkealan maaseutuväestöstä miehiä ja naisia oli kummeina lähes saman verran. Piilahti 2007, 241–242.

⁵⁰² Keskinen 2012, 129–130. Myös Keskinen 2013, 224–243.

⁵⁰³ Toisaalta Keskinen toteaa, ettei kummisuhteiden solmimista voi pitää pelkästään puhtaana, taloudellista ja sosiaalista luovimista palvelleena instrumenttina. Laskelmoinnin ohella motiiveina olivat esimerkiksi ystävyys, sukulaisuus tai muu tutta-

lasten kummeissa naiset korostuvat siitä huolimatta, että omaisuuden ja aseman onnistuneeseen siirtämiseen tähtäävät verkostostrategiat eivät välttämättä olleet tärkein kummivalintoja ohjaava voima. Huomattava on esimerkiksi ilman miestä kummeina toimineiden merimiesten vaimojen määrä yksittäisenä kummiryhmänä (Taulukko 9). Merimiehen vaimon synnyttämä lapsi sai 133 kertaa eli lähes 11 % kasteista kummikseen toisen merimiehen vaimon, joista 50 ilman että mies oli mukana kastetoimituksessa. Kummisuus oli siis jossain määrin naisten itsenäistä toimijuutta.

Aiemmista kotimaisista, tiettyihin väestöryhmiin kohdistuneista kummitutkimuksesta poikkeava tulos niin ikään on, että kaikista kummeista noin 23 % ja kaikista naispuolisista kummeista vähintään 42 % oli naisia, joiden status ilmaisi nuoruutta ja naimattomuutta (piika, neito, neiti, tytär) (kuviokuva 2).⁵⁰⁴ Osuus on huomattava, vaikka suosituin kummivanhempityyppi merimiehen lapselle olikin pariskunta. Tämä viittaa kummivalinnoissa sinne, missä oli itsekkin hiljattain piian elämänvaiheen taakseen jättäneiden, työväestön tyttärien kanssa samoissa naapurustoissa ja kaupunkipihoilla työskennelleiden merimiesten vaimojen arkinen ympäristö. Piikoja oli joka pihapiirissä. Toisaalta myös kaikista ilman vaimoa kummeina toimineista miehistä vähintään 31 % oli naimattomia nuorukaisia, joita niin ikään lienee ollut luonteva pyytää kummisediksi naapuruston joukosta – oppipoikia ja kisällejä oli matalampi kynnyksellä kuin itse käsityöläismestaria.⁵⁰⁵ Nuoria poikamiehiä oli vähintään kahdeksan prosenttia kaikista kummeista eli enemmän kuin ilman miestä kummitädeiksi tulleita vaimoja.

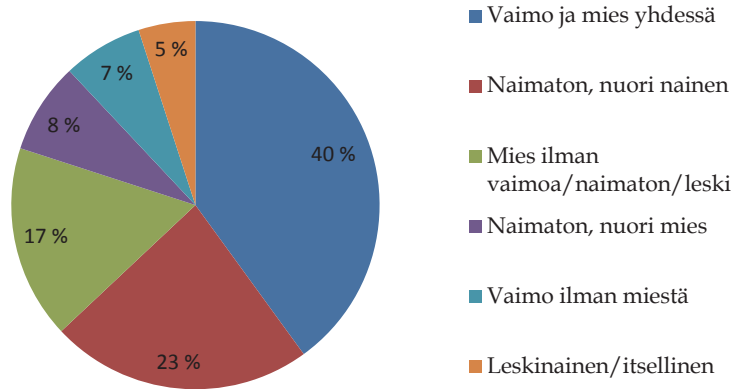
Kummitätien enemmisyys kummisetiin nähden ei näkynyt merimiesperheissä siten, että yhden lapsen kaikki kastetodistajat olisivat olleet naisia, saati piikoja, vaan yleensä kahden, kolmen tai neljän kummin joukko sai lisävahvistusta kummien listaan viimeiseksi kirjoitetusta piiaasta tai muusta nuoresta naisesta, ylempien säätyryhmien naimattomat naiset toki kummijoukon alkupäässä. Samalla tavoin nuoria, naimattomia miehiä esiintyi kummijoukon lisävahvistuksena.

vuus- tai vuorovaikutussuhde. Tämän puolesta puhuu sosiaalisesti alemmassa asemassa olleiden pyytäminen ylempien säätyryhmien lasten kummeiksi. Keskinen 2012, 143.

⁵⁰⁴ TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8). Otantavuodet 1830, 1831, 1835, 1840, 1845, 1850, 1855. Aineisto saattaa käsittää sellaisia yksittäisiä ammatinharjoittajan tyttäriä, jotka olivat iäkkäitä. Heitä on korkeintaan 1-2 henkilöä. Esimerkiksi Jarkko Keskinen korostaa, että kummisuus ajoittui tyypillisimmin elämänvaiheeseen, jossa miehet ja naiset olivat avioliitossa ja yhteiselämässä aktiivisimmillaan. Keskinen tutkimuksessa naiset esiintyvät kummeina vallitsevasti ilman miestä, mutta he olivat siitä huolimatta useammin naimisissa kuin naimattomia. Keskinen 2012, 128–130; Kari-Matti Piilahden aineistossa naimattomia kummeja esiintyi hyvin harvoin, naiskummeista vain 3,7 %. Piilahti 2007, 242–243.

⁵⁰⁵ TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8). Otantavuodet 1830, 1831, 1835, 1840, 1845, 1850, 1855. Tässä yhteydessä nuoriksi ja naimattomiksi kummisediksi on voitu olettaa vain statusnimekkeet renki, oppipoika, jonkin ammatinharjoittajan poika, opiskelija, nuorukainen. Kisällien, merimiesten, työmiesten ja muiden ammattiryhmien edustajien siviilisäätyä ei vahvistettu. Varmuudella naimattomia miehiä ja naisia oli kaikista kummeista yhteensä samat 31 prosenttia.

KUVIO 2 Merimiesperheiden lasten kummien siviilisääty Porin kaupunkiseurakunnassa 1830–1855

Lähde: TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8). Otantavuodet 1830, 1831, 1835, 1840, 1845, 1850, 1855.

Vanhemmat pyrkivät lapsen aseman taloudelliseen turvaamiseen, minkä vuoksi kannatti saattaa jälkikasvu mahdollisimman vakavaraisten perhetuttujen kummilapsiksi.⁵⁰⁶ Mutta nuoret, hiljattain konfirmoidut kummit eivät vastanneet tätä ihannetta. Nuorten suosimille voi löytää myös muita syitä kuin tilanteen suoman luontevuuden. Mikäli kummien valinnan yhtenä kriteerinä oli lapsen aseman turvaaminen vanhempien kuoleman varalta, oli vasta aikuisikään ehtinyt terve kummi, joka jo entuudestaan oli arjessa lasta lähellä, oiva valinta. Kummiksi pyytämisen oli myös palvelus nuorille, hiljattain ripiltä päässeille tuttaville. Heidät otettiin perhepiiriin ja yhteisöön kummiksi pyytämisen kautta entistä tiiviimmin. Nuorien kummien konfirmaatiosta oli lyhyt aika, joten kummilapsi voitiin tietyllä tapaa antaa ”rippilahjana”. Pyytämällä saman lapsen kummiksi toisiinsa mielistyneet naimaton mies ja nainen saatettiin kenties edesauttaa heidän kihlautumisaikaitaan.

Hyvin usein juuri nuori kummi oli perheen sukulainen, vaikka muutoin sukulaiskummien suosiminen näyttää merimiesväestön keskuudessa olleen verrattain vähäistä.⁵⁰⁷ Varhaismodernille ajalle epätyypillisesti tämä havainto korostaa suvun toissijaista roolia merimiesperheiden turvaverkkona. Toisaalta myös kau-

⁵⁰⁶ Marttila 2014, 169.

⁵⁰⁷ TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8). Otannasta tehty vertailu vuosilta 1840 ja 1850. Vuonna 1840 esiintyi vain viisi tapausta 55 merimiesperheen lapsen kasteesta, joissa kummien joukossa oli varmuudella sukulaisia (neljässä tapauksessa vanhempien naimisissa olevia tai naimattomia sisarusia, yhdessä ilmeisesti isän vanhemmat). Vuonna 1850 kastetusta 53 merimiesperheen lapsesta 11 sai kummijoukkoonsa sukulaisia, jotka kaikki olivat vanhempien sisarusia. On mahdollista, että kummeissa oli kauempia sukulaisia esim. serkkuja, joiden identifiointi tässä yhteydessä on mahdotonta.

punkiporvaristo suosi kummikokoelmissaan muita kuin sukulaisia, mutta heille syy liittyi ennen muuta liiketoimiin ja asemaan liittyvien suhteiden luomiseen ja vahvistamiseen.⁵⁰⁸ Alempiin sosiaaliryhmiin kuuluvien kohdalla sukulaisten poissaolo kummien joukosta kertoo sen sijaan ennemmin siitä, että heitä ei aina ollut läsnä jakamassa perheen arkea.

Aikaisemmassa tutkimuksessa on todettu, että lapsen kaikki kummit olivat naisia lähinnä silloin, kun tämä syntyi aviottomana.⁵⁰⁹ Otantavuosien 306 lapsesta 29 syntyi aviottomana merimiehen leskelle tai vaimolle.⁵¹⁰ Lisäksi kuusi lasta syntyi merimiehelle ja tämän kihlatulle morsiamelle. Näistä avioliiton ulkopuolella syntyneistä vauvoista ainoastaan seitsemän sai pelkästään naispuolisia kummeja. Muiden aviottomien lasten kummijoukko ei eronnut aviossa syntyneistä. Mahdollisuus saada lapselle kummeiksi samoja naapureita, sukulaisia ja ystäviä, joita aviossa syntyneille, kertoo olemassa olevasta tukiverkostosta, jolle avioton lapsi ei ollut ennenkuulumaton skandaali. Se, että jopa karanneiden merimiesten vaimojen avioliiton ulkopuoliset jälkeläiset saivat näin inhimillisen vastaanoton, viittaa miehensä hylkäämien vaimojen saamaan sympatiasta yhteisössä. Mitä kauemmin mies oli ollut teillä tietämättömillä, sitä varmemmin karanneen merimiehen aviorikos samastettiin ajatuksissa lesken salavuoteuteen vaimon huoruuden sijasta.⁵¹¹ Vain yhden aviottoman lapsen synnyttäneen karanneen merimiehen vaimon sosiaaliset kontaktit näyttivät lapsen kastehetkellä ohuilta: kummeiksi ei ollut erään merimiehen lesken ohella merkitty muita. Toisena kummina lienee ollut lapsen kastanut kirkkoherra. Myös erään merimiehen lesken avioton tytär sai kumminsa kirkkoherran rouvasta ja pojasta sekä lampuodin tyttärestä. Toisaalta kirkkoväärtäjä, kappalaisia, apupappeja ja kirkkoherra perheenjäsenineen saattoi yksittäistapauksissa päätyä myös aviossa syntyneiden merimiesten lasten kummeiksi. Kirkonmiesten ja -palvelijoiden esiintyminen tässä joukossa voi kertoa joko siitä, että he olivat virkansa puolesta käytettävissä muiden ehdokkaiden puutteessa⁵¹² tai vaihtoehtoisesti siitä, että merimiesperheellä oli aitoja kontakteja heihin.⁵¹³ Jäl-

⁵⁰⁸ Keskinen 2012, 130

⁵⁰⁹ Uotila 2014, 197.

⁵¹⁰ Äideistä 18 oli merimiehen leskiä ja 11 merimiehen vaimoja, joista yhdeksän karanneen merimiehen vaimoja. Kahdesta muusta merimiehen vaimosta toinen oli eronnut aiemman aviorikoksensa vuoksi, toisen kohdalla pappi merkitsi lapsen kastetietoihin, että isä ei tunnustanut lasta omakseen (ilmeisesti pitkän poissaolonsa vuoksi). Tälle lapselle äiti oli järjestänyt kummeiksi kaksi piikaa ja yhden talollisen vaimon Porin ulkopuolelta Eurajoelta ja Pomarkusta, joten on mahdollista, että äiti oli myös lähtenyt synnyttämään lasta jompaankumpaan pitäjään. TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830-1855 (I C1:8). Otantavuodet 1830, 1831, 1835, 1840, 1845, 1850, 1855.

⁵¹¹ Tämän puolesta puhuu sekin, että pappi merkitsi erikseen aviottoman lapsen saaneet merimiehen vaimot karanneiden merimiesten puolisoiksi korostaen näin, että avioton äiti ei ollut ainoa osapuoli, joka oli rikkonut avioliiton yhtenäisyyttä, vaan sen oli jo tehnyt mies kaukana ulkomailla. Ks. tarkemmin luku 4.3.

⁵¹² Piilahti pitää tällä tavoin virkansa puolesta saapuvilla olleita tai muutoin kastehetkellä lähettyvillä olleita ihmisiä tilannekohtaisina kummeina. Piilahti 2007, 256-260.

⁵¹³ Esimerkiksi merimies Maths Nyströmin ja Stina Catharina Silfverstenin tammikuussa 1831 syntynyt lapsi sai kummeikseen kapplainen E. Ekbomin, hänen rouvansa Fredrica Appelbergin, kirkkoväärti Johan Henric Lundqvistin ja hänen vaimosa Ulrikan, kauppalpalvelija Isaac Strömin sekä neiti Henrica Silfverstenin, joka mitä ilmei-

kimmäisissä he eivät olleet ainoita kummeja, vaan monenkirjavasti kaupunkilaisia edustaneen joukon osana.

Ammattiryhmien sisäisen solidaarisuuden on todettu korostuneen selvästi sosiaalisten verkostojen luomisessa. Seppien lasten kummeina oli useimmiten seppiä, ruukkien johtoportaan lapsilla vanhempien kollegoita ja näiden perheenjäseniä, ammattitaidottomien työläisten lapsilla ammattitaidottomia työläisiä, käsityöläisten lapsilla samaa käsityöalaa edustaneita käsityöläisiä, jos kohta huomattavissa määrin myös käsityöläisistä arvostetuimpia eli seppiä ja tärkeintä asiakas-kuntaa edustaneita eli talollisia.⁵¹⁴ Oman ammattiryhmän ensisijaisuus näkyy selvästi myös 1800-luvun merimiesväestön kummivalinnoissa, mistä kertoo jo edellä mainittu merimiesten vaimojen suosio kummitäteinä. Vaikka vanhempien pyrkimyksenä näyttää olleen saada lapselle ainakin yksi pariskunta kummivanhemmiksi, työtoveruus korostuu lähes yhtä voimakkaasti. Ilman vaimoa kummisetinä olleita merimiehiä oli kymmenen prosenttia kaikista kummeista. Jos siis päätös kummeista jäikin yksin synnytyshetkellä olleelle vaimolle, hän ei epäillyt kääntyä kummitoiveissaan miehensä kanssa samalla laivalla purjehtineiden tai muiden samaan ammattiryhmään kuuluneiden puoleen. Mieluiten hän valitsi tällaisen miehen vaimonsa kera, mutta mies tai vaimo erikseenkin olivat merenkulkijan lapselle mieluisia kristillisen kasvatuksen jakajia. Vaikka kaupunkien suojelustyöväki perheineen oli niin ikään yleinen näky merimiehen lapsen kastetilaisuuden todistajina, oli merimiesperheiden edustajia silti huomattavasti enemmän. Erityisesti muualta muuttaneille työtoverit saattoivat olla ainoita tuttuja henkilöitä. Kummisuhteella ei välttämättä ollut suurta painoarvoa lapsen elämän varrella, mutta kastehetken sosiaalisista valinnoista, joko hetkessä tai jo ennen lapsen syntymää vakaasti harkiten tehdyistä, ne kuitenkin kertovat. Kummiksi valittu merimies saattoi olla menehtynyt jo ennen lapsen ensimmäistä syntymäpäivää. Kummijoukko koostui kuitenkin usein monenlaisista alempien ja keskikerrosten kaupunkilaisista (taulukko 9), joista joku luultavasti oli henkisesti tai fyysisesti lapsen lähetyvillä lapsen elämän varrella.

Merimiesperheiden lasten kummien sosiaalisten statusten esiintyvyyttä on kuvattu taulukossa 9. Naisten, merimiesväestön ja nuorten naisten statusryhmien korostumisen ohella kummien taustoissa korostuu myös monenkirjava ammatillinen ja sosiaalinen spektri. Lapsen kummivanhempi saattoi tulla yksittäistapauksittain mitä moninaisimpien kaupunkilaisryhmien joukosta eri käsityöammatin harjoittajista opiskelijaan ja rummunlyöjän tyttäreen. Joillakin perheillä oli tiiviitä yhteyksiä maaseudulle siten, että lapsen koko kummijoukko tuli esimerkiksi yhdeltä maaseutupitäjän tilalta tai torpasta. Tältä kannalta katsoen merimiesväestön sosiaaliset suhteet sekä merimiesten vaimojen valinnat niiden ylläpitämiseksi osoittavat samaan aikaan sekä voimakasta ammatillista ja alempien säätyryhmien eriytymistä että moninaista integroitumista kaupunkilaisten ja maalaisten tuttaviin kesken.

simmin oli äidin sukulainen, ei kuitenkaan sisar. (HisKi-tietokanta). TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8).

⁵¹⁴ Uotila 2014, 195–198; Marttila 2014, 176–178.

TAULUKKO 9 Merimiesperheiden tyypillisimmät kummiryhmät Porin kaupunkiseurakunnassa 1830–1855

Kummin sosiaalinen status	Lkm (%)
Merimies ja vaimo	166 (13 %)
Piika	150 (12 %)
Työmies ja vaimo	140 (11 %)
Merimies	118 (10 %)
Merimiehen vaimo (ilman miestä)	50 (4 %)
Neiti, neito, demoiselle	39 (< 4 %)
Työmiehen tytär	36
Porvari ja vaimo	32
Merimiehen leski	29
Renki	29
Käsityöläinen ja vaimo ⁵¹⁵	26
Oppipoika	26
Torppari ja vaimo	22
Työmies	22
Porvarin tytär	19
Työmiehen vaimo (ilman miestä)	17
Kisälli	16
Merimiehen tytär	11
Porvarin poika	11
Sotilas	11
Muut ryhmät, joiden edustaja esiintyy kummina 2-10 kertaa ⁵¹⁶	209 (17 %)
Muut ryhmät, joiden edustaja esiintyy vain kerran kummina ⁵¹⁷	60 (5 %)
Yht.	1239

Lähde: TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8). Vuodet 1830, 1831, 1835, 1840, 1845, 1850, 1855.

⁵¹⁵ Puuseppä, hatuntekijä, nahkuri, mylläri, kelloseppä, satulaseppä, kirjansitoja, vau-numaakari, seipäntekijä, suutari, vasaraseppä, räätäli, muurari, seppä.

⁵¹⁶ Torpparintytär, porvarinvaimo (ilman miestään), talollisentytär, leskirouva, kapteeninrouva (ilman miestään), porvarinleski, kalastajantytär, käsityöläisen vaimo (muurarin, räätälin tai suutarin vaimo ilman miestään), käsityöläisen tytär (suutarin, räätälin, kirjansitojan, värjäriin, hatuntekijän tai muurarin tytär), ”tyttö”, mamselli, vahtimestarin vaimo (ilman miestään), talollisen vaimo (ilman miestään), sotilaan vaimo (ilman miestään), työmiehen leski, kalastajan leski, tehtaantyttö, merimiehen sisko, palovahti ja vaimo, kisälli ja vaimo, talollinen ja vaimo, ajuri ja vaimo, perämies ja vaimo, vahtimestari ja vaimo, kirkkoväärti ja vaimo, lampuot ja vaimo, kaupunginpalvelija ja vaimo, itsellinen ja vaimo, siltavouti ja vaimo, porvari (ilman vaimoa), opiskelija, kauppias (ilman vaimoa), kauppapalvelija (ilman vaimoa), työmiehen poika, torpparin poika, kirkkoväärti (ilman vaimoa), palovahti (ilman vaimoa), merimiehen poika, torppari (ilman vaimoa), talollinen (ilman vaimoa), talollisen poika, käsityöläinen (sorvari, värjäri, nahkuri, vyöntekijä, köydenpunoja, hatuntekijä), käsityöläisen poika (köydenpunojan, sepän, muurarin, sorvarin, puusepän tai räätälin poika), rusthollarin poika.

⁵¹⁷ Laivurin tytär, perämiehen tytär, palovahdin vaimo (ilman miestään), kauppiaanleski, inspektooriin vaimo (ilman miestään), inspektooriin tytär, kauppakirjanpitäjän vaimo (ilman miestään), talollisen sisar, torpparin vaimo (ilman miestään), puusepän leski, sepän leski, kalastajan vaimo (ilman miestään), entisen korpraalin vaimo (ilman miestään), sotilaantytär, rummunlyöjän tytär, lampuodin vaimo (ilman miestään), itsellinen (nainen), itsellisen vaimo (ilman miestään), ”vaimo”, ”leski”, nainen ilman statusta, kauppias ja vaimo, kapteeni ja vaimo, kappalainen ja vaimo, puutar-

Merimiesväestön, laivapäällystön ja laivanvarustajien sosiaalinen eriytyminen toisistaan ilmeni selkeästi kummivalintoja tarkastellen. Merenkulun palkollisten lapsille valituista kummeista merenkulun isäntäpuolta edusti vain kolme prosenttia kaikista kummivanhemmista.⁵¹⁸ Osuus on niin pieni, että sen mukaan ei voi analysoida, ilmensivätkö kummissuhteet miehistön sisäisiä erontekoa ja esimerkiksi ammattitaitoisten ja ammattitaidottomien, tunnettujen ja tuntemattomina palkattujen merimiesten kesken. Voi vain arvailla, ketkä rohkenivat pyytää kapteenia tai tämän puolisoa lapsen kummiksi. Kummissuhde ei välttämättä ollut seurausta pitkästä uskollisesta urasta, koska lapset saatiin pääsääntöisesti uran alku- tai keskivaiheilla, mutta isän perämieheksi tai laivakonstaapeliksi yleneminen selitti lähes kaikki niistä harvoista tapauksista, joissa miehistöstä ponnistanut merimies tai hänen vaimonsa asioi kummiasioissa kapteenin tai laivanvarustajan luona.⁵¹⁹ Lisäksi joku saattoi uskaltautua pyyntöön porvaristosta polveutuvan sukutaustansa perusteella.⁵²⁰ Vähäiset kontaktit päällystöön sekä ylempiin sosiaaliryhmiin myös yleisesti ottaen saattavat kertoa tosiasiallisesta sosiaalisen kuilun olemassaolosta. Kummissuhteiden perusteella voi varovaisesti arvioiden olettaa niiden jopa syventyneen purjemerenkulun kasvun ydinvuosikymmeninä, sillä harvat kapteenien, laivurien ja laivanvarustajien sekä heidän perheväkensä esiintymiset merimiesväestön lasten kummeina

huri ja vaimo, kuudennusmies ja vaimo, laivuri ja vaimo, tiiliruukin renki ja vaimo, kersantti ja vaimo, apulaispastori ja vaimo, ilman vaimoan: konsuli, triviaalikoulun opettaja, lääketieteen tohtori, apulaispastori, meritullin vahtimestari, elintarvikekauppias, kaupungin kasööri, kaupunginpalvelija, entinen porvari, perämies, silta-vouti, rusthollari, entinen tupakankehrääjä, lastenopettaja sekä ajuri, ajurin poika, lampuodin poika, nuorukainen, mittaajan poika, kappalaisen poika, entinen opiskelija.

⁵¹⁸ Ks. myös luku 2.2.

⁵¹⁹ Esimerkkitapauksesta käyvät merimies ja suojelustyömiehen poika Petter Ståhl ja torpparintytär Lovisa Isakintytär, jotka avioituivat syyskuussa 1833. Pari vuotta myöhemmin 28-vuotias Petter tituleerattiin laivakonstaapeliksi, ja parin ensimmäisen ja ainoa lapsi Petter Emanuel sai kummeikseen kapteenin vaimo Anna Christina Lovénin, perämies Nils Albert Snällströmin, merimies Johan Jakob Sjöblomin ja piika Gustafva Lejnebergin. Mikään muu kuin nuoren merimiehen uralla eteneminen ei selitä, miksi juuri pieni Petter Emanuel sai kummitädikseen vertaisryhmässään hyvin harvinaisen kummitädin, kapteeninrouvan. Hyvä tukiverkosto tuli pienelle lapselle ja tämän äidille jo samana syksynä tarpeelliseksi, sillä isä Petter menehtyi merimat-kalla. Leski Lovisa Ståhl (1804–1887) pärjäsi leskenä pienen poikansa kanssa silmin nähden hyvin. Hän ei avioitunut koskaan uudelleen. Hän omisti malmineljänneksestä talon nro. 88 1/2. Vuoden 1850 henkikirjoituksessa poika Petter ilmoitettiin opiskelijaksi (scholaris). Porin palon 1852 jälkeen hän asui Viidennessä kaupunginosassa merimiehen leski Sofia Appelqvistin vuokralaisena tontilla 181 ¼ ja piti asukinaan kirkonvaivaista leskeä Lena Lovénia. Appelqvistin talo on yhä olemassa ja se on yksi harvoja palosta säästyneitä rakennuksia. Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

⁵²⁰ Merimiesperheiden sosiaalista kermaa kummissuhteidensa puolesta edusti merimies Christoffer Justinus Eissenhardtin ja Christina Eleanora Kellmanin tammikuussa 1840 syntynyt Carl Justinus. Hänen kastettaan todistivat kauppias Wilhelm Björkman, rouva kapteenska Justina Wahlroos, rouva Johanna Rosenlew, kirkkoväärti J.H. Lindeqvist ja vaimonsa Ulrica Fanthén, merimiehen vaimo Catharina Wikman, kauppakirjanpitäjä Carl Stenberg, merimies Fredric Lejneberg, sekä neidit Fredric Langén ja Anna Sandberg. Äiti Christina Kellman oli itsekin merimiehen tytär, mutta isä Thimoteus Kellman (1797–1829) eteni lyhyeksi jääneestä elämästään huolimatta porvariksi.

painottuvat tutkittujen vuosikymmenien alkupäähän, 1830–1840-luvuille. Kuitenkin säätyerojen ylittämisiä on syytä katsoa laajemminkin kuin laivanvarustuksen parissa. Taulukosta 7. huomataan, että merimiesväestöllä oli jonkin verran suhteita kauppiasluokan ulkopuoliseen, suomalaisporvareista, elintarvikekauppiaista ja käsityöläisistä koostuvaan säätyryhmään. Lisäksi kummien sosiaalisen taustan voimakas hajonta osoittaa omaa asemaa korkeammalla olleita kummeja löytyneen niin kaupungin pikkuvirkamiehistä, maaseudun rusthollareista kuin kauppahuoneiden kirjureista.

Olisi luontevaa ajatella, että ammatillisten, sukulaisuus- ja vastavuoroisuussiteiden ohella naapuruus selittäisi paljolti kummien sosiaalisen taustan jakautumista. Käytetyn aineiston perusteella naapuruus jää kuitenkin yllättäen odotettua pienemmäksi selittäjäksi. Vuosilta 1840 ja 1850 tekemäni kastetietojen ja henkikirjatietojen vertailu osoittaa, että vuonna 1840 kastettujen 55 merimiesperheen lapsen kummeista vain 10 tapauksessa oli kyse naapureista, kymmenen vuotta myöhemmin vanhemmat olivat valinneet kummien joukkoon naapureita 12 tapauksessa 53:sta.⁵²¹Kun samaan aikaan myös kummisukulaiskontaktit olivat vähäisiä, täytyy kummivalintojen perusteita hakea muista, moninaisista tuttavuus- ja arvostussuhteista. Lisäksi vuokralla asuneelle väestölle arvaimit ystävät eivät välttämättä olleet senhetkiset samalla tontilla asujat, vaan esimerkiksi naapurit tai työtoverit usean vuoden takaa. Naapuri-kummien pienessä joukossa näkyy selvästi eräs piirre: suurin osa naapuri-kummeista oli perheen vuokranantajia, joten tätä suhdetta voi pitää merenkulun parista mahdollisesti kadonneen patronus-klientti-suhteen korvaajana. Talonsa omistanut merimiespari saattoi vastaavasti satunnaisesti pyytää lapsensa kummiksi omia vuokralaisiaan. Kummilapsi ilmensi ja vahvisti vuokranantaja-vuokralainen-suhdetta, jossa saattoi olla jonkin verran vastaavuutta isännän ja palkollisen suhteeseen maataloudessa.

Ammattiryhmän sisäinen solidaarisuus kummivalinnoissa tarkoitti sitä, että merimiehet, merimiehet vaimoineen sekä merimiesten vaimot ja lesket yksinään olivat useimmiten myös itse kummivanhempia merimiesväestön lapsille (35 % tapauksista, joissa merimiesväestön edustajaa pyydettiin kummiksi). Juuso Marttila on todennut sosiaalisessa hierarkiassa ylempänä olleiden kummisuhteet heitä alempina olleisiin lähes yksinomaan yksisuuntaisiksi; heitä saattoi esiintyä kummivanhempina, mutta omien lastensa kummeiksi he eivät

⁵²¹ TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8). Turun ja Porin läänin henkikirjat 1840; 1850 (T: 37, T: 57). Otannasta tehty vertailu vuosilta 1840 ja 1850. Vrt. esim. Piilahti 2007, 256–259, jossa Piilahti osoittaa-Valkealan kummisuhteiden perustuneen valtaosaltaan vastavuoroiseen arvostukseen. Piilahden aineistossa noin kolmannes kummeista oli tunnistettavissa sukulaisiksi, naapurien osuus oli jopa 30–43 % kummeista. Tosin Piilahti muiden kummikategorioiden eli lähinnä tuttavien, ystävien, korkean statuksen tai varallisuuden vuoksi pyydettyjen ja tilannekohtaisten kummien jaottelu ja siten myös valintojen kategorisointi eri motiivien mukaisesti on aina jossain määrin keinotekoista, koska eri kategoriat ja kummiksi pyytämisen motiivit sekoittuvat keskenään.

alempien statusryhmien edustajia juuri pyytäneet.⁵²² Porilaiset kapteenit, laivurit, perämiehet ja laivanvarustajat eivät tehneet tästä poikkeusta. Heille 1830–1840 syntyneet pienokaiset eivät kertaakaan saaneet kummiensa joukkoon merimiehiä tai heidän perheenjäseniään.⁵²³ Paitsi merimiesperheiden lapsille, merimiesväestö oli kummeina ripotellen lähes kaikkia kaupungin alempia sosiaali-ryhmiä edustaneiden, kuten suojelustyömiesten (työmiehet, palovahdit, ajurit, kalastajat, nuohoojat), naimattomien naisten ja piikojen, käsityöläisten, poliisi-palvelijoiden, muusikoiden ja kisällien jälkikasvulle. Merimiesväestön kummisuhteet näyttävät ennen muuta sosiaalisesti horisontaalisilta vertikaalisten sijaan – kummit pyydettiin vertaisten joukosta ja kummeiksi suostuttiin vertaisten lapsille. Pienessä mittakaavassa huomionarvoiselta seikalta näyttää, että merimiesväestöstä tuli verrattain usein (18 %) naimattomien naisten, piikojen ja leskien saamien aviottomien lasten kummivanhempia.⁵²⁴ Kummiverkostot saattoivat olla yksi niistä hyvistä neuvoista, jotka olivat kalliit silloin kun pienten lasten elättäminen jäi yhden vanhemman, etenkin naisen vastuulle. Tämä taloudellinen ja sosiaalinen riskitilanne oli tuttu myös merimiesväestön naisille eikä pyyntö rikkonaisissa perheolosuhteissa syntyneen lapsen kummiksi ollut mitenkään tavaton.

⁵²² Marttila 2014, 179, 185. Ainona poikkeuksena ammattitaitoista työväestöä ja usein monen sukupolven ruukkilaisia edustaneet sepät, joiden sosiaaliset verkostot ruukinjohton kanssa olivat jossain määrin kahdensuuntaisia.

⁵²³ TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8). 10 vuoden otanta 1830–1840, jossa 161 kertaa merimies ja vaimo, merimies, merimiehen vaimo tai merimiehen leski kummivanhempiana.

⁵²⁴ *ibid.* 30 merimiesväestön 161 kummilapsesta 10 vuoden otannassa 1830–1840 oli aviotonta.

4 AVIOERO - SATAMAKAUPUNKIEN ILMIÖ 1800-LUVUN PUOLIVÄLIN SUOMESSA

Tässä luvussa naisten elämää tarkastellaan aikalaisille harvinaisen ilmiön, virallisen avioeron näkökulmasta. Varsinainen juridinen avioero muodostaa vain yhden kapean näkökulman niihin ilmiöihin ja prosesseihin, jotka johtivat avioliittojen ja perheiden hajoamiseen varhaismodernina aikana. Ennen kuin virallinen avioero astui voimaan, oli yleensä jo tapahtunut paljon. Merenkulkuelinkeinon viitekehyksessä avioliiton hajoaminen ja juridinen avioero saattoivat olla myös ajallisesti eri asia ja vuosikausien, jopa kymmenien, päässä toisistaan. Se, että paheksuttavan avioeron hakemiseen ylipäätään ryhdyttiin, vaati naisilta ja miehiltä omaa aloitteellisuutta, yhteisön tukea, institutionaalisia mahdollisuuksia ja ainakin jossain määrin tietoisia toimintastrategioita. Avio-ongelmat heijastavat käänteisesti aikalaiden avioliitolle asettamia normeja ja ihanteita. Avioerojen historiaa tutkineille avio-ongelmien ja avioliiton purkautumisen tutkimuksen yhtenä tärkeimpänä antina onkin yleensä ollut yhteiskunnassa laajemmin jaettujen avioliittoa koskeneiden arvojen ja käsitysten ymmärtäminen niihin kohdistuneiden loukkauksien kautta.⁵²⁵ Marja Taussi Sjöbergin tutkimus Ruotsin Norlannin alueen avioeroista 1800-luvulla nosti esiin monipolvisia oikeustapauksia, joissa oikeuden tuomio avio- tai kihlauserosta luvattoman sukupuolisuhteen perusteella jäi oikeastaan sivuseikaksi siihen nähden, miten paljon ihmisten välisistä suhteista ja arkielämästä talonpoikaisyhteiskunnassa tapaukset kertoivat.⁵²⁶

Avioeronhakuprosessin tutkiminen avaa näkökulman hakijoiden toimijuuteen, tavoitteisiin ja syihin eroilmiön taustalla. Se valottaa, miksi muutoin aikalaisille niin harvinaiseen ongelmanratkaisuyritykseen päädyttiin ja miksi toiset eivät kriteerien täyttymisestä huolimatta siihen päätyneet.

⁵²⁵ Vastaavalla tavalla miesten ja naisten välisten sukupuolisuhteiden konfliktien tutkimista perustelevat esim. Johansen 2005; 176-177; Gaunt 1983, 41; Stone 1993; Saarimäki 2010, 10-11.

⁵²⁶ Taussi Sjöberg 1986, 33-34, 68.

4.1 Avioliiton purkamisen rajalliset mahdollisuudet

Avioerot olivat teollistumista edeltäneenä aikana hyvin harvinaisia. 1800-luvun jälkipuoliskon Euroopassa avioero kosketti harvimminkin Suomessa ja Belgiassa asuneita aviopareja.⁵²⁷ Eroon hakeutuminen oli raskas ja aikaa vievä prosessi. Se oli myös ääri ratkaisu, sillä avioliitto ja perhe muodostivat varhaismodernissa yhteiskunnassa perustan taloudelle, sosiaaliselle järjestykselle, kasvatukselle, seksuaalimoraalille, sosiaalihuollolle, työlle ja toimeentulolle. Kaikki nämä osat alueet jouduttiin siis pirstomaan, kun pariskunta tuomittiin avioeroon.⁵²⁸ Kristillistä avioliittoa, joka oli Jumalan yhdistämä, ei ihmisen tullut erottaa muuta kuin tilanteessa, jossa synti ja ihmisen vapaa tahto valita (so. aviorikos ja hylkääminen) ottivat vallan avioliitosta.

Avioliiton laillinen purkaminen perustui 1800-luvulla vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan lain Naimisen kaaressa säädettyihin avioeroperusteisiin. Naimisen kaaren sisältö ja arvot pohjasivat vuoden 1571 kirkkojärjestykseen ja vuoden 1668 kirkkolakiin. Laki teki avioerosta ensi kertaa maallisessa oikeudessa säädellyn asian. Naimisen kaaressa, kuten sen kirkollisissa esikuvissakin, avioeron perusteita oli karkeasti ottaen kaksi: joko toteennäytetty aviorikos tai hyläytyksi tuleminen.⁵²⁹ Kirkolliset traditiot näkyivät vahvana avioerojen käsitteilyssä läpi koko 1800-luvun, kirkollisista elimistä tuli lisäksi yhä enemmän välittäjiä hajoamisuhan alla olleiden avioliittojen koossapitämiseksi. Pasi Saarimäki katsoo, että koska avioeroperusteet olivat näin rajalliset, aviorikosta ja hylkäämistä käytettiin välineinä, joihin vedottiin, mutta todellisuudessa avioeron perimmäinen syy saattoi olla jokin muu oikeusperiaatteiden tunnistamaton syy tai monimutkainen ongelma vyöhyke.⁵³⁰

Avioeron tuomitsi eronhakijan asuinpaikkakunnan oikeusviranomainen eli kaupungeissa raastuvan- tai kämnerinoikeus (toim. 1868 asti).⁵³¹ Avioeroon tuomitsemiseen saatettiin aviorikostapauksissa päätyä joko hakijan omasta aloitteesta tai puolisoiden tahdosta riippumatta, sillä aviorikos oli vuoden 1891 rikoslakiin asti virallisen syyttäjän alainen rikos ja sisältyi myös 1734 lain Pahanteon kaareen. Virallisella syyttäjällä eli kaupungeissa kaupunginviskaalilla oli velvollisuus nostaa syyte epäilystä aviorikoksesta, jos aviopuoliso ei itse sitä

⁵²⁷ *Women and Women's Work in Finland* [s.n] 1893, 11–12.

⁵²⁸ Taussi Sjöberg 1986, 34, 41–42.

⁵²⁹ Avioeron oikeushistoriallisista perusteista Hemmer 1954, 28–29; Mahkonen 1980, passim. erit. 29–56; Taussi Sjöberg 1986, 41–52; Pihlajamäki 2004, 123–125; Saarimäki 2010, 30–33, 173–180.

⁵³⁰ Esim. Saarimäki 2010, passim. Vasta 1900-luvun alussa mahdollisuus hakea avioeroa senaatilta erivapausyistä (esimerkiksi väkivaltaisuus, alkoholismi, sairaudet puolisolalle langettu elinikäinen tai pitkä vankeusrangaistus, parantumaton sairaus – lähinnä muusta yhteiskunnasta eristämiseen johtanut tartuntatauti tai mielenvikaisuus sekä äärimmäinen riitaisuus) lisääntyivät. Erivapauserojen määrä kasvoi erityisesti 1910-luvulta eteenpäin siinä määrin, että ennen 1929 uuden avioliittolain voimaantuloa erivapausavioerot muodostivat suurimman osan kaikista eroista.

⁵³¹ Kämnerinoikeuksista ks. Karonen 1994. Porin kämnerinoikeuden asemasta erit. 63–66; 100–122.

tehnyt. Eri asia on, miten laajasti lakia tältä osin sovellettiin käytännössä ja missä määrin osa aviorikosepäilyistä lakaistiin maton alle yhteisön harmonian säilyttämisen nimissä. Hylkäämisperusteisissa avioeroissa aloitteentekijänä oli käytännössä katsoen aina eroa hakenut puoliso.⁵³²

Mikäli avioeron saanut halusi solmia uuden avioliiton, hänen tuli 1748 annetun Kuninkaallisen käskykirjeen nojalla hakea erokirja eli esteettömyystodistus tuomiokapitulilta. 1800-luvun alkupuolella Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin alaisuuteen kuului lähes 90 % Suomen väestöstä Porvoon hiippakunnan käsittäessä esimerkiksi Vanhan Suomen alueet. Vuonna 1851 hiippakuntajako muuttui Kuopion hiippakunnan perustamisen myötä. Tässä tutkimuksessa muutos näkyy esimerkiksi siinä, että Pohjois-Suomen ja siten esimerkiksi satamakaupungeista Raahen, Oulun (ja Kemin) erokirjahakemukset lähetettiin 1851 jälkeen Turun sijasta Kuopioon.⁵³³ Turussa tuomiokapitulin jäsenet olivat yliopiston siirtymiseen asti yliopiston teologisen tiedekunnan professoreita, sen jälkeen piispan ja tuomiorovastin kanssa tuomiokapitulissa istui lukion lehtoreita. Vuonna 1869 voimaan tulleen uuden kirkkolain jälkeen kokoonpano koostui ainoastaan papistosta.⁵³⁴ Nämä virkaatekevät henkilöt siis vastaanottivat ne vuosittain hieman alle sata avioerohakemusta, jotka posti toi Turun tuomiokapituliin.

4.1.1 Avio-ongelmista avioeroon

1800-luvulla avioliittoa ei voinut purkaa pelkän keskinäisen tyytymättömyyden perusteella. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteivätkö maalliset ja kirkolliset instituutiot olisi tarjonneet välineitä avioelämää koskevien ongelmien käsittelemiseen ennen kuin ne kärjistyivät avioeron partaalle. Vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan lain nojalla puolisoiden epäsovusta ja toisen puolison ajamisesta pois kotoa saattoi seurata sakkorangaistus, mikä alleviivasi esivallan pyrkimystä pitää puoliset yhdessä. Toisaalta puoliset voitiin saman lain nojalla toistuvista ongelmista johtuen tuomita myös avioeroa lievempään vuode- ja asumuseroon, jossa päätettiin asunnon ja omaisuuden hallinnasta sekä lastenhoidosta.⁵³⁵ Puolisoiden erottamiseen ”asunnosta ja vuoteesta” päädyttiin siten, että kirkolliset viranomaiset, käytännössä paikallisseurakuntien kirkkoraati (kirkkoneuvosto) tai tapauksen vakavuudesta riippuen jopa tuomiokapituli, otti puhutteluunsa avioparin, jonka kristillisen avioliiton periaatteet rikkoontuivat esimerkiksi toistuvan riitaisuuden tai väkivaltaisuuden vuoksi. Mikäli puhuttelu ja varoitus eivät tuottaneet tulosta, voitiin antaa vielä kaksi varoitusta, minkä jälkeen kirkonmiesten tuli vaatia virallista syyttäjää nostamaan kanne. Tuomioistuin saattoi tuomita avioparin määrääjäksi erilleen ja lapsista huolehtivan puolison nauttimaan toisen puolison maksamia elatusmaksuja. Asumuserotilanteessa aviopa-

⁵³² Mahkonen 1980, passim. erit. 29–56.

⁵³³ Tutkimusekonomisista syistä Oulun ja Raahen aineisto rajautuu tähän vuoteen.

⁵³⁴ Tuomiokapitulien historiasta arkistolaitoksen verkkoartikkeli osoitteessa <http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Tuomiokapitulit>. Viitattu 14.11.2014.

⁵³⁵ Pylkkänen 1991, 90.

rin yhteisen omaisuuden piti lisäksi päätyä sen puolison hallintaan, joka tulkittiin syyttömäksi osapuoleksi, joten perhetaloudellisesta näkökulmasta katsoen vuode- ja asumusero ei välttämättä ollut avioeroa vähäisempi muutos.⁵³⁶ Kirkollisen tuomiovallan ulottuminen yksityishenkilöiden moraalisen siveyden kontrolliin täydensi näin maallista oikeutta.⁵³⁷ Asumusero rauhoitti tilanteen, muttei vapauttanut osapuolia uuden puolison etsintään.

Vuode- ja asumiseroon tuomitsemista sovellettiin 1800-luvun loppua kohtia koko ajan vähemmän ja vähemmän.⁵³⁸ Riitaisuuteen pyhän avioliiton siteen purkamissyynä ei suhtauduttu kevyesti. Prosessi oli pahimmillaan pitkäkestoinen ja todistelullisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti raskas, mikä varmasti selittäneekin menettelyn harvinaisuutta. Vaikka ei voida saada täyttä varmuutta siitä, mikä vaikutus tällaisella toiminnalla parien avioliiton ”eheytyksen” kannalta oli, kirkollisen elimen toiminta avioparien välisten ongelmien kontrolloijana ja puskurina oli selkeästi enemmän kurittamista kuin neuvontaa ja sosiaalista apua. Kirkon intressi oli pitää yhteiskunnan pienoisyksiköt, avioliitot ja kotitaloudet, koossa tavalla tai toisella ja valvoa, että yksilöiden sukupuolielämä kanavoitui ainoastaan avioliittoon.

Se, että kirkkoneuvoston ”avioliittoneuvontaan” ei juuri turvauduttu, ei luonnollisestikaan kerro avio-ongelmien vähäisyydestä, vaan siitä, että ne koettiin ratkaista ensisijaisesti muilla tavoin. Perheensisäinen kaltoinkohtelu ja väkivalta ovat ilmiöitä, joista olemassa oleviin lähteisiin voi katsoa päätyneen vain oman sosiaalisen ja juridisen viitekehityksensä ääritapauksia. Toisaalta se, että ulkopuoliset tai osalliset itse toivat tapaukset julki ja puitavaksi, kertoo myös siitä, ettei varhaismodernissa yhteiskunnassa siedetty perheensisäistä väkivaltaa ja kaltoinkohtelua brutaaliuteen asti, vaikka isännän ja emännän oikeus fyysiseen kurinpitoon oikeutettiin. Varhaismodernissa yhteiskunnassa perhe ei näyttäydä idyllinä, jonka julkisivu pyrittiin pitämään puhtoisena, vaikka sisällä savusi. Riitaisuus ja ”epäkristillinen” yhteiselo saatettiin tuoda viranomaisten tietoon ilman verenvuodatusta ja mustelmiakin. Kyse oli lähinnä siitä, saivatko osalliset ja tapahtumia todistanut naapurusto selvitettyä konfliktit omin päin, vai tarvittiinko viranomaisten mahdollisesti dramaattisia ja taloudellisesti raskaita seurauksia aiheuttavaa väliintuloa. Eva Österberg muotoilee osuvasti, että käytettävissä ei ole juurikaan todistusaineistoa siitä, millaista oli aikalaisten mielestä kohtuulliseksi katsottu vaimon, lasten ja palkollisten kurittaminen. Olemassa olevat lähteet kertovat kärjistyneistä tilanteista, mutta toisaalta esimerkiksi lainsäädännön ja uskonnollisten tekstien perusteella voidaan

⁵³⁶ Kirkkoneuvosto oli Gezelius-vanhemman hiippakuntasäännöissä asetettu kirkkoheran johtama paikallinen, seurakunnallinen valvontaelin ja tuomioistuin, joka puuttui kirkkohäiriöihin ja seksuaalirikkeisiin eli sen vastuulla oli seurakuntalaisten kristillisen perhe-elämän valvonta. Tärkeät kysymykset ja riidat sen oli osoitettava edelleen maalliselle tuomioistuimelle. Ks. esim. Nygård 1998, 24–25.

⁵³⁷ Esim. Pihlajamäki 2004, 130–131; Mahkonen 1980; Nygård 1998, 24. Kirkkoneuvostossa istuivat kirkkoherra, talousasioista vastaava kirkonisäntä ja kuusi kirkollista luottamusmiestä eli kuudennusmiestä. Kirkkoneuvostot johtivat pitäjänkokouksia.

⁵³⁸ Mahkonen 1980, 54–55.

todeta, että niin lasten, naisten kuin miesten hyvinvointi katsottiin tärkeäksi ja suojelemisen arvoiseksi perhe- ja yhteisöelämän perustaksi. Samaan aikaan juridinen sanktiokulttuuri perustui fyysiseen sovitukseen, kun suurin osa rikoksista sovitettiin alistumalla väkivallanteoille.⁵³⁹ Kohtuullisuuden ja sietokyvyn kultainen keskitie jää näin ollen tutkijan spekulatioiden varaan.

Perheensisäiset, avio-ongelmiin viittaavat tapaukset olivat yksittäisiä, mutta räikeitä myös 1800-luvun suomalaisessa satamakaupungissa. Porin maaja kaupunkiseurakunnan kirkkoraati puhutteli 1800-luvun kuluessa aviopareja sakastin perällä suhteellisen harvakseltaan. Porin aineistossa oli yksi selkeä tapaus, jossa merimiesavioparin tie eteni kirkkoneuvoston puhuttelusta vuode- ja asumuseroon, muutamissa muissa esiin tulleissa tapauksissa prosessi jäi varoituksen asteelle.⁵⁴⁰ Yleensä avio-ongelmat tulivat käsittelyyn muiden kuin puolisoitten itsensä ilmiannosta, esimerkiksi naapuruston tai ruoduittain tarkkailuvastuussa olleiden kuudennusmiesten kautta. Kurittamisluontoiseksi miellettyä puhuttelua vältettiin häpeällisenä ja leimaavana mitä ilmeisimmin viimeiseen asti, vaikka ongelmia tuskin muutoinkaan pystyttiin pitämään usean kotitalouden jakamalla yhteispihoilla ja asunnoissa pelkästään omana tietona. Huomionarvoista kuitenkin, on, että joskus ongelmista kärsivä puoliso saattoi nöyryytyksen pelosta huolimatta kääntyä kirkkoherran johtaman raadin puoleen.

Niin teki esimerkiksi 1865 eräs merimiehen vaimo, joka keräsi todistajikseen liudan saman korttelin asukkaita ja muita asiasta sanansa sanoneita. Hänen miehensä toistuva väkivaltaisuus ja rahojen hupeneminen alkoholiin olivat ne kynnyksen ylittävät syyt, joiden vuoksi hän koki, ettei enää pystyisi jatkamaan avioelämää vihittynsä kanssa. Menettelyn kiusallisuutta kuvastaa aviomiehen vastaus kirkkoherra Herman Hellénin johtamalle kirkkoneuvostolle. Henkilökohtaisen saapumisen sijasta mies lähetti kirjeen, jossa hän pyrki vakuuttamaan kunnollisuuttaan ja tuomaan omasta näkökulmastaan esiin 11-vuotisen avioliiton ongelmavyöhydän ytimen – vaimon kotona viihtymättömyyden, mitä kuvasti esimerkiksi se, että heidän yhteinen tyttärensä oli miehen mukaan paljon enemmän isänsä kuin äitinsä perään. Pyrkiessään kiistämään häneen kohdistuneet syytökset yhteisen omaisuuden kuluttamisesta viinaan ja väkivaltaisesta käytöksestä mies korosti ”lakiin ja sanontoihin vedoten” aina luulleensa, että kirkkoraadin eteen mentiin vain, jos oli todella painavia syitä. Vaimo oli hänen mielestään vainoharhainen luvialainen ”pikku-hullu” tuodessaan vihapäissään heidän välisiään asioita julki. Katkelma merimiehen kirjeestä paljastaa paitsi avioliiton mieltämistä yksityisasiana myös lainsäädännön, kansanviisauksien sekä huoneentaulun miehen luonnonoikeuksiin perustuvaa valtaa ja kotikurioikeutta korostaneen ajattelun limittymistä yksittäisen ihmisen oikeustajussa:

⁵³⁹ Österberg & Lindström 1988, 141–149.

⁵⁴⁰ TMA PKM. Kirkkoneuvoston pöytäkirja 22.2.1859; Porin maistraatin ja raastuvan oikeuden arkisto. Raastuvanoikeuden tuomiokirja 1859 Cc1: 84. 19.10.1859 § 209.

*On sanottu, että ketään ei voi haastaa kirkkoraadin eteen, ellei hänellä ole laillisia todistajia. Toiseksi laissa sanotaan, että paha saa palkkansa. Myös siinä on sana paikallaan, kun sanotaan, että omallaan saa tehdä mitä haluaa. Se mitä henkilökohtaisesti omistan ja kuritan, ei ole kenenkään toisen asia.*⁵⁴¹

Esimerkkitapauksessa merimiehen vaimolla oli muun yhteisön tuki puolellaan miestä vastaan. Aviomiehellä oli toki oikeus kurittaa vaimoaan, mutta mikä huomionarvoista, kuritusoikeus ei ulottunut kotitalouden ulkopuolisiin naisiin tai miehiin.⁵⁴² On mahdollista, että mies tunnettiin yleisesti väkivaltaiseksi toisiakin kohtaan ja avio-ongelmat olivat keino yrittää panna yhteisöä häiriköivälle yksilölle kamppoihin. Toistuva väkivallan uhka ja alkoholin käytön hallitsema elämä eivät mahtuneet naapuruston sietokyvyn rajoihin. Myös miehen kirje ilmentää vihan syvyyttä ja umpikujatilannetta avioliiton elvyttämismahdollisuuksissa. Konflikti oli ylitsepääsemätön, mutta kirkkoraadin käytössä olleet välineet, puhuttelut, varoitukset sekä naapurustolle langetettu velvollisuus valvoa parin yhteiselämän päälle eivät sitä lopultakaan ratkaisseet. Ratkaisun teki mies itse. Pari tuomittiin seitsemän vuotta myöhemmin avioeroon. Syynä oli miehen lähteminen kotoa 1869 ja jättäminen palaamatta takaisin.⁵⁴³ Alaikäinen tytär ei tässä vaiheessa enää miehen vaakakupissa painanut, vaan mies päätti ratkaista avio-ongelmat tavalla, jota on kansainvälisessä tutkimuksessa luonnehdittu teollistumista edeltäneen ajan köyhän kansan avioeroksi – yksinkertaisesti katoamisella näköpiiristä.⁵⁴⁴

Vain osa hylätyksi tulleista virallisti tämän kansanomaisen avioeron pitkällisellä hakumenettelyllä, joka vaati sekä tietoa avioeroon hakeutumisen menettelystä että myös jonkin verran varallisuutta hylänneen puolison kuuluttamiseksi ja erokirjan hakemisen lunastukseen – puhumattakaan siitä, että saattoi luottaa tulevansa toimeen omillaan eron tultua voimaan. Marja Taussi Sjöberg pitää hylkäämistä ennen kaikkea urbaanina ja keski- ja yläluokkaa koskettaneena

⁵⁴¹ TMA PKM: Kirkkoneuvoston ja kirkonkokousten pöytäkirjat 27.1.1865; 28.2.1865 ja 7.3.1865.

Kirje jäljennetty pöytäkirjaan 28.2.1865." [...] *Ett ord i sin om tid som säger 'att man får ej indraga en eller annan person inför Kyrkorådet om ej der finnes lagliga vittnen till'. Till det andra ordet belöfves uti Lagen att ' Den illa gör den illa får'. Här är det ordet tydligt uttsagt; 'jag får göra med mitt eget hvad jag vill'. Jag i min egen person och med hvad jag eger och agar, står icke i någons värjo."*

⁵⁴² Wikander 1999, 17.

⁵⁴³ TMA Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Avio- ja kihlauserohakemukset F 1 (I)g 2a- 31a. Hakemuksessa liitteenä Porin raastuvanoikeuden pöytäkirjat 19.4.1869 ja 13.2.1872.

⁵⁴⁴ Esimerkiksi Ranskassa astui 1792 voimaan avioerolaki, joka teki avioeron ottamisen ja uudelleen avioitumisen verrattain helpoksi esim. tunteiden kylmenemisen nojalla. Uusi perustuslaki 1804 puolestaan jälleen rajoitti avioeroperusteita tehden virallisesta avioerosta kalliin ja vaikeasti haettavan. Näin avioeroja ottivat 1800-luvun Ranskassa käytännössä vain hyvin toimeentulevat yhteiskuntaryhmät, hylkäämisen toimittaessa avioeron virkaa köyhille. Fuchs 2005, 34, 156. Myös Johansen 2005, 180; Erityisen kuuluisa on E.P. Thompsonin esittelemä "vaimojen myyminen" Englannin rahvaan avioeron korvikkeena. Thompson 1996, 199–249. Myös Hurl-Eamon 2013, 16–17.

na ilmiönä, koska hylkääminen edellytti kallista matkaa ja sitä, että oli mahdollisuus elää maanpakolaisuudessa siitäkin huolimatta, että menetti osuutensa yhteisestä omaisuudesta. Eräissä hänen tutkimissaan tapauksissa hylkäämisperustainen avioero tapahtui molempien osapuolten keskinäisestä sopimuksesta ja jopa omaisuutta oli tietoisesti tasattu ennen toisen osapuolen katoamista.⁵⁴⁵ Koska hylkääminen oli laillinen avioeroperuste, sellainen todella saatettiin joissain tapauksissa järjestää yhteisymmärryksessä.

Merimiesten tapauksessa katoaminen ja matkalle lähteminen ei ollut hankalaa ja kallista, vaan siihen tarjoutui mahdollisuus työn kautta. Sen vuoksi on vaikea sanoa, kuinka iso osa merimiesten vaimojen hylkäämisistä tapahtui vakaasta aikomuksesta ja kuinka iso osa ”vain tapahtui” miesten kadottua pitkällä merimatkoilla ja epämääräisissä olosuhteissa. Lisäksi on vaikea sanoa, johtuiko joidenkin hylätyksi tulneiden merimiesten vaimojen avioeron hakematta jättämistä siitä, että he kuuluivat ”köyhään kansaan”, joille jo miehen häipyminen oli viimeinen silaus yhteiselle taipaleelle vai siksi, että ero ei olisi muuttanut heidän asemaansa sanottavasti – toisin sanoen uutta avioliittoa ei ollut odotettavissa. Esimerkkitapauksessa vaimo tarttui viralliseen avioeron hakemiseen selviytymiskeinonaan ja lunasti erokirjansa Turun tuomikapitulilta 1872, kahdeksantoista avioliittovuoden jälkeen.

Seuraavassa tarkastelen laillisen avioeron hakemisen merkitystä merimiesten vaimojen elämässä 1800-luvun suomalaisissa satamakaupungeissa. Laillinen avioero oli pääsääntöisesti seurausta edellä mainitusta ”köyhän kansan avioerosta” eli aviomiehen katoamisesta seitsemälle merelle. Varhaismodernina aikana avioliitosta lähtemisen on todettu olleen selkeästi enemmän miesten kuin naisten keino ratkaista avio-ongelmat. Naiset taas turvautuivat miehiä enemmän oikeusistuimiin ja muiden instituutioihin, kun avioliitto oli vaarassa hajota tai hajonnut.⁵⁴⁶ Suomalaisten merimiesten vaimojen alttius hakea virallista avioeroa vahvistaa tätä havaintoa.

4.2 Karanneen merimiehen vaimo – tyypillinen avioerohakija 1800-luvun puolivälissä

Marginaalisuudestaan huolimatta avioerot olivat tavallisia purjemerenkulun huippuvuosikymmeninä rannikkokaupungeissa. Pohjanlahden pienissä ja keskisuurissa satamakaupungeissa oli enemmän tai saman verran avioeroja kuin Helsingissä ja Viipurissa. Sisämaassa, jopa kasvavassa teollisuuskaupungissa Tampereella avioerot olivat hyvin harvinaisia; vain yhteensä 20 % avioeroista tapahtui satamakaupunkien ulkopuolisessa Suomessa. Asuminen merenkulukaupungissa tarkoitti avioparille 20 kertaa suurempaa todennäköisyyttä, että avioliitto päättyi viralliseen purkamiseen, kuin muille suomalaisille, etenkin jos

⁵⁴⁵ Taussi Sjöberg 1986, 106–108.

⁵⁴⁶ Rublack 1999, 200.

kyseessä olivat merimies ja hänen vaimonsa. Avioero painottui siis ilmiönä muutaman prosentin maan asukkaista muodostaneeseen kaupunkilaisväestöön, ja tarkemmin ottaen yhteen ryhmään, jonka osuus koko väestöstä oli vain 0,4 %. Oikeushistorioitsija Sami Mahkonen toi nämä huomiot esille väitöskirjassaan.⁵⁴⁷ Tiina Oikarin pro gradu-työ Pohjois-Suomen avioeroista ajanjaksolla 1851–1921 viittasi niin ikään merimiesväestön silmiinpistävyyteen avioeroalttiina sosiaali-ryhmänä. Kuopion tuomiokapitulin (perustettu 1851) myöntämistä erokirjoista valtaosa annettiin 1850–1870-luvuilla Oulun ja Raahen merimiesväestölle ja niistä maaseutupaikkakunnistakin, joissa jokunen avioerotapaus sattui muutama kerran, enin osa sijaitsi rannikolla.⁵⁴⁸ Missä määrin merimiesten avioliitot ja perheksiköt vastasivat käsitystä avioliitosta ja perheestä taloudellisen toimeentulon, sosiaalisen järjestyksen, seksuaalimoraalin sekä omavaraisen sosiaalisen turvaverkon perustana, jos ne johtivat muita avioliittoja paljon todennäköisemmin avioeroon?

Kärjistäen voi sanoa, että siellä missä talouden ja kaupan, eli samalla myös tavaroiden ja työvoiman liikkuvuuden painopiste sijaitsi, tavattiin eniten myös liikkuvuuden sosiaalisia lieveilmiöitä. Laskelmani Turun tuomiokapitulin alueelta saavat tukea Mahkosen ja Oikarin tutkimustuloksista, ja jäljempänä syvennän määrällisiä havaintoja tapausesimerkein. Länsirannikon satamakaupungeista lähetetyt erokirjahakemukset muodostivat 1830–1899 yhteensä 17 % kaikista hakemuksista (LIITE 5).⁵⁴⁹ Niistä 49 % koski merimiespareja. Useampi kuin kolme viidestä merimiesväestön avioerosta haettiin hylkäämisen perusteella, 1860-luvulla jopa 84 % avioeroon tuomitusta merimiesavioliitosta johtui miehen karkaamisesta.⁵⁵⁰ Myös koko maan mittakaavassa merimiesavioliitot olivat suurin yksittäinen sosiaaliryhmä, mitä tuli hylkäämisen vuoksi myönnettyihin eroihin.⁵⁵¹ Vaimon aviorikos nousi eroperusteeksi vain 32 tapauksessa eli alle 10 % avioeroista.

Taulukossa 10 ja kuviossa 3 on esitetty Turun tuomiokapitulilta haettujen erokirjojen jakautumista satamakaupungeittain. Kuviosta huomataan, että Kokkola ja Pori korostuvat kaupunkeina, joissa merimiesten eroja oli huomattavan

⁵⁴⁷ Mahkonen 1980, 70. Väestötiedot Suomen väestö joulukuun 31. päivä 1865. Suomen Virallinen Tilasto, SVT VI 1865.

http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/67349/vara1_1865.pdf?sequence=1.

⁵⁴⁸ Mahkonen, 1980, erit. 67–68; Oikarinen 1996. Raahen ja Oulun osalta olen rajannut tarkasteluni tutkimusekonomisista syistä vuotta 1851 edeltävään eli Turun tuomiokapitulin alaiseen ajanjaksoon. Oikarisen tutkimustulokset tätä myöhemmältä ajalta täydentävät omaa analyysiäni.

⁵⁴⁹ Osuus vaikuttaa pieneltä, koska valtaosa hakemuksista oli kihlauserohakemuksia. Yleensä niissä oli kysymyksessä osapuolien halu perua avioaiheet sekä morsiamen holhoojan (isän) suostumus asiaan, mutta merimiehen kanssa kihlautuneet naiset hakivat eroa myös karkaamisen perusteella. Luvut perustuvat anottujen erokirjojen, eli haettujen uudelleenavioitumislupien määrään, mikä poikkeaa jonkin verran tuomioistuinten langettamien avioerojen määrästä. Kaikki avioeroon tuomitut eivät hakenneet erokirjaa. Lisäksi on mahdollista, että eroon tuomitut olivat erokirjan hakemisen hetkellä jo muuttaneet pois satamakaupungista.

⁵⁵⁰ TMA Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Avio- ja kihlauserohakemukset 1830–1890.

⁵⁵¹ Mahkonen 1980, liite 3 s. 226.

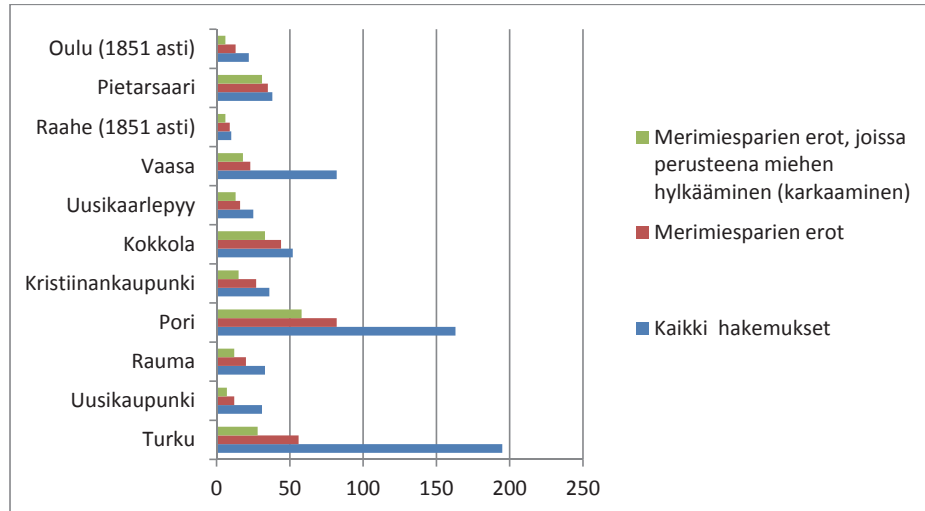
paljon ja että ne johtuivat useimmiten karkaamisesta. Myös Raumalla karkaa-
misperustaisten avioerojen osuus kaikista eroista oli suhteellisesti suuri, vaikka
eroja oli vähemmän. Pietarsaari ja Kokkola esiintyvät paikkakuntina, joissa lä-
hes jokaisen erohakemuksen teki karanteen merimiehen vaimo. Muutaman
tuhannen asukkaan Pietarsaarella karkaamisesta johtuvia avioeroja oli enem-
män kuin esimerkiksi Turussa. Turussa merimiesväestön hakemukset taas se-
koittuvat muiden hakijoiden joukkoon erityisemmin korostumatta.

TAULUKKO 10 Erokirjahakemukset 11 Pohjanlahden satamakaupungissa 1830–1890

	Kaikki hakemukset	Merimiesparien erot	Merimiesparien erot, joissa perusteena miehen hylkääminen (karkaaminen) (% kaupungin kaikista eroista)
Turku	195	56	28 (14 %)
Uusikaupunki	31	12	7 (23 %)
Rauma	33	20	12 (36 %)
Pori	163	82	58 (36 %)
Kristiinankaupunki	36	27	15 (42 %)
Kokkola	52	44	33 (64 %)
Uusikaarlepyy	25	16	13 (52 %)
Vaasa	82	23	18 (22 %)
Raahe (1851 asti)	10	9	6
Pietarsaari	38	35	31 (82 %)
Oulu (1851 asti)	22	13	6
Yht.	687	337	227

Lähde: TMA Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Avio- ja kihlauserohakemukset 1830–1890. Huomautukset: Porin osalta katsottu myös maaseurakunnan ja Ulvilan puoleiset hakemukset (joita otannassa 2 kpl), Vaasan osalta huomioitu myös Mustasaari. Oulun ja Raahan tiedot ainoastaan vuoteen 1851 asti, jolloin ko. kaupungit siirtyivät uuden Kuopion tuomiokapitulin alaisuuteen.

KUVIO 3 Erokirjahakemukset 11 Pohjanlahden satamakaupungissa 1830–1890

Lähde: ks. taulukko 10.

Merimiesväestön avioerojen yleisyys selittyy ainakin kolmella eri tekijällä. Näistä kaksi ensimmäistä ovat aikaisemman tutkimuksen tunnistamia. Ensimmäkin syy löytyi miehen ammatin avioparit erottavasta luonteesta. Taussi Sjöberg havaitsi, että 1800-luvun aikana Härnösandin kihlakunnassa avioeroon tuomituista 650 avioparista erottui selkeänä tyyppitapauksena tilanne, jossa avioparin asuinpaikka oli urbaani ja miehen ammatti oli maatalouden ulkopuolinen, yleensä sotilas, työmies, kauppias tai käsityöläinen eli toimenkuva, johon liittyi edes jonkin verran liikkuvuutta kodin ulkopuolella.⁵⁵² Kokkola ja Pori ovat esimerkkejä satamakaupungeista, joissa merille menoon yhdistyi usein perheellisyys, mutta joissa perheelliset jakoivat saman työkuulttuurin kuin naimattomatkin merimiehet, mitä karkaamisalittiuteen tuli. Huomiota ei voi yleistää merenkulun kontekstiin kaikkialla. Alueelliset erot naimisissa olevien karkaamisessa olivat huomattavat eri puolilla Pohjanlahtea. Jari Ojalan, Jaakko Pehkosen ja Jari Elorannan mukaan Gävlessä vain seitsemän prosenttia kaikista karanneista merimiehistä oli naimisissa, kun taas Kokkolassa 24 % laivapalveluksen jättäneistä oli solminut avioliiton. Karkaamisilmiötä kokonaisuutena tarkastellen he päätyivätkin pitämään naimisissa oloa yhtenä ulkomaille katoamista mahdollisesti vähentäneenä tekijänä.⁵⁵³ Perheellisten merimiesten karkaamisen mittasuhteet muuttuvatkin kiinnostavasti sen mukaan, tarkastellaan-

⁵⁵² Taussi Sjöberg 1986, 72–76. Muita tyypillisiä piirteitä olivat, että vaimo oli miestä vanhempi, avioliitto oli kestänyt keskimäärin 16 vuotta, kotona olevia lapsia oli vähän, ja että osapuolet tulivat samasta sosiaaliryhmästä. Taussi Sjöbergin ääneistoissa merenkulkijat eivät olleet merkittävässä roolissa eronneiden joukossa, vaikka hän esittelee esimerkiksi yhden perämiehen ja tämän vaimon avioerotapauksen, jossa miehen vuosikautia jatkunut poissaolo vaikutti tilanteeseen merkittävästi.

⁵⁵³ Ojala & Pehkonen 2006, 25–53, Ojala, Pehkonen & Eloranta 2013, 122–140.

ko niitä laivayhteisön ja merityövoiman vai paikallisyhteisön ja siihen kohdistuneiden sosiaalisten vaikutusten näkökulmasta. Kokkolassa karanneista merimiehistä naimisissa oli hieman vähemmän kuin joka neljäs, mutta kaupungissa eronneista henkilöistä taas enemmän kuin kolme viidestä oli karanneiden merimiesten vaimoja.

Toinen – ja merkittävin selittäjä merimiesten avioerojen yleisyydelle löytyy luonnollisesti siitä, että avioerolainsäädäntö käsitteli eksplisiittisesti juuri sellaisia tapauksia, joissa toinen puoliso oli lähtenyt pois, käytännössä ulkomaille.⁵⁵⁴ Merimiesväestö oli siis jo lähtökohtaisesti avioerolainsäädännön silmissä erilaisessa oikeudellisessa asemassa muuhun väestöön nähden. Ruotsin ajalla vastaavassa asemassa olivat sotilaat ja heidän puolisonsa, ja niinpä 1734 lain muotoilu ilmensikin osittain Suuren Pohjan sodan jälkeisiä kokemuksia. Sodan loppuvuosiin 1720–1722 sijoittuvassa tutkimuksessaan Anders Jarlert toi ilmi, että karoliinisotilaiden vapautuminen sotavankeudesta synnytti Ruotsin valtakunnassa avioerohakemusten aallon. Kotiin palanneet miehet joko havaitsivat vaimojensa syyllistyneen aviorikokseen poissaolon aikana tai jompikumpi, tai sekä mies että vaimo olivat löytäneet itselleen uuden puolison johtuen epätietoisuudesta toisen elossa olosta. Tällaisissa tilanteissa tavalliset ihmiset siis tulkitsivat itse lakia ja päättelivät, että koska aviorikos kuitenkin johtaisi avioeroon, uusi avioliitto voitaisiin hyvin solmia.⁵⁵⁵ Tapahtuneiden kaksinnaimisten yhteydessä jouduttiin pohtimaan, olivatko miehet kotoa lähtemisen jälkeen tulleet hylänneeksi vaimonsa vai johtuiko kaikki vain onnettomista olosuhteista, joiden alkuperäinen tarkoitus oli ansaita kotitaloudelle leipää pöytään. Lain sisältö selittää osittain myös Taussi Sjöbergin tutkimustuloksia Pohjois-Ruotsista, vaikka hänen saamissaan tuloksissa aviorikos oli yleisin eroperuste.⁵⁵⁶ Edellä kuvaamani esimerkkitapaus Porin kirkkoneuvostolle kirjeen lähet-

⁵⁵⁴ Naimisen kaaressa säädetyissä avioeroperusteissa 13. luvun kahdessa eri pykälässä säädettiin hylkäämisperusteisesta avioerosta. Neljäs pykälä edellytti, että puoliso lähti kotoa siinä tarkoituksessa, että hän hylkää vihittynsä. Saman luvun 6 § sitä vastoin kuvaili tilannetta, jossa puolisoilla oli alun perin pätevä syy lähteä, mutta hän ei syystä tai toisesta palannut takaisin kotiin. Mahkosen mukaan 1800-luvun Suomessa sovellettiin aina samanaikaisesti sekä neljättä että kuudetta pykälää, toisin sanoen katsottiin, että lähtijällä oli hylkäämisaikeita laillisesta lähtösyystä huolimatta. Mahkonen 1980, Oikarinen 1996, 30, 37–40; Johansen 2005, 176, 180.

⁵⁵⁵ Kaarle XII antoi 1712 asetuksen, jonka mukaan ritarien ja sotilaiden vaimot saattoivat saada luvan uuteen avioliittoon, mikäli he pystyivät todistamaan, että heidän miehensä ei enää voinut tai tällä ei ollut aikomusta palata. Muutoin odotusaika olisi ollut vähintään seitsemän vuotta. Käytännössä riittäviä todisteita oli hankala hankkia. Aviomiehen kuuluttaminen kolmasti, mikä menetelmä päättyi myös 1734 lain naimisen kaareen, oli väline todistaa miehen kotiinpaluuaikeet tyhjiksi. Jarlert 2000, 55–112. Myös Vuorimies 2015.

⁵⁵⁶ Ruotsin puolella avioeron lisääntymiseen 1800-luvulla tosin vaikutti selvästi vuoden 1810 lainmuutos, jonka nojalla tuomioistuimet saattoivat kahden perustavanlaatuisen avioeroperusteen eli aviorikoksen ja hylkäämisen ohella tuomita avioparin eroon myös niiden poikkeussyiden (esimerkiksi pitkä vankeustuomio, väkivaltaisuus, mielenvikaisuus tai parantumaton sairaus) vuoksi, jotka aikaisemmin olivat kuuluneet vain Kuninkaan päätäntävaltaan. Taussi Sjöberg 1986, 52, 68. Koska Suomen puolella vanha lainmuotoilu jäi voimaan, poikkeusyksissä avioeroa haettiin edelleen keisarilta eli keisarilliselta senaatilta.

täneestä merimiehestä on harvinainen todiste siitä, että avioparilla oli todistustusti ongelmia ja eroaikeita jo vuosia ennen miehen lähtemistä ja että hylkäämistä käytettiin niiden ratkaisemiseksi. Pätevä syy, merimiehen ammatti, antoi aikeille lainsäädännön tunnistaman purkautumiskanavan, johon vaimo eronhakijana saattoi vedota.

Pelkkä lainsäädäntö ei selitä, mikä sai ulkomaille määrittelemättömäksi ajaksi jääneen miehen puolison ryhtymään avioeronhakuprosessiin kotona. Kolmanneksi ja vähemmälle huomiolle jääneeksi syyksi voi nostaa kaupungin sosiaalisesti ja institutionaalisesti suojelemaan elinympäristönä. Vaikka Pohjanlahden pikkukaupungit muistuttivat tiiviitä, toiminnoiltaan itsekkin osin agraarisia kyläyhteisöjä, joissa eroprosessi ei voinut tapahtua anonyymisti, eroaminen saattoi olla kaupungissa sosiaalisesti asteen hyväksytympää kuin maaseutuyhteisöissä. Turussa tuomiokapitulini sijainti teki erokirjan hakemisesta luultavimmin tutumman käytännön kuin kauempana hallinnon keskukselta. On mahdollista, että yleistyessään avioerot saattoivat vähitellen myös muuttaa kaupunkiyhteisön mentaalista ilmapiiriä vähemmän tuomitsevaksi avioeroja kohtaan, etenkin jos niiden hakijana oli viattomaksi osapuoleksi mielletty, hylätty vaimo. Kaupungissa, jossa moni avioliitto joutui koetukselle karkaamisen vuoksi, myös papiston asenne saattoi olla keskimääräistä vähemmän erokielteinen, mihin Porin tapauksessa yhdistyi tuomiokapitulikaupungin suhteellinen läheisyys. Kaupungissa viikoittain, jopa useamminkin kokoontunut oikeusistuon sekä verrattain usein koettu oikeuskäytäntö avioeromenettelystä saattavat selittää avioerofrekvenssin tiheyttä verrattuna maaseutuun, missä eroprosessin käynnistäminen täytyi ajoittaa kaksi kertaa vuodessa kokoontuvien kihlakunnankäräjien ajankohtiin. Avioerojen yleisyys ei siis kerro vain avio-ongelmien painottumisesta kaupunkiin, vaan myös avio-ongelmien institutionaalisia ratkaisukeinoja koskevien välineiden, tiedon ja sosiaalisen tuen painottumisesta.

Tieto ja menettelytaito avioeron käyttämiseksi selviytymisstrategiana olivat siis otaksuttavasti maalaisia paremmin kaupunkilaisten saatavilla. Merimiesten avioerojen yleisyys on saattanut vaikuttaa paikalliseen avioeroilmapiiriin myös sikäli, että joissain satamakaupungeissa myös muut väestöryhmät turvautuivat laillisten syiden täytyessä astetta todennäköisemmin avioeroon, tuohon harvinaiseen avio-ongelmien ratkaisukeinoon. Seuraavassa syvennän analyysiäni osoittamalla, miten eroprosessin loppuun vieminen oli viime kädessä kiinni naisten omasta aktiivisuudesta.

4.2.1 Avioeron hakeminen esimerkkinä naisten aktiivisesta toimijuudesta

”Vaimolle annettu todistus miehen karkaamisesta” (*Lämnat bevis till Hustrun om hans rymning*).⁵⁵⁷ Tällaiseksi jäi joidenkin naimisissa olevien karanneiden merimiesten viimeinen merkintä merimieshuoneen kirjoissa. Merkintä tarkoitti, että vaimo haki vahvistusta karkaamisen ja miehen palaamatta jättämisen oikeellisuudesta merimieshuoneelta tai laivanvarustajalta siinä tilanteessa, kun hän piti

⁵⁵⁷ TMA Porin merimieshuoneen arkisto: matrikelit Ac:3. Anton Albert Grönlund.

miehen paluuta epätodennäköisenä ja suunnitteli uutta avioliittoa. Usein tämä saattoi tapahtua vasta vuosien päästä karkaamisesta.

1800-luvun kuluessa karanneiden merimiesten avioerohakemusmenettelyt näyttävät muotoutuneen lähes rutiininomaisiksi samankaltaisine sanamuotoineen ja laintulkintoineen, etenkin niissä kaupungeissa, joissa tapauksia käsiteltiin joka vuosi, ja käytäntö tuli tutuksi. Ryhtyessään hakemaan avioeroa aviomiehen hylkäämisen perusteella merimiehen vaimo kääntyi oikeusistuimen puoleen, Porissa avioeroasiat käsitelti olemassaoloaikansa loppuun 1868 asti alempi oikeusaste eli kämnerinoikeus, muissa rannikkokaupungeissa raastuvanoikeus. Oikeuskirjurit saivat kirjoittaa vastaavankaltaisia pöytäkirjoja lukuisia kertoja kuin kirjuri August Levonius helmikuussa 1862 ja toukokuussa 1863:

Merimies Ernst Fredrik Sahlbergin vaimo Johanna Johansdotter Sahlberg tästä kaupungista toi ilmi, että sen jälkeen kun hänen miehensä vuonna 1846 ulkomailla karkasi täällä ottamastaan laivapalveluksesta laiva Idalta, on tämä pysynyt poissa kotipaikastaan ilman, että olisi antanut hakijalle kuulua nykyisestä olinpaikastaan mitään. Sen vuoksi hakija ei näe asian selvittämiseksi muuta ratkaisua kuin, että miestä kuulutettaisiin sillä vaatimuksella että, tämä ilmaantuu edellä mainitussa tietyssä ajassa [päivän ja yhden yön kuluttua] yhteiselämään hakijan kanssa sillä uhalla, että avioliitto puretaan. Hakija esitti asiaan liittyvinä todistuksina henkilökohtaisen papintodistuksensa sekä merimieshuoneen tämän vuoden tammikuun 14. päivästä olevan kirjallisen todistuksen, jotka molemmat luettiin ääneen: "Että karanneen merimies Ernst Fredrik Sahlberg vaimo Johanna Johansdotter Sahlbergilla, syntynyt 26.11.1817, on tyydyttävät kristinopin taidot, on hyövämaineinen, käynyt Herran ehtoollisella, minkä lisäksi hän on lapseton. Vakuuttaa Porissa 13.1.1862 kaupunginkappalainen Carl Fredric Riedell." "Että merimies Ernst Fredrik Sahlberg joka mönstrattiin 15.6.1846 matruusin ominaisuudessa laiva Idalle tästä kaupungista, samana vuonna elokuun 15. päivänä on karannut Lontoosa ilman, että hän on sen jälkeen antanut kuulua itsestään mitään. Vakuuttaa Porin merimieshuoneen edustajana 14.1.1862 William Wallin, Waterschout."

Todistusten lukemisen ja sen jälkeen kun hakija oli esittänyt sanottavansa kämnerinoikeudessa, päätettiin että koska kuten selvitetty, hakijan mies karattuaan elokuussa 1846 elokuussa täällä ottamastaan laivapalveluksesta, ei ole palannut kotiin eikä antanut kuulua itsestään mitään, minkä lisäksi Ernst Fredrik Sahlbergin olinpaikka on hakijalle tuntematon, kämnerinoikeus katsoo parhaimmaksi Naimisen kaaren 13 luvun neljännen ja kuudennen pykälän nojalla menetellä hakijan hakemuksen mukaisesti ja puoltaa kuulutusta, joka tulee lukea kaupungin ja lähimpien pitäjien kirkoissa sekä kolme kertaa julkaista Finlands Almänna Tidningissa ja jossa kuulutetaan Ernst Fredrik Sahlberg vaatimuksella palaamaan yön ja vuoden kuluttua kuulutuksen julkaisemisesta

*yhteiselämään hakijan kanssa sillä uhalla, että Ernst Fredrik Sahlbergin ja hakijan välinen avioliitto tuomitaan eroon.*⁵⁵⁸

Karkaamistapauksissa todistajalausuntoja ei kuultu, vaan tiedot hakijasta ja puolisoista saatiin esimerkin tapaan papintodistuksilla sekä varustamon ja merimieshuoneen antamalla todistuksilla. Ensimmäisen oikeuskäsittelyn jälkeen julistettiin lain mukainen vuoden ja yhden yön kuulutusaika, jonka kuluessa miehen tuli palata elämään yhdessä vaimonsa kanssa. Kuulutus julistettiin kotiseurakunnassa ja lähipitäjien kirkoissa – muodollinen menettely, joka ei luonnollisestikaan voinut kantautua esimerkiksi New Yorkiin, Montevideoon tai Lontooseen kadonneen seilorin korviin. Sitä paremmin kaikki oman ja naapuriseurakunnan jäsenet tulivat tietämään kyseisen merimiehen vaimon onnettomasta tilasta. Määräajan eli vuoden ja yhden yön kuluttua todettiin, että kuulutukset oli hoidettu oikeuden edellyttämällä tavalla ja että niistä huolimatta kuulutettu ei ollut palannut määräaikaan mennessä, minkä johdosta ero tuomittiin voimaan.

*Koska Ernst Fredrik Sahlberg, joka karkasi elokuussa 1846 ulkomailla tässä kaupungissa ottamastaan laivapalveluksesta, ei ole antanut kuulua itseltään eikä palannut kotipaikkakunnalle ja minkä vuoksi häntä on kuulutettu kaupungin ja lähipitäjien kirkossa palamaan yön ja vuoden kuluessa kuulutuksen julkistamisesta, mutta joka ei ole palannut yhteiselämään vaimonsa Johanna Sahlbergin kanssa, tuomitsee kämnerinoikeus oikeamielisesti Naimisen kaaren 13 luvun neljännen pykälän nojalla mainitut avio-puolisot eroon ja täsmentää Ernst Fredrik Sahlbergin näin menettäneen osuutensa heidän yhteiseen asuntoonsa. Toki tulee Johanna Sahlbergin tämän tuomion jälkeen erokirjaa hakeakseen ilmoittautua korkea-arvoiselle Tuomiokapitulille Turussa. Pöytäkirjan alussa mainittuna päivänä kämnerinoikeuden valtuuttamana August Levonius.*⁵⁵⁹

1800-luvun kuluessa yhä useampi kuulutus julkaistiin kirkonkuulutuksen ohella myös *Finlands Almänna Tidningissä* (FAT) tai *Suomen Virallisessa Lehdessä* (SVL).⁵⁶⁰ On mielenkiintoista huomata, että vaikka virallisissa lehdissä kuuluttaminen ei sisällynyt alkuperäiseen laintekstiin – *Finlands Almänna Tidning* perustettiin vasta 1820 ja suomenkielinen lehti 1856 – kuulutuksen julkaisemista

⁵⁵⁸ Turun tuomiokapituli: avio- ja kihlauserohakemukset 1863 nro. 1040. Liite Porin kämnerinoikeuden tuomiokirja 7.2.1862 § 38.

⁵⁵⁹ Turun tuomiokapituli: avio- ja kihlauserohakemukset 1863 nro. 1040. Liite Porin kämnerinoikeuden tuomiokirja 29.5.1863 § 383. (Huom. tuomiossa nojattu vain Naimisen Kaaren 13 luvun 4 § eli tässä kohtaa tulkittiin, että mies oli hylännyt vaimonsa tarkoituksellisesti ilkeydestä ja ynseydestä)

⁵⁶⁰ Ilmoitus oli aina seuraavanlainen: ”Sedan min man Sjömannen n.n. är år X medelst rymning utrikes ort ifrån sin innehafvda skepptjenst afwikit och ej sedermera gifwit sig tillkänna, så uppmantas han att inom natt och år sedan denna annons warit tredje gången i Finlands Almänna Tidning införd, infinna sig till sammanlefnad med mig; eljest yrkar jag äktenskapskillnad. Paikkakunta, pvm. ja merimiehen vaimon nimi.” Esimerkkinä FAT 24.3.1862.

siinä alettiin edellyttää vaihtelevasti tuomioistuinten päätöksissä. Ilmoituksen julkaiseminen luonnollisesti maksoi merimiehen vaimolle pienen summan rahaa. Virallisia lehtiä ja erokirjahakemuksia vertaamalla ilmenee, että läheskään kaikissa tapauksissa kuulutuksen foorumina ei käytetty ensiksi mainittua. Pelkästään länsirannikon 227 karkausperusteista erokirjahakemusta kohti koko maassa julkaistiin 1820- 1890 vain 107 karanneen merimiehen vaimon lähettämää kuulutusta. Eniten niitä olivat lähettäneet Porissa (27), Raumalla (16) ja Oulussa (12) asuvat naiset, muissa kaupungeissa vain muutamat.⁵⁶¹ Eroja saattavat selittää paikallisten oikeusistuinten antamat erilaiset ohjeet kuulutusten hoitamiseksi tai jopa naisten omasta toimijuudesta ja aktiivisuudesta johtuvat erot. Kuulutukset julkaistiin naisten omalla nimellä: virallisesti prosessissa siis vaimo kuulutti miestään saapuvaksi. Porin korostuminen ilmoitustiheydessä näyttäisi vahvistavan edellä esitettyjä johtopäätöksiä sosiaalisen tuen ja tiedonsaannin ja toimintamahdollisuuksien merkityksestä, mikäli tilanne vaati pyhän avioliiton purkamista. Oikeus kehotti lähettämään kuulutuksen viralliseen lehteen, koska ennenkin oli niin tehty. Porilaisten vaimojen kuulutuksista 11 kappaletta julkaistiin 1860-luvun aikana, jolloin myös erohakemuksia oli eniten vireillä. Ajankohdan korostuminen ilmentää karkaamisen yleisyyttä, mutta karkaamispiikit näkyvät erokirjahakemuksissa viiveellä riippuen siitä, kuinka kauan vaimot odottivat ennen hakemiseen ryhtymistään. 1850-luvun jälkipuolella odottelu-aikaa saattoi lisätä voimaan tullut armahdusjulistus. Vapaaehtoisien kotiinpalaaajan jättäminen rankaisematta sai luultavasti jotkut omaiset toimimaan, että vuosikausiakin poissaollut merimies palaisi.

Rutiininomaisuus ja hylättyjen vaimojen mahdollinen rinnastuminen leskiin herättävät spekulatiota sen puolesta, että suhtautuminen karanneiden merimiesten vaimojen avioeroihin ei välttämättä ollut niin kielteinen ja leimaava kuin mitä muutoin olisi saattanut olla. Merimiesten kohdalla poikkeuksellista oli, että toisin kuin maan sisällä tapahtuneissa hylkäämisperusteisissa avioeroissa, joissa hylännyt osapuoli oli yleensä lähtenyt tuntemattomaan paikkaan, heidän karkaamispaikastaan ja -ajastaan oli yleensä saatavissa tarkka tieto.⁵⁶² Tosin elossa olosta ei voitu päästä varmuuteen, mikä lisäsi sen seikan todennäköisyyttä, että eroa hakeva vaimo saattoi tosiasiallisesti olla tietämättään leski. Mahkonen mukaan hylkäysperusteisen avioeron yhteyteen sijoitettiin lakitekniisesti menettelyohje siinä tilanteessa, jos miehen elossa olosta ei saatu tietää.⁵⁶³ Manon van der Hejden ja Danielle van den Heuvel katsovat, että 1600–1700-lukujen Hollannissa merimiehen katoamisen perusteella myönnetty avioerot olivat lähes aina keino julistaa mies kuolleeksi, eivätkä siten ensisijaisesti tahallisen hylkäämisen vuoksi myönnettyjä.⁵⁶⁴ Aineistostani löytyy esimerkkejä, joissa aviovaimo haki eroa karkaamisen perusteella siitä huolimatta, että oli

⁵⁶¹ 1.1.1820–31.1.1890. FAT, SVL, Digitaalinen sanomalehtiarkisto: <http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/query.html>

⁵⁶² Hylkäämistapauksista ja henkilöiden tuntemattomista olinpaikoista ks. esim. Taussi Sjöberg 1988; Saarimäki 2010, 88–89.

⁵⁶³ Mahkonen 1980, 42–44.

⁵⁶⁴ Van der Hejden & Van den Heuvel 2007, 296–301.

syytä olettaa että vaimon status oli varmuudella vaihtunut jo ajat sitten leskeen. Tosin ne erohakemukset, jotka viittasivat laivan haaksirikkoon ja kokonaisten miehistöjen katoamiseen jäljettämiin liittyivät Porin, Kristiinankaupungin, Rauman ja Uudenkaupungin aineistoissa poikkeuksetta kapteenien tai perämiesten avioliittoihin. Esimerkiksi kristiinankaupunkilainen kapteenin rouva Anna Maria Hallberg sai heinäkuussa 1851 eron miehestään, joka oli jo 1839 lähtenyt merimatkalle. Laivasta eikä kenestäkään miehistön jäsenestä tiedetty mitään ja niinpä 12 vuoden epä tietoisuus päättyi eroon ja uuden avioliiton mahdollisuuteen.⁵⁶⁵ Vaikka laivan päällystään kuuluvien perämiesten karkaaminen ei ollut täysin tavatonta⁵⁶⁶, on todennäköistä, että tilanteet olivat aitoja katoamisasia eivätkä esimerkkejä siitä, että ylemmät säätyryhmät olisivat siveellisyysyistä naamioineet hylkäämisen luonnononnettomuuden aiheuttaman haaksirikon tai muun ulkopuolisen syyn asuun. Edes kapteenien ja perämiesten rouvat eivät aina voineet välttää miestensä katoamiseen liittyvää epä tietoisuutta, vaikka päällystön ja varustajien välinen yhteydenpito sekä päällystön mahdollinen henkilökohtainen kirjeenvaihto kotiin teki siitä tavallista merimiesväestöä astetta varmempaa.

Tiina Oikarinen löysi Pohjois-Suomen käsittävästä aineistostaan Oulusta ja Raahesta muutamia merimiesten vaimojen kollektiivisia erokirjahakemuksia. Hän esittää vastaavia tulkintoja siitä, että muiden vaimojen esimerkki saattoi madaltaa kynnystä hakea avioeroa. Toisaalta joissain tapauksissa kyse oli samassa haaksirikkoutuneessa aluksessa olleiden miesten vaimojen yhteishakemuksesta, jossa eroa ja uudelleenavioitumislupaa haettiin kuoleman varmistamattomuuden vuoksi.⁵⁶⁷ Myös Porissa joitakin karanteiden merimiesten vaimojen hakemuksista oli lähetetty täsmälleen samana päivänä. Tämä herättää mielikuvia hakemuksen laatimistilanteesta: oli todennäköisesti helpompaa lähteä edistämään vaikeata toimenpidettä yhdessä kohtalotoverin kanssa ja kirjoittutua ja lähetyttää hakemus samalla kirjoitustaitoisella virkamiehellä yhtä aikaa.

Työsopimuksen rikkominen ja puolison hylkääminen olivat tulkinnanvaraista silloin, kun mies ei varsinaisesti ollut karannut, vaan hänet oli jouduttu jättämään sairauden takia jonkin ulkomaisen satamakaupungin sairaalaan, mistä tämä ei ollutkaan palannut omia teitään Suomeen. Tällaisissa tilanteissa mies

⁵⁶⁵ Turun tuomiokapituli, avio- ja kihluserohakemukset 1851 nro. 983.

⁵⁶⁶ Esimerkiksi kapteeni Nils Claes Nordmanin päälliköimästä laivasta oli karannut paljon miehiä Quebeckissä 1852. Perämies Mennanderia syytettiin yhtenä laivasta luvatta lähtijänä. Kun asiaa puitiin laivan päästökatselmuksessa Porin maistraatissa, perämiehen vaimo Josefina Mennander saapui todistamaan asiasta miehensä puolesta. Hän vakuutti, että kapteeni oli pakottanut hänen miehensä pois laivasta Quebecissä ja jättänyt tämän sinne. Quebecistä Mennander oli matkustanut omin päin Gloucesteriin, minne laiva oli saapunut myöhemmin, mutta kapteeni kieltäytyi yhä ottamasta Mennanderia laivaan. Josefina piti luultavasti kirjeitse yhteyttä mieheensä, minkä vuoksi hänellä oli tietoa miehensä liikkeistä. Hän on ainoa tutkimuksen varrella vastaan tullut vaimo, joka osallistui millään tavalla karkaamisrikoksia koskevien asioiden käsittelyyn porilaisissa oikeusistuimissa. TMA Porin maistraatin pöytäkirjat 1852 (Politie dombok och stadens äldstes protokoll) (Cj:23) 14.8.1852 § 5.

⁵⁶⁷ Oikarinen 1996, 43.

saattoi olla kuollut tai toivottuaan ottanut pestin ulkomaiseen laivaan ja jäänyt sille tielleen. Tällainen epävarmuus oli esimerkiksi Wilhelmina Boeliuksella miehensä Wilhelmin olinpaikasta. Tämä oli joulukuussa 1852 jätetty laiva Victorialta Lontooseen potemaan. Merimieshuoneen tietojen mukaan Boelius oli kuitenkin lähtenyt Lontoosta ulkomaiseen laivaan ilmoittamatta enää sen jälkeen itsestään mitään ja näin hänen katsottiin hylänneen vaimonsa. Avioero astui voimaan reilut kaksi ja puoli vuotta tapahtuneesta.⁵⁶⁸ Uusikaupunkilainen Erika Sundberg odotti sen sijaan 12 vuotta, että hänen 1860 Marseillen lasarettiin jätetty miehensä Josef Wilhelm Sunberg palaisi. Hän oli alun perin laittanut kuulutusmenettelyn vireille marraskuussa 1866, mutta vuoden ja yhden yön sijasta hän odotti vielä viisi ja puoli vuotta lisää. Miehen liikkeistä tai elossa olosta ei kuitenkaan edelleenkään ollut mitään tietoja, ja Uudenkaupungin raastuvanoikeus tuomitsi parin avioeroon heinäkuussa 1872.⁵⁶⁹ Odotusajoista huomataan, että avioeron hakeminen oli useimmiten pitkissä kantimissa, pisimmillään prosessi kesti 24 vuotta ja keskimäärinkin yli seitsemän vuotta.⁵⁷⁰ On arveltu, että vielä enemmän kuin häpeällisistä syistä, avioerot olivat koko väestön mittakaavassa marginaalinen ilmiö ennen kaikkea taloudellisista syistä: erityisesti naisille eron tuottama taloudellinen ahdinko oli liian suuri riski otettavaksi.⁵⁷¹ Porissa ne 44 karanteen merimiehen vaimoa, jotka päätyivät 1830–1860-luvulla hakemaan eroa ja joiden puolisoitten karkaamisajankohta mainittiin hakemuksessa, päätyivät eronhakuun useimmiten vasta vuosien perästä:

TAULUKKO 11 Ajallinen etäisyys karkaamisen ja eron hakemisen välillä

Ajallinen etäisyys karkaamisen ja eron hakemisen välillä	Tapauksia
alle 1 vuosi	5
1-2 vuotta	9
2-3 vuotta	5
3-5 vuotta	10
5-10 vuotta	7
11-24 vuotta	6
ei tarkkaa tietoa ("vuosia siten")	2
yht.	44

Lähde: TMA Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Avio- ja kihlauserohakemukset F 1 (I)g 2a- 31a.

Karanteenien merimiesten vaimojen joukko oli liian moninainen, jotta voisi tehdä yleistyksiä avioliitosta, jonka merimiehen karkaaminen hajotti. Porissa vähintään 58 avioliittoa eli henkilötietokantaani suhteutettuna jopa 11 prosenttia

⁵⁶⁸ Turun tuomiokapituli, avio- ja kihlauserohakemukset 1855 nro. 757.

⁵⁶⁹ Turun tuomiokapituli, avio- ja kihlauserohakemukset 1872 nro. 1093.

⁵⁷⁰ TMA Turun tuomiokapitulin arkkihiippakunnan arkisto, kihlaus- ja avioerohakemukset; Pisimmän odotusajan tapaus TMA Porin Kämnerinoikeuden arkisto, tuomikirjat 11.11.1845 § 426; 26.4.1853; TMA Turun tuomiokapitulin arkkihiippakunnan arkisto, kihlaus- ja avioerohakemukset 1856 nro. 416.

⁵⁷¹ Johansen 2005, 176.

merimiesten vaimoista koki avioliiton kariutumisen miehen karkaamisen myötä.⁵⁷² Osa vaimoista oli elänyt avioliitossa niin lyhyen aikaa ennen miehen karkaamista, että ajanjaksosta karkaamisuutisen ja erokirjan saamisen välillä saattoi tulla kestoiltaan pisin jakso heidän avioelämäänsä. Joissakin tapauksissa taustalla oli sitä vastoin yli kymmenen vuoden avioliitto useine lapsineen. Kynnys eron hakemiseen saattoi kummassakin tapauksessa olla korkea, ja sitä lyhyemmän tähtäimen keinoja perheen hajotessa olivat edellä kuvaamani erilaiset asumisratkaisut, yhteisöstä poismuuttaminen – sekä kuten jäljempänä osoitan, naisten omat ansiot ja vetoaminen yhteisön institutionaaliseen tukeen. Porissa valtaosa (44/58) tiedossa olevista karanteen merimiehen vaimon avioeroista johti uuteen avioliittoon, joten uudelleen avioitumisaikeita voi pitää suurimpana motiivina eron hakemiselle.⁵⁷³

On mielenkiintoista, että karkaaminen ei aina tarkoittanut sitä, että mies olisi hävinnyt kokonaan jäljettömiin. Tiedonkulku miehen liikkeistä maailmalla saattoi joskus olla hämmästyttävän tarkkaa pienessä satamakaupungissa asuvalle vaimolle. Ulrika Reilin pyrki selvittämään miehensä Christian Lorentz Reilinin olinpaikkaa parhaansa mukaan, ennen kuin hänet 1864 tuomittiin avioeroon tästä. Reilin oli jäänyt laivasta 1854 Hampuriin. Yhteisiä aviovuosia oli tuolloin takana viisi ja avioliitosta oli syntynyt kaksi lasta. Vuonna 1856 Ulrika sai tiedon, että Christian Reilin oli nähty Viipurissa. Seuraavan vuoden maaliskuussa (1857) hän päätti hakea eroa. Ulrika Reilin oli luultavimmin samaan aikaan havainnut odottavansa aviotonta lasta. Marraskuussa syntynyt tyttö sai nimen Johanna Elisabeth. Vaikka Christian Reiliniä ei edelleen kuulunut, Ulrika ei vielä päättänyt lyödä viimeistä naulaa heidän avioliittonsa arkuun. Maistraatille 1861 tullut tieto siitä, että Christian oleskeli Venäjällä, vauhditti mahdollisesti asioiden kulkua. Lokakuussa 1864 Ulrikan odotus kuitenkin päättyi ja Porin kämnerinoikeus tuomitsi avioeron voimaan. Kuukautta myöhemmin Ulrikalla oli kädessään tuomiokapitulin myöntämä erokirja. Hän ei kuitenkaan koskaan käyttänyt esteettömyyttään uuden avioliiton solmimiseen.⁵⁷⁴

Erotapausten yksityiskohtainen tarkastelu osoittaa, että se miten lakia sovellettiin ja minkälaisia elämäntilanteita niiden taustalta todellisuudessa löytyi, olivat kaksi eri asiaa. Vaikka merimiesten avioeroja tuomittiin paljon enemmän hylkäämisen kuin aviorikoksen perusteella, epäsuhta ei sinänsä kerro siitä, että karkaamisia sattui enemmän kuin aviorikoksia. Monella karkaamisen perusteella avioeroa hakeneella vaimolla oli Ulrika Reilinin tapaan avioton lapsi, joka oli tullut maailmaan miehen kadoksissa olon aikana. Lapsi ja mahdollisesti sen tiedossa oleva isä tai muu tuleva sulhaskandidaatti vauhdittivat eron hakemista. Kyse oli myös tietoisesta strategiasta: vaimon kannatti hakea eroa karkaamisen perusteella myös siitä syystä, että mikäli mies kaikesta epätodennäköisyydestä

⁵⁷² Merimiesten vaimojen henkilötietokanta. Ks. taulukko 10.

⁵⁷³ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

⁵⁷⁴ TMA Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Avio- ja kihlauserohakemukset 1864 nro. 1494.

huolimatta palaisi kotikaupunkiin ja aviorikos paljastuiksi, mies voisi puolestaan toimia eronhakijana, mikä asettaisi vaimon syyllisenä osapuolena huomattavasti huonompaan asemaan uutta avioliittoa ajatellen – hänellä olisi siihen mahdollisuus vasta kun mies siihen antaisi suostumuksensa, avioituisi itse uudelleen tai kuolisi.⁵⁷⁵

4.3 Vaimojen aviorikokset ja eroperusteiden yhteenkietoutuneisuus

Pohjoismaisessa rikoshistoriassa seksuaalirikosten on havaittu Suomessa ja Norjassa painottuvan rannikkoalueille. Tämä on liitetty merenkulkuun ja siihen, että miehet olivat paljon poissa kotoa. Rannikkoalueilla liikkuvuus oli ylipäättään vilkkaampaa kuin sisämaassa, mikä lisäsi avioliiton ulkopuolisia seksisuhteita.⁵⁷⁶

Merimiesten avioeroja tarkastellen Suomen länsirannikon satamakaupungit eivät vaikuta varsinaisilta paheiden tyyssijoilta. 60 vuoden aikana myönnettystä 338 merimiesparien eroista 32 tapauksessa syynä oli aviorikos, siinä missä karkaamisista johtuvia oli vähintään 229.⁵⁷⁷ Vaikuttaa tosin siltä, että merimiesten vaimojen aviorikosasioita alettiin selvittää usein vasta kun mies tuli kotiin. Miehen poissa ollessa yhteisö siis jollain asteella sieti merimiesten vaimojen aviorikoksia. Tämän voi päätellä esimerkiksi siitä, että moni karanteenin merimiehen vaimo sai avioeron miehensä hylkäämisen perusteella ilman, että syyttäjä olisi haastanut vaimoa aviorikoksen vuoksi oikeuteen. Aviottomaan lapseen ei yleensä kiinnitetty lainkaan huomiota hylkäämisperusteista eroa haattaessa. Aineistossa on yksi ainoa tapaus, jossa nainen haki avioeroa miehen hylkäämiseen vedoten, mutta jossa ero tuomittiin aviorikoksen perusteella. Kyseisessä tapauksessa uusikaupunkilaista merimiehen vaimoa epäiltiin haureuden harjoittamisesta useiden, jopa ”parempaan väkeen kuuluneiden” mieshenkilöi-

⁵⁷⁵ Ruotsin valtakunnan laki 1734 Naimisen kaari 13 luku 2 §.

⁵⁷⁶ Rikollisuus oli yleisesti ottaen varhaismodernin ajan Suomessa ja Ruotissa yleisintä keskisuurissa rannikkokaupungeissa. Toisaalta kyse voi olla siitä, että näissä, verrattain tiiviissä taajamissa sosiaalinen kontrolli ja rikosten ilmituleminen oli tehokkaampaa kuin sisämaassa ja suuremmissa kaupungeissa. Toisaalta juuri avio- ja salavuoteusrikokset painottuivat rannikolla maaseutupaikkakuntiin enemmän kuin kaupunkiin, mikä toki voi selittyä sillä, että näitä tapauksia ei päätyntä niin paljon oikeuden eteen kaupungeissa, missä väki liikkui ja oli osittain tuntematonta kuin tiiviissä maaseutuyhteisöissä, jossa rikokset löytyivät omasta kyläyhteisöstä. Satamakaupungit oletettuina liikkuvuuden ja vapaamman seksuaalimoraalin keskukseksi voivat siis selittää rikollisuuden ja seksuaalirikollisuuden yleisyyttä, mutta eivät sitä, miksi seksuaalirikoksia ei näy kaupunkien oikeuspöytäkirjoissa suhteellisesti niin paljon kuin maaseudulla. Varhaismodernin ajan rikollisuuden maantieteestä ks. esim. Karonen 1996, 72–73; Ylikangas, Johansen; Johansson & Næss 2000, 67, 84–87; Næss & Österberg 2000, 149.

⁵⁷⁷ TMA Turun tuomiokapitulin arkkhiippakunnan arkisto. Avio- ja kihlauserohakemukset 1830–1890 F 1 (I)g: 2a- FI (I)g: 31a. Kaupungit: Turku, Uusikaupunki, Rauma, Pori, Kristiinankaupunki, Vaasa, Pietarsaari, Uusikaarlepyy, Kokkola, Raahe, Oulu.

den kanssa.⁵⁷⁸ Prostituutioon päätyminen kaikkien muiden toimeentulon lähteiden tyrehtyessä saattaa viitata myös siihen, että kaikkien merimiesten vaimojen ei tarvinnut hakea avioeroa, jos he onnistuivat turvaamaan taloutensa jollakin tavoin eikä uutta avioliittoa ollut odotettavissa. Tällaisessa tilanteessa eron hakeminen olisi ollut yhdentekevää.

On siis jossain määrin erehdyttävää jakaa avioeroon päättyneet merimiesavioliitot niihin, joissa eron aiheutti miehen karkaaminen ja niihin, jotka johtuivat vaimon aviorikoksesta, sillä joissain tapauksissa nämä kaksi ongelmaa yhdistyivät. Naisten rikollisuutta varhaismodernin ajan Saksassa tutkinut Ulinka Rublack tuo niin ikään esiin, että vaimojen tekemillä aviorikoksilla oli usein yhteys aviomiehen hylkäämiseen tai kaltointkohteluun. Toisaalta juuri yksinjäätneet vaimot ja lesket joutuivat helposti epäilyksenalaisiksi, mikäli he olivat paljon tekemisissä toisten miesten kanssa, mikä lisäsi heidän alttiuttaan tulla syyteiksi avioliiton ulkopuolisista suhteista.⁵⁷⁹

Siinä missä karkurien vaimot odottivat yleensä kauan ennen kuin ryhtyivät eron hakemiseen, kotiin palanneet miehet ryhtyivät nostamaan juttua aviorikoksesta epäilemäänsä vaimoa kohtaan miltei heti palattuaan, sillä laki määräsi toimimaan puolen vuoden sisällä. Aviorikos näyttäytyy avioerotapauksissa erittäin sukupuolittuneelta ilmiöltä, sillä aineistossa ei esiinny ainuttakaan merimiehen aviorikoksen nojalla haettua avioeroa, vaan kaikissa aviorikosoeroissa syytetty osapuoli oli vaimo. Kyse oli siis vaimon kyvystä pysyä uskollisena pitkän eron aikana ja siitä, että avioton lapsi rikoksen näyttönä teki miehistä ja naisista lähtökohtaisesti epätasa-arvoisia avioerolainsäädännön silmissä.⁵⁸⁰

Vaikka maallinen oikeus olisikin odottanut muodollisesti virallisen syyttäjän alaisen aviorikoksen vireillepanon suhteen aviomiehen paluuta, oli tapahtuma ennen sitä käsitelty kuitenkin kirkkorangaistuksena. Siksi kirkolliset lähteet tarjoavatkin pelkkiä erohakemuksia kattavamman näkökulman avioliiton ulkopuoliseen seksuaalisuuteen merimiesavioliittoihin vaikuttaneena ilmiönä. Kirkollisen häpeärangaistuksen merkitys väheni 1800-luvun mittaan. Seksuaalirikoksista ripittäminen muuttui julkiripistä yksityiseksi, sakastissa suoritettavaksi salaripiksi keisarillisella määräyksellä 1864, ja se toimitettiin yleensä samalla aviottoman lapsen kasteen yhteydessä. Samalla luovuttiin erillisistä kirkollisista sakkorangaistuksista seksuaalirikosten yhteydessä. Käytännössä seksuaalielämää koskevat ripitykset oli tehty yksityisinä (*enskild skrift*) jo 1700-luvulla.⁵⁸¹ Ripityksessä ja aviottoman äidin kirkottamisessa käytettiin seuraa-

⁵⁷⁸ Liitteenä Uudenkaupungin raastuvanoikeuden ptk. 9.7.1864; TMA Turun tuomiokapitulin arkkihiippakunnan arkisto, kihlaus- ja avioerohakemukset nro. 669 erokirja myönnetty 6.6.1866, hakemus saapunut 23.5.1866.

⁵⁷⁹ Rublack 1999, 150; 214–215.

⁵⁸⁰ Ks. Taussi Sjöberg 1988, 77–78, 108–118. Myös Taussi Sjöberg havaitsi, että naiset olivat miehiä useammin aviorikoksen tekijöitä, miehet naisia useammin hylkääjiä, miehet syyllistyivät useammin rikoksiin ja väkivaltaisuuteen, joiden nojalla haettiin poikkeusavioeroa, naisista taas sitä haettiin miehiä useammin hulluuden perusteella. Taussi Sjöberg havaitsi myös, että naiset hakivat ylipäättään avioeroa useammin kuin miehet, mutta miehet avioituivat uudelleen naisia useammin riippumatta siitä, kumpi avioeroon oli syyppää.

⁵⁸¹ Saarimäki 2010, 19, 139–146.

vanlaisia sanoja: *”Tämä ihminen on noudattanut pahoja ja lihallisia himojans, harjoittanut salavuoteutta ylissekäynyt ja rikkonut sinun pyhät käskys ja niinmuodon wihoittanut sinun, kadottanut sydämmens wiattomuden, ja saastuttanut omantundons. Murhelisella sydämellä tunnusta hän nyt tämän syndins ja rikoksens, siinä wahwassa toiwossa, että Jesuxen ansion tähden annat sen hänelle andexi. Hänellä on nyt myös se wahwa aikomus että tästälähin wälttä pahaa, ja tarkoin täyttää sinun käskys ja waati-mises.”*⁵⁸²

Merimiesten vaimot ja lesket kirkotettiin takaisin seurakuntayhteisöön aviottoman seksuaalisuuden vuoksi useammin kuin muut naimisissaolleet naiset ja lesket (taulukko 11). Merimiesten vaimoja, leskiä ja karanneiden merimiesten vaimoja ripitettiin Porin kaupunkiseurakunnassa salavuoteuden ja aviorikoksien takia 124 kertaa, kun kaikkien muiden ammatti- ja sosiaaliryhmien naineiden naisten tai leskien yhteenlaskettu määrä oli 102 ripityskertaa. Porissa ripitettiin vuosittain keskimäärin 1,3 merimiehen leskeä aviottoman lapsen saamisen vuoksi. Merimiesten vaimoja ripitettiin yksinkertaisesta huoruudesta seitsemän kertaa, kun kaikkien muiden naimisissa olevien naisten huoruudesta kärsimiä ripityksiä oli koko ajanjaksolla yhteensä vain kahdeksan. Lukumäärässä on mukana henkilöitä, joille salavuoteuksia kertyi useita, eräälle merimiehen leskelle jopa kahdeksan 1850- ja 1860-lukujen aikana.

Naimattomien naisten määrä salavuoteuden vuoksi ripitetyissä oli odotetusti suurin. Miesten osuus salavuoteuksista ja huoruustapauksista ripitettäessä jää odotetusti kaikkiin naisiin verrattuna vähäiseksi, viiteen prosenttiin kaikista ripityksistä. Siten ripityksiä voi tarkastella nimenomaan naisten seksuaalisuuden jälkikäteisenä kontrollivälineenä, vaikka lapsen syntymään johtanut yhdyntä vaati luonnollisesti myös miesosapuolen.⁵⁸³ Aineistossa esiintyy yksi tapaus, jossa merimiehen leski oli aluksi vienyt kämnerinoikeuteen syytteen, jonka mukaan eräs perämies oli maannut hänet (”lägrade herne”), mutta juttu johti ainoastaan lesken saamiin sakkoihin salavuoteudesta ja ulkomailla olevan perämiehen osuuden käsittelyn lykkääntymiseen.⁵⁸⁴

⁵⁸² Kirkkokäsikirja 1808. Naimattomain Waimoin Kirkkoonottamisesta. (Ogiftaqwinnors Inledning).

⁵⁸³ Kustaa III lapsenmurhaplakaatti vuodelta 1778 turvasi äitien mahdollisuuden synnyttää salassa ja olla antamatta julki lapsen isän nimeä. Tämä johti siihen, että kastetiedoissa yhä useammin aviottoman lapsen isä merkittiin tuntemattomaksi. Isän häivyttäminen näkymättömiin heikensi sekä lasten että naisten asemaa, koska isän vastuu katosi kokonaan. Ruotsissa ensimmäisen ja toisen kerran salavuoteus poistettiin kokonaan maallisen oikeuden rikosnimikkeistöstä 1810. Vuoden 1864 rikoslaki siirsi kaiken avioliiton ulkopuolisen seksuaalisuuden (eli myös aviorikokset) virallisen syyttäjän alaisista rikoksista asianomistajarikoksiksi, näin yksilön seksuaalisuuteen liittyvä kontrolli muuttui paljolti valtio-alamainen asiasta yksityiseksi. 1870-luvulle tultaessa kaikki avioliiton ulkopuolinen seksuaalisuus johti Ruotsissa enää kirkollisen puhutteluun. Marie Lindstedt Cronbergin mukaan lainsäädännön muutos ei suoraan näkynyt vapaamielisempänä asennoitumisena aviottomia äitejä kohtaan, mikä näkyy esimerkiksi lapsenmurhien kasvussa 1800-luvun mittaan. Hän katsookin, että jaetut arvoasetelmat ja näkemykset naisen kunniaa olivat syvällä erilaisissa yhteiskunnan kerrostumissa ja tekivät vielä 1800-luvun yhteiskunnasta jossain määrin 1600-luvun puhdasoppisuuden ajan seksuaalimoraalia säilyttävän patriarkaalisen systeemin. Lindstedt Cronberg 1997, 15, 24.

⁵⁸⁴ TMA Porin kämnerinoikeuden arkisto, tuomiokirjat 24.5.1839 (Co:30).

TAULUKKO 12 Huoruus- ja salavuoteusrikoksista ripitetyt Porin kaupunkiseurakunnassa 1830–1872

Rikos-nimeke	Merimiesten vaimoja	Merimiesten leskiä	Karanneiden merimiesten vaimoja	Naimattomia naisia, tyttäriä, piikoja	Muita naimisissa olevia naisia tai leskiä	Miehiä
Salavuoteus	4	54	45	1131	93	68
Yksinkertainen huoruus	7	1	13		8	1
Kaksinkertainen huoruus						1
Syytä ei merkitty*	2					
yht.	13	55	58	1131	101	70

Lähde: TMA PKM, Kaupunkiseurakunnan kirkkokurin alaisten luettelo 1820–1872.

*merkintä "Absolverad" tai "undergått uppenbar kyrkoplikt".

Neljän merimiehen vaimon ja jopa 45 karanneen merimiehen vaimon aviorikoksen käsittäminen salavuoteudeksi yksinkertaisen huoruuden sijaan herättää tulkinnan merimiesten puolisoiden mahdollisesti poikkeuksellisesta asemasta naineina naisina. Käsitettiinkö vuosikausia yksin eläneet naiset todella samalla tavoin kuin muut vaimoihmiset vai saattoiko heidän tilanteensa tapauskohtaisesti muistuttaa jopa naimattomia naisia, jos näytti selvältä että vaimo oli jäänyt pysyvästi yksin? Toisaalta 13 yksinkertaisesta huoruudesta ripitettyä karanneen merimiehen vaimoa eli täysin samanlaisessa tilanteessa kuin 45 salavuoteudesta ripitettyä – mies oli lyhyen tai kauan aikaa sitten jäänyt omille teilleen karkaamisen seurauksena, osa naisista oli hakenut avioeroa, osa ei. Karanneen merimiehen vaimon status häilyi vaimon, lesken ja naimattoman naisen välimaastossa, mitä kuvaa esimerkiksi jo miehestään eronneen karanneen merimiehen vaimo Mathilda Lindroosia ripittäminen huoruudesta salavuoteuden sijaan. Huoruudesta ripityksensä saivat myös Maria Sofia Skoglund ja Justina Sakarintytär, jotka molemmat olivat vasta karanneiden merimiesten kuulutettuja morsiamia.⁵⁸⁵ Ripityksen perusteita vielä ristiriitaisemmaksi tekee, että taulukossa esiintyvien neljän salavuoteudesta ripitetyn merimiehen vaimon (joista kahdessa kyseessä yksi ja sama henkilö) miehet eivät poikenneet kaidalta polulta karkaamalla. Yksi heistä oli todistetusti jopa paikalla kaupungissa ripityshetkellä. Olisi helppo tulkita, että yhteisön moraalin kannalta oli yhdentekevää, kumpi rikosnimeke ripityksen aiheena oli. Hoitivathan papit piikojen ja muiden naimattomien naisten ripitysproseduurin verrattain rutiininomaisesti. Myös yhden merimiehen lesken ripittäminen yksinkertaisesta huoruudesta salavuoteuden sijaan viittaa viimekätiseen epätietoisuuteen miehen elossa olosta.

⁵⁸⁵ Myös Taussi Sjöberg on ruotsalaisella aineistolla todennut, että kihlaus saattoi tapauskohtaisesti muuttaa aviorikoksen nimekettä salavuoteudesta huoruudeksi, mikä vahvistaa käsitystä kihlauksen eli epätäydellisen avioliiton mieltämistä lähes yhtä vahvaksi siteeksi kuin avioliittokin. Taussi Sjöberg 1986, 27–32.

Merimiesten vaimojen ja leskien kohtelu tilannekohtaisesti joko salavuoteuteen tai huoruuteen syyllistyneenä saattoi liittyä myös siihen, että ripityksen aiheen ilmiäntäjä ei aina ollut ulkopuolinen taho, kuten lukkari tai lapsenpäättäjä, vaan nainen itse.⁵⁸⁶ Hänen oma mielipiteensä vaimon ja lesken rajamailla häälyvästä statuksestaan saattoi näin painaa vaakakupissa. Esimerkiksi Lovisa Rudolf, jonka mies oli kyllä karannut, mutta joka pyysi aviottoman lapsensa syntymän johdosta ripitystä omasta aloitteestaan, sai nimensä perään merkinän: "*lagersmål (hor)*".⁵⁸⁷

Yksi ja sama nainen saattoi myös aviottomien lasten syntymän yhteydessä tulla eri kerroin kohdelluksi salavuoteuteen syyllistyneenä tai huorintekijänä, näin esimerkiksi Justina Kyrénin, jonka mies Johan Kyrén oli karannut 1839. Vuosien 1843–1852 aikana hänelle syntyi neljä aviotonta lasta, joista kahden syntymän johdosta hänet ripitettiin yksinkertaisesta huoruudesta, kahden salavuoteudesta. Johan palasi karkumatkaltaan 19 vuoden päästä 1858. Hän jatkoi vielä merimiesuraansa puosuna ja kuoli kotona 1865 hakematta koskaan vaimostaan avioeroa.⁵⁸⁸ Aviorikoksista ei siis kaikissa tapauksissa seurannut automaattisesti avioeroa. Niiden rangaistavuus oli juridinen ja yhteisömoraalinen kysymys, mutta viime kädessä aviopuolisoiden välinen asia.

Huoruusrangaistus oli raskas sosiaalinen leima sekä miehelle että naiselle. Tuomio oli syylliseksi julistetulle osapuolelle äärimmäisen marginalisoiva ja peräti taloudelliseen ahdinkoon saattava, sillä mahdollisuus uuteen avioliittoon oli tehty vaikeaksi. Saarimäki katsoo, että näistä syistä johtuen yhteisön suhtautuminen aviorikoksen tekijää kohtaan ei välttämättä ollut yksinomaan tuomitseva, vaan muut ongelmat aviorikoksen taustalla olivat tiedossa ja herättivät empatiaa. Toteennäytetty huoruus oli tavallaan viimeinen silaus, se lain tunnistama kriteeri, jolla ongelmavyyhdyksi käynyt parisuhde vietiin ratkaisuunsa. Saarimäen mukaan luvattomia raskauksia tarkkailtiin passiivisesti puuttumatta asioihin välttämättä suoraan. Hän korostaa, että kirkon ja kruunun asettamat normit sisäistettiin ja niiden rikkomisen aiheutti pelkoa ja häpeää, mutta viime kädessä yhteisön suhtautuminen vaihteli.⁵⁸⁹ Saarimäen tulkinnat sisäsuomalaisen maaseutuyhteisön ja aviottomien äitien suhteesta näyttää saavan vastauspohjaa myös satamakaupungissa. Merimiesten vaimojen ja leskien aviottomien lasten saanti johti oikeudenkäynteihin ja maallisiin ja kirkollisiin rangaistuksiin raskaine sosiaalitaloudellisine seurauksineen, mutta joustavuudesta kertoivat erityisesti vaimojen huoruusrangaistuksen korvaaminen salavuoteudella, aviorikosjuttujen nostamisen viivyttäminen puolison kotiinpaluuseen asti sekä oikeuspöytäkirjoissa ilmenevä pyrkimys avioparien tilanteen ymmärrykseen. Laillisten avioeroperusteiden, hylkäämisen ja aviorikoksen yhteenkietoutuminen toisiinsa oli ilmeistä monien merimiesavioliittojen joutuessa hajoamisen partaalle. Niiden yhteydessä myös lain ulkopuoliset, avioelämää hai-

⁵⁸⁶ Hedenborg & Wikander 2003, 55.

⁵⁸⁷ TMA PKM, kaupunkiseurakunnan kirkkokurin alaisten luettelo 1820–1872.

⁵⁸⁸ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta; TMA PKM, kaupunkiseurakunnan kirkkokurin alaisten luettelo 1820–1872.

⁵⁸⁹ Saarimäki 2010, 86–87, 92, 97, 111–120.

tanneet tekijät voitiin huomioida, kuten seuraava Uudestakaupungista oleva tapaus puolestaan kuvastaa:

Uusikaupunkilainen laivatimpuri oli pestattu porilaiseen kauppias Rosenbergin omistamaan Primukseen 5.4.1841 alkaen ja oli matkalla lähes kaksi vuotta. Poissaolon aikana hänen vaimonsa oli saanut helmikuussa 1842 Maria Lovisa-nimisen lapsen. Pari oli vihitty 1830, ja heillä oli entuudestaan kolme lasta. Aviomies ei voinut olla nyt syntyneen lapsen isä, sillä hän oli ollut perheensä luota poissa jo neljä vuotta ennen tätä merille lähtöä. Oikeus katsoi, että mies oli jo tuolloin hylännyt vaimon ”pulaan ja köyhyyteen” kolmen pienen lapsen kanssa ilman, että antoi mitään tietoa itsestään. Aviorikokseen johtaneista tapahtumista ei todistajilla ollut muuta sanottavaa, kuin että vaimo oli eräänä iltana toukokuun alussa 1841 nähty vuokraisäntänsä kuistilla tuntemattoman miehen kanssa. Aviomiehen poissaoloaikaan yhteen laskettaessa heräsi kysymys, saattoiko pariskunnan kolmas 1838 syntynyt lapsi olla myöskään hänen. Tästä ei kuitenkaan saatu todistetta. Yhteiselämässä todettiin olevan korkea-asteista vihaa ja kylmyyttä, mikä johtui aviomiehen pitkästä poissaolosta.⁵⁹⁰

Merimiesten vaimojen aviorikosten käsittelyyn saattoi vaikuttaa myös se, että aviorikos näyttäytyi tuomittavuudestaan huolimatta viittauksena uuden avioliiton mahdollisuuteen. Uusi puoliso näyttäytyi positiivisena ratkaisuna pitkään yksinolleen vaimon ja äidin tilanteeseen, mikä näkyy esimerkiksi oikeusistuinten ja seurakunnan tavassa käsitellä porilaisen Amanda Gladin kohtaloa. Karl Mauritz Bergendahl ja Amanda Glad vihittiin 15.6.1858, ajankohtana, jolloin Krimin sodan vuoksi uinuva laivanvarustus alkoi kaupungissa taas pikkuhiljaa elpyä. Bergendahl, jonka merimiesura oli alkanut jo 17-vuotiaana 1849, oli pitänyt sodan aikana kaksi vuotta taukoa purjehduksesta. Syksyllä 1857 hän otti talven yli kestäneen pestin Välimerelle. Palattuaan kesän korvalla 1858 hän vei Amanda Gladin vihille, mutta oli pian taas lähdössä uudelleen. Puolimatruusin pestaus *Tritonille* tapahtui vajaa kuukausi häiden jälkeen. Tämä kuukausi jäi parin avioliiton yhteiselon pituudeksi. Laivan suuntana oli New York, missä Bergendahl karkasi toukokuussa 1859. Tuolloin Amanda Glad oli viimeisillään raskaana ja synnytti kolmentoista päivää myöhemmin pojan, Carl Fredrikin. Karl Mauritz Bergendahl pysyi teillä tietämättömillä. Amanda Gladin 1860-luku kului kaksin pojan kanssa, mutta marraskuussa 1870 hän synnytti aviotoman lapsen, Amanda Josefinan, jonka isäksi pappi merkitsi merimies Otto Wilhelm Westerlundin. Mielenkiintoista kyllä, lapsen kastemerkintä sisälsi myös huomautuksen siitä, että lapsi oli syntynyt aviolupauksella (*under äktenskapslöfte*), vaikka Amanda oli edelleen Karl Mauritz Bergendahlin vihitty vaimo.

⁵⁹⁰ Turun tuomiokapitulin avio- ja kihlauserohakemukset 1842 nro. 1739.

Karanneen merimiehen vaimon epämääristä siviilisäätyasemaa kuvastaa, että pappi merkitsi Amanda Gladin tässä yhteydessä leskeksi. Lisäksi hänen ei ilmeisesti tarvinnut ollenkaan ripittäytyä lapsen syntymän vuoksi, sillä häntä ei löydy ripitettyjen luettelosta vuosilta 1870 tai 1871.⁵⁹¹ Tapahtumat saivat Amanda Gladin nyt, 12–13 vuotta miehen karkaamisen jälkeen hakemaan eroa. Hän avioituisi Otto Wilhelm Westerlundin kanssa. Hän sai eron ja erokirjan syksyllä 1871 ja meni Westerlundin kanssa naimisiin syksyllä 1872. Oikeus tuomitsi vaimolle Karl Mauritz Bergendahlin osuuden heidän yhteisestä asunnostaan – ratkaisu, jossa yksinjäätneen vaimon tilanne näytti johtaneen niin ikään joustavaan laintulkintaan.⁵⁹² Maallisen esivallan tulkinta saattoi kuitenkin erota hengellisestä: toinenkin avioliiton ulkopuolella syntynyt lapsi, Hilda Maria ehti syntyä jo ennen kuin Gladin ja Westerlundin vihkiminen ehdittiin suorittaa. Tällä kertaa pappi merkitsi lapsen aviottomaksi ja ripityksen yhteydessä 10.5.1872 Amanda Gladin ripityksen aiheeksi yksinkertaisen huoruuden. ”Rikosnimekkeeksi” oli kyllä ensin kirjattu salavuoteus (*lönskaläge*), mutta se oli viivattu yli ja tilalle kirjoitettu yksinkertainen huoruus (*enkelt hor*), vaikka hänet oli jo tuomittu eroon Karl Mauritzista.⁵⁹³

Maallisen ja hengellisen esivallan suhtautuminen hylätyksi tulleiden vaimojen aviorikoksiin saattoi erota toisistaan. Niistä erillään oman tulkintansa teki kanssa-asukkaiden ja naapurien edustama paikallisyhteisö. Koska oikeuskäsittely saattoi joskus tapahtua pitkänkin ajan perästä luvattomasta suhteesta, todistajalausunnat nojasivat ihmisten muistikuviiin. Johanna Lindbergin tapauksessa ei käsitelty sitä, millä tavoin mies oli pitkän poissaolon aikana elättänyt perhettään tai antanut kuulua itsestään. Poissaoloa pidettiin sinällään tunteiden kylmenemisen syynä. Tapahtuneen häpeällisyys oli sidoksissa henkilön sosiaaliseen asemaan ja aikaisempaan maineeseen. Oikeuspöytäkirjojen ulottumattomiin jää, että yhteisön suhtautuminen yksinäisten vaimojen aviorikoksiin saattoi olla tuomitsevan tai empaattisen näkökulman ohella myös välinpitämätön. Ihmiset jättivät tapahtumia tahallaan näkemättä ja sulkivat niihin osallisen naisen kanta-aottamattomuudellaan ulkopuolelle. Vasta vuosien perästä asiaa oikeudessa käsiteltäessä he astuivat vastentahtoisesti raastupaan sanomaan muu-

⁵⁹¹ TMA PKM Kaupunkiseurakunnan kirkkokurin alaisten luettelo 1820–1872.

⁵⁹² Hyljänneen osapuolen omaisuus voitiin tuomita hyljätylle, mutta tämä menetti osuuden lapsille solmiessaan uuden avioliiton. Ks. esim. Taussi Sjöberg 1986, 50.

⁵⁹³ Amanda Gladin tapaus perustuu merimiesten vaimojen henkilötietokantaan; erit. Turun tuomiokapitulin avio – ja kihlauserohakemukset 1871 nro. 905; TMA PKM Kaupunkiseurakunnan kirkkokurin alaisten luettelo 1820–1872. Westerlund toimi merimiesammattinsa jälkeen kaupungissa teurastajana. Amanda sai hänen kanssaan vielä kaksi poikaa. Mutta Amandasta ja hänen ensimmäisestä miehestä Karlista kumpikaan ei elänyt vanhaksi. Amanda kuoli keuhkotautiin 1885 49-vuotiaana ja suuri lapsikatra jäi Otto Wilhelm ja tämän jo seuraavana vuonna vihityn uuden vaimon, entisen piika Aurora Kalliomäen hoidettavaksi. New Yorkiin onneaan etsimään lähteneen Karl Mauritzin kohtalo tunnetaan. Merimieshuoneen tietoihin näet kirjattiin, että viimeisin havainto Karlista New Yorkiin karkaamisen jälkeen oli oululaiselta laiva *Ahdilta*. Havainnon tehnyt merimies vakuutti, että Bergendahl oli hypännyt *Ahdin* laidan yli ja saanut näin surmansa. Päivämäärää tapahtumalle ei ollut merkitty. Hän saattoi olla matkalla Suomeen palatakseen kotiin, mutta syystä tai toisesta teki peruuttamattoman päätöksen vain vähän ennen perille saapumista.

tamat todistajansanansa. Sosiaalinen kontrolli ei ollut välttämättä aktiivista rajojen asettamista, vaan se saattoi olla myös passiivista normin rikkojan omaan arvoonsa jättämistä, mikä oli yhteisöelämän kannalta, jos mahdollista, puuttumista vielä ankarampi tuomio.

4.5 Oliko karannut perheenisä sankari vai petturi?

Philadelphia, 29. huhtikuuta 1881.

Herra F.W. Petrell, Pori

Puolimatriusi Sundvallin vaimo ei voi saada rahojaan, koska hän [puolimatriusi Sundvall] karkasi yöllä neljän jungmannin kanssa (naimattomia). Hofermannin ja Haneliuksen vaimoille ei tule maksaa mitään ennen kuin laiva on lähtenyt satamasta, sillä luultavasti hekään [Hofermann ja Hanelius] eivät ilmaannu takaisin laivaan. [...] Kunnioittavasti F. Ålander.⁵⁹⁴

Ei ole epäilystäkään siitä, etteikö aviomiehen karkaaminen olisi kasvattanut taloudellisten ja sosiaalisten ongelmien mahdollisuutta kotisatamassa tuntuvasi. Kuten kapteeni Ålanderin kirje laivavarustaja Petrellille osoittaa, naimisissa olevan merimiehen perhe oli oikeutettu saamaan osan palkkatuloista niin kauan kuin mies oli laivassa. Ilman taloudellistakin ahdinkoa, eläminen ilman tietoa miehen olinpaikasta tai elossaolosta saattoi olla ahdistavaa. Toisaalta kuulopuhe miehen jäämisestä siirtolaisuuteen paremman elämän perässä saattoi olla yhtä raskas uutinen kuin suruviesti. Vaasan läänin kuvernööri raportoi *Finlands Almänna Tidningiin*, erään pietarsaarelaisen merimiehen vaimon löytyneen toukokuun lopussa 1884 hirttäytyneenä kotinsa eteiseen. Kuvernööri epäili syyksi suvussa esiintyvää mielenvikaisuutta, mutta myös huhua siitä, että miehen sanottiin oleskelevan Amerikassa hyvin toimeentulevana.⁵⁹⁵

Ulkomaille kadonneen merimiehen puolison kohtalo herätti monenlaisia aikalaiskuvauksia. Vaikuttaa siltä, että aikalaiset eivät suhtautuneet merimiesten karkaamisen pelkästään kielteisesti. Saattaa toki olla, että tällaisten anonyymien kirjoitusten taustalla oli vain pieni joukko eikä niitä voi pitää täysin yleisen mielipiteen ilmauksina.⁵⁹⁶ Etenkin kauppamerenkulun todellisuutta tunteneet sanomalehtikirjoittajat osoittivat sympatiaa epäinhimillistä kohtelua paenneita merenkulkijoita kohtaan ja käyttivät argumenttinaan myös kotisataman näkökulmaa eli karanneen merimiesten perheenjäsenten osaa. He vaativat liberaaleja reformeja merityön työoloihin ja palkkaukseen ja katsoivat, ettei mo-

⁵⁹⁴ SatM: Kaupankäyntiä käsittelevä arkisto: Kauppiaat: Petrell, F.W. E:1.

⁵⁹⁵ FAT 27.6.1884.

⁵⁹⁶ Yksi kirjoittajista saattoi olla esimerkiksi laivuri Carl Lindqvist Porin porvarissäädynedustaja 1863–64 valtiopäivillä. Hän ehdotti merimiesten työsopimusajan rajoittamista ja vastusti ankaria rangaistuksia keinona vähentää karkaamisongelmaa. Hän piti tärkeänä karanneiden merimiesten kotiin saamista, sillä ”monet heistä olivat hyödyllisiä yhteiskunnan jäseniä.” Lindqvististä Hautala 1967, 111–112.

nilla karkaamiseen ajautuneilla ollut muita vaihtoehtoja.⁵⁹⁷ Lehtijuttujen joukossa oli muutamia kertomuksen muotoon puettuja kirjoituksia, joissa tuotiin ilmi karanteen merimiehen sankarillisuus; miten hän palasi kotiin mielitiettyssä luo hankittuaan paljon rahaa ja ammattitaitoa ulkomaisessa laivassa. Karkaaminen näyttötyi kansanmiehelle tienä ryyysistä rikkauteen ja sosiaaliseen nousuun. Kirjoitukset ajoivat karkaamisrangaistuksien lieventämistä tai pyrkivät osoittamaan vuonna 1856 voimaan tulleen Aleksanteri II armahdusjulistuksen hyvää vaikutusta.⁵⁹⁸ Samalla se mikä avioerohakemuksissa oli lainkirjaimien sopivaa häijyydestä ja julmuudesta hylkäämistä, näyttötyikin joissain lähteissä sankarillisena ja veijarimaisena kansanmiehen käytöksenä. Oikeamielinen kansannainen ymmärsi merten lainalaisuuksille altistuvaa merenkulkijamiestä.

Kulttuuriset kuvat rannalla odottavista naisista liittyvät pitkälti samankaltaiseen nöyrään ja yksinkertaisen kansannaisen mielikuvaan. Tällainen oli esimerkiksi pohjalainen merimiehen vaimo *Briitta Skrifwars* Sakari Topeliuksen samannimisessä, Göteborgissa ensiesityksensä saaneessa näytelmässä (1864), joka ilmestyi alun perin jatkokertomuksena *Helsingfors Tidningar*-lehdessä 1858. Briitta on yli 40-vuotias merimiehen vaimo, jolla on suuria taloudellisia vaikeuksia elättää itsensä ja kaksi aikuisikään ehtinyttä lastaan. Köyhyyden syynä on hänen miehensä Erik Skrifwarsin katoaminen merimatalla vuosikausia sitten. Korkeamoraaliseksi kuvattu kouluttamaton kansannainen pitää itseään kunniallisena merimiehen leskenä ajatellen miehensä kuolleen tuntemattomilla vesillä. Hän ei anna itsensä edes ajatella uutta avioliittoa uskollisuudesta miesvainajaansa kohtaan. Hänen kaunis, mutta vaatimaton mökkinsä rukkeineen, merimiehen ulkomaantuliaisineen ja muine irtaimistoineen on kuitenkin joutua velkojen vuoksi huutokauppanuijan alle. Pelastuksen toisi suostuminen avioon

⁵⁹⁷ Esim. Wiborg 1858 (mitkä numerot), *Helsingfors Tidningar* 1858 (mitkä numerot), *Helsingfors Tidningar* 26.1. ja 29.1.1859, Porin Kaupungin Sanomia 15.2.1862; Folkwännens 19.7.1883 referoi Sjömansvännen-lehden kertomusta, jossa kihlattunsa 35 vuotta sitten karkaamisen takia menettänyt nainen oli perustanut rahaston karanteiden merimiesten tukemiseksi, koska monet heistä liian varattomia palatakseen kotiin. Tässä lehtijutussa miehen karkaamista pidettiin yksinomaan pakon edessä tapahtuneena.

⁵⁹⁸ Esimerksi Folkwännens - lehdessä 25.5.1864 nro 21; 1.6.1864 nro 22 ilmestynyt tarina "*Sjömannen*" kertoi kunnollisesta karkuri-merimiehestä Erik Lundista, joka palasi rakastettunsa Annan luo oltuaan pitkän aikaa teillä tietämättömillä. Erik oli amerikkalaisilla laivoilla ansainnut hyvät tienestit ja edennyt ammattitaidottomasta merimiehestä perämieheksi. Erik uskalsi palata Anna luo, koska keisarillinen armahdusjulistus oli tullut voimaan. Lähtipä unelmavävy vielä Annansa luota takaisin Ruotsissa odottavaan amerikkalaiseen laivaan, jossa häntä odotti hyvä pesti. Erikin suunnitelmana on hankkia kahden vuoden työkokemus Amerikan laivassa, minkä jälkeen perämiehen pestin saaminen suomalaisesta laivasta olisi helpompaa. Anna ja perhe ymmärsivät tarinassa häntä täysin, ja Anna jaksoi odottaa. Hän kävi anoppinsa kanssa kerran Tukholmassa tapaamassa siellä poikennutta Erikiä. Erik suoritti Amerikassa vielä kapteenin tutkinnon ja matkusti kolmannen kerran Eurooppaan, tällä kertaa palaten lopullisesti Suomeen ja vieden Annansa avioon. Aleksis Kiven *Nummisuutareissa* (1864) karannut merimies Niko - huolimatta siitä että hänen puolisonsa on menehtynyt karkumatkan aikana - kuvataan niin ikään rehtinä miehenä, jonka koiruudet osoittavat hänen nokkeluuttaan.

ulosmittauksella kiristävän nimismiehen kanssa. Nimismies lisää Briitan epävarmuutta kuulemillaan juoruilla, joiden mukaan Erik Skrifwars olisi elossa ja että tällä oli valtameren takana uusi vaimo, merimieskahvilaa New Yorkissa pitävä ”Pitkä-Polly”. Briitta on juuri taipua nimismiehen aviovaatimukseen, kun tupaan astuu etäisesti tuttu, englantilaisittain puhuva mies, joka väittää olevansa Erik Skrifwars. Mies kertoo ansainneensa paljon rahaa rakkaalle vaimolleen. Briitta ei aluksi suostu uskomaan näkemäänsä, niin kauan hän on totuttautunut ajatukseen itsestään kunniallisena merimiehen leskenä. Näytelmä kuitenkin päättyy avioparin onnelliseen yhteen palaamiseen ja viimeiseen asti uskollisena pysyneen Briitan glorifioimiseen.⁵⁹⁹

Karkaamisen vuoksi eronnut merimiehen vaimo oli rannikkokaupungeissa tunnistettava aikalaishahmo. Tilanteeseen sisällytetty kaksinnaimisen teoreettinen mahdollisuus kirvoitti myös koomisiin kuvauksiin. Periaatteessa saattoi käydä niin, että karkaamisen perusteella avioeron saanut nainen oli tietämättään naimisissa kahden miehen kanssa, mikäli ulkomaille kadonnut yhtäkkiä palasikin. Uutinen *Österbotten*-lehdessä 1865 esitteli humoristiseen sävyyn tositalanteen, jossa vaimo joutui tutkiskelemaan sydämessään, osoittaako tunnista- vansa palaajan vai ei:

Uudenkaarlepyyn kaupunginvankilassa pidetään arvoituksellista muukalaista. Mies otettiin kiinni kulkurina Venäjällä ja tämä sanoi olevansa kotoisin rajaseudun suomalaisalueelta. Mutta sellaista henkilöä, joka hän väittää olevansa, ei ole koskaan ollut olemassakaan. Sen sijaan kaupungissa [Uudessakaarlepyyssä] on monia ihmisiä, jotka tunnistavat miehen yli 20 vuotta sitten karanneeksi merimieheksi ja näiden ihmisten joukossa on myös – hänen oma vaimonsa. Vaan ei, hänen vaimonsa nainen ei enää ole, sillä asiaankuuluvien muodollisuuksien jälkeen hän solmi muutamia vuosia sitten uuden avioliiton. Mies tietenkin väittää, että hän ei ole kyseinen merimies. Samaan aikaan vaimo voi omassatunnossaan pohtia olevansa nyt kahden miehen laillisesti vihitty vaimo. Niin eri tavoin onnea täällä jaetaan, että toisilla on enemmän miehiä kuin he tarvitsevat ja toiset taas jäävät – ylijääneiden kartalle.⁶⁰⁰

⁵⁹⁹ Briitta Skrifwarsin tarina ilmestyi ensin jatkokertomuksena *Helsingfors Tidningarissa* 1858 nro 83–90. Näytelmä valmistui 1864 ja se ensiesitettiin Kööpenhaminassa. Briitta Skrifwarsin yksinkertainen ja sydämellinen merimiehen vaimon hahmo vertautuu aikalaiskuvauksissa myös tanskalaisen kirjailija Thomas Overskoun komedian *Pelle Bom* merimiehen vaimo Lenaan. Näytelmän arvostelu FAT 20.10.1879: ”Den praktiga gumman hans hustru Lena, hade i fru Skotte erhållit en tolk, som väl förstod att gifva färg och relief åt alla de trefliga, såväl aktingsvärda som komiska sidorna his den enkla, hjärtevarma sjömanshustrun.”

⁶⁰⁰ *Österbotten* 6.5.1865 nro 9. ”För närvarande förvaras uti stadshäktet i Nykarleby en gåtlik fremling Mannen skall såsom kringstrykande person blifvit gripen i det inre af Rysland och uppgifvit sig vara hemma från en af våra närmaste finska orten; men någon så bestaffad person, som han uppgifver sig vara, skall aldrig hafva funnits. emellertid finnes många persones, hvilka känna mannen en stadens, för öfver 20 år sedan förrymd, sjöman och ibland dessa som känna honom är hans – egen hustru; dock nej, hans hustru är hon icke numera; sedan hon efter iakttagande af wederbörliga formaliteter, för något är tillbaka ingått nytt äkten-skap. Mannen påstår dock bestädt att han icke är den förmodade sjömannen. emellertid kan hustrun i sitt eget medvetande brösta sig öfver, att hafva twenne män, med hvilka hon är

Uutinen muistuttaa tyypiltään tarinoita kadonneista, jotka palasivat pitkän ajan kuluttua takaisin yhteisönsä kaksoishenkilön ominaisuudessa. Tunnetuin tarina on Natalie Zemon Davisin historiantutkimuksen muotoon pukema huijaritarina Martin Guerresta 1500-luvun Lounais-Ranskassa. Mutta myös esimerkiksi Isovihan jälkeisestä Suomesta tunnetaan tapauksia, joissa venäläisten kaappaama tai sotatantterelle lähtenyt henkilö palasi pitkän ajan kuluttua takaisin, mutta epäilyttävyyden varjo kannoillaan. Huijareina on esiintynyt niin hallitsijoita kuin rahvastakin. Tällaisia tarinoita tunnetaan historiasta laajasti ja ne liittyvät usein sellaisiin asiayhteyksiin, jossa yhteiskunta oli myllerryksissä sotien tai esimerkiksi vallanperimyskriisien yhteydessä.⁶⁰¹ Kaksinnaimisen mahdollisuus sodan epäselvissä olosuhteissa esiintyy niin ikään ylihistoriallisena teemanä.⁶⁰² Merenkulku ei ollut yhteisöä koetellut kriisi, mutta oli sotaan lähden tavoin omiaan kadottamaan läheisiä toisiltaan ja siten vastaaville muukalaistarinoina otollista maaperää. Stereotyyppiä merimiehistä, joilla oli vaimo joka satamassa on niistä tunnetuin.

Kotona oljoiden näkökulmasta tarinoissa punnittiin viimekädessä, mikä oli henkilökohtaisten läheissuhteiden merkitys emotionaalisella tasolla. Olivatko aviomiehet vain perheenelättäjiä vai oliko heitä syytä kaivata muistakin syistä kuin puuttuvien palkkarahojen vuoksi? Kati Katajisto pohtii erityisen paljon emotionaalisten syiden roolia siinä, miksi esikoispoikansa venäläisille menettänyt Jouppilan tilan vanha pari tunnusti pojakseen miehen, joka ei alkuunkaan näyttänyt heidän kadonneelta Jaakoltaan.⁶⁰³ Toisin kuin klassisissa huijaritarinoissa, joissa kaksoishenkilö otti toisen ihmisen henkilöllisyyden päästäkseen osalliseksi tilasta ja maaomaisuudesta, uusikaarlepyyläinen merimies pyrki nimenomaan salaamaan todellisen henkilöllisyytensä pitäytymällä sepitettyssä henkilöprofiilissa. Voisikin spekuloida, oliko vähävaraisen ja omistamattoman väestöosan versio tarinasta juuri tämänkaltainen, jossa uuden nimen turvin pyrittiin peittämään epämääräinen menneisyys ja aloittamaan alusta.⁶⁰⁴ Olihan tunnettua, että Amerikkaan emigroituneet merimiehet aloittivat uuden elämän ottamalla uuden nimen tai vanhasta nimestä alettiin käyttää uutta muotoa.

Valtiopäiväkeskustelu 1863 merimiesten työoloista ja mahdollisuudesta lopettaa työsuhde virallisesti, ilman että piti turvautua karkaamiseen ja krympareiden välittämään uuteen työpaikkaan, oli täysin ajantasainen ja sisällöllisessä linjassa siihen nähden, miten merimiesten työoloista keskusteltiin Atlantin valtameriliikenteessä.⁶⁰⁵ British Mercantile Marine Act 1850 pyrki rajoitta-

lagligen gift. Så olika kasta lotte här werlden, att somliga få flera män än de behöfwa, och andra blifwa – på öfverblifna kartan."

⁶⁰¹ Katajisto 2000, Zemon-Davies 2001, Vilku 2006.

⁶⁰² Jarlert 2000, 79–82.

⁶⁰³ Katajisto 2000, erit. 164–172.

⁶⁰⁴ Ks. Pukero 2009, 43–47.

⁶⁰⁵ Valtiopäiväkeskustelua pohjustettiin keräämällä satamakaupunkien maistraateilta ja laivavaruustajilta tarkkoja tietoja ulkomailla sairastuneiden, kuolleiden ja karanneiden merimiesten määristä sekä arvioiduista syistä tapahtumiin. Tiedot kerättiin maaherrojen käskykirjeillä. TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto,

maan krymppareiden valtaa ja siirtämään rekrytoinnin satamakapakoista virallisempiin käsiin. Tällä pyrittiin myös suojelemaan merimiehiä joutamasta velkakierteeseen puolirikollisille työnvälittäjille, jotka toki aina perivät välikäsinä maksua toiminnastaan. Samaan tähtäsivät vuosisadan loppupuolella perustetun merimiesten säästöpankit ja merimieslähetyksen tarjoamat mahdollisuudet lähettää rahaa kotiin. Aivan kuten suomalaisessakin valtiopäiväkeskustelussa, myös brittiläisessä keskustelussa otettiin esiin kanta, jonka mukaan merimiehiin tuli kuitenkin luottaa kuten aikuisiin miehiin eikä kohdella heitä kuten keskenkasvuaisia. Merkittäviä reformeja perheiden taloudellisen aseman turvaamiseksi ja karkaamisen hillitsemiseksi olivat Yhdysvaltain puolella 1884 säädetyt U.S. Shipping Commissioners' Act ja Dingley Act, joiden nojalla etukäteispalkanmaksua voitiin rajoittaa (jotta raha ei joutuisi vieraisissa satamissa krymppareiden käsiin) tai se voitiin pidättää nostettavaksi merimiehen kotona.⁶⁰⁶

Sekä Britanniassa että Yhdysvalloissa karkaaminen hävisi rikosnimikkeiden joukosta 1880- ja 1890-luvuilla, vaikkakin niiden käytännön soveltaminen lakkasi hitaammin kuin lain voimaantulo.⁶⁰⁷ Amerikkaan karkaaminen houkutteli brittiläisten kolonioiden karanteita merimiehiä, joita oli noin 20 % kaikista satamassa yhtä aikaa olevista merimiehistä. New Yorkissa vastaava luku saattoi olla jopa puolet kaikista merimiehistä. Syy oli yksinkertainen: ammattitaitoinen matruusi sai Yhdysvaltoihin tullessaan havaita, että ammattitaidottomat sekatyöläiset ansaitsivat enemmän kuin hän.⁶⁰⁸

4.5.1 Tarkoituksellinen hyppy laivasta – tahaton hyppy avioliitosta?

Naimisissa tai kihloissa olleiden merimiesten karkaamista ei voi kaikissa tapauksissa pitää pyrkimyksenä karistaa henkilökohtaiset ongelmat kotisatamassa. Toisaalta yhteyksiä kotiyhteisöön ei ole aiemmassa merimiesten karkaamista käsittelevässä merihistoriallisessa tutkimuksessa eksplisiittisesti huomioitu karkaamisilmiön osana. Pohjoismaiset merimiehet muodostivat suuren joukon laivapalveluksesta karanteista.⁶⁰⁹ Skandinaavisten merimiesten karkaamisen yleisyyden tärkeimmäksi, joskaan ei ainoaksi syyksi, on tutkimuksessa noussut pyrkimys rekrytoitua englantilaisille tai amerikkalaisille aluksille parempien ansioiden toivossa tilanteessa, jossa heillä ei ollut laillista pääsyä kansainvälisil-

käskykirjeet, kiertokirjeet ja vaaliasiakirjat 1841–1865 Ez:1. nro 447/ 19 ank. den 29. Dec 1862.

⁶⁰⁶ Fink 2011, 56–57. Brittiläisessä lainsäädännössä karkaamisesta säädetyt rangaistukset muistuttivat kotimaisia. 1854 annettu Merchant Shipping Act sääsi karkaamisesta palkan menetyksen ja 12 viikkoa vankeutta pakkotyössä tai ilman pakkotyötä. Yleisesti sovellettu rangaistus oli kuukauden mittainen pakkotyöjakso. Suojeleva paternalismi ja karkea kontrolli jatkuivat Britannian vuoden 1867 merilaissa. Ks. myös Kindleberger 1992, 20–24.

⁶⁰⁷ Fink 2011, 59–62.

⁶⁰⁸ Fink 2011, 60.

⁶⁰⁹ Hautala 1967, 104–105; Fischer 1980, 53–56; Kaukiainen 1997, 224; Ojala, Pehkonen & Eloranta 2013, 123–124.

le merityömarkkinoille.⁶¹⁰ Muiksi motiiveiksi paremman palkan silmissä kiilte-
lyn ohella on esitetty pysyvää emigroitumista Pohjois-Amerikkaan, laivoilla
vallinneita työoloja, ennen muuta despoottisuuteen asti mennyttä kapteenin
komentokuria ja riittämätöntä muonitusta, velkoihin tai muihin vaikeuksiin
ajautumista laivayhteisössä sekä suurimmissa satamissa merimiehiä houkutel-
leiden krymppareiden uhriksi joutumista.⁶¹¹ Lisäksi karkurin korkeaa kynnystä
palata takaisin kotiin lisäsivät karkaamisrikoksesta säädettyt ankarat rangais-
tukset, jotka tosin kokivat lievennyksiä ja tiukennuksia useampaan otteeseen
1850–1870-luvuilla.⁶¹²

Karkaamisten monia syitä läpikäydessä vaikuttaa mahdolliselta, että jois-
sain tilanteissa karkurin ratkaisulle olisi herunut ymmärrystä myös kotoa käsin.
Vaikka merimiesten työ mahdollisti avio-ongelmien ratkaisemisen ulkomaille
katoamalla, karkaamisilmiöllä saattoi lisäksi olla ulottuvuuksia, joissa karkaa-
misen motiiviksi nousi pikemminkin aikomus päästä nopeammin takaisin ko-
tiin eikä sieltä pysyvästi pois. Laivapalveluksesta karkaaminen ei ollut tietoista
karkaamista avioliitosta esimerkiksi Kristiina Syrjäsuon tutkimassa 1800-luvun
jälkipuolen turkulaisperheessä, jossa merimies-isä karkasi laivasta saatuaan
uutisen vaimonsa sairastumisesta.⁶¹³ Vastaavia tapauksia, joissa merimies kar-
kasi päästäkseen takaisin kotiin joko jo alkumatkasta tai matkan pitkittyessä,
löytyy myös porilaisesta aineistosta.⁶¹⁴ Margaret Creightonin mukaan 1800-
luvun amerikkalaisilla valaanpyyntialuksilla koti-ikävä mainittiin yhdeksi
syyksi jättää laiva. Toisaalta miehistöä pyrittiin pitämään lojaaleina muistutta-
malla kotona odottavista rakastetuista ja siitä, miten kovasti nämä tarvitsivat
miehen ansioita henkensä pitimiksi.⁶¹⁵

Merja-Liisa Hinkkanen on tutkinut *Merimiehen ystävä*-lehden sekä muun
merimieslähetykseen liittyvän aineiston avulla 1800-luvun loppupuolen suoma-
laismerimiesten suhteita kotimaahan. Hänen mukaansa monen ulkomaille jää-
neen ja lopullisesti merten kiertolaiseksi päätyneen merimiehen alkuperäisenä

⁶¹⁰ Ojala & Pehkonen 2006, 25–53; Ojala, Pehkonen & Eloranta 2013, 122–140. Ks. myös
Kero 1988; Fischer & Nordvik 1988, 385; Palmer & Williams 1997, 105; Lucassen 1997,
22.

⁶¹¹ Ojala & Pehkonen 2006, 25–53; Ojala, Pehkonen & Eloranta 2013, 122–140 ; Kaukiain-
nen 1992; Kaukiainen 1998; Hautala 1967.

⁶¹² Hautala 1967, 111–113. Karkaamisesta tuomittavan rangaistuksesta säädettiin 1700–
1800-luvuilla seuraavasti: vuoden 1761 kuninkaallinen säädöksen nojalla karannut
merimies oli tuomittava vesi-leipävankeuteen tai piiskattavaksi. Tätä säädöstä tiu-
kennettiin 21.8.1851 kuuden vuoden sotapalveluksella tai yleisellä työllä (tai puoli
vuotta linnoitustöitä). Käytännössä pakkotyöhön tuomittiin kuitenkin harvemmin, 8-
14 päivän vesileipävankeuden ollessa yleisin rangaistusmuoto. Keisari Aleksanteri
toisen tultua valtaan annettiin 1856 keisarillinen armahdusjulistus vapaaehtoisesti
palanneille. Karkaamiskysymys oli jälleen esillä 1863–1864 valtiopäivillä, minkä seu-
rauksena palattiin vuoden 1761 rangaistusmuotoon, joskaan raipparangaistusta ei
enää sovellettu. Vuoden 1873 merilaki kumosi aiemmat säädökset. Sen mukaan ka-
rannutta merimiestä oli rangaistava kolmen- kuuden kk:n vankeudella. Jos tämä pa-
lasi vapaaehtoisesti tai ilmeni muita lieventäviä seikkoja, rangaistuksena oli 20–100
mk sakot tai 1-3 kk vankeus.

⁶¹³ Syrjäsuo 2000.

⁶¹⁴ Esim. Porin merimieshuoneen matrikkelit Ac:1 Anders Milán.

⁶¹⁵ Creighton 1996,133; Norling 1996

tarkoituksena ei ollut katkaista siteitä kotiin, vaan pikemminkin tehdä lisätiliä kotiin lähetettäväksi. Pitkä erossaoloaika, epätietoisuus puolin ja toisin esimerkiksi kirjeiden kautta välittyneinä väärinymmärryksinä tai kokonaan saapumatta jääneinä kirjeinä sekä ennen kaikkea ansaintamahdollisuuksissa epäonnistuminen ja sen aiheuttama häpeä ja mahdollinen alkoholisoituminen olivat omiaan katkeroitamaan välejä ja lopulta jäädyttämään ne pysyvästi.⁶¹⁶ Tällaisia tapauksia on löydettävissä myös avioerohakemusten perusteella jo 1860-luvulta. Viittaukset puolisoitten väliseen kirjeenvaihtoon ovat jo itsessään kiinnostava huomio, sillä kirjeitä ei 1800-luvulta juurikaan ole säilynyt, mikä on antanut aiheita olettaa, etteivät tavalliset merimiehet juuri kirjoittaneet kotiin vielä 1800-luvun puolivälissä.⁶¹⁷ Oikeudessa mahdolliset kirjeet nousivat tärkeään rooliin, sillä lain mukaan oli keskeistä, oliko mies antanut kuulua itsestään mitään. Seuraavat esimerkit todistavat, että merimiehet olivat yrittäneet pitää kotiin yhteyttä vähintään yksittäisten kirjeiden avulla, eikä välirikko ollut siten välttämättä tapahtunut välittömästi, vaan vasta asioiden päädyttyä siihen pisteeseen, että mahdollisuus miehen kotiin palaamiseen kävi yhä pienemmäksi:

Pietarsaarelainen merimies oli pestautunut vaasalaisalukselle 1868, mutta ei ollut palannut laivan mukana kotiin. Oltuaan vuoden poissa mies oli lähettänyt vaimolleen kirjeen Amerikasta. Sen jälkeen miehestä ei ollut kuulunut mitään vielä siinäkään yhteydessä kun miestä oli lähialueiden kirkossa ja raastuvan salin ovesa olevalla etsintäkuulutuksella kuulutettu palaamaan yhdyselämään vaimonsa kanssa yhden yön ja vuoden kuluessa.⁶¹⁸

Toinen pietarsaarelainen merimies oli matkustanut vuoden 1872 tienoilla vapaapassilla ulkomailla pestautuakseen ulkomaiseen laivaan. Kolmen ensimmäisen vuoden aikana mies oli lähettänyt vaimolle rahaa. Sen jälkeen miehestä ei ollut kuulunut mitään, muuta paitsi vuoden 1878 tienoilla vaimo oli saanut mieheltä yhden ”asiattoman kirjeen” (*”ett otidigt bref”*) ja sen jälkeen yhteydenpito oli katkennut kokonaan. Vaimo haki eroa

⁶¹⁶ Hinkkanen 1992, 75–78.

⁶¹⁷ 1800-luvun suomalainen saattoi osata kirjoittaa auttavasti, mutta lukutaito saattoi rajoittua ripiltä pääsyn vaatimuksiin. Kirjoitustaito saattoi olla ennen kansakouluasetusta (1866) luultua yleisempää, sillä esimerkiksi puumerkin käyttö asiakirjoissa allekirjoituksen sijaan ei välttämättä merkinnyt kirjoitustaidottomuutta, vaan sitä käytettiin vanhasta tottumuksesta sinetin tapaan. Luku- ja kirjoitustaito saattoi 1800-luvun alkupuolella olla erityisesti kaupunkilaismiesten taito, mukaan lukien merenkulkijat. Vuonna 1870 suurimmissa Suomen kaupungeissa noin puolet asukkaista oli luku- ja kirjoitustaitoisia. Pirkko Leino-Kaukiainen esittää, että Amerikasiirtolaisuuden lisääntyminen saattoi kasvattaa väestön oppimismotivaatioita, jotta kommunikointi kaukana olevien sukulaisten kanssa olisi mahdollista. Leino-Kaukiainen 2007, 420–438.

⁶¹⁸ TMA Avio- ja kihlauserohakemukset F Ig: 25b 1874; liite Pietarsaaren raastuvan oikeuden ptk. 22.6.1874.

heinäkuussa 1880 ja uuteen avioliittoon oikeuttavaa erokirjaa kaksi vuotta myöhemmin.⁶¹⁹

Porilainen merimies lähti maaliskuussa 1868 puolimatruusin vakanssilla laiva *Unionilla* Pohjanmerelle. Avioparilla oli tuoloin neljä- ja kaksivuotiaat lapset. Saman vuoden heinäkuussa hän jätti laivapalveluksen luvattomasti Antwerpenissa. Kun mies oli ollut poissa kolme vuotta, vaimo synnytti (1871) aviottoman tyttären, mistä hänet oli omasta pyynnöstään ripitetty kaupungin kirkossa. Lapsi kuoli kahden vuoden iässä. Mies oli ollut yhteensä poissa 14 vuotta, minä aikana vaimo oli saanut häneltä yhden kirjeen. Hän ei vastannut kirjeeseen, vaan kääntyi kaupunginpalvelija Johan Forsvikin puoleen, joka ohjasi kirjeen naisen pojalle. 14-vuotias poika kirjoitti äitinsä puolesta kirjeeseen vastauksen 1880, minkä jälkeen isä ja poika olivat kirjeenvaihdossa. Elokuussa 1882 mies palasi yllättäen Poriin. Hän sai tietää yli kymmenen vuotta sitten syntyneestä aviottomasta lapsesta ja haki avioeroa. Myös kaupunginviskaali Jakob Holmberg vaati vaimoa vastuuseen aviorikoksesta. Merimieshuoneen asioitsijamies Kumlander oli tietoinen kirjeistä, mutta katsoi, että mies oli jättänyt perheensä pitkäksi aikaa heitteille ja vaimon onnistuneen ”työteliäisyydellään elättämään itsensä ja lapset”. Oikeus tuomitsi parin avioeroon ja vaimon menettämään puolet pesästä. Mies määrättiin kuitenkin maksamaan vaimolle välittömästi taannehtivaa elatusapua kummastakin lapsesta poissaolonsa ajalta 100 mk vuodessa eli yhteensä 2800 mk. Kumpikaan puoliso ei valittanut päätöksestä.⁶²⁰

Tällaiset tragediat, joiden alkuperäinen tarkoitus ei välttämättä ollut johtaa pysyvään välirikoon ja avioeroon näyttäytyvät todennäköisinä tapahtumien kulkuina monen karanteen merimiehen vaimon ratkaisussa hakea lopulta avioeroa miehen palaamatta jättämisen vuoksi. Jälkimmäisessä esimerkissä eroperusteena oli poikkeuksellisesti vaimon aviorikos, mutta on todennäköistä, että kyseinen vaimo olisi hakiessaan saanut avioeron ennen ensimmäisen kirjeen saapumista hylkäämisen perusteella.

Merimiesten karkaaminen on ilmiönä aivan liian monitahoinen, jotta voitaisiin sanoa, että kaikissa eroon johtaneissa merimiesten karkaamisissa avioliiton katkaiseminen olisi ollut tausta-aikomuksena ”ilkeydestä ja ynseydestä” lakitekstiä mukaillen. Osa avioliitoista selvästi ajautui etäavioliiton karikoihin karkaamisten ja aviorikosten kietoutuessa muihin sosiaalisiin ongelmiin. Luul-

⁶¹⁹ TMA Avio- ja kihlauserohakemukset 1882 FI g: 28 a; liite Pietarsaaren raastuvanoikeuden ptk 5.7.1880.

⁶²⁰ TMA Turun tuomiokapitulin arkkihiippakunnan arkisto, kihlaus- ja avioerohakemukset Porin raastuvanoikeuden ptk 19.9.1882.

tavasti suuri osa perheellisistä karkureista pyrki karkaamisellaan itse asiassa samaan kuin muutkin laivoista hyppääjät: lähtemään parempien ansioiden perään ulkomaisille laivoille, ja näin paradoksaalisesti parantamaan kotona olevan perheen taloudellista tilannetta. Hyppyä laivasta ei välttämättä tarkoitettu hypyksi avioliitosta. Syyistä tai toisesta paluu tai ansioiden kotiin lähettäminen epäonnistuivat.

On syytä olettaa, että tällaiset aikomukset eivät olleet kotona oleville vaimoille täysin tuntemattomia, vaan he tiesivät että heidän miehillään siinä missä muillakin merimiehillä saattoi olla suunnitelmia paremmin palkattuihin aluksiin hakeutumisesta. Tätä käsitystä tukee mielestäni vaimojen usein vuosikausien viivyttely eroprosessiin hakeutumisessa: pitkänkin ajan jälkeen palaava mies paksuine tilipusseineen saattoi vaikuttaa mahdolliselta näkymältä muuallakin kuin kertomuksissa. Tässä maailmassa jälleennäkemisen aikakäsitystä ei muutoinkaan voinut sitoa kuukausiin eikä aina edes vuosiin. Toinen, luultavasti pragmaattisempi syy eron hakemisen viivyttelylle oli, ettei uutta puolisoa ollut näköpiirissä. Kolmas syy palautuu itse merimiesavioliittojen luonteeseen: kun avioelämä jo muutoinkin oli erossa oloa, epätietoisuutta toisen elossa olemisesta ja uskollisena pysymisestä, ei hyppy välien lopulliseen katkeamiseen ollut kaikille yllättävä askel. Näin jäljelle jäi joukko karanneiden merimiesten vaimoja, jotka eivät koskaan hakeneet avioeroa, koska heidän taloudellinen tai sosiaalinen tilanteensa ei sen vuoksi olisi ainakaan kohentunut.

**TYÖ JA TOIMEENTULO
YHTEISÖN JÄSENYYDEN MITTANA**

5 LEIPÄ PIENINÄ PALASINA

5.1 Merimiehen työ perheen näkökulmasta

5.1.1 Joustava merimiesammatti

Työ oli varhaismodernin ajan yhteisöissä se tekijä, jolla yksilö lunasti paikkansa muiden joukossa.⁶²¹ Vaikka merimiesammatti liikkui 1800-luvun kuluessa alemmasta porvarissäädystä yhä enemmän palkkatyöläisyyteen, merimiehenä toimiminen saattoi olla pesti muiden joukossa yhden selkeän palkkatyöammatin sijaan. Myös aikaisempi tutkimus on tuonut esille, että merimiesväestö oli paitsi taustaltaan ja sosio-ekonomiselta tasoltaan monenkirjavaa. Palkkatuloa täydentäneet toimeentulokeinot vaihtelivat aina salakuljetuksesta ruumisarkkujen valmistukseen, jopa siinä määrin, että se on tehnyt vaikeaksi määritellä, millä kriteereillä henkilö oli merimies.⁶²² Sama kysymys koskee sitä, millä perusteella merimiehen työ leimasi koko perhettä ja mitä merimiehen kotitaloudessa kokonaisuudessaan tehtiin. Seuraavassa tarkastelen ensin merimiesammattin monimuotoisuutta ja sen merkityksiä koko perhetalouden kannalta, minkä jälkeen keskityn merimiesten vaimojen tekemän työn ulottuvuuksiin.

Merimiesten työtä koskevassa tutkimuksessa on kiinnitetty vain vähän huomiota siihen, että merimiehen institutionaalinen asema merimieshuoneen laillisessa suojeluksessa mahdollisti muut leivänlähteet ja teki patriarkalisesta suojelussuhteesta joustavan.⁶²³ Joustavuudella oli merkitystä koko perheen kannalta. Keskeiseksi nousee kysymys merimiesväestön jo perusluonteeltaan liikkuvan työn ja suojelujärjestelmän kohtaamisesta. Merimieshuoneen rooli merimiesten ja heidän vaimojensa laillisen suojeluksen antajana toteutui usein myös muiden töiden aikana. Mielenkiintoista on, että merimieshuoneen rullissa oleminen oli myös papille ja henkikirjoittajalle ohjenuora määritellä mies – ja

⁶²¹ Stark 2014, 42.

⁶²² Ahlström 1988, 516–519; Kaukiainen 1988A, 357–362; Kaukiainen 1997, 227; Kirby & Hinkkanen 2000, 187–188; 41; Lybeck 2012, 19, 23, erityisesti 227–243; Hammar 2014.

⁶²³ Suojelussuhteen joustavuuden huomioivat Kaukiainen 1997, 227, Lybeck 2012, 233 mainitessaan, että aktiivipalveluksessakin olleet merimiehet tekivät myös muita töitä kuin osallistuivat purjehduksille.

siten myös hänen vaimonsa ja lapsensa merimiehen statuksen mukaisesti väestökirjanpitoon, vaikka mies olisi osallistunut vain muutamalle matkalle Itämerellä ja elättänyt itseään kokonaan muutoin muilla keinoilla. Tällöin hänen nimekkinsä olisi yhtä hyvin voinut olla esimerkiksi itsellinen. Tässä mielessä kerran merimies oli aina merimies, tai vähintään entinen sellainen. Vaikka ammattinimekkeet olivat aikalaisille tärkeitä, ne kertovat kuitenkin vain osan siitä todellisuudesta, jossa naiset ja miehet hankkivat elantoa.⁶²⁴

Merimiesmatrikkelit ovat ainutlaatuinen todistuskappale siitä, millainen teollistumista edeltäneen ajan työläisen työura saattoi olla. Niitä tarkastelemalla voidaan nähdä, että työvoiman annettiin liikkua työn perässä jokseenkin joustavasti ilman, että henkilöä välttämättä suljettiin ulos merimieshuoneen rullista puuttuvien pestausten ja maksujen takia. Tämä voidaan tulkita työnantajapuolen välinpitämättömyydeksi työvoiman liikkeistä palveluspakkojärjestelmän viime vuosikymmeninä. Toisaalta tämä ei ole kaikenkattava selitys, sillä työvoiman liikkuvuuden säätely oli juuri koventunut vuoden 1852 vaivaishoitoasetuksessa, minkä lisäksi merimiesten omavaltaista työperäistä liikkuvuutta rajoitettiin karkaamista koskevilla sanktioilla. Myös merimieshuone näyttää pyrkineen täsmällisyyteen työvoiman kontrollointitehtävässään. Joskus mies toimitti muualla tehdystä työstä todistuksen merimieshuoneelle, mutta tapauskohtaisesti voitiin merkitä vain suunta, jonne mies oli lähtenyt etsiäkseen töitä. Luvalle eli ”passitukselle” annettiin yleensä määräaika, mutta tilanteessa, jossa työnantaja ei karkaamisten, katoamisten, sairastumisten sekä merimatkojen etukäteen tuntemattomien reittien puolesta voinut aina olla perillä työntekijöiden liikkeistä omassakaan palveluksessaan, ei nimismiestä yleensä laitettu luvallisen ajan ylittäneiden perään. Puolimatruusi Frans Gabriel Renfors tuotiin poikkeuksellisesti kruununkyydillä toisesta kaupungista takaisin kotiin. Renforsin tapauksessa taustalla oli karkaaminen Australian Port Adelaidessa porilaisalus *Hilmasta* 1858, minkä johdosta puoliso Ebba Sofia Renfors oli jo ehtinyt toimittaa miehensä kuuluttamisen avioeron hakemista varten. Kun mies parin vuoden perästä oli päätynyt suomalaisaluksessa Ouluun, häntä osattiin olla vastassa.⁶²⁵

Rullissa pysyminen ilman tosiasiallisia pestejä ei luonnollisestikaan tuonut perheelle tuloa, mutta piti liikkuvaan väestönosaan herkästi kohdistuneet irtolaisepäilyt loitolla. Merimiesten liikkuvuutta voi lähestyä poikkeuksellisenä suojeluksen alaisen väestön keskuudessa. Esimerkiksi vuokraviljelijöiden ja päivätyöläisten kohdalla vastaava sovituista päivätöistä irtautuminen ja pitäjästä toiseen kulkeminen olisi pahimmillaan saattanut synnyttää syytteen irtolaisuudesta. Kaupunkilaistaloissa niin ikään pestuuvuoden rytmistä piittaamaton

⁶²⁴ Esim. Fiebranz et. al. 2011, 278–279.

⁶²⁵ 12 päivän vesileipä-vankeus sovitti tyypillisen tapaan karkaamisrikoksen, minkä jälkeen Renfors työskenteli väliaikaisesti baijerilaisessa olutpanimossa. Hänen merimiesuransa jatkolle ei kuitenkaan ollut estettä: karkurivuodet olivat tuoneet ammatitaitoa, ja hän yleni puolimatruusista matruusiksi osallistuen vielä usealle merimatkalle. Renforsien tapaus oli poikkeuksellinen, sillä karkaaminen ei katkaissut heidän avioliittoaan. TMA Merimieshuoneen matrikkeli Ac:1. Karanneiden merimiesten uran jatkumisesta heidän kotiin palattuaan myös Lybeck 2000, 52.

työn vaihtelevuuden olisi rengoille tai kaupungin suojelustyömiehille ollut mahdollista työsopimuksen sitoessa heidät olemaan jatkuvasti käytettävissä – mitä toki merimiehetkin olivat niin kauan kuin olivat laivassa.⁶²⁶

Merimieshuoneinstituutiolla oli merkitystä myös laivanvarustajien ja merimiesten välisissä erimielisyyksissä tilanteissa, joissa työstä sopiminen oli jäänyt epämääräiseksi. Lybeck ottaa esille 1850-luvun Raumalta kaksi tapausta, joissa laivanrakennuttaja-kauppias hävisi oikeudessa jutun merimiehille, jotka olivat ottaneet toiselta kauppiaalta laivapestin kesken laivanrakennustyön. Työsopimuksen puutteessa ratkaistiin, että miehet olivat tehneet oikein pestautuessaan laivalle, koska varsinaisen laillisen suojeluksen antaja oli merimieshuone eikä kauppias.⁶²⁷ Tulkinnan nojalla merimiehen tuli ensi sijassa mennä merille, mikäli laivatyötä tarjoutui.

Taulukosta 12 käy ilmi, että merimiehet harjoittivat monia eri ammatteja merityön lisäksi, useimmiten juuri meripestien välillä. Lukuihin tuki vaikuttaa, että uran aikana tehdyt tilapäistoimet dokumentoitiin merimieshuoneen aineistoissa paremmin kuin sitä edeltäneet tai seuranneet. Toisaalta muita lähteitä vertaamalla vahvistuu käsitys, että merimiehen ura voitiin lopettaa ja aloittaa taas uudestaan. Porissa ei ollut tavatonta, että miehet vuorottelivat ulkotyön ja merimiehen pestin välillä, joskus jopa niin päin, että ensimmäinen edelsi jälkimmäistä: työ merillä houkutteli jättämään kuivan maan ammatit.⁶²⁸ Myös kisa- ja saattoi hylätä käsityöläishaaveensa ja astua laivaan. Merimiesammatti ei aina ollut viheliäs ja viimeisin vaihtoehto, vaan saattoi houkuttaa niinkin vakaa-ammattilaista kuin satulaseppää. Sama koskee monia muita kaupunkilaisammattitehtäviä (palovahti, ajuri, tehdastyöntekijä). Tämä piirre tulee esiin vihitettyjen avioparien ja kastettujen lasten luetteloja tutkimalla: vihitty pari saattoi kirkonkirjoissa olla merimies ja hänen morsiamensa – tai vastaavasti työmies tai hänen morsiamensa. Lasten syntyessä isän status saattoi vaihdella merimiehen ja työmiehen nimekkeen välillä, samoin entinen merimies saattoi papin tulkinna muuttua seuraavan lapsen syntymän kohdalla taas ”aktiiviseksi” merimieheksi.⁶²⁹ Kyse ei ollut pelkästään papin arvailusta, vaan siitä, että miehet

⁶²⁶ Wilmi 1991, 154–158. Vuoden 1734 lain mukaan laillinen palkollisten pestuajankoh- ta oli Laurin päivän ja Mikkelinmessun välillä eli 10.8.–29.9. Käytännössä elotöiden venyminen siirsi pestuajankoh- ta loppusyksyyn. Alle vuoden mittaisten pestien sopimisajankoh- ta oli väljempi. Kaupungeissa maaseudun töiden rytmiä ei välttämät- tä seurattu renkejä ja piikoja palkatessa, vaikka alkusyksyn muutamat viikot perin- teisesti olivat aikaa, jolloin he saivat aikaa etsiä uutta paikkaa. Myös vuokrasopi- muksia ajoitettiin joskus pestuvuoden mukaan.

⁶²⁷ Lybeck 2012, 233.

⁶²⁸ Vrt. esim. Kindleberger 1992, 10–12. Kindleberger päättelee 1800-luvun aikalaiskirjal- lisuuden ja merimiesten nuoren keski- iän perusteella, että merille menoa pidettiin viheliäisenä työnä ja että miehet tarttuivat mieluummin kuivan maan työtilaisuuksiin, mikäli niitä oli tarjolla. Merimiesten tuli pärjätä kyetä monenlaisiin tehtäviin maalla ja merellä, mutta toisaalta työtehtävät olivat Kindlebergerin mukaan puuse- pän ammattia lukuun ottamatta huonosti palkattuja sekatöitä.

⁶²⁹ Esim. Johan August Grönlund, joka merkittiin suojelustyömieheksi ensimmäisen (1846), kolmannen (1851) ja neljännen (1854) lapsen syntymän aikaan, mutta toisen lapsen syntymän aikaan (1848) merimieheksi. Samoin Joseph Corell (1815–1868) oli ensimmäisen lapsensa syntymän aikaan 1843 kaupungin ulkotyömies. Saman vuo-

tosiasiassa tekivät muita töitä pestiensä välillä eikä uran looginen jatke välttämättä ollut asettuminen maihin perheen ja kuivan maan kaupunkilaisammattien pariin. Myös Lybeck on pannut merkille, että suojelustyömieheksi siirtyneiden merimiesten määrä 1800-luvun puolivälin jälkeisellä Raumalla oli alhaisempi kuin voisi olettaa.⁶³⁰

TAULUKKO 13 Naimisissa olevien porilaisten merimiesten muita tulonlähteitä merimiesuraa ennen, pestauksen välillä sekä merimiesuran jälkeen n. 1840–1870 (n=186)⁶³¹

	Ennen	Välillä	Jälkeen	Yht.
Työtehtävä	Renki, kaupungin suojelustyömies, palovahti, ajuri, tehdastyöntekijä, kisälli, satulantekijä, sotapalvelus	Renki, kaupungin suojelustyömies, palovahti, ajuri, poliisipalvelija, tehdastyöntekijä, sotapalvelus, teurastaja, laivanrakennus, pesti muun suomalaiskaupungin aluksessa, pesti talonpoikaispurjehduksessa, päivätyöt maaseudulla, sekalaiset työt toisessa kaupungissa, sotapalvelus, kruunun ajuri	Renki, kaupungin suojelustyömies, tehdastyöntekijä, kalastaja, veräjävahvi, kellonsoittaja, maalari, porvari, rakennusmestari, vahvistestari, suolanmittaaja, pesti talonpoikaispurjehduksessa, päivätyöt maaseudulla, sekalaiset työt toisessa kaupungissa, sotapalvelus, kruunun ajuri	
Tapauksia	25	110	51	186

Lähteet: TMA Porin merimieshuoneen arkisto: Matrikkeli Ac:1 (1842–1846 sisäänkirjatut); TMA PKM: Vihittyjen luettelot 1830–1865 (IEb:1); Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (IC2:1); Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Maistraatin anomusdiarit 1855–1865 (Ac: 1-2).

den kuluessa hän kuitenkin kirjoittautui Porin merimieshuoneeseen ja teki kesän aikana ensireissunsa jungmannina Pohjanmerelle. Vuosina 1846–1856 hänelle ja vaimolleen Eva Catharina Corellille (1813–1884) syntyneiden seuraavien lasten kastetiedoissa Joseph merkittiin merimieheksi. 17 vuotta kestäneen uransa aikana Corell otti jatkuvasti vastaan pestejä joko Pohjanmerelle, Pietariin tai Välimerelle suuntaavissa aluksissa. Krimin sodan sulkiessa pääsyn Itämereltä hän työllistyi Ruotsiin purjehtiville kuunareille, maaseutupitäjä Merikarvian rannikkoliikenteeseen sekä laivanrakennukseen. Uransa aikana otti ulkomaanpestejä myös muiden paikkakuntien laivanvarustajilta, Kristiinankaupungista ja Pyhämaalta ja purjehti timpurina vielä 45-vuotiaana suolanhakupurjehduksille Väli- ja Mustalle merelle. TMA Porin merimieshuoneen matrikkelit Ac:1. Johan August Grönlund, Joseph Corell. PSYA: Vaivashoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1), 1.4.1856; 15.4.1856; TMA PKM, kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot; vihittyjen luettelot.

⁶³⁰ Lybeck 2012, 242.

⁶³¹ Taulukko on näyte 109 ennen vuotta 1860 naimisiin menneen merimiehen 186 työtilaisuudesta. Kyseessä on kokoamastani merimiesten vaimojen biografiatietokannasta tehty otos sellaisista ennen vuotta 1848 Porin merimieshuoneeseen sisäänkirjoitetuista merimiehistä, joiden muista työtehtävistä merimiesuran välissä, sitä ennen tai sen jälkeen, on saatavissa tietoa matrikkeliin, vihkitietojen, lasten kastetietojen sekä otosvuosilta 1855–1856 kaupungin suojelukseen pääsemiksi tehtyjen anomusten perusteella. Yksi tapaus merkitsee yhtä työtilaisuutta, joten taulukossa voi siis yhdellä henkilöllä olla useita erilaisia merityön ja muun työn vuorotteluita. Työtilaisuustiedot ulottuvat ajallisesti noin 1840-luvulta 1870-luvulle, riippuen miten pitkältä ajalta henkilön uraa on dokumentoitu, milloin avioituminen ja lasten syntymä on tapahtunut. Taulukon henkilöiden tapauksissa on varmistettu, että he olivat aktiivisia merimiehiä eli tosiasias-
 ssa osallistui purjehdukseen että olivat merimiehiä kirkonkirjoissa.

Työtilaisuudet pestien välillä liittyivät muihin merellisiin elinkeinoihin selkeämmin kuin uraa ennen tai sen jälkeen. 110 työtehtävähavainnosta 43 oli pestiä muun suomalaiskaupungin laivassa, 16 henkilöä liittyi välillä talonpoikaisaluksen miehistöön ja 11 sai väliaikaisia tuloja laivanrakennuksesta. Työvoiman liikkuminen merikaupungista toiseen ei ole ihme, porilaiset kauppiaat saattoivat siirtää myös tavaraansa laivattavaksi muilta satamapaikkakunnilta käsin.⁶³² Mikäli työuraa olisi mahdollista jäljittää kattavasti esimerkiksi karkaamisista seuranneeseen ulkomaisilla laivoilla työskentelyyn, monenkirjavien merellisten ansioiden osuus olisi vielä suurempi. Merimieshuoneen kaltaisen laillisen suojelijan kontrolli-intressi työntekijää kohtaan ei aina ollut kaikenkattavaa patriarkaalista vastuunkantoa, vaan lähinnä muodollista ja kohdistui työpanoksen saatavuuteen. Tätä piirrettä onkin pidetty ilmeisenä myöhäismerkantilistiseksi luonnehditussa 1800-luvun alkupuolen ja puolenvälin työvoimapolitiikassa.⁶³³ Toisaalta laivanomistajan tai kapteenin ja merimiehen välinen suhde saattoi edelleen tilannekohtaisesti olla henkilökohtainen ja kokonaisvaltainen, jos merimiehen ammatti oli heille isältä peritty uravalinta tai he olivat muutoin tuttuja tai sukulaisia. Sivutyöt, kuten laivanrakennus ja kruununajurina työskenteleminen, jotka liittyivät joko merellisiin elinkeinoihin tai laivanvarustajakauppiaiden muihin liiketoimiin, joten tilapäistöiden teettäjät olivat usein samoja kuin merimiehen työstä palkkaa maksaneet työnantajat.⁶³⁴ Muista satamista käsin työllistymisen yleisyys kertoo merenkulkuammattitaidon hyödyntämisestä. Tässä mielessä meritö oli professio.

Ne miehet, jotka ottivat välillä kotipuolella kuivan maan töitä vastaan, tekivät sen yleensä useammin kuin kerran. Toisaalta jatkuvasti ja usean vuoden matkoille pestautuneilla ei ollut aikaa eikä mahdollisuutta lähteä välillä maaseudulle heinäntekoon tai metsätöihin; pestien välissä saattoi olla vain muutamien päivien tai viikkojen tauko kotona. Tietenkin esimerkiksi sadon onnistuminen vaikutti, oliko töitä maaseudulla vai ei. Mahdollisesti töitä oli entisessä kotipitäjässä tarjolla koko kaupunkiin muuttaneelle perhekunnalle.⁶³⁵ Merimie-

⁶³² Keskinen 2012, 261.

⁶³³ Esim. Myllyntaus 1981, 157–158.

⁶³⁴ Kruununajurina (Krono transport åkare) eli tavarankuljetusliikenteessä toimi muutamia porilaisia merimiehiä. Jotkut työllistyivät tähän tehtävään porilaisen kauppias Carl Borgin palveluksessa pestiensä välillä. Borg oli 1850-luvulla ja 1860-luvun alussa kaupungin varakkaimpia miehiä. Hän oli muun muassa osakkaana 1856 perustetussa suoeniemeläisessä Taipaleen sahassa ja 1862 perustetun Porin Höyrysahtiön johtomies. Siten hän oli myös merkittävä työnantaja kaupungissa. Sahojen, laivanvarustuksen ja kauppaliikkeen ohella hän tarvitsi työvoimaa myös tukkien toimittamiseen Näsijärven rannoilta ensin hevosella Pyynikinharjun yli Pyhäjärveen (tampere-laiset tehtaanjohtajat nimittäin vastustivat Tammerkosken käyttöä tähän tarkoitukseen) ja sieltä uittamalla Kokemäenjokeen. Luultavasti työvoima löytyi kuitenkin enemmän paikallisesta väestöstä tukkien matkan varrella kuin Porista. Carl Borgista ja Porin höyrysahasta Saarinen 1972, 67, 198–199, 248, 518. Merimiesten merenkulku-alaan liittyvistä muista työtehtävistä myös Lybeck 2012, 118.

⁶³⁵ Esim. Myllyntaus 1981, 155. Maaseudulla tarjolla olleiden työtilaisuuksien suhteen voi spekuloida, että niitä oli muuta maata todennäköisemmin juuri Turun ja Porin läänissä, jossa peltoala kasvoi väestönkasvuun nähden tasaisesti 1700-luvulta 1800-luvulle siten, että henkeä kohti olevasta 0, 61 hehtaarin alasta oli 1800-luvulla tapah-

hen vakanssilla, eli sillä nauttiko hän ammattitaitoisen vai ammattitaidottoman merimiehen palkkaa, ei välttämättä ollut merkitystä sen suhteen, tekivätkö he muita töitä vai ei. Käsistään taitavalla ja työvälaineet omistavalla laivatimpurilla oli kysyntää maissa laivan- tai talonrakennuksessa siinä missä vähemmän taitavalla, mutta työkykyisellä puolimatruusilla maatoissa.

Merimiesuran jälkeiset työtehtävät viittaavat selkeästi itsenäisempiin työtehtäviin ja ammattimaisiin elinkeinoihin verrattuna merimiesuraa edeltäneisiin tai sen aikaisiin töihin. Osa niistä ulottui elinkeinovapauden jälkeiseen aikaan, mutta esimerkiksi suomalaisporvariksi pääseminen ei näyttänyt työläistaustaiselle entiselle merimiehelle täysin mahdollomalta ennen sitäkään; usein tavoitteena oli vaatimattomimman kauppiasluokan eli elintarvikekauppiaan työ.⁶³⁶ Laivakokkina aloittanut ulvilalainen Frans Wilhelm Rehn (1830–1867) haki epäroimättä 25-vuotiaana jungmannin ja puolimatruusin työkokemuksellaan maistraatilta porvarisoikeuksia 1855. Tultuaan hyläytyksi hän haki porvariksi uudelleen 1856, vaikka hänen taloudellinen tilanteensa aloittaa itsenäistä liiketoimintaa ei täysin kunnossa ollutkaan. Näin voi päätellä hänen huhtikuussa 1857 saamansa hädöstä porvari Johan Henrik Engmanin, itsekin pari vuotta aiemmin jungmannina purjehtineen entisen merimiehen omistamasta vuokrahuoneesta.⁶³⁷ Rehn ei kuitenkaan luovuttanut vaan jälleen 1861 lähestyi maistraattia ja ilmaisi kiinnostuksensa laivanvarustustoimintaan. Tällä kertaa häntä onnisti ja hänet merkittiin toisen lapsensa Frans Hjalmarin syntymästä (1862) alkaen lasten kastetiedoissa porvariksi. 33 vuoden ikään ehdittyään hänen elämänmuutoksensa oli tuonut hänet ainakin osakkaaksi *Ändring*-aluksesta.⁶³⁸

Uran lopettaminen ja porvarilliseen elinkeinon astuminen ei aina ollut suoraviivaista siirtymistä elämänkulun vaiheesta toiseen. Fredrica Löfgrenin (1807–1892) toinen puoliso Johan Gustaf Pahlsson (1821–1865) merkittiin haudattujen luetteloon teurastajana. Siirtymä merenkulkijasta elinkeinonharjoitta-

tunut kasvua 0,69 hehtaarin henkeä kohden. Siitä, miten peltoala tuotti ja tarjosi työtä ei pelkkä kasvu tosin kerro riittävästi. Soininen 1974, 136–137.

⁶³⁶ Lybeck löytää Raumalta viisi suomalaisporvarin oikeudet saanutta tavallista merimiestä 1850–1880-luvulta. Yksi heistä ei tosin siirtynyt kokonaan porvarilliseen elinkeinon vaan lähti oikeudet saatuaan ja jopa laivapäällystöön ylettyään yllättäen matruusina Välimerelle, millä matkalla karkasikin. Lybeck 2012, 241–242.

⁶³⁷ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto. Porin maistraatin anomusdiarit 1855–1857, Ac:1-3. Johan Henrik Engman (1830–1891) oli Frans Wilhelm Rehnin ikätoveri ja niin ikään syntyisin Ulvilasta. Hän oli Porin merimieshuoneessa kirjoilla 1846–1854 kaikilla matkoillaan vakanssinaan jungmanni. Hänellä oli sukulaisia myös Varsinais-Suomessa Ruskossa, missä hän oli töissä talvella 1850. Engmanin tapauksessa avioliiton solmiminen 22-vuotiaana kesäkuussa 1852 työmiehen tytär Maria Sofia Helinin kanssa sekä ensimmäisen lapsen syntymä joulukuussa 1853 osuivat lähes samaan ajankohtaan merimiesuran lopettamisen ja porvarisoikeuksien hakemisen kanssa 1854. Porin merimieshuoneen matrikkeli (1842–1846) Ac:1. TMA PKM: kastettujen ja vihittyjen luettelot.

⁶³⁸ Frans Wilhelm Rehn kuoli vain kuusi vuotta porvarisoikeuksista nautittuaan loka-kuussa 1867 kurkkukipuihin. Vaimo Katarina Margareta Rehn (1833–1882) synnytti neljän yhteisen lapsen jälkeen vielä yhden aviottoman lapsen 1870. TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: anomusdiarit 1855–1863, Ac: 1-8; TMA PKM: kastettujen ja vihittyjen luettelot, Porin merimieshuoneen matrikkeli (1846–1860) Ac:2, Turun ja Porin läänin henkikirjat 1850, 1860.

jaksi oli mitä ilmeisimmin perua Fredricalta, joka oli jatkanut itsenäisesti noin 16 vuoden ajan ensimmäisen miehensä teurastaja Isaac Löfgrenin tointa tämän 1835 tapahtuneen kuoleman jälkeen. Koska Johan Gustaf jatkoi merille menoa vielä 1851 solmitun avioliiton jälkeen kuolemaansa asti, Fredrica oletettavasti huolehti teurastamon pidosta ainakin osittain yksin, vaikka hänen ammattikuntajärjestyksen mukaan olisikin pitänyt menettää muodolliset porvarisoikeutensa toisen avioliiton solmittuaan.⁶³⁹ Kuvaava ammattistatuksen häilyvyyden kannalta oli, että Johan Gustaf Pahlsson kuoli laivaolosuhteissa Kööpenhaminassa 1865, mutta hänen ruumiinsa tuli laivan mukana kotiin, ja hänet haudattiin teurastajana Porin maaseurakuntaan Hyvelän (*Hjulböle*) kylään. Johan Gustaf siis oli koko aviossa olonsa ajan sekä merimies että teurastaja.⁶⁴⁰

Vaikka maininnat sivuansioista jäävät yksittäistapauksiksi, asetelmassa esitetty työtehtävien skaala antaa käsityksen siitä, minkälaiset ansiot olivat mahdollisia. Samankaltainen työprofiili saattoi olla tuhansilla muilla lyhyempiä ja pidempiä aikoja merimiehen ammattia kokeilleilla. Eri lähteitä, esimerkiksi salakuljetustapauksia käsitteleviä tuomiokirjoja, kauppahuoneiden tileihin miestyöpäivittäin merkittyjä palkkakulutietoja tai kuolinpesästä löytyviä käsityöläiselinkeinoon vihaavia perunkirjamerkintöjä tulkitsemalla voitaisiin päätyä tekemään päätelmiä toisenlaisista sivu- ja siirtymäelinkeinoista. Lybeck huomauttaa, että monet merimiesten sivuelinkeinoista muistuttivat itsenäistä yrittäjyyttä ja niiden harjoittamiseksi merimiehellä tuli olla vaimo niistä vastaamassa.⁶⁴¹ Talonomistus ja vuokralaisten pito, kehruu, pitsinnypläys ja muut ansiokäsityöt olivat selkeästi tällaisia, mutta toisinaan myös muiden maistraatin vuosittain huutokauppaamien tehtävien suorittajan voi olettaa olleen vaimo tai joku muu kuin työn huutanut merimies itse: hevosen luovuttaminen kaupungin kyydin ajoon korvausta vastaan tai oman kiinteistön muuntaminen krouviksi viittaavat vahvasti koko perhekuntaa työllistäneisiin ansioyritelmiin.⁶⁴²

On arveltu, että matrikkeleissa oli paljon miehiä, jotka olivat tosiasiaassa jo aikoja sitten lopettaneet purjehdusuran.⁶⁴³ Porin merimieshuoneen waterschout näytti tehneen matrikkeliin päivitystä epäsäännöllisesti ja kerran siihen ryhtyessään hän poisti useita merielämän taakse jättäneitä samalla kertaa. Rivejä siivottiin kunnolla ensimmäistä kertaa marraskuussa 1856, jolloin ilmeisen moni merimies oli pyrkinyt muihin töihin ja toimiin Krimin sodan ajaksi. Sodan vaikutus kaupungin työmieheksi hakeutumiseen olikin ilmeinen. Vuonna 1855

⁶³⁹ Esim. Hedenborg & Wikander 2003, 71.

⁶⁴⁰ TMA Porin merimieshuoneen arkisto: Matrikkeli Ac:1. Porin kaupunki- ja maaseurakunnan arkisto: Vihittyjen luettelo 1830–1865 (IEb:1); Kuolleiden ja haudattujen luettelo 1830–1855 (I FI:1).

⁶⁴¹ Lybeck 2012, 227–243.

⁶⁴² Kaupungin huutokauppaamia työsuoritteita (Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin pöytä- ja tuomiokirjat) ei ole laskettu taulukkoon mukaan.

⁶⁴³ Kaukiainen 1997, 227, Lybeck 2012, 233.

peräti 27 merimiestä jätti hakemuksen päästä kaupungin työmieheksi tai muihin kaupungin suojeluksen alaisiin työtehtäviin.⁶⁴⁴

Kaiken kaikkiaan aineistot tarjoavat enemmän kysymysmerkkejä eripituisista aukoista merimiehen ”ansioluettelossa” kuin tietoa työtehtävien kirjosta. Merimiesten pestien välillä oli hyvin tavallisesti taukoja, joita ei matrikkelitiedoissa työtilaisuuksien tapaan selitetä millään erityisellä syyllä. Poikkeustilanteet kuten sairastumiset ja vankilaan joutuminen yleensä dokumentoitiin, mutta toisinaan merkintä voi yksinkertaisesti kertoa, että mies jäi kotiin. Agatha Björkqvistin (s. 1820) miehen Johan Fredrik Björkqvistin (1812–1863) merimiesura oli pitkä, vuodesta 1827 vuoteen 1863, jolloin hän kuoli St. Helenan saarella. Napoleonin kohtaloa edelsivät useat kymmenet merimatkat Välimerelle, Englantiin, Lyypekkiin ja Pietariin matruusina ja pursimiehenä. Poikkeuksellisia aikoina pestien välillä näyttäytyivät talvet 1851–1853 ja 1857, jolloin hän pysyi kotona sekä ajanjakso lokakuusta 1853 syyskuuhun 1856, jolloin hän jäi Lontooseen matkalla olleen *Salomon Heinen* matkasta Hampurissa ”tuntemattomasta syystä” ja pysyi poissa kotoa Krimin sodan loppumiseen saakka.⁶⁴⁵ Matrikkelit eivät tarjoa minkäänlaista tietoa siitä, millä Johan Fredrik ja Agatha sekä heidän lapsensa tulivat toimeen mainittuina taukojaksoina.⁶⁴⁶ Heidän kaltaisissaan perheissä vaimon ja lasten osuus perheenelätyksessä oli epäilemättä välttämättömyys.

Maistraatin ja kaupunginviskaalin huomiot suojeluksettomista henkilöistä kaupungissa kohdistuivat monikertaisesti useammin naimattomiin naisiin kuin mönstraukseen menemisestä piittaamattomiin merimiehiin. Laillisen suojelun voimassaolosta löytyy kuitenkin joskus spekulointia. Maria Gustava Gröndahlin puoliso Ananias Lindholm (1830–1873) palasi lähes vuoden kestäneeltä matkalta priki *Hannalta* kesäkuussa 1860. Loppukesän ja syksyn aikana hän ei ottanut mitään pestiä, vaikka sitä olisi mitä ilmeisimmin edellytetty. Joulukuussa todettiin, että Lindholmilla säilyisi merimieshuoneen suojelus vain, mikäli hän tekisi merimatkan seuraavana vuonna. Kuitenkin vasta kahden vuoden päästä Lindholm lähti seuraavalle, noin kaksi vuotta kestäneelle purjehdukselle. Näin hän ehti nähdä neljännen lapsen Helena Eleanoran maailmantulon heinäkuussa 1861. Kotiin palattuaan huhtikuussa 1864 hän piti jälleen taukoa yli kolme vuotta, elokuuhun 1867 asti. Tällöin perhe oli jo kasvanut kahdeksanhenkiseksi. Ananias Lindholmin merimiesura karttui sitä mukaa kun perhettä ja ikää tuli: hän ei enää pitänyt taukoja pestautumisissa, vaan työllistyi yhtäjaksoisesti alusten viedessä hänet Englannin tuttujen satamien lisäksi Välimerelle, Mustallemerelle ja Länsi-Intiaan. Heinä-elokuun vaihteessa 1872 Bristolin kanaaliin saapuneen laiva *Carl Gustafin* skanssissa makasi 42-vuotias kuumetautinen perheen-

⁶⁴⁴ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto. Maistraatin anomusdiarit 1855. Taulukkoon poimittu hakijoista vain ne, jotka olivat hakemushetkellä naimisissa tai avioituivat samana vuonna (21 henkilöä).

⁶⁴⁵ TMA Porin merimieshuoneen arkisto: matrikkeli Ac:1. Johan Fredrik Björkqvist.

⁶⁴⁶ Vuoteen 1859 mennessä heille oli syntynyt seitsemän lasta, joista neljä oli elossa. Lapsista kaksi oli syntynyt miehen Hampurista alkaneen karkuruuden aikana. Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

isä, joka maallisista vaivoistaan päästyään haudattiin lähimmälle satamapaikkakunnalle. Se sattui olemaan Pill'n kylä North Somersetissa.⁶⁴⁷ Rullissa siis saattoi olla miehiä, joiden ura oli päättynyt jo vuosikausia sitten, mutta päättymisen ei kuitenkaan ollut välttämättä lopullinen vaan uralla saattoi olla monta suvanto- ja aktiivivaihetta.

Työtehtävien vuorottelu osoittaa, että käsitys merimiehen työstä läpikukammattina on osittain anakronistinen puhuttaessa 1800-luvun työläisyydestä. Työn fyysistä ja henkistä raskautta voitiin säädellä paitsi sillä, että merityö jätettiin nuoruuden vaiheeksi, myös sillä että tehtiin välillä muita töitä. Havainnot vahvistavat Kaukiaisien esittämää ajatusta siitä, että kansainvälisyydestään huolimatta merten työmarkkinat eivät toimineet erillään aluksen kotipaikkakunnan paikallisista työmarkkinoista.⁶⁴⁸ Palkkataso, työehdot ja jossain määrin työkuulttuuri limittyivät, mutta usein myös samat henkilöt voivat toimia sekä merten että mantereen työmarkkinoilla. Merimiehiä saattoivat hyvästä palkasta huolimatta houkuttaa fyysiselle terveydelle vähemmän kuormittavat ja vaihtelua tarjoavat työt. Jotkut palasivat merimiesammattiin, koska eivät olleet aikomuksistaan huolimatta tulleet otetuksi työmieheksi, keisarilliseen laivastoon Pietariin tai kruunun ajuriksi. Esimerkiksi Porin merimieshuoneesta käsin ensimmäisen kerran 1849 pestautunut Frans Ekman (s. 1828) oli taulukossa esiintyvien suojelustyömieheksi hakeutuneiden ja sellaiseksi otettujen joukossa vuonna 1855, mutta vasta vuosien 1859–1866 välillä hän piti taukoa pestautumisista ja 1865 mainittiin viidennen lapsensa kastetiedoissa ensimmäisen kerran statukseltaan työmieheksi. Hänellä siis oli mahdollisuus suojelustyömieheksi ryhtymisestä ”takataskussaan”, mutta merityö houkutti enemmän. Vuoden tauon jälkeen hän teki jälleen vuosina 1866–1871 matkoja konstaapelina ja matruusina Välimerelle ja Englantiin, kunnes katosi lopullisesti merimieshuoneen ja vaimonsa Maria Metsäntaan [Mistaka] tiedoista karatessaan laiva *Garibaldilta* Hullissa lokakuussa 1871. Pappi ei silti tulkinnut Ekmania merimieheksi, vaikka tämä merillä olikin: toukokuussa 1868 ja elokuussa 1871 syntyneiden Hilma Josefina ja Oscar Walfridin isä oli hänen näkemyksessään työmies.⁶⁴⁹

Miksi merimiehet sitten tekivät muita töitä ja pitivät taukoa pestautumisista silloinkin, kun laivatyötä olisi ollut tarjolla? Eikö purjemerenkulun kulta-kausi pitänyt kukaan työvoiman kysyntää niin korkeana, että kaikille kynnelle kykeneville riitti ansiomahdollisuuksia? Oliko palkkaa pakko täydentää? Meripalkkojen tarkempi tarkastelu on hiljattain osoittanut, että vaikka tavalliset pohjoismaalaiset merimiehet olivatkin etenkin 1800-luvun puolivälin paikkeilla globaalista näkökulmasta meriliikenteen halpatyövoimaa, heidän palkkansa eivät itse asiassa olleet kurjalistogallerian ääripäästä, kun tilannetta verrataan mantereella maksettuihin palkkoihin. Laivalla maksetut palkat löivät laudalta päivätyöläisten ja teollisuustyöläisten tulot kotimaassa; lisäksi jopa ammattitai-

⁶⁴⁷ TMA Porin merimieshuoneen arkisto: Matrikkeli Ac:1.

⁶⁴⁸ Kaukiainen 1991, 119–121.

⁶⁴⁹ Porin merimieshuoneen matrikkelit Ac:1; TMA PKM: kastettujen luettelo, vihittyjen luettelo.

doton suomalainen tai ruotsalainen merimies saattoi ansaita keskimäärin paremmin kuin teollisuustyöläinen Lontoossa ja Amsterdamissa. Huono palkkaus ei siis ainakaan yksin selitä sivutöiden tarvetta.⁶⁵⁰ Vahvana motiivina merimieheksi ryhtymiselle niin naimattomien kuin naimisissa olevienkin miesten kohdalla oli yksinkertaisesti ansioiden perään lähteminen, mistä kertoo esimerkiksi se, että merille hakeuduttiin toisinaan ensimmäistä kertaa vasta avioitumisen ja jälkikasvun syntymän jälkeen, kun muita töitä oli jo kokeiltu tai niitä ei ollut. Näin 40. syntymäpäiväänsä viettänyt perheenisäkin saattoi olla jungmanni. Merimiesten tukeutuminen välillä muihin työtehtäviin saattoi merkitä sitä, että laivanvarustuksen dominanssista huolimatta työntekijät eivät olleet täysin riippuvaisia yhdestä elinkeinosta. Toisaalta ajanjakson aikana sattuneet voimakkaat talouden vaihtelut, joista merkittävimpänä juuri Krimin sodan (1853–1856) aiheuttama ulkomaankaupan tyrehtyminen, ajoivat merenkulkijat perheineen muiden ansioiden perään.

Kriisit ja talouden poikkeusajat eivät kuitenkaan yksin selitä, miksi 1800-luvun merimies-palkkatyöläisen työura saattoi olla täynnä pätkittäisiä ja moninaisia ansaintakeinoja. Yksi keino lähestyä sivutöiden tekemisen motiiveja on meritöiden ymmärtäminen osaksi 1800-luvun työläisen työkirjoa. Työtehtävien vaihtelu oli latteasti ilmaistuna yleinen tapa, maaseudun palkolliset olivat tottuneet vaihtamaan palveluspaikkaa vuoden välein, mahdollisesti jopa useammin ja eikä muukaan väki sitoutunut saman työnantajan alaisuuteen eliniäkseen aikana ennen eläkkeen, eläkeiän, ikälisien ja työttömyyskassojen kaltaisia pitkistä urasta palkitsevia turvaverkkoja. Suojeluksen alainen väki käyttäytyi yleisesti ottaenkin luultavasti samoin kuin monista eri tulonlähteistä ja paikasta elannon koonnut merimiesväestö, mutta vain heidän kohdallaan työväestön paikalleen sitovan säätelyn joustamisesta on olemassa joitakin tulkinnanvaraisia lähteitä. Vastaava kysymys on noussut esiin esimerkiksi tarkasteltaessa maaseudun irtainta väestöä, jonka rahanhankintatapojen moninaisuutta Arvo Soininen korostaa. On kuitenkin erittäin hankala selvittää, miten väestö loppujen lopuksi tuli toimeen. Irtain väestö kasvoi ajanjaksolla 1825–1870 huomattavasti 223,6 %, mutta vuoteen 1875 tultaessa ainoastaan 17,1 % irtaimesta väestöstä oli maataloudessa ammatissa toimineita miehiä (muuta kuin renkejä).⁶⁵¹ Kun tiedoista puuttuvien naistenkin osuus huomioidaan, jäljelle jää valtava määrä väestöä, jonka toimeentulokeinoista suurinta osaa ei todennäköisesti ole hahmotettavissa mistään asiakirjalähteistä.⁶⁵² Soininen katsoo, että irtaimen maataloustyöväen työmahdollisuudet olivat 1700-luvulla ennen väestönlisäystä ja isojaon toteuttamista ratkaisevasti paremmat kuin 1800-luvulla, minkä lisäksi halpa tuontivilja, vähemmän työvoimaa vaatineen karjatalouden läpimurto ja

⁶⁵⁰ Ojala, Frigren & Eloranta 2014, 434–461.

⁶⁵¹ Soininen 1974, 34, 40–41, 365. Samaan aikaan maatalojen työväen (rengit) määrä kasvoi 37,1 %. Heidän osuutensa maatalouden ammatissa toimivista miehistä oli 1875 50,2 %.

⁶⁵² Tilastojen tulkinnasta erityisesti näkymättömän naistyövoiman osalta ks. Vattula 1989, 13–38.

metsätalouden merkityksen pysyminen pienenä vuosisadan loppupuolelle asti heikensivät mahdollisuuksia entisestään.⁶⁵³

Halvan viljan maahantuomiseksi työpanoksensa antaneet merimiehet liittivät osittain kasvaneen irtaimen väestön kanssa, joten kuljetusalan työttöisyydet ovat tavallaan yksi vastaus Soinisen kysymykseen. Toisaalta vastaus tilattoman väestön työntekoon löytyy selkeämmin sekalaisista työtehtävistä kuin selkeistä ammateista, kuten tässä luvussa on argumentoitu. Oleilihan kaupungeissakin viranomaisten valvonnasta huolimatta paljon maalaisia tilapäisiä töitä toimittamassa.⁶⁵⁴ Myöskään teollisuustyöläisille ei välttämättä tarjoutunut ympärivuotista työpaikkaa, 1880-luvulla vain 37 % teollisuudessa työskennelleistä miehistä ilmoitti työskentelevänsä koko vuoden tehtaassa ja hankkivansa muutoin muita ansioita.⁶⁵⁵ Työelämä oli siis ylipäätään kaikilla aloilla ajankäytöltään puuskittaista, rikkonaista ja koostui monista palasista. Suojeluksen alaiseen väestöön kuulumisen oli työvoimana käytettävissä olemista, mutta saatua suojelusta voivat niin työnantaja kuin työntekijä tietyissä rajoissa käyttää hyväksi. Tämä ei tarkoita, että työelämä olisi tarkasta säätelystä huolimatta aktualisoitunut täysin villoilla työmarkkinoilla. Lisäksi ansioiden pirstaleisuus ja kirjavuus aiheutti epävarmuutta tai sosiaalista ja taloudellista ahdinkoa kotitalouksille. Niin maaseudulla kuin kaupungeissa vuodenvaihtelu sisälsi monille, etenkin miehille myös ali- tai vajaatyöllisyyttä, työttömyyttä, työn satunnaisuudesta johtuvaa luppoaikaa ja työn eli leivän etsintää, joista viimeksi mainittu ajateltiin myös kansanperinteessä olevan ihmisen itsensä velvollisuus: nählästä saattoi syyttää vain omaa toimeettomuutta.⁶⁵⁶

Mutta nälänhätöjään ei yksin oma ahkeruus auttanut, ei liioin sekään, että palkat olivat kohtuullisia, jos niitä nautittiin satunnaisesti. Satunnaisen tulojen varassa eläminen ei liittynyt ainoastaan hyvin matalan teollistumistasteen ja eriytymättömän työllisyyden Suomeen, vaan se teki aaltoliikettä myös jopa Euroopan teollistuneimpien kaupunkien työläisten toimeentulosta. Lontoon köyhien olosuhteita 1850-luvulla observoinut Charles Booth teki huomion, että työläisperheiden köyhyys ei johtunut niinkään alhaisesta palkkatasosta, vaan töiden satunnaisuudesta ja alisteisuudesta kausivaihtelulle tai tuotannon kannattavuudelle.⁶⁵⁷ Sakari Heikkinen esittää osuvasti, että teollistumista edeltäneen ajan työläisen kategorisointi minkään ammatin mukaan on ongelmallista juuri siksi, että miesten ja naisten ansiot koostuivat monenlaisesta aktiivisuudesta ja tulonlähteistä. Ajan työläisten työllisyydestä tulisikin hänen mukaansa puhua monityöllisyytenä.⁶⁵⁸ Monityöllisyys ja joustavuus saattoivat realisoitua paikallisesti ja yksilöllisissä työntekijä-työnantajasuhteissa. Palkkasihan laivan-

⁶⁵³ Soininen 1974, 372, 382–396.

⁶⁵⁴ Esim. Pitkänen 1981, 289.

⁶⁵⁵ Hjerpe & Schybergson 1977, 30.

⁶⁵⁶ Stark 2013, 41.

⁶⁵⁷ Ross 1993, 44.

⁶⁵⁸ Heikkinen 1997A, 40–41, 63, 71–74. Myös Haapala 1995, 232–234. Mustavalkoista jakoa miesten virallisiin työmarkkinoihin ja naisten epävirallisiin toimeentulokeinoihin muun muassa tämän argumentin perusteella kritisoivat Humhries & Sarasúa 2012, 45–46.

varustajakin renkejään merimiehiksi, kuten Jari Lybeckin huomiot Raumalta osoittavat.⁶⁵⁹ Merimiesväestön monityöllisyys voi siis olla keino lähestyä koko esiteollisen työväestön tapaa olla työmarkkinoilla.

5.1.2 Meripalkat osana perhetaloutta

Merimiesten palkkatason kohtuullisuus ja meritöiden runsas tarjonta saattavat osittain selittää, miksi merimiesten perheellisyys oli tavallista. Niin kotimaisessa kuin ulkomaisessakin tutkimuksessa tiedetään yhä vain vähän siitä, miten hyvin merimiehet pystyivät tukemaan perhettään ansioillaan.⁶⁶⁰ Olen eri yhteisissä kuvailut ja sivunnut suomalaisten satamakaupunkien vetosetelikäytäntöä. Vetosetelikäytännön kautta kotiin tuleva palkka oli parhaimmillaankin vain puolet tai kolmasosa miehen ansioista, minkä lisäksi perheen menoja vähensi miehen asuminen ja syöminen laivavahvuudessa.⁶⁶¹ Tämä käytäntö ei välttämättä tehnyt merimiesten vaimoista muita työläisnaisia äveriäämpiä, joskin heillä oli muita vaimoja institutionaalisempi pääsy perheen hyväksi käytettävissä olevaan rahaan. Palkka saattoi kuitenkin tulla perheen hyväksi vasta matkan jälkeen, ellei mies ollut antanut vaimolleen vetoseteliä. Saattoi lisäksi käydä niin, että vetosetelille oli käyttäjiä, esimerkiksi velkojia, jotka olivat jonossa vaimoa ennen.⁶⁶² 1600-luvun lopun ja 1700-luvun alun brittiläisen laivaston merimiehillä oli käytössään vastaava valtakirjakäytäntö (tunnettiin nimillä "Sailor's ticket" tai "chose in action"), jolla miehet antoivat vaimolleen tai jollekulle muulle edustajalleen kirjallisen luvan nostaa hänen palkkansa, joka maksettiin kokonaisuudessaan vasta jos ja kun laiva palasi kotiin. Historioitsija Margaret Hunt on kuvannut, miten valtakirjoja oli paljon liikenteessä muun valuutan ohella; niillä voitiin kuitata velat tai vuokratästit, tehdä voittoa myymällä tai panttaamalla. Valtakirjan säilyttäminen sukan varressa ei ollut kannattavaa, sillä laivan saapuminen ja itse palkan saaminen oli epävarmaa ja siksi se kannatti antaa vaihdon välineenä eteenpäin eikä säilyttää miehen paluuta odotellen.⁶⁶³ Suzanne J. Starkin mukaan laivaston merimiesten perheiden mahdollisuudet nostaa osia palkasta maissa vakiintuivat vasta 1850-luvulla. Tätä ennen oli yksilöiden oman aloitteellisuuden ja upseereilta saadun avun varassa, miten he pystyivät lähettämään satunnaista rahaa kotiin.⁶⁶⁴

⁶⁵⁹ Lybeck 2012, 100.

⁶⁶⁰ Kirby & Hinkkanen 2000, 203.

⁶⁶¹ Merimiesten vaimojen mahdollisuudesta saada osa palkasta vetosetelein ks. Hinkkanen 1992, 68; Kaukiainen 1991,316; Vainio-Korhonen 1998, 30; Syrjäso 2000, 58.

⁶⁶² Porin merimieshuoneen matrikkeli Ac:3 (1860–1893) välistä löytyy liitteenä ainakin yksi vetoseteli, jossa kauppias Fredrik Wilhelm Rosenlewille annetaan valtuus nostaa hänelle veloissa olleen merimiehen joka kolmannen kuun palkka miehen työnantaja parkkilaiva Delphinin varustaja Fredrik Wilhelm Petrelliltä.

⁶⁶³ Hunt 2013. Ks. myös Vickers & Walsh 2005, 147. 1700–1800-lukujen Salemin merenkulun kontekstissa vastaavaa käytäntöä ei tunnettu, mutta miehet saattoivat valtuuttaa naiset käyttämään maissa tiettyjä rahasummia esimerkiksi laivanvarustajalta saatua velkaa vastaan.

⁶⁶⁴ Stark 1996, 22–24.

Englannin sotalaivastoon nähden Suomen 1800-luvun kauppamerenkulun perheet huomioiva palkanmaksukäytäntö oli vakiintunut ja pääsääntöisesti toimiva. Kuten olen jo merimiesten karkaamista käsittelevässä osiossa tuonut ilmi, käytännön toimivuus ”normaalitilanteissa” on pääteltävissä käänteisesti sillä, että maininnat vetosetelikäytännöstä ovat yksittäisiä ja ne koskevat tilanteita, kun palkka on syystä tai toisesta jäänyt saamatta. Usein näissäkin yhteyksissä aineistossa puhutaan yksinkertaisesti vaimojen palkkasaatavista eikä suoranaisesti vetosetelistä.⁶⁶⁵ Vetosetelejä ei ole säilynyt, koska ne olivat kertakäyttötavaraa, jotka todennäköisesti hävitettiin käytettynä, kun rahat oli nostettu. Ne siis jäivät vaimojen ja laivanvarustajan välisen vuorovaikutuksen välineiksi eivätkä vapautuneet rinnakkaisvaluutaksi kaupunkilaisten keskuuteen kuten Englannissa. Vaikuttaa siltä, että vetosetelikäytäntö toimi jossain muodossa vähintään 1830-luvulta alkaen, luultavasti jo aiemmin. Merimiesten vaimoilla oli pääsy miestensä tilipussille ainakin Hackman & Co:n alaisuudessa 1830-luvun Viipurissa. Toukokuussa 1837 merimiesten vaimojen Susanna Asplundin ja Ulrika Blombergin mainittiin vastaanottaneen 30 ja 40 hopearuupian palkkasaatavat laivanvarustajalta ja että tieto näistä saatavista oli lähetetty tiedoksi miehille kapteenille menevän kirjeen mukana. Laivanvarustajan ja kapteenin välisessä kirjeenvaihdossa siis välitettiin terveisiä vaimoilta miehille ja toisinpäin. Blombergin mies sai kirjeitse tiedon paitsi palkkarahan perille tulemisesta myös tyttölapsen syntymästä. Molempien miehet purjehtivat kapteeni Backlundin alaisuudessa ja kirjeen kopioimisen aikaan alus oli tietävästi jo onnellisesti kotimatalla Ranskasta Séte’stä (Cette) Viipuriin.⁶⁶⁶

Siinä missä viipurilaisnaisten vastaanottama palkka vaikutti rutiininomaiselta, Porissa merimiesten puoliset joutuivat joissain tilanteissa pitämään puoliiaan palkkarahojen saamiseksi. Tällainen tilanne syntyi erityisesti laivojen haaksirikkojen ja miehistön hukkumisten jälkeisessä sekasortoisuudessa. Merimiehen vaimo Mathilda Grönlund kääntyi Porin maistraatin puoleen valittaen kauppiaa Carl Martinista, joka oli evännyt häneltä useita saamatta jääneitä kuukausisummaa miehen vielä ollessa elossa. Tässä tapauksessa ilmeisesti koko hengissä selvinnyt miehistö oli jäänyt ilman palkkaa, koska samassa yhteydessä Martinista valittivat myös muut pestattuna olleet ja hengissä selvinneet matruusi Henrik Grönroos edusmiehenään.⁶⁶⁷ Vetosetelikäytännön ei voi kaikissa tilanteissa olettaa toimineen raha-automaattina, vaan palkkarahojen saaminen kotiin edellytti vaimolta omaa aktiivisuutta ja tietoisuutta valtakirjan oikeutuksesta ja valittamismahdollisuuksista. Penätessään puuttuvia palkkasummaa kuolemaa tai karkaamista edeltäneeltä ajalta vaimon tuli onkia haltuunsa tieto

⁶⁶⁵ Esim. SatM: Kaupankäyntiä käsittelevä arkisto: Kauppiaat: Petrell, F.W. E:1. Säilyneissä merimiesten kuluerittelyissä menoista ja saatavista laivalla ei välttämättä esiinny erikseen merkintää kotiin menneestä palkanosasta. Kattavasti palkkakuitteja on säilynyt esimerkiksi porilaisen Gustaf Rostedtin jäämistöstä. SatM: Yksityishenkilöiden arkistot: merimies Gustaf Rostedtin asiakirjat 1835–1861.

⁶⁶⁶ ELKA Hackman & Co. Lähetettyjen kirjeiden kopioita (B 67), 15.5.1837. Kiitän FT Ulla Ijästä tämän lähdelöydön mainitsemisesta tekijälle.

⁶⁶⁷ Porin maistraatin anomusdiaarit (Ac:4), 7.7.1854.

kuolin- tai karkaamisajankohdasta – tämän tiedon suhteen hänen tuli usein luottaa palkanmaksajan eli laivanvarustajan tietoon. Aina palkka ei juossut vaimolle ajantasaisesti. Kun merimies Adolf Sjöman elokuussa 1860 saapui merimatkalta kotiin, hän sai kuulla vaimonsa kuolleen kuluneena keväänä. Perunkirjoitusta teettäessä kävi ilmi, että pesässä oli jopa 19 hopearuplaa 50 kopeekkaa käteistä saatavaa laivanvarustajalta. Käteisen rahan merkitystä tässä väestöryhmässä ilmentää, että toistaiseksi varustajalla olevat palkkarahat muodostivat kuolinpesän bruttoarvosta (28 ruplaa 50 kopeekkaa) noin kaksi kolmasosan.⁶⁶⁸

Merimiehet tekivät vaimojensa hyväksi jonkin verran sekä kirjallisia että suullisia testamentteja, mikä osoittaa realistista suhtautumista merityön riskeihin.⁶⁶⁹ Vaimon turvana saattoi vetosetelin tai testamentin ohella olla esimerkiksi miehen antama valtakirja, joka oikeutti tiukan paikan tullen kauppa- tai velkasopimuksiin. Toisaalta vaimo saattoi paradoksaalisesti hyötyä siitä, että mies ei ollut lähtiessään antanut vaimolle lupaa kajota kotitalouden omaisuuden myyntiin tai velanottoon. Laurence Fontainen mukaan yksinjääneet naiset kuten merimiesten, sotilaiden ja kulkukauppiaiden vaimot saattoivat toimittaa asioita miehensä antamalla valtakirjalla, mutta toisaalta he saattoivat käyttää hyväkseen tilanteita, joissa velka oli otettu miehen nimissä. Miehen poissaoloon vetoamalla velkojien oli lähes mahdoton periä saataviaan puolisojen yhteisestä pesästä. Luoton manipulointi oli Fontainen mukaan yksi vaimojen selviytymisstrategioista.⁶⁷⁰ 1800-luvun Porissa merimiehen vaimot näyttävät vedonneen miehen poissaoloon kaupungin hallinnon suuntaan esimerkiksi palotarkastuksien edellyttämien talojen kunnostustöiden tai tonttien mittaamiseen liittyvien toimenpiteiden suhteen, mutta velanmaksujen lykkäämisistä ei löydy tapauksia.

Oletus siitä, että alempaa väestösosaa edustavan miehen olisi palkallaan pitänyt taata perheen koko ylöspito, on osittain epäajanmukainen vielä 1800-luvun puolivälistä puhuttaessa. Naisten tarve työskennellä olisi helppo kuitata yksinomaan sen merkiksi, että miehen palkkapussi oli liian laiha tai se ei edes päätynyt yhteiseen käyttöön, vaan oli kulunut loppuun satamien riemuissa ja pitkästyttävien matkojen kortinpeluussa. Enemminkin tulisi kysyä, miksi yhteiskunnassa, jossa kaikki ruotuvaivaisia ja lapsia myöten pyrittiin masinoimaan osaksi mahdollisimman suurta ja hyödyllistä työvoimaa myös naineet naiset eivät olisi tehneet työtä kodin toimeentulon eteen paitsi kodissa, tarvittaessa myös sen ulkopuolella. Vaimolle annettu yhteiskunnallinen tehtävä keskittyä kodin luomiseen ja lasten hyväksi kansalaisiksi kasvattamiseen sillä aikaa, kun mies hankki perheelle leivän, odotti vielä läpimurtoaan eikä aktualisoitunut käytännössä, jos kohta perheen mahdollisuus elää pelkästään miehen palkalla vielä 1800-luvun lopullakin oli enemmän ihanne kuin käytäntö.⁶⁷¹

⁶⁶⁸ 1.8.1860. Porin maistraatti ja raastuvanoikeus, Bouppteckningar 1860–1861; Merimiesten vaimojen henkilötietokanta. Kyseessä saattoivat tosin olla helmikuun 1860-elokuun 1860 väliset Sjömanin palkasta vaimoa varten pidätetyt osuudet, jotka olivat siis kuoleman takia jääneet nostamatta.

⁶⁶⁹ Ks. luku 6.3.

⁶⁷⁰ Fontaine 2014, 144–145.

⁶⁷¹ Markkola 1990, 350, 365–371. Wikander 1999, 43.

1800-luvun alkupuoli ja puoliväli näyttäytyvät tässä suhteessa mielenkiintoiselta naisasiakysymyksen ja perheideologian ”eteisvaiheelta”, jolloin yhteiskunnallinen keskustelu naineiden naisten työssäkäynnistä ja naisen paikasta kotona ei ollut vielä saavuttanut yhteiskunnan alempia sosiaaliryhmiä eikä työn ja kotityön erottelu näyttäydy kovinkaan mielekkäältä.⁶⁷² Mielenkiintoisen viitekehysten sille antaa asumisen ja elämisen puolittainen maalaismaisuus ja omavaraisuus, jossa 1800-luvun suomalaiskaupungeissa elettiin.⁶⁷³ Palkkatyöläistyvissä kaupunkiyhteisöissä jouduttiin vasta vähitellen 1800-luvun suurten perheideologisten kysymysten äärelle.⁶⁷⁴ Ulla Wikander muistuttaa, että juuri 1800-luku oli ajanjakso, jolloin naisten kotona tekemän työn mieltämistä työksi (arbete) vasta alettiin kyseenalaistaa erona kodin ulkopuoliseen työhön ja nimitetään niitä esimerkiksi kotitehtäviksi (uppgifter). Vaimon ideologian tasolla muotoiltu taloudellinen riippuvuus miehestä kavensi naisen toimintatilaa, mutta samaan aikaan naisten työskentelymahdollisuudet kaupungeissa ylipäätään alkoivat kasvaa.⁶⁷⁵ Samoin 1868 säädetty asetus pesäerosta antoi vaimolle mahdollisuuden irtaantua miehen vallasta hallita yhteistä ja vaimon yksityistä omaisuutta – ja siten myös itse ansaitsemiaan tuloja, mikä vahvistettiin myöhemmin 1889 laissa aviopuolisoiden omaisuus- ja velkasuhteista.⁶⁷⁶ Merimiesperheissä miehen valtaa päättää naisen työssäkäynnistä ja omaisuuden hallinnasta ei voitu soveltaa kovinkaan tiukasti edes ennen näitä lainsäädäntöuudistuksia ja naisten lisääntyneitä työskentelymahdollisuuksia. Paikallisella tasolla perheenelettäjäideologiaa punnittiin käytännönläheisesti ja usein toimeentulo-ongelmia ratkaistaessa, kun alettiin hakea perusteluita sille, miksi miehen palkan tulisi riittää ja kohdistua nimenomaan vaimolle ja lapsille. Merenkulun parissa sovelletut käytännöt vaikuttavat antaneen suuntaa muillekin aloille satakkaupungissa. Ne heijastelivat myös laajempaa yhteiskunnallista muutosta. Vuoden 1879 uudessa vaivashoitoasetuksessa miehen velvollisuus elättää vaimoaan todettiin jo yksiselitteisesti.⁶⁷⁷

⁶⁷² Esim. Boydston 1990, passim.

⁶⁷³ Ks. Nummela 1990, 226–234.

⁶⁷⁴ Avioliittoa, perhettä ja miehen ja naisen suhdetta ja sitä kautta myös työtä ja työnjakoa koskeva suuri yhteiskunnallinen debatti tosin oli samaan aikaan käynnissä pappi ja kirjailija Carl Jonas Love Almqvistin 1839 ilmestyneen rakkauteen perustuvaa vapaata parisuhdetta ja naisten taloudellista itsenäisyyttä ajaneen *Det går an. En tafla ur lifvet* -pienoisromaanin myötä. Köydenveto siitä, olivatko perhe ja avioliitto yhteiskunnan ydin ja perusyksikkö vai ihmisten yksityisasiasia tapahtui kuitenkin vielä säätyläisten ja porvariston pöytäkeskusteluissa ja kirjoituksissa, kun taas rahvaan taloudelliseen todellisuuteen ja sukupuolten väliseen taloudelliseen itsenäisyyteen tai epäitsenäisyyteen sovellusala ei analogisesti välttämättä ollut. Yhteiskunnassa oli samaan aikaan useita rinnakkaisia tapahtumatasoja. Ks. Häggman 1994, 11–12, 162–163; myös Räisänen 1995, 33–39.

⁶⁷⁵ Wikander 1999, 15–16, 40–41.

⁶⁷⁶ Pylkkänen 1991, 94.

⁶⁷⁷ Esim. Melby, Pylkkänen, Rosenbeck & Carlsson Wetterberg 2006, 48.

5.1.3 Paikallisten palkanmaksukäytäntöjen perhepoliittisuus

1800-luvun puolivälin jälkeen Porissa alettiin ohjata työläisten palkanmaksukäytäntöjä kotitalouksia suosiviksi, mutta säännöstö ei tullut merenkulun toimijoiden taholta, vaan 1852 vuoden jälkeen asetetulta vaivaishoitohallitukselta. Kaupungin köyhäinhoidon sääntöihin kirjattiin, että vaimon osuus puolesta miehen ansaitsemasta palkasta oli jaettava kaikenlaisessa palkkatyössä, ei siis ainoastaan merityössä, missä vetosetelikäytäntö oli jo pitkään noudattanut tätä periaatetta.⁶⁷⁸ Sääntö alleviivasi vaimon roolia kotitalouden kassan haltijana, sen päivittäistarpeiden tyydyttäjänä ja kuluttajana. Siihen viitattiin tapauksissa, joissa palkanmaksuun liittyviä ongelmia ilmeni. Huhtikuussa 1856 kävi ilmi, että Anianpellon veneveistämöillä työskennelleiden merimiesten vaimoille ei ollut maksettu sääntöjen mukaista puolikasta miesten palkasta (dagspenning). Merimiesten vaimot Brita Haag, Carolina Haag, Ulrica Collin, Gustava Söderlund, Eva Caisa Corell, Gustava Granholm, Stina Wahlroos ja Lovisa Munter valittivat asiasta vaivaishoitohallitukselle vedoten perheiden (familjer) puutteensalaisuuteen. Luultavasti juuri he merenkulkijoiden puolisona olivat tottuneet normaalisti soljuviin palkanmaksukäytäntöihin laivapalkkojen yhteydessä. Laivanrakennusurakoilla työskenteli myös muita kuin maihin jääneitä merimiehiä, mutta heidän vaimojaan valittaneiden joukossa ei ollut. Kauppiaat Carlström, Borg ja Lagerström määrättiin välittömästi maksamaan vaimoille 9 päivän palkkaraha ja myöhemmin puolet kunkin päivän tienestistä. Varustajaosapuoli ei päässyt asiasta kuitenkaan tuumasta toimeen, ja niinpä Vaivaishoitohallitus maksoi työmiesten tekemän listauksen mukaisesti vaimoille ja lapsille kullekin 2-3 ruplan avustuksen laskuttaakseen myöhemmin aluksen rakennuttajia. 17 työntekijästä kahdeksan oli perheellisiä merimiehiä.⁶⁷⁹

Yksityisten henkilöiden tapauksissa sääntöä sovellettiin ainakin 1860-luvulla. Merimiehen vaimo Wegelius sai kuulla johtokunnan luokse tultuaan toukokuussa 1864, että sääntöjen mukaan jokaisen työnantajan oli määrä ohjata puolet miehen palkasta vaimolle ja lapsille. Tässä tilanteessa hänelle kuitenkin myönnettiin kahden markan avustus.⁶⁸⁰ Vastuu sälytettiin siis patriarkaliselle työnantajalle, tässä tapauksessa Wegeliuksen palkanneelle laivanvarustajalle tai hänet rekrytoineelle merimieshuoneelle. Käytännössä olennaista näytti olevan, että niin työläismiesten kuin heidän vaimojensa olisi tullut itse olla tietoisia periaatteesta. Käytännön toimivuus siis vaati myös puolisoitten yhteistyötä ja omaa aktiivisuutta.

Toinen tapaus vuodelta 1864 osoittaa, että ainakin merimiesten oletettiin tietävän säännöstä. Merimies Karlstedtin vaimolle myönnettiin 8 markan kuukausittainen avustus maaliskuussa 1864, sillä kävi ilmi, ettei hänelle ollut varattu minkäänlaista osaa palkasta saati etukäteismaksua laivan lähtiessä. Hänen

⁶⁷⁸ Itse säännön kirjaamisvuosi ei toistaiseksi ole tiedossa, vaan siihen viitataan erinäisissä tapauksissa. Todennäköisesti se liittyi Vaivaishoitohallituksen järjestäytymiseen 1852 asetuksen jälkeen.

⁶⁷⁹ PSYA Vaivaishoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1), 1.4.1856; 15.4.1856.

⁶⁸⁰ PSYA: Vaivaishoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1), 3.5.1864.

tukensa vedettiin takaisin, kun mies palasi matkalta toukokuussa. Syynä oli molempien puolisoiden työkykyisyys ja vaimolle kuulunut puolen palkan periaate. Karlstedtien kohdalla tilanne muuttui dramaattisesti syksyllä, kun miehen epäonnistui saada pestiä laivaan ja vaimo sairastui. Vaimo asetettiin elätiksi hyvämaineisen seurakuntalaisen huostaan pienintä mahdollista korvausta vastaan. Elätinottaja sattui olemaan toinen merimiehen vaimo, joka olikin hoitanut häntä jo kolmen kuukauden ajan ilman eri ilmoitusta. Merimies Karlstedt saattoi siis olla ollut työssä kesän ajan ja varaton vaimo oli tällä kertaa turvautunut epävirallisiin keinoihin, tuttaviansa. Köyhäinhoitojohtokunta maksoi hoitajalle 15 markkaa ja antoi 52 markkaa 29 penniä lääkekuluihin. Merimieshuoneen vastuuta niin palkanmaksun ohjaamisessa kuin entiseksi merimieheksi joutuneen miehen avustamisessa ei tässä tapauksessa nostettu esille, vaan velvollisuus hoitokorvauksen takaisin maksuun köyhäinhoitokassaan asetettiin miehelle. Sen sijaan, että olisi asettunut neuvottelijaksi työnantajan ja työntekijän välille, johtokunta asetti vaimon elätiksi, jonka hoitokustannuksista vastasi mies. Näin köyhäinhoito toimi ikään kuin hoidon viimekätisenä organisoijana ja maksujen välikätenä.⁶⁸¹ Vastaavat tapaukset osoittavat, että 1800-luvun länsisuomalaisen merenkulkukaupungin köyhäinhoidon tuli olla monisyisempää sosiaalista työtä kuin köyhäinavun jakoa ja elättien huutokauppaamista kerran pari vuodessa. Toiminnan laajeneminen oli seurausta seurakuntalaisten kasva-neista ja monimutkaistuneista tilanteista, joihin monien yksityiset perheverkos-tot olivat riittämättömiä auttamaan. Kääntyessään viranomaisten puoleen toi-meentulo-ongelmien uhkaamat ihmiset ilmensivät aktiivista toimijuutta, joka pohjasi enemmän ja vähemmän tietoisiin strategioihin.

Aikalaistermi elatuskeino – erotuksena suuremman kokoluokan yrittäjyyteen viittaavasta ja mahdollisesti useamman henkilön työllistävästä elinkeinosta – kuvaa osuvasti sitä, että työ oli pääomaa, jota jokaisella terveellä aikuisella oletettiin olevan: kyky käyttää jotakin keinoa saada riittävästi ruokaa ja suojaa.⁶⁸² Köyhien ihmisten työnteon yhteydessä puhuttiin usein nimenomaan omien käsien käytöstä itse itsensä elättämiseen.⁶⁸³ Ilmaus ei merkinnyt pelkätään sitä, että köyhän tekemä työ oli käsityötä, vaan ylipäätään (terveen) ruumiin käyttämistä oman ja lähimmäisten vatsan täyttämiseksi, asuttamiseksi ja vaatettamiseksi. Mitä elatuskeino saattoi olla, riippui luonnollisesti jossain määrin kyvyistä ja sukupuolesta, mutta äärimmäisestä köyhyydestä kertovat tapaukset osoittavat, että niitä edellytettiin sekä miehiltä että naisilta, naineilta ja naimattomilta.

5.1.4 Vaimot kotitalouden ohjaksissa

Esiteollisen ajan työläisten arkitodellisuuden voi ajatella olleen jossain määrin irrallaan sukupuolirooleja koskevista keskusteluista sekä käytännössä jousta-

⁶⁸¹ PSYA: Vaivashoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1), 1.3.1864, 3.5.1864, 6.9.1864, 1.11.1864.

⁶⁸² Rosenberg 1863, 6.

⁶⁸³ Qvist 1960, 16, 25; Vainio-Korhonen 1998, 37.

neen perinteisiksi katsottujen normien kuten Vähä-katekismuksen Huoneentaulun tai jopa lainsäädännön suhteen. Esimerkiksi 1888 asti voimassa ollut lainkirkjain miehen oikeudesta hallita vaimonsa palkkaravoja tai että naisen työssäkäynnin riippuminen aviomiehen suostumuksesta eivät ole näkyviä kiistakysymyksiä merimiesperheitä käsittelevässä aineistossa.⁶⁸⁴

Naisen yksinolosta johtuvan itsenäisyyden ja miehelle asetetun kotitalouden pään roolin yhteentörmäys aiheutti siitä huolimatta joitakin konflikteja, joskin tällaisia kirkollisen tai maallisen esivallan käsittelyyn tuotuja ongelmia ilmeni hyvin vähän siihen nähden, miten iso osa merimieskotitalouksien elämää naisten omavaltainen perhetalouden ohjastaminen oli. Joissain tapauksissa kotiin merimatkalta palannut mies saattoi olla tyytymätön vaimonsa omatoimisiin ansioihin ja ilmaista halunsa soveltaa päätösvaltaansa vaimonsa toimintaan. Edusmiehen valtuuksiin vetoamisen taustalla saattoi olla ylipäätään epäluottamuksellinen avioliitto. Porin kirkkoraati käsitteli yhtä tapausta, jossa aviomies syytti vaimoaan tuhlariksi ja varkaaksi. Todistajalausunnon mukaan vaimo oli myynyt makasiinista ruokaa miehen poissa ollessa.⁶⁸⁵ Miehen syytökset vaimoan kohtaan saattoivat liittyä aikalaisten tunnistamaan ja sanomalehdistöissäkin laajasti keskusteltuun ilmiöön, jota kutsuttiin *kotivarkaudeksi*. Kotivarkaudella tarkoitettiin erityisesti maatalon naisten, emäntien, tyttären ja piikojen alttiutta myydä tai vaihtaa tilan tuotteita – joiden valmistuksesta he usein itse vastasivatkin – salaa saadakseen omaa käyttörahaa tai kulutushyödykkeitä tilanteessa, jossa naiset oli lähes kokonaan suljettu ulos virallisilta osto- ja myyntimarkkinoilta.⁶⁸⁶ Kyse oli siis eräänlaisesta alkutuotannossa harrastetusta ”firaabelityöstä”. Kyseisessä tapauksessa miestä raivostutti lisäksi, että hän mielestään toi kotiin riittävästi elantoa, jolloin vaimon toiminta kyseenalaisti hänen miehisen perheenelatuskykynsä. Vaimo taas ei mielestään ollut saanut puolisoltaan riittävästi rahaa pitääkseen yllä taloutta. Mies suorastaan pimitti rahoja niin, että hän väitti näkevänsä nälkää. Vielä saman vuoden aikana tilanne kärjistyi asumuseroon, jossa hankaluuksia tuotti miehen elatusrahojen maksamatta jättäminen vaimolle ja lapsille.⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ Samaa työläisperheiden arkitodellisuudesta arvelee Markkola 1990, 361. Oikeusistuinten joustavuudesta naineiden naisten oikeuksien suhteen Ericksson 2005, 14. Omaisuusyhteys ja aviomiehen edusmiehisuus kumottiin vasta 1929 avioliittolaissa. Lainsäädännön kehityksestä Pyökkänen 1991, 94–95.

⁶⁸⁵ Mies kertoi myös kuulleensa noidilta (*trollkarlar*), että vaimo oli varastanut häneltä käteistä rahaa 15 ruplaa. Tilanteet puolisojen välillä äityivät naista puolustaneina todistajina esiintyneiden vuokralaisten mukaan aika-ajoin niin kriittisiksi, että tämä nukkui vuokralaisten huoneissa tai pakeni heidän kanssaan pois koko talosta. Miehen väitettiin sanoneen, että hän jakaa vuoteen mieluummin lehmän kuin vaimonsa kanssa, minkä mies myönsikin. Puolison ajaminen pois yhteisestä aviovuoteesta tulkittiin yleensä äärimmäiseksi riitaisuuden merkiksi ja jopa hylkäämiseksi. TMA PKM. Kirkkoneuvoston pöytäkirja 22.2.1859.

⁶⁸⁶ Stark 2011, passim. erit. 110–132.

⁶⁸⁷ Porin maistraatin ja raastuvan oikeuden arkisto. Raastuvanoikeuden tuomiokirja 1859 Cc1: 84. 19.10.1859 § 209. Asumuseron myötä avioparin yhteisen omaisuuden olisi lain mukaan pitänyt päätyä tässä tapauksessa vaimon hallintaan, sikäli kun mies tulkittiin syylliseksi asumuseroon. Hemmer 1954, 28–29; Taussi Sjöberg 1986, 51–52.

Kuvailemani riitatilanne tuo mieleen 1800-luvun puolivälin paikkeilla lähes kaikkialla Englannissa ja Walesissa vallinneen tavan, jolla työläismiehet maksoivat vaimolleen sopivaksi katsomansa summan ”vaimon palkkaa”. Vaikka työläisvaimot Ellen Rossin mukaan periaatteessa olivat kotitalouden kirstunvartijoita ja penninpyörittäjiä, he eivät aina edes tienneet, minkä verran heidän miehensä ansaitsivat, vaan yrittivät tiedustella sitä muilta työläisiltä ja suoraan työnantajalta arvioidakseen, minkä verran ruokaan ja muihin välttämättömiin menoihin olisi varattavissa rahaa. Sen sijaan kodin irtaimisto ja vaatteet, myös miehen, katsottiin heidän omaisuudekseen, jota saattoi vaihtaa omaan käyttörahaan myymällä ja panttaamalla. Miesten ja naisten erilaiset käsitukset talousmenoihin riittävästä rahasta olivat hänen mukaansa yksi selkeimmistä sukupuolten välisistä konfliktitekijöistä ja parisuhdeväkivallan aiheista työläisperheissä.⁶⁸⁸ Porilaisen merimiesperheen tapauksessa vaimo ei oletettavasti miehen mielestä hallinnut edes irtaimistoa, sillä hän oli omistanut talosuuden Porissa jo ennen paloa 1852. Siinä hän oli elänyt yhdessä jo aiemman vaimonsa ja seitsemän tästä liitosta syntyneen lapsen kanssa. Vanhin aiemman liiton lapsista oli uutta vaimoa kuusi vuotta vanhempi. Aviopuolisojen 34 vuoden ikäero vaikutti epäilemättä valta-asetelmaan.

Riitaisan avioelämän taustalla saattoi olla miehen haluttomuus hyväksyä naisen liian omavaltaista taloudellista toimintaa, vaikka olosuhteiden pakosta se olisikin ollut välttämättömyys. Naisen ansionhankintaan saattoi viitata esimerkiksi miehen käyttämä ilmaus siitä, että nainen ei pysynyt kotona vaan ”juoksi naapureissa” (*”att hans hustru på tid och otid besöker sina grannar”*), kuten eräs toinen merimies ongelman ilmaisi hänen ja vaimonsa seistessä kirkkoneuvoston puhuteltavina maaliskuussa 1865. Vaimon toimet loukkasivat sitä, että hän isänä ja elättäjänä (*”som fader och försörjare”*) oli aina yrittänyt turvata tulevaisuuden.⁶⁸⁹ Epäluottamus miehen ansaintakykyä kohtaan saattoi liittyä sivujuonteena vaimoon kohdistuneisiin uskottomuusepäilyihin. Aviomies, vuokranantaja ja naapurit kuvasivat erään merimiehen vaimon asennetta miehensä työtä kohtaan erityisen halveksuvaksi. Juoppoutensa, riitaisuutensa ja väitetyn uskottomuutensa ohella vaimo suvaitsi juhlia miehensä poislähtöä: *”Kun mies oli lähtenyt kyseessä olevalle ulkomaan merimatalle, vaimo oli miehen matkasta iloitessaan juonut itsensä siihen kuntoon, että oli usean kerran kompuroinut porstuassa”*, todistaja – itsekin merimies – väitti naapuristaan.⁶⁹⁰

Oli huonon vaimon merkki epäillä miehensä perheenelatuskykyä, se asetti keskinäisen luottamuksen ylipäättään koetukselle. Vaimot puolustautuivat paitsi miehensä väkivaltaisuuksella ja juoppoudella myös riittämättömällä elan-

⁶⁸⁸ Ross 1993, 77–82.

⁶⁸⁹ TMA PKM: Kirkkoneuvoston pöytäkirjat 28.2.1865; 7.3.1865.

⁶⁹⁰ *”Enär mannen kort derpå begifvit sig å [...] Jutrikes sjöresa hade Maria Lindgren i glädje öfver mannens resa berusat sig i den grad att hon ofta slagit sig omkull i förstugan.”* TMA Porin kämnerinoikeuden arkisto, tuomiokirjat co:27 (1836): 8.11.1836 § 3; 15.11.1836 § 1.; 9.12.1836; Co: 28 (1837) 24.1.1837 § 1; 24.2.1837 § 5; 4.7.1837 § 1; 28.7.1837; 14.9.1838; Co:38 (1839) 12.7.1839; TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, tuomiokirjat Cj: 11 1835–1837: 1.7.1837; Turun ja Porin läänin Henkikirjat, Pori 1830; TMA PKM vihittyjen ja kastettujen luettelot.

nolla tai sen tuhlaamisella.⁶⁹¹ Mies oli vaimonsa mukaan jopa myynyt peltonsa ja hevosensa humalassa markkinoilla, hukannut vihkisormuksen, tuhlannut koko myyntisumman ja laiminlyönyt perheen elatuksen oleilemalla huonomaineisina pidettyjen naisten kanssa ("*[han] försummar sitt arbete för familjens uppehålle genom sitt umgänge med lösaktiga kvinnor*"). Jotkut oluenmyyjät ja muut markkina-aikaan palveluksiaan tarjoavat olivat siis tehneet ilmeisen hyvän tilin miehen ansaitsemalla kauppasummalla. Pari vuotta aiemmin vaimoa oli si-suunnuttanut se, miten mies oli myynyt kaksi tynnyriä ohraa, jotka oli tarkoitettu heidän kotitalouteensa ja käyttänyt rahat viinaan ("*Äfoenledes hade han om hösten 1863 bortsålt närmare 2 tunnor korn hvilka varit ämnade för deras gemensamma hushåll, och på starka drycker förlorat de penningar, hvilka för kornet inslutit.*"). Vaimon puolella olleet todistajat mainitsivat miehen yrittäneen salakuljettaa talosta esimerkiksi kakko-leipiä, ilmeisesti myydäkseen niitä viinaa tai olutta vastaan. Talosta varmasti löytyi leipiä myytäväksi, sillä kotitalouteen oli saatu miehen nimellä maistraatilta oikeus leivänleivontaan ja kaupusteluun.⁶⁹² Karanneen merimiehen vaimo Wilhelmina Kemppainen myi olutta kirjansitoja Sjöblomin palveluksessa ja hän vakuutti merimiehen väkivaltaisuuksia. Vaimo ja miehen äiti olivat kumpikin yrittäneet saada miestä turhaan pois oluttuvasta. Miehen mielestä tähän kaikkeen oli syynä juuri se, että vaimo ei pysynyt kotona.⁶⁹³

Tutkiessaan naisten tuotantoon ja kulutukseen osallistumista varhaismodernin ajan Württembergin ruhtinaskunnan alueella Sheilagh Ogilvie havaitsi, että puolisojen välisissä konfliktitilanteissa vaimon poissaolemisella kotoa saattettiin itse asiassa viitata siihen, että nainen hankki omia ansioita miehensä tahdon vastaisesti. Ogilvien mukaan luterilainen kirkko oli suhteellisen ponneton tuomari, kun raha ja sen käyttö aiheutti ongelmia avioelämälle. Hänen mukaansa aviomiehet osasivat luterilaisissa valtiokirkollisissa maissa käyttää hyväksi maallisia ja kirkollisia instituutioita, jotka vahvistivat miehen neuvotteluasemaa kotitaloudessa. Ogilvien ajattelussa heikossa valta-asemassa olleet ryhmät kuten naiset, köyhät ja ulkomaalaiset olivat keskeisiä toimijoita kuluttamisen ja teollistumisen vallankumouksissa, sillä juuri heitä vastaan paikalliset viranomaiset ja instituutiot suuntasivat normeja ja kontrollitoimenpiteitä. Hän näkee selvästi merkittävämpänä naisten osallistumisen teolliseen vallankumoukseen ja sen vauhdittamiseen esimerkiksi Pohjois-Amerikassa, jossa kirkon institutionaalista sosiaalisen kontrollin mekanismia ei ollut.⁶⁹⁴ Vaimolle kotoa lähteminen oman rukin kanssa saattoi olla keino kiristää mieheltä enemmän rahoja vaimolle ja lapsille. Etua oli myös siitä, jos nainen voi todistaa miehen

⁶⁹¹ Ks. myös Liljeqvist 2002, 73–99.

⁶⁹² TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, kaupungin kassan tilit 1865–1875 (Ga:2:18).

⁶⁹³ TMA PKM: Kirkkoneuvoston pöytäkirjat 28.2.1865 ja 7.3.1865; Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Avio- ja kihlauserohakemukset F 1 (I)g 2a- 31a. Hakemuksessa liitteenä raastuvanoikeuden pöytäkirjat 19.4.1869 ja 13.2.1872.

⁶⁹⁴ Ogilvie 319, 321. Naisten osuus teollisessa vallankumouksessa oli aluekohtaisesti näkyvä myös Euroopan maista Englannissa ja Hollanissa, joissa sosiaalista kontrollia ylläpitäneiden instituutioiden vaikutus oli niin ikään löyhempi.

käytöksen vahingoittavan koko yhteisöä.⁶⁹⁵ Kotoa lähtemiseen ja miehen elatusvelvollisuuksiin vetoaminen saattoivat siis olla miehille ja naisille erilaisia keinoja tehdä subjektiivisia arvoarvostelmia siitä, miten asioiden olisi tullut heidän näkökulmastaan olla, mutta myös keino mustamaalata vastapuolta sukupuolittunein argumentein. Myös porilaiset merimiehen vaimot pyrkivät edellä kuvatuissa konfliktitilanteissa saattamaan miehensä mahdollisimman huonoon valoon heidän miehisyyteensä nähden, minkä lisäksi he hakivat lisää painoa perusteluilleen sillä, että väkivaltainen ja humalainen käytös tarveli kodin rauhaa (*”Han störer hemmets lugn”*).⁶⁹⁶

Historioitsija Josephine Maltby kritisoi, että historioitsijat ovat ottaneet usein 1800-luvun työläisnaisten taloudellisen ahdingon ja miehen tuloista riippuvaisuuden itseäänselvyytenä. Miehen ja naisen välillä on kuvattu olleen jatkuva epäsymmetria ja kiista rahoista. Työläisnaisen onnistui pyörittää kotitalouden budjettia, mutta ei harjoittanut täydellistä taloudellista kontrollia; omat tarpeet tulivat aina viimeisenä muihin perheenjäseniin nähden.⁶⁹⁷ Esimerkiksi Ross korostaa, että tämä ristiriita synnytti työläisnaisten omia keinoja saada lisärahaa: työläisnaisen kukkarossa kilisivät panttauksen, jakamisen, lainaamisen, lasten tuomien tulojen köyhäinavun ynnä muiden hätävarojen kautta saadut lantit. Naapuruston naiset olivat epäilemättä toistensa tärkeimpiä lainaajia, vaihtajia, lastenkaitsoja ja panttaajia. Laurence Fontaine on huomauttanut, että usein kuitenkin juuri pienimmät lainat oli annettu lyhyimmiksi ajoiksi ja suurimmilla koroilla, koska köyhemmän väen intressi saada lainarahansa takaisin ja katetta lainanannolleen oli akuutimpi kuin varakkailla.⁶⁹⁸ Epämuodollinen vaihdantatalous eittämättä toimi niin kauan kuin se oli vähänkään vasta-uuoroista. Jos yhdestä naapurista koitui muille yksinomaan palvelusten ja lainojen vastaanottaja, tunteet saattoivat ennen pitkää kiristyä tonttiaidan sisällä.

Maltby nostaa esiin toisen näkökulman, jonka mukaan naisilla oli paljon epämuodollista valtaa kotona. Naisilla saattoi olla hyvin rajallinen valikoima omia ansionlähteitä, minkä lisäksi kodin rahojen hallintaoikeus oli miehellä. Maltbyn mukaan aikalais-sanomalehtikertomuksissa esiintyi paljon tekstejä, joissa kuvataan työläisäidin hyveellisyyttä, uutteruutta ja penninvenytystaitoa hyvänä suuntana orastavalle säästöpankkitoiminnalle. Teksteissä naisille varattiin mahdollisuus pitää säästötiliä mieheltään salassa. Maltbyn havaintojen mukaan tämä piti jokseenkin paikkansa säästöpankkitoiminnan varhaisvaiheessa. Sheffieldissä ja Hallamshiressa miehiä ja naisia oli lähes yhtä paljon 1850–1860-lukujen vaihteen tiliasiakkaissa. Parit avasivat tilin vain hyvin harvoin yhdessä. Maltby pitää tilien avaamista merkinä tulevaisuuden varalle varautumisen

⁶⁹⁵ Ogilvie 2010, 314–317, 321.

⁶⁹⁶ TMA PKM: Kirkkoneuvoston pöytäkirja 7.3.1865.

⁶⁹⁷ Maltby 2011, 199–200; Ks. myös Humphries & Sarasúa 2012, 59. Argumentti työläisnaisten täydestä riippuvuudesta miehen ja lasten kotiin tuomista ansioista on esiintynyt yleisesti erityisesti raskaan teollisuuden leimaamissa yhteisöissä, joissa oletusarvoisesti naisille ei ole ollut teollisuuden töitä tarjolla, vaan heidän vaihtoehtonaan on ollut varhain solmittu avioliitto ja monilapsinen perhe.

⁶⁹⁸ Fontaine 2014, 125–127.

yleistymisestä ja mentaliteetin muutoksesta 1850-luvulta alkaen. Erityisesti tämä näkyi lasten nimiin avattujen tilien yleisyydessä. Naissäästäjistä reilusti yli puolet oli naimisissa olevia naisia, leskiä sen sijaan hyvin vähän. Maltby arvelee vaimojen tilien pesämunan olleen miehen palkkasummista salaa sivuun laitettua rahaa, mutta korostaa, että naisten omissa nimissä avattu tili saattoi vaihtoehtoisesti olla joko koko perheelle tarkoitettua rahaa tai pankkisäästämisen tarjoama porsaanreikä naisille saavuttaa oma, rajattu käyttö- ja säästövarallisuus ennen kuin laki antoi siihen virallisen mahdollisuuden.⁶⁹⁹ Maltbyn havainnot saattavat selittää työläisperheen perhetalouden muutosta esiteollisen ja teollisen ajan kynnyksellä. Tulevaisuuteen katsomisen mahdollisuus saattoi vaikuttaa perheenjäsenten keskinäisiin suhteisiin; kun yhä useampi lapsi jäi henkiin, elintaso kohosi ja rahaa jäi ruuan ja asumisen jälkeen säästöön, mies ja vaimo eivät välttämättä olleet Rossin kuvaamaan tapaan niukoista varoista kiistelleitä osapuolia. Sukupuolten taistoa saattoivat vähentää naisten lisääntyneet mahdollisuudet eristää oma käyttöraha perheen yhteisestä varannosta. Toisaalta naisten oma työ asettuu miehen palkkatyöläisyyttä vasten väistämättä vähempiarvoiseen asemaan, sillä perheenelättäjä oli se, kumpi ansaitsi enemmän ja yhä enenevässä määrin selvänä rahana. Naisten työpanos kului suurimmaksi osaksi omassa kulutuksessa, kun taas miesten työstä jäi parhaimmillaan ylijäämää, laskettavissa olevaa tuloa.⁷⁰⁰

Suomalaisissa merimiesperheissä vaimoilla oli vetosetelisysteemin toimissa mahdollista suunnitella taloudenpitoa jonkin verran ennakoiden eivätkä etukäteen nostettavaksi valtuutetut summat herättäneet epäselvyyksiä vaimolle kuuluvasta määrästä. Kotitalouden tulojen hallintaa ja jakamista ei kuitenkaan voi kuvata läpikotaisin harmoniseksi ja joustavaksi yhteistyöksi. Äärimmäisiä konflikteja niiden yhteensovittaminen aiheutti kuitenkin hyvin pienelle osalle ja sotkeentui osaksi muita vaikeuksia ja parisuhteen karikkoja. Tietyissä mielessä edellä kuvatut avioliittokonfliktit ovat manifestaatiota miehisen perheenelatusvelvollisuuden- ja kunnian muotoilemisesta. Ongelmatilanteet nostivat esiin sen, että palkkatyöläismiehen rahojen ajateltiin kuuluvan perheelle. Voikin ajatella, että miehen taloudellinen perheenelatusvelvollisuus oli vasta vakiintumisillaan palkkatyöläisperheitä koskevaksi periaatteeksi, koska velvollisuutta tuli erikseen korostaa puolisojen keskinäisten riitatilanteiden ohella silloin, kun mies ei näyttänyt kantavan vastuutaan ja köyhäinhoito joutui kustantamaan esimerkiksi hoitokulut perheenjäsenen sairastuessa.⁷⁰¹ Näin meriltä palaavaa miestä saattoi kotona odottaa koko joukko kustannuksia: velkojen takaisinmaksua, merimieshuonemaksuja ja muita taksoja, perheenjäsenten sairastelusta köyhäinhoidolle aiheutuneiden kustannusten korvaamisia. Periaate ei ollut riskitiriidassa sen kanssa, että myös vaimoilta edellytettiin elämistä omalla työllään.

⁶⁹⁹ Maltby 2011, 200–212.

⁷⁰⁰ Gaunt 1983, 135–137.

⁷⁰¹ Esim. TMA PKM. Vaivahoitohallituksen pöytäkirjat 3.12.1861.

5.2 Kotitalouden ulkopuolinen työ, köyhäinavun korviketta vai markkinatoimijuutta?

Ammattinimekkeet kertovat vain yhden puolen varhaismodernin työnteon todellisuudesta. Miehen ammattinimeke antoi statuksen kotitalouden naisille, mutta vaimot työskentelivät sekä kodissa että kodin ulkopuolella todellisuudessa, jossa naisten työ oli samaan aikaan eristetty virallisilta työmarkkinoilta mutta jossa monet työtehtävät – ja suoritukset olivat naisia tai sellaisiksi soveltuvia. Ruotsissa naiset olivat periaatteessa ulossuljettuja varsinaisilta kaupan aloilta 1846 asti.⁷⁰² Suomessa vastaava tilanne pysyi voimassa enemmän tai vähemmän 1879 elinkeinovapautteen asti joskin ammattikuntalaitoksen purkamisen 1865 oli jo askel kohti säätelemätöntä naisten ammatinharjoitusta.⁷⁰³

Jäljet naisten tekemistä töistä ovat usein löydettävissä vain sivumaininnoista ja rivien väleistä muiden asioiden yhteydessä.⁷⁰⁴ Tukholmalaisia 1800-luvun alun kaupustelijoita tutkinut Christine Bladh esittää, että naisten työsuorituksia ei tulisi yrittääkään etsiä virallisesta sfääristä eli kilta-asiakirjojen, säästösten ja ammatinharjoitushakemusten kaltaisten dokumenttien yhteydestä, vaan paikallisyhteisöjen arkea käsittelevien asiakirjojen ja kuvausten rivien väleistä. Näin käy Bladhin mukaan ilmi se, että vaikka naisten taloudellinen toiminta ei ollut volyymiltään ja viralliselta asemaltaan verrattavissa miesten toimintaan, he olivat monin tavoin integroituneita paikallisyhteisön elinkeinoihin.⁷⁰⁵ Työ oli se tapa, jolla yksilöt elivät yhteisönä. Tutkimalla työtä tutkitaan siis sosiaalista kanssakäymistä toimeentulopyrkimysten kontekstissa.

Rosemarie Fiebranz, Erik Lindberg, Jonas Lindström ja Maria Ågren esittävät, että esiteollinen työ on hedelmällistä käsittää käytetyn työpanoksen ja siitä saadun korvauksen vaihdon sijasta hyvin laajasti toimeentuloon eteen tehtyihin ponnisteluihin käytettynä *aikana* ja *sosiaalisina käytänteinä*. Tällöin aineistosta tulisi etsiä ammatteja kuvaavien substantiivien sijasta työtehtävien suorittamista kuvaavia verbejä.⁷⁰⁶ Työtehtävien kuvailu teosnoin ammattinimekkeiden sijaan tuottaa kiistämättä ammattinimekkeitä laajempaa ymmärrystä erityisesti naisten tekemästä työstä. Esimerkiksi tuomiokirjojen todistajalausunnoissa tai kirjallisissa aikalaiskuvauksissa viitataan usein aikalaisille itsestään

⁷⁰² Wikander 1999, 42. Myös Hedenborg & Wikander 2003, 72–74.

⁷⁰³ Joitakin mahdollisuuksia tarjosi esimerkiksi 1720 ammattikuntajärjestys, jonka mukaan käsityötaiteinen nainen voi työskennellä jonkin mestarin suojeluksessa teke-mällä ilmoituksen maistraatille ja maksamalla veroluonteista kontigenttimaksua. Vainio-Korhosen tarkastelemassa 1700–1800-lukujen vaihteen Turussa vain kaksi naista teki tällaisen ilmoituksen, ja heidän elinkeinonsa – sokerileipuri ja kutoja – olivat niitä, jotka myöhemmin 1800-luvulla vapautuivat ensimmäisinä ammattikuntasäädöksistä. Vainio-Korhonen 1998, 36, 63–69, 170–173; Vainio-Korhonen 2002, 41.

⁷⁰⁴ Vastaavalla tavalla naimisissa olevien naisten tekemiä töitä 1800-luvun lopun Helsingissä jäljitti Susanne Lindgrén. Lindgrén 2013, 61–66.

⁷⁰⁵ Bladh 1991, 12–13. Myös Vainio-Korhonen 1998, 29; Vainio-Korhonen 2002, 18–20; Humphries & Sarasúa 2012, 44–45.

⁷⁰⁶ Fiebranz et. al. 2011, 273–285. Kirkollisten oikeuspyytäkirja-aineistojen käytöstä vastaavalla metodilla Ogilvie 2003.

selviin detaljeihin esimerkiksi siitä, mitä jollakin henkilöllä oli tapana tehdä elääkseen. Merimiehen vaimo oli naapurustossaan tunnettu ehkä nimestään, vanhempiensa tai miehensä nimestä tai siitä missä hän asui, mutta yhtä hyvin myös siitä, missä toimessa hänet useimmiten tapasi. Erään Porin kirkkoneuvoston käsittelemän tapauksen todistajissa oli karanneen merimiehen vaimo Wilhelmina Kemppainen, jonka elatuskeinoksi mainittiin pöytäkirjassa oluen myyminen. Merimiehen leski Stina Rosengren ilmoitti 1864 luopuvansa 12, 10 ja 8-vuotiaiden lastensa kanssa köyhäinhoidon avustuksista, koska oli vastaavaan tapaan saanut töitä oluenmyynnin parista (*”emedan hon är anställd vid ölförsäljningen”*).⁷⁰⁷ Nämä naiset saattoivat olla tuttu näky krouvin tarjoilijoina, mutta oluenmyyjä-nimekkeellä kummastakaan naisesta on kuitenkin turha etsiä muita lähdemerkintöjä. Markkola arvelee, että naiset eivät ajatelleet itseään sivuelinkeinonsa kautta esimerkiksi pyykkäriksi, vaikka heillä olisi ollut tapana ansaita rahaa pesemällä naapurien pyykkejä. Niin henkikirjoittajalle kuin itselleenkin hän oli mieluummin työmiehen vaimo. Sivuelinkeinot olivat välttämättömyys, mutta eivät statustekijä.⁷⁰⁸

Sara Wacklin, joka tunnetaan 1800-luvun alkupuolen Oulun ainutlaatuisista aikalaiskuvauksistaan, kirjoitti yhden tarinoistaan laivan vesillelaskusta Pikisaaren veneveistämöllä. Tilaisuutta kuvatessaan hän tuli ”riivienväliinformaation” tapaan maininneeksi yhden vähävaraisten naisten ja lasten tilapäistyön, jolla merikaupungissa saattoi olla merkittäväkin painoarvo. *”Kaikkien näiden menojen yhteydessä ilo oli ylimmillään köyhien naisten ja lasten keskuudessa, näiden kun oli lupa kerätä suopa, jota on levitetty aluksen radalle, jotta se kevyemmin ja liukkaammin luisuisi veden rajaan”*, hän kertoi.⁷⁰⁹ Haisevalla, ruskealla hyytelöllä oli pesuaineena käyttöarvoa ja ehkä muutoin jopa jälleenmyyntiarvoa, koska laivanvarustaja oletettavasti tarvitsi suopaa toisenkin kerran.

Gunnar Qvist piti 1960 ilmestyneessä naisten työn historiaa käsittelevässä pioneerietyössään naisille sallittuja elinkeinoja pitkälti köyhäinavun korvikkeena. Ne olivat hänen mukaansa järjestettyjä ansaintakeinoja ja niihin saattoi ryhtyä ilman työkokemusta tai koulutusta.⁷¹⁰ Mielikuva ryysyistä suovankerääjäleskistä istuikin vahvassa. Alempien sosiaaliryhmien naisten, niin naimattomien, naimisissa olevien kuin leskienkin tekemän työn merkitykset laajenevat kuitenkin paljon moninaisimmille tahoille kuin köyhäinavun muotona organisoitui-

⁷⁰⁷ TMA PKM Vaivashoitohallituksen pöytäkirjat 1864 (II Cj 1).

⁷⁰⁸ Markkola 1990, 372. Tittleiden vähämerkityksellisyydestä esimerkiksi vaihtoon ja vastavuoroisuuteen perustuvassa työssä ks. myös Fiebranz et. al. 2011, 278–279; Anderson 1971, 197–199. Ks. myös Humphries & Sarasúa 2012, 45–47. Heidän mukaansa naimisissa olevat naiset saattoivat väestörekistereitä laadittaessa tiedostaa aikansa miehiä ja naisia koskevat ideaalit ja siksi häpesivät kertoa viranomaisille, että työskentelivät kodin ulkopuolella, oli kyse sitten satunnaisansioista tai säännöllisestä palkkatyöstä. Muihin tutkimuksiin viitaten kirjoittajat osoittavat, että naisten työ ja taloudellinen aktiivisuus ei ollut aliraportoitua vain epäsäännöllisen työn, vaan myös säännöllisen ja ammattimaisen työn osalta. Esimerkiksi vielä 1920-luvun Sevillassa vain 26 % niistä naisista, jotka työskentelivät tupakkatehtaassa, oli merkitty väestörekisteihin tehdastyöläisinä, muiden tittleinä oli vaimo (kotirouva).

⁷⁰⁹ Wacklin 1989, 9–10.

⁷¹⁰ Qvist 1960, 47.

hin suojatöihin. Ammattikuntalaitoksen monopolista huolimatta naisten valmistettavaksi, kaupattavaksi ja tarjottavaksi jäi valtaisa privilegioiden ulkopuolinen tuoteartikkelien ja palvelusten kirjo, joka vastasi mitä arkipäiväisimpiin perustarpeisiin. Vainio-Korhonen on osoittanut, että Turun suutarien valmistamien kenkien määrä ei mitenkään olisi riittänyt vastaamaan kysyntään, vaan sitä täydensivät olennaisesti naisten kotiteollisuutena valmistamat jalkineet.⁷¹¹ Naisten myymille tuotteille ja palveluksille oli olemassa aitoa kysyntää, joten olisi erheellistä puhua hyväntekeväisyydestä, jossa kaupunkilaiset säälistä ostivat kerjäläiseen vertautuvalta kaupustelijalta jonkin rihkamahelyn. Toimeentulokeinon luvanvaraisuus ja säätely eivät siis yksin riitä kriteereiksi määrittelemään vähävaraisille naisille myönnettyjä toimilupia köyhäinavun korvikkeeksi.

Vainio-Korhonen on ratkaissut luvanvaraisen ja luvattoman elinkeinonharjoituksen problematiikan tarkastelemalla kaikkia naisten omalla kustannuksella tuottamia hyödykkeitä ja palveluksia yrittäjyyden näkökulmasta. Yleisimmät naisten itsenäiset ansiot liittyivät torilla ja ovelta ovelle kaupusteluun, toisin sanoen *kaupanalaan*, jossa taksaa vastaan saatu kaupustelu-oikeus asettuu kauppiaiden, suomalaisporvariain, nimiporvariain ja puodinpitäjien jakaman kategorian alimmaksi tasoksi. *Majoitus- ja ravitsemusalaan* Vainio-Korhonen lukee naisten harjoittaman oluen- ja ruuanmyynnin sekä kapakoinnin, jotka edustavat varsinaisen ravintolan, majatalon tai hotellinpidon vaatimattominta astetta. Kolmanteen alaan eli *palveluihin* Vainio-Korhonen lukee muiden muassa niin opettajattarena toimimistehtävät, lapsenpäästön kuin naimattomille miehille tarjotut kodinhoitopalvelutkin – joille Turun kaltaisessa yliopisto- ja hallinto-kaupungissa riitti kysyntää. Luonnollisesti vaihtelu virallisen ja epävirallisen ansiotyön välillä oli suurinta palvelujen kategoriassa, mutta kaikki kolme alaa tavoittavat sekä säätyläisten että rahvaan naisten harjoittaman työn.⁷¹²

Yrittäjyyden näkökulma ei kaikilta osin ole riittävä sateenvarjokäsité kuvaamaan epäitsenäiseen rahvaaseen kuuluneiden merimiesten vaimojen ja leskien monenkirjavaa aktiivisuutta toimeentulon turvaamiseksi. Työstä saatu korvaus (voitto) ei aina ollut rahallinen tai muussa muodossa aineellinen, eikä nainen kaikissa tapauksissa ollut itsenäinen itsensä työllistäjä.⁷¹³ Sen sijaan Vainio-Korhosen huomio työtehtävien hierarkiasta ja arvoasteikosta jäsentää mielekkäällä tavalla myös heidän taloudellista toimijuuttaan kaupunkiyhteisössä. Naisten harjoittamia toimeentulokeinoja on mielekästä vertailla ensi sijassa keskenään, eikä niinkään suhteessa miesten dominoimiin virallisiin työmarkki-

⁷¹¹ Vainio-Korhonen 2000, 79–95.

⁷¹² Vainio-Korhonen 2002, 43–54. Ks. myös Wikander 1999, 41. Wikander määrittelee kaupustelun, myynnin ja krouvinpidon pienyrittäjyydeksi kuitenkin sillä varauksella, että termi on anakronistinen. Hänen näkemyksensä mukaan naisten mahdollisuus yksityisenä pienyrittäjänä toimimiseen oli parempi 1800-luvun alussa kuin lopussa.

⁷¹³ Yrittäjyyden kriteereistä Vainio-Korhonen 2008, 79–95. Vainio-Korhosen mukaan naisyrittäjyyttä erotti miesten yrittäjyydestä sukupuolten epätasa-arvoisien mahdollisuuksien ohella erilainen motiivi tehdä työtä: naisyrittäjä pyrki elättämään itsensä työllä, jota saattoi tehdä avioitumisen jälkeen ja lastenhoidon ohessa kun taas miesten yrittäjyyttä leimasi vaurastumisen tavoite siihen sisältyvine riskinottoineen. Nainen yritti siis paetakseen köyhyyttä, mies tavoitellakseen rikkauksia.

noihin ja elinkeinoprivilegioihin. Naisille mahdollisten työtilaisuuksien hierarkiassa kotiopetus oli arvostettavampaa kuin majatalonpito, majatalonpito arvostetumpaa kuin kaupustelu ja leivänleivonta – vehnä ruista arvokkaampana, ja nämä taas arvostetumpia kuin kadunlakaisu.⁷¹⁴ 1700-luvun brittiläisellä Jamaikalla vähävaraisten naisten välinen työhierarkia määrittyi paitsi sosiaalisen aseman, myös rodun perusteella. Köyhimmät valkoiset naiset liittivät siirtokuntia ja emämaan metropoleja yhteen myymällä tuontitavaraa tai pitämällä viljelmiä ja majataloa, samoin valtaosa vähempiarvoisista kaupustelijoista oli valkoisia. Kanankasvatus, siivoaminen, pyykkääminen ja ruuanlaitto olivat vapaille mustille ja mulateille kuuluneita työtehtäviä, kun taas rotuun katsomatta vähävaraiset naiset saivat ansioita opettajina, kättilöinä ja ompelijoina. Kaikissa tilanteissa ihonväri ei ollut merkittävin sosiaalisen eron tekijä, vaan jako vapaisiin ja orjiin.⁷¹⁵ Seuraavassa esittelen porilaisten merimiesten vaimojen ja leskien elannon saamiseen liittyvää aktiivisuutta suomalaisen satamakaupungin naisten keskinäisen työhierarkian näkökulmasta lähtien liikkeelle elinkeinoista, jotka liittyivät omaan kotitalouteen ja talonomistukseen.

5.2.1 Kotiin ja talonomistukseen liittyvä työ

Työ ei ollut yksinomaan työssä *käymistä*, vaan työkykyisenä ja työhön käytettävissä olemista, sukupuolesta riippumatta. Tämä voi tarkoittaa myös työtä kotona. Pitkälle 1900-luvun puolelle jatkunut ansiokotiteollisuus oli esimerkki työstä, jota tehtiin kotona sekä omiin tarpeisiin että ulkopuolisille.⁷¹⁶ Työn vähimmäisvaatimuksena olivat raaka-aineet, valmistusvälineet ja työtilat, mikä työlläisnaisten tapauksessa tarkoitti yleensä vähimmillään villaa ja rukkia. Pentti Virrankoski pitää Poria, Raumaa, Turkuja, Oulua ja Raahea kaupunkeina, joissa oli paljon ansiokotiteollisuutta ja tuotteiden myyntiä. Hän pitää merikaupungeissa harjoitettua ansiokotiteollisuutta ennen kaikkea muiden elinkeinojen täydentämiseksi tehtynä toimintana. Työläiset, merimiehet ja vähävarainen porvaristo, erityisesti naisväki, sekä yksinelävät naiset hankkivat sillä tuloja itsensä elättämiseen tai tulojen kartuttamiseen ilman että toiminta astui ammatikuntaprivilegioiden tontille.⁷¹⁷ Ansiokotalouden taloudellinen merkitys lieene riippunut, oliko tuloilla tarkoitus elättää koko perhettä vai olivatko ne naisen henkilökohtaisia ansioita. Rukki ja nainen olivat siinä määrin erottamaton yhdistelmä, että kehruuansioden on arveltu olleen tärkein syy naisten itsenäisten ansioiden lisääntymiseen ja siten välillisesti naisten kuluttamismahdollisuuksien kasvuun jo ennen tekstiiliteollisuuden massamittaista teollistumista 1800-luvun aikana.⁷¹⁸ Vainio-Korhosen arvion mukaan lähes kaksituhatta tur-

⁷¹⁴ ibid. erit. 82.

⁷¹⁵ Walker 2014, 483–484.

⁷¹⁶ Virrankoski 1994, 24–27.

⁷¹⁷ Virrankoski 1963, 79; 147–154, 432–436, 452, 468.

⁷¹⁸ Esim. de Langhe, Devos & Matthys 2013, 1–16.

kulaisnaista sai elantoa kehruusta tai pellavankutomisesta kotona tai ensimmäisissä manufaktuureissa.⁷¹⁹

Pellavankutomista harrastivat lähes kaikki naiset sosiaaliasemaan katsomatta, kun taas kehruu oli vähävaraisempien tointa – kevyt rukki kulki helposti usein asuinpaikkaansa muuttavankin vähän omaisuuden mukana. Samoin puuvillankutominen oli kaupungeissa tärkeä työläisnaisten kotiteollisuuden haara. Kauppiat saattoivat antaa naisille pumpulilankoja velaksi ja nämä värjäisivät ja kutoivat niistä valmiita tuotteita ja työllistivät joskus myös alihankkijoita. Kotitaloustuotteiden kysyntää lisäsi kulkukaupan institutionaalinen asema ennen maakaupan laillistamista – tuotteilla oli ostajia sekä maaseudulla että kaupungissa. Virrankoski mainitsee, että ansiokotiteollisuutta saatettiin teettää myös köyhäinavun muotona: henkilö sai työvälineet käyttöönsä ja tuotteet huuতোকাupattiin.⁷²⁰ Turun ja Porin läänin kuvernöörin kertomusten mukaan Porissa valmistettiin puuvillaliinoja oman maan markkinoiden lisäksi Pietariin, Tallinaan (Reval) ja Riikaan, mutta 1850-luvulla puuvillan hinta nousi liikaa sodan ja laivaliikenteen vaikeutumisen myötä.⁷²¹ Oli työ itsenäistä, alihankintaa tai köyhäinavun teettämää, merimiesten vaimot saattoivat siis saada kangaspuidensa, rukkien, kutimien ja nyplästyynyjensä ääreen materiaaleja, jotka oli tuotu heidän miestensä purjehtimassa laivassa ja jotka valmiina lopputuotteina lähtivät myyntiin heidän miestensä matkassa. Tämä ajatusleikki saattoi saada todellisuuspohjaa erityisesti Raumalla.

Raumalla pitsinnypläystaito oli jo 1700-luvulla kaupungin tavaramerkki, mutta etenkin 1800-luvulla siitä tuli vähävaraisten porvarien, työmiesten ja merimiesten vaimojen sekä lasten elinkeino. Rauman pormestari ilmoitti 1837 lähes 400 hengen saavan tuloja hollantilaisesta langasta valmistetusta pitsistä, josta osa myytiin Tukholmaan, Pietariin ja kauemmas. Ketjun jatkeena toimivat mieskulkukauppiat, jotka kaupittelivat jopa 60 eri mallikuviota käsittäviä pitsivalikoimia. Rauman maistraatti valitti jatkuvasti huonoa tuottoa ja erityisesti Ruotsin korkeita tuontituloja, mutta toiminnan ammattimaisuudesta kertoo, että Suomen talousseura oli 1830–1840-luvulla kiinnostunut edistämään raumalaisen pitsin menekkiä perustamalla Raumalle nypläyskoulun ja kustantamalla halukkaille naisille opintomatkoja ulkomaille. Innostus jäi kuitenkin vähiin, sillä vähävaraiset naiset olivat tottuneet oppimaan nypläystaidon ja uudet mallit toinen toisiltaan.⁷²²

Kotityö ja ansiotyö yhdistyivät parhaiten tilanteessa, jossa asuinkiinteistö oli oma. Tässä tutkimuksessa olen jo aiemmin pohtinut talonmistajuuden merkitystä selkeänä sosioekonomisena erontekona merimiesväestön vuokralla asuvaan enemmistöön. Jo esittelemäni porvarintytär Catharina Wadénin ja laivatimpuri Johan Henrik Lindqvistin omistama tontti 791/2 Porin Malmikorttelissa sekä pihapiiri sen ympärillä kertovat kotitaloustyön ja ansiotyön yhdisty-

⁷¹⁹ Vainio-Korhonen 1998, 36, 63–69, 170–173; Vainio-Korhonen 2002, 41.

⁷²⁰ Virrankoski 1963, 79; 147–154, 432–436, 452, 468.

⁷²¹ Senaatin arkisto, Turun ja Porin lääni, kuvernöörin kertomukset 1851–1855 (Kd 218/131) 1856.

⁷²² Helomaa 1931, 80–81; Lähteenoja 1939, 253–259; Virrankoski 1963, 234–237.

misestä. Perheen omistamaan kiinteistöön kuului kaksi asuinrakennusta sekä piharivi. Lindqvistin ollessa merillä Catharina Charlotta Wadén piti vuokralaisia, joista inspektorin perheelle oli varattu toinen asuintalo. Emännän ja lapsen kanssa toista taloa asui iäkäs työmiehen perhe sekä kolme 12. suomalaisen linjapataljoonan venäläistä sotilasta, joista viimeksi mainitut myös ruokailivat emännän kanssa yhdessä. Wadénilla ei ollut omia piikoja, mutta hän hoiti yhdessä inspektorin piikojen kanssa navetassa karjaa, minkä vuoksi hän luultavasti nimitti virkamiessäätyläistöön kuuluvaa vuokralaisperhettään isäntäväeksi (*husbonde folk*). Isäntäväelleen hän lämmitti korttelin ainoaa saunaa. Tontilla ollut leivintupa kokosi naisväen leivontaan, minkä lisäksi Wadénilla oli ilmeisen paljon kehruutyötä. Hän otti ”erään maalaismuorin”, Maria Esaiaantytären pienine tyttärineen avukseen kehruutyöhön ja talonvahdiksi. Kaikki nämä toimet sisältyivät Catharinan arkipäivään keväällä 1852, kun hän oli viimeisillään raskaana ja katsoi samalla alle kolmivuotiaan lapsensa perään.⁷²³ Catharinalle koti kaupunkitalossa oli työpaikka kaupunkitalon omistajalle – siinä missä maatalon emännälle.⁷²⁴

Jos Catharina Charlotta Wadénille koti ja työ yhdistyivät, hänen miehelleen nämä kaksi merkitsivät äärimmillään erillisiä asioita. Johan Henrikin erillisyyttä kodista, talosta ja perheestä kuvastaa, että kun hän edellisyksystä asti poissa oltuaan kesäkuussa 1852 palasi Poriin Cronstadtin suunnasta, jonne Välimereltä tuotu suola otaksuttavasti käytiin varastoimassa, oli hänelle poissaolon aikana syntynyt lapsi, koko hänen omistamansa ja omin käsin rakentamansa kiinteistö palanut ja koko kaupunkiakaan ei enää ollut olemassa sellaisena kuin se oli lähtiessä edellisyksynä ollut, vaan sekin seiso i raunioina hänen kotitalonsa paloa pari kuukautta seuranneen, totaalisen kaupunkipalon jäljiltä.⁷²⁵ Talonomistaminen oli parhaimmillaan itse merityötä paljon tuottavampi leivänlähde merimiesperheelle, mutta tulipalon kaltaisen katastrofin edessä altis katoamaan yhdessä hetkessä. Lindqvisteistä ei tullut enää palon jälkeen talonomistajia, vaan Catharina Charlotta Wadénin täytyi nyt turvautua rukkiin – edullinen työväline joka löytyi niin hänen kuin hänen naapurinaan kadun

⁷²³ TMA PKM, Kaupunki- ja maaseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot (IC2:1) 1830–1855; Kaupunki- ja maaseurakunnan vihittyjen luettelo (I Eb:1)1830–1865; Kaupunkiseurakunnan rippikirja 1829–1835; Kaupunkiseurakunnan rippikirja 1843–1849 I Aa1:18, Talonomistajat; Kaupunkiseurakunnan rippikirjat 1843–1849 I Aa1:18a, Tilalon väestö. KA Suomen paloapuyhtiö /Finlands Almänna Brandskad bolaget, Pori palovakuutusasiakirja n:o 2918; Porin merimieshuoneen matrikkeli Ac:1 nro 257; Porin maistraatti ja raastuvanoikeus Perukirjat 1860–1861.

⁷²⁴ Markkola 1990, 352.

⁷²⁵ TMA PKM, Kaupunki- ja maaseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot IC2:1(1830–1855); Kaupunki- ja maaseurakunnan vihittyjen luettelo I Eb:1(1830–1865) ; kaupunkiseurakunnan rippikirja 1829–1835; Kaupunkiseurakunnan rippikirja 1843–1849 I Aa1:18, Talonomistajat; Kaupunkiseurakunnan rippikirjat 1843–1849 I Aa1:18a, Tilalon väestö. KA Suomen paloapuyhtiö /Finlands Almänna Brandskad bolaget, Pori palovakuutusasiakirja n:o 2918; Porin merimieshuoneen matrikkeli Ac:1 nro 257; Porin maistraatti ja raastuvanoikeus Perukirjat 1860–1861.

toisella puolella huomattavasti vaatimattomammassa vuokrahuoneessa asuneen merimiehen leski Gustava Ahlholmin hallusta.⁷²⁶

Lesken mahdollisuutta ominpäin järjestettyihin vuokra- tai alivuokralais-tuloihin saattoi rajoittaa alaikäisille lapsille määrättyjen holhoojien sanavalta. Merimiehen leski Maria Nordman asui yhdessä tyttärensä ja tämän kahden aviottomana syntyneen lapsen kanssa merimies Constantin Bromanin vuokralaisena. Mies oli myös tyttären laillinen holhooja. Syyskuussa 1836 Maria Nordman havaitsi tarvitsevansa lisätuloja ja kääntyi maistraatin puoleen, jotta holhoojan suostumus uuteen asumisjärjestelyyn varmistettaisiin. Nordman arveli, että hän voisi muuttaa asunnon pienempään huoneeseen ja antaa asunnossa oleva isompi kamari alivuokralaisille. Holhooja huolehti edunvalvontatehtävästään hyvin, sillä hän suostui Nordmanin suunnitelmaan sillä ehdolla, että tyttären lapsineen ei tarvitsisi muuttaa asukkien tieltä pois ja etsimään elantoa omin keinoin.⁷²⁷

Talonomistamisesta saattoi hyötyä paitsi vuokralaisten pidolla, tarjoamalla kiinteistöään sotilasten majoittamiseen tai saunottamalla kulmakunnan asukkaita myös esimerkiksi avaamalla koti tansseja varten. Tanssiaisten järjestäminen – olivatpa kyseessä sitten merimiesten kotiintulotanssiaiset tai säätyläisille suunnatut hyväntekeväisyystanssiaiset – muistutti yritystoimintaa tarjoiluineen.⁷²⁸ Tapahtuman emäntä piti tanssit joko omassa tai jonkun muun omistamassa talossa. Järjestyksenpidollisista ja paloturvallisuuteen liittyvistä syistä toimintaan tuli olla maistraatin lupa. Porissa merimiehen vaimo Katharina Wikmanin tansseihin saattoi saapua pariskunnan talolle toisessa kaupunginosassa. Vaasassa merimiehen vaimo Sofia Nylund järjesti kaikkia kansankeroksia yhteenkeränneitä tansseja Palosaaren (Brändö) työläiskaupunginosan satamassa. Yksien tanssien yhteydessä tapahtunut väkivaltainen selkkäus koitui Nylundin kohtaloksi.⁷²⁹ Tanssiaisiin osallistuvien tuli maksaa pieni huvi-

⁷²⁶ *ibid.* sekä TMA PKM: Porin paloa 1852 koskevat asiakirjat: Palon jälkeiseen avustusta ja jälleenrakennustyöhön liittyviä asiakirjoja 1852–1852: No. 121. Rukin edullisuutta köyhän naisen ansiovälineen kuvaa, että Gustava Ahlholm ilmoitti kaupunkipalossa tuhoutuneen rukkinsa arvoksi 40 kopeekkaa joten työväline oli arvoltaan alhaisempi kuin esimerkiksi sylillinen vehnä, jonka arvoksi arvioitiin 1 hopearupla 50 kopeekkaa. Rukkien arvo oli samansuuruinen myös perukirjoituksissa (Porin maistraatti ja raastuvanoikeus, *Bouppteckningar* 1860–1861).

⁷²⁷ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: maistraatin memoriaalipöytäkirjat 17.9.1836 (Cm:6).

⁷²⁸ Vähävaraisten kaupunkilaisnaisten järjestämistä tansseista myös Vilku 1995, 268; Vilku 2015, 174–179.

⁷²⁹ *Björneborgs Tidning* 23.6.1865 nro 2; *Tieto-Sanomia Suomen Kansalle* 5.7.1871. nro. 27. ”Toukokuun 3. päivänä illalla klo 9. olivat kauppias Gärdeström ja kymnasistit Aminoff ja Holm ynnä muutamia Vaasan kaupungin kauppiaiden tervanostossa apuna käyttämiä poikia tulleet tanssiaisiin merimiehen vaimon Sofia Nylundin luokse Brändön satamassa. Sieltä lähtiessään noin tunnin kuluttua kohtasivat he paikalla perämiesoppilas J. Engman’in kahden tytön kanssa; täällä syttyi riita Engman’in kanssa, joka tyttöineen pakeni tanssitupaan, jonka sekä porstuwan owi teljettiin kiinni, mutta jälkimmäinen kiwenheitolla ja muulla wäkiwallalla murrettiin auki, jonka wuoksi waimo Nylund tuli portuwaan nuhtelemaan wäkiwallan-tekijöitä heidän sopimattomasta käytöksestään, mutta siinä sai oikealle puolelle otaansa kiwen, joka waikutti werihaawan ja pyörtömyksen sekä, lääkärin todistuksen mukaan, Sofia Ny-

maksu köyhäinhoidolle. Muutoin tuotto saatiin ohjata vapaasti ja järjestäjä saattoi tehdä lisätiliä tanssiaisten tarjoilulla. Hyväntekeväisyys, ohjelmanjärjestäminen ja tulonhankinta saattoivat risteytyä tanssien järjestäjän toiminnassa.⁷³⁰ Vaikka on mahdotonta sanoa, mitä tällaisesta aktiivisuudesta jäi merimiehen vaimon käteen ansaittuna tulona, tanssien järjestäjälle saattoi myös karttua rahanarvoista arvostusta. Toisaalta tanssiaisten järjestäjä altistui mahdollisille järjestyshäiriöille, jolloin heidän elinkeinonsa tuli lähelle vähemmän arvostettua, mutta niin ikään talonomistusta vaatinutta elinkeinoa, anniskelupaikan pitoa.

5.2.2 Hierarkian puolivälissä: krouvinpitäjät, leivänleipojat ja kaupustelijat maistraatin suojeluksessa

Merimiesten vaimojen asema naineina, mutta miehestään erillään elävinä naisina oli erityistilanne, joka herätti myös esivallan huomion erityisesti leskeksi tulon ja toimeentulon epävarmuuden uhan vuoksi. Kauppakollegio vaati 1778 antamassaan kuulutuksessa maistraatteja suosimaan erityisesti laivurien ja merimiesten vaimoja ja myöntämään heille ”sopivia keinoja” itsensä elättämiseen. Aikaisemmassa tutkimuksessa esiintyvä maininta merimiesten vaimojen erityisasemasta elinkeinonharjoittajina viitanee implisiittisesti kyseiseen julistukseen.⁷³¹ 1800-luvun alkupuolen ja puolivälin Suomessa ei kuitenkaan ole nähtävistä tämän vanhan säädöksen suoraan soveltamista. Voisi olettaa, että merenkulun volyymin ja merimiesväestön kasvaessa olisi ollut tarpeen ”korvamerkitä” jotkin tietyt elinkeinot merenkulkijoiden puolisoille perheiden köyhtymisen ehkäisemiseksi. Merimiesten vaimoja ja leskiä ei suosittu muihin naisiin nähden, vaan heille myönnettiin kaupustelu- ja muita ammatinharjoituslupia siinä missä muullekin naisväelle.

Paikallisten säädösten ja oikeuskäytänteiden vaihtelusta huolimatta 1800-luvun alkupuolen suomalaisissa kaupungeissa sovellettiin yhä pääperiaatteiltaan 1700-luvulla annettuja säädöksiä koskien vähittäismyyntituotteiden kaupustelua ja valmistusta. Näitä olivat erityisesti 1749 annettua vähittäiskauppaa koskevaa ohjesääntö (*Kramhandelreglemente*), 1760 annettu Kuninkaallinen kirje katukaupasta sekä kauppakollegion julistus 1762 kaupustelun kuulumisesta kauppakollegion alaisuuteen. Kauppakollegioita luvan myöntävänä elimenä

lundin kuoleman t.k.n 4. p:nä aamulla. Tämä tapaus, itsessään jo inhoittava, on sitä enemmän surettavaa, kuin siinä on ollut osallisina semmoisia henkiä, joilta voisi waatia niin paljon siwistystä, ett'eivät he alentaisi itsiänsä raakain tappeliain ja puukkojunkkarien wertaisiksi." Tapauksesta myös Helsingfors Dagblad 27.6.1871 nro. 170; Folkwännen 28.6.1871 nro. 26.

⁷³⁰ Norrvik 1999, 444–445.

⁷³¹ Kommerskoll. kun. 27 juli 1778. Årstrycket. Samoin esimerkiksi krouveja ja katukeittäjiä saivat Tukholmassa 1770 annetun kuninkaallisen kirjeen mukaan pitää vain virkamiesten lesket, köyhtyneet porvarit ja muut kunnolliset yhteisön jäsenet. Käsikirjettä erikseen mainitsematta merimiesten vaimojen oikeudesta harjoittaa joitakin itsenäisiä elinkeinoja mainitsevat Lang 1915, 24–25; Nikula 1930, 167–168; Gerdt 1976, 60; Syrjäso 2000.

edustivat kaupunkien maistraatit.⁷³² Vähittäiskauppaohjesääntö, joka on käännetty myös rihkamakauppa-asetukseksi, antoi vähävaraisille ja hyvämaineisille naisille luvan harjoittaa kauppaa langoilla, rihmoilla, hansikkailla, kauluksilla, pitseillä, vöillä, kureliiveillä, henkseleillä, napeilla, päähineillä ja muilla pienkäsitöillä. Vastaavasti naisilla oikeus oli valmistaa ja myydä muitakin tuotteita, joihin millään ammattikunnalla ei ollut privilegioita. Näin naiskaupustelijoiden valikoimasta saattoi löytyä kynttilöitä ja pumpulia, kemikaaleja kuten parfyymeja, hajuvettä, pomadaa, saippuaa, vernissaa, voiteita, siirappia, soodavettä tai limonadia sekä käytettyjä huonekaluja, vaatteita, papereita ja kodintavaraa. Tukholmassa kaupungilla oli omia säädöksiä liittyen tupakanmyyntiin, joka oli kuninkaallisilla kirjeillä (1774 ja 1779) varattu ”köyhille leskille, suojattomille naisille, köyhtyneille porvareille ja sellaisille, jotka eivät sodan seurauksena löydä muuta elatuskeinoa”. Naisten markkinoilla toimiminen saattoi siis liittyä enemmän elämänvaiheeseen ja ikään kuin esimerkiksi siviilisäätyn. Kaduilla ja toreilla myytävien hedelmien, marjojen, vihannesten, kalan, äyriäisten, tiettyjen teurastuotteiden sekä leivonnaisten myynti olivat lähes yksinomaan naisten käsissä. Alkuvaiheessa tuotteiden – myös leivän – tuli olla muilta kauppiailta ja käsityöläisiltä ostettua, ei itse valmistettua.⁷³³ Jo tämän piirteen voi ajatella vaikuttaneen kaupustelijanaisten liiketoimiin hintoja korottavasti; tavoitteena oli tehdä myytävillä tuotteilla mahdollisimman hyvää katetta, koska oletettavasti ainakin osa myyntituotteista oli pakko ostaa auktorisoiduilta kauppiailta velaksi alkupääoman puutteessa.

Yhteistä säädöksille oli, että niissä määriteltiin myyntiartikkelit, myyjät, jopa myyntipaikat sekä liiketoimen harjoittamisen lupamenettely. Kaupustelija ei siis voinut olla kuka hyvänsä. Naineet naiset, joiden puolison työkyky oli heikentynyt sekä lesket olivat naimattomia vahvemmillä elinkeinoluovista kilpailtaessa.⁷³⁴ Merimiesten ja sotilaiden vaimot eivät luonnollisestikaan olleet ainoita, jotka kääntyivät maistraattien puoleen luvan saamiseksi. Kaikki eivät välittäneet luvan hakemisesta, olihan päivittäinen palvelusten ja tavaroiden vaihto muutoinkin pienimuotoista kauppaa. Monien säädösten samanaikainen voimassaolo sekä kaupunkien omat käytännöt saattoivat tehdä luvattomasta ja luvanvaraisen elinkeinonharjoituksen välisestä viivasta veteen piirretyn. Hel-singissä juutalaissyntyiset venäläisten sotilaiden vaimot harjoittivat vakiintuneena tapana vanhojen vaatteiden kauppaa 1800-luvun alkupuolelta asti ilman, että lupaa tai päätöstä asiasta oli koskaan tehty.⁷³⁵ Tietyistä elinkeinoista saattoi aikaa myöten muodostua jonkin naisryhmän oma.

⁷³² Qvist 1960, 46–47; Bladh 1991, 49; Vainio-Korhonen 1998, 30. Varhaisemmista kaupustelua koskevista säädöksistä Leyonmarck 1820, 2-3, 430.

⁷³³ Qvist 1960, 46, 216; Bladh 1991, 63–66. Markkola 1990, 396; Vainio-Korhonen 2002, 34-40, 47-48; Hedenborg & Wikander 2003, 72; Simonton 2013, 93-107.. Käsitteestä ks. SAOB (Svenska Akademiens Ordbok) selittää termin Krämare-handel vähittäiskaupaksi tukkukaupan vastakohtana (om i förh.: minuthandel; motsatt: grosshandel. Om gross och krämare handel. *HB 4 (Lag 1734; rubrik)*. 2NF 18: 629 1912. (<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/show.phtml?filenr=1/131/211.html>).

⁷³⁴ Wikander 1999, 42. Myös Hedenborg & Wikander 2003, 72–74.

⁷³⁵ Waris 1951, 30.

Porissa eri elinkeinojen harjoittamiseksi lähetettyjä anomuksia ei ole säilynyt ennen 1850-lukua. Tätä ennen luvat eri tointen harjoittamiseen tai kaupungin kassasta maksetut korvaukset erilaisista työsuorituksista käyvät ilmi lähinnä pöytäkirja- ja tilimateriaaleista. Yksinomaan niiden varaan tukeutumalla naisten työstä kaupungissa saa sirpaleisen kuvan. Esimerkiksi Porin sataman kassan tileissä kaupunkilaiset, jotka ovat tehneet erilaisia töitä ja palveluksia satamassa tai jotka muutoin kuittasivat saataviaan satamatoimintoihin liittyen, on mainittu yleensä pelkällä sukunimellä, ja työtehtävien kuvaus voi olla ylimalkainen: ”*Till Södermanska tak reparation 28 kop [kopeekkaa]*.” Muiden merkintöjen perusteella kyse oli rouva Södermanista, joka oli vastaanottanut kaupungilta huomattavia summia antamalla omistamiaan rakennuksia vuokralle.⁷³⁶

Mainintojen sirpaleisuuden ja eri asiakirjoissa esiintyvyyden takia naisille myönnettyjen elinkeinonharjoituslupien kokonaismäärän laskeminen käy lähes mahdottomaksi. Lupia saatettiin lisäksi myöntää poikkeuksellisesti pitkin vuotta tai lyhyeksi ajaksi. Sama koskee kertaluontoisia työsuorituksia, jotka maistraatti huutokauppasi naisten suoritettavaksi. Sen sijaan kaupunginjohton valvomien tai organisoimien työtehtävien kirjo on hahmotettavissa seuraavaan tapaan:

Porin maistraatin naisille myöntämiä elinkeinonharjoituslupia sekä kaupungin naisille korvaamia työsuorituksia 1830–1860:

- Kapakanpito (vuosittain noin 12 lupaa)
- Kapakanpito markkina-aikaan (lupia vaihtelevasti säännöllisten kapakoitsijoiden tarjontaa täydentäen)
- Kaupustelu (vuosittain keskimäärin 12 lupaa)
- Leivonta (erikseen luvat ruis- vehnä- ja sokerileivonnaisiin) (vuosittain 10–20 lupaa)
- Ruuan, kahvin ja teen myynti työläisille (lupia vaihtelevasti)
- Paimen (kesäajaksi 1-2)
- Veräjävahti (vuosittain muutamia)
- Katujen, torien, vahtikoppien ja muiden julkisten paikkojen puhtaanapito (vaihtelevasti)
- Sammutuskalustosta huolehtiminen (vaihtelevasti)
- Tilojen vuokraaminen poliisikamaria varten (vaihtelevasti)
- Venäläisten sotilaiden majoittaminen (vaihtelevasti)

Lähteet: TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Yhteisen raastuvanoikeuden diaarit Ag:1, 1835 (Diarium öfwer inkomna mål för år 1835); Kaupungin kassan tilit Ga2:17,

⁷³⁶ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto Ga4:1, Sataman kassan tilit 1842. Henkilöiminen pelkkien tilimerkintöjen perusteella käy joissain tapauksissa mahdottomaksi. Työsuorituksista maksettuja saatavia listattiin esimerkiksi sepille, muurareille ja kirvesmiehille. Listausten lisäksi välissä yksittäisiä kuitteja päivätoista esim. ”Grönholm har arbetat på Råfsö uti 6 dagar. Råfsö Hamn den 21 Januari 1843. F.W. Saltin.” Mikäli vastaavia tietoja olisi saatavilla laivanvarustajien arkistoista, esimerkiksi laivojen ahtaamisessa työskennelleiden naisten palkkiotietoja saattaisi olla saatavilla.

1853, 1855–1864; Kaupungin kassan tilit Ga:2 18, 1865–1875; Porin maistraatin pöytäkirjat 1852 Cj:23 (Politie dombok och stadens äldstes protokoll); Porin maistraatin arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1836–1840 Cm:4 1836, Cm:5 1837–1839, Cm:6 1840–1843, Cm:9 1851–1858.

Elinkeinonharjoitusluvut ja maistraatin naisille huutokauppaamat työtehtävät ovat yksi kategoria muiden joukossa, jossa merimiesten vaimot ovat näkyvissä kaupunginhallintoon liittyvissä asiakirjoissa. Silmäys maistraatin pöytäkirjoihin muutaman vuoden ajalta antaa käsityksen siitä, mihin kokonaiskuvaan merimiesten vaimojen ja leskien taloudellinen aktiivisuus asettui suhteessa kaikkiin niihin asiayhteyksiin, joissa he olivat vuorovaikutuksessa pormestarin ja raati-miesten kanssa. Taulukosta 13 huomataan, että valtaosa asiayhteyksistä koski elinkeinolupia, merimieshuoneen jakamia avustuksia, mutta myös epäsuoria viittauksia naisten ansaintakeinoihin, kuten vaatimukset hoitokorvauksista, hevosenajo ja räätälinverstaan ostaminen pakkohuutokaupassa. Kaksi viimeksi mainittua ovat esimerkkejä asiayhteyksistä, joissa nainen saattoi olla liikkeellä miehensä puolesta. Osa ansioista oli myös luvattomia, kuten kuljeskelevan väen majoittaminen. Käsittelen luvattomien ansaintakeinojen asemaa toimeentulo-kokonaisuudessa jäljempänä. Pöytäkirja-aineistossa viittauksia ansionharjoittamiseen tai muunlaiseen taloudelliseen aktiivisuuteen saattaa esiintyä myös sellaisissa asiayhteyksissä, joiden varsinainen käsittelysyy on kokonaan toinen. Sen vuoksi löydökset ovat aina fragmentaarisia esimerkkejä laajemmasta, pimentoon jäävästä kokonaisuudesta.⁷³⁷ Maistraatti käsitteli vuosittain tuhansia yksityisten kaupunkilaisten asioita, joten siinä määrin merimiesten puolisojen vuorovaikutus maistraatin kanssa vaikuttaa vähäiseltä. Toisaalta raadin ja kaupungin oikeusistuinten työnjako ei kaikilta osin ollut selkeä, ja niinpä esimerkiksi velkavaateita ja järjestysrikkaita käsiteltiin kummassakin elimessä.⁷³⁸

⁷³⁷ Ks. myös Fiebranz et. al. 2011, 273–293.

⁷³⁸ Merimiesten vaimoja esiintyy esimerkiksi kämnerinoikeuden käsittelemissä siviili-asioissa miehensä edustajina yksittäisissä tapauksissa vuosittain. Esimerkiksi vuonna 1830-luvulla vaimo mainittiin kahdessa kämnerinoikeuden käsittelemässä velkaan liittyvässä riita-asiassa miehensä edustajaksi tämän merimatkan aikana. Tapauksia on kuitenkin satunnaisesti ja hyvin vähän siihen nähden, mitä voisi olettaa. TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: kämnerinoikeuden tuomiokirjat 1830–1840 (Co:21–31).

TAULUKKO 14 Merimiesten vaimojen ja leskien esiintyminen Porin maistraatin pöytäkirjoissa 1836–1843

Asiayhteys	Käsittelykertoja
Elinkeinonharjoittamiseen viittaavat asiat:	
Krouvinpito	18
Leivontolupa	12
Kaupustelulupa	3
Ajohevosen tarjoaminen (nainen asioinut miehensä edustajana)	2
Purjeiden neulominen kotiteollisuutena	1
Räättälin verstaan ostaminen pakkohuuto-kaupassa	1
Sotilaiden majoittaminen	1
Vaatimukset saamatta jääneistä lasten- ja vanhustenhoitokorvauksista	15
Siviiliasiat ja edustukset:	
Perunkirjoituksen hakeminen miehen jälkeen	3
Testamentti/suullinen testamentti	3
Holhoojan hakeminen lapselle	6
Palotarkastuksiin ja rakentamiseen liittyvät asiat	12
Asiayhteys	
Käsittelykertoja	
Maistraatin valvonnassa jaetut merimieshuoneen avustukset	43
Järjestyksenpitoon liittyvät asiat:	
Irtolaisuus, palveluspaikan puuttuminen	18
Kuljeskelevan väen majoittaminen	5
Riita vuokranmaksusta/häätö	2
Järjestyshäiriöt (väenkokootumiset, katurauhan rikkominen ym.)	3
Yht.	153

Lähde: TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1836–1843 (Cm:4; Cm:5; Cm:6).

Elinkeinonharjoituslupa oli epäilemättä muutakin kuin almujen vastine. Saavutetuilla eduilla oli naisille merkitystä: kaupusteluun luvan saaneet naiset valvoivat oikeuksiaan niitä naisia vastaan, jotka olivat lähteneet kaupantekoon luvatta. Kolme kuukautta Porin palon (22.5.1852) jälkeen kaupustelija Catharina Söderholm valitti maistraatille, että monet naiset harjoittivat tointa ilman lupaa ja antoi ilmi seitsemän nimeä. Näiden joukossa olivat merimiehen vaimot Agatha Lindqvist, Margaretha Elisabeth Wallin sekä Stina Kopren. Naiset puolustautuivat taitavasti vetoamalla palon aiheuttamaan hätään ja kertoivat luulensa, että tällaisessa tilanteessa kaikki yritykset henkirievun säilyttämiseksi olivat sallittuja. Asiasta seurannutkaan muita sanktioita kuin määräys lopettaa

luvaton elinkeino.⁷³⁹ Kaupustelija poikkesi muista naisten sivuelinkeinoista siinä, että se saattoi toisinaan olla eri asiayhteyksissä naisen oma ammattinimeke, kuten juuri edellä mainitussa valituksessa. Jonkinlainen viite siitä, että kaupustelu saattoi olla täyspäiväistä ja ammattimaista vähittäiskauppaa kävi ilmi *Finlands Almänna Tidning*issä 1871 julkaistussa pakkohuutokauppailmoituksessa. Siinä porilaisen merimies Frans Wilhelm Nyströmin talo numero 139 neljännessä kaupunginosassa asetettiin huutokaupattavaksi kaupustelija Lovisa Grahnin huomattavaa 1600 markan velkavaatimusta vastaan.⁷⁴⁰ On toki mahdollista, että Grahnin saatavat Nyströmiltä olivat kertyneet muista syistä kuin velaksi ostetuista tuotteista, mutta mikäli näin oli, Grahn oli kaupustelijaksi suhteellisen vakavarainen luotonantaja.

Krouvinpitoon, kaupusteluun ja muihin tehtäviin annettiin vuosittain niin rajallinen määrä lupia, että on epätodennäköistä että niitä olisi voitu vakavasti ottaen pitää vastauksena köyhimmän väestönosan toimeentulo-ongelmiin ja hidasteena köyhäinhoidon ylikuormittumiselle. Maistraatin pöytäkirjoista käy ilmi, että hakijoita oli usein paljon enemmän kuin otettiin. Uusien kapakoitsijoiden ja kaupustelijoiden rekrytointiaikaa oli yleensä vuodenvaihde, mutta moni haki oikeutta myös vuoden kuluessa. Suojatyöpaikkoina tai ikään kuin luvallisena kerjuunharjoittamisena kaupusteluluvat eivät olisi kovin montaa naista yhteisön armoille joutumiselta suojanneet. Elinkeinonharjoittajien määrä pyrittiin ilmiselvästi mitoittamaan kysynnän mukaan. Luvan epäämisen syytä ei aina välttämättä edes mainittu, mutta se saattoi olla vain yksikantainen toteutus, luvanhaltijoita oli jo riittävästi (*”finns nog”*). Kun naisihminen Hedvig Hellström ja merimiehen vaimo Lovisa Lilja anoivat kaupusteluoikeutta toukokuussa 1838, maistraatin kanta oli että kaupustelijoita oli jo riittämiin ja asia oli sitä paitsi kuluvan vuoden osalta jo käsitelty. Lovisa Lilja ei kuitenkaan luovuttanut vaan tuli viikon päästä ilmoittamaan kaupunginisille, että palovahdin vaimo Anna Olinilta olisi vapautumassa kaupustelijan paikka. Näin hän onnistuikin pääsemään raatihuoneen torille muiden kojujaan aamuisin pystyttävien naisten joukkoon.⁷⁴¹ Naiset saattoivat käydä toisiaan ja hakijoina olevia miehiä vastaan kovaa kilpailua elinkeinonharjoitusluvan voittamisesta itselleen. Tässä mielessä toimilupa oli tavoiteltu liiketoiminnan harjoitusmahdollisuus eikä yksinomaan yhteisön armopala. Toisaalta hakijat joutuivat maksamaan luvasta erisuuruista taksaa varallisuustilanteensa mukaan. Köyhäinavun korvikkeelta vaikuttavat kaupusteluluvat, joiden haltija vapautettiin maksusta kokonaan. Kriisiajankohtina maistraatin valvonnassa teetetyn työn hätäapuluonne korostui. Esimerkiksi 1867 peräti 22 henkilöä sai luvan ruis- ja vehnäleivän leivontaan ilman että keneltäkään heistä perittiin maksua. Poikkeuksellisen suuressa

⁷³⁹ TMA Cj:23. Maistraatin pöytäkirjat 28.7.1852. § 6. Ks. myös Frigren 2009, 96.

⁷⁴⁰ FAT 20.9.1871.

⁷⁴¹ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1837–1839 Cm: 5. 5.5.1838; 12.5.1838.

luvan saaneiden joukossa oli nälkävuosien aikana työläisnaisten ja käsityöläisten ohella myös porvareita.⁷⁴²

Ansiokotitalouden tavoin oluenmyynti ja vähittäiskaupan harjoittaminen antoivat vaimoille mahdollisuuden miehen valvonnasta vapaaseen käteisen rahan hallintaan ja mahdollisuuksiin tehdä asiakkaiden kanssa omia lainasopimuksia puolin ja toisin, kun he jo valmiiksi toimivat torilla, siellä missä raha ja luotto liikkuvat.⁷⁴³ Osa naiselinkeinoista vaati sekä ammattitaitoa että kaupallista laskelmointikykyä. On lähes mahdotonta ajatella, että kuka tahansa olisi voinut tarttua teuraskirveeseen, panna olutta tai nyplätä pitsejä ilman että olisi saanut työhön perehdytystä. Oppi oli saatu näin joko toisilta naisilta heidän epävirallisissa killoissaan, kotona tai säätyläiskodissa palveluksessa ollessa.

Köyhäinhoitoargumenttia vastaan puhuu myös havainto siitä, että säätyerot eivät välttämättä olleet ehdottomia naiselinkeinojen parissa. Naisille varattuihin ”suojatöihin” pyrkivät työläisnaisten ohella käsityöläisten tai porvariain vaimot ja lesket. Oikeus työläisille tarkoitettuna ruokalan pitämiseen varattiin lähes poikkeuksetta itsekin työläistäustaiselle naiselle, mutta Reposaaressa sata-massa työmaaruokalaa piti 1850-luvun alussa kapteeninrouva Carolina Öhman.⁷⁴⁴ Naisten tekemät anomukset voivat toisinaan paljastaa, että naiset olivat harjoittaneet miehen nimellä ammattia epävirallisesti. Elintarvikekauppiaan vaimo Maria Elisabeth Löfström lähetti maistraatille syyskuussa 1852 nöyrän anomuskirjeen, jossa kertoi hoitaneensa vanhuuden heikon miehensä liiketoimiamia ja elatusta neljän vuoden ajan, mutta nyt kun hän itsekin oli jo viisissäkymmenissä, ei enää kokenut jaksavansa. Maria anoi lupaa leivän leipomiseen elättääkseen itsensä ja miehensä pienimuotoisella liiketoiminnalla (*”med den lilla närings gren”*). Anomuksessa vaaditun asian diminutiiviin asettaminen oli tärkeää vedotessa luvanantajiin; kyse ei ollut isosta päätöksestä eikä Maria suinkaan nakertaisi varsinaisten leipurien leipää. Toisaalta luvan antamatta jättämisen seurauksiakin oli syytä väläyttää. Hän totesi, että ellei hän yritä tehdä jotain miehensä ja itsensä hyväksi, heistä koituisi ennen pitkää yhteisölle taakka (*”så kunna vi komma det almänna till last efter några få år”*). Lupa leipomiseen ja myymiseen myönnettiin, mutta tyyppilliseen tapaan Marialle annettiin lupa työllistää vain itse itsensä ilman apukäsiä.⁷⁴⁵ Marialla, jolla oli kokemusta suuremmankin luokan liiketoimista, ammattimaiseen paakaritoimeen olisi ollut valmiuksia.

Luvan heltämisen edellytyksenä oli toiminnan rajoittuminen omiin käsiin.⁷⁴⁶ Erityisesti leivontalupia koskevien selvittelyjen perusteella näyttää ilmeiseltä, että rajoitusta rikottiin yleisesti. Käytännössä vaatimus työskennellä

⁷⁴² TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, kaupungin kassan tilit 1865–1875 (Ga:2, 18).

⁷⁴³ Fontaine 2014, 145.

⁷⁴⁴ Tieto käy ilmi edellä mainitun Catharina Charlotta Wadénin ja Johan Henrik Lindqvistin talon paloa käsittelevistä asiakirjoista. Johan Anders ja Carolina Öhman omis-tivat palaneen talon viereisen rakennuksen, mutta asuivat itse Reposaaressa. TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto Cj:23 Porin maistraatin pöytäkirjat 29.3.1852 § 2; 3.4.1852 § 5 ja 21.4.1852 § 2; 29.5.

⁷⁴⁵ TMA Porin maistraatin pöytäkirjat 1852 (Cj:23), 27.9.1852 § 6.

⁷⁴⁶ Vainio-Korhonen 1998, 37.

vain ”omin käsin” oli mahdoton ainakin niille naisille, jotka asuivat leivinuunitomassa asunnossa. Oman uunin puuttuessa yhteistyötä tuli tehdä sellaisen omistavan kanssa. Työläisväestölle oli muutenkin tyyppillistä käydä paistamassa omista taikinoistaan leipomiaan leipiä jonkun talonomistajan pakarissa. Tällaisissa tilanteissa oli luontevaa paistaa ja myydä kerralla suuri määrä leipiä yhdessä samoin kuin muitakin urakatöitä, kuten pyykinpesua oli tapana harjoittaa kollektiivisesti tiettyinä päivinä. Yhteistyössä saattoi suuren työmäärän ja käytännön valmistusolosuhteiden lisäksi olla järkeä siksi, että yksittäin kaupustelevat leipojat olisivat kilpailleet asiakkaista toinen toisiaan vastaan ja näin nakertaneet toinen toistensa leipää.

Kiltainstituution alasajo käynnistyi 1800-luvulla erityisesti lihatuotteiden ja leivonnaisten myyntioikeuden laajenemisesta ammattikuntaan kuulumattomien käsiin. Leipurielinkeinoon pääseminen oli vielä vuoden 1800 paikkeilla naisille hankalaa: markkinarako oli lähinnä niissä leivissä, joita ei muutoin tarjottu markkinoille.⁷⁴⁷ 1800-luvun Porissa on selvästi nähtävissä, että naiset laajensivat elinkeinoaan luvallisesta toimesta eli yksinleivotuista vehnä- ja ruisleivistä monen naisen yhdessä harjoittamaan sokerileivonnaisten valmistukseen jo ennen ammattikuntalaitoksen purkamista. Ammattileipurien ja leipää myyntiin leiponeiden naisten erimielisyydet vaativat useaan otteeseen maistraatin ratkaisua sekä myyntiartikkelien että niiden valmistustavan takia. Leipurimestari Carl Gustaf Gallen mielestä useat naiset valmistivat leipää kaupungissa luvatta, yhteistyöllä ja liian ammattimaisesti, mikä rikkoi käsityön sääntöjä (*”fuska i handtverket”*). Naiset taas vetosivat luvan puuttumisen uhallakin siihen, ettei heillä köyhinä ollut muuta vaihtoehtoa kuin panna kädet taikinaan. Lisäksi heillä oli varmaa tietoa siitä, ettei Gallen tuotanto riittänyt tyydyttämään kysyntää (*”Alla att [bakat] för sin lifsbergning. Anmärkes äfven att Galle ej har bröd”*).⁷⁴⁸ Ajatus siitä, että yksi epäitsenäiseen väestönosaan kuulunut nainen olisi toiminut muille kaltaisilleen naisille käsityöläismestarin tapaan työnantajana, näyttäytyi ongelmallisena, vaikka todellisuudessa monet naiset toteuttivat koko ajan tällaista luvatonta yhteistyötä. Mikäli toimessa oli mukana naimattomia naisia, monen naisen yhtiökumppanuus näyttäytyi norminvastaisena toimintana siihen nähden, että heidän luonnollinen paikkansa olisi ollut toimia palveluksessa piikana. Jos taas mukana oli vaimoja, heidän toimintansa suuri volyyymi kyseenalaisti miehen perheenelättäjäroolin ja miesten tulotason.⁷⁴⁹

Riidoissa punnittiin, tukeako pienten lasten vähävaraisia äitejä, käsityöläisten, työmiesten ja merimiesten puolisoja, ja näiden vetoamista köyhyyteensä myöntämällä lupa, vai eliminoidako vapaan kilpailun mahdollisuus ja mahdollinen leivän hinnan (ja laadun) polkeminen pitäen elinkeino ammattikunnan käsissä.⁷⁵⁰ Lisäksi oli olennaista, etteivät leipurit ja naiset välttämättä kilpailleet

⁷⁴⁷ Qvist 1960, 45; Markkola 1990, 392.

⁷⁴⁸ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat Cm:5 1837–1839. Esim. 13.2.1837.

⁷⁴⁹ Ogilvie 291; 299–300.

⁷⁵⁰ TMA Porin maistraatin memoriaalipöytäkirjat Cm:5, Cm:6, esim. 13.2.1837; 20.2.1837; 22.2.1837; 27.2.1837; 10.4.1837; 5.2.1840; 12.2.1840; 12.3.1843; 11.3.1843; 13.3.1843.

samasta asiakaskunnasta. Ensimmäisissä säilyneissä Porin maistraatille osoite-
tuissa toimilupa-anomuksissa 1855–1865 naisten valmistamat antimet oli tarkoi-
tettu työtä tekeväälle väestölle (*”för arbetare-klassen eller almogen”*).⁷⁵¹ Toiminnan
säättely koski siis myös asiakaskunnan säädynmukaista säättelyä.

Lupien käsittelyn tapauskohtaisuutta kuvastaa, että elinkeinonharjoitta-
jaksi mielivien naisten taloudellista tilannetta katsottiin koko kotitalouden nä-
kökulmasta. Gustava Törnroos sai leipoa vehnäleipää kunnes perhetalous olisi
taas pääosin miehen vastuulla (*”så länge åtmistone mannen i tjenst”*).⁷⁵²

Köyhyys oli argumentti, johon vetosivat sekä naiset itse että maistraatti
naisten elinkeinonharjoituslupia käsitelleessään. Kööpenhaminalaisnaisia 1700–
1800-lukujen vaihteessa tutkimuksissaan käsitellyt Carol Gold pitää paatokselli-
suutta, köyhyyteen ja lastenelatusvelvollisuuteen vetoamista hyvin tyyppillisenä
piirteenä naisten elinkeinonharjoitushakemuksille. Kurjuuteen vetoamisesta
huolimatta hän katsoo, että virallisen luvan saaneet naiset eivät olleet yhteisön
pohjasakkaa. Naisilla oli työkykyä, mahdollisuus investoida myymiinsä hyö-
dykkeisiin ja tarvittaessa matkustella kaupustelun vuoksi lähialueilla. Lisäksi
tekivät itse aktiivisia päätöksiä omaan elämänsä ja liikkumiseensa liittyen,
heidät myös todettiin esivallan silmissä hyväksi kaupunkilaisiksi.⁷⁵³

Kumpi painoi enemmän, naisten hädänalaisuus vai maine, siitä ei voi ko-
konaan päästä selvyteen.⁷⁵⁴ Samojen henkilöiden pysyminen toimessa vuodes-
ta toiseen kaupustelijana, leivänleipojana tai kapakoitsijana kertoo tiettyjen
naisten suosimisesta, toisaalta lupien säilyttäminen heillä oli merkki pitkäjän-
teisestä tavoitteesta estää heidän kotitalouksiensa luisuminen köyhäinavun va-
raan. Merimiehen leski Lovisa Ström piti 1830-luvulla säännöllisesti markkina-

⁷⁵¹ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin anomukset Ac:1-10. Anomuksissa oli yhteensä 20 anomusta koskien vehnä- ja ruisleivän leipomista ja myymistä, 2 hakemusta koskien kakkujen leipomista ja myymistä, 18 hakemusta koskien ruuan, kahvin, teen ja oluen myymistä työläisväestölle, 10 hakemusta koskien kaupustelua sekä kaksi hakemusta katujen puhdistustyöhön ja paimenena toimi-
miseen. Tätä edeltävältä ajalta tiedot koottavissa siis maistraatin pöytäkirjoista. Myöskään kaupungin tilit eivät ole näiden tietojen keräämiseksi olemassa ennen vuotta 1853 (TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, kaupungin kassan tilit Ga2:17, 1853, 1855–1864).

⁷⁵² TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytä-
kirjat 1837–1839 Cm: 5. 7.5.1838. Gustafva Törnroosin identifioiminen ei onnistu yksiselitteisesti kirkonkirjojen avulla. Mainitussa pöytäkirjanotteessa hänelle ei ole merkitty mitään titteliä. Törnros-
sukunimisen Gustava-nimisen nainen löytyy Porin kaupunkiseurakunnan kirkonkirjoista ainoastaan vihittyjen luettelosta, jossa mainin-
ta poliisitarkastaja (polis uppsyningsman) Wilhelm Törnrosin ja taloudenhoitaja (hushållerska) Gustava Aleniuksen vihkimisestä 3.5.1837. Näin ollen Gustafva ei ol-
lut merimiehen vaimo tai mies lähti merille poliisiammatin välillä, mikä on epäto-
dennäköistä, koska Wilhelmiä ei löydy merimieshuoneen lähteistä.

⁷⁵³ Gold 2013, 36–47. Gold katsoo, että monet naiset hakivat virallista lupaa harjoitettuaan jotakin elinkeinoa jo pidemmän aikaa. He hakivat lupaa tilanteessa, jossa heidän hupeneva terveytensä tai työkykynsä oli vaarassa luistaa heidät köyhäinavun piiriin. Tarve aseman ja itsenäisen toimiluvan virallistamiselle saattoi siis tulla siinä vaiheessa eteen, kun heikkevä terveys tai työkyky oli vaarassa luistaa heidät köyhäinavun piiriin.

⁷⁵⁴ Sama koski esimerkiksi vaimoille ja leskille myönnettyjä lupia käyttää kaupungin viljelys- ja laidunmaita ks. Karlsson Sjögren 2013, 173–174.

ajan krouvia omistamassaan talo-osuudessa nro. 387 ½. Hänet vapautettiin useita kertoja 4-6 hopearuplan tavanomaisesta lupamaksusta ja muinakin vuosina maksu kannettiin häneltä paljon pienempänä kuin muilta kapakointiluvan saaneilta. Luvan saamista eivät haitanneet edes hänen kiinteistönsä kahtena eri vuonna havaitut paloturvallisuuspuutteet tai Lovisan rahapula puutteiden korjaamiseksi. Ei voi varmaksi tietää, oliko luvan jatkamisen syynä Lovisan tilanne kuuden lapsen yksinhuoltajana vai se, että hänen kapakkansa oli suosittu ja tunnettu hyvästä oluestaan. Ehkä edellisistä markkinapäivistä oli hänen nurkillaan säästyty ilman isompia järjestyshäiriöitä, minkä vuoksi lupa kannatti antaa mieluummin tutulle kuin ottaa riski korvaamalla hänet uudella. Hänelle, jonka todettiin olevan ”*med gård men fattig*” tämä toimeentulomuoto oli sopiva, sillä krouvi edellytti omaa kiinteistöä eikä siksi voinut olla vuokrahuoneessa asuvan vaimon ansaintakeino muutoin kuin jonkun toisen palveluksessa.⁷⁵⁵ Sen vuoksi krouvinpito oli maistraatin valvomien elinkeinojen hierarkiassa kaupustelua, leipomista, ruuanmyyntiä ja muita työtehtäviä arvostetumpaa – se mainittiin pöytäkirjoissa aina ensimmäisenä ja siitä kannettiin korkeimmat lupataksat.

Kapakoitsijalla tuli talon ja maineen lisäksi olla hyvät yhteydet kauppiasiin, sillä kaupungin luvanvaraisissa krouveissa tarjonta ei voinut olla yksipuolista; tarjolla tuli paloviinan, oluen ja kaljan ohella olla myös viinejä. Aivan rutiiköyhä ei siis kapakanpitäjä voinut olla, jotta olisi saanut antimet hankittua edes velaksi. Krouvin pito oli niitä kruunun kaupungeille langettamia tehtäviä, joita harjoitettiin maistraattien valvonnassa Suomen kaupungeissa jo 1500–1600-luvulta asti. Oli siis kaupunkien velvollisuus tarjota riittävä määrä majoitus- ja ravitsemuspalveluita, ja näiden tehtävien huutokauppaaminen sopivaksi katsotulle kaupunkilaiselle oli paitsi tämän työllistämistä, myös kruunun asettaman velvoitteen täyttämistä ja sen asettamin hinnoin ja taksoin toimimista.⁷⁵⁶ Palo-

⁷⁵⁵ Lovisa Strömin kapakanpitoa, talon palotarkastusta ja merimieshuoneesta saamia avustuksia koskevat viitteet TMA Porin raastuvanoikeuden arkisto (Porin maistraatti ja raastuvanoikeus); Yhteisen raastuvanoikeuden diaarit Ag:1, 1835. Diarium öfwer inkomna mål för år 1835: 8.6.1835, 5.9.1835, 16.12.1835; Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden memoriaalipöytäkirjat Cm:3 1832–1835: 16.12.1833, 20.8.1834, 20.12.1834, 13.7.1835, 5.9.1835, 16.12.1835; Porin maistraatin memoriaalipöytäkirjat Cm:4 1836 15.2.1836, 27.8.1836; Porin maistraatin memoriaalipöytäkirja Cm:5 1837 18.12.1837, 13.2.1837, 28.8.1837; Porin maistraatin memoriaalipöytäkirjat Cm: 6 1838 12.2.1838, 1.9.1838; Porin maistraatin memoriaalipöytäkirjat Cm: 7 1839 13.2.1839, 4.9.1839.

⁷⁵⁶ Ruotsin valtakunnan laissa 1734 säädettiin majatalo- ja ravitsemusalasta rakennuskaaren 28.luvussa. Sen mukaan majatalon pitäjän tuli itse tarjota huoneisto, sen sisustus kustannettiin yleisillä varoilla, hinnat ja taksat sääteli Kuninkaan käskynhaltija ja majatalonpitäjän tuli alistua esivallan valvonnan alle ja pitää kirjanpitoa. Häätapauksessa vieraita sai sijoittaa myös lähimpiin naapureihin. Laki oli lähes sellaisenaan voimassa 1883 annettuun Keisarilliseen asetukseen kyydinpidosta ja kestikievaritaloista asti. Termejä taverna, krouvi, kellari, traktööri ja majatalo voitiin käyttää varhaismodernina aikana synonyymisesti, mutta 1800-luvulla maistraattien valvonnassa toimivista ravitsemusliikkeistä käytettiin vakiintuneesti nimitystä krouvi (krog) ja ylempien säätyjen ravitsemusliikkeistä nimityksiä traktöör (traktör) tai seurahuone (societétshuset), jollainen Poriin perustettiin Juhannuslehdon eli nykyisen kaupunginkirkon paikalle 1825. Rakennus tuhoutui 1852 palossa. Toisin kuin maaseudun kestikievareilla, kaupunkien krouveilla ei useinkaan ollut matkalaisten kuljetusvel-

vartijoiden päivittäinen kierros myös ulottui kaupunkien krouveihin, mikä teki krouvarin kotitalosta paitsi julkisen tilan, myös valvonnan kohteen. Lovisa Strömin krouvinpito oli sekä köyhäinhoitorasituksen torpedoimista että haettava olevan elinkeinonharjoittajan paikan täyttämistä ja janoisten markkinavieraisten kysyntään vastaamista. Krouvinpitäjä kohtasi työssään paljon ihmisiä ja oli janoisille tuttu kaupunkilaishahmo. Ström oli samaan aikaan tuttu näky merimieshuoneella eikä hänen hyvämaineisuutensa ja oikeutensa apuun tuottanut ongelmia sielläkään. Joulukuussa 1835 Lovisalle ja lapsikatraalle edesmenneen miehen merimiesuran perusteella myönnetty avustus oli suurin sillä kerralla annettu yksittäinen summa, 16 hopearuplaa. Kun hän samoihin aikoihin maistraatin kokouksessa sai jälleen vahvistuksen oikeudelleen myydä alkoholia tulossa olevilla talvimarkkinoilla, antoivat nämä kaksi tulonlähdettä tietyn vakauden pariin seuraavaksi kuukaudeksi.

5.2.3 Esiteollisen ajan työläisvaimon työt kodin ulkopuolella

Kotitalous, jota vaimo miehen lähdettyä merille jäi "hoitamaan" ja jota mies etäältä "elätti", ei useinkaan ollut massiivista talon- ja taloudenpitoa vaatinut kokonaisuus, vaan mahdollisesti vuodepaikka usean vuokralaisen vuokrahuoneessa. Merimiehen vaimo saattoi jakaa asunnon jonkin ruokakunnan liitännäisjäsenenä työtä vastaan. Näin hänen tekemänsä työ liittyi vahvasti kotiin ja asumiseen, mutta ei emäntänä vaan lähinnä palkollisena.⁷⁵⁷

Ei ollut myöskään tavatonta, että merimiehen vaimo asui ja työskenteli pestattuna piikana.⁷⁵⁸ Vaimo saattoi tavoitella pestuupaikkaa erityisesti, jos mies oli vuosikausia poissa tai jos perhe-elämään ilmaantui muita hajoamisriskin aiheuttavia tekijöitä kuten avioton lapsi.⁷⁵⁹ Naiseen naisen piiksi pestautuminen onkin liitetty joko avioliiton sisäiseen tai ulkoiseen kriisiin. Varhaismodernina aikana katovuosien ja muiden vaikeiden aikojen selviytymisstrategia vähävaraisten keskuudessa oli hajaantuminen; mies, vaimo ja lapset pestautui-

vollisuutta. Tämä seikka mitä ilmeisimmin edesauttoi, että yksinäiset naisetkin saattoivat kaupungissa ryhtyä krouvinpitäjiksi. Soini 1963 (I-osa), passim. erit. 60–61, 72–74, 303–308; Viikuna 2015, 122–128, 134–141.

⁷⁵⁷ TMA Porin kämnerinoikeuden arkisto, tuomiokirjat 1836 (co:27), 8.11.1836 § 3; 15.11.1836 § 1.; 9.12.1836; 1837 (Co: 28) 24.1.1837 § 1; 24.2.1837 § 5; 4.7.1837 § 1; 28.7.1837; 1838 (Co:38) 14.9.1838; 1839 (Co: 39) 12.7.1839; Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, tuomiokirjat 1835–1837 (Cj: 11), 1.7.1837.

⁷⁵⁸ Kyse saattoi joissain tilanteissa olla myös siitä, että nainen oli jo ehtinyt tehdä työ sopimuksen. Tällöin edes sopimuksen teon jälkeen solmittu avioliitto ei vapauttanut pestistä, vaan naisen tuli joko ottaa työ vastaan tai toimittaa toinen pätevä henkilö sijastaan. Toisaalta piikana työskentelemisestä varhaismodernina aikana avioliittoelämän jo alettua esim. Ogilvie 2003, 161. Pestuusopimuksista ks. Vainio-Korhonen 2006, 120. Myös Ojala 2002, 70.

⁷⁵⁹ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Kämnerinoikeuden tuomiokirjat (Co:27) 1836. 8.1.1836 § 2; Ulvilan seurakunta: rippikirjat 1835–1840 luettu digitaalisena osoitteessa http://www.sukuhistoria.fi/sshy/kirjat/Kirkonkirjat/ulvila/rippikirja_1835-1841_mko119-128/192.htm. Eva Christinaa ei kuitenkaan löydy rusthollin rippikirjasivuilta palkollisten joukosta. Turun tuomiokapitulin arkkihiippakunnan arkisto: Kihlaus- ja avioerohakemukset 1840 F 1 (I)g 7a. Päätös 20.6.1840.

vat eri perheisiin palkollisiksi.⁷⁶⁰ Merimiehen vaimolle kodin ulkopuolisiin ansioihin hakeutuminen ei kuitenkaan välttämättä kielinyt kriisistä, vaan saattoi olla miehen lähdettyä yksin kotikaupunkiin jääneelle vaimolle luonnollinen jatke esimerkiksi avioliittoa edeltäneelle piian työlle, etenkin jos sormukset oli vaihdettu vasta hiljattain eikä jälkikasvuja ollut vielä siunaantunut: *”En sjömanshustru önskar sig tienst; Swar afwaktas i bokbindaren Sjöholms gård”*, tiedotettiin eräässä *Björneborgs Tidningin* ilmoituksessa helmikuussa 1864.⁷⁶¹ 1800-luvun väestönkasvun myötä piikomisesta ja renkinä olostu tuli joillekin naimattomaksi jääneille koko aikuisiän kestänyt jakso.⁷⁶² Varsinaisia Mikonpäivänä pestattuja vuosipalkollisia työkirjoineen naineista naisista oli täysin marginaalinen osa. Sen sijaan monet vaimot sovelsivat piika-aikanaan oppimiaan taitoja kootessaan säännöllisiä tai tilapäisiä ansioita – eli erilaisia kotitöitä – muiden kotitalouksissa. Vastaavankaltaisen huomion naimisissa olevien naisten ja leskien nimittämisestä piioiksi, apuvaimoiksi ja taloudenhoitajattariksi teki naisten työtä 1820- ja 1830-lukujen Viipurissa gradussaan tutkinut Ulla Ijäs. Osa naisista saattoi erikoistua tiettyihin työtehtäviin, kuten ikkunanpesuun tai juhlaruokienlaittoon.⁷⁶³

Passaaminen, ruuanvalmistus ja tarjoilu juhlissa ja pidoissa saattoivat tarjota kohtuullisia tuloja puuskittaisesti. Hieman säännöllisempää tuloa passaajalle saattoivat tarjota hautajaisten järjestämiset. Arkku, kukat ja vaadittavat tarjotut olivat jollekulle tulon lähde. Naimattoman merimiehen ja tullivahtimestari Johan Emil Janssonin hautajaisista marraskuussa 1866 syntynyt lasku paljastaa, että koko hautajaisjärjestely saattoi olla yhden ”perheyriksen” kontolla. Turkulainen laivatimpurin ja laivanrakentajan vaimo Amalia Strömberg laskutti arkusta, koristelusta, vainajan myrttikruunusta, leivonnaisista, voista ja juustosta, alkoholi- ja kahvitarjoilusta, tupakoista ja muusta asiaankuuluvasta tarjoilusta yhteensä 106 markkaa 75 penniä. Arkku oli oletettavasti hänen miehensä käsialaa.⁷⁶⁴ Toisaalta hautajaisten järjestäminen saattoi olla joillekin naisille paljon satunnaisempaa ja pienimuotoisempaa tulonhankintaa kuin Amalia Strömbergille.⁷⁶⁵

Naisten kodin ulkopuolella tekemän työn arvo pysyy ennen modernia aikaa suurimmaksi osaksi hämärän peitossa lukuun ottamatta sellaisia palkkatasoltaan säädeltyjä ammatteja kuten piika tai kaupungin kättilö. Kuten esimer-

⁷⁶⁰ Gaunt 1983, 48–49. Tosin tälle väestönosalle perheen hajoamista aiheuttivat ennen kaikkea sodat.

⁷⁶¹ Björneborgs Tidning 12.2.1864 nro 4.

⁷⁶² Esim. Wikander 1999, 32–33, 37.

⁷⁶³ Ijäs 2008, 79–81, 88–90, 93. Myös Vainio-Korhonen 2006, 113–114.

⁷⁶⁴ Sjöhistoriska Arkivet vid ÅA: Kansio 33: 4/38. Amalia ja Ulrik Strömbergistä HisKi: Turun suomalainen seurakunta: haku: kaikki: Amalia Strömberg, Ulrik Strömberg. Liitteenä oikeuspöytäkirjan kopio Paraisten kihlakunnankäräjät 4.9.1869. § 13. Amalian taloustilanne parani vuoden 1869 aikana entisestään, kun Paraisten lasimestari Kristian Bergman ilmoitti Ulrikille osoitetussa kirjeessä, että Amalian äiti, merimiehen leski Hedvig Nillström oli jättänyt suullisella ja oikeudessa kahden todistajan lausunnolla todistetulla testamentilla tyttärilleen Marialle ja Amalialle molemmille 100 markkaa.

⁷⁶⁵ Ks. myös luku 6.3.

kiksi Anu Pylkkänen on huomauttanut, hyvin monet niistä työtehtävistä, joita naineet naiset harjoittivat, esimerkiksi leipominen, oluenpano, kehrääminen, kutominen ja karjanhoito, olivat työtehtäviä, joiden hallitseminen luettiin esimerkiksi 1805 palkkaussäännössä (*legostadga*) piian ammattitaitoisuuden kriteereiksi.⁷⁶⁶ Kansanperinteessä ne olivat myös ominaisuuksia, jotka nuorikon tuli osata avioliittoon astuakseen.⁷⁶⁷ Naiset siis jatkoivat töitä, joihin monet heistä olivat harjaantuneet piikana. Piian työssä ollessaan he olivat varhaismodernin ajan työmarkkinoiden liikkuvaa työvoimaa siinä missä merimiehetkin vaihtaessaan pestiä ja asuinpaikkaa mahdollisesti vuoden välein tai jopa useammin.⁷⁶⁸ Mutta mikä oli työn arvo kun nainut nainen teki toisten kotitaloudessa esimerkiksi piian töitä vastaavia sisä- ja ulkotöitä ilman pestuusopimusta? Naisten työn hintaa voi kiertoteitse hahmottaa esimerkiksi velkatyön kautta. Aina vuoteen 1869 asti voimassa olleen lainsäädännön mukaan maksamattomat velat tuli maksuvaikeustilanteessa hyvittää työllä. Onkin mielenkiintoinen kysymys, miten päivätyön hinta näissä tapauksissa määriteltiin ja sovitettiin velkaan. Arvoitukseksi jää, minkälaisia työtehtäviä velkaantuneet naiset tekivät sovituksena. Merimiehen leski Maria Christina Zvickin äiti, rummunlyöjän pojan leski Maria Höök oli esimerkiksi joutunut tekemään huomattavan määrän töitä edesmenneen miehensä Carl Petter Höökin velkojen sovittamiseksi. Hän oli tehnyt velkatyötä myös tyttäriensä osuuksien edestä. Iäkkään äidin meneddyttyä kesällä 1860 perukirjaan merkittiin, että tuolloin 49- ja 40-vuotiaat tyttäret olivat äidilleen velkaa tästä työstä jopa 120 hopearuplaa 94 kopeekkaa.⁷⁶⁹ Sekä alkuperäinen velka korkoineen että äidin urakointi sen takaisinmaksamiseksi olivat siis olleet mittavat. Tällaisen velan muuntaminen työsuorituksiksi vaati viranomaisilta laskelmia ja määrittelyä sen suhteen, mikä oli esimerkiksi kotitalousteissa työskentelyn arvo.

5.2.4 Merimiesten vaimojen laivanvarustukseen liittyvät työt

Esiteollisten työläiskotitalouksien vaatimattomuuden vuoksi on esitetty, että kotitaloustyöllä ei ollut ajan työläisnaisille sitä merkitystä, mitä sillä oli porvariston ja kauppiaiden kotitalouksissa, joissa naisten työ selvästi oli osa tuotantoa ja sen puitteiden luomista. Itsenäistä elinkeinoa harjoittaneen miehen kanssa naimisiin mennessään nainen solmi liiton myös tämän liiketoimien tai käsi-työammatin kanssa. Työläisvaimoilla ei ollut vastaavaa tuotannollista kytköstä miehensä palkkatyöammattiin.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ Esim. Pylkkänen 2006, 81–82.

⁷⁶⁷ Lukkarinen 1933, passim.

⁷⁶⁸ Ks. esim. Rasila 2009. 1820–1830-lukujen palkollisten työsuhteiden kestosta.

⁷⁶⁹ TMA Porin maistraatti ja raastuvanoikeus, perukirjat 1860–1861. Perukirja 4.9.1860 § 49.

⁷⁷⁰ Stadin 1980, 301–302; Markkola 1990, 392–393; Vainio-Korhonen 1998, 30–35. Ks. myös Ogilvie 2003, 148–155, jossa Ogilvie osoittaa esimerkiksi 1600-luvun Württembergissä muurarin vaimon työskennelleen muurien rakennuksessa, leipurin vaimon myyneen leipiä, kaivontekijän vaimon korjanneen kaivoa ja myllärin vaimon hoita-

Merimiesperheissä naisten osallistumattomuus palkkatyöläismiestensä ammattiin oli sikäli häilyvä, että naiset osallistuivat vähintään epäsuorasti laivan lähtökuntoon saattamiseen.⁷⁷¹ Reposaaren satamassa tarvittiin naistyövoimaa huolehtimaan esimerkiksi koti- tai ulkomaisten laivojen pyykistä. 1800-luvun Rauman arkea ja juhlaa kuvatessaan Aina Lähteenoja liitti laivojen muonituksen naisten työksi, jonka laivanvarustajat – tai tarkemmin ottaen kauppiaiden vaimot – organisoivat. Pääasiassa työtehtävät koskettivat kauppiaskotitalouksien piikoja, mutta kiiretyövoimaksi palkattiin muitakin naisia. Muonittaminen oli paitsi ruuan valmistusta, myös lastaustyötä: ”Kun viimeinen kuorma kaljatynnyreineen, piimäleipineen, limppuineen, tuoreine siikoineen ja muine hyvineen lähti satamaan, kiittivät matruusit ja laivoapojat emäntää ja tyttäriä kädestä puristaen hyvästä proviantista [..]”, siteeraa Lähteenoja erästä haastattelemaansa vanhaa raumalaista.⁷⁷² Merimiesten vaimot saattoivat muonitustehtävien kautta olla muiden kaupunkilaisnaisten tapaan itsekkin laivanvarustajien palveluksessa ja saada näin omia tuloja sen ohella, että nostivat laivanvarustajalta eria miehensä palkkasaatavista. Laivojen ylläpitoon, huoltoon ja muonittamiseen liittyvät naisten työtehtävät satamissa ovat merenkulkuperinteessä yleisesti tunnettuja; uskomuksen mukaan merimiesten tuli ennen laivanlähtöä maksaa velkansa niille paikallisille naisille, joilta saaneet hedelmiä, juomaa, ruokaa, pyykinpesua tai seksiä tai seurauksena oli vaarallinen matka.⁷⁷³

Edellä mainittu ansiokotitalous limittyi osaksi ulkomaankauppaa paitsi raaka-aineiden tuonnin kautta, myös silloin kun merimiesten perheenjäsenien valmistamat tekstiilit matkasivat puutavaralastin marginaalisena oheistuotteena maailmalle myyntiin. Raahessa merimiesten vaimot ja muut käsistään käteivät naiset tekivät kokopäivätyötä purjeiden valmistuksessa.⁷⁷⁴ Purjekangastehaiden hamppulanka alihankittiin sitä kotiteollisuutena kehränneiltä naisilta ainakin Turussa ja Porissa, mutta työtä tehneet naiset eivät ole identifioitavissa.⁷⁷⁵ Voi vain arvailla, osallistuivatko merimiesten perheenjäsenet laivan lastaamiseen ja purkamiseen – työ joka ennen ahtaaja-ammattikunnan syntyä

neen myllyn toimintaa miehensä sotapalveluksen ajan. Näissä esimerkeissä vaimo ei vain toiminut käsityöläsimiehensä tukena vaan suoritti samoja työtehtäviä.

⁷⁷¹ Samaa arvelee Syrjäsuo 2000, 84. Myös Stanley 2002, 10; Lybeck 2012, 234; Vickers & Walsh 2005, 145-148. Daniel Vickers ja Vince Walsh pitävät merimiesten vaimojen tapaa hoitaa kotitalouden budjettia ja tehdä hankintoja miehen lähettämällä rahoilla perhetaloudellisina liiketoimina, jotka kytkeytyivät merenkulkuun. 1700-luvun Salemissa miehet valtuuttivat vaimojaan verrattain usein edustamaan itseään kaupallisissa sopimuksissa.

⁷⁷² Lähteenoja 1939, 288-290.

⁷⁷³ Henningsen 1981, 73.

⁷⁷⁴ Paulaharju 1910; Syrjäsuo 2000, 56, Pyy 1914.

⁷⁷⁵ Kaukamaa 1946, 172-174; Virrankoski 1963, 135; Vainio-Korhonen 1998, 36. Kaukamaan mukaan lähteistä (Manufaktuurijohtokunnan asiakirjat, Senaatin talousosaston kirjediaarit sekä maistraatin vuosikertomukset) ei käy ilmi, kuinka monelle naiselle kehrääminen tuotti elantoa. Näin ollen naiset eivät myöskään ole tunnistettavissa. Lienee kuitenkin mahdollista, että naiset olivat tehtaan kankurien vaimoja. Kankurien perheitä kirjattiin buldaanitehtaalla 1850 12 kotitaloutta, minkä lisäksi tehtaaseen kirjoitettiin yksi piika ja yhden porvarin perhe. Tehdas toimi vuoteen 1855.

1800-luvun lopussa kuului merimiesten työtehtäviin ja josta jo ammattikunnan alkuaikoina tuli huomattavissa määrin naisammatti.⁷⁷⁶

Merimiesten kotitalouksilla oli siis kytköksiä laivanvarustukseen, mutta ei varsinaisen naisten kotityön kautta, vaan perheenjäsenten epäsuorilla kontribuutioilla ja työtehtävillä kodin ulkopuolella. Työläisten kotitalousolojen vaatimattomuuden ja miesten ammatin ja naisten kotityön kytkeytymättömyyden vuoksi Vainio-Korhonen esittääkin, että 1700–1800-lukujen vaihteen työläisvaimojen varsinainen toimeentulo tuli muualta kuin kotoa. Hän nostaa kuitenkin esiin kotitaloustyön toisenlaisen merkityksen työläiskotitalouksille. Vaatimattomallakin työläiskotitaloudella oli merkitystä, ei niinkään tuotannollisena resurssina, vaan elintärkeänä taloudellisena säästönä. Vainio-Korhonen teki mielenkiintoisen havainnon selvittäessään, minkä sosiaaliryhmien miehet olivat useimmiten naimisissa vuoden 1801 Turussa. Jopa kolme neljäsosaa naineiden miesten talouksista oli palvelusmiesten, merimiesten, sotamiesten tai erilaisten työmiesten perheitä.⁷⁷⁷ Hän päätelee, että naimisissa olo korvasi kulutustarvikkeiden ja ruuan ostamistarpeen, johon taas ylempien säätyryhmien miehillä oli enemmän varaa. Toisaalta juuri näistä kotitalouksista löytyy viitteitä naisten ja lasten työskentelyyn kodin ulkopuolella, minkä vuoksi Vainio-Korhonen arvelee, että esiteollisessa Turussa sekä miehillä että naisilla oli yhtä suuri tarve omiin ansioihin.⁷⁷⁸ Kotityö ei siis välttämättä tuottanut, mutta toi konkreettisia säästöjä. Tässä työssä olen edellä pohtinut merimiesavioliiton perusteita ja esittänyt avioliittokäyttäytymistä ohjanneen osittain samanlaisten päämäärien. Naimisissa olo toi säästöjä, vaikka maissa odottava ja elätettävä perhe toisesta näkökulmasta näyttäytyisi kulueränä. Seuraavassa syvennyn vielä yhteen naisten työhön, joka oli satamakaupungin yhteisössä selkeästi merenkulkua ylläpitävää taloudellista toimintaa, hoivatyöhön.

5.3 Naisten yhteisöä ylläpitävät työtehtävät - esimerkkinä ammattimainen lasten ja vanhusten kotihoito

5.3.1 Muutakin kuin elättihuutokauppaa

Vanhusten ja lasten hoitaminen oli merimiesten vaimoille luonteva ansaintakeino. Sitä se oli myös muille työläisväestöön kuuluville kaupunkilaisille. Markkola liittyy täysihoitolaisten pitämisen olennaiseksi osaksi työläisvaimojen ja -leskien toimeentulovalikoimaa. Aivan kuten ansiokäsittäjä, hoivatyötä saattoi tehdä kotona omien lasten hoitamisen ohessa. Kirkonvaivaisen hoitaja saat-

⁷⁷⁶ Teräs 1999, 247–250; Bergholm & Teräs 1999; Steel 2012.

⁷⁷⁷ Havainto on merkittävä myös sen suhteen, miten vallitsevana oletus merimiesten naimattomuudesta on otettu niin kansallisessa kuin kansainvälisessä merimiesväestön tutkimuksessa.

⁷⁷⁸ Vainio-Korhonen 1998, 32–35. Viitteenomaisuus kertoo samalla hänen mukaansa siitä, miten puutteellista naistoimialojen tilastointi ja dokumentointi yhteisössä oli.

toi itsekkin olla iäkäs ja sairas.⁷⁷⁹ Hoivatyön yleisyyttä kuvastaa, että Viipurissa maistraatti laati 1835 erityisen säännösten hoidokkien pitämisestä.⁷⁸⁰

Kotihoito eli elättijärjestelmä oli yksi 1800-luvun köyhäinhoidon muodoista. Seurakunnan köyhäinavun kassasta maksettiin korvaus sille, joka suostui hoitamaan omillaan yhteisöavun varassa olevaa seurakuntalaista mahdollisimman pienellä korvauksella. Tarttumalla heille mahdolliseen ansaintakeinoon naiset osallistuivat yhteisön epävirallisten ja virallisten turvaverkkojen ylläpitämiseen. Läheisten sukulaisten hoitaminen katsottiin velvollisuudeksi, ellei henkilö itse ollut täysin varaton tai sairauden invalidisoima. Ulkopuolisten hoitajien työpanosta tarvittiin kasvavissa kaupunkiyhteisöissä yhä useammin asukkaiden eläessä perhe- ja sukuverkostoistaan erillään tai jos nämä eivät olleet enää elossa. Hoitamista pidettiin työnä, sillä esimerkiksi iäkkäiden vanhempien tai pienten lasten hoitaminen vapautti naisen epäitsenäiseen väestöön kuuluneilta aikuisilta vaaditulta palveluspakolta – vapautus, jonka naimisissa olevat naiset toki saivat myös miehensä työnantajan kautta.

Kaupunkilaisnaisten toiminta sosiaalisten turvaverkkojen kutojina ja kannattelijoina käy, kuten muukin naisten taloudellinen aktiivisuus, ilmi monen eri tahon synnyttämästä lähteestä. Varsinaisen seurakunnallisen köyhäinhoidon elättijärjestelmän ympärillä pyöri mittava epävirallinen hoitosuhteiden organisointi. Yksinelävät, sairaat ja vanhat asettuivat asumaan toisten luokse omaehtoisesti asuinkustannuksia tasatakseen, vanhemmat hakivat lapselleen väliaikaisia kasvattivanhempia omin keinoin. Tämä käy ilmi esimerkiksi köyhäinhoidon pöytäkirjamerkinnoista, joissa hoitajat ilmoittivat hakevansa jälkikäteistä kompensatiota mahdollisesti jo pitkään antamastaan hoidosta sekä sellaisista tapauksista, joissa jo olemassa ollut epävirallinen hoitosuhde vahvistettiin köyhäinhoidon elättisuhteeksi.⁷⁸¹ Virallisen ja epävirallisen hoitosuhteen raja oli häilyvä, mutta piirtyi käytännössä siinä, että miten hoitaja sai korvauksen tekemästään työstä ja miten toimintaa valvottiin.

Hoidokkien eli niin sanottujen huutolaisten sijoittaminen hoitopaikkoihin oli köyhäinhoidosta kertovien asiakirjojen pääasiallinen sisältö, mutta naisten hoivatyö jätti jälkiä satamakaupungissa myös maistraatin, merimieshuoneen sekä jossain määrin yksittäisten laivanvarustajien dokumentteihin. Lähteet kuvaavat tilanteita, joita edelsi mahdollisesti pitkäaikainenkin hoitotyö, mutta joissa naiset kääntyivät eri auktoriteetteja edustavien tahojen puoleen, kun kokivat tilanteensa vaativan virallista päätöstä. Yhdisteltynä tapaukset tuottavat

⁷⁷⁹ Markkola 1994, 112–116. Vastaavia huomiota 1800-luvun loppupuolen Lontoosta ks. Ross 1993, 134–135.

⁷⁸⁰ Ijäs 2008, 91–92. Viipurissa maistraatti oli se taho, joka toimitti elättien huutokauppaamisen hoitajaehdokkaille seurakunnallisen köyhäinhoidon sijaan. Viipurissa eri uskontokuntien edustus saattoi vaikuttaa siihen, että tehtävä oli maistraatin kontolla evankelis-luterilaisen kirkon sijaan.

⁷⁸¹ PSYA: Vaivahoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1). Hoitajat saattoivat joissain tilanteissa saada kompensation hoidosta jopa vuosien päästä. Toisaalta kyse saattoi olla myös virallistettujen elättisuhteiden saamatta jääneistä korvauksista, sillä köyhäinhoito ei toiminut kassa-automaatin tavoin, vaan köyhien ja heidän hoitajien sakin tuli olla aktiivisia.

hipaisun siitä, miten eri sosiaaliryhmien keskuudessa lasten ja vanhusten kaitseminen järjestyi, kun sukulaisten ei ollut mahdollista huolehtia omistaan.

Ijäs panee merkille, että 1800-luvun alun Viipurissa hoidokit saatiin antaa miehille, mutta myöhemmin heidän vaimonsa olivat niitä, jotka tulivat pyytämään korvauksia hoitamisesta.⁷⁸² Sopijaosapuolia saattoivat siis olla miehet, mutta työntekijöitä naiset. Porissa merimiehen vaimo Maria Rudolf astui jouluksi 1835 kirkkoraadin eteen esittäen, että hänen nyt kotiin saapunut miehensä Carl Rudolf oli tyytymätön siihen kolmen ruistynnyrin korvaukseen, jolla vaimo viime syyskuussa otti hoitoonsa hatuntekijä Halinin kaksi tyttölasta. Vaimo Rudolf sanoi sen vuoksi antaneensa nuoremman hoitoon entisen porvari Grönqvistin vaimolle ja vanhemman merimies Isaac Hellstenin vaimolle [Maria Lovisa Helin]. Kirkkoraati hyväksyi sekä Rudolfin ilmoituksen että hänen päätöksensä antaa hoitolapset omatoimisesti muualle.⁷⁸³ Tapaus on esimerkki paitisi naisten omatoimisesta tavasta järjestää ansiokeinoja miesten poissa ollessa myös harvinainen esimerkki tilanteesta, jossa kotiinpalaavaa mies saattoi soveltaa hänelle kuuluvaa valtaa päättää vaimon ansioista, mikä tässä tapauksessa näyttää ilmenneen työn kieltämisen sijaan siinä, että mies olisi toivonut vaimolleen parempaa korvausta hoivatyöstä. Maria Rudolf kävi kuitenkin ilmoittamassa hoitojärjestelyn muutoksesta itse kirkkoraadille, ei hänen miehensä. Hänellä oli tapahtuman aikaan yksi, puolitoistavuotias lapsi ja ennen neljä vuotta aiemmin solmittua avioliittoa hän oli toiminut taloudenhoitajana. Lastenhoito oli näin hänelle mitä luontevin tapa ansaita omaa rahaa.

Johanna Sköld on 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Tukholman kasvattilapsikäytäntöjä käsittelevässä väitöskirjassaan tuonut ilmi, että köyhäinhoidon, Tukholman suuren lastenkodin (*Almänna Barnhuset*) ja muiden virallisten tahojen ja filantrooppisten yhdistysten rinnalla toimi massiivinen, tuhansia perheitä koskettanut epävirallinen kasvattilapsijärjestelmä. Sen olemassaolo paljastui viimeistään tilanteessa, jossa köyhäinhoidollinen lastensijoitustoimisto perustettiin 1891 tärkeimmäksi lasten kodin ulkopuolelle sijoittamista kontrolloivaksi viranomaiseksi. Sijoitustoimistoon päätyneistä lapsista moni oli elänyt lapsuuttaan jo valmiiksi muiden kuin biologisten vanhempien luona. Muunlaisen lastenhoitojärjestelmän puuttuessa kasvattivanhempien hoitoon päätyi orpolasten ja aviottomana syntyneiden lasten ohella myös lapsia, joiden molemmat biologiset vanhemmat olivat elossa, mutta pakotettuja etsimään töitä kodin

⁷⁸² Ijäs 2008, 91–92. Viipurissa maistraatti oli se taho, joka toimitti elättien huutokauppaamisen hoitajaehdokkaille seurakunnallisen köyhäinhoidon sijaan. Viipurissa eri uskontokuntien edustus saattoi vaikuttaa siihen, että tehtävä oli maistraatin kontolla evankelis-luterilaisen kirkon sijaan.

⁷⁸³ TMA PKM, pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1835–1843, 3.12.1835 3§ ”Sjöman Carl Rudolfs hustru framträdde och anmälte för Kyrkorådet, det hennes nu hemkomne Man vore misnöjd med det anbud af 3 Tunnor Råg, hvarföre hon sistlidne September åtagit sig att för ett år föda och sköta Hattmakaren Halins tvenne flickebarn och att hustrun Rudolf derföre för samma betalning utacorderat sagde barn, det yngre till f.d. Borgaren Grönqvists Hustru och det andra till Sjöman Isaac Hellstens Hu, hvaremot Kyrkorådet ej hade något att ändra.”Rudolfin ja Hellstenin vaimojen identifiointi: merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

ulkopuolelta.⁷⁸⁴ Myös Iso-Britanniassa, jossa virallinen adoptiojärjestelmä vakiintui vasta 1920-luvulla, olivat itse järjestetyt, väliaikaiset tai pysyvät adoptiot tavallisia Lontoon köyhälistökortteleissa.⁷⁸⁵ Työläisperheiden tapa lähettää pikkuvauvoja imettäjälle ja isompia lapsia hoitoon oli vanha tapa laajentaa perhetaloutta väliaikaisesti ydinperheen ulkopuolelle pitkälti taloudellisista syistä. Siihen turvauduttiin sekä omin päin että viranomaisten pakottamina. 1700-luvun Ranskassa köyhän perheen lapsi saatettiin sijoittaa väliaikaisesti muualle ja kodin ulkopuolella oloa saatettiin vuorotella muiden sisarusten kanssa. Kaupunkien korkean lapsikuolleisuuden vuoksi moni lapsi päätyi hoitoon maaseudulle.⁷⁸⁶ Kauas maaseudulle lähettäminen oli enemmän viranomaisten kuin vanhempien preferenssi, ja monet vanhemmat halusivat pitää lapsen mieluummin hoidossa kotikulmilla kuin kaukana maalla, mikäli saivat järjestää asian itse.⁷⁸⁷

Vaikka suuri osa hoivasta tapahtui ihmisten omien järjestelyjen kautta, erityisesti lasten sijoittamiseen kodin ulkopuoliseen hoitoon ja sen valvontaan kiinnitettiin 1800-luvun lainsäädännössä paljon huomiota. Keisariajan ajan ensimmäinen varsinainen lastensuojelua koskeva säädös oli Nikolai I antama kiertokirje läänien kuvernööreille 1849. Siinä orpolasten sijoituspaikaksi määriteltiin maatalot ja käsityöläisten talot, joissa lapsi teki työtä valtion korvauksella 14 ikävuoteen asti. Maksu oli korkeintaan 20 hopearuplaa vuodessa, minkä jälkeen korvausta ei enää maksettu, mutta lapsi oli velvollinen työskentelemään kasvatajansa luona täysi-ikäisyyteen (16 vuotta) asti, myöhemmin 1800-luvulla jopa 21-vuotiaaksi ellei tämä avioitunut. Hoidokista ei tarvinnut maksaa palkollisen veroa. Käsityöläisen luona asuva lapsi ei saanut olla 12 vuotta nuorempi eikä työ saanut olla tehdasmaista. Pienempien lasten hoidosta myönnettiin vuoden 1813 lapsihuoneviljojen jakomääräyksen mukaisesti alle kuusivuotiaasta lapsesta kaksi tynnyriä, 6-10-vuotiaasta 1 ½ tynnyriä ja 11-14-vuotiaasta yksi tynnyri viljaa vuodessa eli määrä väheni sitä mukaa mitä enemmän lapsi saattoi osallistua työhön. Säädös linjasi orvon lapsen oikeuden hoitoon ja kasvatukseen ja sääti hoidon laadusta ja valvonnasta. Valvonta oli seurakunnan papin vastuulla. Hän oli raportointivelvollinen läänin kuvernöörille, joka teki esimerkiksi elätesuhteiden purkupäätökset ongelmatapauksissa. Kuvernööri oli myös velvollinen raportoimaan kertomuksissaan kaikista turvattomien lasten huoltotoimenpiteistä läänissä. Lapsi sai erota hoitopaikastaan ennen täysi-ikäisyyttä, jos hän tai joku muu hänen puolestaan maksoi työskentelemättä jääneet vuodet, enintään 30 ruplaa maanviljelijälle ja 50 ruplaa käsityöläiselle.⁷⁸⁸ Tämä oli toisin sanoen teini-ikäisen lapsen vuotuisen työn arvo.

Säädöksen mukaan täysorvot olivat etusijalla hoidon saamisessa, puoliorvot tai lapset joiden molemmat vanhemmat elossa, mutta kyvyttömiä kasvatamaan vasta toissijaisesti oikeutettuja hoitoon. Taustalla oli pelko, että jotkut

⁷⁸⁴ Sköld 2006 passim. erit. 16-22-, 33-34, 108.

⁷⁸⁵ Ross 1993, 133.

⁷⁸⁶ Tilly & Scott 1978, 23-24, 46.

⁷⁸⁷ Ross 1993, 134-135.

⁷⁸⁸ Mahkonen 1974, 13-15, 73; Pulma 1987, 30-31.

vanhemmat käyttäisivät elätejärjestelmää hyväksi. Orpolapsia kasvattavia sitoi myös vuoden 1805 palkollisasetuksen 3 luvun 4-5- § isännän velvollisuus hoidota lapsia isällisesti ja kristillisesti. Lasten asemasta kodin ulkopuolisessa hoidossa säädettiin uudelleen vuoden 1852 vaivaishoitoasetuksessa. Virallinen hoitosuhde tuli sen mukaan solmia joko huutokaupalla tai kasvattivanhemmat sopivat hoidosta yhdessä kaupungin vaivaishoitohallituksen kanssa kirjallisesti. Alle 16-vuotiaat lapset tuli sijoittaa ensisijaisesti kotihoitoon. Mikäli lapsi päätyi laitokseen sen tuli olla erityinen lastenkoti eikä vanhusten ja sairaiden jakama köyhäintalo. Julkisin varoin ylläpidettyjä lastenkoteja ei 1800-luvun puolivälin Suomessa tosin ollut ainuttakaan, vaan toiminta oli hyväntekeväisyyden varassa. Perheisiin elätteelle annetuille kasvateille tuli lain mukaan antaa ruoka, vaatteet, kengät ja asunto. Hoivaan sisältyivät lisäksi kristillinen kasvatusta ja maatalous- ja kotitaloustyöhön perehdyttäminen. Mikäli hoitosuhde epäonnistui kasvattivanhempien kaltoinkohtelun takia, nämä voitiin velvoittaa korvaamaan uuden kasvattiperheen etsinnästä koituvat kulut.⁷⁸⁹ Kiertokirjeen säädökset olivat osittain yhtä aikaa voimassa vielä vaivaishoitoasetuksen kanssa, sillä viimeksi mainittu ei säätänyt esimerkiksi hoitomaksuista.⁷⁹⁰ Vuoden 1879 uusi köyhäinhoitolaki korosti perheen roolia turvan antajana. Perheen merkitys korostui merimiesperheitäkin läheisesti koskettaneella tavalla siinä, että lakireformin mukaan yhteiskunta ei ollut velvollinen tukemaan niin sanottuja vajaa-perheitä eli leskiä, eronneita ja aviottomia äitejä lapsineen jos kohta ei myöskään ehjiä ydinperheitä.⁷⁹¹ Turvattomat lapset jäivät yhdeksi niistä harvoista ryhmistä, joiden oikeutta apuun pidettiin edelleen kiistattomana. Kristillissiveellisen kasvatuksen rooli korostui, mihin sisältyi myös oikeus kohtuulliseksi katsottuun fyysiseen kurittamiseen.⁷⁹²

Paikallistason käytännöt paljastavat, miten muuttuvien säädösten sisältöä tulkittiin ja toteutettiin. Esimerkiksi koulunkäynnistä vaivaishoitoasetus 1852 ei maininnut mitään, ja siksi onkin mielenkiintoista, että paikallinen Vaivaishoitohallitus vaati kasvattivanhemmalta koulunkäynnin turvaamista. Porin merimieshuone ja seurakunnan köyhäinhoito päättyivät jakamaan lastenhoitokulut 13-vuotiaan merimiehen tytär Maria Emilia Sandelinin (s. 1852) hoitajalle. Merimieshuoneen kustantaessa hoidosta alle kolmasosan loppusumman jäädessä köyhäinhoidolle maksun edellytykseksi kirjattiin, että hoitaja pitäisi tytön koulussa eikä laittaisi tätä työhön.⁷⁹³

Maria Emilia Sandelin oli tyttö, joka kuten niin moni muukin merimiesväestöön kuuluva turvaton perheenjäsen, oli jo pitkään ollut merimieshuoneen ja köyhäinhoidon välisen vastuun kiistakapulana. Köyhäinhoidon edustajat pyrkivät yleensä määrittelemään merimieshuoneen vastuun esimerkiksi juuri me-

⁷⁸⁹ Mahkonen 1974, 12. Myöhemmin vuoden 1879 köyhäinhoitolaki teki sopimuksista lääninhallituksen vahvistuksen alaisia.

⁷⁹⁰ Mahkonen 1974, 15–17.

⁷⁹¹ Mahkonen 1974, 49.

⁷⁹² Mahkonen 1974, 18–23. 25–32; Pulma 1992, 189–197.

⁷⁹³ TMA Porin kaupunki- ja maaseurakunnan arkisto: Vaivaishoitohallituksen pöytäkirjat 1865.

rimiesten lasten hoitokustannuksissa tapauskohtaisesti ja merimieshuone vastasi köyhäinhoidon päätökseen joko myöntymällä, kieltäytymällä tai suostumalla pienempään summaan. Tarvittaessa köyhäinhoitoviranomaiset saattoivat vedota merimieshuoneeseen uhkaamalla kuvernöörin väliintulolla. Menettelyn tapauskohtaisuus korostui Maria Emilia Sandelinin tapauksessa, sillä hän oli karanneen merimiehen lapsi. Hänen 28-vuotias äitinsä Maria Sofia Renholm oli menehtynyt kymmenisen vuotta aiemmin syyskuussa 1856. Maria oli tulkinnaista riippuen orpo tai puoliorpo, sillä Johan Sandelin oli karannut laivapalveluksesta ulkomaille eikä hänen olinpaikastaan tai elossaolostaan ollut varmuutta. Köyhäinhoito vaati jo merimieshuoneelle joulukuussa 1856 osoittamassaan kirjeessä, että se osallistuisi yhteistyössä köyhäinhoidon kanssa lapsen hoitokustannuksiin kuudella ruplalla. Merimieshuoneen asioitsija William Wallin ei katsonut tytön ”oikeastaan” kuuluvan heidän vastuulleen, koska isä oli rikkonut merimiesvalansa ja laiminlyönyt merimieshuonemaksunsa. Merimieshuone päätti tulla vastaan kahden ruplan summalla. Tytön kohtalosta keskusteltiin kahden instituution välillä koko tämän lapsuusiän ajan.⁷⁹⁴

Omaehtoisesti järjestetyn hoidon välttämättömyyttä kuvaa, että Maria Emilia Sandelinin tapauksen käsittelyssä kului aluksi paljon aikaa. Merimieshuoneen johtokunta kokoontui käsittelemään asiaa vasta lähes kolme kuukautta köyhäinhoidon kirjeen lähettämistä. Ennen kuin hoitokustannusten kattamisesta päästiin yksimielisyyteen, lapsi oli mitä luultavimmin ilman korvausta hoidossa jonkun kaupunkilaisen luona. Äitinsä neljävuotiaana menettänyt tyttö oli 13-vuotiaaksi ehdittyään luultavasti kokenut jo monta hoitopaikkaa.

Kontrolloimaton kasvattihoito asetui lääkärin ja muiden viranomaisten kritiikin kohteeksi 1900-luvun vaihteessa. Kritiikki koski eritoten hoitajien omaa köyhyyttä ja aineellisesti ja henkisesti riittämättömiä olosuhteita. Suomessakin koko elättijärjestelmään köyhäinhoidon hoitomuotona kohdistui ankaraa arvostelua 1800-luvun puolivälistä alkaen. Köyhyyden kasvusta eli pauperismista 1858 väitellyt Johan Wilhelm Rosenborg arvosteli elätesysteemiä siitä, että se oli alettu nähdä voittoa tuottavaksi huutokauppatoiminnaksi. Jopa muonamiehet ottivat hänen mukaansa elätettäviä voitonhimossa, vaikka eivät omilta töiltään olisi ehtineet vanhuksia ja orpolapsia hoitaa.⁷⁹⁵ Senaatti lakkautti elättien huutokauppaamisen 1891, mutta käytäntö jatkui joissain kunnissa inhimillisempään kohteluun pyrkivien hoitokeinojen rinnalla aina 1922 annettuun uuteen köyhäinhoitolakiin asti. Ruotsissa huutolaissysteemi oli voimassa vuoteen 1918. Järjestelmän pitkäkestoisuutta ja luontevuutta aikalaisille voi ymmärtää huomioimalla, että se tapahtui kontekstissa, jossa tavaroiden ja palvelusten hinnan määrittely muutoinikin tapahtui paljolti huutokauppaperiaatteella.⁷⁹⁶

Sköld painottaa, että toiminnan mieltämisessä ostamisena ja myymisenä tulee tiedostaa, tarkastellaanko ilmiötä viranomaisten, vanhempien, kasvatti-

⁷⁹⁴ TMA Porin merimieshuoneen arkisto: Merimieshuoneen pöytäkirjat 1843–1874 (Ca:1). 23.3.1857. Köyhäinhoidon kirje päivätty 18.12.1856; Matrikkeli Ac:2: Johan Sandelin.

⁷⁹⁵ Rosenborg 1863, 43. Aikalaisarvostelusta myös esim. Piirainen 1958, 82–86.

⁷⁹⁶ Pulma 1994, 15–70; Sköld 2006, 25.

vanhempien vai viimein itse hoivaa tarvitsevan näkökulmasta.⁷⁹⁷ Vähävaraisten ihmisten tavassa ottaa toinen toistensa lapsia hoitoon oli kyse vakiintuneesta käytännöstä, johon alettiin kaivata muutosta vasta lastensuojelukysymysten yhteiskunnallisten mittasuhteiden kasvaessa, työläisten kasvatusta koskevien kysymysten noustessa esiin sekä hoito-organisaatioiden institutionaalistuessa ja ammatillistuessa. 1800-luvun puolivälin suomalaiskaupungeissa elettiin ajanjaksoa, jolloin hoidon valvonta ja järjestäminen tapahtui sekä valvotusti että valvomatta. Merenkulun kaltaisen elinkeinon laajentuminen aiheutti pienessä kaupungissa lisääntyntä tarvetta sekä virallisiin että epävirallisiin hoitojärjestelyihin.

5.3.2 Lastenhoitojärjestelyt – merenkulun kotoinen seuraus

Merimies-isien laivapalveluksesta karkaaminen asetti työnantajan patriarkaalisen vastuun hankalaan välikäteen ja menettelytavat muotoutuivat 1830–1840-lukujen kuluessa sitä mukaa kun merimiesten karkaamisongelma ylipäättään paisui kansalliseksi ja kansainväliseksi ongelmaksi erityömarkkinoilla. Merimiesten lesket Charlotta Sundbäck, Lovisa Tallgren ja Lisa Nordström olivat yhdessä hoitaneet merimies Matts Churbergin alaikäistä tytärtä ja hakivat syyskuussa 1853 tästä korvausta merimieshuoneelta. Merimieshuone kuitenkin ilmoitti, ettei se voi vastata lapsen hoidosta, sillä Churberg oli karannut New Yorkissa jo kuusi vuotta aiemmin (1847) ja tullut siten poistetuksi merimieshuoneen matrikkelistä. Tässäkin tilanteessa hoitoa oli jatkunut jo kauan ennen kuin naiset kääntyivät työnantajan puoleen korvausta saadakseen. Korvauksen epäämisen syy oli luonnollisesti se, että Churberg ei ollut vuosikausiin maksanut pestaus- ja merimieshuonemaksujaan.⁷⁹⁸ Oma-aloitteinen hoitotyö oli tiettyissä mittasuhteissa naapuruston mahdollisuuksiensa rajoissa harjoittamaa hyväntekeväisyyttä; naiset eivät aina voineet olla varmoja saamastaan korvauksesta. Merimieshuone epäsi avun monen karkurin omaisilta tai näiden hoitajilta, mutta ei kategorisesti kuten Maria Emilia Sandelinin tapaus edellä osoittaa.

Merimiesten orvoiksi jääneiden lasten hoitaminen merimatkojen aikana näyttää kehittyneen merikaupungissa vakiintuneeksi käytännöksi. Hoitajat olivat sekä merimiesten vaimoja ja leskiä että muita naisia, joskin merimiesten puolisoilla oli jo valmiiksi jonkinlainen kontakti merimieshuoneeseen ja jopa laivanvarustajiin, minkä turvin he saattoivat osata paremmin vaatia hoidon korvaamista miesten työnantajalta. Tilanteen tasalla oleva lastenhoitaja lähestyi laivanvarustajaa siinä tilanteessa, kun kapteeni miehitti alusta ja palkoista käytiin muutenkin neuvottelua. Merimiehen vaimo Christina Bergelin oli paikalla, kun laivuri Johan Indrenius pestasi miehistöä sahatavaralastissa olevaan priki *Adolf Fredriciin* Itämeren kesäpurjehdukselle huhtikuussa 1834. Hän tahtoi perämies Johan Rosendahlin palkasta puolen kuukausipalkan osuuden Rosendah-

⁷⁹⁷ Sköld 2006, 35–42.

⁷⁹⁸ TMA Porin merimieshuoneen arkisto: Merimieshuoneen pöytäkirjat 1843–1874 (Ca:1), 30.9.1854; Matrikkelit Ac:1-3: Matts Churberg.

lin pojan Carl Juliuksen hoitamisesta kahden kuukauden ajalta. Isä ja hoitaja pääsivät yhteisymmärrykseen, ja laiva pääsi lähtemään.⁷⁹⁹ Toukokuussa, kun laiva oli matkalla, Bergelin ilmoitti haluavansa ensimmäisen erän, kohtuulliset 15 ruplaa, ja jälleen heinäkuun alussa hän ilmaisi tarvitsevänsä toisen erän maksusta. Hän sai toisen palkan kahdessa osassa; heinäkuussa ja syyskuussa siten, että kesän hoidosta hän oli tienannut yhteensä 29 ruplaa 50 kopeekkaa.⁸⁰⁰ Merimiehen tai perämiehen palkkioista osalliseksi pääseminen teki lastenhoitosta huomattavasti taloudellisesti kannattavampaa kuin köyhäinhoidon elättien hoitamisesta. Poika oli ollut Bergelinillä todellisuudessa jo kauemmin, vähintään loppuvuodesta 1833 lähtien, mistä hyvästä hän oli saanut merimieshuoneelta 10 hopearuplaa neljää hoitokuukautta kohti.⁸⁰¹

Parhaimmillaan hoitaja saattoi saada laivanvarustajan ja merimieshuoneen kautta saman määrän kuin vaimo vetoseteliä vastaan miehensä palkasta (puolet tai kolmasosa kuukausipalkasta). Näin esimerkiksi merimiehen leski, joka oli miehensä kuoleman myötä menettänyt perheen toisen elättäjän, saattoi kiinnittyä uudelleen laivanvarustajan taloudelliseen suosioon ryhtymällä lapsenhoitajaksi. Tämän lisäksi leski saattoi itse nauttia pientä henkilökohtaista leskenavustusta merimieshuoneelta riippuen miesvainajansa uran pituudesta ja eläissään merimieshuoneelle maksamista maksuista. Hoitolapsen- tai vanhukseen (mikäli hän siis oli merimiehen orpolapsi, vanha merimies tai merimiehen leski) kanssa saattoi myös kääntyä köyhäinavun puoleen. Näin kompensatiota saattoi parhaimmillaan saada sekä köyhäinavusta että merimiehen palkasta tai merimieshuoneen avustuskassasta.

Käsittelin merimiehen leski Ulrica Aulinin puolison menehtymistä palkanmaksutilanteen väkivaltaisen selkkauksen yhteydessä esimerkkinä laivapalkollisten ja isäntien välisistä konflikteista ja sosiaalisen hierarkian tuottamista ylilyönneistä luvussa 2.2. Miehensä kuoleman jälkeen Ulrica Aulin jatkoi tyttärineen elämäänsä omistamassaan kaupunkiasunnossa, johon hänellä tosin ei ollut varaa tai mahdollisuuksia tehdä edes palotarkastusten edellyttämiä korjauksia.⁸⁰² Vajaa kolme vuotta miehensä kuoleman jälkeen Ulrican yhden aikuisen kotitalouteen syntyi toinen lapsi.⁸⁰³ Koska hän oli talonomistaja, hän anoi 1839 maistraatilta lupaa pitää krouvia. Mutta koska vain kolme vanhaa kapa-koitsijaa luopui krouvioikeuksistaan ja näiden paikat oli jo täytetty, Ulricaa ei onnistanut.⁸⁰⁴ Hän päätyi toisenlaisiin toimeentulokeinoihin. Vuokralaiseksi hän otti kohtalotoverinsa merimiehen leski Lena Wahlroosin lapsineen. Myös

⁷⁹⁹ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1832–1835 (Cm:3), 2.4.1834 § 2.

⁸⁰⁰ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1832–1835 (Cm:3), 5.5.1834 § 1; 5.5.1834 § 1; 2.7. § 7; 6.9. § 8.

⁸⁰¹ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1832–1835 (Cm:3), 21.12. § 1.

⁸⁰² TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat (Cm:6) 1840–1843. 11.7.1840.

⁸⁰³ TMA PKM. Ripitettyjen ja kirkkokurin alaisten luettelo 31.1.1841.

⁸⁰⁴ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat (Cm:5) 1837–1839, 19.9.1839.

talon toisen puolen omistajalla oli vuokralaisina merimiesperheitä, merimiesten leskiä ja yksi karanneen merimiehen vaimo. Marraskuussa 1841 Ulrica kiirehti kauppias Anton Björnbergin ja tämän *Emma*-alusta kotiinpaluun jälkeiseen päästökatselmukseen valmistavan kapteeni Häggblomin juttusille. Hän esitti kirjallisen sopimuksen saman vuoden kesäkuulta. Siinä puolimatruusi Gustaf Wilhelm Wilén ja Ulrica sopivat lapsenhoidosta 4,50 ruplan korvausta vastaan. Korvaus oli vaatimaton summa lähes puolen vuoden hoidosta vastaten jotta-kuinkin puolimatruusin yhden kuukauden minimipalkkaa. Wilén myönsi sopimuksen pätevyyden, mutta vetosi siihen, että hänellä oli jo muille merimiehille vaatteisiin lainaamiaan velkoja sekä kaikenlaisiksi vuokramaksuja rästissä, joihin hänen taskussaan olevat 7-8 ruplaa hupenisivat. Patriarkaallinen työnantaja tunsu vastuunsa: Ulrica sai Björnbergiltä saman tien kaksi ruplaa ja saattoi käydä nostamassa loppusumman kauppiaan konttorista. Summa oletettavasti merkittiin Wiléninille velaksi, mutta Ulrican kannatti jatkaa lapsen hoitajana. Seuraavana vuonna hän oli nostanut velkakanteen Wiléniä vastaan kämnerinoikeudessa ja saanut virallisen päätöksen oikeudestaan Wilénin joka toisen kuun palkkaan. Tämä teki lastenhoidosta jo huomattavasti ammattimaisempaa. Todistus mukanaan hän oli luonnollisesti paikalla, kun Wiléniä pestattiin huh-tikuussa 1842 *Delphin*-alukseen.

Näin Ulrica jatkoi lastenhoitoa ja nosti Wilénin joka toisen kuun palkan itselleen kuin vaimo ikään. Tosin seuraavana vuonna, heinäkuussa 1843, kun laiva *Eyrydice* saapui kotisatamaan, hän joutui jälleen ajamaan asiaansa ja ve-toamaan kämnerinoikeudesta saamansa päätökseen. Joka toisen kuun palkan saamisessa oli ilmennyt ongelmia, mutta Ulricalle luvattiin jälleen maksaa takautuvasti puuttuvat saatavat.⁸⁰⁵ Hierarkkisten valta- ja riippuvuussuhteiden kääntöpuolena olivat mahdolliset ylilyönnit ja mielivaltaisuus, mutta toisaalta laivanvarustajien ja miehistön sekä heidän perheidensä suhteet toisiinsa olivat jollain tasolla henkilökohtaisia ja asettivat joitakin velvoitteita isäntäpuolen kontolle. Wilén solmi 1844 uuden avioliiton työmiehen tytär Fredrika Söderlundin kanssa, mikä luultavasti lopetti pitkään jatkuneen lastenhoidon tarpeen.⁸⁰⁶ On mahdotonta sanoa, miten hyvin Ulrican onnistui koota elantoa lastenhoidolla. Merimieshuoneen avustusta hän haki ensimmäisen kerran vasta yli viisi vuotta miehensä kuoleman jälkeen joulukuussa 1843.⁸⁰⁷ Vuoteen 1850 mennessä, jolloin hän oli arviolta 50-vuotias, hän oli joutunut luopumaan ta-

⁸⁰⁵ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1840–1843 (Cm:6), 1.11.1841; 25.4.1842 § 5; 5.7.1843 § 4. Porin kämnerinoikeuden arkisto: Tuomiokirjat 1842, 22.4.1842.

⁸⁰⁶ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

⁸⁰⁷ Tähän saattoi vaikuttaa, ettei Johan Aulín, joka ennen merimiesuraansa oli työskennellyt kaupungissa värjärinkisällinä sekä Porin maaseurakunnan puolella Päärnäisissä renkinä, ollut uransa ehtinyt maksaa riittävästi pestaus- ja merimieshuonemaksuja, jotta niistä olisi kertynyt saatavia leskikassaan. Johan Aulínin status oli värjärinkisälli vuoden 1825 henkikirjassa ja renki tytär Marian syntymä- ja kastetiedoissa 5.3.1830. TMA Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkonttorin arkisto, Turun ja Porin läänin henkikirjat 1825 (T:17); TMA PKM, maaseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (IC2:1).

lonomistajan roolista ja asui vuokralaisena ruokakauppiaan vaimo Maria Söderbergin luona tontilla 34 ½ ja sen jälkeen muissa vuokrakortteereissa.⁸⁰⁸

Laivanvarustajan tai merimieshuoneen rooli hoitojärjestelyn välikätenä korostui siis erityisesti silloin, kun hoitolapsi oli sijoitettu kaupungin ulkopuolelle tai kun merimies ei suostunut tai kyennyt itse maksamaan korvausta lastenhoidosta. Naiset olivat aktiivisia vedotessaan laivanvarustajiin tai merimieshuoneeseen, mutta toisaalta he saattoivat kokea esimerkiksi paikallisen hengenmiehen luontevimmaksi auktoriteetiksi asiansa etenemiseksi. Kaskisissa asunut Wilhelmina Johansson lähetti alun perin kirjeen Porin kirkkoherra Herman Hellénille, mutta se päätyi Porin merimieshuoneen johtokunnalle. Johansson vaati, ettei porilaista perämies Karl Söderlingiä pestettäisi uudelle matkalle, ennen kuin tämä olisi maksanut hänelle velkansa lastenhoidosta. Kirjeen marginaalista käy ilmi, että Wilhelmina työskenteli samaan aikaan Kaskisissa pastori Malmströmin palveluksessa ja että hän oli rohkaistunut kirjeen laatimiseen isäntänsä kehotuksesta.⁸⁰⁹ Jos merityö vei isät pois kotoa, se saattoi aiheuttaa sitä myös heidän hoitoon sijoitetuille lapsilleen.

Hoitajina työskennelleen naiset katsoivat jossain tilanteissa parhaaksi kääntymisen maistraatin puoleen, joka hallinnollisesti olikin paikallisen merenkulun ylin valvoja. Hoitajan näkökulmasta juuri merimiesten lasten hoitaminen oli kannattava kauppa, sillä minkään muun ammattikunnan edustajien palkanmaksuun ei ollut vastaavaa institutionaalista pääsyä. Koska vetosetelijärjestelmä turvasi merimiesten vaimojen taloudellista asemaa, sen vaikutukset säteilivät myös vaimon ja äidin korvanneen lastenhoitajan eduksi. Hoitojärjestelyjen kokonaisuuttakaavaa on kuitenkin hankala hahmottaa. Hoitosuhteista voi löytää mainintoja edellä kuvailtujen tapausten tapaan monisanaisista pöytäkirjamerkinnöistä tai vastaavasti merimieshuoneen ja köyhäinavun kirjaamien avunsaajien joukosta hyvin pelkistettyyn tapaan: "[merimies Carl] Petterssonin lapsista Lovisa Arvelinille kymmenen hopearuplaa kahdessa osassa" ("*Petterssons barn, Lovisa Arvelin 10 rubel silfver, 2 delar*").⁸¹⁰ Korvaukset saattoivat koskea vain lyhyitä tai satunnaisia jaksoja, joten on vaikea arvioida olivatko hoitosuhteet kaikissa tapauksissa pidempikestoisia tai mikä oli hoitajan kokonaispalkka esimerkiksi vuoden ajalta.⁸¹¹

Vaatimattomaksi tai jopa olemattomaksi korvaus jäi siinä tilanteessa, että lapsen merimies-isä ei ollut enää elossa eikä siis luonnollisesti enää palkansaaja. Korvauksen saamista kannatti kuitenkin yrittää. Työmiehen vaimo Juliana Nordling hoiti edesmenneiden merimiesten Johan Södermanin poikaa Johan

⁸⁰⁸ TMA Turun ja Porin läänin henkikirjat 1850. Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Raastuvanoikeuden memoriaalipöytäkirjat 1849–1854 (Ci: 5), 22.9.1852 § 4.

⁸⁰⁹ TMA Porin merimieshuoneen arkisto: Matrikkelit (Ac:3), matrikkeliä välissä oleva päiväämätön kirje (n. 1860–1870-luku).

⁸¹⁰ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat (Cm:4) 1836. Maistraatin kirjaamat merimieshuoneen avustukset 20.6.1836. Samasta hoitosuhteesta myös 16.2.1833.

⁸¹¹ Merimieshuoneen oman pöytäkirja-aineiston ajalta (1843 eteenpäin), on hahmotettavissa että tavaksi tuli jakaa avustuksia puoli- tai neljännesvuosittain, minkä lisäksi johtokunta käsitteli tämän tästä tilapäisiä avustushakemuksia vuoden varrella.

Jacobia ja Johan Rehnin tytärtä Adolfinaa, joiden yhteinen äitikin oli menehtynyt. Hän sai hoidosta huomattavasti pienemmän korvauksen kuin merimiesten palkoista osallisiksi päässeet hoitajat. Merimieshuoneen avustuskassasta hänelle myönnettiin yhteensä viiden ruplan avustus kahdesta lapsesta. Palkkion tai korvauksen sijaan Juliana Nordling mielsi itsekin hakevansa lähinnä apua (*”vill ha hjelp fr. sjömanshuset”*).⁸¹²

Lastenhoidon merkitys tulonhankintakeinona vaihteli siis taloudelliselta painoarvoltaan sen suhteen, kenen lasta hoidettiin ja minkälaisella järjestelyllä. Julianan antama hoito oli yhtä pitkäjänteistä toimintaa kuin Ulrica Aulinin. Vielä seuraavanakin vuonna hän tuli ilmoittamaan, että lapsista nyt seitsenvuotias Adolfina oli yhä hänen luonaan, ja viiden ruplan hoitoavustus myönnettiin tälläkin kertaa. Pari vuotta aiemmin hän oli tuttu avustuksen anoja hoitaessaan merimies Johan Raskin ja Brita Mikontyttären lapsia, joista 1829 syntyneen Johan Wilhelmin kummi hän myös oli.⁸¹³ Kummien, samoin kuin isättömäksi jääneille lapsille julistettujen holhoojien rooli osana hoivaturvaverkkoa onkin siinänsä kiinnostava kysymys: millaisissa tilanteissa niillä oli jokapäiväiseen hoivaan liittyvä rooli lapsen elämässä, milloin vain muodollinen tai taloudelliseen edunvalvontaan rajoittuva merkitys.⁸¹⁴

5.3.3 Naapurusto hoidon järjestäjinä ja tarkkailijoina

Olipa kyse epävirallisesta tai virallistetusta hoitosuhteesta, epäkohdat tulivat yleensä ilmi sosiaalisen kontrollin kautta, esimerkiksi naapurien ilmiannon, asuinalueittain seurakunnan asioita valvoneiden kuudennusmiesten tarkastusten tai joissain tapauksissa jopa hoidokin itsensä valituksen myötä. Merimiehen vaimo Margaretha Forsman toi Vaivashoitohallituksen tietoon maaliskuussa 1857, että kasvatti-isä, suutari Johan Isak Lönnroth oli kohdellut huonosti perämiehen poika Fridolf Ferdinand Nybergiä, joka oli sijoitettu tämän luokse syyskuussa 1855. Todistajiksi hän nimesi vaununtekijän lesken Ulrika Lovisa Ekmanin ja Lönnrothilla palvelleen piika Juljanan. Asian käsittelyssä, johon ilmaantuivat todistajiksi myös leski Beata Bergström ja merimiehen vaimo Mina Nylén, ilmeni, että poika oli tavattu huonovointisen näköisenä ja riittämättö-

⁸¹² TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1832–1835 (Cm:3) 15.6.1833

⁸¹³ TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8); TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat (Cm:3) 1832–1835. 9.6.1834 § 10; Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat (Cm:4) 1836. Maistraatin kirjaamat merimieshuoneen avustukset 20.6.1836.

⁸¹⁴ Esim. TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat (Cm:3) 1832–1835. Karanneen merimies Simon Grönroosin lasten Isak Wilhelmin ja Maja Stinan tapauksessa lapsille julistettiin holhooja pelkästään isän karkaamisen (ei kuoleman) vuoksi. Holhooja, työmies Isak Grönholmin merkitys näyttää edunvalvojan ohella käsittäneen myös huolenpitoa, sillä äiti oli vangittuna varkaudesta. Maistraatti 22.5. § 1.1833. Samoin lastenhoidollisia piirteitä sisälsi merimies-isän Petter Sjöblomin yritys hankkia yksivuotiaalle Carolina Sjöblomin holhoojaa hänen merimatkojensa ajaksi elokuussa 1834 vaimo Carolina Stenrothin menehdyttyä saman kuun alussa. 11.8.1834 2 §.

mässä vaatetuksessa. Margaretha Forsmanin motiivi hänelle tuntemattoman pojan asiasta huolehtimiseen ilmeni, kun todettiin että Fridolf oli itse asiassa paennut naisen luokse ja tämä oli jonkin aikaa pitänyt häntä huostassaan. Loppupäätelmänä elätissuhde irtisanottiin ja Margaretha Forsmanille maksettiin pojan hoidosta tyypillinen korvaus 12 ruplaa vuodessa.⁸¹⁵ Tapaus osoittaa, että naapurustolla oli halutessaan kykyä valvoa ja vaikuttaa lasten kaltoinkohteluun, mutta se edellytti heiltä vapaaehtoista halua huolehtia turvattomista lapsista erinäisiä ajanjaksoja omaehtoisesti ja omin kustannuksin. Tässä kuten vastaavissa muissakin tapauksissa silmiinpistävää on, että kaltoinkohtelusta todistamaan kokoontunut joukko koostui paljolti naisista – heistä kellä tahansa saattoi olla omakohtaista kokemusta hoitolasten tai iäkkäiden hoidokkien pidosta.⁸¹⁶ Naiset muodostivat naapurustoissa sekä naisten keskinäisen sosiaalisen kontrollin että sosiaalisen hyvinvoinnin verkoston.

Isompien lapsien lähettäminen pois perheestä esimerkiksi sukulaisten luo oli myös vastavuoroista toimintaa: vanhemmat antoivat tai lainasivat lapsensa työvoimaksi samalla kun nämä olivat kodin ulkopuolella hoidossa.⁸¹⁷ Lapsen hoitaminen, huolenpito ja rakastaminen liittyivät siihen, että lapsi oli tarpeellinen, suorastaan välttämätön työvoima-apu. Se, mikä siis ensi katsomalta näyttää tunnekylmältä lasten hylkäämiseltä, onkin ollut vähävaraisten ihmisten strategia pitää lapsi hengissä, jos kohta suoranaista hylkäämistäkin epätoivoisissa olosuhteissa luonnollisesti tapahtui. Eri puolilla Eurooppaa esimerkiksi aviottomien äitien lapsista suuren osan on todettu asuneen ainakin väliaikaisesti muualla kuin biologisen äitinsä luona. Osittain kyse oli köyhyyden kierteestä, sillä monet olivat pakotettuja työskentelemään kattaakseen lapsen hoitokulut. Töihin menon vuoksi muiden huostaan annetun lapsen kasvattiaika saattoi olla tilapäinen ja järjestetty kokonaan epävirallisesti ilman viranomaisten osuutta asiaan jolloin toki oli yksilöiden välisen luottamuksen varassa, että hoitaja todella huolehti lapsesta ja että hänestä maksettiin hoitajalle. Työkykyinen lapsi oli vielä 1800-luvun puolivälissä työläisperheelle pääomaa, myönteinen asia, kun taas vuosisadan loppua kohti asenneilmapiiri muuttui siten, ettei ainakaan alle 12-vuotiaan pitämistä kokopäivätyössä perheenelatuksen takia pidetty juurikaan sopivana edes työväestön keskuudessa.⁸¹⁸

Hoitojärjestelyjen mittasuhteiden hankalaa tavoitettavuutta kuvastaa myös, että toisaalta aivan ”tavanomaisen” avunsaannin taustalla saattoi olla näkymätön hoitosuhde silloinkin, kun almujen anelijana ja vastaanottajana oli itse äiti lapsineen. Tämä oli ymmärrettävää, koska rahana tai viljana annettu apu oli luonteeltaan juuri sellaista, että se kohdistui naisten jokapäiväiseen toi-

⁸¹⁵ PSYA: Vaivaishoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1), 10.3.1857, 17.3.1857.

⁸¹⁶ Esim. PSYA: Vaivaishoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1), 4.3.1862 §, jossa merimiehen vaimo oli laiminlyönyt miehensä edellisestä avioliitosta olevien kolmen lasten hoidon ja tapaus oli johtanut kahden lapsen menehtymiseen ja sitä käsiteltiin peräti kahdeksan todistajalausunnan voimin, ja todistajista viisi oli naapuruston naisia.

⁸¹⁷ Fuchs 2005, 47, 156–159, 161. Myös Markkola 1994, 116.

⁸¹⁸ Markkola 1994, 121–122.

mintapiiriin: hoivan ja ruuan tarjoamiseen, olipa sen antaja biologinen vanhempi tai muu aikuinen. Joskus hoidontarve saattoi olla adoptiota muistuttava, joskus äärimmäisen lyhytaikaista ja tilapäistä. Merimiesten vaimot järjestivät lapsilleen hoitopaikan mennäkseen töihin tai pakkotilanteessa. Aviottoman lapsen saanut merimiehen leski joutui varojen puutteessa suorittamaan salavuoteudesta hänelle langetetun sakon muuntorangaistuksena 12 päivän vankeudessa vedellä ja leivällä. Rikoksen aihe, avioliiton ulkopuolisena syntynyt lapsi, odotti äitiä sillä aikaa lähipiiriin kuuluneen naisen luona. Vuonna 1861 köyhäinhoito korvasi kahden viikon hoidosta – sekä todennäköisesti myös imettäjänä toimimisesta – kahden hopearuplan korvauksen.⁸¹⁹

Karanneiden merimiesten vaimoille kasaantuneet sosiaaliset ongelmat saattoivat konkretisoitua myös ongelmina lapsista huolehtimisessa. Agatha Björkrothin vuonna 1850 vihitty puoliso, laivakonstaapeli August Emil Björkroth oli katkaissut suhteensa kotiin karkaamalla laivapalveluksesta. Kotona Agathalle oli huhtikuussa 1860 syntynyt avioton tytär, Hilda Sofia. Syystä, jota Vaivashoitohallitus ei pöytäkirjaansa kirjannut, alle kaksikuinen vauva sijoitettiin pysyväisluontoisesti työläisen leski Maria Stenlundin luokse Porin maaseurakunnan puolelle Tuorsniemen kylään. Hoidosta päätettiin ainakin kahden tulevan vuoden ajaksi: ensimmäisenä vuonna leski sai hoidosta 16 ruplaa ja seuraavana vuonna korvaus kohosi 24 ruplaan.⁸²⁰ Syynä sijoittamiseen saattoi olla Agathan töihin meno, mutta myös suoranainen mahdottomuus huolehtia lapsista jo ennestään kolmesta ruokittavan lapsen lisäksi. Avioliitosta syntyneinä lapsina parilla oli yhdeksänvuotias Maria Gustava (s. 1851) sekä kuusivuotias Carl Emil (s. 1854), minkä lisäksi Agathalle oli ennen avioliittoa syntynyt tapahtuma-aikaan 11-vuotias Augusta Elisabeth (s. 1849). Kaikki hoidokeiksi annetut lapset eivät siis suinkaan olleet orpoja. He saattoivat olla sisarusarjan se kohta, jossa perheen, erityisesti rikkonaisen sellaisen, taloudellinen kantokyky katkesi.

Merimiesten vaimot olivat sekä itse lasten ja vanhusten hoitajia että hoidon tarvitsijoita. Edellä olen tuonut esiin asumisjärjestelyjen merkitystä sosiaalisen ja taloudellisen selviytymisen avaintekijänä. Merimiehen vaimo saattoi hoidokkeja ottamalla paitsi välttää itse köyhyyden, myös tehdä hoivatyöstä päätoimista ammattia muistuttavan toimeentulokeinon, kuten merimiesten palkanosuuksiin kiinni päässeet lastenhoitajat. Asettumalla köyhäintalon vuokralaiseksi kaupunkilaisnainen saattoi niin ikään tehdä toimestaan pienimuotoisen tulonlähteen. 1800-luvun puolivälin köyhäintalossa ei toiminut ammatti- maista henkilökuntaa, ja itse talo oli asuintalo muiden kaupunkitalojen keskelä.⁸²¹ Niinpä siitä huolehtiminen annettiin köyhäinhoidon valvonnassa jonkin

⁸¹⁹ PSYA: Vaivashoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1), 4.6.1861 § 5. Vastaava tapaus myös 2.4.1861 § 3.

⁸²⁰ PSYA: Vaivashoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1), 5.6.1860.

⁸²¹ Porissa köyhäintalo sijaitsi työväestön suosimassa V kaupunginosassa kunnes 1868 uuteen VI kaupunginosaan rakennettiin uusi köyhäintalo eli vaivaiskartano. Myöhemmin 1800-luvulla köyhäintalo kehittyi laitospaisemmaksi ja siitä tuli kunnalliskoti. 1700-luvulla köyhäintalo oli itsenäinen taloudellinen toimija. Se toimi esimer-

kaupunkilaisen kontolle. Kun merimies Isak Michelssonin vaimo Amanda Sofia marraskuussa 1859 huusi itselleen oikeuden asua seuraavan vuoden ajan kaupungin köyhäntalossa 170 hopearuplan vuosimaksulla, todettiin että asumiin sisältyisi velvollisuus puhdistaa katuja, korjata rakennuksen tulisijat sekä vastaanottaa köyhiä asukkaita. Kutakin köyhäntaloon sijoitettua kohden hän ansaitsi 10 kopeekkaa vuorokaudessa. Kun köyhäntalon ylläpitäjävuokralaiseksi seuraavana vuonna valittiin eräs entinen välskäri, todettiin että köyhäntalon saunassa eivät saisi kylpeä ulkopuoliset. Kielto viittaa siihen, että köyhäntalolla oli edellisen vuokralaisen aikana toiminut jossain muodossa yleinen sauna.⁸²²

Hoitajärjestelyt olivat Fuchsin mukaan osoitus siitä, miten joustavia ja vahvoja yhteisön ja sukulaisten hiljaisen sopimukseen perustuvat sidokset saattoivat olla. Siteiden vahvuus perustui vastavuoroisuuteen, vaihtokauppaan ja maksuihin, mutta saattoi olla molemmille osapuolille välttämätöntä. Esimerkiksi lasta hoitanut täti ei välttämättä olisi saanut muuta työtä kuin siskontyttärensä aviottoman lapsen kaitseminen ja avioton äiti taas tarvitsi lastenhoitoapua voidakseen käydä töissä elättääkseen itsensä ja lapsensa. Fuchs karistaa idealisoidut käsitykset köyhien yhteisöllisyydestä huomauttamalla, että läheskään aina valmiita verkostoja ei ollut tai vastavuoroisuuden ja vaihdon aiheuttama intiimiys ei välttämättä toiminut sujuvasti.⁸²³

Perheen hoitaja sai työstään palkkaa, kun taas lähisukulaisen odotettiin huolehtivan lähimmäisestään korvauksetta. Tämän vuoksi lapsi tai vanhus saattoi olla mahdollisesti useinkin ulkopuolisen hoitajan huostassa ennen sukulaisten huostaan päätymistään. Urkujenpolkija-kellonsoittaja Isaac Gröndahlin ja Ulrica Roligin avioliitosta jäivät orvoiksi noin neljä- ja viisivuotiaat pojat Johan Gustaf ja Carl Isaac 39-vuotiaan äidin menehdyttyä keuhkotautiin 1851. 59-vuotiaan isän oli näivetystauti vienyt kaksi vuotta aiemmin. Ulrica Rolig oli entinen merimiehen vaimo, ja hänen ensimmäinen miehensä Gustaf Adolf Rolig oli karannut kahden avioliittovuoden jälkeen merimatkalta 1840. Viisi vuotta tapahtuneesta Ulrica Rolig haki eroa aloittaakseen uuden elämän Isaac Gröndahlin kanssa. Uutta elämää kesti neljä vuotta. Vanhempien kuoleman jälkeen lapset olivat 1850-luvun ajan eri hoitajilla. Vasta 1860-luvulla sukulaiset astuivat kuvaan. Pojista nuorempi, nyt 14-vuotias Johan Gustaf oli ollut räätälinkisälli Sandelinin hoidokki ja häntä oli pidetty tulitikkutehtaassa töissä. Tehtaassa oli runsaasti lapsityövoimaa ja vaarallisten, itsestään syttyvien fosforivalmisteisten tikkujen valmistus aiheutti toisinaan onnettomuuksia. Johan Gustaf satutti työssä rintansa. Tapaturman myötä Vaivaishoitohallitus sai tehtäväkseen järjestää pojalle uuden hoitajan – kenties räätälinkisälli ei enää tahtonut pitää poikaa tämän työkyvyn ollessa mennyttä, kenties onnettomuus laitettiin hoitajan vastuulle. Hätiin tuli nyt merimiehen vaimo Maria Lindholm, joka kirkonkirjojen

kiksi osakkaana Porin tupakkamanufaktuurin omistajakunnassa 1770-luvulla. Ruuth 1899, 197–200; Saarinen 1972, 613–635; Keskinen 2012, 189.

⁸²² PSYA: Vaivaishoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1), 15.11.1859; 5.2.1861.

⁸²³ Fuchs 2005, 161. Myös Fuchs 1992 ja Anderson 1980, 56.

perusteella oli Ulrica-vainaan sisar. Täti otti pojan hoitoonsa eikä Vaivaihoitohallitus kirjannut pöytäkirjaan mitään summaa hoidon vastikkeeksi.⁸²⁴ On mahdollista, että tämä ei aiemmin ikänsä tai varallisuutensa puolesta ollut kyennyt tarjoamaan hoitopaikkaa. Sukulaisten merkitys keskisuuren kaupunkiyhteisön työläisten verkostoissa oli merkittävä, mutta se ei aina toiminut ensisijaisena, vaan naapuruston, tuttavien ja institutionaalisen turvaverkoston yhtenä tekijänä.

Sukulaisten antama hoiva ei kuitenkaan kaikissa tapauksissa jäänyt vaille kompensatiota. Hoivatyön taloudellisesti mittasuhteet eriytyivät paitsi sen mukaan kuka tai mikä taho maksoi hoitajalle korvauksen, maksettiinko se rahassa vai vastavuoroisissa palveluksissa, myös sen mukaan mitkä olivat hoidettavien ja hoitajien lähtökohdat. Merimiehen leski Valburg Malmgren halusi palkita miniänsä, laivurin leski Mariana Malmgrenin kaikesta siitä hyvästä hoihasta, mitä tämä oli hänelle vanhuuden päivinä suonut. Hän mainitsi useita kertoja porvarin vaimo Lisa Grönqvistille, työmiehen vaimoille Christina Virénille ja Maria Mannelinille, että miniän tulisi saada kaikki hänen jälkeensä. Kun Valburg Malmgren kuoli syyskuussa 1837, kolme naista saapui raatihuoneelle vakuuttamaan, että vanhalta naiselta jäänyt talo numero 297 kaupungin kaakkoislaidalla kuuluisi tätä hoitaneelle miniälle. Mariana Malmgren ei aikailut hoitopalkkionsa muuntamisessa rahaksi, vaan hän haki maistraatilta kiinteistön julkista huutokauppaamista kaksi päivää sen jälkeen, kun se oli vahvistettu kuuluvan hänelle suullisen testamentin nojalla.⁸²⁵

Yhteisön näkökulmasta naisten harjoittamalla hoitotyöllä oli tärkeä yhteisörauhaa ylläpitävä tehtävä köyhäinhoidon kuormittumisen ja huonosaisuuden lieveilmiöiden puskurina. He tekivät hoivatyötä ajankohtana, jolloin instituutioiltaan, toimintatavoiltaan ja sosiaaliin ongelmiin reagoimisen tavoiltaan suomalaiset satamakaupungit olivat vielä kiinni vanhassa, pienten porvariskaupunkien rakenteissa, mutta jossa väestönkasvu ja sosiaalinen eriytyminen kasvattivat yhteisön tarvetta järjestää uudelleen heikoimmassa asemassa olevista huolenkantoa. Rakenteiden ja sosiaalisen muutoksen eritahtisuus näkyi muun muassa siinä, että 1840-luvulta lähtien lapset olivat yhä enenevässä määrin kasvava köyhäinavun kohderyhmä.⁸²⁶ Perhe- ja sukuverkostot eivät olleet kaikkien saatavilla siinä määrin kuin sosiaalisen turvan pääperiaatteet edellyttivät, mutta toisaalta yhteisön tarjoamat välineet esimerkiksi lasten tilapäisen hoivan organisoinniseksi olivat niin ikään riittämättömät. Toisaalta kaitseminen ei sinänsä liittynyt käynnissä oleviin yhteiskunnallisiin muutoksiin,

⁸²⁴ PSYA: Vaivaihoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1), 4.6.1861. Porin kaupunki- ja maaseurakunnan arkisto: syntyneiden ja kastettujen, vihittyjen ja haudattujen luettelot. Turun tuomiokapitulin arkkihiippakunnan arkisto: kihlaus- ja avioerohakemukset: erokirja 14.1.1845. Hakemuksen liitteenä Porin kämnerinoikeuden pöytäkirjat 15.9.1843 ja 25.10.1844; sekä karanneen merimiehen kuulutukset: *Finlands Almänna Tidning* (FAT) nro. 243 (19.10.1844); nro. 245 (21.10.1844); nro. 247(24.10.1844).

⁸²⁵ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto” (Cm:4-6). 20.9.1837; 25.9.1837; 27.9.1837.

⁸²⁶ Pulma 1994, 49, 57, 60.

vaan oli vanha ja luonteva tulonhankintakeino. Työstä saatavat tulot olivat usein kaikkea muuta kuin automaattisesti ja ajan tasalla juoksevat ja siksi ne usein olivat osa muuta kotitalouden keinovalikoimaa. Lastenhoitaja oli usein myös vanhustenhoitaja, mitä toimeentulon ja asumisjärjestelyn yhdistelmää olen käsitellyt aiemmin luvussa 3.3.

Työn ambivalenttiuteen liittyy, että se ei tähännyt välttämättä yksilön hyvinvointiin vaan saattoi olla myös alistamisen muoto. Työ voi olla elantoa, mutta myös pakko tai rangaistus.⁸²⁷ Kaikki, eivätkä vähiten epäitsenäiseen väestönsaan kuuluneet naineet naiset, eivät voineet tehdä haluamaansa työtä itsenäisesti oman onnensa seppinä. Rajoitettujen mahdollisuuksien kontekstissa kiinnostavaksi nouseekin, miten naiset käyttivät olemassa olevia mahdollisuuksia hyväkseen ja miten sääntöjä ja kieltoja tulkittiin ja kierrettiin yhteisöjen arjessa.⁸²⁸ Myös vähävaraisten naisten toimeentulokeinoja koskevassa tutkimuksessa on korostettu, että kotitalouksien selviytymisstrategiat tulisi käsittää eri ammattaja ja työsuorituksia laajempina kokonaisuutena, johon sisältyvät niin satunnaiset ja säännölliset sallitut tulonlähteet, kriminaalit keinot, lainaaminen, panttaaminen kuin yhteisöltä saatu aineellinen ja aineeton apukin. Leivän pieninä palasina olemista on kuvattu termillä ”hätävaratalous” (economy of makeshift).⁸²⁹ Seuraavassa tarkastelen merimiesten puolisojen asemaa tilanteessa, jossa naisten toimeentulokeinot eivät vastanneet käsityksiä sopivasta elatuskeinosta vaan sen puutteesta koitui konflikteja.

5.4 Töihin pakosta – merimiesten vaimojen ja leskien irtolaisuus ja norminvastainen itsensä elättäminen

Merimiesten vaimojen työnteko liittyi tulonhankintaan, mutta sillä oli jossain tapauksissa myös yhteys lailliseen suojeluksen ja palveluspaikan hankkimisen velvoitteeseen. Miksi näin oli? Vaimoitan saivat suojeluksen miehensä työnantajan kautta tai hoitaessaan pieniä lapsia ja vanhuksia.⁸³⁰ Etenkin tarkastelujakson alkupuolella, 1830- ja 1840-luvulla kaupunginviskaali Johan Henrik Eklöf kohdisti tarkan katseensa sellaisiin kaupungissa asuviin naisiin, joilta puuttui laillinen suojelus palveluspaikan puuttumisen takia ja vei heidän tilanteensa maistraatin sekä äärimmillään edelleen läänin kuvernöörin käsittelyyn.

Verrattain moni merimiehen vaimo tai leski joutui naimattomien naisten, eli usein entisten piikojen, kanssa samaan syyniin. Karanneet merimiehet saattoivat aiheuttaa vaimoilleen suojeluksen liittyviä ongelmia kotona katkaistuaan työsuhteensa paikalliseen laivanvarustajaan, mutta yhteisön ja esivallan näkökulmasta norminvastaiset toimeentuloyritykset ja kyseenalainen elämän-

⁸²⁷ Fiebranz et. al. 2011, 273–279, 281, 285.

⁸²⁸ Esim. Montenach & Simonton 2013, 8-9.

⁸²⁹ Hurl-Eamon 2008, 483; 495; Fuchs 2008, 3-20; Fontaine 2013, 62-63; Fontaine 2014, passim.

⁸³⁰ Ståhlberg 1893, 7-8.

tapa saattoivat viedä myös merimiehen lesken tai kuuliaisesti kotikaupungin laivassa pysyneen merimiehen vaimonkin esivallan edustajien pakeille. Lähes kaikissa tapauksissa epäkohta näytti koskevan naisten siveettömäksi katsottua elämänmenoa, ei pelkkää työn puutetta sinänsä, vaikka se virallinen puuttumissyy olikin. Se, mistä naisia syytettiin, ei ollut niinkään työttömyys, vaan elämäntapa, jossa toimeentulo saattoi satunnaisesti tulla esimerkiksi salakapakoinnista tai haureuden harjoittamisesta eli prostituutiosta, joka saattoi olla tilapäistä tai ammattimaista. Viranomaiskäsittelyssä eri ongelmat niputettiin suojeluksettomuuden alle.⁸³¹

Irtolaisuutta ja poikkeavuutta 1800-luvun loppupuolen Kuopion läänissä käsittelevä Päivi Pukero nostaa esiin kiinnostavan kysymyksen koskien poikkeavaksi mielletyn käyttäytymisen määrittelyprosessia. Hän kysyy, tekikö esivallan käsiin joutuminen henkilöstä poikkeavan vai oliko hän sitä jo sinne joutuessaan. Hän päättelee kiinnioton ja kuulustelujen olleen kulminoitumis piste jo pidempään jatkuneille ongelmille, joille ei nähty toistuvista varoituksista huolimatta päätepistettä. Poikkeava käytös saattoi pistää viranomaisten silmään, kun henkilö liikkui kotipaikkakuntansa ulkopuolella, kotiseurakunnassa hänen käytöstään saatettiin sen sijaan sietää pidempään.⁸³² Myös Porin ympäristössä paikkakunnalta toiselle kierteleminen saattoi olla puuttumisen viimekätinen syy, mutta toisaalta ulkopuolisuuden ja omien köyhien, vaivaisten ja rikollisten välistä rajaa vedettiin myös paikallisyhteisön sisällä, koska kaupunki eli runsaan muuttovoittoisuuden aikaa eivätkä kaikki kasvot kaduilla ja piholla olleet tuttuja vuosien takaa.

Merimiesten puolisojen suojeluksettomuus viittasi jollain tavalla aviosäädystä olevan naisen aseman horjumiseen. Miehen työn kautta saatavan suojeluksen hyödyllisyyttä kuvaa, että naiset pyrkivät vetoamaan mahdolliseen tulevaan miehen jo ennen vihkimistä. Piika Maja Stina Fiandtin palveluspaikan puutetta käsiteltiin moneen kertaan 1830-luvun lopulla. Hänelle oli heinäkuun alussa 1837 annettu kuukausi aikaa hankkia töitä. Lokakuun lopullakaan hän ei vielä ollut solminut työsopimusta, mutta yritti vastineeksi tarjota merimies Samuel Sandbergin kanssa solmimaansa kihlausta. Porissa naimattomat naiset esittivät samanlaisia suunniteltuja avioliittoaikeita myös kaupungissa olleiden venäläisten sotilaiden kanssa selitykseksi palveluspaikan puuttumattomuudelle. Maja Stina Fiandtin tapauksessa kyseessä oli ilmeisesti parin epävirallinen kihlautuminen, jota ei ollut vielä kuulutettu kirkossa, sillä maistraatille selitys ei

⁸³¹ Suojeluksen puuttumista seurasi lähes aina maininta epäsiiveellisestä elämäntavasta (*”utan försvar och lefver liderligt”*). Epäsiiveellisyyteen tai haureuteen viittavat termit merkitsivät aikalaisille yleensä prostituutiota, minkä termin käyttö yleistyi vasta 1800-luvun jälkipuolella. Hedenborg & Wikander 2003, 82.; Naisten salakapakoinnin tapauskohtaisesta hyväksymisestä vanhoihin perinteisiin vedoten tosin Vilks 2015, 171–174.

⁸³² Pukero 2009, 40–42; 64–91. Pukeron tutkimuskohteena ovat eri syistä poikkeaviksi katsottuihin ryhmiin kuuluneet henkilöt ja heihin kohdistuneet toimenpiteet. Irtolaisuudesta ja työtävieroituksesta elämäntavasta työlaitokseen tuomittujen ohella eri viranomaisten kontrollin kohteeksi joutuivat romanit, orvot ja pahatapaisina pidetyt lapset, työkyvyttömät ja vanhuudenheikot vaivashoidon kohteena olevat, mielisaira- raat sekä sukupuolitauteiset.

mennyt läpi. Fiandtin todettiin todistetusti eläneen irstasta elämää ja maistraatti päätti lähettää hänet maaherran kuulusteluun irtolaisuudesta epäiltynä.⁸³³

Kuinka suuri osa naisista päätyi irtolaispuhutteluun Turkuun ja sitä kautta määrääjäksi pakkotyöhön kehruhuoneeseen, riippui suuresti kaupunki- ja pitäjäkohtaista paikallisen järjestyksenpidon aktiivisuudesta ja intresseistä. Toivo Nygård arvelee, että valtaosaa irtolaisepäilyistä katsottiin läpi sormien jo yksinkertaisesti siitä syystä, että työlaitospaikkoja ei ollut riittävästi.⁸³⁴ Käytännössä läheskään kaikkiin ilman selkeää työtä ja tointa oleviin ei kohdistettu toimenpiteitä tai asian käsittely jäi puhuttelun asteelle. Pukero esittää, että kuvernöörimenettely ehkäisi jonkin verran paikallistason epäoikeudenmukaista ja subjektiivisista mielipiteistä johtuvaa poikkeavien henkilöiden kontrollointia. Kiinniottoon tuli olla pätevä syyt, jotta oli odotettavissa, että henkilön tilanteeseen löytyisi ratkaisu maaherran luona.⁸³⁵ 1600–1700-luvuilla naispuoliset irtolaiset olivat ilmiantajansa käytettävissä olevaa työvoimaa, kun taas 1800-luvulla pakkotyö siirtyi työlaitoksiin, ja ylivoimaisesti suurin näitä instituutioita kansoittanut ryhmä olivat juuri irtolaisuudesta tuomitut.⁸³⁶ K.J. Ståhlbergin mukaan irtolaisuuden aiheuttamaa pakkotyötä ei mielletty rangaistukseksi, vaan pikemminkin ”työvoimapolitiittiseksi” toimenpiteeksi.⁸³⁷ Mikäli henkilö ei järjestänyt itselleen soveliaista palveluspaikkaa, se tuli järjestää pakolla. Irtolaisuus ei siis tarkalleen ottaen ollut rikollisuutta, mutta seuraamuksiltaan se ei siitä eronnut: miesten tyyppillinen tuomio oli puoli vuotta linnoitustöitä, naisten sama aika kehruhuoneessa.

Porissa juuri naimattomien naisten suojelukseen puututtiin verrattain hankasti ja kehruhuonetuomio usein poisti naisen yhteisöstä noin puolen vuoden ajaksi, minkä jälkeen edessä oli uusi uhka palveluspaikan puuttumisesta. Autonomian ajan armahdusoikeutta tutkinut Toomas Kotkas tuo ilmi, että irtolaista ei välttämättä päästetty puolen vuoden jälkeen vapaaksi, mikäli näyttöä laillisen suojelun järjestymisestä ja elämän kääntymisestä nuhteettomaksi ei ollut näköpiirissä. Anomuksissaan senaatin oikeusosastolle irtolaiset pyrkivät vakuuttamaan nuhteettomuuttaan vankeusaikana (vartijan tai muun henkilön lausunnon kera) ja työpaikan järjestymistä kotipitäjässä. Maine ja aiempi menneisyys nousivat tässä arvioinnissa merkittävään asemaan.⁸³⁸ Irtolaisuusrangaistusten työvoimapolitiittisuus ei siis ulottunut siviiliin palaamiseen, vaan takaisin kotipaikkakunnalle asettuminen jäi tiettävästi yksilön itsensä harteille ennen vankeinhoidon organisointia 1800-luvun lopulta alkaen.⁸³⁹

Suuremmissa kaupungeissa koetettiin pitää suojeluksetonta väestöä aisoissa puhuttelumenettelyllä, niin pitkään kuin mahdollista. Varoituksen anta-

⁸³³ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1837–1839 (Cm:5).

⁸³⁴ Nygård, 1985.

⁸³⁵ Pukero 2009, 49–54.

⁸³⁶ Ståhlberg 1893, 5–10; Nygård 1985, 109; Kotkas 2003, 145–148.

⁸³⁷ Ståhlberg 1893, 17–20, 270.

⁸³⁸ Kotkas 2003, 146–148, 150–174.

⁸³⁹ Vankeinhoidon kehityksestä esim. Markkola 2002.

jana tuli periaatteessa olla vuoden 1852 asetuksen jälkeen kaupunkeihin perustettu vaivaishoitohallitus. Toistuvien varoitusten jälkeen kaupunkilainen oli samassa asemassa kuin ulkopaikkakuntalainen irtolainen. Häntä uhkasivat kiinniotto, poliisitutkinta sekä lähetys läänin kuvernöörin tutkintaan, mitä seurasivat yleinen työ ja kotiinpassitus.⁸⁴⁰ Kotipaikkakunnan kiinniotoista, varoituksista ja kuvernöörin luokse passittamisista saattoi syntyä kierre, joka stigmatsoi ja haittasi henkilön entuudestaan horjuvaa elämänhallintaa ja työnsaantia.⁸⁴¹ Porissa kaupunginviskaalin maistraatin tietoon tuomat naiset joutuivat kuulusteluun useita kertoja ja vain pieni osa heistä ohjattiin eteenpäin kuvernöörin pakeille. Monien kohdalla kiinniotto johti pelkkään kehotukseen hankkia palveluspaikka määräajassa eikä kehotuksen toteutumista aina valvottu. Jo irtolaisuusepäilysten alaiseksi joutuminen oli silti leimaavaa ja vaikutti ongelmakierteen lailla naisten mahdollisuuksiin ylipäättään saada kunniallisia töitä.

Määräyksessä hankkia laillinen suojelus määräajan sisällä kiistettiin naisen sillä hetkellä harjoittamalta toimeentulotavalta työn määritelmä ja viitattiin naiselta puuttuvaan varsinaiseen työhön, jota esimerkiksi piikominen oli. Samaan epäilyksenalaisuuteen saattoivat joutua merimiesperheissä asuvat yli kuusitoistavuotiaat lapset – he olivat palvelusikäisiä, mutta epäitsenäiseen väestöön kuuluvina heidän vanhempansa eivät voineet suoda lapsilleen laillista suojelusta. Näissä tilanteissa käytiin neuvottelua siitä, oliko lasten kotona tekemä kotityö työtä. Neuvottelu merkitsi kompromisseja, joustamista ja tapauskohtaisuutta. Sairaita vanhempiaan hoitavaa tytärtä ei usutettu palveluspaikan hakuun, mutta hänen sisartaan, joka olisi ollut jo ylimääräinen käsipari hoitotyössä ja joka sitä paitsi oli jo kihlautunut, viskaali kehotti suojeluksen hankintaan.⁸⁴²

Työvoimapolitiikan ja poikkeavan käytöksen kontrolloinnin limittymisestä kertoo suojeluspaikan puutteesta syytettyjen käsittelyssä käytetty, rikollisuuteen vertautuva kielenkäyttö: työn hankkimisajasta käytettiin sanamuotoa, että henkilö oli päästetty vapaalle jalalle tietyksi ajaksi (*”ställd på fri fot”*). Maja Stina Fiandt oli kaupungissa seuraavana keväänä kehruhuoneesta vapauduttuaan ja tällä kertaa hänellä oli hyviä uutisia: suhteen etenemisestä merimies Sandbergin kanssa ei ollut mitään puheita, mutta sen sijaan merimiehen vaimo Fredrica Palmroos oli ottanut hänet piiiaksi. Maistraatti päätyi hyväksymään naisten välisen suojelussuhteen, vaikka toisissa tapauksissa se saattoi evätä merimiesperheiltä mahdollisuuden toisen henkilön työllistämiseen.⁸⁴³ Rajanveto oli hiuksenhieno, sillä tulkinnasta riippuen Fredrica Palmroos olisi saattanut Maja Stinan luokseen ottamalla syyllistyä myös irtolaisen luvattomaan majoittamiseen

⁸⁴⁰ Ståhlberg 1893, 166–177.

⁸⁴¹ Erityisesti 1883 jälkeisen irtolaislainsäädännön soveltamisesta ks. Häkkinen 2015, 29.

⁸⁴² Tapauksia, joissa käsiteltiin yli 16-vuotiaan lapsen kotona asumista esim. TMA Porin kämnerinoikeuden arkisto: Kämnerinoikeuden memoriaalipöytäkirjat 1839 (Ci:4) 12.8.1839 § 5; TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 14.6.1841; 16.6.1841.

⁸⁴³ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Maistraatin memoriaalipöytäkirjat Cm:5 1837. 5.7.1837; 24.10.1837.

eli hyysäämiseen. Naisten kuulusteluissa esittämiin väitteisiin siitä, että heillä oli tiedossa palveluspaikka, tulee suhtautua sillä varauksella, että kyseessä oli yleisin menettelytapa, johon irtolaisuudesta epäilty turvautuivat muiden keinojen kuten nimen, kotipaikan ja iän väärentämisen ohella.⁸⁴⁴ Porin kokoisessa kaupunkiyhteisössä naiset eivät voineet salata henkilöllisyyttään, mutta he vetosivat työpaikkaan, vaikeuksiin saada sellaista tai suunniteltuun uuteen avioliittoon.

Jorma Wilmin mukaan pestautuminen oli vakava ja sitova tapahtuma niin palvelijalle kuin isäntävälle. Palvelijan näkökulmasta itse suojelun saaminen jo pestuuhetkellä oli konkreettinen osoitus hänen kuulumisestaan isäntäperheen alaisuuteen. Piiaksi ottamisesta tuli esittää kunnollinen todistus, pelkkä hyvä aikomus ei riittänyt.⁸⁴⁵ Näyttää siltä, että Porin kaupunginviskaali Johan Henrik Eklöfin syyttämät naiset, joilta penättiin suojelusta, vapautuivat irtolaisuusepäilyistä (ainakin hetkeksi) pelkällä tiedossa olevan palveluspaikan ilmoittamisella ennen kuin päivääkään töitä oli ehditty tehdä. Maria Christina Bång kertoi joulukuussa 1838 maistraatille olevansa aikeissa mennä merimies Axel Svensbergille töihin. Maria laitettiin arestiin ja hänen papintodistuksensa otettiin tarkasteluun siksi aikaa, kunnes asiasta saataisiin varmuus Svensbergin puolelta. Mutta tämä ei halunnut ottaa Mariaa palvelukseensa ja niin Maria sai vielä joulun alla passituksen kuvernöörin pakeille.⁸⁴⁶ Esimerkiksi naiselle, joka suunnitelteli avioliittoa merimiehen kanssa ja oli jo jättänyt varsinaiset piian pestit taakseen kihlajaislupausten turvin, toteutumattomat avioliittoaikheet aiheuttivat joskus vaikeuksia päästä enää takaisin palkollisen asemaan.

Edellä kuvatut esimerkit koskivat naimattomia naisia, jotka joko aikoivat avioitua merimiehen kanssa tai yrittivät päästä merimiesperheisiin piioiksi. Anna Maria Hjulberg (1811–1862) sen sijaan oli elokuussa 1831 solminut avioliiton merimies Johan Henrik Hjulbergin kanssa. Anna Maria oli noin vuosi ennen avioliittoa synnyttänyt ensimmäisen lapsensa ja hänet oli ripitetty ensimmäisen kerran salavuoteudesta.⁸⁴⁷ Johan Henrik ja Anna Maria eivät käytännössä eläneet yhteistä avioliittoa nimeksikään, kun Johan Henrik jäi merille helsinkiläisfregatti *Afrikan* matkassa, millä matkalla hän karkasi palaamatta sen koommin kotikonnuille.⁸⁴⁸ 1830-luvun alussa merimiesten karkaaminen suomalaislaivoil-

⁸⁴⁴ Pukero 2009, 43–47.

⁸⁴⁵ Wilmi 1991, 152.

⁸⁴⁶ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Maistraatin memoriaalipöytäkirjat Cm:6 1838. 15.12.1838; 17.12.1838. Svensberg oli naimisissa porvarintytär Maria Selinin kanssa. Mielenkiintoisesti hänen tittelinsä vaihtelee merimiehen ja porvarin välillä siten, että vihittäessä (1833) hänet merkittiin merimieheksi, ensimmäisen lapsen syntyessä (1834) isä oli porvari ja jälleen kahden jälkimmäisen lapsen kastetiedoissa (1836 ja 1844) sekä kuolintiedon (1856) yhteydessä merimies tai entinen merimies.

⁸⁴⁷ TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan kirkkokurin alaisten luettelo 1820–1872. 22.8.1830.

⁸⁴⁸ Johan Henrik Hjulbergin karkaamisesta ei ole tarkempaa tietoa, sillä merimieshuoneen aineistoa ei ole säilynyt 1830-luvulta. Anna Maria Hjulberg mies mainitaan poissaolevaksi maistraatin pöytäkirjassa 9.7.1834. TMA Cm:3 1832–1835 Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat. 9.7.1834 § 7. Fregatti Afrikasta Keskinen 2012, liitetäulukko 5.

ta ei ollut vielä saanut huomattavia mittasuhteita eikä yhteisöllä ollut valmiita institutionaalisia tapoja käsitellä hylättyjen vaimojen tilannetta. Karanneiden merimiesten vaimojen status oli pahimmillaan erittäin epämääräinen, etenkin jos aviosäätyyn kuulumisesta ei ollut muita tunnusmerkkejä kuin joskus papin-kirjoihin viety vihkimerkintä.

Anna Maria Hjulberg lyöttäytyi yksin samaan vuokrahuoneeseen naimattoman äitinsä Anna Caisa Hockin kanssa. Elämä oli levotonta. Heinäkuussa 1834 kaupunginviskaali Johan Henrik Eklöf puuttui ensimmäisen kerran naisten juopottelevaan ja haureelliseen elämänmenoon. Äidille oli aikuisikään ehtineen Anna Marian lisäksi syntynyt aviottomina lapsina tapahtumahetkellä 10- ja 5-vuotiaat pojat Erik Alexander ja Carl Konstantin. Heidät päätettiin ottaa kirkkoraadin huostaan myöhempää hoitopaikan etsintää varten.

Pestin ottoon ei tarkalleen ottaen voitu pakottaa, mikäli naisella oli hoidettavanaan pikkulapsia tai raihnaiset vanhempansa tai mikäli hän oli itse sairas.⁸⁴⁹ Järjestyshäiriö saattoi joissain tapauksissa ylittää äidin itseoikeutetun aseman lastensa hoitajana. Anna Caisa Hock lähetettiin puoleksi vuodeksi Turun kehruhuoneeseen, kun taas vaimon status mitä ilmeisimmin säästi Anna Marian Hjulbergin pelkällä varoituksella.⁸⁵⁰ Äidin palattua kehruhuoneesta elämä jatkui entisellään. Heinäkuussa 1835 poliisipalvelijoita ja naapureita oli koottu kämnerinoikeuteen todistamaan naisten juopottelusta ja tappelusta, jonka seurauksena tyttären päässä oli iso verinen arpi. Juopumusriike oli heille jo toinen.⁸⁵¹ Keväällä 1836 Anna Maria Hjulberg oli jälleen viskaali Eklöfin mieliharmina. Hänelle oli helmikuun alussa annettu neljä viikkoa aikaa tehdä suojeluksettomalle tilanteelleen jotain, mutta maaliskuun loppuun mennessä asia ei ollut muuttunut miksikään. Palveluspaikkaa ei ollut löytynyt, minkä lisäksi Anna Maria myönsi elävänsä irstaasti.⁸⁵² Kun Anna Maria Hjulberg kirjattiin Turun kehruhuoneen vankiluetteloon 25.7.1836, oli unohdettu, että hän koskaan oli ollut merimiehen vaimo, vaan häntä tituleerattiin naimattomien, aviottomia lapsia synnyttäneiden äitien tapaan naiseksi (qwinna, qwinperson).⁸⁵³ Vaimon status sisälsi myös ajatuksen kunniallisesta naisesta (*ärlig koinna*). Vaimon titteli oli siis jotakin, jota naisilta voitiin riistää maineen perusteella.⁸⁵⁴ Karanneiden merimiesten vaimojen tapauksessa aviomiehen olemassaolo oli saatanut unohtua, mikäli nainen oli käytännössä jo vuosikausia elänyt olosuhteissa, jotka eivät sanottavasti eronneet naimattoman naisen olosuhteista.

Rangaistuksensa kärsittyään naisihminen Anna Maria Hjulberg oli takaisin lähtöpisteessä. Hän palasi kehruhuoneesta helmikuussa 1837. Maaliskuussa hän joutui jälleen myöntämään kaupungin viskaalille, ettei ollut onnistunut

⁸⁴⁹ Vainio-Korhonen 2006, 123.

⁸⁵⁰ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1832–1835 (Cm:3), 9.7.1834 § 7.

⁸⁵¹ Porin kämnerinoikeuden arkisto: Tuomiokirjat 1835 (Co:26), 7.7.1835.

⁸⁵² TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 8.2.1836; 14.3.1836 § 10, Cm:6 1838. 7.5.1838; 9.5.1838.

⁸⁵³ TMA Turun kehruhuoneen arkisto: Vankiluettelot 1834–1836 (Ba:4).

⁸⁵⁴ Pihl & Ågren 2014, 170–177.

saamaan palveluspaikkaa. ”Irstainen elämänmeno” aiheutti jälleen passituksen maaherran pakeille. Kesäkuussa 1838 viskaali aktivoitui jälleen vaatimaan, että Hulberg velvoitettaisiin palveluspaikan ottamiseen.⁸⁵⁵ Tällä kertaa häntä onnisti, ja jo parin päivän päästä voitiin todeta, että puuseppä Gustaf Adrian Fleisserin vaimo Gustafva ottaisi naisen palvelukseen.⁸⁵⁶ Äiti Anna Caisa Hockin jäljet johtivat helmikuussa 1840 palvelijaksi kupariseppä Gabriel Enoch Wikmanin luokse.⁸⁵⁷ Näin kaksi naista, joista toinen oli jo yli viisikymmenvuotias ja toinen naimisissa oleva nainen päätyivät työvoimapoliittisin toimenpitein piioiksi.⁸⁵⁸

Pakolla hankitut palveluspaikat tuskin ajoivat asiaansa kauaa, sillä Anna Caisa Hock henkikirjoitettiin vielä samana vuonna 1840 yhden hengen ruokakunnan muodostavana vuokralaisena rusthollari Steikolan omistamalle tontille 231 1/2, kun taas Anna Maria Hjulberg ei esiinny lainkaan vuosien 1840 tai 1850 henkikirjoituksessa. Hän eli kaupungissa kuitenkin vielä pitkään ja menehtyi 1862 51-vuotiaana vesipöhöön. Hänen äitinsä oli tytärtään pitkäikäisempi jättäessään maalliset vaivat 79-vuotiaana 1867, jolloin hänet mainittiin kirkonköyhäksi. Anna Marian veli Karl Constantin oli vuosikymmenien aikana hankkinut elantoa meriltä, mutta merimies Hock menehtyi Hämeenlinnan kuritushuoneessa naimattomana ja 41-vuotiaana 1868. Vain pari vuotta sitä ennen äiti ja poika olivat molemmat olleet kirkonvaivaisina sijoitettuina lähimaaseudulle Lattomerelle torppari Mickel Mikkolan luokse.⁸⁵⁹ Merimiesväestössä tietuille perheille ja suvulle kaadettiin sosiaalisten ongelmien maljasta täysi lasilinen. Heidän kohdallaan ongelmat ja pakkotoimenpiteet ruokkivat toinen toistaan. 1830-luku ei ollut kaikkia suojeluksettomia naisia kohtaan yhtä suopea siinä mielessä, että elämä saattoi leimaavista ongelmista huolimatta jatkaa kotiseurakunnassa. 1830-luvun aikana Porin maistraatti päätyi ainakin kerran kuvernöörin luokse lähettämisen sijaan karkottamaan erään irstaasta elämäntavasta syytetyn leskinaisen. Karkotuksen määränpäättä maistraatti ei määrännyt, vaan sen motiivina oli saada ei-toivottu yksilö pois yhteisöstä (*”och må ej återkomma”*).⁸⁶⁰

Anna Maria Hjulbergin kanssa samoihin aikoihin 1830-luvun lopulla lailisen suojelun puuttumisen vuoksi viranomaisten kanssa hankaluuksiin joutui myös merimiehen leski Justina Telenius, jonka elämää kuvattiin niin ikään aika-laisten termein koreilevaksi, haurelliseksi ja irstaaksi. Naisen perusteluja siitä, että oli henkikirjoitettu ja siten veroja maksava, ei otettu todesta. Hän päätyi sukupuolitautisten hospitaaliin (*kurhuset*) maaliskuussa 1837. Seuraavan vuo-

⁸⁵⁵ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto. Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1837–1839 (Cm: 5). Maistraatin pöytä- ja tuomiokirjat Cj: 12. 2.6.1832.

⁸⁵⁶ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1837–1839 (Cm: 5), 4.6.1838 § 4.

⁸⁵⁷ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1840 (Cm: 6), 3.2.1840.

⁸⁵⁸ Vastaavia tapauksia myös TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1841. 29.3.1841, 3.4.1841, 17.4.1841, 19.4.1841.

⁸⁵⁹ PSYA: Vaivahoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1), 5.12.1865 § 5 ja 9.1.1866 § 1.

⁸⁶⁰ TMA Porin kämnerioikeuden arkisto: Kämnerioikeuden memoriaalipöytäkirjat 1833 (Ci:4) 11.9.1833.

den syksyllä hänen tilannettaan käsiteltiin taas. Nyt Telenius kertoi, että hän ei ollut hankkinut tienestiä, koska oli aikeissa mennä naimisiin merimies Carl Wirenin kanssa, mutta tämä hukkui seilatessaan kauppahuone Björkman & Rosenlewin omistamalla *Storforsten*-aluksella. Kaupunginviskaali Eklöf kävi varmistamassa varustajalta, että tiedot Wirenin kohtalosta olivat totta. Telenius oli jopa saanut Wireniltä vetosetelin. Edesmennyt sulhanen ja tämän myöntämä oikeus palkkarahoihinsa eivät korvanneet suojeluksettomuutta. Hänellä oli nyt suunnitelma, jonka mukaan lakkaisi Pyhänmiesten päivään mennessä olemasta kaupunginisten harmina, sillä hän kertoi olevansa aikeissa mennä lähipitäjänsä Luvialla sijainneeseen Hanninkylän kestiekievariin töihin.⁸⁶¹

Prostituutioon ja muihin luvattomiin elatuskeinoihin turvautuminen kertoi lähes poikkeuksetta laajemmista ongelmista kotitaloudessa ja sen toimeentulossa. Tämä konkretisoitui tyhjän päälle jääneiden karanneiden merimiesten vaimojen, aviorikoksen perusteella erotettujen vaimojen sekä joidenkin leskien tapauksessa. Haurauden harjoitus oli usein seurausta perheen ja avioliiton hajoamisesta, mutta toisaalta joissain yksittäistapauksissa myös vaimon keino hankkia itselleen omaa rahaa ilman, että miehen kuolema tai katoaminen liittyi asiaan. Tosin nämä tapaukset tulivat lähes poikkeuksetta ilmi miehen avioerohakemuksen myötä, joten hyväksytytty lisäänsiöiden hankintakeino se ei aviomiehen näkökulmasta ollut. Aineistossa oli ainoastaan yksi tapaus, jossa merimiehen vaimon prostituutioon ja paritukseen syyllistyminen oli ainoastaan maistraatin eikä aviomiehen harmina.⁸⁶² Asenteet satunnaisesti harjoitettua prostituutiota kohtaan eivät välttämättä olleet suopeat muiden naisten näkökulmasta. Kristiinankaupunkilainen merimiehen vaimo Johanna Bärnäs todisti asuinkumppaninsa, toisen merimiehen vaimon, näyttäneen hänelle miehen merimatkalle lähdettyä ruflan seteliä ja sanoneen: *”Tee sinäkin niin kuin minä.”* Hän oli hankkinut satunnaisia ansioita prostituutiolla ja parituksella jo usean vuosien ajan ennen kuin aviomies haki virallista eroa vaimostaan, jonka luota hän oli jo muuttanut pois.⁸⁶³ Naisten toistunut uskottomuus haureuden harjoittamisen vuoksi liitettiin varuskuntakaupungeissa usein venäläisiin sotilaisiin asiakkaina. Toisaalta naisten muunlainen taloudellinen kanssakäyminen sotilaiden kanssa, kuten majoittaminen ja muonittaminen, olivat omiaan saattamaan naisen epäilyksenalaiseksi.⁸⁶⁴ Salavuoteus ja huoruustapauksissa oli ylipäätään tavallista,

⁸⁶¹ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 6.3.1837; 26.8.1837; 28.8.1838; 3.9.1838. Hanninkylässä, 21 km Porista etelään todella sijaitsi Vähä-Ruutin tila osana kruunun kestiekievariverkostoa. Ks. Soini 1963 (I-osa), 96–97 (karttaliite); Häyrynen ja Lähteenmäki 2009 (toim.), 105, 111.

⁸⁶² TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto: Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 14.6.1841; 16.6.1841; TMA PKM: Kaupunkiseurakunnan kirkkokurin alaiisten luettelo 1820–1872. 12.2.1843; 26.1.1845; 11.7.1847; 25.7.1852.

⁸⁶³ TMA Turun tuomiokapitulin arkkihiippakunnan arkisto: Kihlaus- ja avioerohakemukset Erokirja myönnetty 9.3.1864. Liitteenä oleva Kristiinankaupungin raastuvanoikeuden pöytäkirja 9.3.1863.

⁸⁶⁴ Rublack 1999, 151. 1800-luvun Porissa naisten kanssakäyminen venäläisten sotilaiden kanssa aiheutti yksittäisiä järjestyshäiriöitä, mutta sotilaiden majoittamiseen ja esimerkiksi verstaan vuokraamiseen armeijan käyttöön näyttävät osallistuneen vain

että miesosapuoli jäi tuntemattomaksi tai hän oli yhteisön ulkopuolinen muukalainen, mahdollisesti ulkomaalainen. Kyseenalaisen ansaintakeinon tapahtumapaikka saattoi olla poissa silmistä. Porissa venäläisten sotilaiden tapaaminen rahasta saattoi tapahtua kaupungin pelloilla sijaitsevilla riihissä, Uudessa kaupungissa taas läheisessä Haloisten kylässä.⁸⁶⁵

Ero yksittäisen aviorikoksen, toistuvien syrjähyppyjen ja ammattimaisen haureudenharjoituksen välillä ei rangaistusten näkökulmasta ollut merkittävä, mikäli lopputuloksena oli avioeroon tuomitseminen. Sen sijaan yksittäinen syrjähyppy ei tuottanut epäilyksiä irtolaisuudesta. Prostituution yhteydessä luvattomat väen kokoontumiset, salakapakointi sekä muut järjestyshäiriöt liittyivät yhteen, mutta lainsäädännön tasolla itse elinkeinoa koskivat lähinnä vain 1734 lain salavuoteutta ja huoruutta koskevat säädökset. Toiminta ei ollut illegaalia etenkin jos se tapahtui ulkona. Paritus ja erityisissä huoneistossa tapahtunut prostituutio olivat periaatteessa sanktioituja, mutta Häkkisen mukaan niitä sovellettiin harvoin ennen 1880-lukua.⁸⁶⁶ Prostituutioon turvautuminen olikin siten suurimmalle osalle naisista todennäköisesti satunnainen toimeentulokeino muiden joukossa ammattimaisen toiminnan sijaan, joskin elinkeinon määrittely ennen 1800-luvun jälkipuoliskolla organisoitua ohjesääntöistä prostituutiota tarkastuksineen ja lupakirjoineen on hankalaa. Häkkinen epäilee, että 1800-luvun alkupuoliskolla salavuoteus- ja huoruustuomiota saaneet eivät olleet ammattiprostituoituja, vaan korkeintaan uransa alussa olevia. Ammattimaisemmin toimineita kontrolloitiin sen sijaan irtolaismenettelyin.⁸⁶⁷

Valtiollisen kontrollikoneiston riittämättömyydestä huolimatta paikallistasolla laillisen suojelun hankkimista edellytettiin ankaralla valvonnalla. Porin kaupunginviskaalin aktiivisuus saattoi olla poikkeuksellista. Toisaalta kontrollin kohdistuminen erityisesti suojeluksettomiin naisiin saattoi kertoa tosiasiallisesta järjestyshäiriöstä, mutta ennen muuta yhteisön instituutioiden puutteellisista keinoista vastata niiden naisten sosiaalisiin ongelmiin, jotka tippuivat palkollisjärjestelmän ja hyvinvoinnin perustana toimineen avioliiton katveeseen. Suojeluksen saamisen tärkeydestä kertoo käänteisesti se, että Porissa kaupunkilaiset hyödynsivät ja anoivat aktiivisesti vuoden 1852 vaivaishoitoasetuksessa mainittua seurakunnan mahdollisuutta toimia laillisen suojelun antajana. Esimerkiksi elokuussa 1853 Porin kaupunki- ja maaseurakunnan suojelusta haki 17 henkilöä kaupunkiseurakunnasta ja 43 henkilöä maaseurakunnasta.⁸⁶⁸ Henki-

verrattain hyvissä sosiaalisissa asemissa olleet kaupunkilaiset, lähinnä vain talon-
omistajat.

⁸⁶⁵ TMA Turun tuomiokapitulin arkkihiippakunnan arkisto: Kihlaus- ja avioerohakemukset Erokirja myönnetty 22.5.1850. Liitteenä olevat Porin kämnerinoikeuden pöytäkirjat 1.6.1849 § 3 ja 8.6.1849 § 5; TMA Turun tuomiokapitulin arkkihiippakunnan arkisto: Kihlaus- ja avioerohakemukset Erokirja 13.1.1858. Liitteenä oleva kihlakunnanoikeuden käräjäpöytäkirja 17.10.1857.

⁸⁶⁶ Häkkinen 1995, 69.

⁸⁶⁷ Häkkinen 1995, 163.

⁸⁶⁸ TMA PKM: Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1852–1858. Pvm. 21.8.1853. Seurakunnan suojatti siis teki työtä toiselle seurakuntalaiselle, mutta ”isäntänä” oli seurakunta eikä henkilö itse. Kaupunkiseurakunnassa hakijoissa oli entisiä ammatinharjoittajia vaimoineen (neljä henkilöä) sekä yksinäisiä naisia (13 henkilöä). Heidän jou-

löiden mainittiin asuneen seurakunnassa vähintään 10 vuotta ja useimpien kohdalla mainittiin henkilö, jonka ”takasi” suojeluksen. Kymmenen vuoden asuminen seurakunnassa tai 35 vuoden ikä olikin seurakunnan suojelun saamisen edellytyksenä hyvämaineisuuden ohella. Takaus tarkoitti, että suojeluksen saanut henkilö oli tarjonnut itseään kyseisen henkilön palvelukseen ja oli mahdollisesti henkikirjoitettukin tämän luokse.⁸⁶⁹ Osa hakijoista oli oletettavasti tehnyt nuoruudessaan samoissa taloissa palvelijan töitä.⁸⁷⁰ Sekä kaupungissa että maaseudun puolella suojelusta hakeneiden ikä oli järjestäen niin korkea, että se oli juuri suojelusiän rajamailla, vähintään 40–50-ikävuoden välissä.⁸⁷¹ Hakijat olivat köyhiä ihmisiä, joiden ammatilliset mahdollisuudet itsensä elättämiseen muilla kuin satunnaisilla päivätöillä olivat epätodennäköisiä. Laillisen suojeluksen järjestäminen, vaikka muodollisestikin, katsottiin kuitenkin jopa suojelujärjestelmän loppuaikoina paikallisesti niin keskeiseksi noudattaa, että sitä sovellettiin jopa työkyvyltään ja työpanokseltaan vajavaisiin.

Suojeluksettomuus ja sen käsitteleminen oli jossain tapauksissa pitkä prosessi, joka saattoi päättyä rangaistukseen. Naapuruston ja tavallisten kaupunkilaisten kynnys saattaa tuttaviaan edesvastuuseen järjestyshäiriöistä oli odotettavissa olevien rangaistusten vuoksi sekä kansan ja esivallan erilaisen oikeustajun vuoksi korkea: juopottelua, tanssia, salakapakointia, metelöintiä ja kiroilua koetettiin sietää niin pitkään kuin mahdollista.⁸⁷² Toisaalta sekä miehillä että naisilla liikkuvuus, köyhyys, vähäinen sosiaalinen pääoma sekä yksinolo lisäsivät huomattavasti viranomaisten silmätikuksi tai marginalisoiduksi joutumista.⁸⁷³ Joissakin tapauksissa yksilöiden asosiaalinen käytös, järjestyshäiriöt ja omaisuusrikkomukset sekä omaa turvallisuutta uhkaavat teot saivat tavalliset ihmiset haastamaan kaltaisiaan käräjille. Pikkurikollinen ei ollut pikkurikollinen vähävaraiselle kaupunkilaiselle, jonka vähä omaisuus vietiin.

kossaan entinen merimies Carl Colander (s. 1810) vaimonsa Sofian (s. 1812) sai suojeluksen Yterin rusthollari Erhard Boeliuksen takaamana. Yksinäisistä naisista seitsemän kohdalla mainittiin, että takaajaa ei katsottu tarpeelliseksi (*”för vilka ingen borgen ansågs vara af nöden”*). Muiden kohdalla informaatio takauksen antajasta antaa mielenkiintoista tietoa siitä, että jo iällä olevat ihmisetkin työskentelivät tällä tavoin palvelijoina toisten kaupunkilaisten, tässä tapauksessa käsityöläisten, entisen palovahdin, käsityöläisen lesken ja kauppiaan luona. Maaseurakunnan puolella suojelusta hakeneet henkilöt olivat lähes poikkeuksetta itsellisiä (miehiä ja naisia).

⁸⁶⁹ Ståhlberg 1893, 24–25.

⁸⁷⁰ Pylkkänen mainitsee, että mahdollisuus seurakunnan suojelukseseen 1852 asetuksen nojalla kosketti ennen muuta itsellisiä henkilöitä ja vanhoja, entisiä palvelijoita eli juuri niitä henkilöitä. Pylkkänen 2006, 84. Kaupungissa juuri sellaisten henkilöiden kohdalla laillisen suojeluksen hankkiminen oli aiemmin potentiaalisesti aiheuttanut ongelmia, sillä he eivät välttämättä olleet enää täysin työkykyisiä, omien lasten mahdollisuus hoitaa vanhempiaan oli olematon, mutta työikäisyyden yläraja, 63 vuotta ei välttämättä ollut täyttynyt.

⁸⁷¹ Joukossa oli yksi entinen merimies Carl Magnus Langén (s.1801) ja hänen vaimonsa Maria Lovisa, joita takasi talollinen Johan Tulonen Vähärauman kylästä.

⁸⁷² Rublack 1999, 34–35.

⁸⁷³ Rublack 1999, 42.

5.4.1 Rikollinen toimeentulo ja yhteiselämä

Merimiehen vaimo Maria Helena Rosenvallin tapaa ensimmäisen kerran Porin kämnerinoikeuden pöytäkirjoista maaliskuussa 1830. Rosenvall haastoi oikeuteen porvari Carl Skönbergin, jonka hän valitti hyökänneen juovuspäissään kimppuunsa. Mies oli naisen vuokranantaja. Tämä puolestaan väitti Rosenvallin luona majailevan irstasta väkeä (*liderligt folk*). Maria kiisti syytteet ja esitteli väkivallanteon todistajiksi vahtimestari Carl Henric Malmströmin, palovahti Gustaf Tallbergin ja talollinen Henric Henricssonin – kaksi ensiksi mainittua hän oli juossut hakemaan paikalle kadulta jo todistamaan vuokraisännän juopumustilaa. Hänellä saattoi olla aiempaakin kokemusta miehen käytöksestä humalassa ja aivan oikein silminnäkijöitä jaa apua tarvittiin, kun Skönberg pian kävi käsiksi Rosenvalliin.⁸⁷⁴ Selkkauksen näki myös Skönbergin luona vierailulla ollut talollinen Henricsson. Porvari Skönberg oli pyytänyt oikeuteen puolustajakseen renginvaimo Lena Kalinin, merimiehen leski Lena Vickiuksen, piika Catharina Wallinin ja työmiehen vaimo Brita Lovisa Wallinin, mutta kaikki naiset kiistivät kaiken tietonsa Rosenvalliin kohdistuvista irstaus-väitteistä. Kolmen todistajan näyttö oli enemmän kuin tarpeeksi, ja Skönberg tuomittiin juopumuksesta ja vuokralais-vaimon kaltoinkohtelusta. Heinäkuussa Maria Helena Rosenvallilla oli jälleen asiaa kämnerinoikeuteen. Tällä kertaa hän haastoi räätälinkisälli Axel Rosenströmin, jonka hän väitti seuranneen itseään kadulla juovuksissa haukkuen häntä huoraksi.⁸⁷⁵ Hän joutui jo toista kertaa naineena naisena kokemaan vastaavaa ahdistelua kuin merimiehen vaimo Ulrica Sjöblom, jota porvarinpoika Gustaf Selin ojensi epäonnistuneesta lastenkasvatuksesta.⁸⁷⁶ Maine ei ollut Rosenvallille yhdenentekevä asia, koska hän halusi oikeusteitse selvittää miesten hänen kohdistamat syytökset ja sai ne näytettyä perättömiksi. Merkillepantavaa oli myös hänen toisilta kaupunkilaisilta, erityisesti naisilta, saatu tuki oikeudessa.

Vajaan kahden vuoden päästä tapahtuneesta hänellä oli uusi vuokra-asunto merimies Ollonqvistin omistamassa talossa. Hän asui yhdessä työmies Jacob Granroosin, tämän vaimon Marian ja perheen kahden lapsen kanssa samassa huoneessa. Kastemerkintöjen mukaan myös Maria Helena Rosenvallilla oli kaksi 1820-luvun lopulla syntynyttä lasta, joiden elossaolosta ei kuitenkaan ole varmuutta. Eräänä talviyönä Maria Helena Rosenvall otti vuokrahuoneeseen vastaan tuttavansa Anna Catharina Ahlin, joka oli kotoisin Kokemäeltä ja

⁸⁷⁴ Varhaismodernina aikana juopumus oli rikos, kun se tapahtui julkisessa paikassa esimerkiksi kirkossa tai kaduilla ja/tai, jos se aiheutti toisille ihmisille häiriötä. Tällöin juopumusrikoksen tapahtumapaikka voi olla myös yksityinen koti, piha tai toisten ihmisten asuintalo. 1700-luvun Kokkolassa 83 % juopumusrikoksista tapahtui joko kadulla tai toisen talossa tai pihassa. Kaupungissa ihmisten ilmoilla näkyvässä juopumuksessa toikkarointi osui aina vähintään palovahtien ja kaupunginpalvelijoiden silmiin. Ks. esim. Vilkuna 1995, 219–241, kaupungeista erit. 251–269; Vilkuna 2015, 42–65.

⁸⁷⁵ TMA Porin kämnerinoikeuden arkisto, kämnerinoikeuden pöytäkirjat 5.3.1830; 21.7.1830 (Co:21); Porin kämnerinoikeuden päätökset 1812, 1823–1831 (Eg3e.1-2).

⁸⁷⁶ Ks. myös luku 2.2.

jolla ei ollut vakituista asuinpaikkaa. ”*Hae jotain iltaruokaa ja viinaa*”, tämä oli pyytännyt ja lyönyt Rosenvallin käteen 24 killinkiä. Maria oli jättänyt Ahlin yksin kotiinsa ja lähtenyt matkaan. Lasimestari Johan Jacob Eldström suostui myymään naiselle rahasummalla voita, leipää ja viinaa. Annoksesta riitti molemmille naisille sekä huonenaapuri Maria Granroosillekin, jonka mies ja lapset jo nukkuivat huoneen sängyssä. Tällä tavoin naiset yleensä nauttivat alkoholia, sikäli kun nauttivat – keskenään sisätiloissa poissa katseilta.⁸⁷⁷ Mutta Ahl oli yhä janoinen. Hän kaivoi puuvillaisen huivin kätöksistään ja pyysi Rosenvallia panttaamaan huivin ja hakemaan rahalla lisää väkijuomaa. Tämä teki työtä käskettyä ja vaihtoi huivin puusepäntytär Ulrica Lagerbladın luona 12 killinkiin ja osti rahalla porvari Matts Stenbergiltä uuden putelin. Hän vei sen vieraalleen ja poistui vielä iltaan käydäkseen tervehtimässä erästä sairasta ystäväänsä. Palatessaan illalla yhdeksältä hän huomasi, että vieras oli jo poissa, mutta ei jaksanut ihmetellä asiaa vaan kävi nukkumaan. Aamulla herätessään huomasi, että pienestä asuinhuoneesta oli hävinnyt sekä hänen että Granroosien vaatekappaleita. Anna Catharina Ahlin tiedettiin olleen aiemmin Turussa vankilassa ja jättäneen sinne jälkeensä joitakin panttiseteleitä panttaamistaan vaatteista.⁸⁷⁸ Vaatteet olivat hänelle rahaksi muutettavaa pääomaa. Tällä kertaa sekä vaatteet että niiden anastaja olivat kuitenkin kadonneet kuin tuhka tuuleen.

Anna Catharina Ahlin maailma ei ollut vieras Maria Helena Rosenvallille. Hän joutui vaihtamaan asuinpaikkaa useasti. Kun hänet itsensä saatiin kiinni varastetun tavaran kätkemisestä helmikuussa 1833, hänen olinpaikkansa oli maaseurakunnan puolella Ruosniemen kylässä. Varkauden myötä hänen olinpaikkaan tuli Turun kehruhuone.⁸⁷⁹ Vuosien kuluessa Maria Helena Rosenvall muuttui häntä koskevien tapausten kantajasta vastaajaksi. Vapauduttuaan hän pyrki tätinsä luokse Lapväärtiin Poriin palaamisen sijasta. Ulkopaikkakuntalainen, entinen vanki herätti pian viranomaisen huomion, ja Rosenvall löysi itsensä Vaasan läänin kuvernöörinkansliasta. Huhtikuussa 1836 hänet oli palautettu kotipaikkakunnalleen Poriin, ja maistraatti ajoi nyt Rosenvallia etsimään itselleen laillista suojelusta kaupunginviskaalin esityksestä. Naimisissa olevan naisen status oli käynyt hänelle mitättömäksi sosiaalisen ja taloudellisen aseman turvaksi, sillä aviomies Isaac Rosenvallin olinpaikasta ei ollut tietoa (*”mannen utseglad”*), minkä lisäksi pari oli tuomittu eroon. Rosenvall päätettiin lähettää edelleen Turun ja Porin läänin maaherran kuulusteluun irtolaisuudesta. Hänen nimekkeekseen oli vaimon sijasta kirjuri kirjannut naisen.⁸⁸⁰ Aviomiehen

⁸⁷⁷ Vilkuna 1995, 280, 291. Naisten alkoholinkäyttö oli tavallista, mutta julkisessa kaupunkitilassa riehakas, ilakoiva putelinnostelu oli varattu miehille.

⁸⁷⁸ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta; TMA Porin kämnerinoikeuden arkisto, kämnerinoikeuden pöytäkirjat 3.1.1832 (Co:23).

⁸⁷⁹ TMA PKM. Ripitettyjen ja kirkkokurin alaisten luettelo 17.2.1833. Kyseistä tapausta ei löydy Porin kämnerin- tai raasuvanoikeuden aineistoista, joten sen tapahtuma ja käsittelypaikka lienee ollut kaupungin ulkopuolinen.

⁸⁸⁰ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta; TMA Porin raastuvanoikeuden arkisto, kämnerinoikeuden pöytäkirjat 30.4.1836 (Co:27); Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 2.3.1836 (Cm:4). Isaac Rosenvallin merimiesurasta ja avioeron syystä ei ole tietoa. Kumpikaan puolisoista ei hakenut erokirjaa. Maria ei kirkonkirjatietojen perusteella

poissaolo asettuu selittäjäksi myös vuokranantajan ja räätälinkisällin kanssa sattuneisiin selkkauksiin. Vaimon kunnia ja status eivät suojanneet hylättyä vaimoa.

Maria Helena Rosenvallin tapaus muistutti hänen kohtalosisariaan, jotka joutuivat kasaantuneiden ongelmien tielle johtaen lopulta laillisen suojeluksen epäämiseen ja irtolaisepäilyihin. Hänen tilanteensa valottaa kriminaalien toimeentulokeinojen kietoutumista yhteen muiden toimeentulokeinojen sekä sosiaalisen ympäristön kanssa. Maria Helena Rosenvallille oli arkipäivää asuinkustannusten jakaminen, tavaroiden ja palvelusten vaihtaminen naapurusten kanssa sekä tarvittaessa lainaaminen ja pantinottokin. Epäilykset huonosta maineesta heittivät varjon naisen ylle silloinkin kun ne olisivat osoittautuneet perättömyiksi. Rikollisiin toimeentulokeinoihin joskus turvautuva ei myöskään aina ollut koko muun yhteisön syrjimä heittiä, vaan hän eli osana naapurustonsa ja sen naisten ja miesten pienempien yhteisöjä.

Merimiesten vaimot, jotka syyllistyivät omaisuusvarkauksiin, kuuluivat pieneen osaan sosiaaliryhmästä, jolle näpistely ja varkaudet olivat osa vaikeasti kokoon haalittavaa toimeentuloa. He eivät edustaneet varsinaisesti kriminaaleista toimeentulokeinoista elänyttä alamaailmaa, vaan laittomat keinot kuuluivat tilannekohtaisiin selviytymiskeinoihin.⁸⁸¹ Esimerkiksi käytettynä kaupustelujen vaatteiden ja tekstiilien alkuperä saattoi olla hämärä ja myyjälleen itselleen tuntematon. Varkauden kohteena olivat useimmiten kodin pienirtaimisto, vaatteet ja ruokatavarat, sillä näiden hyödykkeiden kauppa kävi vilkkaana ja nämä tavarat oli helppo vaihtaa nopeasti käteiseen tai muuhun tavaraan tai pantata.⁸⁸² Varkauksien ja näpistysten uhrit olivat joko keskikaupungilla asu-

synnyttänyt aviottomia lapsia joten avioeroperuste näyttää olleen pikemmin miehen hylkääminen kuin vaimon aviorikos.

⁸⁸¹ Alaluokan ja alamaailman käsitteistä esim. Häkkinen 2015, 22–23, 30–37. Alaluokka ja sen sisälle syntynyt rikollinen alamaailma ovat rakenteellisia käsitteitä, jotka kuvaavat pysyväisluonteisesti riittävistä, laillisista toimeentulokeinoista eristettyjen ihmisten oloita. Krooninen (suhteellinen tai absoluuttinen) köyhyys ja siitä johtuvat seuraamukset ovat siis alaluokan muotoutumisen ytimessä. Näkymättömäksi ja salaiseksi kuvaillun alamaailman käsitettä on joissain yhteyksissä pidetty ideologisista syistä luotuna terminä, jonka tarkoituksena on oikeuttaa kontrollitoimenpiteitä marginaalissa eläviin henkilöihin. Toisaalta käsitteen kautta on mielekästä tarkastella esimerkiksi teollistumisen ja kaupungistumisen lieveilmiöitä. Häkkinen katsoo, että Suomessa kaupungistumisen tuoma alaluokka syntyi 1800-luvun lopun ja 1900-luvun Helsingissä, missä kaupunki kasvustaan ja teollistumisestaan huolimatta ei kyennyt mukautumaan ennennäkemättömän suureen väestönkasvuun, vaan kaupungin laitamille syntyi väestönosa, joka asui metsissä, ladoissa, junavaunuissa ja ulakoilla ja ansaitsi rahaa satunnaisilla tienesteillä ja rikollisilla keinoilla. Kaupunkilaisnaisten pienimuotoisesta rikollisuudesta (petty thieving) osana toimeentulojen keinovalikoimaa ks. esim. Rublack 1999, 110–116, Fuchs 2005, 25–27.

⁸⁸² Rikollisuuden pienimuotoisuudesta kertoo esimerkiksi erään helsinkiläisen merimiehen vaimon teko marraskuussa 1865. Hän oli vienyt erään rouvasväkeen kuuluvan naisen duffelitakin Aleksanterinkatu 22:ssa sijainneesta talosta ja jättänyt tilalle huonokuntoisemman naisten takin. *Helsingfors Dagblad* 6.12.1865 nro. 284. Myös FAT 6.12.1865 nro. 284. Turussa rsthollari Johan Adamsson oli menettänyt Köydenpunojankadulla sijaitsevasta varastostaan kuparisen piimäkannun, joka tavattiin saman päivänä eräältä merimiehen vaimolta. Ruokatavaroiden nopeaa liikkumista käsistä toisiin kuvastaa, että vaimo väitti vastikään ostaneensa kannun venäläiseltä

neita säätyläisiä tai kauppapuodin pitäjiä, mutta usein naisten kanssa samaa sosiaaliryhmää edustaneita.⁸⁸³ Kuten Rosenvallin talvi-iltaisen vieraan, Anna Christina Ahlin kyläilyn yhteydessä, omaisuuden ja ruokatavaran joutuminen vääriin käsiin oli tavallista asuinoloissa, joissa käytössä ollut tila jouduttiin jakamaan. Vähävaraiset kaupunkilaiset saattoivat paitsi olla rikoksenteekijöitä myös itse joutua varkauden kohteeksi.

María Helena Rosenvallin esimerkki osoittaa yhtenä lukuisien joukossa, että kriminaalit toimeentulokeinot yhdistyivät perheen hajoamiseen tavalla tai toisella. Poikkeuksen muodostavat sellaiset joskus koko kotitaloutta työllistäneet luvattomat ansiokeinot kuten luvaton alkoholinmyynti, jota mies ja vaimo harjoittivat yksissä tuumiin tai mistä toimesta aviomiestä kutsuttiin maistraatin tai oikeuden eteen vastaamaan vaimonsa edestä.⁸⁸⁴ Aviomiehen karkaaminen merillä lisäsi rikollisiin toimeentulokeinoihin tarttumisen todennäköisyyttä. Karanneiden merimiesten vaimojen yliedustus sosiaalisten ongelmien kokijoina kertoo käänteisesti, miten vahvasti esiteollisen ajan kaupunkityöväestön hyvinvointi nojasi perheen ja avioliiton tuomaan ensisijaiseen turvaan.

Rikollisuus leimasi hyvin pientä joukkoa sosiaaliryhmän naisista. Viitteet merimiesten vaimojen ja leskien tekemiin omaisuusrikoksiin näyttävät lisäksi painottuvan lähes yksinomaan 1800-luvun puolivälin paikkeille ja sen jälkeiseen aikaan. 1830-luvun aikana Porin kämnerinoikeudessa sakotettiin merimiehen vaimoa ainoastaan kerran varkaudesta ja tällöinkin anastuksen kohteena olivat toisen kaupunkilaisen kasvattamat perunat. Merimiesten puolisoitten vähäinen edustus kaikista sakkonsa tai vesileipävankeutensa sovittaneista käy ilmi alla olevasta Porin kämnerinoikeuden sakkoluetteloista kootusta taulukosta 14. Lähes kaikki tapaukset liittyivät alkoholin myymiseen, sen nauttimiseen tai järjestyshäiriöihin kuten tappeluihin ja kadulla oleiluun öiseen aikaan. Tapauksia on silti niin vähän, että ei voida puhua erityisesti silmiinpistäväydestä. Kustaa H.J. Vilkuna on 1700-luvun Kokkolaa koskien todennut, että merimiehet olivat vuosisadan lopulla suurin yksittäinen juopumuksista tuomittujen ryhmä, naisten vähäisessä joukossa vastaavasti enemmistönä olivat merimiesten vaimot. On vaikea sanoa, vaikuttiko merimiesten runsas alkoholinkäyttö – tai pikemminkin viranomaisten siihen kiinnittämä huomio, siihen, että myös merimiesten vaimojen kolpakon kallistelua valvottiin erityisen hanakasti tai että he olisivat jakaneet miestensä ”alkoholikulttuuriin” ja käyttäneet väkijuomia myös julkisilla paikoilla. Vilkuna on kuitenkin todennut, että siinä missä miehiä yleensä rangaistiin tapahtumista, joissa viina oli aiheuttanut väkivaltaa tai muuta häiriötä, naisten juopumuksen ilmensivät yksittäisen henkilön alkoholismia – naisen juoppous, toisin kuin miesten, käsitettiin jopa siinä määrin sairaudeksi että se saattoi johtaa hospitaaliin sulkemiseen. Juoppous olikin erityi-

sotilaalta kolmella markalla. *Åbo Underrättelser* 29.3.1866 nro. 36. Merimiehen vaimon ja itsellisen tekemä vaatevarkaus esimerkki ks. myös *Åbo Underrättelser* 10.9.1872 nro. 139.

⁸⁸³ Esim. *Borgåbladet* 13.6.1883 nro. 46.

⁸⁸⁴ TMA Porin raastuvanoikeuden arkisto, kämnerinoikeuden pöytäkirjat 29.1.1830 (Co:21); 22.1.1836 (Co:27).

sesti naisiin liitetty ilmaisu, poikkeus normaalista, miehisestä väkijuomien käytöstä, koska sillä oli nopea ja näkyvä vaikutus kotitalouden tilaan.⁸⁸⁵ Juopumusrikoksia, kuten kaikkia muitakin rikoksia voi siten pitää osoituksena siitä, että joihinkin yksiköihin kaupunkiyhteisössä kohdistettiin muita enemmän kontrolloita ja epäilyksenalaisuutta. Kerran keksitty, aina arvattu-sanonta päti joidenkin merimiesten vaimojen kohdalla. Miehen poissaolo kotitaloudesta saattoi heidän kohdallaan olla lisäsyys naapurustolle ja esivallalle tarkkailla yksinelävän vaimon mahdollista vallattomuutta.

TAULUKKO 15 Merimiesten vaimojen saamat tuomiot Porin kämnerinoikeudessa suhteessa muihin tuomittuihin 1830–1840

Vuodet	Tuomittuja	Merimiesten vaimoja tai leskiä	Syy
1830–1835	354*	10 (3 %)	Laiton viinanmyynti (1) Juopumus (3) Salavuoteus (2) Asiaton oleskelu kadulla yöllä (2) Tappelu (1) Irtaimen väen majoittaminen (1)
1836–1840	394	14 (4 %)	Laiton viinanmyynti (1) Varkaus (1) Juopumus (6) Salavuoteus (3) Asiaton oleskelu kadulla yöllä (1) Tappelu (2)

*vuosien 1832 ja 1834 tiedot puuttuvat.

Lähde: TMA Porin kämnerinoikeuden arkisto, kämnerinoikeuden pöytäkirjat 1830–1840 (Co:21-31).

Euroopan esiteollisissa kaupungeissa rikollisuus oli pääosin väkivallantekoja, järjestyshäiriöitä ja pikkurikollisuutta. Rikostyyppit eivät sinänsä kerro välttämättä esimerkiksi kulttuurin yleisestä väkivaltaisuudesta, vaan siitä, miten hanaakasti mihinkin rikkeisiin puututtiin joko yhteisön järjestyksen tai yksilön kunnian tähden.⁸⁸⁶ Varhaismodernin ajan Ruotsin rikollisuutta muun Euroopan rikollisuuteen verranneet Eva Österberg ja Dag Lindström toteavat, että Keski-

⁸⁸⁵ Vilkuna 1995, 292–299; Vilkuna 2015, 53, 409–416, 508–517. Vilkunan mukaan naiset vetosivat oikeudessa siihen, ettei heidän allkoholinkäyttönsä eronnut miesten vastaavasta. Tätä voi pitää naisten protestina esivallan heihin kohdistunutta kontrollia vastaan. Ajan sukupuolittunut alkoholikäyttö näkyi esimerkiksi siinä, että naisten ajateltiin olevan viinan valmistajia, miesten sen kuluttajia.

⁸⁸⁶ Österberg & Lindström 1988, 11, 33, 55.

Euroopassa tapahtunut painopisteen siirtymä väkivaltarikollisuudesta omaisuus- ja talousrikoksiin talouden kapitalisoitumisen vuoksi näkyy Pohjolassa aikaisintaan vasta 1600–1700-lukujen vaihteessa, ilmentäen tuolloinkin enemmän lisääntynyttä valtion kontrollia kuin talouden, tuotannon ja kulutuksen muutoksia. Maaseutumaisissa kaupungeissa varastettavia hyödykkeitä ja tavaroita ei yksinkertaisesti ollut samassa mitassa kuin Euroopan taloudellisesti aktiivisimmilla alueilla. Samoin ruotsalaistutkijat pitävät Pohjoismaissa muuta Eurooppaa myöhempänä ilmiönä omaisuusrikollisuudessa näkyvää köyhyyden kulttuuria, jossa joidenkin henkilöiden oli pakko harjoittaa jatkuvaa pikkurikollisuutta elääkseen.⁸⁸⁷ Esimerkiksi Saksassa ilmiö oli nähtävissä jo 1600-luvulla. Omaisuusvarkauksista tuomittiin eniten väkeä joka oli liikkuvaista tai köyhää. Piiat ja muut toisten kotitalouksissa työskentelevät naiset, joilla oli esteetön pääsy kotitalouksien omaisuuden pariin, olivat yleisesti epäilyksenalaisia. Monet naiset varastivat ja näpistelivät köyhyydestä, mutta motiivina saattoi olla myös vastustus isäntäväkeä tai viranomaisia kohtaan tai tilaisuus, joka teki varkaan: kaali- tai perunapellolla työskentelevän naisen tai lapsen oli helppo viedä luonnonantimia, joiden parissa he muutoinkin työskentelivät. Toisaalta kaupunkitilassa tiettyjä kielletyn ja sallitun toiminnan rajoilla olevaa toimintaa harjoittivat niin köyhät kuin vakavaraiset kaupunkilaiset. Esimerkiksi kaupunkien metsien käyttö (metsäntuotteet, metsästys) omiin tarpeisiin oli kaupunkijärjestyksissä usein kiellettyä, mutta asukkaiden yleisesti harjoittamaa.⁸⁸⁸

Omaisuusrikosten vähäisyys sekä merimiesten puolisoitten että muiden naispuolisten rikoksentekijöiden syntilistalla käy esimerkiksi kirkkorangaistuksia sukupuolittain vertaamalla (taulukko 15). Luvussa 4.3. totesin miesten odotetusti joutuneen ani harvoin seksuaalirikoksien vuoksi ripitettäväksi naisiin verrattuna. Omaisuusrikosten kohdalla tilanne oli päinvastainen. Miesten osuus varkauksissa oli lähes viisinkertainen naisiin nähden ja näpistelyrikkomuksissa lähes kaksinkertainen. Naimattomat naiset poikkesivat kaidalta polulta naineita naisia ja leskiä useammin. Samoin kuin salavuoteus- ja huoruustapauksissa, merimiesten vaimot ja lesket olivat aviosäätyyn kuuluvien naisten joukossa näkyvä ryhmä. Toisaalta luvut ovat niin pieniä, että ne kertovat lähinnä siitä, että satamakaupungissa eli vain muutama sellainen nainen, joka tuli esivallan tietoon kriminaaleista teoista tuomittuna.

⁸⁸⁷ Österberg & Lindström 1988, 63–64; 151–160.

⁸⁸⁸ Porin kaupungin poliisijärjestys 1839 kielsi erikseen puiden, oksien ja maanaineksen ottamisen kaupungin metsästä ja mailta, mikä ohjesääntö heijasteli kaupunkilaisten mielessä yleistä tapaa hankkia polttopuita. Erityisesti kaupunkipalon 1852 jälkeen syntyneellä esikaupunkialueella kaupungin metsäntuotteiden hyödyntäminen risujen ja polttopuiden keräämiseen oli sijainnin läheisyyden vuoksi köyhien ihmisten oikeustajussa hyväksyttävää toimintaa, mutta paikalta tavattiin myös porvareiden renkejä hankkimassa polttopuuta isäntänsä käskystä. Ks. Frigren 2009, 62–68, 104, 112; TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, Porin poliisijärjestys 12.6.1839 (H:15). Kaupunkien järjestyssäännöistä ja luonnonantimien käytöstä myös Rublack 1999, 92–96.

TAULUKKO 16 Porin kaupunkiseurakunnassa omaisuusrikoksien vuoksi ripitetyt 1830–1872

Rikosnimeke	Merimiesten vaimoja, leskiä ja karanneiden merimiesten vaimoja	Muita naimisissa olevia naisia tai leskiä	Naimattomia naisia	Miehiä
Varkaus tai varastetun tavaran hallussapito	6	11	29	206
Näpistely	4	7	15	50

Lähde: TMA PKM, Kaupunkiseurakunnan kirkkokurin alaisten luettelo 1820–1872.

Rikoksentehtäjät jäivät harvoin tuntemattomiksi muille kaupunkilaisille, elleivät nämä olleet kaupungissa läpikulkumatalla olleita muukalaisia. Paitsi julkisten oikeusistuntojen kautta, paikallisten sanomalehtien alettua ilmestyä 1860-luvun alussa sekä rikoksista tuomitut että rikosten kohteet kerrottiin uutisten nälkäisille lehdenlukijoille nimeltä. Rikosten yksityiskohtaisella läpikäynnillä lehdissä oli tärkeä yhteisörauhaa ylläpitävä tarkoitus. Porissa kaupungin rajojen ulkopuolella, missä satoja ihmisiä asui tilapäisasunnoissa ja maamökeissä, järjestyksenvalvonta ja naapuruston silmällä pito oli puutteellista. Asunnoissa ei välttämättä ollut kunnollisia lukkoja, joten tilaisuus teki varkaan, vaikka varkauden kohde olisi ollut pistäytymässä käynyt sukulainen tai tuttava. Heinäkuun lopussa 1862 karanneen merimiehen vaimo Albertina Snellman murtautui entisen purjeenkutoja Erik Johan Grönin pieneen, yhden huoneen mökkiin kaupungin mailla niin sanotuilla Keskiriihillä. Naisen apuna epäiltiin olleen merimies Isak Brander, joka oli elokuun alussa poistunut kaupungista tavoittamattomiin. Snellman ja Brander saivat saaliikseen yhden punaisen ja yhden valkoruudullisen puuvillaleningin, yhden puuvillaliinan, yhden valkoiset puuvillasukat, saippuaa, pienen seinäpeilin sekä luusta tehdyn kamman. Varastetut vaatteet olivat vastaavalla tavalla käypää tavaraa eteenpäin myytäväksi kuin Anna Christina Ahlin ystävältään ja tämän asuinkumppaneilta viemät. Vaatteet, kammat, peilit ja saippuat olivat samoja myyntiartikkeleja, joita luvalliset naiskaupustelijat myivät toreilla ja ovelta ovelle. Tässä tapauksessa yritys myydä varastetut tavarat eteenpäin epäonnistui, sillä ryöstösaalis saatiin takaisin.⁸⁸⁹

Vaatteiden ja tekstiilien varastaminen oli ainoita aloja, joissa rikollisuus viittasi jollain lailla samojen, toistuvasti asiakirjoissa esiintyneiden henkilöiden ammattimaiseen toimintaan, siinä missä luvaton toisen kaupunkilaisten perunamaalla vierailu jää lähes aina yksittäiseksi, selkeästi nälästä tehdyksi rikokseksi. Maininta kerran perunavarkauden vuoksi langetetuista sakoista voi olla ainoa jälki, jonka vähävarainen nainen jätti itsestään.⁸⁹⁰ *Satakunta* kertoi vuo-

⁸⁸⁹ Björneborgs Tidning 12.8.1862 "Polismål och domstålsärenden".

⁸⁹⁰ TMA Porin kämnerinoikeuden arkisto, kämnerinoikeuden pöytäkirjat 20.9.1836 (Co:27).

denvaihteessa 1875–1876 liikkeellä olleen suunnitelmallisesti toimineiden nuorten naisten rikollisjoukon. Lehti kirjoitti nuorten rikollisuuden esiintymisestä aiemmin Vaasassa ja kertoi vastaavaa ilmenneen myös Porissa: kaikki tekijät olivat nuoria naisia ja he ”*eivät ole valitettavasti langenneet vain yhtä kertaa syntiin ja rikkomukseen*”.⁸⁹¹ 15-vuotias merimiehen tytär, 14-vuotias työmiehen tytär, molemmat Porista sekä torpparipojan vaimo ja torpparintytär Koivistosta Ulvilasta olivat joulukuun ensimmäisinä päivinä puhdistaneet kaupungin neljää kauppaliikettä, muun muassa W. Rosenlew & Co:n liikehuoneistoa villa- ja silkkihiinoista ja shaaleista, erilaisista kangaspakoista, minkä lisäksi neiti Wilhelmina Grönqvist oli vielä menettänyt kaksi valkoista silkkihiinaa, kauluksen ja kalvosinnapit. Osallisina yhteensä lähes 1000 markan arvosta varastetun tavarahan epäiltiin myös tyttärien äitejä, merimiehen vaimoa ja työmiehen leskeä Porin kaupungista. Äitien todettiin kätkeneen ja myyneen pienen osan varastetusta tavarasta. Neljä päätekijää tuomittiin maksamaan varastetun tavarahan arvo kolminkertaisena ensimmäisen kerran varkaudesta, mikä merkitsi merimiehen tyttärelle 28 päivää vankeutta Turun vankilassa. Äiti sai niin ikään ensikertalaisena osallisuudestaan reilun kahdeksan markan sakot tai kolmen päivän vankeusrangaistuksen.⁸⁹²

Myös tämän merimiesperheen naisten ajautuminen kriminaalien elatuskeinojen pariin oli sidoksissa perheenisän karkaamiseen laivapalveluksesta. Perheellä oli viisi lasta, joista 15-vuotias Ida Maria oli vanhin. Isä Frans Ekman aloitti merimiesuransa 1849 ja ennen avioitumistaan (1857) hän oli karannut merimatkoilla ja palannut omia teitään jo kahdesti aiemmin. Perheenperustamisen jälkeen Frans jatkoi yhä merimiehenä, 1860-luvun puolivälissä hän työskenteli jonkin aikaa kaupungin työmiehenä, mutta kuukausi ennen kuopuksen, Oscar Walfridin syntymää, hän oli lähtenyt matruusina *Garibaldilla* kohti Pohjanmeren satamia ja tällä matkalla ottanut jalat alleen Hullissa lokakuussa 1871. Varkauden aikaan hän oli ollut poissa kotoa reilut neljä vuotta ja 44-vuotiaan Maria Elisabeth Ekmanin mahdollisuus saada osuuksia miehen palkasta oli katkennut. Hänellä ei myöskään ollut suuria todennäköisyyksiä saada tukea Porin maaseurakunnassa sijainneesta kotitorpastaan, mistä hän oli lähtenyt lähes kaksi vuosikymmentä aiemmin, vaan akuuteimmaksi selviytymiskeinoksi jäi pitää yhtä samassa sosiaalisessa asemassa olleiden naisten kanssa.⁸⁹³ Tuomio oli koko ”rikollisjoukon” jäsenille ensimmäinen laatuaan, mikä kertoo siitä, että kiinnijäämisen korkean todennäköisyyden vuoksi rikollinen toimeentulokeino oli usein ratkaisusta viimeinen. Neljän vuoden yksinhuoltajuuden aikana Maria Elisabeth Ekmanilla oli täytyntä olla myös laillisia keinoja ruokkia perheensä.

Varhaismodernin oikeuden tavoitteena oli palauttaa rikosta edeltänyt olo-tila, ei pilata siihen osallisena olleiden elämää. Tuomio ei siten ollut niinkään

⁸⁹¹ Björneborgs Tidning 15.12.1875; 8.1.1876.

⁸⁹² *ibid.*

⁸⁹³ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

juridinen, vaan sosiaalinen teko.⁸⁹⁴ Esimerkiksi omaisuusvarkauksien vakavuus ei liittynyt pelkästään materiaaliseen vahinkoon. Varhaismodernissa yhteiskunnassa niin isäntien ja palkollisten kuin esivallan ja alamaisten ihanteellinen suhde perustui uskollisuuteen ja tottelevaisuuteen. Tämä takasi säätyjen välisen kunnioituksen ja sosiaalisen järjestyksen. Varkaus ilmensi epäuskollisuutta, manifestoi jyrkästi sosiaalista eriarvoisuutta ja sementoi sosiaalisia eroja.

Vaikka 1800-luvun aikana tapahtui siirtymä varhaismodernista, luonnon-oikeuksiin ja legaaliseen todisteluteoriaan perustuneesta rikosten rangaistavuusperiaatteesta kohti legaliteetti- eli laillisuusperiaatetta, rikosentekijän henkilökohtaiseen asemaan ja maineeseen liittyvät seikat saattoivat yhä vaikuttaa oikeuskäytäntöön sekä siihen, mitkä pahat teot ylipäättään koettiin rangaistaviksi Jumalan vihan pelossa. Laillisuusperiaate käänsi oikeusistuimen roolin päinvastaiseksi korostamalla, että rikoksia olivat vain ne epäkohdat, jotka lakiin oli kirjattu ja joista oli säädetty rangaistus. Pahan teon rangaistavuuden perustelu tuli nyt siis laista itsestään ja sen yleistettävyydestä. Rangaistuksen pelotevaikutuksella eli yleisestävyyksiperiaatteella pyrittiin ehkäisemään vastaavien rikkomusten sattuminen eikä enää ensisijaisesti sovittamaan syntejä Jumalalle. 1800-luku oli oikeushistorialliselta kannalta katsoen murrosaikaa näiden kahden periaatteen kohdatessa. Lainoppineiden ja maallikkojen tuli nyt soveltaa ainoastaan kirjattua lakia muiden oikeuslähteiden ollessa lähinnä avustavassa roolissa. Toisaalta Suomessa lainsäädännön massiivisen perustan muodosti edelleen 1800-luvulla varhaismoderni lainsäädäntö eli ennen muuta vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan laki, joka kokosi sekä keskiaikaisten maakuntalakien pääpiirteitä että 1500–1600-lukujen lainsäädäntöä. Lisäksi kaupungeissa lainsäädännön lisänä oli paikallisia säädöksiä, kuten Porissa vuonna 1839 annettu poliisijärjestys, jotka vaikuttivat siihen, millaisia asioita oikeuden eteen tuotiin ja miten niitä käsiteltiin.⁸⁹⁵ Oikeussalissa siis vaikuttivat useat päällekkäiset säädökset ja periaatteet: käsittelytavassa varhaismoderni todistus-oikeus, jonka mukaan langettavaan tuomioon riitti joko tunnustus tai kahden yhtäpitävän todistajalausunnan saaminen, pysyi voimassa aina pitkälle 1900-luvun puolelle.⁸⁹⁶

⁸⁹⁴ Österberg & Lindström 1988, 63–64.

⁸⁹⁵ Porin kaupungin poliisijärjestyksessä määriteltiin kaupankäyntiin ja eläintenpitoon määritellyt tilat ja alueet, kielleet luvattomat väen kokoontumiset, varomaton tulenkäsittely sekä kaupungin omaisuuden tarvely. Ks. Frigren 2009, 62–68, 104, 112. TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, Porin poliisijärjestys 12.6.1839 (H:15).

⁸⁹⁶ Myöhäiskeskiaainen ja varhaismoderni teokraattisen sovitusopin mukainen lainkäyttö edellytti, että pahoista teoista tuli seurata rangaistus niiden *pahuuden* vuoksi riippumatta siitä oliko niitä välttämättä kirjattu lakiin tai muihin oikeuslähteisiin. Taustalla oli ajatus siitä, että rikokset olivat vääryyksiä Jumalaa kohtaan ja sovittamattomina ne saattoivat koitua koko yhteisön kohtaloksi. Tässä ajattelussa tuomarit ja maallikolautamiehet eivät olleet autonomisessa laintulkitsijan roolissa, vaan täyden näytön löytyessä heidän oli lakien, tapaoikeuden, oikeustieteen ja -käytännöjen avulla haettava suuntaviivoja synnin sovittamiseksi oikealla tavalla. Vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan laki nojasi enemmän vanhaan keskiaikaiseen lainsäädäntöön kuin laillisuusperiaatteen vaikutuksiin siinä, että se sisälsi konkreettisia, esimerkein kuvattuja säädöksiä laajojen yleisten säädösten sijaan. Lisäksi koodisto oli tarkoitettu ikuisiksi ja kaikenkattavaksi joten ne asiat, joiden ajateltiin muuttuvan aikojen kuluessa, kuten

Vaikka 1800-luvulle tultaessa kirjoitettu laki periaatteessa oli kaikille sama, moraalisesti oikeana ja vääränä pidetty käytös liittyivät paljolti sukupuoleen ja säätyasemaan. Monet rikokset, tarkemmin ottaen niiden kontrolli ja sanktiointi, olivat selkeän sukupuolittuneita. Syyllistyessään kadulla juopotteluun, tappeleluun, kiroiluun ja huutamiseen muutamien merimiesten vaimot astuivat alueelle, jossa epäilyksenalaisina olivat yleensä rahvaan miehet. Sukupuolisiveyteen liittyvät rikokset, lapsensurmat ja pienet omaisuusrikokset, joihin ei yleensä sisällynyt väkivallantekoa, olivat tyyppillisintä alempien yhteiskuntaryhmien naisten poikkeavaksi katsottua käytöstä.⁸⁹⁷ Toisaalta uhka niin väkivallantekojen kuin omaisuusrikosten kohteeksi tai vähintään niiden todistajiksi joutumisesta kosketti sekä miehiä että naisia, joiden päivittäisessä elinympäristössä fyysinen ja omaisuuden kohdistuva loukkaamattomuus ei ollut ehdotonta.⁸⁹⁸

Väestön kasvaessa ja säätyhierarkian jyrkentyessä nämä periaatteet olivat yhä voimassa, mutta ne eivät enää toteuttaneet sosiaalista, asioiden tilan ennalleen palauttamisen funktiotaan. Tuomion saaneiden elämässä köyhyys ja muut sosiaaliset ongelmat kietoutuivat yhä useammin jopa ylisukupolvisesti yhteen. 1800-luvulla stigmatisoivista ruumiinrangaistuksista siirryttiin yhä vallitsemmin vankeusrangaistuksiin, mutta vankeusrangaistuksesta ei tullut kaikkien kohdalla yhden kerran sovitus, jota seurasi tasavertaisena jäsenenä paluu yhteisön jäseneksi. Köyhä väestönosa sovitti lähes kaikki sakkorangaistuksensa muunnettuna vesileipävankeus-rangaistuksina, ja ”linnassa” ollut mies tai nainen jäi mittaamattoman paljon jälkeen syntilistallaan puhtoiisiin kanssakaupunkilaisiin nähden esimerkiksi työmarkkinoilla. Tietyssä mielessä voi sanoa, että yksittäisen rikoksen tielle ajautuminen saattoi determinoida koko elämän ja johtaa uusiin rikoksiin, etenkin 1800-luvun alkupuolella. Varhaismodernin ja modernin yhteiskunnan kohtauspinnalle syntyi ajanjakso, jolloin sosiaalisista syistä vankiloihin ja työlaitoksiin joutuneiden määrä kasvoi, mutta jolloin vankien yhteiskuntaan sopeuttamiseen erikoistunut vankeinhoito ja sen pohjatieteenä palvellut kriminologia eivät vielä olleet kehittyneet kuten eivät myöskään taloudelliset ja sosiaaliset edellytykset yksilön aloittaa rikoksen jälkeen uusi elämä puhtaalta pöydältä.

esimerkiksi privilegiot ja valtio-oikeus, jäivät sen kaarista pois. Kustaa III antama rikoslain uudistus 1779 oli jo askel kohti yleistettävyyssajattelun nousua ja teokraattisen sovitusajattelun laskua. Rikoslaki poisti kuolemanrangaistuksen useista rikoksista ja lievensi esimerkiksi lapsenmurhaa koskevia säännöksiä. Vuoden 1734 laki ja vuoden 1779 rikoslaki olivat voimassa autonomisessa Suomessa, jossa rikoslain kokonaisuudistus tapahtui 1889. Heikki Pihlajamäki katsoo, että Suomessa laillisuusperiaate alkoi näkyä todistelukäytännöissä 1850–1860-luvuilta alkaen. Ks. esim. Pihlajamäki 2004, 101–120, 141–146, 161; Kotkas 2003, 136–138.

⁸⁹⁷ Rublack 1999, 67–68.

⁸⁹⁸ Esimerkkejä naisten keskinäisistä väkivallanteoista arkisten tointen yhteydessä TMA Porin kämnerinoikeuden arkisto, kämnerinoikeuden pöytäkirjat 8.11.1836; 15.11.1836; 9.12.1836(Co:27); 24.1.1837; 24.2.1837 (Co: 28); 8.6.1838 (Co:29). Esimerkkejä ulkopuolisten miesten merimiesten vaimoihin ja leskiin kohdistamasta väkivallasta 29.6.1838 (Co:29); 28.2.1840 (Co:31).

6 TOIMEENTULO JA VAIHTELEVA VARALLISUUS

6.1 Toimeentulon ääri rajoilla

Maaliskuussa 1863 entistä merimies Jakob Adamia ja hänen vaimoansa Fredrikaa kaivattiin Porin vaivashoitohallituksen eteen vastaamaan, olivatko he jättäneet 15-vuotiaan poikansa Frans Fredrikin heitteille. Kirkon kellonsoittaja oli löytänyt pojan ulkoa harhailemasta. Neljän naistodistajan mukaan perhe oli niin köyhä, että äidin oli pitänyt mennä kerjuulle. Isä Jakob Adamssonin mielestä syytökset heitteillejätöstä olivat asiattomia, sillä pojan oli määrä olla suutarin oppipoikana: *”Minulla ei mitään tekemistä toisten oppipoikien kanssa”*, oli hänen kantansa. Pojan tilanteen epämääräisyys näyttäytyi köyhäinhoidosta vastaaville kokonaisuudessaan, kun kävi vielä ilmi, että Frans Fredrik oli oppipojan paikastaan huolimatta oleillut jo nyt paljon erään lesken luona. Köyhäinhoidolla oli tilanteessa periaatteessa kaksi menettelymahdollisuutta, sillä vuoden 1852 vaivashoitoasetus kielsi lasten sijoittamisen köyhäintaloon. Joko se määräisi vanhemmat hoitamaan omaa lastaan ja jakaisi heille vuosittaista tai tilapäistä tukea tai tilanne ratkaistaisiin antamalla lapsi elätiksi, hoitoon vähimmän korvaussumman vastaanottavalle *”kunnolliselle seurakuntalaiselle”*. Fransin tapauksessa päädyttiin jälkimmäiseen ratkaisuun.⁸⁹⁹

1800-luvun köyhyydellä oli monet kasvot. Se saattoi koskettaa jollain lailla jokaista säätyasemasta riippumatta; köyhyys liittyi vanhuuteen, sairastumiseen, työkyvyn tai isän, äidin tai vanhuksen tapauksessa aikuisten lasten menettämiseen. Köyhyys tuli ulkoa yllättävän onnettomuuden kuten tulipalon, kadon tai sodan vanavedessä. Toisaalta köyhä ihminen kuului lähtökohtaisesti siihen väestönosaan, joka teki ruumiillista työtä. Yhteisöjen viimesijainen turvaverkko, seurakunnallinen köyhänapu ei ollut tarkoitettu köyhtymisen koettelemille ylempien säätyryhmien edustajille vaan työtätekevän *”säädyn”* edustajille, sillä

⁸⁹⁹ PSYA:Vaivashoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1), 3.3.1863; 17.3.1863, 24.3.1863.

saatu apu tuli maksaa omalla ruumiillisella työpanoksella mahdollisuuksien mukaan.⁹⁰⁰ Suomessa evankelis-luterilainen kirkko vastasi köyhäinhoidosta aina kunnallisuudistusten voimaan tuloon asti, eli maaseudulla vuoteen 1865 ja kaupungeissa vuoteen 1873 (1875).⁹⁰¹ Toiminta perustui vielä pitkään köyhäinhoidon ”maallistumisen” jälkeenkin Lutherin ajatuksiin yhteishyvästä, sekä tarpeeseen kontrolloida työvoimaa ja sen saatavuutta.⁹⁰² Sen sijaan säädynmu-kaista köyhyyttä, kyvyttömyyttä ylläpitää säädyn vaatimaa elintasoja ylivel-kaantumisen, virka-aseman menetyksen, maaomaisuuden puuttumisen, epä-onnistuneiden avioliittosuunnitelmien tai esimerkiksi vanhuuden vuoksi, pyrittiin sen sijaan lievittämään säätyryhmien sisäisillä tavoilla, keskinäisin apukas-soin, stipendein, lahjoituksin, lainoin ja muin tukijärjestelyin. Yhteiskunnallinen asema määritteli sekä köyhyiden luonteen että tavat, joilla sitä pyrittiin lievit-tämään.⁹⁰³

Köyhän määritelmä ei ollut aikalaisille yksiselitteinen. Nälkä, kerjääminen ja näkyvä raihnaisuus olivat enemmän tai vähemmän absoluuttisen köyhyiden merkkejä. Adamssonin perhettä tuttavat kuitenkin luonnehtivat rutiköyhäksi, vaikka vanhemmat olivat vielä työikäisiä ja -kykyisiä ja vaikka he eivät aiem-min olleet tekemisissä köyhäinhoidosta vastaavien tahojen kanssa. Toisaalta edes kaikkien seurakunnan köyhäinapuun turvautuneiden köyhyys ei ollut samanlaista. Osa oli kokonaan yhteisön armeliaisuuden varassa ja siksi pappi merkitsi rippikirjoissa ja muissa yhteyksissä heidät kirkonköyhiksi (*kyrkfattig*), erityisesti silloin kun kyseessä oli elämänsä ehtoopuolella oleva henkilö, jonka taloudellinen asema ei enää muuksi muuttuisi. Osa taas haki almuja tilapäiseen ahdinkoon, esiintyen avustettavien listoilla vain satunnaisesti. Köyhäinavun saaminen saattoi johtaa henkirahasta vapauttamiseen varattomuuden perus-teella, mutta lainsäätäjät oli jättänyt paikallisille veronkannosta vastaaville ta-hoille valtaa päättää tilannekohtaisesti, oliko henkilö tai kotitalous vapautettava verosta vähävaraisuuden takia ja sen, mikä vähävaraisuuden kriteeri kussakin seurakunnassa oli. Köyhäinhoidon nimilistoja lukemalla ei voi siten päätellä automaattisesti, että samat henkilöt olivat myös verovapautettuja – tai toisin päin. Esimerkiksi Elisabeth Engberg on todennut, että verotuksen ja köy-häinavun määritelmät köyhästä erosivat selvästi toisistaan.⁹⁰⁴ Toisaalta henkilö saattoi itse kokea olevansa toimeentulon ääri rajoilla, vaikka köyhän status köy-häinavun tai verovapautuksen kautta olisikin evätty. Lukematon määrä itsensä

⁹⁰⁰ Esim. Fontaine 2014, 15–18.

⁹⁰¹ Vuoden 1852 vaivashoitoasetus edellytti erityisten Vaivashoitohallitusten perusta-mista seurakuntiin. Tätä ennen köyhäinhoidosta päättivät kirkkoneuvosto ja kaikista seurakuntalaisista koostunut kirkkokokous. Porissa kirkkoneuvosto ja Vaivashoitohallitus olivat vuoteen 1855 asti yksi ja sama elin, minkä jälkeen Vaivashoitohallitus alkoi toimia itsenäisesti. Louhivuori 1915, 64; Pulma 1994, 65.

⁹⁰² Kettunen & Petersen 2009, 21.

⁹⁰³ Frigren, Hemminki & Nummela 2016; Ylönen 2016.

⁹⁰⁴ Engberg 2006, 31–57; myös Voutilainen 2016. Verovapautusten yhteydessä köyhyys yhdistyi usein muihin vuoden 1865 henkiverouudistuksen myötä voimaan tullessiin vapautusperusteisiin kuten sairauteen ja suuren lapsimäärään (yli neljä lasta).

köyhäksi mieltäneitä rahvaan edustajia pyrki lievittämään ahdinkoaan anomalla rahallista apua jopa suoraan hallitsijalta (senaatin välityksellä).⁹⁰⁵

Kuten Adamssonien esimerkki osoittaa, moninaiset keinot pyristellä toimeentulovaikeuksista edelsivät, olivat samanaikaisia tai korvasivat instituutioiden puoleen kääntymisen. Todistajat mainitsivat vaimon kerjänneen, minkä lisäksi työikää lähestyvä Frans Fredrik oli onnistuttu ensin lähettämään oppipojaksi, sitten tuttavän huostaan. Nämä kolme ominpäin järjestettyä köyhyyden torjumisyritystä eivät kuitenkaan osoittautuneet riittäviksi. Frans Fredric oli vanhin Jacobin edellisestä avioliitosta Serafia Wilhelmina lisakintyttären kanssa syntyneestä viidestä lapsesta. Fredrika Adamsson oli äitipuolena heille ja äitinä yhdelle omalle lapselleen, minkä lisäksi toinen lapsi teki tuloaan. Ruokittavia oli paljon ja 44-vuotiaan Jakobin työt merillä olivat päättyneet 1859 yksittäiseen lämmittäjän pestiin Tukhomaan matkaavalla höyrylaivalla.⁹⁰⁶ Lapsen antaminen vieraiden ihmisten huostaan vaikuttaa tunnekylmältä ratkaisulta, mutta köyhien itsensä näkökulmasta yhden lapsen saaminen hyvään kasvattikotiin saattoi olla valonpilkahdus taloudellisessa ahdingossa. Isä Jacob Adamssonin välinpitämätöntä huudahdusta voi ymmärtää tästä näkökulmasta: vastuu pojasta oli jo kerran siirretty tämän oppipojaksi ottaneelle käsityöläiselle. Teuvo Pakkala kuvaa romaanissaan *Elsa* (1894), miten rutiköyhän Vimparin perheen lapset kinastelivat siitä, kuka pääsi heidän kotiaan lähestyvän fröökynän ottopojaksi. Harras toive ei kuitenkaan toteudu, sillä fröökynä osoittautuu puoliorvoksi merimiehen tytär Elsaksi, joka on samanlainen pieneläjä kuin hekin.⁹⁰⁷ Kuten edellä toin ilmi, seurakunnallisen köyhäinavun elättihoito – joka periaatteessa oli valvonnan alaista – oli vain pieni, näkyvä osa lasten kodin ulkopuolelle sijoittamisen järjestelmää. Siksi se, kuten köyhäinahoito ylipäätään, näyttää 1800-luvun yhteiskunnan köyhyyden mittasuhteet kapeimmillaan.⁹⁰⁸

Kun köyhiä, eli köyhäinavulla eläviä, laskettiin 1840–1870-lukujen Suomessa olevan vain yhdestä kahteen prosenttia väestöstä, määrän noustessa lähelle kolmea prosenttia ainoastaan 1860-luvun lopun nälkäreisin aikana ja sen jälkeen,⁹⁰⁹ oltiin epäilemättä köyhyyden kapeimpien määritelmien äärellä.⁹¹⁰ Näihin muutamaan prosenttiin kuuluneiden yhteisön jäsenten vähäosaista tilaa korostettiin suhteessa muihin liittämällä heihin ”todellisesta köyhyydestä” kertovia attribuutteja kuten ”kurja” (*usel*), ”rutiköyhä” (*urfattig*) tai ”todella hädänalainen” (*riktigt behöfvande*). Silti vastaavanlaisessa tukalassa tilanteessa oli paljon myös sellaisia henkilöitä, jotka eivät köyhäinapua saaneet tai eivät esimerkiksi sen nöyryyttävistä vaikutuksista johtuen hakeneet sitä.

Millaisia olivat köyhyyden syyt, johtuivatko ne ulkoisista katastrofeista, joille ihminen ei voinut mitään, yksilöstä vai yhteiskunnallisista tekijöistä? Entä oliko parempi jakaa apua rahassa vai taistella hätää vastaan jakamalla työtä ja

⁹⁰⁵ Paloheimo 2016.

⁹⁰⁶ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

⁹⁰⁷ Pakkala 1894 (1995), 165.

⁹⁰⁸ Engberg 2006, 32, 45–47.

⁹⁰⁹ Kilpi 1913, 113.

⁹¹⁰ Samaa esittää myös Haatanen 1968, 69–70.

kasvatusta? Nämä olivat kysymyksiä, joiden eteen aikalaiset joutuivat 1800-luvun muuttuvassa yhteiskunnassa. Maaseudulla uudenlainen, syntyperän ja yhteiskunnallisten rakenteiden yhteisvaikutuksesta syntynyt syvään juurtunut ”köyhäläisyys” konkretisoitui ennen muuta tilattoman väestön ennen näkemättömässä kasvussa. Kaupungeissa sama kehitys näkyi epäitsenäisen väestön kasvuna, lisääntyneessä määrässä lapsia, vanhuksia ja työikäisiä, joilla ei turvattomaan tilanteeseen joutuessaan ollut tukena talonpoikaisyhteiskunnan hyvinvointiperustaa, perheen ja suvun ylisukupolvista turvaverkkoa. 1700-luvulla ja vielä 1800-luvun alkupuolella avustettavien määrä pysyi yhteisöjen vapaaehtoiseen lapeudentyöhön suhteutettuna kohtuullisena ja kaikki kirkon puisen vaivaisukon uumeniin tiputetut lantit päätyivät seurakuntalaisille tuttu- jen, nöyrien almunanojen käsiin. He olivat ”omia köyhiä”, joilla saattoi olla sellaisia kaikkien tuntemia lempinimiä kuten porilaisilla, 1800-luvun alkupuolen vakituisilla köyhäinavun saajilla ”Hoto-Juluksi” nimitetyllä naisella ja ”Kukka-Jussiksi” kutsutulla entisellä merimiehellä.⁹¹¹ Avustusresurssit jaettiin suhteellisen rutiinimaisesti ja usein vuodesta toiseen samoille henkilöille. Vaikka tietyt toimintamallit vaikuttivat vakiintuneilta jo 1800-luvun alkupuolella, suomalainen köyhäinhuoltopolitiikka oli Panu Pulman mukaan pitkälti kriiseihin, kuten sotaan, lamaan, epidemioihin ja nälänhätään reagoimista.⁹¹²

Kun 1800-luvun kuluessa avuntarvitsijoiden joukko kasvoi ja kirjavoitui, avunantamisen perusteita ja rajantekoa omien köyhien ja muukalaisten kesken jouduttiin pohtimaan yhä enemmän.⁹¹³ Valtaosa köyhäinhoidon kautta avustetuista oli naisia. Pienten lasten äitien, miehen tuloja vaille jääneiden leskien ja miehiä useammin vanhaksi eläneiden iäkkäiden naisten auttaminen nähtiin ideologisesti miehiä oikeutetumpana. Naisille annetun avun voitiin ajatella menevän koko kotitalouden hyväksi, joten naiset köyhäinavun saajina voivat katkeä taastaansa myös miesten köyhyyttä. Toisaalta kyse oli aidosti naisten, erityisesti pelkästään naispuolisista aikuisista koostuvien ruokakuntien, huomattavasta köyhyydestä.⁹¹⁴ Naisten yliedustus köyhäinhoidon kohteena kertoi myös naisten vaikeuksista elättää itseään yhteiskunnassa, jossa törmäsivät väestönkasvu, kapitalisoituva talous sekä varhaismodernin ajan työn ja työvoiman säätely.⁹¹⁵ Suomessa naisten osuus köyhäinapua saaneista oli jopa 50–90%, mikä osittain selittyy miestään pidempään eläneiden leskien määrällä. Lasten määrä lisääntyi etenkin kaupungeissa 1800-luvun loppupuolta kohti.⁹¹⁶

Yksi muutoksen merkeistä oli köyhäinhuoltomaksun muuttuminen vapaaehtoisesta kristityn lapeudentyöstä seurakuntalaisen pakolliseksi velvollisuudeksi, köyhäinhuoltoveroksi. Porissa maksua kannettiin enemmän tai vähemmän

⁹¹¹ PSYA: Vaivaihoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj 1).

⁹¹² Pulma 1994, 55.

⁹¹³ Väestökehityksen ja köyhäinavun muutoksen suhteista esim. Louhivuori 1915, Haatanen 1968; Pulma 1994; Arffman 2002; Mäkinen 2002; Markkola 2011.

⁹¹⁴ Naisjohtoisten kotitalouksien erottumisesta selkeäksi köyhyden perusteella verovapautuksia saaneeksi ryhmäksi ks. Voutilainen 2006.

⁹¹⁵ Ks. myös Bladh 1991, 49.

⁹¹⁶ Pulma 1994, 49, 57, 60.

säännöllisesti vuodesta 1833, osittain jopa 1700-luvun lopulta, kunnes siitä vuoden 1852 vaivaishoitoasetuksen myötä siitä tuli pakollinen koko maassa.⁹¹⁷ Merimiehet kuuluivat työmiesten, ajurien ja kisällien kanssa samaan kategoriiaan kaupungin kaikissa taksoituksissa erilaisten maksujen keräämiseksi. Köyhä ihminen maksoi siten osuutensa yhteisistä varoista ylläpidettävästä turvaverkosta, mutta saattoi myös itse pudota sen harvojen säikeiden varaan.

Merimiehen poika Frans Adamssonin tapauksessa köyhäinhoidon toimenpiteet kohdistettiin lapseen, eikä niinkään vanhempiin, vaikka näidenkin todettiin elävän puutteessa. Hänen, kuten monen muun lapsen kohdalla, elätiksi päätyminen ei ollut seurausta orvoksi joutumisesta. Koska velvollisuus lasten elättämiseen oli yksi painavimpia tekijöitä, joiden perusteella köyhäinapua jaettiin, oli yksi keino antaa apua sijoittaa lapset muualle, mikä oli, kuten todettua myös vanhempien omaehtoinen hätäratkaisu esimerkiksi silloin kun molempien tai ainoan olemassa olevan vanhemman työhönmeno oli välttämätöntä. Adamssonin tapaus kuvastaa yleisimminkin köyhäinavun tilaa ja sen toimintaperiaatteita 1800-luvun puolivälissä. Ennen kunnallisuudistusta seurakunnilla oli itsenäinen päätäntävalta, miten köyhäinhoito järjestettiin. Yleisimmät hoitomuodot olivat köyhäintalon ylläpito, köyhien hoidon järjestäminen ruoduittain, elättihoito ja vuosittainen seurakunnan köyhäinkatselmuksessa tapahtunut avustus rahassa, viljassa tai vaatteissa.⁹¹⁸ Porissa yleisimpiä hoitomuotoja olivat koti- ja elättihoito, vaikka itse kirkkoneuvosto näki elättihoidon moraalisesti ja taloudellisesti arveluttavaksi jo 1840-luvulla.

Miten merimiesväestön naisten ja lasten köyhyys ilmeni satamakaupungin köyhäinhoidossa? Porin kaupunkiseurakunnan säännöllisesti rahassa ja rukiissa avustamien määrä kasvoi 1830-luvulta 1860-luvulle noin 100:sta 250 henkilöön vuodessa (Taulukko 16.). Joukko kasvoi merkittävästi yksittäisenä vuonna 1855, mutta hetkellisesti jopa laski sen jälkeen. Piikki kertoo uuden vaivaishoitoasetuksen (1852) voimaantulosta, minkä edellyttämänä uusi elin, vaivaishoitohallituskin järjestäytyi samaisena vuonna 1855. Vaikutusta kirkonköyhien kasvuun oli myös kaupungin maan tasalle polttaneella suurpalolla toukokuussa 1852, samoin kuin Krimin sodan 1853–1856 aiheuttamalla kaupan pysähtymisellä. Taulukossa näkyvä avunsaajien määrän lasku vuosien 1845–1850 välillä on selitettävissä monien vanhojen, pitkäaikaisten kirkonköyhien kuolemalla. 1860-luvulla määrät kasvoivat dramaattisesti jo ennen nälkävuosia, mikä johtui myös väestönkasvusta noin 6000 asukkaasta 7000 pintaan 1850-luvun aikana.⁹¹⁹ Vuosittaista, eli kaksi kertaa vuodessa rukiissa ja rahassa jaettua köyhäinapua, sai 1840-luvulta lähtien yhä useampi merimiesperhe, erityisesti merimiesten lesket ja lapset, mutta kaikkiin apua saaneisiin nähden heidän määränsä pysyi

⁹¹⁷ Louhivuori 1915, 64;166, liitteet; Saarinen 1972, 617.

⁹¹⁸ Mäkinen 2002, 189; Markkola 2011, 108.

⁹¹⁹ Vaivaishoitoasetus 22.3.1852; TMA PKM: Kirkkoneuvoston ja kirkonkokousten pöytäkirjat (II Ca 8); Louhivuori 1915, 67, 108, 110; Saarinen 1970, 460–462; Mäkinen 2002, 189. Maaseurakunnan puolella avustettavien määrä noudatteli samanlaista suuntaa, minkä lisäksi tämän lukumäärän ulkopuolelle olleita kaupunkiseurakuntalaisia oli sijoitettu maaseudun puolelle elättihoitoon.

yllättävän pienenä. Vasta Krimin sodan jälkeisenä ajanjaksona, merenkulun laman vaikutus näkyi merimiesperheiden suhteellisesti kasvaneena joukkona köyhäinhoidon kohteena sekä suhteessa kaikkiin avunsaajiin että merimiesväestöön. Koska köyhäinhoitoa lähestyivät erityisesti merimiesten lesket, merimiesperheiden köyhyydessä konkretisoituivat miehen pysyvistä poissaolosta johtuvat toimeentulovaikeudet – tai ainakin ne tekivät auttamisesta perusteltua. Toisaalta juuri lesket olivat oikeutettuja myös merimieshuoneen avustuksiin. Yleisesti ottaen merimiesperheiden jäsenten vähäinen edustus kirkonköyhissä saattaa kertoa siitä, että merimieshuone pystyi täyttämään siltä laissa edellytetyn ammattikunnan sosiaalisen avustamistehtävän riittävästi. Vaihtoehtoinen selitys on, että seurakunnallinen köyhäinapu evättiin kategorisesti niiltä, joiden katsottiin voivan saavansa apua ensisijaisesti ammattikuntansa kautta. Palaan kahden erilaista sosiaalista turvaa antaneen instituution vastuunjakoon ja menettelytapoihin naisten kohtaamisissa seuraavassa luvussa.

TAULUKKO 17 Vuosittaista köyhäinapua rahassa ja rukiissa saaneet (kirkonköyhät) ja merimiesperheiden osuus 1842–1865 ⁹²⁰

	Kaikki avustetut	Merimies-perheet	Joista merimiesten vaimoja	Joista merimiesten leskiä	Joista lapsia/isä ja	Osuus merimieskotitalouksista (perheelliset)
1842	113	3 (3 %)	0	3	0	2 % (1840)
1845	165	6 (4 %)	1	1	4	
1850	146	5 (3 %)	0	0	5	1 %
1855	268	15 (6 %)	5	9	2	4 %
1860	185	34 (18 %)	0	19	25	19 %
1865	243	69 (28 %)	6	37	26	

Lähde: TMA PKM, Kirkkoneuvoston ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1817–1858 (II Ca6-10); Vaivahoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj 1); Louhivuori 1915, 255–259; Saarinen 1972, 619. TMA, Turun ja Porin läänin henkikirjat 1830–1860 (T:22; T: 37; T:57; T:76).

Merimiesperheiden köyhyyttä 1800-luvun Helsingissä on kuvattu kausiluontoiseksi ja siten etenkin talvityöttömyys oli tyypillinen syy turvautua köyhäinapuun.⁹²¹ Vastaavaa ilmiötä ei ole näkyvissä Porissa edes Ranskan tärkeiden vientisatamien sulkeuduttua helmikuun vallankumouksen 1848 myötä, kun monet alukset jäivät poikkeuksellisesti talvikaudeksi Reposaaaren satamaan.⁹²² Talven yli kestäneiden purjehdusten voittopuolisuus kaupungin kauppamerenkulussa näyttää pitäneen merimiesten talvityöttömyyden kurissa. Toisaalta miesten poissaolo vaikutti siihen, että perheitä ei voitu käsitellä samanlaisin kriteerein kuin muita työläisperheitä, mitä köyhäinhoitomaksun kantamiseen tuli. Niinpä vuonna 1834 kaikki Juutinrauman halki seilanneet – eli

⁹²⁰ Luvuissa eivät ole mukana kaikki elättihoitoon asetetut, sillä toisinaan heidät listattiin erikseen, toisinaan avustuksia saaneiden yhteyteen. Elätti- ja kotihoidossa olevat mukaan laskettuina köyhien lukumääräksi on esimerkiksi 1855 arvioitu jopa 400 henkilöä, joten merkittävä määrä köyhäinhoidon kautta avustettuja puuttuu näistä luvuista. Saarinen 1972, 619.

⁹²¹ Ahlström 1988, 519, 528, 530.

⁹²² Kaukamaa 1946, 168.

joko Itämereltä lähteneet tai sinne palaavat – porilaiset merimiehet vapautettiin köyhäinhuolimaksusta.⁹²³ Vaikka merimiesperheistä vähemmistö joutui suorastaan kirkonköyhäksi, he siis saivat välillistä tukea nauttimalla vapautusta takasasta.

Ne merimiesväestön edustajat, jotka kirjoitettiin avustusluetteloihin vuodesta toiseen, olivat pääsääntöisesti 1700-luvun lopulla syntyneitä merimiesten leskiä tai isättömäksi jääneitä lapsia – siis elämäntilanteeltaan vastaavaa kohderyhmää kuin köyhäinavun saajat 1800-luvun alkupuolella muutoinkin. Avunsaajat muodostuivat ylipäätään eri sosiaali- ja ammattiryhmien edustajista siten, että mikään yksittäinen ryhmä ei ollut toista silmiinpistävämpi. Vaimojen lähes marginaalisen pieni edustus saattaa kertoa siitä, että mikäli heidät nähtiin apuun oikeutettuina, se suunnattiin heidän sijastaan heidän lapsilleen. Köyhäinhuolitoaineiston perusteella on syytä olettaa, että laivanvarustajien miesten kuukausipalkoista vaimoille pidättämät osuudet päätyivät koteihin suhteellisen systemaattisesti, ja yhdessä muiden elannon lähteiden kanssa riittivät välttämään yhteisön vastuulle joutumista.⁹²⁴ Mereltä saadun toimeentulon ehtyminen alkaa näkyä köyhäinhuolitoaineistossa vasta lähempänä 1860-luvun lopun merenkulun lamaa ja vuosikymmenen lopun nälkäkatastrofia. Sikäli, kun vaimoja oli avustettujen joukossa, heidän tilanteensa liittyi aina joko miehen karkaamiseen, omaan sairastumiseen tai miehen jäämiseen entiseksi ammatinharjoittajaksi korkean iän vuoksi. Karanneiden merimiesten vaimot saivat yleensä alhaisinta jaettua määrää vastaavan summan. Esimerkiksi vuonna 1849 karanneen merimies Abraham Lindrosin vaimo Matilda sai 1864 neljän aviottoman lapsensa kanssa 24 markan avustuksen, kun vuotuinen summa 1860-luvun alkupuolella vaihteli aina 16–200 markan välillä, siten että korkeinta summaa maksettiin monesta lapsesta ja yleensä ulkopuoliselle hoitajalle. Alhaisinta summaa jaettiin myös joillekin leskille lapsineen, ilmeisesti perusteena heidän nuori ikänsä ja hyvä terveydentilansa.⁹²⁵ Jakoperusteita ja summien vaihtelua näennäisesti samanlaisessa elämäntilanteessa olleiden kesken tulisikin pohtia enemmän. Kun pienet lapset ja oma heikentynyt terveydentila olivat verrattain kiistattomia perusteita saada apua, minkälainen painoarvo jäi muille perusteille ja yksilön kyvyille perustella avuntarpeensa retorisesti oikein. Missä kohtasivat avunhakijoiden ja -myöntäjien käsitykset riittävän suuresta tarpeesta tai oikeudesta saada apua?

Kroonisesti köyhien merimieskotitalouksien määrä näyttää entistä vähäisemmältä, jos sitä verrataan toiseen köyhyyden mittariin, verovapautuksiin. Kaikissa niissä tapauksissa, joissa merimiesväestön edustaja oli vapautettu hen-

⁹²³ TMA PKM, Kirkkoneuvoston ja kirkkokokousten pöytäkirjat (II Ca: 7), 5.6.1834. Kyseessä oli yhtenä vuonna tehty linjaus, jonka noudattamista myöhemminä vuosina on kuitenkin mahdotonta jäljittää, sillä köyhäinhuolimaksun kantoluetteloita ei ole säilynyt. Oliko kyseessä esimerkiksi yksittäisen helpotuksen myöntäminen koleraepidemian vuoksi, sillä Itämeren ulkopuolelle matkustaneet joutuivat altistumaan sille altistumaan, vai kauaskantoisempi periaatepäätös, jää epäselväksi.

⁹²⁴ Käytössäni ei ainakaan toistaiseksi ole kattavasti vaimoille jaetuista palkanosista kertovia lähteitä.

⁹²⁵ PSYA: Vaivashoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj 1).

kiverosta, kyseessä oli vanha tai työkykynsä sairauden vuoksi menettänyt henkilö. Vapautettuja kotitalouksia oli noin kolmesta neljään prosenttia merimieskotitalouksista.⁹²⁶ Henkiverosta vapauttaminen ei siten näytä olleen köyhyyden vaan lähinnä vaivaisuuden tai työkyvyttömyyden indikaattori. Niinpä merimiehen leski Katarina Langén vapautettiin 1840 rammian jalkansa takia, vaikka hänellä talonomistajana oli mahdollisuus vuokratuloihin. Vapauttaminen oli ylipäättään näinä vuosikymmeninä melko harvinaista muun kuin vanhuuden tai sairauden nojalla, eikä merimiesväestön kohdalla olisi tehty poikkeusta. Ainoastaan yhdessä tapauksessa samana vuonna oli vapautuksen syyksi mainittu – sairauden lisäksi – henkilön olevan ”kurja” (*usel*). Merimieskotitalouksissa henkiveroa jättivät maksamatta vain lapset, sairaat ja kotitaloudessa hoidettava olleet hoidokit. Edes leskien ja karanneiden merimiesten vaimojen tilanne ei pääsääntöisesti antanut aihetta vapauttaa kruunun keräämästä joka alamaisen perusverosta. Veroa maksaneiden joukossa oli henkilöitä, joiden toimeentulovaikeudet käyvät ilmi esimerkiksi köyhäinhoidon tai merimieshuoneen arkistoaineistossa. Erilaiset merimiesväestön köyhyyden indikaattorit vahvistavat Engbergin huomioita ruotsalaisen maaseutuväestön köyhyydestä: määritelmät tehtiin viime kädessä tilannekohtaisesti ja hieman eri määritelmän eri asiayhteyksissä.⁹²⁷

Köyhäinhuoltoverotuksen vakiintumisen ja avustettavien määrän pysyminen kohtuullisena aiheutti kaupunkihistorioitsija Juhani Saarisen mukaan sen, että avustussummat pysyivät saajaa kohden tyydyttävän suuruisina.⁹²⁸ Toisin sanoen keskimääräisellä vuosiavustuksella (1860), kahdella ruistynnyrillä ja 10 hopearuplalla saattoi taitavasti kitkutellen tulla toimeen.⁹²⁹ Köyhäinhoidolle ruis hankittiin toki huutokaupalla ohi markkinahintojen, mutta jos sen arvo laskettaisiin samanhetkisten torihintojen mukaan, olisi kahden ruistynnyrin arvo ollut noin yhdeksän hopearuplaa.⁹³⁰ Näin ollen vuotuisen avustuksen arvo (keskimäärin yhteensä 19 hopearuplaa) oli suurin piirtein samaa luokkaa kuin laivatimpurin, puosun tai matruusin kahden–kolmen kuukauden ja puolimatruusin, kokin tai jungmannin kolmen–neljän kuukauden palkka porilaisilla aluksilla.⁹³¹

Alussa mainitun merimiehen vaimo Fredrika Adamssonin turvautuminen kerjuuseen, samoin kuin erään 39-vuotiaana menehtyneen eronneen merimiehen vaimon alle vuoden ikäisen lapsen päätyminen köyhäintaloon heinäkuussa 1857 – mikä hoitomuoto oli lapsen kohdalla uuden 1852 vaivaihoitoasetuksen vastaista – näyttäytyy poikkeuksellisenä suhteessa koko ryhmään ja jopa siihen osaan merimiesväestöstä, joka oli tekemisissä köyhäinhoidon kanssa.⁹³² Viittauk-

⁹²⁶ Turun ja Porin läänin henkikirjat, Pori 1830, 1840.

⁹²⁷ Engberg 2006, 31–57.

⁹²⁸ Saarinen 1970, 618.

⁹²⁹ PSYA: Vaivaihoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1), 25.–27.10.1860.

⁹³⁰ Porin Kaupungin Sanomia 15.9.1860.

⁹³¹ Porilaisten merimiesten palkoista esim. Lähteenoja 1942, 143.

⁹³² PSYA: Vaivaihoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (IICj:1), 21.7.1857.

set kerjuuseen turvautumiseen tai köyhäintaloon sijoittamisiin ovat yksittäistapauksia, mikä ei toki tarkoita samaa kuin että kerjuuta ei olisi esiintynyt.

Merimiesväestön vähäiseksi jäänyt edustus köyhäinhoidon varassa eläneistä voi kertoa toimeentulomahdollisuuksien sekä paikallisten instituutioiden eli kaupungin johdon, seurakunnan ja merimieshuoneen turvaverkkojen riittävyydestä. Toisaalta avustettavien määrä oli nousussa, eivätkä 1860-luvun kato-
vuodet tuoneet tilanteeseen ainakaan helpotusta. Tämän tutkimuksen köyhäin-
hoitoa koskeva aineisto kertoo ajanjaksosta, jolloin merimiehenä työskentele-
minen ja merimiehen vaimona oleminen pikemminkin suojasi köyhäinhoidon
varaan joutumiselta kuin altisti sille. Muutama vuosikymmen myöhemmin til-
lanne oli toinen.

Merimiesväestön köyhyiden luonne – paremmin kuin verovapautuksia tai vuosittaisten ”köyhäinkatselmusten” kirkonköyhiä laskemalla – tulee ilmi Adamssonien perheen kaltaisissa tapauksissa, joissa kyse ei ollut vain köyhäinavun hakemisesta, vaan perheen tilanteen kokonaisvaltaisesta käsittelystä. Koettua köyhyyttä ei myöskään pääse pakoon, kun lukee sitä köyhäinhoidon pöytäkirjamateriaalia, joka syntyi vuoden aikana köyhäinkatselmusten välillä. Myös tuolloin liikkui rahaa yhteisöltä eniten apua tarvitseville, joskin vuotuisapua paljon pienempiä summia. Kyse oli uutuudesta: vuoden 1852 vaivais-
hoitoasetus antoi myös työkykyisille, tilapäisesti köyhtyneille oikeuden satun-
naisten avustusten saamiseen.⁹³³ Kuten seuraavassa osoitan, juuri mahdolli-
suudella saada tilannekohtaista yhteisön institutionaalista tukea, näyttää olleen
merimiesperheille suurempi merkitys kuin kirkonköyhäksi päätyemisellä. Tätä
mahdollisuutta tilapäisenä apuna elämän katvekohdassa käyttäneiden näkö-
kulmasta oli traagista, että vuoden 1879 liberalistinen köyhäinhuitolaki kumosi
tämän tuhlailuksi ja liaksi holhoamiseksi katsotun oikeuden.

6.1.1 Köyhäinhoito hätävarana

Kuten edellä todettiin, merimiesväestön köyhyys ei ollut vielä 1800-luvun puo-
livälissä huomattavissa määrin aikalaistermein ”syvään juurtunutta köyhäläi-
syyttä”⁹³⁴ siten, että sosiaaliryhmä olisi ollut näkyvästi edustettuna vakituisesti
köyhäinapua saaneiden joukossa. Sen sijaan merimieskotitalouksissa näytettiin
kärsineen suhteellisesta, tilapäisestä ja äkillisestä toimeentulon puutteesta. Tila-
päinen köyhäinapu (*tillfälligt understöd*), joka oli uusi vuoden 1852 vaivais-
hoitoasetuksen mukanaan tuoma piirre, tuli merkitsemään monille merimiesper-
heille osaa erilaisten toimeentulokeinojen valikoimassa. Tilapäisen köy-

⁹³³ Kun työkykyisten henkilöiden köyhyys näin tunnustettiin, työttömyys irtolaisuuden
syynä alkoi niin ikään kyseenalaistua. Työkykyisten avustaminen oli mainittu jo
vuoden 1817 vaivaishoitoasetuksessa, mutta käytännössä apua ansaitseviksi köyhiksi
miellettiin lähinnä sairaat, vanhuudenheikot tai turvattomat lapset. Ks. esim. Pulma
1992, 187–208.

⁹³⁴ Rosenborg 1863.

hännavun saaminen ei merkinnyt henkilön määrittelemistä kirkonköyhäksi eikä siten täyden itsemääräämisoikeuden menettämistä.⁹³⁵

Uudenlainen oikeus saada tilapäistä apua vaivaishoitoasetuksen 20. pykälän perusteella näytti olleen se köyhäinhoitoinstituution turvautumisen muoto, jolla oli merkitystä erityisesti yksin jääneille merimiesten vaimoille ja leskille. Tietyllä tavalla asetuksen soveltaminen tuo aineistossa esiin merimiesväestön muutoin piiloon jäävän köyhyyden luonteen. Pykälässä määriteltiin kohde-ryhmät, jotka olivat oikeutetut tilapäiseen apuun. Oikeutettuja olivat esimerkiksi ne, joiden työkyky oli heikentynyt osittain tai ne vähävaraiset henkilöt, jotka saattoivat tulla toimeen oman elatuksensa lisäksi maksetulla pienellä avustuksella siten, että he eivät koituisi köyhäinhoidon jatkuvaksi taakaksi.⁹³⁶ Näyttää siltä, että juuri näitä kriteereitä sovellettiin merenkulkijoiden vaimoihin, sillä monissa tapauksissa pohdittiin tilapäisantamisen yhteydessä äidin mahdollisuutta työssäkäyntiin sekä lastenhoidon järjestämistä ansiotyön ajaksi. Pöytäkirjoissa tilapäiset, vähäisemmät avustukset erotettiin sanamuodolla ”tämän kerran” (*för denna gång*). Yksittäisiä kertoja avustettujen henkilöiden taustalla saattoi olla onnettomuus tai sairastuminen, mikä edelleen vahvisti käsitystä ilman omaa syytään tukalaan tilanteeseen joutuneiden ”ansaitsevien köyhien” ensisijaisesta auttamisesta. Vaimoille ja leskille työkyvyn tilapäinen estyminen saattoi johtua myös pienten lasten hoitamisesta, näiden sairastelusta tai miehen tulojen tyrehtymisestä karkaamisen vuoksi. Tällainen köyhä oli usein nuori ja terve.

Vuosien 1852 ja 1866 välillä merimiehen vaimo mainittiin tilapäisavun saajana 65 kertaa, merimiehen leski 151 kertaa ja lapset (äiti, kasvattivanhempi tai elätinottaja edustajanaan) 64 kertaa. Lisäksi tilapäisapua sai 11 ammatissa toimivaa tai entistä merimiestä lapsineen. Niinpä tilapäisapua saajien määrä oli jo näinä 12 vuotena paljon suurempi kuin edellä esitetty säännöllisesti köyhänavun varassa eläneiden määrä kolmen vuosikymmenen aikana yhteensä.⁹³⁷

Tilapäisavun myöntäminen kohdistui niihin, jotka kykenivät hoitamaan omaa kotitalouttaan. Sitä toki hakivat vuodenvaihteen aikana täydennykseksi myös yksinomaan köyhänavun varassa elävät, varsinaiset kirkonköyhät sillä sitä tukea saattoi anoa ympäri vuoden. Koska jotkut hakivat tilapäisapua pitkin vuotta, he eivät välttämättä tulleet toimeen ainoastaan ”pienellä köyhäinhoidon avulla” siinä mielessä kuin asetustekstissä tarkoitettiin. Joidenkin naisten toi-

⁹³⁵ Kirkonköyhän itsemääräämisoikeus oli äärimmäisen rajoitettu. Koska saadusta avustusta tuli periaatteessa maksaa, oli köyhä velvollinen tekemään käskettyä työtä apunsa eteen. Mikäli hänelle kertyi tuloja, menivät varat hänen kuoltuaan köyhäinhoidon kassaan.

⁹³⁶ Asetus 22.3.1852 § 20; Pulma 1994, 60.

⁹³⁷ PSYA: Vaivaishoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (IICj:1). Ennen vuotta 1852 tilapäistä apua myönnettiin hyvin harvoin, sillä avustusten jakaminen tapahtui keran tai kaksi vuodessa, jolloin köyhät jaettiin kirkonkokouksessa määrätyn jumalanpalveluksen jälkeen ruoduittain eläteiksi, köyhäintaloon tai heille myönnettiin avustus rukiissa tai rahassa. Lakireformin jälkeen hakeminen tapahtui vaivaishoitohallitukselta (*fattigvårddirektion*), joka käsitteli hakemukset kokouksissaan. Myöhemmin vakituisten kirkonköyhien hoito ja maksut määriteltiin kirkonkokouksen yhteiskatselmuksessa syksyisin.

meentulon kotitarkastuksen tehneet ruotumestarit saattoivatkin todeta olevan todella puutteellinen, viitaten siihen, että henkilö olisi tarkemmin ottaen kuulunut vakituisen kuin tilapäisen köyhäinavun piiriin. Luterilaiselta pohjalta toimineen köyhäinhoidon rationalisointi, jota vuoden 1852 asetuskin tavallaan edusti, tulisi Thomas Safleyn kritiikin mukaan ymmärtää kristillisen hyväntekeväisyyden byrokratisoitumisena sosiaalisen hyvinvoinnin kehittämisen sijaan.⁹³⁸ Huomio on osuva. Tietyissä mielessä mahdollisuus satunnaiseen tukeen ilman kertakaikkista köyhäinavun varaan heittäytymistä oli yritys vastata muuttuneisiin tarpeisiin, mutta tietyllä tapaa se vain annosteli armopalat entistä pienempiin osiin, minkä lisäksi osapuolten toinen toisensa tunteminen korosti avunsaajalta vaadittua nöyrää asennetta ja yhteisön avun varassa olemisen nöyryyttävää puolta samalla tavoin kuin ennenkin. Tämä kokemus oli todellinen varmasti ainakin niille, jotka hakivat tilapäistä apua tietäen joutuvansa lähemmään anomusmatkalle jälleen jonkin ajan päästä.

Vaikka asetus on nähty jälkikäteen ensimmäisenä kunnallisen itsehallinnon askeleista, se sai osakseen runsaasti aikalaiskritiikkiä. Olivathan veronkannon ja apuun oikeutettujen joukon kasvu painava rasitus seurakunnille. Soveltaminen saattoi aiheuttaa seurakunnissa epämääräisyyttä suhteessa siihen, ketä autettiin ja ketä ei. Ideologisella tasolla arvostelu liittyi esimerkiksi siihen, että avustuksien jakaminen entistä suuremmalle ryhmälle vain kasvatti hoitomaksuja ja köyhien joukkoa kykenemättä vastaamaan köyhyyden syihin. Taantumuksellisuudessaan sen katsottiin passivoivan yhä suurempaa yhteiskuntaryhmää staattisen kurjuuden tilaan.

Filantropistiset ja liberaalisti ajattelevat tahot näkivät lain totuttavan vähävaraiset henkilöt armopaloihin ja vieraannuttavan heidät auttamasta itse itseään: *”Waiwais-hoito pyrkii lievittää nälkää s.o. köyhyyden yhtä ainoata seurausta. Sen tänä päivänä annettua apua tarwitaan ja waaditaan usein kahdenkertaisesti huomenna”*, kirjoitti esimerkiksi Porin rouvasväenyhdistyksen toimintaa esittelevä kirjoittaja *Porin Kaupungin Sanomia*-lehdessä syyskuussa 1860. Kirjoittajan mielestä köyhäinhoidon valjastaminen uudenlaisen johtokunnan hoidettavaksi vapautti vaivashoitomaksujen maksajat ajattelemasta ja kohtaamasta köyhiä kasvoista kasvoin.⁹³⁹ Kuten mainittua, kritisoitu avokätinen avustaminen tuli tiensä päähän 1879 voimaan tullessa liberalistisessa köyhäinhoitolaissa, joka

⁹³⁸ Safley 2003, 1,3,7; myös Van Kersbergen 2011, 87.

⁹³⁹ Porin Kaupungin Sanomia 15.9.1860; Kritiikistä Pulma 1994; ks. myös Rosenborg 1863, 33–34. Jo 1840-luvulla perustettu Porin rouvasväenyhdistys oli vanhastaan ylläpitänyt kapteeninleski Sofia Murinin johtamaa köyhien tyttöjen koulua, nyt se aikoi *”toimittaa työtä työttömille, sekä kristillistä kasvatusta kasvatettawille, ja niin poistaa kurjuutta ja estää sen lisääntymistä.”* 1860-luvun alussa, jolloin yhdistys kokosi ja aktivoi rivejään uudelleen, toiminnan perusmuodoksi muodostuivat muiden kaupunkien rouvasväenyhdistysten tapaan kotikäynnit. Rahassa jaettu avustus pyrittiin kohdentamaan tiettyyn käyttötarkoitukseen kuten vuokraan, ruokaan, vaatteisiin tai lasten koulunkäyntiin, mitä korvamerkitsemisen tapaa tosin köyhäinhoitokin toisinaan sovelsi. Merimieslähetyksen filantropistinen merimiesperheiden keskuudessa jää tämän tutkimuksen aikarajauksen ulkopuolelle. Merimieslähetyksen harjoitti Porisakin jonkin verran hyväntekeväisyystyötä merimiesten vaimojen hyväksi esimerkiksi järjestämällä arpajaisia ja myyjäisiä. Esim. Satakunta 29.4.1882.

kavensi avunsaajien kriteerit minimiin ja poisti työkykyiset avustettavien joukosta.⁹⁴⁰ Yksittäisten perheiden kohtaloita seuraamalla on mahdollista huomata, että arvostelu ei kaikilta osin perustunut köyhien elämäntilanteiden tuntemukseen. Tilapäisten avustusten saaminen näytti joissain tilanteissa todella toteuttavan asetuksen idealistista henkeä siinä mielessä, että avunsaajat pääsivät jaloilleen. Esimerkiksi merimiehen leski Stina Rosengren ilmoitti 1864 lopettavansa 12, 10 ja 8-vuotiaiden lastensa kanssa avustusten hakemisen, koska hän oli saanut töitä oluenmyyjänä (*emedan hon är anställd vid ölförsäljningen*).⁹⁴¹ Asetuksen mukaan tukea olisi voitu maksaa myös ansiotöiden lisänä. Töihin meno oli myös monelle nuorelle tilapäisavun saajalle, kuten 14- ja 16-vuotiaille merimiehen pojille Karl Viktor Rosenqvistille ja Gustaf Alfred Rosenvallille syy luopua tuesta.⁹⁴² Lyhyen ajanjakson vuokraan tai ruokaan saatu apu oli joillekin riittävä tuki jaloilleen pääsemiseksi. Ennen kaikkea, merimiesperheillä oli köyhäinhuollon rinnalla olemassa oleva turvaverkko, jossa avunsaaminen määriteltiin ensisijaisesti apuun olemassa olevan *oikeuden* eikä köyhäinavun tapaan avunsaamisen *tarpeen* kautta.

6.2 Naisten ja paikallisten instituutioiden kohtaaminen

6.2.1 Merimieshuone ja köyhäinhuolto – naiset kahden turvaverkon varassa

Satamakaupungin merimieshuone maksoi 1748 ohjesäännön mukaisesti avustuksia entisille merimiehille, merimiehille, joiden työkyvyttömyys oli seurausta merityöstä, leskille ja lapsille.⁹⁴³ Porissa avustusten jakaminen näytti 1800-luvun alkupuoliskolla tapahtuneen kokonaan kaupungin maistraatin valvonnassa ja sen kokousten yhteydessä, olihan myös koko laivaliikenne itsessään maistraatin valvonnan alla. Merkinnät merimieshuoneen avustuksista vietiin maistraatin pöytäkirjoihin 1840-luvun alkupuolelle asti, jolloin merenkulun volyymi näyttää kasvaneen mittasuhteiltaan niin suureksi, että avustustoiminta organisoitiin autonomisesti merimieshuoneesta käsin. Maistraatin ohjaus saattoi tosin olla välttämätöntä siitä syystä, että merimieshuoneen johtokunnan kokousten väli venyi toisinaan pitkäksi jäsenten ollessa itse merimatalla. Jäljempänä osoitan, että myös köyhäinhuollolla oli osuutta siihen, millaiseksi merimieshuoneen avustustyö muotoutui.

1830-luvulla avustettuja, pääasiassa merimiesten leskiä, oli vuosittain noin 50–80 ja jaetut summat vaihtelivat muutamasta hopearuplasta kymmenen ruplan apuun. Avustettavien määrä oli siis paljon lukuisampi kuin kirkonköyhinä olleiden merimiesten leskien. 1830–1840-luvulla merimieshuone osoitti leskien ohella kerta-avustuksia etenkin kodin ulkopuolella hoidossa olleille lapsille,

⁹⁴⁰ Ks. esim. Pulma 1992, 187–208.

⁹⁴¹ PSYA: Vaivaihoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj:1).

⁹⁴² PSYA: Vaivaihoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (IICj:1), 6.12.1864.

⁹⁴³ Hoffman 1978, 7–19.

vuokraan tai hautajaisiin.⁹⁴⁴ Vaikka avustukset olivat kertaluontoisina pienenmuotoisia, niistä teki kotitalouden koko toimeentulon mittakaavassa merkittäviä se, että niitä jaettiin useamman kerran vuodessa. Avun määrä laskettiin edesmenneen miehen vakanssin sekä pestaus- ja merimieshuonemaksujen mukaan.⁹⁴⁵ Parhaimmillaan lesken saama avustus saattoi vuoden mittaan kertyä samansuuruiseksi kuin mitä vaimot olisivat saaneet osuutenaan miehen kuu-kausipalkasta.⁹⁴⁶ Näin merimieshuoneella työnantajan edustajana oli selkeä yhteys perheiden toimeentuloon vielä työntekijän kuoltuakin.

Merimiesten leskillä oli institutionaalinen asema merimieshuoneen suomaan sosiaaliseen turvaan, mutta joissain tapauksissa naisten ja lasten avustamisesta tuli köyhäinhoidon ja merimieshuoneen välinen neuvottelukysymys. Näissä tapauksissa punnittiin, mikä oli merimiehen puolison suhde ammattikuntaan, mikä seurakunnan yhteisöapuun. Köyhäinhoito näyttää neuvoneen merimiesväestöä kääntymään ensisijaisesti merimieshuoneen puoleen, täytti heidän tilanteensa ohjesäännön mukaisen oikeuden tai ei. Entinen perämies Ahlroth, joka oli jo pitkään elättänyt itsensä purjehtimisen sijaan purjeiden valmistuksella, kuului köyhäinhoidon näkökulmasta merimieshuoneen vastataviin.⁹⁴⁷ Vaimot eivät voineet leskien tavoin olla varmoja, miten heidät otettaisiin merimieshuoneessa vastaan, sillä heidän avustamistaan ei alkuperäisessä ohjesäännössä mainittu. Seurakunnallinen köyhäinhoito kehotti apua hakeneita naisia ajamaan itse omaa asiaansa merimieshuoneessa ”*koska he eivät voi olla köyhäinavun taakkana*”, mutta se myös kommunikoi merimieshuoneen johdon kanssa heidän puolestaan. Monet merimiehen lesket ja vaimot kääntyivät ensin köyhäinhoidon puoleen siksi, että se toimi johtokunnan jäsenten merillä olon vuoksi epäsäännöllisesti kokoontuvaa merimieshuoneinstituutiota systemaattisemmin. Merimiehen leski Lönngren pyysi syyskuussa 1839 ensin apua köyhäinavulta, sitten poiskäännyttynä merimieshuoneelta ja kun kävi ilmi, ettei sen johto ollut aikeissa pitää kokouksia lähiaikoina, köyhäinhoito myönsi hänelle poikkeuksellisesti kolme ruplaa tilapäisapua.⁹⁴⁸

Epäonnistuneissa neuvottelutilanteissa seurakunnallinen köyhäinhoito näytti olleen joustava osapuoli. Merimiehen leski Renfors valitti köyhäinhoidolle 1851 merimieshuoneelta saamaansa avustusta liian vähäiseksi. Vetoamalla siihen, että hänen miehensä oli toiminut ammatissa elämänsä loppuun asti, neljän hopearuplan vuosittainen avustus korotettiin köyhäinhoidon painostuksella viiteen. Jossain tilanteissa työnjako kahden instituution välillä onnistui helposti.

⁹⁴⁴ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1836–1840 Cm:4 1836, Cm:5 1837–1839, Cm:6 1840–1843.

⁹⁴⁵ *ibid.*

⁹⁴⁶ Merimieshuoneen avustukset olivat siten 1830–1840-luvulla suurempia kuin köyhäinavun maksama keskimääräinen vuotuisapu. Toisaalta 1860-luvulla köyhäinhoidon avustukset näyttävät säännöllisesti olleen suurempia kuin merimieshuoneen. Esimerkiksi 1865 keskimääräinen merimiesväestölle maksettu avustussumma oli merimieshuoneelta 12, 40 mk ja köyhäinavusta 20,60 mk vuodessa. PSYA: Vaivaishoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj 1), 1865.

⁹⁴⁷ TMA PKM: II Ca: 6: 9.12.1830.

⁹⁴⁸ TMA PKM: II Ca: 10 19.-22.9.1853.

Merimiehen vaimo Söderberg kuoli syyskuussa 1830, ja köyhäinhoito järjesti välittömästi hänen kahdelle lapselleen hoitopaikan, kun taas merimieshuone vastasi kustannuksista maksamalla kolme tynnyriä ruista vuosittain. Samoin organisoiminen ja maksuvastuu jakautuivat kahden turvaverkon kesken, kun sokea merimiehen leski Ekman otettiin kesäkuussa 1854 köyhäintalon asukkaaksi.⁹⁴⁹

Satamakaupungin köyhäinhoidosta vastanneet henkilöt käsittelivät runsaasti sellaisia asioita, jotka liittyivät suoranaiseen almujen jakoon vain välillisesti. Kirkkoneuvosto ja vaivaishoitohallitus toimivat välikätenä esimerkiksi sairastuneiden hoidon organisoimisessa, vaikka ne olisivatkin edellyttäneet merimieshuoneen tai meriltä palaavan miehen huolehtivan kustannuksista. Käytäntö vaihteli tapauskohtaisesti. Merimies Melanderin vaimo sairastui psyykkisesti 1854. Vaimon äiti lupautui hoitamaan tytärtään ja sai tätä vastaan pieni-muotoista kompensatiota köyhäinavusta. Vaimon isä oli hänkin merenkulkija, vanha perämies. Melanderin omien vanhempien todettiin elävän köyhäinavun varassa. Vaikka Melanderin lähipiirissä oli jopa kaksinkertainen side merimieshuoneeseen, sen vastuuta tukea vaimon hoitamista tai vaimon vanhempien avustamiseksi ei mainittu sanallakaan.⁹⁵⁰ Sen sijaan 1832 merimies Grönroos, joka koetti saada vaimoaan hoitoon Turkuun köyhäinhoidon maksamana, sai kuulla että oikea vetoamisosoite oli merimieshuone, niin kauan kuin hän maksaisi maksujaan sen kassakirstuun. Samoin kirkkoneuvosto korosti merimies Lovénille, ettei heidän maksettavakseen kuulunut hänen mielenterveysongelmista kärsivän vaimonsa toimittaminen Turun hospitaaliin. Tapaus joutui seuraavana vuonna 1833 koko seurakunnan käsiteltäväksi, sillä myös merimieshuone oli kieltäytynyt maksumiehen asemasta. Tuolloin Lovén itse ei ollut läsnä, vaan hän oli karannut talven aikana merimatalla, mikä teko oli omiaan pitämään merimieshuoneen yhä kielteisellä kannalla vaimon hoitovastuusta. Viimein 1836 vaimo vietiin Turkuun hoitoon köyhäinhoidon kustannuksella.⁹⁵¹

Pelkän almujen jakamisen sijaan seurakunnallisesta köyhäinavusta vastanneiden toiminta kirkkoneuvostoineen, kuudennusmiehineen ja vaivaishoitohallituksineen muistutti jonkinasteista sosiaalista työtä, vaikkakin kiistatta osana hengellisen esivallan kontrollikoneistoa. Tämä puoli esiteollisen ajan köyhäinhoidosta on jäänyt lähes huomiotta. Etenkin kirkkoherran rooli seurakuntalaisten asioiden ajajana ja päällekatsojana oli ilmeinen. Merimiehen vaimo Alexandra Eklund ilmoitti vaivaishoitohallitukselle vuonna 1868 miehensä Mauritzin olleen jo kaksi vuotta pois kotoa, mutta oli kuullut, että tämä olisi nyt lähdössä Vaasasta kapteeni Lundströmin päälliköimässä *Saturnuksessa*. Alexandra Eklund ei ollut anomassa rahaa, vaan asiantuntija- ja yhteydenottoapua miehensä tavoittamiseksi. Kirkkoherra Herman Hellén kirjoitti Eklundin puolesta vaasalaiselle kapteenille ja laivanvarustajalle, jotta puolet miehen kuukau-

⁹⁴⁹ TMA PKM: II Ca: 6,7,10: 9.12.1830; 29.9.1830;15.12.1831; 9.5.1854; 25.6.1854.

⁹⁵⁰ TMA PKM: II Ca: 10, 9.5.1854; 19.12.1854.

⁹⁵¹ TMA PKM: II Ca 7-8. 6.4.1832; 6.4.1833; 21.4.1833: 25.9.1836.

sipalkasta lähetettäisiin vaimolle ja kahdelle lapselle.⁹⁵² Samaan tapaan hen- genmiesten rooli näkyy naisten puolesta kirjeiden ja anomusten laatijoina ja välittäjinä muissakin tilanteissa. Vaikkakin pieneläjän silmin pelättyjä ja kunni- oitettuja, kirkkoherrat olivat esivallan edustajista heitä lähimpänä ja heitä saat- toi mahdollisesti lähestyä myös kirkonpalvelijoiden ja apupappien välityksellä.

Naisten työssäkäynti ja elatuksen hankkiminen liittyi kiinteästi köyhyy- teen ja sen torjumiseen, sillä köyhäinavulla saattoi olla sormensa pelissä työpai- kan järjestämisessä. Merimiehen vaimo Alexandra Björkmanin oli mentävä an- siotöihin saadakseen kotitalouden varat riittämään. Vaivaishoitohallitus osallis- tui äidin töihin menon ja poika Johan Theodorin hoitopaikan järjestämiseen. Vaivaishoitohallitus veloitti isän, merimies Adam Björkmanin palkasta yhteen- sä kuusi hopearuplaa eli puolet hoitokustannuksista ja tuli vastaan kustanta- malla hoitajalle toiset kuusi hopearuplaa. Hallitus totesi, että mikäli Alexandra ei olisi tyytyväinen päätökseen, hänen tulisi lopettaa työt ja huolehtia itse lap- sesta.⁹⁵³ Alexandra luultavasti laski mielessään, kannattiko hänen työssäkäyn- tinsä, kun miehen palkasta samaan aikaan vähennettiin. Työn, johon hän oli tarttunut, täytyi siis olla perheen elättämisen kannalta ajateltuna paremmin palkattua kuin Johan Theodorin hoitokulut. Mihin ansioihin Alexandra meni, ei selviä aineistoista. Samoin selvittämättä jää, minne lapsi lopulta sijoitettiin, sai- ko hän pysyä kotiseurakunnassa vai veikö hoitojärjestely hänet kenties jonnekin lähimaaseudulle.⁹⁵⁴

Sosiaalisen turvan saaminen edellytti taloudelliseen ahdinkoon joutuneilta merimiesten vaimoilta kykyä ajaa omaa asiaansa. Kaupungin köyhäinhoito ja merimieshuone pallottelivat neljän lapsen äiti, merimiehen leski Emma Lejne- bergin tukemista koko kevään ja kesän 1864, ja asian etenemistä haittasivat jäl- leen pitkät tauot merimieshuoneen johtokunnan kokousten välillä. Emma Lej- neberg vetosi molempiin elimiin vuoronperään ja monta kertaa, kunnes kirk- koneuvoston uhatessa merimieshuonetta maaherran puoleen kääntymisellä, hänelle myönnettiin viimein lokakuussa ikään kuin ennakkotapauksena ”*suurin eläke, mitä merimiehen leski oli kaupungissa koskaan saanut*”, yhteensä 80 markkaa vuodessa yhteisvastuullisesti sekä seurakunnalta että merimieshuoneelta, kun- nes vauvaikäiset kaksoset olisivat kasvaneet niin, että Emma voisi ottaa vastaan työtä. Emma Lejneberg oli yli 20 vuotta palvelleen merimiehen, viimeisillä mat- koillaan laivakonstaapelina työskennelleen Fredric Lejnebergin leski ja kuuden lapsen 41-vuotias äiti. Köyhäinavun edustajat katsoivat hänen ilman muuta olevan oikeutettu ”*kunnon elatukseen*” (*ett riktigne underhöll*) kunhan merimies- huonekin kantaisi vastuunsa.⁹⁵⁵ Tapaus osoittaa, että merimieshuoneen avus- tuksilla oli etenkin leskille merkitystä toimeentulon täydellisen ehtymisen uha- tessa. Ne eivät olleet välttämättä pelkkiä ”tupakkirahoja”.⁹⁵⁶ Naisten sopivaksi

⁹⁵² PSYA: Vaivaishoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj), 2.1.1868

⁹⁵³ PSYA: Vaivaishoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj), 3.12.1861.

⁹⁵⁴ PSYA: Vaivaishoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj), 3.12.1861.

⁹⁵⁵ PSYA: Vaivaishoitohallituksen pöytäkirjat 1856–1866 (II Cj), 1. 3.5.1864; 5.7.1864; 4.10.1864. Porin merimieshuoneen arkisto: Pöytäkirjat 1843–1874 (Ca:1), 27.9.1864.

⁹⁵⁶ Vrt. Rannaste 1982, 138.

katsottua toimeentulominimiä määriteltäessä naisen omalla toimijuudella saattoi olla ratkaiseva rooli – Emma Lejnebergin yhteensä 80 markan apu oli samansuuruinen, mitä merimieshuone samaan aikaan maksoi kapteeninleskelle. Toisaalta Emma Lejnebergin, samoin kuin Alexandra Björkmaninkin tapauksesta nähdään, että mikäli nainen oli terve ja työkykyinen, työntekoa edellytettiin ilman ideologisia kysymyksiä naisen paikasta kotona tai kodin ulkopuolella. Köyhäinavun kontekstissa perheenelättäjäys ja naisen velvollisuus osallistua siihen olivat käytännöllisiä, ei perheihanteita koskevia kysymyksiä.

Koska merimieshuone keskittyi ennen muuta sen pääasialliseen tehtävään, merityövoiman organisoimiseen, sen rooli merimiesperheiden hyvinvoinnista vastanneena instituutioon ei kyennyt aina ajantasaisesti vastaamaan tehtäviinsä merityöväen määrän kasvaessa ja vastuurooli punnittiin tapaus tapaukselta. Toisaalta merimiesperheiden vähäinen edustus kirkonköyhissä 1830–1850-luvulla puoltaa käsitystä, että merenkulkijoiden apukassa selviytyi tehtävästään tyydyttävästi. Köyhäinhoidolla ja maistraatilla oli keskeinen rooli valvoa merimieshuoneen tehtävien toteutumista. Merimieshuoneen rooli sosiaalisena instituutioon oli yhtä kaikki tärkeä puoli sen toimintaa. Laitos oli esimerkiksi keskeisenä osakkaana kauppias Pehr Anton Moliisin 1830-luvulla perustamassa ja aina 1870-luvulle asti kaupungin ainoana hospitaalina toimineessa yksityisessä sairaalassa.⁹⁵⁷

6.2.2 Karanneiden merimiesten vaimojen kiistanalainen asema

Merimieshuoneen sosiaalinen avustustoiminta muotoutui 1800-luvun purjemenrenkulun kasvaessa merilainsäädännön, siihen 1800-luvun mittaan annettujen tarkennusten sekä vanhojen toimintatapojen kautta, mutta ennen kaikkea vuorovaikutus- ja konfliktitilanteissa merimiesväestön kanssa. Merimiesten vaimot ja lesket kääntyivät miehiä useammin merimieshuoneen avun puoleen, joten he myös olivat näkyvässä roolissa näissä tilanteissa.

Karanneiden merimiesten vaimojen avustaminen ja rinnastaminen apuun oikeutettuihin leskiin oli yksi selkeimpiä esimerkkejä siitä, miten merimieshuoneen oli mahdotonta pysyä lähes 100 vuotta vanhana instituutioon toimintatavoiltaan muuttumattomana, sellaisena kuin se oli vuoden 1748 ohjesäännössä määritelty. Merimiesten karkaamiset yleistyivät huomattavaksi työvoimakustannuksiin ja merenkulun kannattavuuteen liittyväksi ongelmaksi etenkin 1840–1850-luvuilta alkaen. Vaikka keskustelu merimiesten karkaamisista liittyi ennen kaikkea pyrkimykseen muuttaa työoloja merellä sekä karkaamisista annettuja rangaistuksia, ongelman kasvaessa havahduttiin siihen, että merimiesten karkaamiset aiheuttivat sosiaalisia ja taloudellisia ongelmia myös perheille kotisatamassa. Tästä kertoo Turun ja Porin läänin maaherra Gabriel Anton Cronstedtin 14.12.1848 antama välipäätös (*resolution*), joka pääkohdiltaan johti 13.10.1849 annettuun Keisarilliseen päätökseen. Sen mukaan myös karanneiden merimiesten vaimot ja lapset olivat leskien ohella oikeutettuja merimieshuo-

⁹⁵⁷ Saارينен 1972, 478–480.

neen avustuksiin.⁹⁵⁸ Paikallisesti vasta naisten yritykset hakea apua ja merimieshuoneen päätöksestä valittaminen johtivat Keisarillisen päätöksen varsinaiseen käyttöönottoon ja toimintatapojen muutokseen.

Merimiesten vaimot Amanda Sambulin [Samulin], Maria Elisabeth Granholm ja Wilhelmina Fredrika Dahlström ilmaantuivat keväällä 1852 Porin merimieshuoneelle säännölliseen leskien, orpojen ja entisten merimiesten avustusten jakoon aikomuksenaan anoa merimieshuoneelta avustussummaa. Heillä kaikilla oli pieniä lapsia ja toimeentulo oli ehtynyt miesten, lähes vuosi sitten New Yorkissa samalta alukselta tapahtuneen karkaamisen vuoksi.⁹⁵⁹ Voi olettaa, että naiset olivat jotain kautta saaneet tietoa Keisarillisesta päätöksestä. Ilman sitä merimieshuoneen puoleen kääntyminen olisi ollut karanneiden merimiesten vaimoille onnenkauppaa, sillä heidän avustamistaan ei erikseen mainittu alkuperäisissä ohjesäännöissä. Sambulin, Granholm ja Dahlström eivät olleet ensimmäisiä vaimoja, jotka anoivat apua merimieshuoneelta miehen karkaamisen perusteella. Kuitenkin lähes kaikki yksittäiset karanneiden merimiesten vaimot, jotka 1830- ja 1840-luvuilla olivat anoneet merimieshuoneen apua joko oma-aloitteisesti tai seurakunnan köyhäinhoidon patistamana, olivat saaneet kielteisen päätöksen. Karanneiden merimiesten vaimojen avustamisesta tuli yksi kysymys, jossa vastuuta siirrettiin kahden instituution välillä. Merimieshuone epäsi useimmiten heiltä avun 1830- ja 1840-luvuilla, joskin poikkeuksia-kin tehtiin. Eräs karanneen merimiehen vaimo ja viiden lapsen äiti, sai köyhäinhoidolta lupauksen kolmen hopearuplan kerta-avusta 1842, mikäli hän ei saisi mitään merimieshuoneelta.⁹⁶⁰ Sambulin, Granholm ja Dahlström olivat kaikki hieman alle 30-vuotiaita, työkykyisinä pidettyjä naisia pienine lapsineen. He erottuivat selvästi iäkkäistä merimiesten leskistä, jotka olivat olleet tuttu näky avustustenjakotilaisuuksissa jo vuosikausien, osa vuosikymmentenkin takaa, ja joiden nimet merimieshuoneen kirjuri Joachim Ekblom kirjoitti avunsaaneiden listaan vanhalla rutiinilla. Nämä naiset olivat jo pitkään olleet meri-

⁹⁵⁸ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, (maaherran) käskykirjeet, kiertokirjeet ja vaaliasiakirjat 1841–1865 Ez:1. ”Om förrymde sjömanshustrurs understöd” nro 150, an k. den 12. Maji 1852. nro 34 fol. 275; Gabriel Anton Cronstedtista <http://www.kansallisbiografia.fi/kenraalit/?gid=73>. Viitattu 20.4.2015.

⁹⁵⁹ Sekä Amanda Sambulinin puoliso Benjamin Sambulin että Maria Elisabeth Granholmin puoliso Carl Otto Granholm karkasivat New Yorkissa laiva *Minervalta* kesäkuussa 1851. Oletettavasti myös Wilhelmina Dahlströmin puoliso kuului samaan joukkoon, mutta hänestä ei ole löydettävissä omaa merimiesmatrikelin sivua. Sekä Sambulinilla että Granholmilla oli takanaan kymmenvuotinen merimiesura, jonka aikana Sambulin työskenteli timpurina, Granholm viimeisimmät vuodet matruusina ja puosuna. Näin ollen molemmille oli kertynyt runsaasti merimieshuone- ja pestausmaksuja, joiden nojalla naisten oikeus avustuksiin oli myös ilmeinen. Merimiesten vaimojen henkilötietokanta; TMA Porin merimieshuoneen arkisto: Merimieshuoneen pöytäkirjat 1843–1874 (Ca:1); TMA Porin merimieshuoneen arkisto: Porin merimieshuoneen matrikelit Ac:1 nro. 442 ja nro. 659.; USA: Omassa seurakunnassa kuulutettujen ja vihittyjen asiakirjat 1852–1853: I Jea:1. Nro 47.

⁹⁶⁰ Kuten edellisessä luvussa todettiin, köyhäinhoito teki useiden merimiesperheiden kohdalla ehdollisia päätöksiä; se antaisi apua naisille pienine lapsineen vasta sitten, kun nämä olivat ensin koettaneet onneaan merimieshuoneessa. TMA PKM: Ca: 8, 7.8.1842; Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1836–1840 Cm:4 1836, Cm:5 1837–1839, Cm:6 1840–1843.

mieshuoneen ”omia köyhiä”, nöyriä almunsaajia. Oikeuksiaan ja hädänalaisuuttaan kuuluttaneet, yksissä tuumin toimineet nuoret naiset, joiden miehet olivat merimieshuoneen johtokunnalle ja laivanvarustajille paitsi merimiesvansa rikkoneita, myös vähemmän tuttuja, usein alun perin muualta tulleita, aiheuttivat uudelleenharkinnan paikan periaatteisiin ammatinharjoittajien perheistä.⁹⁶¹

Johtokunnassa istunut 48-vuotias kapteeni Carl Pettersson piti karanneiden merimiesten vaimojen auttamista ehdottoman kielteisenä asiana. Perheiden auttaminen kannustaisi miehiä karkaamaan entistä enemmän, kun heidät näin vapautettaisiin vastustaan perheitään kohtaan, Pettersson uskoi. Hän siis katsoi, että avioliitto ja perhe ainakin jossain määrin nostivat miesten kynnystä kadota vieraisissa satamissa, niin kauan kuin heidän vastuutaan perheestä ei siirretty työvoimaa organisoineelle taholle. Merimieshuone ei ollut kannassaan yksimielinen, sillä kauppias [Isak] Carlströmillä ei olisi ollut sydäntä jättää vaimoja ja pieniä lapsia puille paljaille. Johtokunnan kuudesta jäsenestä (vuonna 1852) enemmistö oli Petterssonin kannalla ja käännutti naiset tyhjin käsin kotiin.⁹⁶²

Porissa Keisarillista päätöstä ei kaikesta päätellen ollut otettu käytäntöön reilut kaksi vuotta sen antamisen jälkeen eikä merimieshuoneen hallitus näyttänyt olleen tietoinen sen voimaantulosta. Vaimot edistivät päätöksen kantautumista heidän tietoisuuteensa valittamalla maistraatille ja maaherralle kielteisestä päätöksestä. Kuvernööri antoi tapauksesta päätöksensä toukokuussa 1852. Sen mukaisesti karanneiden merimiesten vaimot kuuluivat merimieshuoneen avustusten piiriin Keisarillisen päätöksen nojalla. Päätöksen jälkeen Sambulin, Granholm ja Dahlström kohtalosisarineen tulivat säännönmukaisesti merimieshuoneen sosiaalisen avun piiriin. Naisista Dahlström ei ehtinyt itse nauttia uudesta oikeudesta, sillä hän menehtyi kuukausi maaherran päätöksen saapumisesta vain 27-vuotiaana, ja merimieshuone sai seuraavaksi mieltä yhdessä köyhäinhoidon kanssa jäljelle jääneiden pienten lasten kohtaloa. Maria Elisabeth Granholm taas muuttui valituksen käsittelyaikana karanneen merimiehen vaimosta leskeksi, sillä hänen miehensä kuultiin kuolleen samana keväänä Lissabonin satamassa. Granholmin kotitalouden vähävaraisuudesta kertoo, ettei Carl Oton jälkeen perunkirjoitettu kuin muutamia yksittäisiä puuhuonekaluja. Maria Elisabeth Granholm avioitui vuoden päivät leskenelämää elettyään kesäkuussa 1853 itsellinen Abraham Isaksson Rosengrenin kanssa. Benjamin Sambulin palasi karattuaan takaisin kotiin, mutta menehtyi lyhyen ajan sisällä (1855) keuhkotautiin vain 37-vuotiaana, ja näin 33-vuotiaasta Amandastakin tuli leski ja

⁹⁶¹ Sekä Benjamin Sambulin että Carl Otto Granholm olivat kotoisin muualta, Sambulin Tyrväältä, Granholm Wehmaalta. Wilhelmina Fredrika Dahlström puolisoista Johan Fredrik Dahlströmistä ei löydy tietoa porilaisista merimieshuoneen matrikkeleista. TMA Porin merimieshuoneen arkisto: Porin merimieshuoneen matrikkelit Ac:1 nro. 442 ja nro. 659.

⁹⁶² ”Handlaren Carlström åter för sin del förmenade sig icke hafva skäl att förvägra ofvanbemälda hustrur för dem och deras minderåriga barn, nödigt underhåll till lifsbergning”. Porin merimieshuoneen arkisto: Merimieshuoneen pöytäkirjat 1843–1874 (Ca:1). 27.4.1852.

kolmen pienen lapsen yksinhuoltaja, joka osasi ajaa omaa asiaansa viranomais-
ten parissa.⁹⁶³

Tapauksen jälkeen jokaisessa merimieshuoneen pöytäkirjassa todettiin, et-
tä kirkossa – ja 1860-luvulta alkaen myös *Björneborgs Tidning*-lehdessä oli tilai-
suuden ajankohdan koittaessa kuulutettu, että merimieshuone jakaa puolivuo-
tisia avustuksiaan entisille merimiehille, leskille, orvoille – ja karanneiden me-
rimiesten vaimoille ja lapsille.⁹⁶⁴ Kokonaan ongelmitta karanneiden merimies-
ten vaimot eivät asettuneet osaksi itseoikeutetusti avustettuja merimiesperhei-
den edustajia, joskin ilmenneitä konflikteja on pidettävä enemmän kapteeni
Petterssoniin henkilöityneenä kuin merenkulun työvoiman hallinnon yleisen
asenteen ilmauksena. Pettersson, tuolloin merimieshuoneen johtokunnan pu-
heenjohtaja, joutui myöhemmin ainakin kahteen otteeseen vastaamaan suhtau-
tumisestaan karanneiden merimiesten vaimoihin, joista toinen tapaus oli kärjisi-
tynyt siihen, että Petterssonin syytettiin lyöneen karanneen merimiehen vaimo
Anna Sofia Hellmanin selän siniseksi eli rangaistavuuden asteelle.⁹⁶⁵ Samana
vuonna (1855) toinenkin karanneen merimiehen vaimo, Lovisa Carlsson, valitti
maistraatille tulleen väärinkohdeksi Petterssonin taholta.⁹⁶⁶ Paikallisena
kruunun edustajana maistraatti valvoi merimieshuonetta – mikä sekkin oli viime
kädessä kruunun instituutio – myös mitä valitusteitse ilmenneisiin seikkoihin
tuli.

Päätöksen käytäntöön soveltaminen näkyi selkeästi merimieshuoneen
seuraavien vuosikymmenten avustustoiminnassa. Karanneiden merimiesten
vaimot esiintyivät jatkossa nimilistoilla säännöllisesti. Esimerkiksi merimies-
huoneen maaherralle 1878 laatimasta raportista käy ilmi, että karanneiden me-
rimiesten vaimojen osuus vuoden aikana jaetusta 2244, 50 markan avustus-
summasta oli noin 14 %. Samainen lähde toistaa merimieshuoneen pöytäkirjois-
ta välittyvän huomion, että avustussumman määräytyminen perustui paitsi
miehen uran pituuteen, vakanssiin ja pestausmaksuihin, myös statusasemaan ja
sukupuoleen – entinen perämies nautti isompaa avustussummaa kuin kaptee-
nin leski lapsineen, mutta toisaalta entinen merimies ei enää kirinyt samalla

⁹⁶³ Merimieshuone kirjasi Carl Otto Granholmin kuolinsyyksi väkivaltaisen onnetto-
muuden, kirkkoherra kuolleiden ja haudattujen luetteloon taas hukkumisen. Meri-
miesten vaimojen henkilötietokanta; TMA Porin merimieshuoneen arkisto: Meri-
mieshuoneen pöytäkirjat 1843–1874 (Ca:1); TMA Porin merimieshuoneen arkisto: Po-
rin merimieshuoneen matrikkelit Ac:1 nro. 442 ja nro. 659; USA: Omassa seurakun-
nassa kuulutettujen ja vihittyjen asiakirjat 1852–1853: I Jea:1. Nro 47; TMA PKM
Kaupunkiseurakunnan kirkkokurin alaisten luettelo 1820–1872; Porin maistraatin
anomusdiarit 1855–1865 (Ac: 2) 1856: Ac: 5, 1859–1860.

⁹⁶⁴ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, (maaherran) käskykirjeet, kiertokir-
jeet ja vaaliasiakirjat 1841–1865 Ez:1. ”*Om förrymde sjömanshustrurs understöd*” nro 150,
an k. den 12. Maji 1852. nro 34 fol. 275. Olettavasti päätöksessä määriteltiin apuun oi-
keutetuksi ne vaimot, joiden miehille oli ennen karkaamista kertynyt riittävästi pes-
taus- ja merimieshuonemaksuja, mikä oli myös leskien kriteeri saada avustuksia.

⁹⁶⁵ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytä-
kirjat 1851–1858 Cm: 9 1855 25.6. § 4.

⁹⁶⁶ TMA Porin maistraatin anomusdiarit Ac:1 1855. Merimieshuoneen johtokunnan
kulloisestakin kokoonpanosta Porin merimieshuoneen arkisto. Ca:1 Merimieshuo-
neen pöytäkirjat 1843–1874.

logiikalla sukupuolensa perusteella ohi perämiehen lesken, vaan säätyläistön ja työkansan säädynmukaisen avustuksen raja kulki heidän välissään.⁹⁶⁷ Leski ja karanneen merimiehen vaimo vertautuivat toisiinsa, mutta eivät täysin. Avustuksia määriteltäessä leski nähtiin selkeästi oikeutetuksi nauttimaan karanneen merimiehen vaimoa korkeampaa avustusta, joskin avunhakijoiden ikä, työkyky ja lapsiluku lienevät vaikuttaneen merimieshuoneen johtokunnan subjektiiviseen arviointiin. Samaan aikaanhan karkaamisia ja niistä annettuja rangaistuksia koskeva lainsäädäntö koki muutoksia. Taulukosta 17 käy ilmi avustusten säätysidonnaisuus, mutta myös se, että määrällisesti arvioiden merimieshuoneen avustustoiminta kohdistui pääasiassa merimiesten leskiin, joskin karanneiden merimiesten vaimot olivat toiseksi suurin autettavien ryhmä. Niin yleinen näky kuin molemmat naisryhmät merimieshuoneen avustuksia jaettaessa olivatkin, heidän joukossaan eivät syystä tai toisesta olleet läheskään kaikki kaupungin merimiesten lesket ja karkurien vaimot. Koko budjettia ajatellen avustustoiminnan osuus näyttää jopa yllättävän vaatimattomalta. Avustusten määrä merkitsi vain noin kuutta prosenttia suhteutettuna instituution koko kassavarantoon saman vuoden lopussa, mikä ajankohta luonnollisesti syksyisen pestaussezonin jäljiltä oli parhaimmillaan. Kassan kokonaistilanteen ja avustuksiin käytetyn määrän suhde oli samaa luokkaa myös saman vuoden Rauhalla.⁹⁶⁸ Kassatilanteen suuruus kertoo siitä, että merimieshuoneesta kehittyi 1800-luvun mittaan almujenjakoinstanssista suurehkoa budjettia pyörittänyt laitos, jolla oli tarvittaessa edellytykset esimerkiksi pankkitoimintaa muistattaneeseen lainanantoon.⁹⁶⁹ Myöskään karanneiden merimiesten avustaminen ei ollut merimieshuoneen kassavirran näkökulmasta taloudellinen, vaan sosiaalinen ja moraalinen kysymys.

Vaikka Porin merimieshuoneen ja karanneiden merimiesten vaimojen väliset konfliktit näyttävät henkilöityneen erityisesti kapteeni Petterssoniin, on huomattavaa, että ne tapahtuivat ajankohtana, jolloin karkaamista koskevat rangaistukset olivat ankarimmillaan. Vuonna 1851 edelliseltä vuosisadalta olutta lainsäädäntöä kovennettiin siten, että karkuri voitiin piiskauksen tai vesileipävankeuden ohella tuomita yleiseen työhön tai sotapalvelukseen, mitä sanktioita kaupunkien oikeusistuimet näyttävät kuitenkin soveltaneen harvoin. Vuosi kapteeni Petterssonin ja karanneiden merimiesten vaimojen viimeisimmästä selkkauksesta (1855), asenneilmasto karkaamista kohtaan alkoi kääntyä päinvastaiseksi, kun valtaistuimelle noussut Aleksanteri II antoi armahdusjulistuksensa koskien vapaaehtoisesti palanneita karkureita. 1870-luvun lopulle tul-

⁹⁶⁷ TMA, Turun ja Porin lääninhallitus, Lääninkanslian arkisto: Laivoja ja merimiehiä koskevat ilmoitukset 1840–1890. Eed:2. Kyseisen vuoden avustusten jakoa ei sinällään voi enää vertailla aiempien vuosikymmenien toimintaan, sillä 1873 annetun merilain myötä merimieshuoneeseen kuuluminen ei ollut enää pakollista merille lähtemiseksi. Hoffman 1974, 40–50; Heino 2001, 36–37; Koivuniemi 2006, 154–155.

⁹⁶⁸ TMA, Turun ja Porin lääninhallitus, Lääninkanslian arkisto: Laivoja ja merimiehiä koskevat ilmoitukset 1840–1890. Eed:2. Rauman merimieshuoneen talous oli 1870-luvun lopussa kasvanut Porin suuremmaksi. Kassan kokonaistilanne vuoden 1878 lopussa oli 47 596 markkaa, ja avustuksiin käytettiin yhteensä 2763 markkaa.

⁹⁶⁹ Ks. Pösö 2008.

taessa merimiesten karkaamista koskeva lainsäädäntö oli kokenut valtiopäivillä uusia muodonmuutoksia: pakkotyörangaistus oli kumottu (1865) ja vankeusrangaistuksesta oli säädetty 3-6 kuukauden vankeusrangaistus, jonka vapaaehtoinen palaaminen saattoi lieventää yhdestä kolmeen kuukauteen tai 20–100 markan sakkorangaistukseksi (1873).⁹⁷⁰ Rangaistus oli edelleen kova ja tuomitulle taloudellisesti tuntuva, mutta samaan aikaan laillinen ulkomaisilla laivoilla työskentely oli tullut yhä tavallisemmaksi, mikä oli omiaan muuttamaan asenteita suopeammiksi karkaamisen motiiveja ja siten epäilemättä myös karanneen perhettä kohtaan.

TAULUKKO 18 Porin merimieshuoneen myöntämien avustusten suuruus 1878 avunsaajan aseman mukaan (suluissa avustettavien lukumäärä kussakin ryhmässä)

	á (keskimäärin mk)	yht. (mk)
Entinen kapteeni (1)	60,00	60,00
Kapteenin leski ja lapset (12)	30,83	370,00
Entinen perämies (1)	36,00	36,00
Perämiehen leski ja lapset (7)	22,30	156,00
Entinen merimies (14)	15,90	223,00
Merimiehen leski ja lapset (90)	11,14	1002,50
Karanneen merimiehen leski ja lapset (32)	9,84	315,00
Tilapäis- ja hautausapu (10)	8,20	82,00
Yht. (167)		2244,50
Merimieshuoneen kassa yht. vuoden lopussa		40 628,00

Lähde: TMA, Turun ja Porin lääninhallitus, Lääninkanslian arkisto: Laivoja ja merimiehiä koskevat ilmoitukset 1840–1890. Eed:2.

6.2.3 Naisten strategiat instituutioiden kohtaamisessa

Karanneiden merimiesten vaimojen yritykset parantaa perheidensä toimeentuloasemaa vetoamalla miehensä työllistäneeseen tahoon kuvastavat, että 1800-luvun puoliväliin tultaessa merenkulkijoiden työvoimaorganisaation avustamisessa ei ollut enää kysymys ainoastaan leskien surulliseen osaan vastaamisesta säälinosoituksilla, vaan myös merityön kotisatamassa aiheuttamien sosiaalisten ongelmien kohtaamisesta. Sama kehityssuunta heijasteli koko köyhäinhoidon kohteena olleen väestönosan muutosta. Avunanojat eivät olleet vain vanhoja ja sairaita naisia ja turvattomia lapsia, vaan heidän taustansa, ikänsä ja työkykynsä vaihteli samoin kuin syyt heidän avuntarpeeseensa.

Mutta miksi naiset vetosivat hädänalaisessa tilanteessaan juuri miehen karkaamiseen aiheuttamaan ahdinkoon vaikka he olivat todellisuudessa jo joutuneet sinnittelemään hyvän aikaa – Sambulinin, Granholmin ja Dahlströmin tapauksessa lähes vuoden päivät – itsenäisin keinoin, ilman miehen palkan

⁹⁷⁰ Esim. Hautala 1967, 111–113.

tuomaa turvaa? Tiettyssä mielessä naisen itsenäisyys ei ollut yhteisön jakaman turvan edessä itseisarvo. Epäitsenäisyyden ja riippuvaisuuden tunnustaminen saattoi paradoksaalisesti parantaa yksilön toimintaedellytyksiä. Englantilaisten, 1700-luvun merimiesten vaimojen ja köyhäinavun suhdetta tarkastellut Jennine Hurl-Eamon katsoo, että naiset omaksuivat auttajien retoriikan naisen riippuvuussuhteesta miehiseen elättäjään (*"fiction of female-dependence"*) ja käyttivät sitä hyväkseen avun saamiseksi. Hänen mukaansa kyse oli eräänlaisesta institutionalisoidusta näytelmästä, jossa kaikki osapuolet korostivat naisten riippuvuutta miehistä. Samaan aikaan naisten osallistumista kotitalouden tulojen hankkimiseen pidettiin itsestään selvänä, sillä varsinkin rivimiehistön jäsenien palkka laivastossa oli varustekulujen jälkeen täysin riittämätön monen suun ruokkimiseen.⁹⁷¹

1600- ja 1700-lukujen Hollannin Itä-Intian kauppakomitean palveluksessa olleiden merimiesten vaimojen asemaa tutkineiden Manon Van der Hejdenin ja Danielle Van den Heuvelin näkemyksen mukaan paikalliset instituutiot pystyivät vastaamaan suhteellisen hyvin merimiesten perheiden vaikeuksiin tai perheiden hajoamisiin. Instituutioiden tuki oli heidän nähdäkseen naisten toimeentulon kannalta hyvin merkittävä. Taustalla oli paikallisyhteisön pyrkimys harmoniaan, työvoiman saatavuuden varmistaminen sekä viimein (kristillinen) käsitys yhteisön vastuusta vähäosaisten auttamiseksi.⁹⁷²

Paikallisen auttamisen monia verkostoja verrattain riittävinä on pitänyt myös 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun Rhode Islandin merimiesperheiden asemaa tutkinut Ruth Wallis Herndon, joka korostaa tapauskohtaista harkintaa ja neuvottelua, joka merimiesten ja heidän perheidensä toimeentulosta, elatusvastuusta ja avunansaitsemisesta käytiin. Herndon välttää korostamasta liikaa merimiesavioliittojen poikkeuksellisuutta ja naisten osaksi jäänyttä pakkoitseenäisyyttä. Hänen mukaansa merimiehet ja heidän naisensa pyrkivät muodostamaan vallitsevan normijärjestelmän mukaisia kotitalouksia, solmivat avioliittoja ja vetosivat apua hakiessaan miehen perheenelättäjyyden – eli ensisijaisen turvan – heikentymiseen. Perheet siis pyrkivät luomaan totunnaiset rakenteet kotitaloudelle, mutta yksilöiden sosiaalinen status (suuri osa merimiehistä oli mustia tai muualta paikallisyhteisöön tulleita) ja taloudellinen vakaus (vaikeudet palkkojen riittämiseksi ja kulkeutumiseksi perheelle) niiden toteuttamiseksi eivät aina sopineet rakenteisiin. Tästä ristiriidasta syntyi vuorovaikutussuhde paikallisten instituutioiden kanssa.⁹⁷³

Sekä Herndonin että Hurl-Eamonin ajatukset soveltuvat myös 1800-luvun Pohjanlahden satamakaupunkiin, vaikka esimerkiksi Herndonille tärkeä kysymys merimiesväestön etnisestä statusasemasta ei kuvioon liitykään – sosiaalinen säätyasema sitä vastoin kylläkin. Ei ole mitään syytä olettaa, että merimiesavioliitot olisivat lähtökohtaisesti olleet poikkeuksellisia tai etteivätkö avioparit olisi pyrkineet elämään samanlaista avioelämää kuin muutkin kau-

⁹⁷¹ Hurl-Eamon 2008, 481–482.

⁹⁷² Van der Hejden & Van den Heuvel 2007, 296–299.

⁹⁷³ Herndon 1996, passim. erit. 60. Myös Hurl-Eamon 2008.

punkilaiset. Olosuhteet ja yksilölliset elämänkänteet sen sijaan synnyttivät tilanteita, joissa naisilta vaadittiin ”kotitalouden jatkamista” paikallisten instituutioiden avun kautta ja kotitalouden avaamista niiden interventioille. Samasta syystä naisilta vaadittiin kodin ulkopuolista toimijuutta ja osallisuutta vuorovaikutusprosesseissa – tämä vaati juuri sellaisten nais- ja vaimoalamaisille soveltuvien retoristen vuorosanojen opettelua esivallan edessä kuin mistä Hurl-Eamon puhuu. Naisten toiminta synnytti muutoksia myös paikallisten instituutioiden reagointi- ja toimintatavoissa. Näin esimerkiksi suhteellisen vanhalla merimieshuoneinstituutiolla ei ollut vanhaa valmista toimintakulttuuria, vaan se muuttui ja kehittyi merimiesväestön lisääntyessä.

Naisten vuorovaikutustilanteet köyhäinhoidon, maistraatin ja merimieshuoneen kanssa vaikuttivat yhteisöjen toimintatapoihin. Laajemmassa mittakaavassa köyhien naisten toimijuudella on nähty olleen vaikutusta yhteiskunnallisiin rakenteisiin historiallisessa tilanteessa, jossa urbaanit asuinyhteisöt ja niiden instituutiot eivät olleet lähtökohtaisesti valmiita – tai valmistautuneita – sellaisiin dramaattisiin muutoksiin, kuten naisten köyhyyden lisääntyminen ja perheen ja suvun turvaverkon puuttuminen yhä useammalta. Köyhien naisten selviytymiskeinoja 1800-luvun Euroopassa tutkinut Rachel G. Fuchs katsoo, että rajallisen vapauden, alamaisuuden ja köyhyyden ilmaukset, eli ne juuri ne piirteet, jotka ensi katsomalta näyttävät korostavan naisen alistettua asemaa ja vähäistä valtaa koskien omaa elämäänsä, liittyvätkin päinvastoin tapoihin, joilla naiset saattoivat vallitsevan sosiaalisen järjestyksen rajoissa toimijuuttaan ilmentää. Kun he vetosivat viranomaisiin kertomalla nälästä ja puutteesta, valittivat miehisen perheenelättäjän puuttumista tai uhkasivat toimeentulon ehtyessä hylätä lapsensa, he käyttivät niitä pelimerkkejä, joita sääty-yhteiskunnassa heille oli jaettu. Kun panokset olivat pienet, ei menetettävääkään ollut paljon, Fuch esittää, ja liittää naisten keinot vedota viranomaisiin osaksi suurempaa ”keinojen kulttuuria” (*culture of expediencies*), johon kuului sekä institutionaalisia että epävirallisia, sekä laillisia että illegaaleja piirteitä jatkuvassa ponnistelussaan ”kurjuuden ilmastossa” (*climate of calamities*).⁹⁷⁴

Naisten ja instituutioiden suhdetta käsittelevien tutkimusten huomiot muistuttavat E.P. Thompsonin, ja hiljattain myös Laurence Fontainen esiintuomia käsityksiä *moraalitaloudesta* esiteollisen ajan auttamisjärjestelmiä ja solidaarisuutta säädelleenä käsityksenä oikeudenmukaisuudesta. Thompson pitää 1700-luvun Britannian ruokamellakoita esimerkkinä tilanteista, joissa moraalitalous toimi. Ruokamellakoissa juuri köyhät naiset olivat usein aloitteellisia ja vetosivat mahdollisuuteensa ruokkia lapsiaan tukalassa tilanteessa. Kyse oli tavallisten ihmisten tavasta ilmentää käsityksiään varallisuuden jakautumisesta ja siitä, missä meni kohtuullisuuden ja kohtuuttomuuden raja. Tarvittaessa oikeuksia puolustettiin kapinoiden ja hädänalaisuuteen vedoten. Kapinat ja mellakat olivat osa kansankulttuuria ja sinällään tavallisia ja arkipäiväisiä, eivät niinkään poikkeuksellisia nälän ja levottomien aikojen manifestaatioita. Koska kapinointi tähtäsi vain köyhien ihmisten perustarpeiden tyydyttämiseen eikä

⁹⁷⁴ Fuchs 2005.

sääty-yhteiskunnan rakenteiden horjuttamiseen, myös patriarkaalisen järjestelmän valtaapitävät jakoivat saman käsityksen oikeuden- (ja säädyn)mukaisesta toimeentulosta. Oikeudenmukaisuutta oli nauttia vähintään säädynmukaista toimeentulominimiä. Samaan periaatteeseen nojasivat esimerkiksi merimieshuoneen eri avustuskategoriat kapteeneille, perämiehille ja tavallisille merimiehille sekä miehille ja naisille. Valtaapitävien tuli reagoida jollain lailla hätäänsä valittavien vaatimuksiin, koska se oli tapa, jolla solidaarisuutta ilmennettiin lähtökohtaisesti epätasa-arvoiseen asemaan perustuneessa järjestelmässä ja jolla itse järjestelmää ylläpidettiin.⁹⁷⁵ Vaikka tavoitteena oli järjestelmän ylläpitäminen, säröt, konfliktit ja neuvottelut muuttivat käsityksiä ja toimintatapoja vähä vähältä. Pohjoismaissa moraalitaloutta ilmensi kenties parhaiten varhaismodernin ajan vakiintunut anomus- ja valitusinstituutio, joka oli vähäväkisimmänkin alamaisen muodollinen oikeus ottaa kommunikaatioyhteys aina hallitsijaan asti.⁹⁷⁶ Rahvas mielsi anomuksien ja valitusten vastaanottajiksi lukuisia eri esivaltaa edustaneita tahoja. Siksi myös paikallisia köyhäinhoidon ja muiden sosiaalisen turvan kysymyksistä vastanneiden tahojen vuorovaikutustilanteita vähävaraisten seurakuntalaisten kanssa voi tarkastella osana laajempaa esivaltaan vetoamisen ja vaikuttamisen kulttuuria. Kirkkoherra vaivaishoitohallituksen puheenjohtajana ja merimieshuoneen asiamies saattoivat edustaa esivaltaa sen helpoimmin lähestyttävässä muodossa. Paitsi että köyhäinavun, merimieshuoneen kaltaisen apukassan ja maistraatin puoleen kääntyminen itsessään muistutti anomusinstituution toimintatapoja, sisältyi vuoden 1852 vaivaishoitoasetukseen sisäänrakennetusti ajatus köyhäinavun kohteesta lainsäädännön tuntevana ja oikeuksiaan valvovasta subjektista, sillä asetus varasi seurakuntalaiselle oikeuden valittaa häntä koskevista päätöksistä läänin maaherralle ja tarvittaessa ylöspäin.⁹⁷⁷

Anomus- ja valituskulttuurin näkökulma tuo esiin avustusten ja toimenpiteiden kohteena olevan yksilön toimijuudelle varatun tilan ja toimijuuden seurauksena aiheutuneen toimintatapojen hioutumisen ja suoranaisten muutosten tilanteita seuraten. Naisten ja paikallisten turvaverkkoinstituutioiden suhde ei ole vain sosiaalisen turvan ja hyväntekeväisyyden historiaa, vaan yksilön ja hierarkkisten rakenteiden kohtaamista menneisyyden rakenteissa.

Vaikka köyhyyden historian tutkimuksessa lähes poikkeuksetta todetaan, että hyväntekeväisyys ja köyhäinapu sisälsivät ajatuksen avun vastikkeellisuudesta, vain vähän on kiinnitetty huomiota siihen, miten vastikkeellisuus, rahoi-

⁹⁷⁵ Thompson 1971, 76–136; Fontaine 2014, passim. erit. 15, 254.

⁹⁷⁶ Anomus- ja valitusinstituutiosta Paloheimo 2012, passim.

⁹⁷⁷ Köyhäinhoitolainsäädäntöä tarkastellen vuoden 1852 vaivaishoitoasetus ilmensi selkeästi enemmän varhaismodernin ajan valitus- ja anomuskulttuuria kuin seuraajansa. Paitsi kavensi avunsaajien joukkoa, vuoden 1879 köyhäinhoitolaki poisti köyhiltä valitusoikeuden ja laajensi sukulaisten auttamisevelvollisuutta. Taustalla olivat sekä 1860-luvun lopun nälkät katastrofi että liberalistiset ajatukset jokaisesta oman onnensa seppänä: Panu Pulman muotoilua lainaten köyhillä nyt velvollisuus käyttää vapautta itsensä elättämiseen. Vapauden käyttämiseen tuli tarvittaessa kasvattaa kurilla ja nuhteella työ- ja ojennuslaitoksissa, vaivauskartanoissa ja muissa vastaperustettujen kuntien ja valtion instituutioissa. Pulma 1992, 194–197.

tus ja työllisyys käytännössä toteutuivat. Kaikki apua saaneet eivät kitkeneet naurismaata köyhäntalon pihalla valvojan silmän alla.⁹⁷⁸ Erilaisia työllistymistapoja, jotka eivät toki välttämättä olleet vähemmän nöyryyttäviä ja stigmatisoivia kuin köyhäntaloon sulkeminen, edellytettiin ja järjestettiin monella tapaa; naisilta odotettiin omaa aktiivisuutta, mutta töitä järjestyi myös köyhäinhoidon ja maistraatin kautta. Köyhäinhoito toteutti osittain armeliaisuuteen perustuvaa avustustyötä, osittain miehen, mutta selkeästi osittain myös naisen elatusvastuuta korostaneita periaatteita. Eri periaatteet saattoivat ohjata samanaikaisesti perheiden tulevaisuuden varalle tehtyjä järjestelyjä, jotka punnittiin usein tapauskohtaisesti.

Köyhyyden eri asteista kertovien tapausten perusteella on syytä olettaa, että kaupunkilaisryhmien köyhyyttä tulisi hahmotella sekä äärimmäisten toimeentulovaikeuksien että tilapäistä vähäosaisuutta ja haavoittuvaisuutta ilmentäneiden tilanteiden kautta. Köyhäinapua hakenut saattoi vuotta aiemmin tai myöhemmin esiintyä kaupunkiyhteisössä jälleen uudenlaisessa asemassa. Köyhyytensä ohella hänellä saattoi olla useita tilanteeseen vaikuttaneita rooleja: ruista ja rahasummaa anova nainen saattoi olla nuori, vanha, terve, sairas, äiti, naapuri, vuokralainen, täti, kummitäti, hiljattain kaupunkiin muuttanut tai osa kaupunkilaissukupolvien jatkumoa, kaupustelija,kehrääjä ja seurakuntalainen. Hän ei ollut pelkästään köyhä tai kurja kuten maininta nimen perässä esimerkiksi henkikirjan sivulla antoi ymmärtää.

Avun vastikkeellisuus rinnastui eri tilanteissa velkaan, tulihan kotiin palaavan miehen maksaa esimerkiksi köyhäinhoidon kustantamat vaimon sairauskulut jälkikäteen palkastaan. Tätä köyhäinavun aspektia ei tulisi irrottaa esiteollisen ajan mikrotalouden mekanismeista, joita ohjasi muutoinkin velaksi eläminen ja lainaaminen.⁹⁷⁹ Merimieshuoneen jakamat avustukset olivat vastikkeettomia, mutta toisaalta keskinäinen apukassa harjoitti myös velkamuotoista sosiaalista toimintaa. Antti Pösö totesi Porvoon merimieshuoneen sosiaalista toimintaa käsittelevässä pro gradu-työssään, että 1800-luvun jälkipuolen merimieshuone oli avustustenjaon ohella varteenotettava lainanantoinstituutio ja että merimieshuoneen kassavaranto koostui huomattavissa määrin merimiesten maksamien maksujen ohella lahjoituksista ja lainojen koroista saaduista tuloista.⁹⁸⁰ Ammattiryhmän sisäinen lainanantojärjestelmä puolusti paikkaansa siitäkin huolimatta, että kaupungeissa säästöpankkitoiminta oli 1800-luvun lopussa jo vakiintunut ja korvannut vanhoja yksityishenkilöiden välisiä luottoverkostoja. Porin merimieshuoneen aineistossa lainanannosta ei ole säilynyt todisteita muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta. Yksittäiset, mutta kohtuullisen huo-

⁹⁷⁸ Vastaavaa kritiikkiä köyhyyden historiaa koskien esittää myös Fontaine 2014, 19–21. Hänen mukaansa köyhyyden historian tutkimus on köyhiä itsejäänkin koskien tyytynyt vain toteamaan, minkälaista apua oli saatavissa ja minkälaisia omaehtoisia selviytymiskeinoja – sekä deviantteja että sallittuja – oli olemassa. Sen sijaan sosiaalisten verkostojen, avunsaannin konkreettisen järjestämisen ja henkilökohtaisten suhteiden merkitys varhaismodernin ajan köyhien ihmisten selviytymisstrategiossa jäänyt hänen mielestään vähemmälle huomiolle.

⁹⁷⁹ Fontaine 2014, 15–40; Hemminki 2014.

⁹⁸⁰ Pösö 2008.

mattavat lainanannot kuitenkin osoittavat, että joissain tilanteissa rahan tarpeessa ollut, luotettava merimiesperhe saattoi kääntyä merimieshuoneen puoleen.⁹⁸¹ Siinä missä, avustustoiminta kohdistui selkeästi hädänalaisein, luotonannon saajapuolena näyttää olleen merimiesperheiden vakavaraisimman osan edustajia.⁹⁸² Keitä he olivat?

6.3 Merimiesperheiden hyväosaiset

6.3.1 Tuloja verotettavaksi asti

Maaliskuun toinen päivä 1865 Suomen suuriruhtinaskunnassa ryhdyttiin Keisarillisen Majesteetin Armollisen Julistuksen sekä sitä täydentäneen senaatin antaman täytäntöönpanoa koskevan asetuksen (20.4.1865) nojalla keräämään ensimmäistä varsinaista valtion tuloveroa, suostuntaveroa. Samana vuonna astuivat voimaan myös henkirahaa koskevat uudistukset.⁹⁸³ Verouudistukset olivat osa valtiopäivätoiminnan uudelleenkäynnistymistä seurannutta byrokraatian tehostamisen, tilastotuotannon käynnistämisen ja lainsäädäntöuudistusten aaltoa.

⁹⁸¹ TMA. Porin merimieshuoneen arkisto, sekalaisia asiakirjoja H:2. Esimerkiksi jungmanni Carl Demoënille myönnettiin 12.11.1836 maistraatin päätöksellä merimieshuoneen kassasta purjehduskouluun menoa varten 120 riikintaalerin koroton laina. Kymmenen vuotta myöhemmin merimieshuoneen johtokunta merkitsi tiedoksi, että laina oli edelleen maksamatta ja Demoën karannut ulkomaille. Jacob ja Brita Haag olivat ainoa aviopari, jolle merimieshuone myönsi lainaa, 800 markkaa kuuden prosentin vuosikorolla (1.8.1864). Takaisinmaksu sovittiin tapahtuvaksi kolmen kuukauden kuluessa ja lainan panttina oli Haagien omistama puolikas tontista nro 200 viidennessä kaupunginosassa. Haagien asemaa luotettavina lainanantajina kuvastaa, että he olivat molemmat jo viisissäkymmennissä ja Jacob oli tehnyt pitkän uran merillä. Haagit maksoivat merimiesväestölle harvinaisesti tuloistaan suostuntaveroa vuonna 1866 700 markan bruttotulojen mukaan. Molemmat puoliset tosin menehtyivät vuoden 1868 aikana. IGak:2 Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkonttorin arkisto/ Suostuntavarojen tilit 1866–1866; Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

⁹⁸² Toisaalta merimieshuone saattoi pienempien avustusten suhteen menetellä samoin kuin köyhäinhoito, se maksoi esimerkiksi vaimojen sairaskuluja, mutta edellytti niiden takaisinmaksua miehen palattua matkalta. Tällaisia, arvoltaa 1-8 mk:n sairaskulujen ja vuokrien velaksimaksamia esiintyy Porin merimieshuoneen memoriaaleissa jonkin verran 1880-luvulla. Tosin tarkempi tiliasiakirja-aineisto on säilynyt vasta 1875 vuodesta alkaen. Porin merimieshuoneen arkisto Memorial bok för sjömanshusets kassa konto och öfriga skrivelser Gd:1, 1875–1886.

⁹⁸³ Esim. Pihkala 1977, 43–44. Henkivero yhdenmukaistettiin koko maassa, siten että veroa kannettiin 16–63-vuotiailta Suomen kansalaisilta 2 mk miehiltä ja 1 mk naisilta. Vapautusperusteita olivat muun muassa köyhyys/työkyvyttömyys, sotaväessä olo tai jos ruokakunnassa oli enemmän kuin neljä alaikäistä lasta. Kaupunkilaisten varallisuutta verotuksen valossa olisi ollut mahdollista tarkastella kaupungin omien verojen eli taksoitusten avulla. Väitöskirjan valmistumisen aikaan Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto oli kuitenkin uudelleenorganisoinnin kohteena Turun maakunta-arkistossa, ja taksoitusluetteloiden säilyneisyys ja saatavuus ovat olleet tutkimusprosessin aikana epäselviä ja rajautuneet näin työekonomisista syistä työn ulkopuolelle.

Suostuntaverolla pyrittiin keräämään yksityisiltä ihmisiltä ja yrityksiltä (osakkaille menevän tulon osalta) työ- ja pääomatuloista verotuloja valtion kassaan.⁹⁸⁴ Kauko Wickström on valtion tuloveron historiallista kehitystä koskevassa väitöskirjassaan tuonut ilmi, että odotukset veron tuottavuudesta olivat paljon korkeammalla kuin mitä uudistuksella saatiin aikaan.⁹⁸⁵ Toisin sanoen oletukset väestön varallisuustasosta olivat epärealistisen korkealla, sillä todellisuudessa suurin osa väestöstä jäi selkeästi veronkannon kriteerien ulkopuolelle. Erityisesti maatalouden tulojen arviointi suostuntaveron perusteella osoittautui epäonnistuneeksi; verotuloista yli puolet maksettiin kaupungeista käsin.⁹⁸⁶ Veronkannon perusteet olivat Wickströmin mukaan monilta osin ylimalkaiset, mutta toisaalta ne ilmensivät veropolitiikan ja taloudellisen ajattelun yleistä muutosta valtion kameralistisesta verojen keräämisoikeudesta kohti individualisempaa ja liberalistista, verovelvollisen ”todellisia” olosuhteita korostavaa näkökulmaa. Progressiivisesti nousevaa veroa kannettiin vuodessa 500 markkaa ylittävästä tulosta. Siihen, mikä laskettiin tuloksi, jäi paljon paikallista tulokinnonvapautta. Kaupungeissa olevista taloista ja huoneistoista kannettiin veroa oletetun vuokratulon mukaisesti. On mielenkiintoista, että juuri vuokralais-tenpito katsottiin huomattavimmaksi ja selkeimmäksi yksityishenkilöiden tulonlähteeksi, huomattavaksi kuin ansiotulot ammatinharjoituksesta. Veron määrääminen pohjautui verovelvolliseen omaan kirjalliseen tai suulliseen ilmoitukseen. Ilmoitusvelvollisuutta ei tosin ollut sanktioitu mitenkään ja tulojen ilmiäminen perustui Wickströmin mukaan lähes kokonaan ilmoittajien itsensä omatuntoon.⁹⁸⁷

Suostuntaveroluetteloissa oli omat sarakkeensa verotettavan omalle arviolle ja tarkastuskomitean näkemykselle., Toisinaan mielipiteet verotettavan omaisuuden arvosta olivat suuressa ristiriidassa keskenään. Porilainen merimies Johan Henrik Hollmén oli itse arvioinut tulonsa 1600 markan ja 80 pennin suuruisiksi, mikä merkitsi 12 markan veroäyriä. Hän oli jo tällä tulolla muita ammattiryhmänsä edustajia huomattavasti äveriäämpi ja asuikin ainoana suostuntaverotettuna merimiehenä kauppiaiden ja virkamiesten asuttamassa ensimmäisessä kaupunginosassa. Myöhemmin hänestä itsestäänkin tuli kauppias.⁹⁸⁸ Lääninsihteeri Brinkmanin valituksen perusteella Hollménin tulojen arvio kohosi jopa 2000 markkaan ja veroäyri aina 16 markkaan.⁹⁸⁹ Tämänkaltaisten esimerkkien valossa tarkastuskomitean kontrollimahdollisuus näyttää suurelta

⁹⁸⁴ Verosta vapautettuja yhteisöjä ja subjekteja olivat kunnat, kirkot, talous- ja maanviljelysseurat, kotimaiset vakuutusyhtiöt, säästöpankit, venäläiset virkamiehet ja Lapin kihlakunnan asukkaat. Suostuntaveroa kannettiin valtiopäivien päätöksellä erinäisin muutoksin vuoteen 1885 asti. Wickström 1985, 22.

⁹⁸⁵ Wikström 1985, 27–29. Myös Pihkala 1977, 45.

⁹⁸⁶ Myllyntaus 1978, 35.

⁹⁸⁷ Wickström 1985, 21–25, 41–43.

⁹⁸⁸ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta. Merimies Johan Henrik Hollmén avioitui 1861 neito Elisabeth Wilhelmina Johansdotterin kanssa Porin kaupunkiseurakunnassa. Vuonna 1866 syntyneen lapsen kastetiedoissa isän statukseksi on merkitty talon-omistaja (*gårdsägaren*) ja kuolintiedoissaan vuonna 1888 Hollmén oli kauppias.

⁹⁸⁹ TMA Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkonttorin arkisto. Suostuntavarojen tilit 1866–1866 IGak:2. Pori 7.12.1866 § 48.

verovelvollisen omaan vaikutusvalttaan nähden. Sosiaalinen paine ilmoittaa tulonsa tietynsuuruiseksi saattoi olla suuri kaupunkiyhteisöjen naapurustoissa, jossa asui suurin piirtein saman tulotason ihmisiä, omistaen samankaltaisia kaupunkitaloja ja ansaiten suurin piirtein samansuuruisia vuokratuloja. Kun kirkossa ensimmäisen kerran 1865 annettiin kuulutus veron ilmoitusvelvollisuudesta, naapurit ottivat uuteen velvollisuuteen totuttelussa mallia toisiltaan. Oli epäilemättä luontevaa, että myös tarkastuskomitea arvioi samankaltaisten kortteleiden talonomistajia samalla sabluunalla. Näin Hollménin tuloja arvioitiin suhteessa ensimmäisessä kaupunginosassa asuneiden kauppiaiden ja virkamiesten tuloihin.

Mitä suostuntaveron kaltainen arviovero kertoo merimiesväestön elintasosta? Taulukossa 18 on esitetty suostuntaverotetut porilaiset merimiehet kaupunginosittain veron ensimmäisenä kantovuotena. Verotettavien jakaantuminen kaupunginosittain ilmentää suoraan, millä alueilla varakkaimmat porilaiset omistivat kiinteistönsä: ensimmäisessä ja toisessa kaupunginosassa. Toisaalta huomataan, että suostuntaverotettuja oli yhteensä eniten viidennessä kaupunginosassa, mikä synnyttää vaikutelman, että tämä alue olisi ollut parhaiten toimeentulevaa aluetta. Kuitenkin kyseessä oli kaavoittamisestaan, 1811, asti leimallisesti työläisten ja käsityöläisten asuinalue.⁹⁹⁰ Alue oli rakennuskannaltaan ja tonttimuodostelmiltaan osittain muuta kaupungin rakennuskantaa vanhempaa, sillä kaupunginosa oli ainoa, joka säästyi vuoden 1852 palolta, sekin vain osittain. Herääkin kysymys, oliko suostuntaverotettuja Porin kaupunginosa eniten siellä, koska monet työläiset ja käsityöläiset saattoivat siellä omistaa itse talonsa, siksi että verotetut olivat työväestön vakavaraisinta osaa (säännölliset tulot) vai siksi, että vuokralaisia ja siten myös vuokratuloja oli paljon erityisesti tällä, tiiviisti asutulla suunnalla kaupunkia?

Yleisesti ottaen suostuntaverotettuja kaupunkilaisia oli ehdoton vähemmistö asukkaista. Kaupungissa laskettiin vuonna 1860 olevan 2060 ruokakuntaa (taloutta), ja suostuntaverottamaan päädyttiin yhteensä noin 25 % (615) kaikista talouksista. Verotettuja merimieskotitalouksia oli omaan sosiaaliryhmäänsä suhteutettuna tätäkin pienempi osuus. Vuoden 1860 henkikirjan mukaan merimiesväestöä asui tai omisti talon ensimmäisessä kaupunginosassa 12, toisessa 73, kolmannessa 16, neljännessä 24, viidennessä 253 sekä tulitikkutehtaalla kaksi perheellistä kotitaloutta.⁹⁹¹ Yhteenlaskettuna suostuntaveroa maksoi arviolta

⁹⁹⁰ Viidennen kaupunginosa eli niin sanotun Uudenkaupungin (Nystaden) paikalla sijainnut asutus kaupungin itäpuolella syntyi alun perin kontrolloimatta ja kaavoittamatta, kaupungin toipuessa vuoden 1801 suurpalosta. Kaupunkilaiset alkoivat vähä vähältä siirtää vanhoja tulliainioita ja ottaa näin haltuunsa kaupunkia ympäröinyttä kruunun Kuninkaanhakojen aluetta. Vuonna 1811 kaupungin maalle ja kruunun kaupungille hallituskonseljin ja Aleksanteri I:n päätöksellä lahjoittamalle alueelle kaavoitettiin 149 tonttia, kukin kooltaan noin 15 kapanalaa. Uusi kaupunginosa kaksinkertaisesti kaupungin kaava-alueen. Saarinen 1972, 9–21.

⁹⁹¹ Perheellisiksi merimiesruokakunniksi laskettu taloudet, joissa ruokakunnan päänä oli naimisissa oleva merimies, merimiehen vaimo tai leski. Naimattomia merimiehiä ja ruokakunnan päänä olleita merimiesten tyttäriä tai poikia ei laskettu. Näiden ryhmien mukaan laskeminen olisi vähentänyt suostuntaverotettujen osuutta entuudestaan. Turun ja Porin läänin henkikirjat, (T:76) 1860, Pori.

kahdeksan prosenttia kaupungin merimiesväestöstä (29 taloutta 378:sta). Verotettuja oli eniten viidennessä kaupunginosassa (22), missä sielläkin vain noin yhdeksällä prosentilla merimieskotitalouksista tulojen laskettiin ylittävän kriteerinä ollut 500 mk.⁹⁹² Sosiaaliryhmän tulotaso jäi siis yli 90-prosenttisesti tuloverominimin alle. Näin oli Suomen kaupunkien työväestön varallisuustilanteen laita yleisestikin ottaen. Samaan aikaan esimerkiksi Jyväskylässä työläisten keskimääräinen varallisuus oli perukirjojen perusteella 300 mk (mediaanivarallisuus 100mk). Varakkaimman kaupunkilaisryhmän, kauppiaiden, keskimääräinen varallisuustaso oli heihin nähden jopa 40-kertainen ja työläisiä lähimpänä olevien käsityöläistenkin keskimääräinen varallisuus oli työläisiin nähden yli seitsenkertainen. Edes koko kuolinpesän arvo ei siis riittänyt useimpien työläisten kohdalla lähellekään suostuntaveron alarajaa, puhumattakaan vuotuisista tuloista.⁹⁹³ Teollisuuspaikkakunnilla tehdas- ja sekatyöläisten palkkataso oli kohonnut huomattavasti 1850-luvun aikana, sillä Krimin sota lisäsi kotimaisen tuotannon kysyntää ja tehtaiden laajeneminen lisäsi sekä niitä rakentaneiden että niissä työskennelleiden miesten, naisten ja lasten kysyntää. Toisaalta 1860-luvun alkuun tultaessa talouden suhdannevaihtelut alkoivat ensi kertaa vaikuttaa merkittävästi työläisten palkkoihin. Suostuntaveron käyttöönotto 1865 osui aikaan, jolloin tehtaat kärsivät raaka-ainepulasta (erityisesti tekstiiliteollisuus) ja jota seurasivat nälkävuosien poikkeukselliset olosuhteet. Lisäksi työläisten toimeentulotaso oli elinkustannuksiin suhteutettuna niin alhainen, että vaikka reaalitytulot lähes kaksinkertaistuivat 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun alkuun tultaessa, työläiskotitalouden budjetista yksistään ruokamenot veivät lähes 60 prosenttia vielä 1900-luvun alussa.⁹⁹⁴

Suostuntaverotettuja työväestöön kuuluvia voi siis hyvällä syyllä pitää omassa sosiaaliryhmässään erittäin hyvin toimeentulevina tai ainakin sellaisiksi katsottuina. He kuuluivat siihen 4,5 prosenttiin koko maan väestöstä, joka katsottiin tuloiltaan verovelvollisiksi.⁹⁹⁵ Toisaalta veron ulkopuolelle jäi niin suuri enemmistö, joukko että heitä puolestaan ei voi pitää verovapautuksen perusteella köyhinä. Suostuntaveron kertoo siis varallisuudesta, mutta ei missään tapauksessa jaottele väestöä vauraisiin ja varattomiin.

⁹⁹² Pienin verotettava määrä oli minimin vähintään 100 markkaa ylittävä osuus. On vaikea sanoa, minkä verran arvioinneissa tehtiin pyöryksiä ylös-tai alaspäin. Ainakin Porissa 17 verovelvollista vapautettiin, koska heidän 500 markkaa ylittävä tulonsa ei saavuttanut aivan 100mk minimirajaa. TMA Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkonttorin arkisto. Suostuntavarojen tilit 1866–1866 (IGak:2). Pori.

⁹⁹³ Nummela 1995, 105.

⁹⁹⁴ Haapala 1986, 246–259; Markkola 1994, 91–105. Haapala muistuttaa, että ylimääräistä rahaa ei välttämättä käytetty nykyajan näkökulmasta rationaalisiiin ja terveellisiin ruokaostoksiin, vaan sillä voitiin paremman päivän kunniaksi ostaa kahvia, makeisia tai leivonnaisia. Välttämättömyysmenot kuten ruoka ja asuminen eivät yksiselitteisesti kelpaakaan ainoaksi toimeentulon mittariksi. Yhtä vartenotettava mittari voivat olla esimerkiksi huonekalujen ja pientavaran määrä. 1800-luvun jälkipuolella työläiskotitalouksista alkoi erottua niitä, joiden irtain omaisuus oli puolet arvokkaampi kuin sosiaaliryhmänsä edustajien 1800-luvun puolivälissä. Säästöjen kertyminen vaurastutti myös joitakuita, usein naimattomia työläisnaisia. Työstä oli siis tullut yksinäisille naisille keino tulla toimeen ilman avioliittoa ja jopa vaurastua.

⁹⁹⁵ Suostuntaveron maksaneiden osuus vuonna 1865. Myllyntaus 1978, 35.

TAULUKKO 19 Suostuntaverotetut merimiehet, merimiesten vaimot ja lesket sekä suostuntaverotettujen määrä yhteensä kaupunginosittain Porissa 1866

Kaupunginosa	Verotettava tulo 100 mk (veroäyri 80 p)	Verotettava tulo 200 mk (veroäyri 1mk 60 p)	Verotettava tulo 300 mk (veroäyri 2 mk 40 p)	Verotettava tulo 400 mk tai enemmän	Suostuntaverotettuja kaupunginosassa yhteensä (talouksia)
Ensimmäinen kaupunginosa				1	134
Toinen kaupunginosa	2	2	1		104
Kolmas kaupunginosa					18
Neljäs kaupunginosa		1			45
Viides kaupunginosa	2	15	4	1	161
Esikaupunki (VI kaupunginosa)					1
Muut alueet yht.*					51
Yht.	4	18	5	2	514

Suostuntaverotettujen talouksien suhteellinen osuus kaikista kaupunkilaistalouksista 25 % (514/2060)

Suostuntaverotettujen merimiestalouksien suhteellinen osuus kaikista merimiestalouksista 8 % (29/378)

Lähde: TMA Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkonttorin arkisto. Suostuntavarojen tilit 1866–1866 IGak:2. Pori. Talouksien (ruokakuntien määrä) ks. Saarinen 1972, 506–507 (vuonna 1860), merimiestalouksien määrä vuonna 1860 Turun ja Porin läänin henkikirjat, T:76 (1860), Pori.

*Tiiliruukit, tulitikkutehdas, mekaaninen konepaja sekä Reposaaari.

Kaikki suostuntaverotetut merimiehet olivat naimisissa ja perheellisiä. Verotetuista merimieskotitalouksista naisia ruokakunnan päänä oli vain kaksi, viidennessä kaupunginosassa tontilla nro 184 talonsa omistava merimiehen leski Ulrika Lindholm ja samassa kaupunginosassa tontilla nro 193 Josefina Forssell, joka samoin oli merimiehen leski. Molemmilla verotettava tulo arvioitiin, kuten valtaosalla saman kaupunginosan verotetuista merimiehistä, 200 markaksi, mikä siis merkitsi 700 markan bruttotuloja. Merimiesten leskien ja karanneiden merimiesten vaimojen tulotason voi siis merimiesväestön valtaosan tavoin sanoa jääneen lähes kokonaan tuloverorajan alapuolelle. Kotitalouksien päänä olleita naisia, eli käytännössä leskiä tai naimattomia naisia, näkyi suostuntaveroluette-loissa ylipäättään vähän. Toisaalta esimerkiksi viidennessä kaupunginosassa naisihminen Fredrika Marttila takseerattiin pienimpään verotettavaan tulo-luokkaan (100 markkaa verotettavia tuloja) eli tämä merimies Efraim Kavénin ruokakunnan kanssa samalla tontilla nro 190 asunut naimaton nainen ansaitsi

vuodessa tuloja 600 markan edestä. Tämä oli vain 100 markkaa vähemmän kuin hänen naapurillaan Kavénilla, jota verotettiin 200 markan arvosta ylimenevästä tulosta. Suostuntaveron arvioinninvaraisuus ja paikallinen tulkinnan vara näyttää korostuvan huomattavasti, kun kaupungissa kannettuja veroja verrataan lähimaaseutuun. Fredrika Marttilan tavoin 100 markan ylimenevästä tulosta verotettiin esimerkiksi Porin maaseurakunnan puolella rusthollari Abraham Pihliä, kun taas yleisin veroluokka pienemmilläkin talollisilla oli sama kuin työläiskaupunginosan merimiehillä, 200 markkaa. Lähiseudun kartanonomistaja C.G. Nordström maksoi hänkin veroa vain 400 markan edestä eli paljon vähemmän kuin kaupungin silmää tekevät. Toisaalta maataloudessa tulon arviointi saattoi olla monimutkaisempaa kuin talonsa omistavilla palkkatyöläisillä kaupungissa. Vero kannettiin alkukesästä, jolloin edellisvuoden sadon tuotosta oli oletettavasti jäljellä pienin mahdollinen määrä ja siemenviljakin oli jo ehditty kylvää.

Merimieskotitalouksia tuloverotettiin siis ammattiryhmän kokoon nähden vähän. Verotettavien joukko painottui viidenteen kaupunginosaan, missä myös enemmistö merimiehistä asui. Tämä oli kaupunginosa, jossa merimiesten talon-omistajuus korostui suhteessa vuokralla asumiseen, koska asuntojen hinnat olivat työmiesten ja merimiesten kukkarolle huomattavasti keskikaupunkia sopivampia. Koska useimpien veroäyriksi oli määritelty toiseksi matalin taksa, 1 mk 60 penniä mikä merkitsi 700 markan vuotuisia bruttotuloja, paikkansa näyttäisi pitävän edellä esittämäni arvio siitä, että sekä verovelvolliset itse että arvioitsijat ottivat naapurista mallia.

Mikä teki yksittäisistä merimiehistä toisia varakkaampia? Viidennessä kaupunginosassa eniten verotettavaa tuloa oli konstaapeli Lars August Asplundilla (1827–1889), 1000 markkaa bruttotuloja vuodessa. Toisin kuin osalla laivakonstaapeleista, hänellä ei ollut perämiehen tai laivurin pätevyyttä, ei säätyläistä perhetaustaa vaan hänen sosiaalinen asemansa oli selvästi skanssin puolella. Kuitenkin hän todennäköisesti nautti useimmiten laivoilla konstaapelin palkkaa, mikä oli omiaan kasvattamaan eroa erityisesti ammattitaidottomilla vakansseilla työskennelleihin kollegoihin. Merimiesuransa jälkeen Asplundista tuli sahan kirjuri.⁹⁹⁶ Verotettujen joukossa oli selkeästi miehistön paremmin palkattua osaa kuten konstaapelin tai timpurin vakanssille palkattuja, mutta ei poikkeuksetta. Esimerkiksi juuri merimiehen leski Josefina Forsselin edesmennyt puoliso Carl Gustaf Forssell oli ammattitaidoton puolimatuusi. Forssellin tulotaso näyttää saavan selityksensä Josefinan taustasta. Hän oli talollisen tytär Porin maaseurakunnan Kyläsaaren Riutan talosta, Carl Gustaf taas torpparin poika lähistöltä Viasvedeltä. Josefina ja Carl Gustaf ehtivät olla naimisissa vain puolisen vuotta, kun 29-vuotias Carl Gustaf menehtyi *Tritonin* haaksirikossa joulukuussa 1863. Josefina, joka suostuntaveron määrittämisen aikaan oli vasta 27-vuotias leski, löysi samana vuonna uuden puolison ulvilalaisesta talollisen poika Nikolai Taavetinpoika Jaakolasta. Tämä otti avioliiton myötä puolisonsa

⁹⁹⁶ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta; TMA Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkonttorin arkisto. Suostuntavarojen tilit 1866–1866(IGak:2). Pori.

sukunimen Forssell ja ryhtyi hankkimaan ansiota kaupungin ajurina. Seitsemän lapsen syntymän aikaan 1877 hänestä oli tullut kauppias. Josefina oli tuloverotuista merimiesväestön edustajista nuorin, sillä enemmistö heistä oli 40–60-vuotiaita uransa ehtopuolella olleita tai sen jo lopettaneita miehiä. Tätä ikävaihetta onkin perhehistoriassa pidetty perheille taloudellisesti ihanteellisimpana aikana, sillä silloin vanhemmat olivat vielä itse yleensä työkykyisiä ja teini-ikään kasvaneet lapset osallistuivat perheenelättämiseen.⁹⁹⁷ Joskin, koska viidennessä kaupunginosassa suostuntaverotetuista merimiehistä ainakin viisi oli alle 35-vuotiaita, voi esittää, että ikä ja siten esimerkiksi mahdollisuus ostaa talo vasta vanhemmalla iällä, ei kaikissa tapauksissa selitä tuloverotettujen skaalaa. Esimerkiksi Gustaf Nordlundin ja hänen vaimonsa Josefina Carolina Grönroosin talouden tuloiksi tuskin oli arvioitu bruttona jopa 800 markkaa palkasta saatujen tulojen vuoksi. Suurin selittäjä lienee siinä, että he olivat mahdollittaneet omistamaansa, neljännesosatontilla (nro. 290 ¼) seisovaan asuntoon oman perheensä lisäksi vuokralle jopa viisi muuta merimiesperhettä. Samanlaisia ”massavuokraajia” oli kaupunginosassa paljon, esimerkiksi merimiehen leski Maria Grönlundin omistamalla tontilla 189 asui vuokralaisina jopa 19 vuokralaistaloutta, sekä yksinäisiä ihmisiä että perheellisiä.⁹⁹⁸ Yksi suurimmista vedenjakajista 1800-luvun alkupuolen työläiskotitalouksien asemassa oli siis talo – vaikka pienikin – ja mahdollisuus kartuttaa vuokratuloja.

Varsinaisen kaupunkialueen ulkopuolella verotettuja merimieskotitalouksia ei esiintynyt lainkaan. Reposaaressa satama oli vielä 1860-luvulla hyvin harvaan asuttu eikä siellä henkikirjojen mukaan majoillut vakituisesti ainuttakaan merimiestä. Kaikki siellä verotetut olivat satamavirkailijoita tai luotojen vuokraviljelijöitä. Merimiesten verokkir ryhmän, työmiesten keskuudessa suostuntaverotus näyttää noudattaneen niin ikään ammatti- ja asuinalueen sisäistä ryhmäpainetta: esimerkiksi Mekaanisella konepajalla 43 verotetusta taloudesta 34 oli työmiesten, joiden verotettavat tulot vaihtelivat 100–500 markan välillä. Vastaavasti taas nais- ja lapsityövaltaisella tulitikkutehtaalla ei verotettu muita kuin tehtailijaa ja tehtaan inspektooria.⁹⁹⁹ Asuinpaikan sosiaalisella ja ammatillisella rakenteella näyttäisi olleen suuri merkitys tuloveron arvioinnin näkökulmasta, mutta arviointikriteerit vaihtelivat paikkakunnittain. Ammattirakenteeltaan yksipuolisemmissä (merellisemmissä) Raumalla ja Uudessakaupungissa merimiesväestöä oli suostuntaverotuista suhteellisesti enemmän kuin Porissa, jossa vain kuusi prosenttia (29/514) kaikista suostuntaverotetuista talouksista oli merimiestalouksia. Raumalla merimiehiä oli 211 verotetusta taloudesta 47 (22 %) ja Uudessakaupungissa 208 verotetusta taloudesta 24 (12 %).¹⁰⁰⁰ Paikallisen tulokinnanvaran lisäksi lukuihin vaikuttaa luonnollisesti, oliko merimiesväestöllä paremmin varaa omistaa oma asunto näissä kaupungeissa, vaikka tuloverotet-

⁹⁹⁷ Ks. esim. Markkola 1994, passim.; Tilly & Scott 1978, 104–136.

⁹⁹⁸ Turun ja Porin läänin henkikirjat 1860 (T:76), Pori.

⁹⁹⁹ He olivat Frans Pettersson ja Johan Rönholm. TMA Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkonttorin arkisto. Suostuntavarojen tilit 1866–1866 IGak:2. Pori.

¹⁰⁰⁰ TMA Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkonttorin arkisto. Suostuntavarojen tilit 1866–1866 IGak:2. Rauma ja Uusikaupunki.

tujen osuus oli näissäkin satamakaupungeissa vain joitakin prosentteja kaikista kaupunkilaisista.

Porin esikaupungissa, joksi 1864 kaavoitettua IV kaupunginosaa nimitettiin, verotettuja oli vain yksi ainoa kotitalous. Tämä saattaa kuvastaa sitä, että tämän Porin palon jälkeen itsestään muodostuneen asuinalueen paikalle perustetun työläiskaupungin osan tulotasoa pidettiin aluksi alhaisempana kuin sosiaaliselta profiililtaan samankaltaista viidettä kaupunginosaa. Myös rakennettuja tontteja oli 1866 vuoteen mennessä vielä vähän.¹⁰⁰¹ Täällä työväestöä oli kuitenkin huomattava määrä talonmistajina. Ainoa verotettu oli suolanmittaaja Carl Sundqvist 600 markan bruttotuloillaan. Hän vei 1864 vihille merimiehen leski Gustava Ahlholmin, josta on jo aiemmin kerrottu tässä tutkimuksessa. Gustava oli 39-vuotias merimiehen leski ja yksinhuoltaja, joka oli leskeytensä aikana joutunut turvautumaan niin vuokramenojen jakamiseen toisen merimiehen vaimon kanssa (1852) kuin kaupunginpalon jälkeen maakuopassa asumiseen kyseisen esikaupungin alueella, mistä hän monien muiden kuoppasujien tavoin sai hädän 1860.¹⁰⁰² Avioituminen uuden kaupungin osan ”varakkaimman” miehen kanssa merkitsi hänelle epäilemättä sosiaalista nousua, vaikka tulot ylittivätkin vain juuri ja juuri suostuntaveron kantorajan.

Varakuuden määrittely suostuntaveron avulla osoittautuu siis hyvin suhteelliseksi. Talonmistajuus ja saatavilla olevien vuokratulojen määrittäminen jätti varaa subjektiiviselle arvioinnille. Toisaalta läheskään kaikkia talonmistajia ei suostuntaverotettu, joten palkkatuloillakin oli merkitystä. Veroteuissa oli myös eri-ikäisiä ja erilaisissa ammattiasemissa olleita. Kahdestakymmenestäyhdeksästä vuonna 1866 suostuntaverotetusta merimiehestä tai merimiehen leskestä ainakin seitsemän kuoli nälkävuosien 1866–1868 aikana, mikä loi jäljelle jääneille perheenjäsenille paitsi mahdollisia perintötuloja, myös taloudellisia huolia. Yhden vuoden läpileikkaus suostuntaveroaineistoon antaa vain hetkellisen kuvan tulotasosta, joka ei välttämättä jatkunut enää samanlaisena lesken tai seuraavan sukupolven elämässä. Kuitenkin se vahvistaa käsitystä siitä, että merimiesväestöstä erottui pieni, kohtuullisen hyvin toimeentuleva, joukko. Mahdollisuus saada vuokratuloja lienee ollut työväestölle toimeentulokeino, jonka merkitystä olisi tarpeen pohtia enemmänkin.¹⁰⁰³ Vuokratulot saattoivat olla turva, jonka avulla elämän taloudellinen näköpiiri laajeni huomattavasti ja lisäsi mahdollisuuksia tulevaisuuden suunnitteluun.

6.3.2 Varallisuusnäkymät perunkirjoitushetkillä

Perukirjoja käsittelevissä lähdeoppaissa on esitetty, että perunkirjoitusta ei useinkaan tehty köyhimmissä kuolinpesissä, vaikka laki siihen velvoitti.¹⁰⁰⁴ Uudempi tutkimus on osoittanut, että jopa seurakunnan kirkonvaivaisista laa-

¹⁰⁰¹ Saarinen 1972, 140.

¹⁰⁰² Ks. Frigren 2009, erit.

¹⁰⁰³ Samaa esittää myös Einonen 2013, 134.

¹⁰⁰⁴ Markkanen 1999, 22, 52–55.

dittiin toisinaan jälkeensä jääneen omaisuuden arviointi.¹⁰⁰⁵ Tässä yhteydessä kiinnostavaksi nousee lähinnä katsaus siihen, esiintyykö tapauskohtaisesti hyvinkin vähävaraiseksi tiedettyä merimiesväestöä perunkirjoitettujen kuolinpesien joukossa sekä toisaalta, millaisia johtopäätöksiä sosiaaliryhmän varallisuudesta tai sisäisistä varallisuuseroista voi niiden perusteella tehdä. 1830-luvulta 1860-luvulle perustuvassa maistraatin pöytäkirjojen yleiskatsauksesta käy ilmi, että merimiesten lesket ja leskeytyneet merimiehet todella hakivat suhteellisen säännöllisesti perunkirjoitusta edesmenneen puolisonsa jälkeen, toisin sanoen heitä esiintyy perunkirjoitusta hakeneiden omaisten joukossa, mukana myös huomattavan vähäväkisiä.¹⁰⁰⁶

Merimiesperheille oli tyypillistä, että ulkomailla kuolleiden merimiesten kuolinviestin vastaanottaminen ja siten myös perunkirjoitukseen ryhtyminen saattoi viedä vuoden 1734 laissa säädettyä kolmea kuukautta kauemmin.¹⁰⁰⁷ Yhtä hyvin miehen kotiinpaluun odottaminen saattoi viivyttää kotona kuolleen perheenjäsenen perunkirjoitusta. Tavaton ei ollut esimerkiksi tilanne merimiehen vaimo Agatha Gustafva Björkroth menehdyttyä toukokuussa 1860, kun meriltä palannut puoliso August Emil Björkroth saattoi anoa perunkirjoitusta toimitettavaksi vasta marraskuussa 1861.¹⁰⁰⁸ Joskus perunkirjoitus saatettiin todella laiminlyödä tai unohtaa, mutta toinen virallista menettelyä vaativa proseduuri, kuten lesken uudelleenavioitumisaikheet, saattoi tehdä perunkirjoituksen tarpeelliseksi. Vuonna 1852 merimies Abraham Spaak mieli naimisiin merimiehen leski Ester Rosendahlin kanssa sen jälkeen, kun Spaak oli tuomittu toukokuussa 1850 avioeroon vaimostaan Christina Regnata Konstista tämän tekemän aviorikoksen perusteella. Uudelle avioliitolle ei katsottu olevan muuta estettä, kuin että Ester oli jättänyt hakematta perunkirjoitusta miesvainajansa Mattsin jälkeen, vaikka tämä oli menehtynyt ulkomailla useita vuosia aiemmin (*"enär hon kan uppta behörigt afoittrings instrument efter sin för flera år sedan aflidne man"*). Mattsin kuolemasta oli kuulutuksia haettaessa tarkkaan ottaen neljä vuotta aikaa, mutta toisaalta pormestari ja raadin nimittämät arvioitsijamiehet eivät saaneet eteensä muuta arvioitavaa omaisuutta kuin Esterin omat vaatteet ja vanhan puutuolin, ja näin oli tehty lain edellyttämällä tavalla selkoa lesken miesvainajan pesän omaisuuden jaosta.¹⁰⁰⁹ Lain noudattamista valvoneen sosi-

¹⁰⁰⁵ Hemminki 2014, 68–69.

¹⁰⁰⁶ Köyhänkin väestön esiintyvyys voi selittyä, sillä että Turun ja Porin läänissä perukirjojen laatimien oli Hämeen läänin ohella kaikkein säännöllisintä. Erkki Markkasen laskelmien mukaan vuonna 1909 Turun ja Porin läänin väestöstä yli 45 % laadittiin perukirja ja Hämeen läänissä yli 46 % muiden läänien jäädessä alle 40 % kattavuuteen. Markkanen 1988, 54.

¹⁰⁰⁷ Perukirjoista lähteenä ks. Hemminki 2014, Liite 1. 261–268; Markkanen 1988, 22.

¹⁰⁰⁸ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto Ec:14 Perukirjat 1860–1861. 21.11.1861 § 55.

¹⁰⁰⁹ USA: Omassa seurakunnassa kuulutettujen ja vihittyjen asiakirjat 1852–1853: I Jea:1. Nro 21. Abraham Spaak Papintodistus 25.6.1852: USA: Omassa seurakunnassa kuulutettujen ja vihittyjen asiakirjat 1852–1853: Ester Rosendahl Nro 27. Papintodistus 13.12.1850. Kaupungeissa arvion suoritti pormestari kahden tai useamman raadin valitsemien arvioitsijamiehen avulla. Maaseudulla toimituksen suorittivat kaksi uskotua, perikunnalle ja vainajalle vierasta miestä. Laki edellytti siis, että lesken tuli uu-

aalisen kontrollin voi ajatella kaupungissa toimineen verrattain tehokkaasti riippumatta siitä, miten suuri tai pieni arviointiurakka arvioitsijoilla oli edessä. Myös pappien kuolleiden ja haudattujen kirjoihin viemät nimitiedot tulivat paikallishallinnon saataville. Toisaalta näyttää siltä, että näin vaatimattomissa taloudellisissa mittasuhteissa rangaistusta laiminlyönnistä ei langetettu.

Perunkirjoituksen tekivät perinnönjaon ohella tärkeäksi mahdollisten velkojien intressit tai sen asian selvittäminen, jäisikö jäljelle jäänyt leski puille paljaille ja siten mahdollisesti myöhemmin merimieshuoneen ja köyhäinavun varaan. Toisaalta perukirjat ovat omiaan osoittamaan, että jotkut pariskunnat pyrkivät kaukonäköisesti varautumaan leskeyden varalta. Merimiehet ja heidän vaimonsa tekivät toisinaan keskinäisiä testamentteja puolison hyväksi. Tällöin leskellä ei ollut mitään syytä viivytellä asioimista maistraatissa suruviestin saatuaan. Esimerkiksi toukokuussa 1833 vain 31-vuotiaana Riikassa kuolleen Johan Lindroosin (Lindroth) leski Lovisa Lindroos toi kiireesti määräaikaan mennessä ilmi miehensä hänelle jättämän testamentin.¹⁰¹⁰

Yleisesti ottaen on vaikea ottaa kantaa kysymykseen, tekivätkö merityön vaarallisuuden tiedostaneet merimiehet perheenjäsentensä hyväksi testamentteja muuta väestöä ahkerammin. Selvitys vaatisi pitkän ajanjakson ja koko kaupunkiväestön käsittävän perukirjoja ja testamenttiasiakirjoja käsittelevän tutkimuksen. Vuosina 1860–1861 ainoastaan neljä 21 merimiespariskunnasta oli tehnyt joko keskinäisen testamentin tai testamentin rintaperillisille tai ulkopuolisille osapuolille, ja kaikissa näissä tapauksissa pesään kuului kiinteää omaisuutta.¹⁰¹¹ Ilmeiseltä näyttää, että puoliset tekivät keskinäisen testamentin lähinnä silloin, jos huomattavaa (kiinteää) omaisuutta ylipäättään oli. Mikäli testamenttiin olisi saatettu kirjoittaa vain päällysvaatteet ja pahainen kattila, olisi testamentin suoma turva leskelle ollut yhdentekevä. Sitä vastoin tyyppillisiä pahimman varalle varautujia olivat 38-vuotias Isak Sundvall ja 35-vuotias Wilhelmina Lindros. He tekivät 26.9.1851 ennen Isakin merille lähtöä keskinäisen testamentin koskien Uudenkaupungin kaupunginosassa sijaitsevaa taloa numero 424 $\frac{3}{4}$, rakentamatonta tonttia numero 433 $\frac{1}{2}$ samassa kaupunginosassa, 21 kapanalaa (n. 0,32 ha) peltoa kaupungin maalla Kissamäessä sekä moninaista irtaimistoa, jossa oli muun muassa kultasormus ja timpurin kirstu. Testamentti tehtiin paitsi kohtuullisen omistuksen myös todennäköisesti sen vuoksi, että pari oli avioitunut vasta samaisena kesänä. Wilhelmina oli avioituessaan merimiehen leski, joten hänelle riskit merenkulkijan kanssa avioitumisesta olivat tutut. Kuitenkin vain kuukausi myöhemmin testamentin kirjoitusajankohdasta ne tulivat vielä tutummiksi, kun Isak menehtyi laivalla tapaturmaisesti murskautuen. Testamenttinsa turvin Wilhelmina avioitui vielä kolmannen kerran, mutta valitsi

delleenavioituessaan esittää todistus kuolinpesän omaisuudenjaosta. Markkanen 1988, 22, 33.

¹⁰¹⁰ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, Raastuvanoikeuden memoriaalipöytäkirjat 29.7.1833 § 2. (sisältää ajanjakson 23.7.–4.9.1833).

¹⁰¹¹ TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto Ec:14 Perukirjat 1860–1861.

puolisokseen nyt (30.12.1852) työmiehen, itseään kymmenen vuotta nuoremman Anders Anderssonin, joka itsekin oli leski.¹⁰¹²

Oheiseen taulukkoon 19 on koottu kahdelta näytevuodelta, 1860–1861, kaikkien merimiesväestöön kuuluvien (merimiehet, merimiesten vaimot ja lesket, merimiesten lapset) perukirjat sekä ne perukirjat, joissa merimiesväestöön kuuluneita henkilöitä oli rintaperillisinä tai lähimpinä perijöinä. Ajankohta on valittu sattumanvaraisesti ja se kattaa sekä loppuvuodesta 1859 että vuosien 1860–1861 aikana kuolleet. Vainajat muodostivat joukon, jonka edustaa verrattain kattavasti koko heterogeenista merimiesväestöä tai muuta kaupunkiväestöä, jolla oli heihin sukulaissiteitä. Vertailun vuoksi taulukkoon on koottu myös laivapäällystöä.

TAULUKKO 20 Merimiesväestön perukirjat sekä perukirjat, joiden kuolinpesissä merimiesväestöä perillisinä, kiinteän omaisuuden sekä pesien ylivelkaantumisen esiintyvyys, 1860–1861

Vainaja	Lkm	Kiinteää omaisuutta (lkm)	Pesän nettoarvo (hopearuplaa)	Pesässä sen arvoa enemmän velkoja ja lyhennyksiä (lkm)
Merimies	12	4	3,30 – 346,58	7
Merimiehen vaimo	6	2	27,50 – 801	5
Merimiehen leski	2	1	44,81 – 409,81	
Karanneen merimiehen vaimo	1		16,50	
Naimaton merimiehen tytär	1	1	143, 28 ½	
Työmiehen vaimo, jolla aiempi avioliitto merimiehen kanssa	1		38,59	
Perämiehen leski	1	1	143	
Perämiehen vaimo	2	1	230,18 – 446, 96	
Kapteeni	1	1	7131,61 2/5	
Rummunlyöjän leski (tytär merimiehen leski)	1		270, 60	
Porvarin vaimo (sisar merimiehen leski)	1		15,87	1
Työmies (lapset merimiesväestöä)	2	2*	40,31 – 200,30	1
Yht.	30	13	3,30 – 7131,61 2/5	14

Lähde: TMA Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto Ec:14 Perukirjat 1860–1861.

*toinen asunnoista väliaikaisasunto kaupungin rajojen ulkopuolella, arvoltaan vähäinen (7 ruplaa).

Lkm= Lukumäärä, R= Hopearupla, k= kopeekka

¹⁰¹² USA: Omassa seurakunnassa kuulutettujen ja vihittyjen asiakirjat 1852–1853: I Jea:1. Nro 144–146. Papintodistus 20.11.1852: ei esteellisyyttä. Perunkirja liitteenä.

Taulukosta silmiinpistäväntä on, että varallisuuseroissa on erittäin laava haitari. Haitarin tekee leveäksi luonnollisesti ennen muuta kiinteän omaisuuden esiintyminen tai sen puuttuminen. 56 prosentissa kuolinpesiä ei ollut kiinteää omaisuutta. Yksinomaan merimiesperheistä eli kuolinpesistä, joissa vainaja oli merimies, hänen vaimonsa, leskensä tai lapsensa, vain kahdeksassa tapauksessa 22:sta oli kiinteää omaisuutta, mikä vastaa suhdetta vuokralla asuvien ja talonomistajamerimiesten kesken (noin 30 % talonomistajia, noin 70 % vuokralla asujia). Kuten suostuntaveroluetteloiden analyysissä edellä, myös perukirjojen valossa kiinteän asunnon omistaminen oli vedenjakaja, joka jakoi sosiaaliryhmän edustajat verrattain hyvin toimeentuleviin ja vähäväkisiin ”pieneläjiin”. Vastaavaan tulokseen Rauman merimiesväestön talonomistajuuden yleisyydestä (noin 28 %) päätyi perukirjojen pohjalta Jari Lybeck, joka niin ikään korostaa merimiesväestön varallisuuden jakaantumista huomattavan monenkirjaviin ryhmiin useiden eri käytettävissä olevien lähteiden valossa.¹⁰¹³

Talonomistajuus kasvatti kuolinpesän arvon vähintään usean kymmenen ruplan tuntumaan, kun taas vuokralla asijat pyörittivät muutamien tai muutamien kymmenien ruplien arvoista taloutta – usein velaksi. Toisaalta vuokralla-asijat eivät aivan järjestään jääneet talonomistajia huonommiksi irtaimen omaisuuden suhteen: myös heidän kattonsa alta saattoi joskus löytyä erilaisia koruja, kampeja, ruuanvalmistusvälineitä, kahvi- ja teepannuja sekä kuppeja, muita astioita, pitovaatteiden lisäksi ylimääräisiä vaatekappaleita, vuodevaatteita ja muita tekstiilejä sekä työkaluja, peilejä, kirjoja ja tauluja, jotka voitaisiin katsoa välttämättömimpään nähden ylimääräiseksi omaisuudeksi. Toisaalta esimerkiksi yksinkertaiset rohdinkankaiset tekstiilit, vällyt ja eläinten karvoista tehdyt takit kuuluivat siihen osaan irtaimistoa, jota pidettiin vähävaraistenkin keskuudessa vähimmäiskapioina, jotka morsian toi uuteen kotiin.¹⁰¹⁴ Palkkaran käyttäminen pikkuirtaimen oli keino sitoa käteisessä saatu palkka, minkä lisäksi tavarat saattoivat olla peräisin vaihto- tai panttikaupasta tai olla merimiesten tuliaisia. Hyväkuntoiset vaatteet saattoivat olla kuolinpesän osana erittäin suuressa arvossa. Muutoin vaatimattomissa olosuhteissa menehtyneeltä merimies Salomon Sjöroosilta jäi kaksi kunnollista merimiehen vaatekertaa villapaitoineen, housuineen ja myssyineen, kumpikin arvoltaan viisi hopearuplaa, mikä oli enemmän kuin eräässä toisessa kuolinpesässä kuudelle hopealusikalle annettu arvo.¹⁰¹⁵

Kahdeksan vuoden takainen kaupunginpalo perukirjojen otantavuosina 1860–1861 antaa mielenkiintoisen näkökulman asumistilanteeseen ja asumisen arviointiin. Myös omin luvun kaupungin rajojen ulkopuolelle rakennetut väliaikaisasunnot, joista parhaiten paikallishistoria tuntee maakuopat, otettiin omaisuuden arvioinnissa huomioon. Esimerkiksi työmies Anders Polvianderin mentyä manan majoille hänen tyttärensä merimiehen vaimo Maria Lovisa Rostedt

¹⁰¹³ Lybeck 2012, erit. 256–263.

¹⁰¹⁴ Lukkarinen 1933, 149. Keruuaineistoon perustuva tieto 1850-luvun Satakunnasta, Kokemäeltä.

¹⁰¹⁵ TMA Porin maistraatti ja raastuvanoikeus, Perukirjat 1860–1861. 16.7.1860; 11.10.1860.

todisti omasta ja merillä olevan miehensä Karl Rostedtin puolesta, miten isän koko omaisuus ja siten myös kaupungin maalle rakennettu yhden huoneen ja porstuan väliaikaisrakennus, arvoltaan seitsemän ruplaa, siirtyi testamentilla hänen äitinsä Sofia Polvianderin haltuun.¹⁰¹⁶ Myös kahden merimiehen äiti, työmiehen leski Anna Elisabeth Hellmanin väliaikaisasunto kaupungin maalla huomioitiin 10 ruplan arvoiseksi, samoin kuin merimies Ernst Sundmanin yhden huoneen ja porstuan asunto kaupungin keskiriihillä 12 ruplan arvoiseksi. Näiden mökkien arvo oli hyvin vaatimaton verrattuna kaava-alueen taloihin ja tontteihin – Polviander-vainajan kuolinpesään kuulunut lehmäkin arvioitiin mökkiä arvokkaammaksi kymmenellä hopearuplalla. Yhtä kaikki ne huomioitiin perillisille siirtyvänä omaisuutena, vaikka ne periaatteessa oli rakennettu luvattomasti ja maalle, jota ei ollut ostettu eikä vuokrattu. Samaan aikaan osaan tällaisia luvattomia maamökkejä maistraatti kohdisti purkukäskyjä ja häätöjä. Myös kaupungin mailla sijaitsevia peltoja käsiteltiin kaupunkilaisten omana omaisuutena, vaikka ne periaatteessa olivat kaupungilta vuokrattuja.¹⁰¹⁷

Porilaiset perukirjat vahvistavat käsitystä merimiesväestön sosioekonomisesta heterogeenisuudesta. Saman ammattiryhmän edustajien pesien kokonaisarvot vaihtelivat reilusta kolmesta ruplasta useaan sataan. Sääty-yhteiskunnan varallisuuserot olivat jyrkimmillään luonnollisesti kapteeni Henrik Wilhelm Thurmanin testamentilla puolisolleen Ebballe jättämän runsaan 7130 ruplan arvoisen kuolinpesän ja köyhimmän otantavuosina menehtyneen merimiehen Isaak Langénin kuolinpesän välillä. Langénin tapauksessa 3 ruplan 30 kopeekan arvoisen irtaimiston huomioinnin jälkeen leski Maria Lovisa sai vastataksaan 38 ruplan 92 kopeekan velat ja vähennykset, jotka suurimmaksi osaksi koostuivat varakkaamman kollegan, merimies Gustaf Södermanin myöntämistä luotosta.¹⁰¹⁸ Söderman menehtyi itsekin samaisella ajanjaksolla, toukokuussa 1861, ja hänen perikunnalleen puolestaan jäi runsaan 180 ruplan velaton kuolinpesä kiinteistöineen. Perämiesten perheenjäsenten kuolinpesät olivat vakavaraaisia, mutta ero ei ollut huomattava verrattuna varakkaimpien merimiesten kuolinpesiin.

Sellainen oli esimerkiksi merimiesten leskistä toisen, Anna Catharina Langin kuolinpesä, jossa oli kiinteää omaisuutta, 200 ruplan arvoiseksi arvioitu kaupunkiasunto tontteineen. Myös muuta omaisuutta oli huomattavasti: metalleja, kotitalousvälineitä, peltoa kahdella pienellä kaupunkilaispalstalla yhteensä

¹⁰¹⁶ TMA Porin maistraatti ja raastuvanoikeus, Perukirjat 1860–1861. 29.11.1861.

¹⁰¹⁷ J.W. Ruuth kuvaa miten monet palstat olivat olleet samojen perheiden viljelyksessä niin kauan, että niitä oli aikojen kuluessa (1800-luvun mittaana) alettu mieltää kaupunkilaisten omaksi, vaikka kaupungilla oli luonnollisesti peltoihinsa täysi hallintaoikeus. Ruuth 1897, 262. Kaupungin maiden käytöstä ja esikaupunkialueista Perälä 1983, 29–48. Ks. myös Frigren 2009, passim.

¹⁰¹⁸ Langen oli kuollut jo 1856 laiva Dygdenin haaksirikossa, mutta leski Maria Lovisa toimitti perukirjoituksen vasta syksyllä 1860, kun hän oli avioitumassa uudelleen merimies Carl Lindbergin kanssa (vih. lokakuussa 1860). Perunkirjoituksessa toimituksesta vähennettiin kirkon vaivaiskassaan 1/8 % pesän arvosta ja arvioitsijoille prosentti pesän arvosta. Myls sairaanhoitomaksut voitiin vähentää pesästä suoraan. Markkanen 1988, 25, 51. Porissa vähennettävää aiheutti joskus myös perunkirjoitukseen käytetyn paperin hankinta.

22, 5 kapanalaa (noin 0, 3 ha) sekä saatavia jopa 102 ruplan 33 kopeekan edestä. Tämän 59-vuotiaana menehtyneen merimiehen lesken ainoat perilliset olivat kolme lastenlasta, joille nainen oli myös testamentannut kaiken omaisuutensa – hänen oman elossa oleva merimiespoikansa olinpaikka oli tuntematon. Naisen asemasta merimiesväestön eliittiin kuuluvana kertoo, että lastenlasten holhoojana liki 385 ruplan arvoista perintöä jaettaessa toimi yksi kaupungin huomattavimpia kauppiaita, Carl Johan Martin.¹⁰¹⁹ On mahdollista, että omaisuus juonsi osittain juurensa vainajan ensimmäisestä avioliitosta kauppias Johan David Carhelinin kanssa.

Toisaalta hyvät perhesuhteet tai elämän varrella nautittu talonmistajuuden suoma taloudellinen turva ei kaikissa tapauksissa ollut näkyvissä enää kuolinhetkellä. Merimiehen leski Catharina Charlotta Lindqvist, jonka perhekunnan asumista käsiteltiin edellä, kuului niin ikään 1860 menehtyneisiin. Ennen Porin paloa 1852 Catharina Charlotta, joka polveutui vanhasta Wadénien porvarisperheestä, oli miehensä kanssa omistanut oman vastavalmistuneilla uudisrakennuksilla täydennetyn kaupunkitontin, pitänyt vuokralaisia ja kotieläimiä ja saunottanut kulmakunnan asukkaita. Kiinteistö paloi kokonaisuudessaan keväällä 1852, vain puolitoista kuukautta ennen suurpaloa. Perhettä kohtasi 1850-luvun aikana lisää onnettomuuksia, kun 42-vuotias Johan Henrik menehtyi 1856 ja Catharina Charlotta jäi yksin neljän pikkulapsen kanssa. Kiinteistö oli palovakuutettu, mutta vakuutusrahat menivät kokonaan talonostoa varten edellä mainitulta kapteeni Thurmanilta vuosina 1849–1851 otettuun, yhteensä 800 ruplan velkaan.¹⁰²⁰ Catharinan kuollessa 40-vuotiaana ja kolmen elossa olevan alaikäisen tyttären äitinä pesän irtaimistosta ja muutaman ruplan saatavista kertyvän omaisuuden arvo oli 44 ruplaa 99 kopeekkaa. Leski oli kuitenkin joutunut ottamaan velkoja työmies Rikströmiltä, leskirouva Maria Bäckmanilta – hänen työnantajansa ja emäntänsä avioliittoa edeltävältä ajalta – sekä kauppias Fredrik Albert Thurmanilta (joka myös toimi lasten holhoojana) yhteensä 28 ruplan arvosta siten, että muiden vähennysten jälkeen jaettavaksi jäi jaettavaksi vain hieman alle kuuden ruplan perintö.¹⁰²¹

Perukirjat eivät jakaneet merimiesväestöä täysin mustavalkoisesti kahtia vakavaraisiin talonmistajiin ja penninpyörittäjiin, vaan joukossa oli paljon sellaisia, 10–100 ruplan arvoisia pesiä, joiden voi katsoa ilmentäneen vaatimatonta, mutta kohtuullista toimeentuloa, erityisesti kun pesässä oli muitakin kuin välttämättömyyshyödykkeitä. Näissäkin tapauksissa jäljelle jäänyt leski on saanut ennen perunkirjoitusta ottaa pesästä 1/20 etuosansa, eli vähintään kihlasormuksensa, vuoteensa ja pitovaatteensa joten todellisuudessa perittävää oli jää-

¹⁰¹⁹ Porin maistraatti ja raastuvanoikeus, Bouppteckningar 1860–1861; Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

¹⁰²⁰ KA Suomen paloapuyhtiö /Finlands Almäna Brandskad bolaget, Pori palovakuutusasiakirja n:o 2918.

¹⁰²¹ Porin maistraatti ja raastuvanoikeus Perukirjat 1860–1861; Merimiesten vaimojen henkilötietokanta.

nyt hieman enemmän.¹⁰²² Taulukon otanta on suppea, mutta sen perusteella voi todeta, että pesät, joissa vainaja oli merimiehen vaimo tai leski, jäivät perillisille edullisempaan tilaan kuin merimiesten jälkeen, mikä tulos on yllättävä erityisesti leskien suhteen: kotitalous ei siis jokaisessa tapauksessa ollut vakaimmillaan juuri pääasialliseksi perheenelättäjäksi oletettavan aviomiehen kuolinhetkellä. Äärimmäisen vaatimattomasti, mutta taloudellisesti pää pinnalla maalliset vaivat jätti jopa otannan ainoa karanneen merimiehen vaimo, 41-vuotiaana menehtynyt Maria Helena Friman. Hänellä ei ollut perikunnassaan kuin omat vanhempansa ja kuusivuotias avioton poikansa. Kuolinpesä käsitti välttämättömimmät huonekalut, kaksi eri vaatekertaa päällystakkeineen, mutta toisaalta myös käteistä rahaa jopa kahdeksan ruplaa.¹⁰²³ Perunkirjan mukaan hän oli viime ajat asunut pienen poikansa kanssa vanhempiensa luona, eikä ilmeisesti joutunut maksamaan asumisestaan heille mitään. Pesä oli velaton, mutta hautajaiskulut, sairaanhoitokulut ja maksut veivät pesän arvosta valtaosan siten, että vähennysten jälkeen sen arvo oli 4 ruplaa 56 kopeekkaa. Vaimo oli eronnut miehestään ja merimieshuoneen tietojen mukaan mies oli jo kuollutkin joskus 1850-luvun kuluessa sen jälkeen kun tämä oli 1847 karannut Corkissa Irlannissa jättäen jälkeensä 8 ruplan 28 kopeekan velat.¹⁰²⁴ Nämä rästit eivät kuitenkaan olleet eron saaneen Maria Helenan asia.

Tilanteet, joissa kuolinpesää rasittavat velat ja lyhennykset ylittivät itse pesän arvon, koskettivat taulukon tapauksista joka toista merimieskotitaloutta. Velaksi elämisen mittasuhteet kuitenkin vaihtelivat: kolmessa tapauksessa rästit olivat 30–55 ruplan luokkaa, kahdeksassa tapauksessa pesä jäi miinukselle 5-15 ruplan edestä, ja yhdessä tapauksessa velkaa ja vähennettäviä jäi yli ainoastaan hieman alle kaksi ruplaa. Kaikissa tapauksissa jäljelle jäänyt leski tai lähin omainen otti velat vastatakseen eikä turvautunut perinnönluovutukseen. Perillinen siis uskoi todennäköisesti selviytyvänsä velasta omin neuvoin. Eri asia on, kävikö näin todellisuudessa. Siksi on vaikea ottaa kantaa, oliko pesän tappiolla olo todellisuudessa korjattavissa vai oliko kyseessä krooninen ylivelkaantuminen. Nämä velat eivät olleet esimerkiksi seurausta sellaisesta investointivelkaantumisesta, joka liittyi kotitalouden perustamiseen.¹⁰²⁵ Tällaista se oli ollut edellä mainitulla Catharina Charlotta Lindqvistillä ja hänen miehellään Johanil-

¹⁰²² Markkanen 1988, 25. Porilaisissa perukirjoissa tosin lesken sormus, vaatteet ja petivaatteet näyttäivät sisältyvät perukirjoihin, mutta ne mainittiin lesken omiksi.

¹⁰²³ Koska myös muutamissa muissa pesissä huomattavan osan sinänsä vaatimattomasta kuolinpesästä muodosti käteinen, on mahdollista olettaa, että käteisiä palkkarahoja vastaanottavat merimiesten vaimot saattoivat muiden palkkatyöläiskotitalouksien tapaan olla merkittävässä roolissa pienimuotoisessa antolainauksessa tai käteisen rahan vaihtamisessa tai panttirahan annossa, mikäli kaupunkilaisilla ilmeni äkillistä käteisen rahan tarvetta. Toisaalta kaupungissa pula käteisestä ei ollut niin huomattava kuin 1800-luvun maaseudulla. Tällaisen seikan selvittäminen vaatisi lisätutkimuksia.

¹⁰²⁴ TMA Porin maistraatti ja raastuvanoikeus, Perukirjat1860-1861; TMA Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin arkisto, Avio- ja kihlauserohakemukset F 1 (I)g 2a-31a; TMA Porin merimieshuoneen arkisto, matrikkeli Ac:1.

¹⁰²⁵ Kotitalouden perustamisvaihetta ja tilanlunastamiseen liittyvää elämänvaihevelkaantumista käsittelee Hemminki 2014, 151.

la, mutta nuo velat oli tulipalo ja siitä seurannut palovakuutus jo vuosia sitten kuitannut. Sen sijaan nämä velat koostuivat toisilta kaupunkilaisilta otetuista, päivittäiseen kulutukseen tarvittavista luotoista, velaksi tehdyistä ostoksista kauppiaille, maksamattomista vuokrasta ja toisten kaupunkilaisten antamista palveluksista, kuten sairaanhoidosta, lastenhoidosta, ruuanlaitosta tai hautajaisien järjestämisestä. Toisen velka oli siis toisen toimeentulo.¹⁰²⁶ Tässä mielessä otannan kiinnostavin esimerkki on naimattomana ja ilman perillisiä 43-vuotiaana pitkän sairauden jälkeen kuolleen merimiehen tytär Ebba Karolina Granbergin perukirja. Pesän irtaimistolle suoritetulla huutokaupalla saatiin kokoon yli 140 ruplan arvo ja velkojiksi listattiin joukko kaupunkilaisia: vuokranantaja, lääkäri, kirjuri, joka oli toimittanut vainajalle maitoa ja merimiehen vaimo Rosendahl¹⁰²⁷ (saatavia yht. seitsemän ruplaa), joka oli pessyt vainajan pyykkiä, hoitanut tämän asioita vuoden ja kahdeksan kuukauden ajan sekä auttanut hautajaisien järjestämisessä yhdessä piika Wilhelminan (saatavia kolme ruplaa) kanssa. Vainajaa oli passannut myös vuokranantaja maalaripalmqvistin tytär Betty, jolla saatavia oli kahden ruplan edestä. Eniten (20 ruplaa) vainajan sairaanhoidosta, asianajosta ja hautaamisen toimittamisesta vaati kuitenkin maalarimestarin rouva Sofia Reis, joka läsnä olleena kertoi vainajan useita kertoja elinaikanaan sanoneen, että tahtoi hyvittää Sofian Reisin antaman avun monen vuoden ajalta.¹⁰²⁸

Merimiesperheillä kuten muillakin työläisväestöön kuuluneilla kaupunkilaisilla saattoi olla vuokratästäjä pitkältä ajalta, tyyppillisesti vähintään useamalta kuukaudelta, mikä teki jäämistöön heti usean ruplan loven.¹⁰²⁹ Velat, kiinteää omaisuutta sisältäneet kuolinpesät olivat useammin iäkkäänä menehtyneen merimiesväestön edustajan. Toisaalta myös yli varojensa eläneissä oli yli 40-vuotiaita, joten toisin kuin suostuntaveroaineistossa, velkaisten kuolinpesine kohdalla ei voi sanoa, että nuori ikä toimisi täysin kattavana selittäjänä velkaantumisen tai vähävaraisuudelle. Perukirjojen antama informaatio sisältää yhden sellaisen kohdan, jonka perusteella voidaan päätellä, millaista varallisuustasoa jälkeensä jättäneet *itse* katsoivat vainajan edustaneen – hautajaisiin käytetty rahasumma. Koska vähäväkisetkin ihmiset haluttiin saattaa kunniallisesti maan poveen, hautajaisiin käytettiin se mikä pystyttiin. Hautajaiset olivat

¹⁰²⁶ Merimiehen vaimot Lovisa Rudolf ja Wilhelmina Grönlund esimerkiksi järjestivät merimiehen vaimo Josefina Hellstenin vaatimattomat hautajaiset ja saivat perunkirjoituksen mukaan tästä hyvästä 2 ruplan korvauksen. Perukirjat 1860–1861, 23.9.1861 § 44. Vuosina 1860–1861 yhdelläkään perunkirjoitetulla tavallisella merimiehellä ei ollut velkoja merimieshuoneen suuntaan, vaikka se myönsi velkaa myös heille. perämiehen vaimo Maria Elisabeth Lundgrenin pesässä velkaa taas oli niin laiva Delphinin varustamolta, kaupungin säästöpankilta kuin merimieshuoneeltakin, yhteensä 250 ruplaa. Tällainen luotto oli tarkoitettu aivan erilaiseen tarkoitukseen kuin päivittäiskuluttamiseen suunnatut vähäisemmät summat. Perukirja 19.6.1860 § 26.

¹⁰²⁷ Etunimi ei identifioitavissa useista samaan aikaan eläneiden saman sukunimisten merimiesten vaimojen joukosta.

¹⁰²⁸ Perukirjat 1860–1861. 8.8.1860 § 31. Perukirjasta ei käy ilmi, voitiinko vainajan lupausta Sofia Reisille pitää suullisena testamenttina.

¹⁰²⁹ Kuukausikohtainen vuokra oli näissä tapauksissa noin 66 kopeekkaa -1 rupla 20 kopeekkaa riippuen asunnosta.

vaatimattomimmillaankin arvokas toimitus, minkä vuoksi monille avustuksen anominen lähiomaisen hautajaiskuluihin merimieshuoneelta tai köyhäinavulta saattoi muodostua siksi ainoaksi hetkeksi, jolloin oli tarvetta turvautua yhteisön turvaverkkojen apuun. Myös tällä mitta-asteikolla pelkästään merimiesväestön edustajien keskuudessa on erittäin suurta vaihtelua: varakkaimmat merimiehet, vaimot ja lesket siunattiin maan poveen 20–45 ruplan kestityksellä, kun taas vähäväkisemmät saivat tyytyä maahanpanijaisiin, joista kertyi vain alle 10 ruplan lasku.¹⁰³⁰

Yleisesti ottaen kuolinhetkeltä saatu pysäytyskuva kertoi todenmukaista tarinaa arkisesta kulutuksesta; monet söivät, asuivat ja vaihtoivat palveluksia velaksi. Toisena hetkenä tehty perunkirjoitus ei välttämättä olisi antanut tulokseksi miinusmerkkistä kuolinpesää. Kuten talonpoikien luottosuhteita 1800-luvun alussa Suomessa ja Ruotsissa tutkinut Tiina Hemminki painottaa, velkaantumista ei missään nimessä voi tulkita yksinomaan vaikeuksissa olemiseksi. Paitsi, että se oli osa normaalia kanssakäymistä, saatu velka ilmensi myös olemassa ollutta luottamusta ja mainetta. Lisäksi luottosuhteet saattoivat olla monensuuntaisia ja pitkäaikaisia ja ilmentää siten hyvinkin monimutkaista sosiaalista verkostoa, jossa köyhätkin olivat joskus lainanantajia rikkaammilleen.¹⁰³¹

6.4 Moninainen merimiesväestö - 1800-luvun voittajia ja häviäjiä

Väestön, erityisesti maataloustyöstä elantonsa saavien, reaalitytulot nousivat koko 1800-luvun ajan. Sakari Heikkinen katsoo, että 1800-luvun väestönkasvu ei aiheuttanut köyhäläisyyden leviämistä tai absoluuttisen köyhyyden kasvua, mutta tilattoman väestön osuuden kasvaessa tuloerot ja väestön sisäiset elintasoerot jyrkkenivät, suhteellinen köyhyys siis lisääntyi. Samaan aikaan kroonissa pulassa eläneiden joukosta alkoi erottua vähävaraisia, mutta kohtuullisesti toimeentulevia ryhmiä.¹⁰³² Työväestön heterogenisoituminen kosketti 1800-luvulla niin matalan teollistumisasteen Suomea kuin teollista vallankumousta jo vuosisadan alussa vastaanottavaa Eurooppaa. Esimerkiksi Britannian teollisuuspaikkakunnilla elintason nousu kohdistui jo 1830–1840-lukujen aikana niiden miespuolisten työläisten hyväksi, jotka erottuivat teollisesta halpatyövoimasta, naisista, lapsista ja ammattitaidottomista miehistä ammattitaitoisina työläisinä arvostetuilla teollisuudenaloilla ja työpaikkojen keskinäisessä hierarkias-

¹⁰³⁰ Perukirjat 1860–1861. Hautajaisten hintaan vaikutti arkun ja toimituksen hinnan ohella luonnollisesti kuinka paljon muistotilaisuuteen käytettiin rahaa ja kuka sen toimitti. Esimerkiksi yli 30 ruplaa velkaa jääneen merimiehen vaimo Josefina Hellstenin hautajaiskuluihin meni vain kaksi ruplaa, mutta niiden saajiksi merkittiin merimiesten vaimot Lovisa Rudolf ja Wilhelmina Grönlund. On mahdollista, että nämä naiset valmistelivat tuttavansa viimeiselle matkalleen puoli-ilmaiseksi, kun taas ammattimaisempi hautajaisjärjestelijä olisi laskuttanut samasta toimituksesta enemmän.

¹⁰³¹ Hemminki 2014, erit. 182–184.

¹⁰³² Heikkinen 1992, 158–159.

sa. Kapitalistisen teollisuuden suhdanneherkkyys ja työläiskortteleissa leviävät epidemiat saattoivat silti viedä työn tai työkyvyn yhtä hyvin kaikilta. Elämän epävarmuuden ja kasvavien mahdollisuuksien samanaikaisuus korostui niin tekstiiliteollisuuden ympärille rakentuneessa Bradfordissa kuin orastavan kapitalistisen merenkulun Porissa. Perheenjäsenet osallistuivat niin teollisuustyöhön kuin merenkulkuun tai sitä ylläpitäviin toimintoihin eri tavoin ja erilaista korvausta vastaan. Työväestön välinen hierarkia saattoi konkretisoitua perhetalouden sisällä. 1800-luvun loppupuolta kohti vahvistunut käsitys miehen pääasiallisesta perheenelatusvastuusta ja miehelle perheen perusteella maksetusta korkeammasta palkasta (perhepalkka) edellytti ehjää ydinperhettä ja alleviivasi toisten perheenjäsenien riippuvaisuutta yhdestä perheenelättäjästä.¹⁰³³ Merimiesperheissä miespuolisen toimeentulon hankkijan palkat ohjautuivat osittain perheille jo ennen perhepalkkakeskustelun aikakautta, mutta toisaalta juuri niissä riski miespuolisen perheenelättäjän menettämiseksi oli erityisen korkea.

Antti Häkkisen kymmenen sukupolvea ja noin 400 sukua käsittävä elämänkulikutkimus osoittaa, että 1600-luvun lopulta 1900-luvun alkuun ulottuvassa tarkastelussa juuri 1800-luku on sosiaalisen liikkuvuuden suhteen vilkkainta aikaa. Seitsemän sukupolven aikana laskua sosiaalisessa ja ammattiasemassa esiintyi eniten 1790-luvulta 1880-luvulle. Tuona aikana 28–31 % tutkittavista suvuista tapahtui sosiaalista laskua. Häkkisen aineistossa aleneva säätykierto kohtasi erityisesti torpparien ja talollisten lapsia. Naissukupuoli, syntyminen avioliiton ulkopuolella ja keskimääräistä myöhäisempi avioitumisikä osoittautuivat tilastollisesti merkittävimiksi sosiaalisen laskun selittäjiksi. Nuorena samasta sosiaaliryhmästä löytyneen puolison kanssa avioituminen ja torpparitausta sitä vastoin osoittautuivat aineistossa kiinnostavasti sosiaalista laskua jarruttaviksi tekijöiksi. 1880-luvulta alkaen sosiaalinen lasku puolestaan pieneni dramaattisesti 1700-luvun alkupuolen tasolle 22 % tuntumaan. Samaan aikaan jatkuvuus eli aseman pysyminen sukupolvien jatkumossa muuttumattomana pieneni vastaavalla ajanjaksolla, mutta jatkoi pienenemistään 1800-luvun loppua kohti – tämä selittyy teollistumisella, ammattirakenteen eriytymisellä ja koulutuksen lisääntymisellä suomalaisessa yhteiskunnassa: syntyi kokonaan uusia ammattinimekkeitä ja asemaa kuvaavia titteleitä. Samaan aikaan sosiaalisen laskun lisääntymisen kanssa myös sosiaalisen nousun mahdollisuus kasvoi tasaisesti 1600-luvun lopusta 1880-luvulle kuudesta prosentista 10 prosenttiin. Joillekin ajanjakso merkitsi siis kapuamista sosiaalisia tikapuita ylöspäin. 1800-luvun lopun voimakas muutos näkyy siinä, että 1880-luvulta 1910-luvulle sosiaalisen nousun osuus oli kohonnut jopa 21 prosenttiin suvuista.¹⁰³⁴

Häkkisen tutkimustulokset siis vahvistavat käsitystä ”pitkästä 1800-luvusta” monenlaisten sosiaalisten muutosprosessien kasvualustana. Toisten kohdalla lapset eivät jakaneet vanhempiensa statusta. Tämä ei kuitenkaan yksinään merkitse, että heidän elintasonsa olisi välttämättä laskenut dramaattisesti, vaan alentunutta asemaa saatettiin paikata esimerkiksi muuttamalla toiselle

¹⁰³³ Ittman 1995, 188–198. Työläiskeskiluokasta myös Haapala 1986, 94–98.

¹⁰³⁴ Häkkinen 2014, 19–32.

paikkakunnalle, minkä lisäksi on huomattava, että 1800-luku oli yleisesti ottaen voimakasta elintason nousun ja kuolleisuuden vähenemisen aikaa lukuun ottamatta dramaattisia nälkäkriisijaksoja erityisesti 1830- luvulla ja 1860-luvun lopussa. Häkkinen toi esiin, että sosiaalisen nousun suhteen merkityksellisiksi osoittautuivat paitsi talollistausta ja muuttoliike, yllättäen myös naissukupuoli. Naisen asema muuttui Häkkisen aineistossa suuntaan tai toiseen paljon todennäköisemmin kuin miesten. Muuttaminen ja avioliittomarkkinoilla saavutettu lopputulos olivat molemmat tekijöitä, joista saattoi seurata sosiaalista laskua tai nousua, vaikka esimerkiksi talollisille ja ylemmille säätyryhmille avioliitto oli ennen kaikkea keino ylläpitää säätyaseman muuttumattomuutta.¹⁰³⁵

1700–1800-lukujen taite oli ylipäätään eri yhteiskunta- ja säätyryhmien liittymisen ja uudelleenmuotoutumisen aikaa. Sotilasvirkansa menettäneet aateliset alkoivat yhä enemmän ottaa osaa yrityselämään, ruukkiteollisuuteen, saha- ja tehdasteollisuuteen ja merenkulkuun ja ajoivat eri elinkeinoalojen etuja vaikutusvaltaansa käyttäen. Aatelistorvaritkin olivat hyvin eriytynyt joukko liiketalouden kautta asemansa säilyttämään tai sitä nostamaan pyrkiviä. Porissa tällaisia olivat ennen muuta aatelistaustaiset Carl Fredrik Rosenlew sekä ruotsalainen Fredrik Frans Wallenstråle. Ensiksi mainittu pyrki omaksumaan maltillisen ja traditioita kunnioittavan assimiloitumistavan osaksi paikallista porvaristoa ja jälkimmäinen kiilasi anteeksipyytelemättä paikallisen elinkeinoelämän johtoon ja sen yläpuolelle rakennuttamalla maan suurimpiin kuuluneen laivanvarustus- ja puutavaraliikkeen.¹⁰³⁶ Samaan aikaan porvaristo omaksui yhä enemmän ylimmän eliitin elämäntapaan liittyviä piirteitä ja ulotti toimintaansa myös kaupunkien ulkopuoliseen elinkeinoelämään. Ylimmän porvariston yhteiskunnallinen asema kohosi vähintään samalle tasolle aatelisten kanssa. Syntyi uusi heterogeeninen yhteiskuntaryhmä, niin aatelisiä kuin aatelittomia käsittänyt säätyläistö. Se käsitti aatelisten ja porvariston ohella sellaisia uuden statusaseman saaneita ammatteja kuten lääkärit, opettajat ja virkamiehet ja tarjosi sosiaalisen nousun – tai sen säilyttämisen – mahdollisuuksia syntyperän ohella myös koulutuksen ja yrittäjyyden kautta esimerkiksi talollisten jälkeläisille.¹⁰³⁷

Sosiaalinen liikkuvuus tuli pienemmässä mittakaavassa ihmisten osaksi myös alemmissä säätyryhmissä. Yksilön elämässä tämä tarkoitti sitä, että kirkollisiin ja maallisiin asiakirjoihin viety status ei kuvaillut kattavasti yksilön asemaa yhteiskunnassa ja paikallisyhteisössä. Itsellisen vaimon asema saattoi olla erilainen Nakkilan seurakunnassa kuin Nokialla. Vuonna 1820 rengin lap-

¹⁰³⁵ Häkkinen 2014, 31.

¹⁰³⁶ Kuten tunnettua, Rosenlewin kauppahuoneesta ja suvusta tuli todella pitkäaikainen elinkeinovaikuttaja niin Porissa kuin koko maassa. Wallenstrålen liiketoimien aika Suomessa ja Porissa päättyi puolestaan 1840-luvulla. Hänen ”aggressiivinen” toimintansa edesauttoi koko paikallisen kauppiaskunnan pyrkimyksiä esimerkiksi Englannin puutavaramarkkinoille, mutta epäkonventionaalisenä yrittäjänä hän ei saavuttanut paikallisen porvariston kanssa yhteisymmärrystä. Jarkko Keskinen osoittaa, että Wallenstråle suljettiin ulos kauppiaiden sosiaalisista verkostoista esimerkiksi kumisuhteista eristämällä. Rosenlewista ja Wallenstrålesta esim. Lagus 1931, Kaukamaa 1938; Kaukamaa 1946; Saarinen 1972; Kuisma 1992, 45–46; Koivuniemi 2011; Keskinen, passim, erit. 146–147..

¹⁰³⁷ Esim. Kuisma 1992, 29–57.

seksi syntyneen elämäntilanne saattoi jäsentyä eri tavalla kuin 1830 saman ammattiryhmän edustajan lapseksi kirjatus. Kirkonkirjoissa talonpoika ja talonpoika eivät näytä eronneen toisistaan kuin nimen perusteella, mutta tosielämässä sosioekonominen asema saattoi vaihdella suuresti ja vaikuttaa seuraavien sukupolvien elämään. Merja Uotila osoittaa 1800-luvun alkupuolen maaseudun käsityöläisten käsittäneen ryhmänä valtavan spektrin erilaisessa sosiaalisessa ja taloudellisessa asemassa olleita maaseudun asukkaita. Jo säätyasemaltaan he erosivat kaupunkien käsityöläisistä kuulumalla porvariston sijaan lähinnä tilatomaan väestöön, mutta sisäistä eriytyneisyyttä ilmensivät esimerkiksi harjoitettu käsityöelinkeino, muut tulonlähteet, sosiaaliset verkostot, ammatinharjoittamisen luvanvaraisuus verrattuna monilukaiseen ilman virallista lupaa käsityöammattia harjoittaneiden ryhmään sekä monet muut ulkoiset tekijät. Käsityöläisyys ei siis sinänsä ilmentänyt köyhyyttä tai vakavaraisuutta vaan yhdessä jonkin muun yhteisöelämään liittyvän entiteetin kanssa siitä tuli sellaista.¹⁰³⁸ Ajatus on sovellettavissa myös merimiesammattia harjoittaneisiin ja heidän perheenjäseniinsä.

Toisaalta on varottava korostamasta ”pitkää 1800-lukua” liikaa sosiaalisena muutosajankohtana. Vaikka sääty-yhteiskunta rankijärjestyksineen sääтели tarkasti jokaisen yksilön paikkaa ja vaikka yksilön asema määräytyi syntyperän ja ammattiaseman mukaan, yhteiskunnan ammatillinen rakenne oli samaan aikaan eriytymätön ja täynnä poikkeusten mentäviä aukkoja. Työtehtävät ja elintaso vaihtelivat paitsi säätyryhmittäin, myös niiden sisällä. Tässä sosiaalisen liikkuvuuden ilmastossa säädyt ja säädyttömät astuivat toistensa varpaille: tilattomat ja talonpojat harjoittivat käsityöammattia, aateliset ja papit olivat muiden toimiansa ohella maanviljelijöitä, maanviljelyä harjoitettiin niin ikään kaupunkien pelloilla, maatyöläiset kävivät kaupungeissa tekemässä kaupunkityöläisille kuuluvia työsuorituksia ja kaupunkityöläiset vastaavasti täyttämässä aika ajoin maaseudun työvoiman tarvetta.¹⁰³⁹ Samasta statusryhmästä löytyi niin huono- kuin hyväosaisia. Varhaismoderni yhteiskunta ei siis ollut paikalleen jähmettynyt sosiaalinen järjestelmä.

Laajemmalla tasolla huomio menneisyyden yhteiskuntaryhmien sisäisestä eriarvoisuudesta ja moninaisuudesta koskee tärkeällä tavalla koko sosiaalishistoriallista tutkimusta, sitä minkälaisina tutkimuspartikkeleina eri yhteiskunta- ja ammattiryhmät otamme ja muistammeko problematisoida niistä kertovien lähteiden käyttämistä. Tämä taustatekijä on yksi tärkeimmistä tehtäessä oletuksia yhtä ammattiryhmää ja sen perheenjäseniä koskien. Missä mielessä joukko ihmisiä muodosti ryhmän eli sillä oli jotakin yhteneviä piirteitä ja sisäistä homogeenisuutta, millä mittareilla se taas oli sisäisesti heterogeeninen. Tätä kysymyksenasettelua olen pyrkinyt avaamaan erityisesti työtä ja toimeentuloa käsittelevässä pääluvussa.

Merimiesväestöä hyvä- ja huono-osaisuuden akselilla jakoi myös erilainen asema suhteessa laillisen suojelun järjestelmään. Suojeluvetoisuuden kannalta on

¹⁰³⁸ Uotila 2014, passim. erit. 315–320.

¹⁰³⁹ Ks. esim. Sandström 1996, passim. erit. 25–58.

kiinnostava seikka, että toisissa tapauksissa merimiesperheen miehen tai vaimon katsottiin itse olevan kykenevä laillisen suojelun tarjoajaksi esimerkiksi työtä etsivälle naisihmiselle, toisissa tapauksissa suojeluksen antaminen evättiin yksiselitteisesti vetoamalla merimiehen itsensä asemaan suojeluksenalaisena. Palveluspaikan puute saattoi johtaa ongelmiin karanteenien merimiesten vaimojen ja leskien tapauksessa, jos elämäntilanteeseen liittyi muita sosiaalisia ongelmia. Vuoden 1852 asetus laillisesta suojeluksesta jakoi väestön kolmeen luokkaan: niihin, jotka tilallisina tai "itsevarallisina" saattoivat antaa suojelusta muille. Myös käsityöläiset ja merenkulun harjoittajat voitiin katsoa tällaisiksi henkilöiksi. Toisessa luokassa olivat palveluksesta vapautetut, esimerkiksi yli 60-vuotiaat ja entiset sotilaat ja muut täysin palvelleet ammatinharjoittajat, sairaiden, vanhusten ja lasten hoitajat sekä itse sairauden vuoksi hoidettavina olevat henkilöt. He saivat ainoastaan kuvernöörin luvalla itse pitää palkollisia, mikäli heillä oli vakituinen asunto. Kolmannessa luokassa olivat suojeluksen hankintaan velvolliset miehet ja naiset 15–60 ikävuoden välillä.¹⁰⁴⁰ On epätodennäköistä, että monikaan merimiesperhe haki kuvernöörin erityismenettelyllä lupaa palkollisen pitoon tai suojeluksen antamiseen, siinä mielessä että heidät olisi luettu asetuksen tarkoittamaan kakkosluokkaan – merimiehen olisi tullut olla iäkäs ja pitkän uran tehnyt tehdäkseen näin. Käytännössä moni iäkäs henkilö, hoidokit ja hoitajat varmasti luettiin kakkoskategoriaan ilman kuvernöörin väliintuloa. Paikallinen esivalta siis katsoi, että osa merimiehistä muistutti asemaltaan sikäli kapteeneja, laivureita ja perämiehiä, että he olivat asetuksen tarkoittamassa mielessä "itsevarallisia", osa vain ja ainoastaan palveluspakon alaisia. Suurimpana vedenjakejana toimi tälläkin mittapuulla talonomistajuus, mikä näyttää monella tavalla olleen myös epävirallinen täyden kaupunkilaisuuden mitta 1800-luvun pikkukaupungeissa.

1800-luvun alkupuolen ja puolenvälin tavallisista merimiehistä vain pieni osa eteni urallaan laivapäällystöön ja suoritti merikoulussa perämiehen tai kapteenin tutkinnon. Koulutuksen suomat mahdollisuudet oman aseman kohentamiseksi paranivat 1800-luvun jälkipuoliskolla kansakouluverkoston laajetessa. 1800-luvun alkupuolella merimiesten vaimot saivat lähetettyä lapsiaan niin köyhäinkouluun kuin Porin triviaalikouluunkin. On vaikeaa arvioida, kertooko merimiesten lapsien esiintyminen opinahjojen oppilaslistoissa mahdollisuuksista vai köyhyydestä, johon heidän kohdallaan erityisen hanakasti puututtiin opinsaunan keinoin, toisin sanoen, suuntaamalla apu lapsiin. Tämä periaate ohjasi monien filantrooppisten tahojen auttamistoimintaa: koska köyhien vanhempien katsottiin joka tapauksessa olevan köyhyyden turmelemia, tuli toivon siemen kylvää seuraavaan sukupolveen.¹⁰⁴¹ Vuosina 1826–1843 toimineessa köyhäinkoulussa merimiesväestön lapsia oli noin 21 % oppilasmatrikkeliin kirjoitetuista. Merimieshuoneen mainittiin tukevan rahallisesti heistä neljän kou-

¹⁰⁴⁰ Ståhlberg 1893, 22–25.

¹⁰⁴¹ Esim. Pulma 1994, 58.

lunkäyntiä.¹⁰⁴² Porissa toimi 1850- ja 1860-luvulla myös toinen köyhien lasten koulu opettajattarenaan kapteeninleski Sofia Ulrika Murín. Koulun perustamista koskevan anomuksen perusteella lapset saivat vaihto-opetusmetodilla oppia sisälukutaidossa, kauno- ja oikeinkirjoituksessa, uskonnossa ja uskonnonhistoriassa, laskuopissa, maantiedossa ja yleisessä historiassa. Koulua koskevaa aineistoa tai tietoa sitä käyneistä oppilaista ei ole saatavilla, mutta opettajattaren tausta huomioon ottaen oppilaspaikka todennäköisesti järjestyi monelle merimiehen tyttäreille.¹⁰⁴³ Triviaalikouluun vuosina 1738–1842 kirjoitetuista 1415 oppilaasta 35 oli merimiehen poikaa, tosin heistä suurin osa kävi joko alemman kollegan tai apologistan luokkaa vain muutaman vuoden.¹⁰⁴⁴ Merimiesten poikia ei ollut oppilasmatrikkeleissa juuri lainkaan 1700-luvun puolella, vaan heidän koulunkäyntinsä painottuu lähes kokonaan 1820–1830-luvuille. Toisin sanoen näissä oppilaissa oli kyse nousevan laivanvarustuksen palveluksessa olleiden merimiesten ensimmäisen sukupolven jälkeläisistä. Työ merillä antoi uskoa ja taloudellisia mahdollisuuksia ainakin joillekin merimiesperheille laittaa jälkikasvu opintielle ja koetella sosiaalisen nousun mahdollisuuksia. Toisaalta koulutie saattoi sittenkin osoittautua liian kalliiksi ja keskeytyä alkuunsa. Pieneläjälle sosiaalinen kohoaminen saattoi olla pientä hivuttautumista tai hetkellistä aaltoliikettä, jolla ei välttämättä ollut vaikutusta myöhempään elämäntulkkuun saati seuraavaan sukupolveen. Toisaalta 1800-luvun työväestöäkään ei voi katsoa monoliittisena, vaan elintason nousua saattoi olla tarjolla työläisammattissa pysyenkin. Triviaalikoulua kävi 1836 myös muutama sellainen porvarinpoika, joka jätti opinnot ryhtyäkseen merimieheksi.¹⁰⁴⁵ Merityön houkuttelevuus saattoi lyödä laudalta kalliiden ja vaativien opintojen tarjoaman sosiaalisen kohoamisen väylän.

Merimiesväestön hyvän toimeentulon mahdollisuudet liittyivät paljolti työn kautta saavutettuun ammattitaitoon ja sen suomiin etenemismahdollisuuksiin. Sosiaaliset nousut ja laskut eivät välttämättä merkinneet elämäntulkua ryyysistä rikkauteen ja seuraavan sukupolven saattamista parempien edellytysten varaan kuin mitä omat lähtökohdat olivat olleet. Tulevaisuusnäkymien

¹⁰⁴² Porin köyhäinkoulun oppilasmatrikkeli (Fattig Skolan i Björneborg Stad) 1826–1843 (II Qu:2). Vuosina 1831–1843 126 oppilaasta 26 tuli merimiesperheestä tai perheestä, jossa isä työskenteli sekä merimiehenä että työmiehenä.

¹⁰⁴³ SatM: yksityishenkilöiden arkistot: Sofia Ulrika Murínin asiakirjat (2kpl) 1843–1860.

¹⁰⁴⁴ Porin triviaalikoulu perustettiin 1640 Turun Akatemian perustamisen yhteydessä. Koulu toimi vuosina 1698–1722 Raumalla Porin palon vuoksi. Vuosina 1722–1841 koulu toimi jälleen Porissa, kunnes se muutettiin 1842 yläalkeiskouluksi. Ainoa selkeästi koulutuksen kautta säätyasemassaan kohonnut porilainen merimiehen poika oli Gustav Henric Lönmark (s. 1813), joka kävi Porin triviaalikoulua 1820-luvun lopussa ja 1830-luvun alussa. Hänestä tuli myöhemmin Mynämäen kirkkoherra. 35 merimiehen jälkeläisestä usean sukujuuret johtavat joko äidin tai isän puolesta vanhaan porilaiseen porvaristoon joten koulunkäyntiä voi toisaalta pitää myös merimiesväestön sisäisen eriarvoisuuden osoittimena. Niillä, joilla oli kaupungissa sukutaustaa, oli oletettavimmin matalampi kynnyks laittaa vanhin poika triviaalikouluun kuin maaseutupitäjistä vastikään muuttaneiden. Toisaalta koulun matrikkeleista löytyy myös todella köyhistä lähtökohdista tulleita oppilaita kuten ”lumpunkeraäjän poika Ikaalisista” tai almuista elävän merimiehen poika Huittisista”. Jäntere 1926.

¹⁰⁴⁵ *ibid.*

lyhyen horisontin ja epävarmuuden leimaamalla 1800-luvulla hyväosaisuus saattoi konkretisoitua muutaman vuoden jaksona työikäisyyden keskivaiheilla ja päättyä joko yhtäkkisten ulkoisten tai sisäisten tekijöiden, kuten tulipalon tai perheenjäsenen kuoleman myötä. Catharina Charlotta Wadén ja Johan Henrik Lindqvist elivät tällaista hyväosaisuutta muutaman vuoden ajan omistamallaan kaupunkitontilla vuokralaisten ympäröimänä. Kiinteistö oli ostettu suurella lainarahalla, Lindqvist oli 1840-luvun aikana laajentanut ja korjannut rakennuksia ja kaikki näytti tähtäävään selkeään työnjakoon, jonka mukaan mies keräsi ansioita mereltä ja vaimo vuokralaisilta kotona. Perheen lasten kummeina oli merimiesväestöä keskimääräistä korkeampaa statusasemaa edustavia henkilöitä. Heillä oli poikkeuksellisesti kummissuhteita niin laivapäällystään, laivanomistajiin kuin muihinkin säätyläisten edustajiin kaupungeissa. Siinä, missä merimiesten lapset tavallisesti saivat kummeikseen suojelustyömiehiä, toisia merimiehiä ja käsityöläisiä ja kotipitäjien talollisia, torppareita ja tilatonta väestöä puolisoineen sekä vasta ripiltä päässeitä nuoria palkollisia, Lindqvistin kuuden lapsen kristillisestä kasvatuksesta lupautui vastaamaan esimerkiksi apulaispastori rouvineen, kauppias-kapteeni, useampi porvari, säätyläisneitejä, perämies, puuseppä ja suutari.¹⁰⁴⁶ Kummien joukossa ei ollut lähisukulaisia, saman ammattiryhmän tuttavuuksia oli ainoastaan yksi, naimaton merimies Johan Gustaf Blomros ja naapureistakin vain pitkäaikaisen vuokralaisperheen työmies Limmellin perheen tytär Sofia. Heidän tapauksessaan kummissuhteet heijastivat enemmän arvonantoa kuin arjen lähipiiriä. Kummivalinnoissa saattoivat näkyä Johanin ja Catharinan henkilökohtainen onnistunut asettuminen kaupunkiyhteisön jäseniksi: olihan sukulaiset jätetty kokonaan pois. Tulipalon tuhattua asuintalon ja puolison menehdyttyä, kaupungin huomattavimpiin porvarissukuihin kuulunut leski-Catharina kuoli köyhyydessä.

Merimiehen vaimo Katharina Wikman, joka 1860-luvun alussa järjesti tansseja toisessa kaupunginosassa sijainneessa kaupunkitalossaan ja jota miehensä Johan Wikmanin kanssa suostuntaverotettiin 1866 500 markkaa ylittävää vuositulosta pienimmän veroäyrin, 80 pennin mukaan, menetti vakavaraisen tilanteensa vain vuoden päästä. Vuoden 1867 alussa Wikmanien talo jouduttiin pakkohuutokauppaamaan tynnyrintekijän leski Wilhelmina Gröndahlin vaatimien 400 markan velkasaatavien vuoksi, 53-vuotias Johan menehtyi, ja vuoden päästä tästä nälkävuosien aika vei hermokuumeeseen sairastuneen 49-vuotiaan Katarinankin.¹⁰⁴⁷ Toisaalta vaatimattomista lähtökohdista tulleille, kohtuullinen sosiaalinen nousu näyttäytyi nousujohteisena elämänkulkuna. Rikoksista tuomitun, kadonneen merimiehen vaimo ja aviottoman lapsen äiti Gustava Ahlholm päätyi maakuopasta pikkuvirkamiehen vaimoksi ja uuden työläiskaupunginosan talonomistajaksi edustaen kaupunginosansa ainoata tuloverotettua kotitaloutta. Hylätyksi tulleille merimiesten vaimoille ja miehensä menettäneille

¹⁰⁴⁶ TMA PKM, Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1830–1855 (I C1:8) <http://digi.narc.fi/digi/s/1.102863>. Viitattu 22.1.2013.

¹⁰⁴⁷ Merimiesten vaimojen henkilötietokanta; erit. IGak:2 Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkonttorin arkisto/ Suostuntavarojen tilit 1866–1866 Pori; BjT 23.6.1865; 12.1.1867.

leski uusi avioliitto oli lähes ainut väylä säilyttää tai parantaa sosioekonomista asemaa. Mutta ne perheet, jotka säilyivät ehjinä ja joissa miehen toimeentulo merillä jatkui vuosikymmeniä, edustivat suurella todennäköisyydellä niitä onnistuneita ja työkansan keskuudesta tehtyjä naimakauppoja, jotka liittivät yhteen rehdin ja hyvin ansaitsevan merimiehen ja hänen morsiamensa ja joita Teuvo Pakkala kuvaa 1800-luvun oululaisrahvaan pitäneen korkeassa arvossa. Tällaiseen soveliaaseen liittoon pääsemistä ei morsiankaan häpeillyt hua: *"Viioska, mehän ollaan kohta vähän niin kuin sukua, merimiehen akkoja molemmat. Viioska ja Tepposka! No sen päälle me vähän tanssitaan. Hei tytöt, katsokaa! Näin se on merimiesten rouvilla lysti, ne tanssivat ja engelskaksi laulavat."*¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁸ Pakkala 1894 (1995), 60.

7 MERIMIEHEN PUOLISONA 1800-LUVUN SATAMAKAUPUNGIN YHTEISÖSSÄ

Tämän tutkimuksen alkusysäyksenä oli usko siihen, että aikalaisdokumentteihin perustuva historiantutkimus voi rikkoa patsaiden ja maalausten hiljaisuuden, ja paljastaa, mitä muuta naiset tekivät kuin odottivat palaavia laivoja ja pitivät surunauhoja kaiken varalta säilössä. Rannalla odottajat osoittautuivat aktiiviseksi ja heterogeeniseksi joukoksi kaupunkilaisnaisia.

Avoliitto merimiehen kanssa kosketti tuhansia suomalaisten satamakaupunkien naisia 1800-luvulla. Merimiehen ammattia on pidetty naimattomien nuorten miesten läpikulkuammattina, mutta 1800-luvun kotimaisen laivanvarustuksen nousukautena, erityisesti 1840-luvulla, merityön ja perhe-elämän yhdisti hieman alle puolet työvoimasta. 1800-luvun maatalousvaltaisessa Suomessa palkkatyöammatit olivat etenkin vuosisadan alkupuolella harvinaisia. Kauppalaivojen miehistöihin pestatut olivat kaupunkien ulkotyöväen ohella ensimmäisiä ansionsa rahapalkassa saaneita. Toimeentulon vakaus, vaikka hetkellisenkin, antoi mahdollisuudet avioliiton solmimiseen ja oman kotitalouden perustamiseen. Suomessa työläisperheen synty on aiemmin liitetty sekä yhteiskunnallisten rakenteiden että ideologian näkökulmasta 1800-luvun jälkipuoliskolle, joka oli myös työväenliikkeen synnyn, teollistumisen ja kapitalistisen tuotantotavan yleistymisen sekä teollisuustyöväestön voimakkaan kasvun aikaa.¹⁰⁴⁹ 1800-luvun alkupuolen ja puolivälin suomalaisten satamakaupunkien merimiesperheet muistuttivat kuitenkin monelta osin 1800-luvun jälkipuolen työläisammateista eläneitä perheitä. Merimiesperheet olivat työläisperheitä yhteiskunnassa, jonka toiminta perustui vielä selkeästi sääty-yhteiskunnan sosiaaliselle järjestykselle sekä työn, tuotannon, asumisen ja yksilöiden hyvinvoinnin

¹⁰⁴⁹ Vrt. Markkola 1994, passim. erit. 226–233. Markkola määrittelee työläisperheen synnyn E.P. Thompsonia mukaillen (*The Making of the English Working Class*) yhteiskunnallisena ja ideologisena prosessina, jossa työläisperhettä koskevat ihanteet synnytettiin ja vakiinnutettiin. Prosessiin osallistuivat niin ylemmät sosiaaliryhmät kuin työväestön edustajat itse, kumpikin osapuoli työväestöä koskevat ihanteet ja ongelmat eri tavoilla hahmottaen.

organisoimiselle patriarkaalisien isännän vastuun alle.¹⁰⁵⁰ Merimiesperheet toimivat kaupunkiyhteisössä itsenäisinä kotitalousyksikköinä ja asuivat erillään kapteeneista ja laivanvarustajista, joiden kautta sekä merimiehet että heidän vaimonsa kuitenkin saivat epäitsenäiseltä väestöltä edellytetyn laillisen suojeluksen. Myöskään sukulaisten verkosto ei näytä olleen valtaosalle merimiesperheitä ensisijainen turvaverkko, vaan ydinperheittäin asuneiden kotitalouksien tärkein sosiaalinen verkosto näyttää olleen naapureissa ja tuttavissa. Ydinperhe ei merimiesperheiden tapauksessa kuitenkaan useinkaan ollut ehjä, isän, äidin ja lasten muodostama yksikkö, vaan sitä edustivat kaupunkiyhteisössä useimmiten äiti ja mahdollinen jälkikasvu. Sen vuoksi naiset jakoivat ja hakivat aineellista ja aineetonta turvaa usein myös biologisen perheen rajoja ylittäen.

Näitä rajanylityksiä olivat esimerkiksi muin kuin suku- ja avioliittoperustein järjestetty yhteisasuminen, elättien, asukkien ja hoitolasten pito sekä vaiemojen sekalaiset työt kotitalouden ulkopuolella. Nämä piirteet yhdessä sen tosiasian kanssa, että perheen isä teki työtä kaukana kotoa maailman toisella puolella, lukeutuivat ominaisuuksiin, jotka 1800-luvun lopussa alettiin nähdä perhe-elämälle huonosti soveltuvina, epäsiivertä, epähygieniä ja sosiaalisia ongelmia aiheuttavina työväestön elintapoina. Modernia aikaa kohti tultaessa niistä voitaisiin päästä eroon, ja isä, äiti ja biologiset lapset voisivat muodostaa tiiviin yksikön, joka eli yhdessä ja jossa jokaisella oli paikkansa. 1800-luvun kaupunkityöväestölle biologisten perheenjäsenten erillään olo ja perheen rajojen häilyvyys olivat perhetalouden peruspiirteitä ja keinoja järjestää toimeentulo. Koska perheellisiä merimiehiä oli paljon, perheen asemaa ja miehen perheenelättäjyyttä koskevat kysymykset tulivat paikallisesti ajankohtaisiksi jo ennen kuin niistä tuli yhteiskunnallisia kysymyksiä. Ongelmatilanteissa punnittiin työnantajan ja esivallan patriarkaalisien vastuun ja palkkatyöläisperheen itsenäisyyden suhdetta.¹⁰⁵¹

Porissa, jonne tämä tutkimus tarkentuu, vähintään viisi ja puolisataa 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa syntyneitä naista eli jossain vaiheessa elämänsä merimiehen vaimona. 1800-luvun puolivälin kaupungin naispuoliseen väestöön suhteutettuna se merkisi jopa joka viidettä naista. Valtaosa merimiehistä osallistui paikallisten kauppalaivojen matkassa Itämeren ulkopuoliseen vienti- ja tuontiliikenteeseen sekä ulkomaisten satamien väliseen rahtikuljetukseen, mikä merkisi yleensä vähintään vuoden mittaisia poissaoloja kotoa. Toisille avioliitto merimiehen kanssa saattoi jäädä solmimishetken mittaiseksi, toisille loppuelämän.

Monet merimiesavioliitoista solmittiin syksyisin, juuri ennen valtameripurjehtijoiden lähtöä. Avioliiton valmistelussa ei välttämättä aikailtu, sillä merimiesten maissa olo saattoi jäädä vain muutamiin viikkoihin. Toisaalta meri-

¹⁰⁵⁰ Toisaalta tälle perustalle rakentuivat myös 1800-luvun teollisuusyhteisöt. Ks. Haapala 1986, erit. 60–69.

¹⁰⁵¹ Markkola 1994, 231. Markkola korostaa, että ajatus miehestä perheenelättäjänä edusti 1800-luvun lopussa uutta ajattelutapaa eikä, kuten usein ajatellaan, perinteistä perhekäsitystä. Maatalousvaltaisuudesta johtuen käsitys perhetaloudesta perustui sekä miehen että naisen työpanokselle. Myös Östman 2000.

miesten ja heidän morsiantensa kohdalla jouduttiin poikkeuksellisesti sietämään myös epätavallisen pitkiksi venyneitä kihlajaisaikoja. Maaseutupitäjistä kaupunkeihin muuttaneet miehet eivät merimieheksi ryhtyessään muuttaneet kokonaan juurettomiksi merten kulkureiksi, sillä vuosia purjehdittuaan moni löysi puolisonsa vanhasta kotiseurakunnasta. Merimiesperheiden kiinnittymisen kaupunkiyhteisöön saattoi olla löyhää, sillä esivalta kiinnitti huomiota väestönsä kaupungissa asumiseen ilman virallista kirjoilla oloa. Suomalaisissa kaupungeissa eli vastaavaa, helposti saatavilla olevaa maaseudun ja kaupungin välillä liikkuvaa työvoimaa todennäköisesti enemmän kuin toistaiseksi tiedämme. Tämän väestönsä huomioiminen vaikuttaa käsityksiimme kaupunkitumisekehityksestä 1800-luvun Suomessa.

Merimiesavioliittojen kautta tapahtui vain vähän sosiaalista liikettä ylöspäin tai alaspäin. Puoliso löytyi pääosin omasta yhteiskuntaryhmästä, mutta toisaalta sekä merimiehet että heidän vaimonsa saattoivat tulla sosiaaliselta taustaltaan monista lähtökohdista; kaupungin porvaristosta ja työväestöstä, maaseudun tilallisista ja tilattomasta väestöstä, jopa säätyläisten tai virkamiesten perheistä. Oma sosiaalinen juopansa kulki kaupungissa sukupolvia asuneiden ja sinne ilman perheverkostojen suomaan turvaa ja nimeä muuttaneiden työläisten välillä. Sosiaalista taustaa kuvaavia nimekkeitä olennaisempaa oli, millaiseksi merimiesten vaimojen asema kaupunkiyhteisössä muotoutui avioliiton aikana.

Merellisyys näkyi satamakaupungin kirkollisissa toimituksissa: joka kolmas vihitty pari saattoi olla merimies ja hänen morsiamensa, samoin joka kolmas kastettu lapsi merimiesperheen jälkeläinen. Toisaalta kolmasosa kuolinkelloja kuuntelevista naisleskistä oli merimiesten puolisoja. Kun ulkomailla karannutta merimiestä kuulutettiin palaamaan takaisin avioelämäänsä avioeroon tuomitsemiseen uhalla, kuulutettiin kaupungin ja lähialueiden kirkoissa. Kun merimies tai hänen puolisonsa syyllistyi rikolliseen tekoon, kuten varkauksen, järjestyksikseen tai avioliiton ulkopuoliseen sukupuolielämään, hän sai maallisen oikeuden ohella hengellisen ojennuksen kirkkorangaistuksena.

Toisaalta Porin kokoisessa 5000–7000 asukkaan kaupungissa merenkulku ei vaikuttanut läheskään kaikkien perheiden elämään. Vain runsas 20 prosenttia asukkaista oli merimiesväestöä, mikä teki satamakaupungin elämästä sosiaalisesti monimuotoisempaa kuin merenkulun läpäisemistä rannikon kalastusyhteisöistä. Yksinäistä avioliittoaan elänyt merimiehen vaimo oli tavallinen, mutta silti poikkeavanlaisessa avioliitossa elänyt kaupunkilaisnainen. Siksi merimiesten vaimojen asema kaupunkiyhteisössä kertoo paitsi itse sosiaaliryhmästä myös yleisesti alempien yhteiskuntaryhmien naisten elämästä kaupungeissa.

Merimiesten kotitaloudet olivat kaupunkien kauppiaiden ja käsityöläisten kotitalouksiin nähden niiden miniatyyriversioita. Niistä puuttuivat palvelusväki, tuotantoverstaat ja liiketilat. Merimiesperheen kotitalous oli useimmiten vuokra- tai alivuokralaisasunto toisen kaupunkilaisen omistamassa talossa. Perheyksiköt olivat pieniä ja niistä tuli usein väliaikaisesti tai pysyvästi naisten johtamia.

Yksinelävien ja verrattain alhaisessa sosiaalisessa asemassa olevien naisten osuus kasvoi pohjoismaisten kaupunkien väestöstä 1800-luvulla. Samalla kas-

voi säätyryhmiin kuulumattoman ja toimeentulokeinoiltaan monenkirjavan epäitsenäisen väestön osuus kaupunkilaisista. Miehistä ja naisista jopa puolet eli naimattomana tai avioliitto jäi puolison kuoleman vuoksi lyhytaikaiseksi. Merimiehen leski oli usein nuori, 20–40 ikävuoden välissä oleva kotona asuvien lasten äiti tai nuori nainen, jonka avioliitto- ja perhe-elämä ei ollut ehtinyt miehen menehtyessä kunnolla alkaakaan. Leskeys ei siten ollut ainoastaan vanhuuteen liittyvä elämänvaihe. Moni merimiesavioliitto oli aineistojen valossa paitsi pika- myös pätkeäavioliitto: puolison menehtyminen oli todennäköinen uhka merimiehen vaimoille, mutta merille mennyt mieskään ei aina voinut olla varma, oliko vihitty puoliso enää täysissä sielun ja ruumiin voimissa kotona. Tyyppillistä oli, että perhekokoonpano oli jatkuvien muutosten kourissa. Avioliitto ja perhe eivät voineet toimia yksinäisten ihmisten ainoana aineellisen ja henkisen hyvinvoinnin perustana.

Merimiehen kanssa avioituneet naiset pääsivät osalliseksi aviosäätyyn kuuluvan naisen statuksesta, mutta heidän elämänsä saattoi miehen poissa ollessa tai perheen hajotessa pysyvästi muistuttaa ulkoisesti naimattomien eläneiden ihmisten elämää. Perheen hajotessa erilaiset asumisjärjestelyt, yhteisöstä poismuuttaminen ja sekalaiset ansiokeinot olivat ensi hätään tehty ratkaisu toimeentulon helpottamiseksi, pidemmän tähtäimen ratkaisuna leskelle tai miehen hylkäämisen perusteella avioeron saaneelle merimiehen vaimolle oli uusi avioliitto. Kaikki miehensä menettäneet naiset eivät avioituneet uudelleen tai toinen – tai kolmas puoliso löytyi usean vuoden jälkeen. Uusi liitto saattoi tuoda muassaan lisää ruokittavia suita. Uusperheessä 1800-luvun malliin saattoi olla jopa useiden biologisten vanhempien jälkeläisiä, sillä lapsi seurasi uudelleen avioituvia vanhempiaan, sekä edelleen mahdollisesti isä- ja äitipuoliaan näiden uusiin avioliittoihin, kunnes tulivat 16-vuoden palkollisikään.

1800-luvun kauppamerenkulun palveluksessa elantonsa hankkineiden merimiesten työ oli olosuhteiltaan yleensä raskasta ja vaarallista. Laivapalveluksesta karkaaminen oli osa kapitalisoituvan merenkulun työkuluttuuria. Sen pääasiallisena motiivina oli parempien palkkojen tavoitteleminen ja epäinhimillisten olosuhteiden pakeneminen, mutta ilmiö oli monimutkainen osa varhaismodernin ajan työmarkkinoita, joilla työvoima ei liikkunut vapaasti ja jossa markkinoihin vaikuttivat samaan aikaan sekä kotimainen, edelleen merkantilistisiin periaatteisiin nojaava talouden ja työvoiman säätely että kansainvälistyvä talous. Merimiehen karkaaminen ja lopullinen katoaminen oli lähes aina sosiaalinen ja taloudellinen katastrofi perheelle. Naimisissa olo ehkäisi merimiesten karkaamiskäyttäytymistä, mutta silti karkaaminen oli erityisesti Kokkolan ja Porin kaltaisissa rahtipurjehdukseen erikoistuneissa merikaupungeissa niin tavallista, että jopa joka kymmenes merimiehen vaimo saattoi saada uutisia miehensä katoamisesta ulkomaisessa satamassa – mikäli uutinen joskus saavutti vastaanottajansa. Suomesta Pohjois-Amerikkaan suuntautuneiden siirtolaisaaltojen huippuvuosikymmeninä 1800–1900-lukujen vaihteessa siirtolaisuudessa eläneiden miesten vaimoista alettiin käyttää nimitystä elävän leski. Monien avioparien välit katkesivat pysyvästi vuosien kuluessa. Karanneiden merimiesten vaimot kokivat vastaavan kohtalon muutama sukupolvi Amerikan-

siirtolaisuutta aikaisemmin. Heidän vertautumisensa leskiin oli omiaan herättämään yhteisön sympatiaa, mutta toisaalta se kuvasti heidän häilyvyyttään vaimon ja lesken sekä jossain määrin naimattomaan naisen aseman välimaastossa.

Karanneiden merimiesten vaimot ovat muihin merimiesten puolisoihin ja muihin naimisissa oleviin kaupunkilaisnaisiin nähden yliedustettuna monien sosiaalisten ongelmien ja köyhyyden kokijoina. Merimiesten karkaaminen oli rikollista käyttäytymistä, johon syyllistynyt rikkoi merimiesvalansa ja patriarkaalisena palkollinen-isäntä lojaliteettisuhteensa, mikä säteili edelleen perheiden asemaan yhteisössä. Toisaalta ilmiö oli aikalaisten silmissä ambivalentti: yleinen mielipide henki myös karkaamisista säädettyjen ankarien pakkotyöorganisaatiosten vastaisuutta. Monien eri aineistojen perusteella näyttää ilmeiseltä, että monet karanneet, perheelliset merimiehet pyrkivät lähettämään perheelleen ulkomailta käsin rahaa tai palaamaan kotiin, mutta velkaantuminen, väärinymmärrykset puolisoitten välillä sekä vaikeudet palata perheen luokse hajottivat useita avioliittoja. Toimintansa 1800-luvun jälkipuoliskolla aloittanut merimieslähetys pyrki puuttumaan tähän epäkohtaan. Aivan kuten karkaamiselle ei ollut yhtä ainoata syytä, kaikkien karanneiden merimiesten aikeena ei myöskään ollut katkaista siteitään perheeseen. Jotkut pystyivät palaamaan ja jatkaamaan sekä perhe-elämäänsä että työtään kotimaisissa aluksissa. Joillekuille karkaamisen motiivi saattoi jopa ulkomaille pyrkimisen sijaan olla yritys päästä pikemmin kotimaahan.

Aikalaiskuvauksissa, tarinoissa ja sanomalehtikirjoituksissa karanneet merimiehet saatettiin esittää neuvokkaina kansanmiehinä, jotka lopulta palasivat kotiin omaistensa luokse rikastuneina ja maailmaa nähneinä. Topeliaanisen kansan kuvauksissa tällaisella merimiehellä oli myös naispuolinen vastineensa. Merimiesten vaimon kainoa, rannalla vilkuttamassa seisovaa ihannehahmoa on mahdollista ymmärtää rahvaan naiseen liitettyjen hyveiden kautta. Hyveellinen vaimo oli hurskas, nöyrä ja kärsivällinen. Nämä ansiot toistuvat esimerkiksi Jumalanpalveluskäsikirjan esirukouksissa merellä olijoiden puolesta tai Topeliuksen *Briitta Skrifwars*-hahmossa. Turhamaisuus, teeskentely ja lapsellinen ailahtelevaisuus eivät kuuluneet ideaalivaimon profiiliin.¹⁰⁵² Ihanteellinen merimiehen vaimo jaksoi odottaa; köyhyys kaunisti häntä, epäsiiveellisyys ei milloinkaan. Karanneen merimiehen vaimo oli joutunut ahdinkoon ulkoapäin tulevasta syystä, mutta pysyvästi yksinelävänä vaimona häneen saattoi kohdistua moraalista epäluuloa. 1800-luvun loppupuolella kainoon uhriinsa iskevän köyhyyden ja epäsiiveyden yhteys kävi yhä ongelmallisemmaksi, kun köyhyyden ja sosiaalisten ongelmien syiden ymmärrettiin olevan yksilöä paljon monimutkaisemmissa yhteiskunnallisissa rakenteissa.

Merimiesten karkaamisesta tuli hylkäämisen perusteella myönnettyjen avioerojen suurin yksittäinen taustatekijä 1800-luvun Suomessa. Merenkulku teki rannikon pienistä ja keskisuurista satamakaupungeista 1800-luvun puolivälin avioerojen keskittymiä, vaikka virallinen avioero oli ilmiönä muutoin vielä

¹⁰⁵² Vaimon ihanteista ks. myös Häggman 1994, 182–184, 197.

äärimmäisen harvinainen. Avioeron oikeudelliset perusteet rajoittuivat vielä lähes yksinomaan toteennäytettyyn aviorikokseen ja puolison hylkäämiseen, joten juuri merimiesväestön naiset saattoi käyttää olemassa olevaa lainsäädäntöä hyväkseen aviollisten ongelmiansa virallisen ratkaisun hakemiseksi. Merimiesavioliittojen erityisluonne, puolisoitten pitkät erossaoloajat, jättivät kuitenkin avioerohakemusten esiintyvyyttä lukuun ottamatta aineistoihin oletettua vähemmän jälkiä avioliiton karikoista mitä tulee puolisoitten väliseen luottamukseen sekä omaisuuden ja talouden hallintaan. Näitä kysymyksiä koskevia, äärimmäisen riittäisi kärjistyneitä avio-ongelmia käsitteli harvakseltaan esimerkiksi kaupungin kirkkoraati. Merimiesten vaimot ja lesket ajautuivat jonkin verran muita naimisissa olevia naisia ja leskiä useammin avioliiton ulkopuolisiin sukupuolisuhteisiin, ja noin kolmanneksessa avioeroja taustalla oli vaimon aviorikos. Kotona tapahtunut rikkomus pyhää avioliittoa vastaan ja ulkomailla tapahtunut laivasta karkaaminen saattoivat kuitenkin olla yhden ja saman avioliiton kaksi eri ongelmakohtaa. Sekä moraalista tuomiovaltaa käyttänyt kirkko että maallista oikeusvaltaa käyttänyt oikeuslaitos katsoivat merimiesten vaimojen asemaa tapauskohtaisesti joustuen: karanteen merimiehen vaimoa saatettiin kirkkorangaistuksena ripittää yksinkertaisen huoruuden sijaan naimattomaan ihmisen salavuoteudesta. Lisäksi miehensä hylkäämisen perusteella avioeroa hakeneen vaimon taustalla oli usein yksinjäämisen jälkeen syntynyt avioton lapsi, mutta ero myönnettiin silti miehen hylkäämiseen vedoten.

Merimiesten karkaamisten suurin ja suurin vaikutus perheeseen oli miehen palkkatulojen ehtyminen. Karanteenien merimiesten vaimojen toimeentulovaikeudet näyttävät käänteisesti, miten etäavioliiton taloudellinen perusta yleensä rakentui. Merimiesten puolisoitten taloudelliseen asemaan vaikutti olennaisesti, että he olivat oikeutettuja nostamaan laivanvarustajalta määrätyn osan miehen kuukausiansioista saamaansa valtakirjaa eli vetoseteliä vastaan. Palkanmaksukäytäntö merkitsi sitä, että merimies oli kiinnittynyt paikallisyhteisöön niin kauan kuin pysyi laivassa, vaikka alus olisi kulkenut kuudetta vuotta pitkin valtameriä. Karkaaminen katkaisi tämän siteen, ja laivankapteeni kirjoitti laivanomistajalle kirjeessään kehotuksen karanteen merimiehen palkan epäämiseksi. Merimiesten vaimoilla ei ollut välttämättä suoraa kytköstä laivanvarustukseen ja miehensä ammattiin, mutta heillä oli näin muihin työväestön naisiin nähden poikkeuksellinen institutionalisoitu suhde miehen palkanneeseen laivanvarustajaan sekä merityövoimaa organisoineeseen merimieshuoneeseen, joka myös toimi vanhojen merimiesten, leskien ja orpolasten apukassana. Karkaamisongelman kasvaessa paikalliset instituutiot, ennen kaikkea merimieshuone, joutuivat sovittamaan toimintaperiaatteitaan perheiden ongelmiin.

Miesten vaimoille luovuttamat vetosetelit samoin kuin ennen merimatkaa tehdyt keskinäiset testamentit todistavat, että monet avioparit pyrkivät jossain määrin rationaaliseen tasapainoiluun vaarallisen ja perheen hajottavan ansaintakeinon ja perhe-elämän yhdistämiseksi. Siihen pyrki jollain tasolla myös yhteisö esivallan edustajineen. Merimiesten perheiden palkanmaksukäytäntö oli satamakaupungeissa niin vakiintunut käytäntö, että Porissa paikalliset köyhäinhoitoviranomaiset edellyttivät vastaavan käytännön noudattamista kaikis-

sa palkkatyöammateissa; työnantajan velvollisuudeksi nähtiin pidättää puolet miehen palkkatuloista vaimolle ja lapsille. Periaate alleviivasi miehen perheenelättäjän vastuuta, mutta ei ollut ristiriidassa sen ohjaavan näkemyksen kanssa, että myös vaimot olivat velvollisia elättämään perhettään omalla työllään. Merimiehille ei maksettu suurempaa palkkaa sen perusteella, että heillä oli perhe. Tätä on toisinaan pidetty jopa merkinä siitä, että naimisissa olevat merimiehet olisivat olleet harvinaisuus. Vakiintuneet käytännöt palkkarahan käyttämiseksi kotona tai sen siirtämiseksi kotoisille ruuan, tavarain ja asumisen toimittajille, joille oltiin veloissa, ovat yksi osoitus siitä, että merimiesten perheellisyys oli tavallista ja kotitalouksien toimeentuloa pyrittiin sovittamaan ammatin vaatimuksiin.

Työ ja toiminta yhteisössä

Varhaismodernin ajan työläiskotitalouksien kytkös perheiden miesten ammattiin on nähty kapeana. Miehet hankkivat perheelle tuloja tahollaan, naiset ja lapset tahoillaan kodissa ja kodin ulkopuolella. Merimiesten puolisojen tekemä työ kytkeytyi kuitenkin monin tavoin merenkulkuun. Merimieskotitalouksia voi yleisesti ottaen pitää merityövoimaa ja merenkulun edellytyksiä ylläpitäneenä ja tuottaneena resurssina. Ajatus palauttaa mieleen miehen ammatinimekkeen taakseen kätkeytyvän kotitalouden vaimoine, lapsine ja muine jäsenineen. Maria Ågrenin muotoilua mukailien varhaismodernina aikana työtehtäviin palkattiin kotitalouksia eikä yksilöitä. Usein kotitaloudet henkilöityivät mieheen ja hänen ammatti- ja statusnimekkeeseensä. Perheet olivat itsestään selvästi mukana esimerkiksi armeijan varustelussa. Ammattitehtävien professionalisoituminen ja erikoistuminen, väestönkasvun aiheuttama työvoiman tarjonnan runsastuminen sekä työn ja kodin erottaminen toisistaan eristivät vähitellen työmarkkinat miehiksi. Samaan aikaan naiset ja lapset kuitenkin työskentelivät perheenelätyksen eteen, vaikka se ei läheskään päätynyt asiakirjoihin.¹⁰⁵³

Merimiesten puoliset tekivät suomalaisissa satamakaupungeissa työtä, joka suurissa eurooppalaisissa satamissa yleensä ostettiin yksityisiltä palvelusten ja hyödykkeiden myyjiltä. Purjemerenkulun ajan suomalaisissa merenkulkaupungeissa satamatoimintojen ohessa toimineet palveluelinkeinot eivät olleet vielä huomattavissa määrin eriytyneet kotitalouksien tuottamista hyödykkeistä ja palveluista. Satamakaupunkien naiset osallistuivat laivanvarustajien kotitalouksien alaisuudessa alusten varusteluun huolehtimalla esimerkiksi ruuasta ja pyykistä. Ansiokotitaloudella, erityisesti vientituotteiksi valmistetuilla pitsi- ja pellavatuotteilla sekä purjeiden ja köysien valmistuksella, oli suora kytkös merenkulkuun. Merimiesten puolisojen yhteydet laivanvarustukseen konkretisoituvat myös hoivatyössä, joka oli osa köyhäinhoidon elättijärjestelmän rinnalla toiminutta, omaehtoista vanhusten ja lasten hoito- ja asumisjärjestelyjen verkostoa. Ottamalla merimiehen lapsen kasvatiksi tai hoitolapseksi naiset saattoivat saada hoivatyöstä tuloja suhteellisen ammattimaisesti, sillä he olivat parhaim-

¹⁰⁵³ Ågren 2013.

millaan oikeutettuja saamaan laivassa olevan lapsen isän palkasta puolet tai kolmasosan vastaavaan tapaan kuin vaimot vetoseteliä vastaan. Monet merimiesten vaimot ja lesket toimivat myös täysorpojen tai karanneiden merimiesten lasten hoitajina, jolloin työstä saatu korvaus määräytyi köyhäinhoidon ja merimieshuoneinstituution kohtaamisissa samoin kuin heidän hoitaessaan iäkkäitä ja sairaita merenkulkijoita tai heidän puolisojaan.

Merimiesten vaimot elivät keskenään hyvin erilaisissa perhetaloudellisissa olosuhteissa. Talonomistajiin kuuluvien merimiesten vaimojen ja leskien merkittävin tulonlähde oli vuokralaisten pitäminen. Vuokratulot muodostivat kaupunkilaisten perhetaloudessa niin merkittävän osan, että ne otettiin ensimmäisen varsinaisen valtiollisen tuloveron, vuonna 1865 käyttöön otetun suostuntaveron, laskennalliseksi verotusperusteeksi kaupungeissa. Siinä missä toinen emännöi monipäistä vuokralaiskuntaa, toinen asui itse vuokralaisena ja saattoi maksaa asumisensa työllään, jolloin hänen asemansa muistutti enemmän naimatonta piikaa kuin nainutta perheenemäntää. Erilaiset piikojen sisä- ja ulkotöitä muistuttavat työsuoritukset toisten ihmisten kotitalouksissa kuuluivat myös naimisissa olevien naisten toimeentulovalikoimaan.

Tärkeimpiä merimiesten puolisojen kotitalouksien ulkopuolisia ansiokoinoja olivat kaupungin johdon eli maistraatin luvalla harjoitetut kaupalliset elinkeinot kuten kaupustelu, leivonta, ruuanvalmistus ja krouvinpito sekä vuosittain huutokaupatut työsuoritukset kuten kaupungin katujen ja julkisten paikkojen puhtaanapito, kaupunkiin kulkevien teiden ja laitumien varsilla olevien veräjien vahtiminen, köyhäintalossa asuminen ja talon ylläpitäminen tai venäläisten sotilaiden majoittaminen. Myös muut kaupalliset itsensä työllistämisen keinot kuten hautajaisten järjestäminen, passaaminen juhlissa tai pestautuminen oluenmyyjäksi markkina-aikaan kuuluivat merimiesten vaimoille mahdolliseen toimeentulovalikoimaan.

Naisten harjoittamat kaupan ja tuotannon alat täyttivät privilegioitujen käsityöammattien ja kauppaa koskevien säädösten porsaanreiät ja täydensivät markkinoiden kysyntää. Pitkälle varhaismodernille ajalle asti ulottuvien kieltojen ja säädösten kautta määriteltiin naisten liiketoiminnan mahdollisuuksien rajoja, mutta samalla todennäköisesti kuvailtiin jo vallitsevaa todellisuutta: naiset harjoittivat säännöissä lueteltuja elinkeinoja, mutta astuivat myös ajoittain miehisten ammattikuntien varpaille, mikä aiheutti ajan kuluessa sääntelyn tarkentamista tai sen purkamista. Sääntely saattoi koskea esimerkiksi sallittua asiakasryhmää: naisten lupa myydä ruokaa ja leivonnaisia saatettiin rajoittaa vain työväestöön, mikä merkitsi, että myös valmistettavien ja myytävien tuotteiden kirjo oli säädynmukaista, esimerkiksi ruisleipää. Sokerileivonnaisia luvatta valmistanut ja kaupannut merimiehen vaimo astui sekä leipuriammattikunnan tontille että tavoitteli ylempiä säätyryhmiä edustavaa asiakaskuntaa. Vastaavasti säädeltiin toiminnan laajuutta. Elinkeinoluvan saaneella naisella oli periaatteessa lupa työllistää vain itse itsensä, mutta käytännössä toiminta vaati usean naisen yhteistyötä ja kasvoi jossain tilanteissa ammattimaiseksi toiminnaksi, jossa osa naisista toimi valmistajina ja osa jälleenmyyjinä. Ammattikuntia edus-

taneiden miesten ja omaehtoisesti toimineiden naisten välisiä riitoja ratkottiin kaupungin maistraatissa.

Kaupunkilaisnaisten lisääntynyt taloudellinen aktiivisuus vauhditti ammattikuntajärjestelmän alasajoa 1800-luvun jälkipuoliskolla. Toisaalta monet naisten toimeentulokeinot olivat töitä, joita naiset tekivät todellisen taloudellisen pakon edessä tai välttääkseen yhteisön armeliaisuuden varaan kaatumisen. Ainakin argumenttien tasolla naiset vetosivat omaan köyhyyteensä ja haavoittuvaisuuteensa miehisen perheenelättäjän tulojen ehtyessä, sillä nämä olivat legitimejä perusteluja naisten omien tulojen hankkimisen edistämiseksi muutoin miesten dominoimilla työmarkkinoilla ja miespuolisen holhoojan (naimaton nainen) tai edusmiehen (nainut nainen) johtamassa perhetaloudessa. Ajatus pakon edessä töihin tarttumisesta on vaikuttanut siihen näkemykseen, että esiteollisen ajan alempien sosiaaliryhmien naisten työ olisi merkinnyt lähinnä yhtä köyhäinavun muotoa, eräänlaista säälistä sallittua luvanvaraista kerjäämistä. Olisi kuitenkin liian kapea-alaista luonnehtia esimerkiksi juuri kaupustelun, ansiokotiteollisuuden tai elintarvikkeiden valmistuksen alalla toimineita naisia miesten dominoiman pelikentän vähäväkisimpinä altavastaajina. Kuten myös aiempi tutkimus on ansiokkaasti osoittanut, naisten työlle oli olemassa aitoa kysyntää. Kaupunkien kasvu merkitsi myös naisten taloudellisten toimintamahdollisuuksien kasvua.¹⁰⁵⁴ Naisten työn merkityksiä ei voi arvioida yksinomaan suhteessa miesten dominoimaan ammattikuntajärjestelmään ja säätyprivilegioihin perustuneeseen elinkeinonharjoitukseen. Naisten keskinäinen kilpailu elinkeinoluovista sekä mittava luvaton elinkeinonharjoitus kertovat, että ammatinharjoitusoikeuden saaminen oli saavutus oman sosiaaliryhmän ja sukupuolen viitekehyksessä; kaikki naiset eivät onnistuneet luvansaannissa.

Merimiesten vaimot elivät kaupunkiyhteisön työrytmissä ja -kulttuurissa, jossa ihmiset tekivät työsuorituksia kodeissaan, toisten ihmisten kodeissa, lakaisivat katuja ja toreja kaupungin korvausta vastaan ja ostivat huutokaupalla kirkonköyhän hoitamisen tai anoivat päästä kesäajaksi kaupungin paimeneksi. Suuri osa työstä oli yksittäisiä työsuorituksia, palkattoman työn (*work*) ja palkkatyön (*labour*) moninaisuutta. Pienelle osalle merimiesten puolisoja rikolliset toimeentulokeinot näyttelivät osaa keinovalikoimasta tai ajautuminen niihin oli lyhyen matkan päässä laillisista. Naimisissa olevan naisen statuksen merkitys näkyi käänteisesti siinä, että miehensä karkaamisen tai kuoleman kautta menettäneiden naisten asema saattoi paikallisen esivallan silmissä asettua kyseenalaiseksi 1800-luvun jälkipuolelle asti voimassa olleen laillisen suojelun järjestelmän näkökulmasta. Aviovaimot nauttivat laillista suojelusta aviomiehensä palveluspaikan isännän kautta, mutta karanteen merimiehen vaimo tai merimiehen leski, jonka elämässä soveliaaksi katsotun toimeentulon puuttuminen yhdistyi esimerkiksi liikuskelevan väestön majoittamisen, henkikirjoituksen ulkopuolelle jäämisen, prostituution tai järjestyshäiriöihin, saattoi löytää itsensä tilanteesta, jossa työhön menoa pidettiin pakollisena irtolaisuuden uhalla. Laillisen suojelun kyseenalaistuessa vaimon tai lesken, jopa iällä olevan, odotettiin

¹⁰⁵⁴ Esim. Bladh 1991; Vainio-Korhonen 1998; 2000; 2002.

etsivän itselleen naimattoman palkollisväestön tapaan vakituinen pestuupaikka. Irtolaisuudesta tuomittu nainen saattoi asiakirjoissa muuttua nimekkeen tasolla vaimosta naiseksi tai naisihmiseksi, mikä merkitsi vaimon statukseen liittyvän arvonimekkeen, mutta toisaalta myös vaimon toimenkuvaan sisältyvien ominaisuuksien, kiistämistä. 1800-luvun aikana kehruuhuoneisiin suljettujen naisten itsensä tarina on kertomatta. Mielenkiintoinen kysymys on, miten rikollisuus tai irtolaisuus jäsenyi naisten koko elämänkaaren näkökulmasta. Naisilla oli elämässään muitakin rooleja ja asemia kuin marginaaliin joutuneen poikkeusyksilön. Leimasiko saatu tuomio heidän asettumistaan takaisin siviilielämään kaikissa tapauksissa lopullisesti vai oliko varhaismodernin ja modernin ajan välissä elävissä paikallisyhteisöissä joitakin sellaisia tekijöitä, joita naiset saattoivat hyödyntää asemansa parantamiseksi?

Naishistorian on katsottu onnistuneen ”löytämään naiset” varhaismodernin taloudellisen toiminnan parista. Työn on kuitenkin sanottu jääneen sikäli puolitiehen, että löydökset eivät ole onnistuneet muuttamaan kuvaa yhteisöjen ja sukupuolen suhteesta tai makrotalouden muutoksista, vaan ne ovat jääneet jumiin naishistoriaan, jossa kaupunkien sääntöjen ja käytäntöjen on todettu vaikuttaneen naisten osallistumiseen, mutta ei toisinpäin.¹⁰⁵⁵ Naishistorian vaikuttavuuden kasvattamisvaatimus on aiheellinen, mutta se kohdistuu kuitenkin tutkimuskentälle, josta puuttuu vielä paljon perustutkimusta siitä, mitä miehet ja naiset tekivät elääkseen varsinaisten, ja yleensä vain miehisten, ammattinimekkeiden taustalla, ja mikä tutkimustyö metodisesti on usein työlästä rekonstruointia yksittäisten mainintojen pohjalta.¹⁰⁵⁶ Tämä perustutkimus on onnistunut hahmottelemaan monia varhaismodernin ajan erityisiä tai ainakin osittain naisvaltaisia aloja ja professioita. Merimiesten vaimot ja lesket ovat otollinen esimerkkiryhmä tutkia sekä tyypillisiä kaupunkien naisvaltaisia toimeentulon alueita että miehen ammattiin liittyviä tai siitä johtuvia poikkeuksellisia työtehtäviä. Ammattinimeke ei kuvaa kattavasti koko sitä toimeentulokirjoa, mihin myös merimiehet turvautuivat laivatyön ohella. Erilaisten toimeentulokeinojen hahmottaminen ei ole ainoastaan menneisyyden naisten työn löytämistä ja kuvailemista, vaan se auttaa ymmärtämään miten miehet ja naiset kaupungin asukkaina muuttivat ja vaikuttivat asuinympäristöönsä.

Perheiden lopullisen hajoamisen – ja siten myös yhteisön harmoniaa huojuttavan – uhan yleisyys löi leimansa satamakaupungin kollektiiviseen elämään ja muovasi sen instituutioita ja toimintatapoja. Merimiesten puolisojen tilanteita käsiteltiin seurakunnallisen köyhäinhoidon, merimiehuoneen ja maistraatin kokoushuoneistoissa. Sekä kaupungin johto, köyhäinhoito että merimieshuone toimivat keskinäisessä vuorovaikutuksessa reagoitaessa perheiden hajoamisesta, sairastumisesta, vanhuudesta tai muusta syystä johtuneeseen köyhyyteen. Erityisesti seurakunnallisen köyhäinavun rooli merimieshuoneen vastuun alleviivaamisessa oli ilmeinen. Kahden eri elimen kiistellessä vastuustaan naisten tuli

¹⁰⁵⁵ Montenach & Simonton 2013, 1-14.

¹⁰⁵⁶ Ks. esim. Uppsalan yliopiston Gender and Work-tutkimushanke (GaW) <http://gaw.hist.uu.se/> Viitattu 14.12.2015.

itse olla aktiivisia oman tilanteensa parantamiseksi. Heillä tuli olla asemaansa ja oikeuksiaan koskevia tietoja ja tukea yhteisön instituutioiden puoleen kääntymiseksi.

1800-luvun purjemerenkulun parhaimpina vuosikymmeninä sekä niiden jälkeen 1700-luvun alkupuolelta peräisin oleviin säädöksiin toimintansa nojautuvan merimieshuoneinstituution rooli sosiaalisen turvan tarjoajana laajeni. Muutos tapahtui merimiesten vaimoja ja leskiä koskevien ennakkotapausten kautta sekä maistraatin ja läänin kuvernöörin valvoessa organisaatiota. Selkein muutos oli karanneiden merimiesten vaimojen liittäminen leskien, orpojen ja entisten ammatinharjoittajien ohella merimieshuoneen avustuksiin oikeutettujen joukkoon 1850-luvulta alkaen. Samaan aikaan seurakunnalliseen köyhäinhoitoon oikeutettujen joukko kasvoi, kun 1852 annetussa vaivaishoitoasetuksessa tunnustettiin myös työkykyisten tilapäisesti toimeentulovaikeuksissa olleiden tarve satunnaiseen apuun. Kyseinen köyhien avustaminen tilapäisillä summilla toi esiin, että osan merimiesväestöstä oli välttämätöntä tukeutua satunnaisten, harkinnanvaraisten avustussummien hakemiseen ilman että heidän tilanteensa olisi välttämättä edellyttänyt heittäytymistä kokonaan yhteisön armeliaisuuden varaan. Kroonisesta köyhyydestä kärsineiden ulkopuolelle voi jäädä sellaisia pieneläjiä, jotka tulivat ruoka- ja asumiskustannusten jälkeen juuri ja juuri toimeen omillaan ja joihin suuri osa merimiesväestöstäkin kuului. Niin merimieshuoneella kuin köyhäinhoidon viranomaisilla oli tekemistä perheiden toimeentulotilanteiden kanssa myös laajemmin kuin avun jakamisen tai köyhien hoitamisen järjestämisessä. Köyhäinavun vakituisissa avunsaajissa merimiesväestön edustajia oli verrattain vähän, joskin erityisesti 1860-luvulla säännöllisesti apua rahassa, rukiissa tai elättihoitoon sijoitettuna saaneiden merimiesperheiden jäsenten määrä kasvoi jo ennen vuosikymmenen lopun nälkäkatastrofia.

Anne Montenachin ja Deborah Simontonin mukaan naisten toimintamahdollisuuksia ei myöskään ole mielekästä tarkastella pelkästään osana sitä kehityskaarta, jossa naisten elinkeinovapaus ja taloudellinen itsemääräämisoikeus vähä vähältä kasvoi modernia aikaa kohti tultaessa. Naisten työn ja liiketoimien tutkimisen mielekkyys liittyy heidän näkemyksessään siihen, että naisten kautta voidaan ymmärtää, että varhaismodernin ajan rajoitetut toimintamahdollisuudet, kiltajärjestelmä ja lainsäädäntö eivät olleet muuttumattomia ja joustamattomia vaan dynaamisia järjestelmiä sääty-yhteiskunnan ja merkantilistisen talouden sisällä.¹⁰⁵⁷ Vaatimattoman kokoluokan leivänleivontaan lupaa anonut kaupunkilaisnainen saattoi todellisuudessa olla vuosikausia muodollisesti miehensä nimissä suuremman mittakaavan elinkeinoa, esimerkiksi elintarvikekauppaa harjoittanut yrittäjä. Omalla nimellään ja maistraatin virallisella luvalla hän saattoi olla vain itsensä työllistävä vehnäleivän leipoja. Kotitalouksien mahdollisuudet torjua köyhyyttä liittyivät myös siihen, miten miehen edusmiehisyydestä ja kotitalouden pään asemasta joustettiin käytännössä jo ennen kuin lainsäädäntö muuttui puolisoitten tasa-arvoista perimystä (1878) ja aviovaimon omien ansioiden itsemääräämisoikeutta (1889) koskien. Merimiesten vaimojen

¹⁰⁵⁷ Montenach & Simonton 2013, 1-3.

kohdalla oli selvää, että nainen toimi kodin varallisuuden – mikäli sellaista oli – sijaishallitsijana miehen ollessa pitkiä aikoja pois, mikä näkyi jossain määrin merimiesten vaimojen toimimisessa miehensä valtuutuksella esimerkiksi kiinteistöjä koskevilla asioissa.¹⁰⁵⁸ Samasta syystä merimiesten vaimojen piti toisinaan myös edustaa miestä oikeudessa. Muutoinkin heidän kohdallaan havainnollistuu hyvin se, että lakiteksti ei sinällään kuvaa menneisyyden ihmisten elämää, vaan yleisnormeja, joista joustettiin. Toisaalta olemassa oleva lainsäädäntö antoi merimiesten vaimoille jossain määrin institutionaalisesti hyvän aseman. Näin oli erityisesti merimieshuoneen sosiaalista toimintaa koskevien säädösten, naineita naisia ja leskiä suosivien elinkeinosäädösten sekä avioerolainsäädännön tapauksessa. Avioeron tuomasta leimaavuudesta ja taloudellisesta epävarmuudesta huolimatta hylkäämisen perusteella saatu avioero saattoi merkitä huomattavaa turvaa eron saaneelle vaimolle. Koska hylännyt osapuoli katsottiin avioeroon syylliseksi, tuomittiin koko avioparin yhteinen omaisuus vaimolle, joissain erotapauksissa siihen kuului myös kiinteää omaisuutta.

Instituutioiden avun puoleen kääntymistä edelsivät naisten omaehtoiset selviytymiskeinot. Vaimojen ja leskien keinovalikoimana saattoivat olla sukulaisten, kummien, naapurien ja tuttavien vastavuoroisuuteen perustuva apu, tiedossa oleva luotettava mies lasten holhoojaksi, mahdollisuus elättää itsensä omalla työllään, laina- tai panttisaatavat, oma ja muiden elossa olevien ruokakunnan ja lähipiirin ihmisten välttyminen sairauksilta, jälkikasvun varttuminen työikään, uudelleen avioituminen sekä viimein viranomaisten puoleen kääntymisen avun saamiseksi, tai jossain tapauksissa kriminaalit keinot. Lyhyesti sanottuna strategiat kattoivat elämän koko kirjon ja ulottuvat näin sekä perheittä yhteisöelämään. Kurkistusaukkoja naisten arkipäiväisiin verkostoihin ovat esimerkiksi tuomiokirjojen sivuilla esiintyvät kuvaukset siitä, keitä kaupunkitalojen pihoilla päivittäin tavattiin, kenen kanssa jaettiin työt. Virallisemmissä yhteyksissä verkostot paljastuivat siinä, keitä pyydettiin vastasyntyneen kummivanhemmiksi tai keitä nainen sai oikeudessa tuekseen todistajiksi. Samassa asemassa olleet naiset toimivat kollektiivisesti omia asioita ajettaessa.

Merimiesväestön kasvu ei vaikuttanut satamakaupunkien kehitykseen ainoastaan demografisesti ja sosiaalisesti; merimiesperheiden naisilla oli paitsi miehensä palkkauksen myös omien ansioidensa kautta mahdollisuus huomattavaan käteisen rahan hallintaan ja siten kulutukseen ja kysynnän kasvattamiseen ja monipuolistamiseen. Kaupunkilaisina köyhätkin perheet osallistuivat tavaroiden ja palvelujen kulutukseen. Perhetalouden perustuminen palkkatyöhön ja käteiseen merkitsi toisaalta sitä, että valtaosa merimiesperheitä ei kiinnittänyt pääomaa kiinteään omaisuuteen pahan päivän varalle ja varallisuuden kartuttamiseksi. Kädestä suuhun eläminen yhdessä korkean kuolleisuuden ja matalan eliniän odotteen kanssa vaikuttivat myös ihmisten käsityksiin ajasta, ajallisuudesta, tulevaisuudesta ja sukupolvien jatkumosta.

¹⁰⁵⁸ Merimiesten vaimoilleen antamista valtuutuksista 1700-luvun Salemissa Vickers & Walsh 2005, 145–148.

1800-luvun alkupuolen työläisperheisiin ei voi suoraan soveltaa 1800-luvun loppuun ja tehdastyön kasvuun liittyvää ihannetta siitä, että kotona oleva äiti oli merkki miehen riittävän suuresta tilipussista. Naisten työ oli toki keino saada kotitalouden varat riittämään, mutta vielä enemmän kuin kotitalous-ekonomisen indikaattori sille, menikö merimiesperheellä taloudellisesti hyvin vai huonosti, naisten työn tarkastelu on mielekästä siksi, että työ oli se aktiiviteetti, jolla yksilöt liittyivät yhteisön osaksi. Näin ymmärrettynä työ voi olla palkkatyötä, kotityötä tai palvelusten ja tavaroiden vaihdantataloutta sosiaalisessa verkostossa, luvanvaraista liiketoimintaa tai vähemmän päivänvaloa kestävää leivänsyrjässä roikkumista sekä kaikkien näiden yhdistelmiä. Yhteiskunnassa, jossa suuri osa ihmisten arkipäiväisestä taloudellisesta toiminnasta tapahtui vaihdannalla, panttaamalla ja luotolla, työ ja työsuoritukset olivat yksi likviditeetin muoto.¹⁰⁵⁹ Toisaalta työ myös asemoi ihmisen yhteiskuntajärjestyksen tietyille portaalle. Koti ja vaimona olo asettuvat eri kontekstiin teollisuutta edeltäneen ajan kaupungeissa, jossa kaupunkitalot muistuttivat vuokrahuoneilla varustettuja maalaistaloja.

Merimiesväestö jakaantui hyvin erilaisiin ryhmiin sen mukaan millaisessa asemassa he olivat 1800-luvun sääty-yhteiskunnan mullistuksissa ja miten heidän jälkeläisensä pääsivät hyödyntämään koulutuksen, kohonneen elintason ja lisääntyneiden toimeentulokeinojen yhä laajemmille kansanosille tarjoamia mahdollisuuksia yhteiskunnallisen ja taloudellisen aseman ylläpitämiseksi ja parantamiseksi. Sukupolvien välisen huono- ja hyväosaisuuden periytymistä tutkinut Antti Häkkinen muistuttaa, että suku saattoi olla yksilölle voimavara, mikä heijastui aineellisena varallisuutena, hyvinä avioliitto- ja kummissuhteina ja ammatinharjoituksen periytymisenä. Mutta yhtä hyvin sukuyhteys saattoi näkyä painolastina: taloudellisina vastoinkäymisinä, terveysongelmina ja ylisukupolvisina konflikteina suhteessa yhteisöön ja yhteiskuntaan. Sukupolvien jatkumossa sellaiset taitekohdat, joissa sosiaalisen aseman menetys tapahtui yllättäen, konkretisoituivat Häkkisen mukaan esimerkiksi ”huonoina” naimakauppoina ja kummissuhteiden heikentymisenä, naimattomuuden lisääntymisenä, aviottomina lapsina, oikeudellisina ongelmina sekä kokonaisten sukuhaarojen sammumisena. Negatiivisen sosiaalisen pääoman vaikutus ulottui pitkälle.¹⁰⁶⁰ Yhteisön esivallan ja hierarkian korkeimpien edustajien paternalistisesta suosiosta saattoivat hyötyä vain ne alamaiset, jotka olivat valmiiksi yhteisön sisällä ja jotka vaikeuksiin joutuessaankin saattoivat vedota esimerkiksi sukunsa maineeseen tai miehensä tai muun sukulaisen aiempiin hyviin töihin kaupungin hyväksi.¹⁰⁶¹

Purjemerenkulun ajan merimiesväestön voimakas sisäinen eriytyneisyys on ollut sekä kansainvälisissä että kotimaisissa tutkimuksissa niin silmiinpistävää tekijä, että se on synnyttänyt monia erilaisia merimiesväestön tyypittelyjä.

¹⁰⁵⁹ Fontaine 2014, passim. panttaamisen ja käytettyjen vaatteiden tekstiilien kaupasta ja sen työllistäväyydestä erit. 100-127, 147-148.

¹⁰⁶⁰ Häkkinen 2013, 40.

¹⁰⁶¹ Rublack 1999, 67-68.

Ne eivät ole koskeneet pelkästään eroja merenkulun eri funktioiden (kauppa-merenkulku, laivasto, kalastus, valaanpyynti) tai miehistön vakanssien ja ammattitaidon kesken, vaan tyypittelyt ovat usein kiertyneet jollain lailla kysymykseen merenkulun kapitalisoitumisesta ja työvoiman proletarisoitumisesta – missä määrin sitä tapahtui ja missä määrin sitä voi pitää eri tekijöiden, kuten työkulttuurin, palkkauksen ja mentaliteetin selittäjänä.¹⁰⁶² Toisaalta on katsottu, että kauppalaivojen merimiesaineksesta kehittyi erillinen ”proletariaaninen variaationsa” jonka tavoitteena oli yksinkertaisesti tienata rahaa juomiseen ja saada laivalta majoitus ja ruoka. Sen sijaan perheellisten merimiesten työn on nähty olleen tavoitteellista, elatukseen tähtävää ansaintaa.¹⁰⁶³ Perheellisten ja poikamiehistä elämäntapaa viettäneiden välille oli tosielämässä luultavasti mahdollonta vetää näin kategorista rajaa. Myös avioituneiden joukossa oli miehiä, joille laivalle menon motivaatioksi riittivät ruoka, majapaikka, (laillinen suojelus) ja palkka, joka kului sekä soveliaisiin että epäsoveliaisiin käyttötarkoituksiin omassa käytössä niiltä osin kuin ei päätynyt perheelle. Myös perheellisille merimiehille elämä laivalla saattoi olla arpapeliä ansioiden ja hengissä selviämisen onnistumisesta, mutta yhtä kaikki niin varteenotettava, että jopa iällä olevat, muissa ammateissa jo toimineet, perheelliset miehet ottivat – tai olivat pakotettuja ottamaan – pestin vastaan. Lisäksi myös perheelliset miehet jakoivat työkulttuuriin liittyneen alttiuden laivapalveluksesta karkaamiseen – ja heidän perheensä kokemuksen siitä maissa.

Perheen ja erityyppöiden yhdistämisen näkökulmasta 1800-luvun puoliväli saattoi olla erityinen ajanjakso ennen höyrylaivaliikenteeseen siirtymistä. Onkin mahdollista, että luonnehdinta nuorten miesten läpikulkuammattista istuu paremmin puhuttaessa aivan 1800-luvun lopusta ja 1900-luvun alkupuoliskosta. Purjelaiva-ajan lopussa työ laivoilla muuttui selkeämmin huonosti palkatuksi, kovatahtiseksi sekatyöksi, osittain siksi että vertailuvaihtoehtojakin alkoi nyt olla enemmän.¹⁰⁶⁴ Käytännössä monille elämä eteni pesti kerrallaan, ilman että pitkä merimiesura välttämättä oli tähtäimessä. Tämä epävarmuus heijastui perheen asemaan kotona. Perheiden taloudellinen näkymä oli kerrallaan yhtä pitkä kuin tuloja oli tiedossa ja työkyky tallella. 1800-luvun esiteollisen työväestön toimeentulon viitekehityksessä tämä saattoi merkitä pitkää aikaa, sillä maatyöläisten tai kaupungin suojelustyömiesten perheet saattoivat tuskin katsoa tulevaisuuteen yhtään pidemmälle. Koko epäitsenäisen väestön tekemä työ oli luonteeltaan liikkuvaa, epävakaa, täynnä katkoksia ja uusia alkuja. Päivä- ja satunnaistyötä tekevien kohdalla tämä etenkin korostui, mutta toisaalta noma-

¹⁰⁶² Dana 1840 (1895), 68; Kaukiainen 1988B; Kaukiainen 1998. Ks. myös Lemisch 1968, 378–379; 394; Hautala 1967, 112–113; Weibust 1969, 139; Hoffman 1974, 13–18; Kindeberger 1992, 12–13; Herndon 1996, 57–58, 61.

¹⁰⁶³ Weibust 1969, 21–23. Myös Lybeck 2012, 99–108, 264.

¹⁰⁶⁴ Työtahdin kovenemisesta Ojala 1999, erit. 160–161, 204, 223; Kaukiainen 2008, 258. Läpikulkuammattin luonteen ajoittumisesta 1800-luvun loppupuolelle ja 1900-luvun alkuun myös Rannaste 1982, 30–31.

dielämää viettivät yksin palkollisetkin, joista monet vaihtoivat työpaikkaa vuoden välein.¹⁰⁶⁵

*

Korvasiko yhteisöelämä pitkille kauppalaivojen purjehduksille osallistuneiden vaimoille avioliiton?¹⁰⁶⁶ Vastaus riippuu siitä, mitä yhteisöllä tarkoitetaan. Merimiesten puolisojen näkökulmasta heitä ympäröineellä yhteisöllä oli monet kasvot. Toisaalta yhteisö merkitsi esivallan hallinnoimaa ja kontrolloimaa sosiaalista ja alueellista kokonaisuutta. Sen sisällä toimi instituutioita, joiden puoleen naiset saattoivat kääntyä ja joiden toimintatapoihin he vuorovaikutuksellaan ja rajallisilla toimintamahdollisuuksillaan vaikuttivat. Toisaalta kaupungissa oli laivanvarustuksen ympärillä pyörinyt yhteisö, johon vaimot liittyivät miehen palkkatulojen, merimieshuoneen sekä merimiesväestön keskinäisten sosiaalisten rakennelmien, kuten työsuoritusten, merenkulkua ylläpitäneiden kotitaloustöiden, asumis- ja hoitojärjestelyjen, kummisuhteiden sekä muiden sosiaalisten ja taloudellisten kiinnikkeiden kautta. Arkisimmillaan yhteisö merkitsi naapuruston muodostamaa kollektiivia, joka saattoi olla yksinelävälle vaimolle merkittävä turvaverkko, mutta myös kontrolloiva tai ongelmatilanteissa tuomitseva tai syrjivä sosiaalinen muodostelma.

Kun kielikuvaa naisten elämää rajaavasta kodin piiristä on haluttu avata, tutkijat ovat tulleet kiinnittäneeksi huomiota naisten keskinäisiin yhteisöihin ja verkostoihin isompien, sukupuolten asemaa jäsentäneiden kulttuurin valtasuhteiden sisällä.¹⁰⁶⁷ Naisten omien yhteisöjen olemassaolo paljastui merimiesten puolisojen elämässä esimerkiksi asumisjärjestelyjen yhteydessä sekä yhteisön ongelmia käsiteltäessä: oikeudessa merimiehen vaimoa puolustanut tai häntä vastaan todistanut todistajakunta saattoi koostua valtaosaltaan vastaavassa sosiaalisessa asemassa olleista vaimoista ja leskistä. Naisten yhteisöt ja verkostot eivät kuitenkaan osoittautuneet kaikkialla samanlaisiksi: vaikka naisten keskinäisillä verkostoilla haettiin sosiaalista turvaa, taloudellisia säästöjä ja toimeentulomahdollisuuksia, osassa niistä naisten toimijuus oli avointa, markkinaorientoitua tai normien mukaista (esimerkiksi yhteisasuminen, naapuriapu, kummiverkostot ja elinkeinojen harjoitus), kun taas osassa niistä rajallista keinovalikoimaa hyödyntämään kyenneen naisyhteisön toiminta (prostituutio, kuljeskelu, rikollisuus, viinanmyynti, elinkeinonharjoitusta koskevien säädösten laiminlyöminen) perustui esivallan silmissä norminvastaiseen tai rikolliseen toimintaan.

¹⁰⁶⁵ Wilmi 2009, 453. Wilmi pohjaa Viljo Rasilan laskelmiin Uudeltamaalta 1828–1837. Niiden mukaan noin puolet palkollisista pysyi työpaikassaan vain yhden pestuvuoden ajan kerrallaan.

¹⁰⁶⁶ Kysymystä sivuaa Kindleberger 1992, 88.

¹⁰⁶⁷ Toisaalta koko jako virallisiin ja epävirallisiin työmarkkinoihin sekä itsestään selvä oletus miesten osallistumisesta niille on kyseenalaistettu. Kerber 1988, 10–11; Humhries & Sarasúa 2012, 39–67. Ks. myös Boydston 1990, 14–15 (introduction); Scott 1986, 1057.

taan, salailuun, peitetoimintaan ja porsaanreikien etsintään luoden naisten yhteisöihin omalakisiaan arvoja ja normeja.¹⁰⁶⁸

Pitkän aikavälin näkökulmasta merimiesten lesket elivät ajankohtaa, jolloin patriarkaalisen vastuun ja velvoitteiden siteitä purettiin, mutta jossa valtion ja paikallishallinnon tarjoama sosiaalinen turva ei ollut riittävä korvaamaan isäntä-vastuun ja omien perheenjäsenten hoivalle perustuneita turvaverkkoja. Aviomiehen viipyminen teillä tietämättömillä pakotti paikallisyhteisön joutamaan tilanteissa, joissa naiseen naisen olisi ideaalitasolla pitänyt toimia aviomiehensä edusmiehisyyden alaisena ja joissa hänen hyvinvointinsa ja toimeentulonsa olisi pitänyt nojata ”ehjään” perheeseen ja sen kantamaan vastuuseen. Toisaalta suku- ja perheverkostojen riittämättömyys sosiaalisen turvan lähteenä alkoi 1800-luvun mittaan koskettaa yhä useampia ihmisiä ja kehitys oli alkanut jo varhaismodernina aikana. Kaupungissa yhteisön ja sen auttamismekanismien tuli reagoida, kun pohja perheen suomaan sosiaaliseen turvaan meni nuorilta ja terveiltä aikuisilta. Kauppamerenkulun kasvu oli globaali ilmiö, johon paikallisyhteisö ja ympäröivä yhteiskunta vastasivat puutteista huolimatta verrattain hyvin: merimiehen vaimon asemaan vaikuttivat positiivisesti mahdollisuudet toimia vuorovaikutuksessa eri instituutioiden kanssa, vedota olemassa olevaan lainsäädäntöön, vakiintunut perheitä suosiva meripalkkojen maksukäytäntö sekä mahdollisuudet nojata kaupunkiyhteisössä myös perheen ja sunun ulkopuolisiin epävirallisiin turvaverkkoihin. Näiden piirteiden vertaileminen erilaisissa kauppamerenkulusta elävissä yhteisöissä eri puolilla maailmaa voi jatkossa tuoda lisää ymmärrystä globalisoituvan talouden vaikutuksista yksinäisten vaimojen ja satamayhteisöjen elämänmenossa.

¹⁰⁶⁸ Ks. myös Fontaine 2013, 69.

SUMMARY

Merchant Sailors' Spouses, Household Economy and Female Agency in the Finnish Seaports, c. 1830–1870

Research setting –rethinking the image of women in seaports

Women left on shore by seafarers have often been depicted in paintings, statues and other artworks as figures expressing ultimate sadness and anxiety. The sea has taken their men away, very likely for good. Their part is merely to wait. This research is inspired by the idea that after the ship disappeared over the horizon the women had to go on living. They could not stay on the harbor but were soon compelled to return to their homes and the neighborhoods of the seafaring community. This study concerns merchant sailors' wives and widows as inhabitants and actors in the nineteenth century urban centers of shipping on the west coast of Finland. My questions are: What was the position of sailors' wives and widows in the community and how it was manifest in marriage, family, household economy, women's work and agency, urban living and its social order.

This study is based on various documentary sources. I have searched for sailors' wives as agents, litigants, bystanders and objects of procedures in different kind of administrative contexts during the period 1830-1870. This was the era when merchant shipping became the engine of the Finnish economy and the demand for maritime labor was unprecedented. This time frame renders the study of the domestic experience of seafaring, the social environment of seaports, and the multifaceted female agency of townswomen especially relevant. By a meticulous close reading of women's own voices in the documents created by officials and control organs I try to compensate for the lack of autobiographical sources. For purposes of identification and quantitative analysis I have cross-referenced baptism, wedding, confirmation and burial records of the Evangelical Lutheran Church of Finland, statutory poll tax records, and records of the local shipping authority known as the Seamen's House. The more qualitative analysis is based on the minutes of the church board and parish meetings, poor relief, town government (the magistrates), the town court, the county government and the court, and the Seamen's House. Postpositionally I also use applications for divorce, newspapers, contemporary accounts, and the archives of local merchants. To structure my analysis I have sorted these materials into a collective biographical database of 551 women who lived in Pori (known also by its Swedish name, Björneborg), one of the most important shipping centers, and who, at some point in their lives were sailors' wives. However, the quantitative analyses and even to some extent the case study analyses also concern other seaports, especially those on the west coast of Finland.

There is an extensive field of maritime history concerning sailors and seafaring life from the viewpoints of economic, social, and labor history. Race, nationality, masculinity, ships as homosocial institutions, the emergence of capi-

talism, and seafaring as an intermediary of political and religious ideas represent the range of perspectives in the studies concerning seamen. However, women have so far been a part of maritime social history in a very limited variety of roles: as heroic female sailors and pirates, prostitutes of the seaports, and indigenous women in colonies understood predominantly as sexual objects.¹⁰⁶⁹ Studies concerning captains' wives who either stepped onboard with their husbands or managed the household alone at home have been the rare examples of studies where women and households are seen as actors in urban communities related to seafaring industries.¹⁰⁷⁰ The Nordic research so far in this field has focused on rural archipelago life and its fishing communities. These works, mainly by ethnologists, aimed at recording the vanishing traditional lifestyle of coastal villages while the urban seaport cultures were not included.¹⁰⁷¹

Going to sea has been typically depicted as a career stage in the lives of young, unmarried men. However, recent studies on the early modern Netherlands suggest that this over-historical perception of maritime labor is too simplistic, due either to a lack of data or the erroneous assumption that the hazardous work and precarious pay were not suitable for men with families to provide for.¹⁰⁷² Behind this view were ideals of the bourgeois nuclear family that emerged in the latter half of the nineteenth century and that highlighted the husband's breadwinner role and the emotional support of a wife who should stay at home and devote herself to child-rearing. In mid-nineteenth century Finland these ideals were not realized among the lower social orders. Both men and women contributed to the livelihood of the household. A goodly share, just under half of the sailors were married. In Pori, the town focused on in this study, at least one fifth of women born c. 1790-1830 were sailors' wives at some point of their lives, some for their whole life, some just for a shorter time due to widowhood and divorce. Furthermore, one third of bridegrooms were sailors and every third child baptized was the child of a sailor. In addition, every third urban widow was a sailor's widow. On the other hand, in a town of 5,000 – 7,000 people, as Pori was, seafaring did not touch every family. Sailors accounted for some 20 percent of the population. Thus the social composition of the urban maritime centers was more heterogeneous and multifaceted than in the coastal fishing villages, where everyone went to sea.

Floating households and household economy

Finland, since 1809 a Grand Duchy of Imperial Russia, took its first step towards globalization in the nineteenth century through merchant seafaring and the cargo business, especially after the 1830s. In practice this meant that ships

¹⁰⁶⁹ On historiography see e.g. Linebaugh & Rediker 1991, 11-12; Creighton & Norling 1996, vii-xiii (introduction); Ojala & Tenold 2013, 17-35; Vickers & Walsh 2005, 1-6; Stanley 2002, 9-22.

¹⁰⁷⁰ See particularly Norling 1991; 1996; 2000.

¹⁰⁷¹ E.g. Berggreen 1985, 4-12; 1992, 111-126; Henningsen 1981.

¹⁰⁷² E.g. Van der Heijden & Van den Heuvel 2007, 296-301; Van Lottum & Brock [s.a.]. There is evidence that sailors were often married at the threshold of the modern era as well. See e.g. Burton 1989.

became bigger, voyages extended beyond the Baltic Sea, and the demand for cheap maritime labor –skilled and unskilled -- increased. Marriage to a sailor was part of thousands of women's life course in the small Finnish harbor towns. Households were left headed by women for long periods, often for years at a time, if the husband was employed on the high seas. In 1860, widows and wives marked as heads of their households accounted for as many 61 percent of all sailor households (i.e., those other than ships' officers' households).

The growth of merchant shipping took place in a situation in which Finland in general was a decidedly agrarian country. Over 90 percent of the people resided in the rural areas and earned their livelihood in primary production. Merchant sailors were among the first salaried laborers along with urban outdoor workers. Being a sailor was an urban occupation because the right to engage in maritime trade on the high seas was limited to certain coastal towns. Salaried occupations such as seafaring could provide some certainty of living for the landless population that was otherwise dependent on casual earnings, occasional work and unpredictable harvests. The growth of the maritime industry thus indirectly offered more poor people an opportunity to establish their own households and lead some kind of family life. Hitherto only 40 percent of the people living in urban environment were married or marriages were of short duration due to premature deaths. In addition, the numbers of unmarried women and widows who never remarried were on the increase. Although getting married was a cultural norm and the expected basis of social life and welfare, not everyone could meet these expectations. Marriage to a sailor provided women coming from a modest social background with better and more secure status than that of unmarried women, although their daily living might to some extent resemble that of unmarried women. Some sailors' wives might, for example, continue to live as domestic servants under their mistress' roof while the men were away.

Many marriages to sailors seem at first sight to have been made in the heat of the moment. Many of the couples were married in autumn during brief shore leaves between the summer and autumn sailings. Quick weddings like these are regarded as typical phenomena during and after wars or other crises. However, some couples might have been engaged or living together for some time. This of course was unconventional in a society where the Evangelical-Lutheran state church controlled individuals' sexuality and family life and decreed that these two should be limited to Christian matrimony. This was the part of the population that did not only cause officialdom to show flexibility in terms of conjugal norms but also in terms of their mobility and place of residence. In the 1850s the provincial governor of Turku and Pori County took note that sailors' families might be living in the seaports without being officially recorded as inhabitants. It is likely that there was a lot of such mobile population that provided cheap labor in towns without ever appearing in the official records and censuses.

Marriage afforded few prospects for upward social mobility, although downward mobility was likewise rare for those women who married sailors.

Both spouses generally came from the urban working population or rural landless population, to a lesser extent from the burgher estate (shopkeepers, artisans) or from among the landowning peasants, in some cases the brides might even be the daughters of military or civil personnel. However, many different features affected how social status was determined in the urban community. Not only the occupational status and social background but also marital status, age, and reputation intersected and influenced the status accorded to an individual in society. In times of major migration from rural parishes to seaports a distinction was also made between newcomers and those whose families had resided in old, village-like towns for generations.

In Finland the emergence of the working class family has previously been dated to the end of the nineteenth century because of major societal and economic shifts such as the growth of industrial production, industrial labor, the emergence of class consciousness and labor movement.¹⁰⁷³ However, the early and mid-nineteenth century sailors' families had much in common with the late nineteenth century working-class families although the society and its structures still retained much of the early modern estate society than the capitalist class society. In the estate society all those not owning land as nobility or peasants or not running their own businesses or working as clerks, civil servants, burghers, or artisans were regarded as population dependent of their master's supervision. The control of the mobility of labor was one of the cornerstones of the social order.¹⁰⁷⁴

Sailors' families were under the patriarchal supervision of ship-owners and captains, but their relation to the employer was seldom personal, often merely the exchange of labor for pay. Unlike domestic servants and artisan journeymen, sailors and their family members lived separately from their masters' households and formed their own consumption units and were independent as regards their welfare and housing. As many sailors' families were migrants from rural parishes to the seaports, not everyone had family and kinship networks around them as their social security although relatives were otherwise the most important social safety net for individuals in early modern society. Instead, they relied on friends, neighbors, and the local institutions. These findings are in line with studies on maritime and migrant households' survival strategies in the North Sea and Atlantic world.¹⁰⁷⁵ In census-type source materials such as parish and tax records sailors' families are listed as small entities of nuclear families. However, employing more qualitative data such as court records, magistrates' notes and poor relief materials shows that biological and marital ties were not the only way of forming households. These boundaries were crossed by the household arrangements that women made while their husbands were at sea by co-habiting with other women with small children, by

¹⁰⁷³ E.g. Markkola 1994, 226-233.

¹⁰⁷⁴ See also Haapala 1986, 60-69.

¹⁰⁷⁵ E.g. Van der Heijden & Van den Heuvel 2007, 296-301; Herndon 1996, 55-69 ; Polónia 2005, 269-285.

taking in lodgers, old and disabled parish poor and children. These arrangements were intended to save on housing expenses but they are also examples of the massive and often invisible labor force of care work that women provided in place of formal caring institutions for old people and children. Working-class lodging arrangements with blended households and family barriers were later criticized as unhygienic and immoral by the middle class and societal thinkers in the late nineteenth century. From people's own viewpoint the question was about making ends meet by saving on housing and reacting to the changes in the family economy.

In the nineteenth century it became increasingly common for widowhood to be a permanent and possibly long period in a woman's life as not everyone could or wanted to remarry if they were able to maintain themselves alone. What was significant in being a sailor's widow was that widowhood would concern often relatively young women (20-40 years) with small children, and not only older women. Sailors' households were temporarily broken, reunified, changing their composition every once in a while, and when they turned out to be permanently broken, widows and deserted wives made new unions and blended families – or stayed in the company of their co-lodgers without remarriage. Even if the families were only temporarily separated the family, household unit and its boundaries became reshaped concepts for sailors' families. Sailors lived, earned and worked far away and part of their salaries was consumed at home. Seafarers' households were literally floating households.

Many such societal questions which on a large scale became topical only at the turn of the nineteenth century, such as breadwinning and family wage, already became topical locally in the 1830's and 1840's in seaports where many women and children became involved in the shipping industry via sailors' wages. In Finnish seaports the sailors' monthly wages were paid so that the family could receive half or one third of it at home, and this was a fairly well established habit. A wife could receive a kind of power of attorney (equivalent to the so-called "sailor's ticket" or "chose in action" used in the British Royal Navy) with which she could monthly withdraw her share from the shipowner.¹⁰⁷⁶ Presumably the Finnish system functioned widely and fairly well. This can be concluded from the individual notes in sources where women complained about problems in receiving the pay or where captains advised shipowners to stop payments at home because of the husband's desertion in a foreign seaport. It is likely that allocating wages for the family was such a familiar system in the seaport that other branches of trade were expected to follow the example of the shipping industry. In the early 1860s the local poor relief bodies started to require that any employer should withhold half of the pay directly for the wife. This decision in principle was not inconsistent with the precondition that wives were also supposed to work for the family livelihood. Although a sailor's wage was no higher on the grounds of maintaining a family (so-called

¹⁰⁷⁶ On payments in the Royal Navy see Hunt 2013.

family wage) the discussion around the domestic payment practices shows how evidently merchant shipping had many social effects at home.

Sailors' wives were active agents in meeting and appealing to local ship-owners, shipping officials, poor relief bodies and city magistrates. Old, disabled sailors, widows and orphans had an institutional right to receive mutual aid from the Seamen's House (*Sjömanshuset*). This was the old institution of the Swedish Crown that controlled the merchant and naval maritime labor, dating back to royal resolutions of 1748 and 1752, which required maintaining a Seamen's House in every coastal town with rights to engage in foreign trade. The obligation to provide social security was present from the outset. However, my study shows that the Seamen's Houses developed into mutual aid organizations crucially a hundred years later when shipping was a much greater concern. The sums and amounts of assistance rose and the charitable activities were systematized from giving alms to a few old and reputable widows every now and then to regular relief for families not all of whom were personally known to the captains and ship-owners. This development was not self-evident but something that happened in the interplay and case-by-case conflicts between the Seamen's House board (consisting of captains and merchants), sailors' families, poor relief bodies and the town magistrates, whose duty it was to monitor the Seamen's House. While it was the Evangelical Lutheran poor relief bodies and the local Seamen's House who were negotiating about whose responsibility it was to cover the expanses of orphan children's care, the hospital costs of sick sailor's wives, funeral costs and if even able-bodied and young sailors' widows should be helped, it was clearly the women themselves who kept appealing to the local authorities. One burning issue also concerned whether the wives of sailors who jumped ship should be entitled to benefits from the Seamen's House. In 1852 three wives of such sailors appealed to the Governor of Turku and Pori County that the local shipping officials had refused to alleviate their extreme misery, one of them having even been physically maltreated by a captain. This appeal led to a resolution on the grounds of which the wives of sailors who had jumped ship were also deemed eligible for benefits.

It was typical for women to use the rhetoric of their dependence on the male breadwinner and loss of any safety net provided by relatives.¹⁰⁷⁷ These were new social questions in the communities where family ties were regarded as the primary basis of an individual's welfare. Simultaneously with these processes the principles of poor relief were changed under the new Poor Relief Act of 1852, which for the first time stated that able-bodied persons could also be regarded as needy due to occasional, external reasons. Many sailors' families faced random poverty without falling completely as a burden on poor relief. Their portion was greatest among those who received occasional poor relief instead of being pronounced parish poor and permanent recipients of aid.

¹⁰⁷⁷ On women's rhetoric and appealing to male-breadwinner dependence see also Hurl-Eamon 2008, 481-482.

Wives of sailors who jumped ship – the domestic side effects of the shipping business

One growing problem in the shipping industry was seamen's desertions in foreign ports. Scandinavian sailors tended to jump ship in order to get a berth on a British or American vessel with better pay or in order to migrate to North America. Jumping ship was a means of entering the international maritime labor markets since for Finns there was no legal way of seeking employment on foreign ships. By contrast, Finnish sailors had bound themselves to stay onboard and in the service of their Finnish captain as long as the ship was under way. Fleeing from inhuman discipline and poor nourishment on board were also reasons for dereliction of duty. It has been shown that marriage tended to reduce sailors' probability of leaving their ship and disappearing abroad.¹⁰⁷⁸ Despite this general trend both married and unmarried sailors shared this part of maritime working culture. In Pori at least every tenth sailor's wife experienced the husband's desertion. Some men disappeared for good and some returned home even years after. Desertions almost invariably meant a social and economic catastrophe for the family. Deserted wives were over-represented in criminal behavior such as extramarital pregnancies, vagrancy, and thefts. On the other hand it is likely that lonely wives came more certainly under the social control of the community and its officials than those women who were guided by male relatives in their own households. Also, the mentions of deserted sailors' wives in the poor relief material are more frequent than for other sailor's wives and widows. On the one hand they were compared to widows but on the other hand their status was clearly somewhere between that of married woman, widow and unmarried woman. This was apparent, for example, in the cases of such deserted wives who had been living with their husbands away for a long time and who had resorted to criminal survival strategies. Their status was likely to turn in official document from sailor's wife to the status remark, "woman" (*kvinnna/kvinnperson*), meaning an unmarried woman with illegitimate children.

From the domestic perspective the phenomenon of sailors' desertion awakened ambivalent attitudes. Desertions, the harsh discipline and working conditions on board were discussed at length in coeval newspapers, in the Diet of 1863 and also by the personnel of the Seamen's Missions later in the 1870s and 1880s.¹⁰⁷⁹ The general opinion seemed to show sympathy and understanding toward desertions. In the coeval stories seamen jumping ship were depicted as roguish heroes admired by landlubbers. Sailors' women in these stories, in turn, were depicted as pious and modest, and with patience to wait for their men no matter how long. On the other hand the punishments for jumping ship were made harsher in the early 1850s and might result in forced labor in Siberia until the pardon of 1856 giving amnesty to all who returned home voluntarily.

It seems evident that many married sailors who jumped ship with a view to working abroad did not originally intend to abandon their families but simp-

¹⁰⁷⁸ Ojala, Pehkonen & Eloranta 2013, 122–140.

¹⁰⁷⁹ On similar discussion in the context of Atlantic seafaring see Fink 2011, 35–74.

ly to earn more money. Some men even jumped ship in order to make their way home more quickly. As not all were successful it became economically impossible to get home. The aim of earning more money must also to some extent have been known to and condoned by the wives. Thus women cannot be regarded only as victims of their husbands' actions.

Clearly, idealistic or not, most deserted sailors' wives had the courage to wait in real life, too. Mobile occupations such as seafaring and the military were taken as special cases in the marital laws in force in nineteenth-century Finland (being that of the 1734 code of the Swedish realm). Sailors' wives were entitled to file for divorce on grounds of a husband's desertion. This was exceptional since divorces were otherwise very uncommon, desertion and adultery being practically the only grounds for granting a divorce. Due to this exceptional legal protection and the massive extent the sailors' desertion problem (at the end of the nineteenth century at least 5,000 runaway Finnish sailors were working on board North American vessels)¹⁰⁸⁰, marriages involving sailors became the biggest group of broken marriages in mid-nineteenth-century Finland. Around 80 percent of all divorces in Finland were applied for in small and middle-sized seaports, although the population of these cities made up less than two percent of the population of Finland. However, suing for divorce was no immediate survival strategy for deserted sailors' wives. The majority of women waited more than the mandatory year before going to court. Many of them waited several years, some even 10–20 years. This suggests that although sailors' wages played a significant role in the family economy through the wives' access to their husbands' pay, deserted sailors' wives could prevent economic catastrophe caused by spousal desertion in many other, immediate ways than remarriage. These means were mainly housing arrangements, relying on the peer group of townswomen and women's own earnings. Since the status of divorced women was far from desirable, women applied for divorce only when they had a new prospective husband. The majority of divorced sailors' wives contracted a second (or third) marriage. Another significant reason behind applying for divorce was an extramarital child born after the disappearance of the husband. This was the case in approximately every third divorce applied for on the grounds of a sailor's desertion. This was rational agency on the part of the women since, had their husband returned and applied for divorce on the grounds of the wife's adultery, the position of the women was much weaker (involving potential loss of common property, no chance to remarry without the permission of the former spouse). Overall, the ecclesiastical and secular officials seemed to show sympathy for deserted sailors' wives since they were sometimes punished for giving birth to illegitimate children in the same way as unmarried women and widows, that is, not for adultery but just "indecenty".

¹⁰⁸⁰ On figures e.g. Hautala 1967, 104–105; Fischer 1980, 53–56; Kaukiainen 1997, 224; Ojala, Pehkonen & Eloranta 2013, 123–124.

Women's work and agency in the local community

The early modern household is understood as a unit of production and consumption (*das ganze Haus*). Understood as a unit, all the household members were assumed to be in the service of the male head of the household, should he be an artisan, merchant or peasant, so that family life and production could not be separated from each other. It has been suggested that workers' households differed from this model so that wives and children had no direct link to the husband's paid labor occupation.¹⁰⁸¹ According to my findings it seems that although paid laborers without their own interest in ship-owning and cargo, sailors also involved their family members in maritime activities. In other words, sailors' wives and children worked to maintain and enable facilities for shipping, produced the labor force, and also earned additional income for the household through shipping.

In European metropolises the seaports were commercial places for the exchange of products and services. In smaller seaports such as those on the Finnish coast of the Gulf of Bothnia this infrastructure was to a considerable extent supplied by seafarers' families. Women in seaports participated in supplying the ships with food and clothes, did laundry, lent money and made sails and spun hemp yarn. In addition, sailors' wives played a significant role in producing export products, especially textiles, even delicate products such as lace as a cottage industry. Sailors' spouses were in direct interaction with ship-owners and local shipping officials as they withdrew the husband's pay or applied for relief from the Seamen's House. This interaction was also visible in situations where sailors' wives and widows worked as care-takers of seafarers' children – either motherless or otherwise in need of care – and of old and disabled sailors or their spouses. In the best cases the caregiving work was systematically compensated as the caregiving women could receive part of the child's father's monthly wages from the ship-owner just as the wives could withdraw their part with letters of attorney.

In the census records and other materials that registered the population in the households it is typical that the male head of the house was the only one whose occupational status was noted. This has often led to the simplistic assumption that married women's labor market participation was virtually non-existent, whereas two points may refute this: one is that as a male person was employed, so was his whole household. Families were a self-evident resource, for example, in supplying the early modern armies. Another aspect is that the whole idea of official labor markets where men by default participated and from which married women were excluded can be regarded as anachronistic as, for example, Ariadne Schmidt and Elise van Nederveen Meerkerk have done by showing that the proportion of married women and children who belonged to the work force was at its peak from the late seventeenth to the early nineteenth century. They claim that it was only the emergence of modern professions, the

¹⁰⁸¹ E.g. Stadin 1980, 301–302; Markkola 1990, 392–393; Vainio-Korhonen 1998, 30–35. On comparative notions see Ogilvie 2003, 148–155.

wider differentiation of skilled and unskilled tasks caused by the over-supply of labor force, and separation of the home and household from trade and production which initiated the idea of formal and informal labor markets.¹⁰⁸²

The share that a sailor's wife could withdraw from her husband's pay, one third or a half of the monthly wages, was an important part of the family economy. However, this did not suffice and the wife's contribution was required. Only in the late nineteenth century did workers' wages rise to a level comparable to the rise in prices. In the mid-nineteenth century roughly to thirds of the monthly income went on food and housing costs.

Sailors' wives and widows were a considerable group among the townswomen whose activities sustained the urban economy. Approximately 30 percent of sailors' families were house-owners. For them the most important source of income was taking in lodgers. Rents made up so significant a part of the household economy of house-owning town inhabitants in Finland that it became a basis for the first income tax introduced in 1865. On the other hand, those sailors' wives who could not afford to own a house might be lodgers. As the micro economy of the town neighborhoods as not based on cash, but also on credits and exchange of materials and services, some might pay for their housing by various domestic work usually understood as the tasks of unmarried maidservants.

The most important source of income for sailors' spouses was self-employment in small-scale business. While producing and retailing was controlled by privileged merchants and artisans' guilds, poor women could obtain permission from the magistrates to ply those trades that were not regulated by privileged burghers. These included tavern-keeping (house-owning required), hawking, baking and a range of casual jobs provided by the town administrative bodies such as those of shepherd, street sweeper, keeping watch at the town gates, janitor of a poor house, and billeting Russian soldiers.

It has been broadly shown that economic female agency like this as not just a makeshift for poor relief but a noteworthy activity in the field of demand and supply. As the towns grew so also grew the opportunities for women's economic independence.¹⁰⁸³ It goes without saying that poverty as an argument was often present when the limits of women's economic activities were discussed. As was the case when women met the poor relief and shipping officials, they argued with their neediness and vulnerability in terms of the loss, disability or unemployment of the male-breadwinner. Bans and regulations can be interpreted as depicting the existing situation where the trade guilds were gradually losing their monopolies even before the liberalization of trade at the end of the century. Baking was a good example of this. Women were allowed to bake only rye bread for sale to the poorer folk whereas permission to bake

¹⁰⁸² Schmidt & Van Nederveen Meerkerk 2012, 69–96; see also Humphries & Sarasúa 2012, 36–67; Ågren 2013. Compare with Qvist 1960.

¹⁰⁸³ E.g. Bladh 1991; Vainio-Korhonen 1998; 2000; 2002; Simonton & Montenach (eds.) 2013.

wheat bread and pastries was limited to the bakers' guild. In addition, their business should not be too professional, meaning that they were allowed to employ only themselves, not employees. In practice the wives, widows, and daughters of sailors, soldiers, workers, and journeymen co-operated so that some women engaged in baking, some in retailing – co-operation was necessary for only few lived in houses with a baking oven. They also broadened the range to all kinds of baked goods. The cases brought before the town court by professional bakers were probably only the tip of the iceberg of this phenomenon. Magistrates' permissions to engage in a trade were competed for among women, and it is likely that many ran their business at least temporarily without the appropriate permission.

One of the stereotypes often attributed to sailors and their women is dubious morality, their being drunkards, brawlers, and sexually promiscuous. When these stereotypes are contemplated against the contemporary documents, it seems obvious that criminal behavior and criminal survival strategies were limited to a small group of sailors' wives and widows. Often the criminal means of income such as lodging of vagrants, pawning possibly stolen goods, illegal selling of beer and spirits as well as violations of guild privileges already mentioned largely occurred in the same livelihood context as the legal and accepted means, selling, buying, exchange and lending.¹⁰⁸⁴ Family circumstances undeniably drove some women to crime. The importance of married status for women was seen in situations where their status was questioned by the husband's desertion. A deserted wife was still a married woman but her status was questioned, for example, in the case of the legal supervision that she previously was entitled to via her husband's employer. Due to the lack of such supervision in conjunction with a lifestyle regarded as immoral, deserted sailors' wives could be accused of vagrancy by the officials. In some cases this could even cause women to be sentenced to prison; in Finland the so-called spinning houses (*spinnhuset*). Wives who lacked the legal protection of their husband's master were expected to find their own place of service. Thus women did not only work to earn their living but also as a result of control procedures. Sometimes wives even at the age of 40–50 years found themselves seeking work as maid-servants. Although vagrancy and vagrancy policy in the nineteenth century have been studied in some detail, the experience of women who went through the control policy of the authorities and especially the viewpoint of their whole life course, is largely a less unstudied topic, especially in the earlier half of the era when criminal policy and a shift from corporal punishment to custodial sentences in closed institutions was in flux.¹⁰⁸⁵

Women's history has been claimed to have "found" women and their agency in the early modern economy. However, further discussion is arguably

¹⁰⁸⁴ On daily economy of lending and exchange see e.g. Hemminki 2014; Fontaine 2014, 100–127, 147–148.

¹⁰⁸⁵ E.g. Nygård 1985; Nygård 1990; Kotkas 2003; Pukero 2009; Ramsay 1993; Markkola 2002.

still under way in that these “findings” have not been taken seriously in mainstream economic history or changed the overall understanding of the past.¹⁰⁸⁶ In recent research, however, women’s history has remarkably expanded to be much more than an historical approach segregated in its own field.¹⁰⁸⁷ In addition, looking at women’s history only from the perspective of historical development where women’s rights and self-determination are seen to have advanced little by little towards the modern era could be deemed one-sided. Approach that takes the early modern era in its own right has shown the vast flexibility and dynamics of gendered regulations, the ostensible female-exclusion from male-dominated guilds, and the overall legislation of mercantile and patriarchal estate society.¹⁰⁸⁸ Sailors’ spouses are a case in point to confirm this. Their agency, work, and interaction maintained the conditions of shipping, and affected the social environment and reshaped its structures from inside. Female agency increased as sailors’ wives represented their spouses in public issues, such as fire inspections of houses, in the making of contracts and appearing in court. Some couples with a sailor as the husband also made reciprocal wills which is further evidence that the male head of the household was not the indisputable economic decision-maker of the family economy.¹⁰⁸⁹ Although sailors’ families were usually relatively poor, the households were consumption units who for their part contributed to the growth of the economy in towns. It was sailors’ wives who, due to their unique system of withdrawing their husband’s wages had cash in their possession, which was not necessarily self-evident among the town inhabitants who instead often consumed on credit. On the other hand, only few sailors’ families could make any remarkable investments such as a house or domestic animals, or save money, but the majority lived as paid laborers from hand to mouth. This, along with falling life expectancy until the early 1870s, affected people’s attitudes to the future and its expectations.

The survival strategies of women covered the whole spectrum of life. Hints of these can be seen in court records and other documents where people, in between the lines, relate who used to lodge with them and with whom they used to work daily in the same yards of the town, for instance. These networks and informal communities of women might also be seen in who was asked to be a newborn child’s godparent or who was asked to come to court to testify on behalf of someone. Very often this support was found among female representatives of the seafaring community or other working women.

Finally, there remains the question of sailors’ spouses’ position in the local seaport community. As suggested, the community could play a bigger role for sailors’ wives than marriage itself?¹⁰⁹⁰ As shown also by earlier research on

¹⁰⁸⁶ Tilly & Scott 1978, 49-50; Montenach & Simonton 2013, 1-14.

¹⁰⁸⁷ Among others the University of Uppsala Research project and database “Gender and Work.” <http://gaw.hist.uu.se/> Reference on 7th of December, 2015.

¹⁰⁸⁸ See further e.g. Montenach & Simonton 2013, 1-3. Kerber 1988, 10-11; Humphries & Sarasúa 2012, 39-67; Boydston 1990, 14-15 (introduction); Scott 1986, 1057.

¹⁰⁸⁹ Similarities in the 18th century Salem see Vickers & Walsh 2005, 145-148.

¹⁰⁹⁰ Kindleberger 1992, 88.

the sailor population, people involved in seafaring ultimately formed a heterogeneous group. The same can be stated in the case of women who had a marital link to maritime labor. In light of official documents, it seems that those individuals who had their roots in the town community and who or whose relatives were known as reputable and for their "good works" for the town and its common good could benefit most of the patriarchal support of employers and officials.¹⁰⁹¹ The first generation migrants from the rural parishes had no such advantage. Depending on the background and the life course, some sailors' spouses shared more proletarian deterioration of their position, whereas others could utilize the maritime career and living in the urban settings to advance to the lower middle class – at least for a generation for the lifestyle could be purchased with loans that shifted to the next generation. On the other hand the sources tell only fragmentarily about women's own sub-communities and of who was who in the daily circles of the neighborhoods. Thus, woman's position in the community is largely dependent on how the concept of community is understood, from an authoritative perspective, that is to say, from above, or from the perspective of the women themselves and their social environment, in other words, from below.

¹⁰⁹¹ Rublack 1999, 67–68.

LÄHTEET

Arkistolähteet:

ELINKEINOELÄMÄN KESKUSARISTO (ELKA)

Hackman & Co:n arkisto

Lähetettyjen kirjeiden kopioita (B67).

KANSALLISARKISTO (KA)

Suomen paloapuyhtiö / Finlands Almänna Brandskad bolaget

Pori, palovakuutusasiakirjat nro 2918, 2623 ja 2322.

Senaatin arkisto

Turun ja Porin läänin Kuvernöörin kertomukset 1851–1855 Kd 218/131 1856.

LUVIAN SEURAKUNNAN ARKISTO (LSA)*

Muuttaneiden luettelot 1817–1909.

Vihittyjen luettelot 1821–1875.

OULUN SEURAKUNNAN ARKISTO (OSA)*

Vihittyjen ja kuulutettujen luettelo 1792–1854 (IEb:1).

Vihittyjen luettelo 1854–1886.

PORIN KAUPUNKI- JA MAASEURAKUNNAN ARKISTO (PKM) *

Kaupunkiseurakunnan kirkkokurin alaisten luettelo 1820–1872.

Kaupunkiseurakunnan kuolleiden ja haudattujen luettelo 1830–1855 (I F1:1).

Kaupunkiseurakuntaan muuttaneiden luettelot 1833–1851 (I Ba1:3).

Kaupunki- ja maaseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelot IC2:1(1830–1855).

Kaupunki- ja maaseurakunnan vihittyjen luettelo I Eb:1(1830–1865).

Pitäjän ja kirkkokousten pöytäkirjat 1831–1872.

Porin kaupungin kirkonkirja (rippikirja) 1836–1842 (IAa1:17a).

Porin köyhäinkoulun oppilasmatrikkeli (Fattig Skolan i Björneborg Stad) 1826–1843 (II Qu:2).

Porin paloa 1852 koskevat asiakirjat: avustus- ja jälleenrakennustyön asiakirjat 1852.

Vaivahoitohallituksen pöytäkirjat (Fattigvård Direktionens Protokollbok)1856-1866 (II Cj:1).

PORIN SEURAKUNTAYHTYMÄN ARKISTO (PSYA)

Kirkonkuulutukset 1810-1820 (Björneborgs kapellans embetliga kunggörelser) (II Ad: 4).

Kirkkoneuvoston ja kirkkokousten pöytäkirjat (Kyrkorådets och kyrkostämmans protokoll, Björneborg stad och landförsamlingen) 1817–1858 (II Ca: 6-10).

Kuulutusten merkitsemiskirjat 1827–1872 (II Ad 6-8).

RAUMAN KAUPUNKI- JA MAASEURAKUNNAN ARKISTO (RKM)*

Kaupunki- ja maaseurakunnan vihittyjen luettelo IEb:1 (1759–1780).

SATAKUNNAN MUSEON ARKISTO (SatM)

Kaupankäyntiä käsittelevä arkisto

- Kauppiaat: Petrell, F.W. (E:1).
- Porin vanhan haustausmaan hautakirjoitukset koonnut R.T.Tuomi, ylioppilas Sat. Museon kustannuksella 1896.
- Yksityishenkilöiden arkistot
- Merimies Gustaf Rostedtin asiakirjat (1835–1861).
- Sofia Ulrika Murinin asiakirjat (1843–1860).
- TURUN MAAKUNTA-ARKISTO (TMA)
- Porin kämnerinoikeuden arkisto
- Tuomiokirjat 1828- 1868 (Co:27- 60).
- Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto
- Kaupungin kassan tilit 1855–1864, 1865–1875 (Ga2:17–18).
- Käskykirjeet, kiertokirjeet ja vaali asiakirjat 1841–1865 (Ez:1).
- Maistraatin anomusdiarit 1855–1865 (Ac:1-8).
- Maistraatin pöytäkirjat 1852 (Politie dombok och stadens äldstes protokoll) (Cj:23).
- Maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1832–1843 (Cm: 3-7).
- Maistraatin tuomiokirjat 1835–1837 (Cj: 11).
- Porin poliisijärjestys 12.6.1839 (H:15).
- Raastuvanoikeuden tuomiokirja 1859 (Cc1: 84).
- Raastuvanoikeuden memoriaalipöytäkirjat 1833–1854. (Ci: 5).
- Perunkirjoitukset 1860–1861 (Ec:14).
- Yhteisen raastuvanoikeuden diaarit 1835 (Ag:1).
- Porin merimieshuoneen arkisto
- Merimieshuoneen matriikkelit 1-3: 1842–1890 (Ac:1-3).
- Merimieshuoneen pöytäkirjat 1843–1874 (Ca:1).
- Memorial bok för sjömanshusets kassa konto och öfriga skrivelser 1875-1886 (Gd:1)
- Sekalainen aineisto (H:2)
- Turun hovioikeuden arkisto
- Rikosasiain pöytäkirja, II osasto 1838–1838 (Cb: 46).
- Turun kehruhuoneen arkisto
- Vankiluettelot 1834–1836 (Ba:4).
- Turun ja Porin läänin henkirjat
- Henkikirjat 1825, 1830, 1840, 1850, 1860 (T:17,22,37, 57, 76).*
- Henkikirjat 1852 T:60.
- Suostuntavarojen tilit 1866–1866 (IGak:2).
- Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkanslian arkisto
- Laivoja ja merimiehiä koskevat ilmoitukset 1840–1890. (Eed:2).
- Turun tuomiokapitulin arkkihiippakunnan arkisto
- Kihlaus- avioerohakemukset 1830–1890 (F 1 (I)g 2a- FI (I)g: 31a).
- ULVILAN SEURAKUNNAN ARKISTO (USA)*
- Omassa seurakunnassa kuulutettujen ja vihittyjen asiakirjat 1852–1853 (I Jea:1).
- Vihittyjen luettelot 1813–1859 (I Eb:3).

UUDENKAUPUNGIN KAUPUNKI- JA MAASEURAKUNNAN ARKISTO
(UKA)*

Vihittyjen luettelo 1793–1890.

ÅBO AKADEMI SJÖHISTORISKA INSTITUTET (ÅA)

J. Lindströms samling

Kansio 1. 2/36 Dagbok Helios, skeppsredaren Janne Björkstén gjorde på Helios en resa från Bborg till Cadiz 1850 24 s. Professori G. Nikanderin arkistoon lahjoittama 8.4.1936.

Kansio 5 21/36 Brev, inventarium m.m.

Kansio 33: 4/38 Liitteenä oikeuspöytäkirjan kopio Paraisten kihlakunnankäräjät 4.9.1869. § 13.

*Arkistokokonaisuudet käytettävissä sähköisenä Arkistolaitoksen digitaaliarkistossa <http://digi.narc.fi/digi/>

LAIT JA ASETUKSET

Vuoden 1667 Merilaki (skipmanna balk.). Voimassa vuoteen 1873.

Ruotsin valtakunnan vuoden 1734 laki:

<http://agricola.utu.fi/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/1734/>. Viitattu 1.6.2015.

30.3.1748 Kauppamerenkulun ohjesääntö.

27.7.1778 Kauppakollegion käskykirje vähittäiskaupasta.

15.5.1805 Kongl. Maj:ts Nådiga Lego-Stadga För Husbönder och Tjenstehjon (vuoden 1805 palkollissääntö).

28.5.1839 Seilaus-järjestys Suomen Suuriruhtinaanmaalle.

22.3.1852 Vaivahoitoasetus (Den 22 Marti 1852, Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga Förordning, angående allmänna fattigwården i Storfurstedomet Finland).

7.9.1856 Julistus ja Pardooni-plakaatti (hallitsijavaihdoksen yhteydessä tapahtunut Keisarillinen armahdusjulistus karkureille, jotka palaavat vapaaehtoisesti tai ilmoittautuvat Venäjän konsulaattiin).

9.6.1873 Merilaki.

Julkisuuslaki 621/1999.

Arkistolaki 831/1994.

Henkilötietolaki 523/1999.

SANOMALEHDET <http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti>

Björneborgd Tidning (BjT)

Borgåbladet

Finlands Almänna Tidning (FAT)

Folkwänner

Helsingfors Tidningar

Papperslyktan

Porin Kaupungin Sanomia

Suomen Virallinen Lehti (SVL)
Wiborg
Österbotten

TILASTOT

- Suomenmaan Virallinen Tilasto (SVT) VI. Väkiluvun-tilastoa, toinen vihko. Syntyneet, vihityt ja kuolleet vuosina 1865–1868 ynnä katsahdus väkiluvun muutoksiin vuodesta 1812 alkaen. Helsinki, Senaatin kirjapaino 1871.
- Suomen väestö joulukuun 31. päivä 1865. Suomen Virallinen Tilasto (SVT) VI 1865
http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/67349/vara1_1865.pdf?sequence=1 Viitattu 15.2.2015.
- Suomenmaan Virallinen Tilasto (SVT) VI.:3, Toinen jakso. Väkiluku-tilastoa. Wäenslasku Maaliskuussa 1870 Helsingin, Turun, Wiipurin ja Oulun kaupungeissa. Helsinki, Senaatin kirjapaino 1874.
<https://www.doria.fi/handle/10024/67272> Viitattu 15.2.2015.
- Suomenmaan Tilastollinen Vuosikirja (SVT) 1879. Taulukko 4. s. 4 Tilastollinen toimisto. Helsinki 1878.
https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/67170/stv_1879.pdf?sequence=1 Viitattu 15.2.2015.
- Suomenmaan Virallinen Tilasto (SVT) VI. Väkiluvun tilastoa. Toinen vihko. Syntyneet, vihityt ja kuolleet vuosina 1865–1868. Ynnä katsahdus väkiluvun muutoksiin 1812 alkaen. Helsinki, Keisarillisen Senaatin kirjapaino 1871. <http://www.doria.fi/handle/10024/67301>. Viitattu 15.2.2015.
- Suomenmaan Virallinen Tilasto (SVT) . Yhteenvedo kuvernöörien viisivuotiskertomuksista 1861–1865.
http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/90539/xtaltit_1861-1865_1868_dig.pdf?sequence=1. Viitattu 15.2.2015.
- Suomenmaan Virallinen Tilasto (SVT) VI: Väkiluvun tilastoa. Yleinen katsaus väkiluvunmuutoksiin Suomessa 1891. Ynnä jälkikatsuas vuosikymmeneen 1881–1890. Taul. 4;5.
<https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/67296/vamu1890.pdf?sequence=1>. Viitattu 15.2.2015.

AIKALAISKIRJALLISUUS

- Gebhard, Hannes (1910), *Asunto-olot Suomen maalaiskunnissa v. 1901*. Tilastollinen tutkimus Yhteiskunta-taloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa v. 1901. Tilattoman Väestön Alakomitea, Helsinki.
- Gulin, Helmi (1964), *Ett borgarhus i Björneborg*. Svenska litteratursällskapet i Finland Historiska och litteraturhistoriska studier nr. 40. Helsingfors.
- Helomaa, Juho (1931), *Muistelmia Rauman kaupungin muinaisista ja nykyisistä oloista*. Toinen, korjattu painos (alkup. 1909). Tekijän perikunta, Rauma.

- Kilpi, O.K. 1913. *Suomen ammatissatoimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815/75: I. Maaseutu. Väestötilastollinen tutkimus papiston väkilukutaulujen tiedoista* [Finland's working population by social class in 1815/75: I. Countryside. Population statistical study from population tables]. Helsinki, Finland: Sana.
- Kirkkokäsikirja (1806), *Käsi-kirja jossa käsitetty on: kuinga Jumalan-palvelus Kristillisten Ceremoniain ja menoin kansa, Friedrichshaminan hippakunnan Ruotszin ja Suomen seurakunnissa pidettämän ja toimitettaman pitää. Sen kaikkein korkeimmast wahwistetun, Lutheruxen opin Seurakunnille Wenäjän Waldakunnassa ulosannetun Liturgin asetuxen jälkeen ojettu Wuonna 1806. Peterisa prändätty.*
- Leyonmarck, C.U. (1820), *Register öfwer den utaf Framledne Herr Cancellie-Rådet och Riddaren Anders Anton v. Stjerneman gjorde Samling af Riksdags-Beslut, Bewillningar, Arfdreningar, Regements-Rormer, Resolutioner på Ståndens Almänna Beswär, m.m. ifrån år 1521 till år 1721 inclusive.* Kongliga Tryckeriet, Stockholm.
- Rosenborg, Johan Wilhelm (1863), *Köyhyydestä ja yleisestä köyhäin-holhouksesta Suomessa 1863.* Professor J.W. Rosenborgin w. 1858 tekemästä ruotsinkielisestä wäitöskirjasta suomentanut R.M. Oppman. Turku Liljan kirjapaino 1863.
- Ruuth J.W. (1898), *Björneborgs stads historia.* Helsingfors: Utgiven på Björneborgs stads bekostnad. 1898.
- Ståhlberg, K.J. (1893), *Irtolaisuus Suomen lain mukaan.* Päivälehdin kirjapaino. Helsinki 1893.
- Wuotiset Epistolat ja Ewankeliumit, Etu- ja jälkirukouksensa, ynnä niiden seuraan yhdistetyin kappalten ja rukousten kanssa.*(1860). J.W. Liljan kirjapaino, Turku.
- Dana, Richard Henry (1895), *Two Years Before Mast. A Personal Narrative of Life at Sea.* Blackie & Son Limited. London, Glasgow & Dublin. (alkup.1848).
- Kivi, Aleksis (1986), *Nummisuutarit* (alkup.1864). SKS, Helsinki.
- Mayhew, Henry (1851), *London Labour and the London Poor: Cyclopedia of the Condition and Earnings of Those That Will Work, Those That Cannot Work, and Those That Will Not Work.* Vuoden 1861 painos osoitteessa <http://archive.org/stream/londonlabourand01mayhgoog#page/n4/mod/e/2up>. Viitattu 13.3.2013.
- Nortamo, H.J. (19447), *Nortamon kootut teokset I-II.* WSOY, Helsinki.
- Pakkala, Teuvo (1894) *Elsa.*(1995) Esipuhe Mervi Kantokorpi. SKS, Helsinki.
- Paulaharju, Samuli (1925), *Vanha Raahe.* Helsinki.
- Topelius, Sakari (1866), *Briitta Skrifwars.* Näytelmä. (Ilmestynyt ensimmäisen kerran jatkokertomuksensa *Helsingfors Tidningar*-lehdessä 1858).
- Topelius, Sakari (1845), *Finland framställdt i teckningar.* Digitoitu ja toimitettu versio Zacharias Topelius Skrifter utgiven av Jens Grandell och Rainer Knapas. <http://www.topelius.fi/index.php?p=texts&bookId=12>.
- Wacklin, Sara, (1989) *Sata muistoa Pohjanmaalta (Hundra minnen ur Österbotten): Scripta Historica XV.* Oulun historiaseuran julkaisu. Suom. Katri Ingman-Palola. (Alkup. 1844-1845).

Women and Women's Work in Finland. (1893) By the "Unionen Alliance For the Cause of women in Finland". Press of Kindergarten Literature Co. Chicago. [s.n.]

MUUT VERKOSSA OLEVAT TIETOKANNAT

Arkistolaitoksen Arkistojen Portti-tietokanta:

<http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Etusivu> Viitattu 14.11.2014.

Heikki Rantatupa: Historialliset kartat www.vanhakartta.fi Viitattu 14.4.2015.

Ruotsin arkistolaitoksen merimieshuone-tietokanta "Arkion"

<http://riksarkivet.se/> Viitattu 12.4.2014. (Aineisto ei tällä hetkellä vapaasti käytettävissä.)

Suomen Sukututkimusseura www.genealogia.fi. Viitattu 1.1.2011–23.11.2015.

Hiski-historiakirjat-tietokanta

Merimieshuoneaineistot (ei tällä hetkellä vapaasti käytettävissä)

Suomen Sukuhistoriallisen yhdistyksen digitoidut kirkonkirjat www.sshy.fi Viitattu 1.1.2011–23.11.2015.

Suomen kansallisbiografia ja Talouselämän vaikuttajat-hanke:

<http://www.kansallisbiografia.fi/> Viitattu 1.3.2012.

Svenska Akademiens Ordbok (SAOB)

<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/show.phtml?filenr=1/131/211.html>

Viitattu 3.3. 2013.

Uppsalan yliopiston "Gender and Work" (GaW)-tutkimus- ja digitointiprojekti.

<http://gaw.hist.uu.se/> Viitattu 7.12.2015.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Aalto, Seppo, (1996) *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina: seksuaalirikollisuus, esivoalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. Bibliotheca Historica 12. SHS, Helsinki.

Abreu-Ferreira, Darlene (2012), Neighbors and Traders in a Seventeenth-Century Port Town. *Signs* 37:3. 581-587.

Ahlström, Christian (1998), Sjömän i Helsingfors 1819-1848. Iakttagelser om levnadsvillkor och arbetsförhållanden. *Historisk tidskrift för Finland* 3/1988. 511-534.

Ahonen, Sirkka (2004), Historia – sittenkin tuomari? *Historiallinen Aikauskirja* 102:2. 227-232.

Ahtiainen, Pekka, Tervonen, Jukka & Teräs, Kari (2010), Johdanto: Perinteen paino ja muutoksen paine paikallishistoriassa. Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen ja Kari Teräs toim., *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaavioja*. Vastapaino, Tampere. 7-25.

Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka (2010), Paikallishistorian kaavan pitkä kaari – ja tulevan akateemikon kriittinen katse. Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen ja Kari Teräs toim., *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaavioja*. Vastapaino, Tampere. 27-90.

Anderson, Michael (1971), *Family structure in Nineteenth Century Lancashire*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Anderson, Michael (1980), *Approaches to the History of the Western Family 1500-1914*. Studies in Economic and Social History. Macmillan Publisher Ltd.
- Arffman Kaarlo (2002), Luterilainen auttamisjärjestelmän reformi. Mäkinen, Virpi toim. *Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä*. Atena, Jyväskylä. 157-186.
- Asplund, Anneli (1994), *Balladeja ja arkkiveisuja. Suomalaisia kertomalauluja*. SKS, Helsinki.
- Baker, Margareth (1979), *Folklore of the Sea*. David & Charles, Newton Abbot. London, North Pomfret.
- Berggreen, Brit (1985), Sjøkvinner: Om å oppdage et forskningsfelt. *Skärgård. Tidsskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi (=SIÅA)*. 2/1985. 4-12.
- Berggreen, Brit (1989) Bondesjøfart og sjøkvinner. Brit Berggreen, Arne Emil Christensen, Bård Kolltveit red. *Norsk sjøfart*. Bind 2. Dreyer, Oslo. 7-45.
- Berggreen, Brit (1992), Dealing with anomalies? Approaching maritime women. Lewis R. Fischer et. al. eds. *The North Sea: Twelve Essays on Social History of Maritime Labour*. Social History of Maritime Labour; 2. Stavanger, Stavanger Maritime Museum / The Association of North Sea Societies, 1992. 111-126.
- Bergholm, Tapio & Teräs, Kari (1999), Female Dockers c. 1900-1975: Gender and Change on the Finnish Waterfront. *International Journal of Maritime History* 11: 2. 107-120.
- Bergholm, Tapio (2015), 'Harmajan jälkeen olemme kaikki poikamiehiä'. Kuljetustyöläisten poikamieskulttuuri vielä kerran. Kirsi-Maria Hytönen ja Tuomas Laine-Frigren toim., *Työläisperhe arjessa ja kriiseissä*. Väki Voimakas 28. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. 111-132.
- Bertaux, Daniel (1981A), Introduction. Bertaux, Daniel eds., *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*. SAGE Studies in International Sociology 23. Sponsored by the International Sociological Association/Isa. Beverly Hills, California. 5-15.
- Bertaux, Daniel (1981B), From the Life-History Approach to the Transformation of Sociological Practice. Bertaux, Daniel eds., *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*. SAGE Studies in International Sociology 23. Sponsored by the International Sociological Association/ISA. Beverly Hills, California. 29-45.
- Boydston, Jeanne (1990), *Home and Work. Housework, Wages, and the Ideology of Labor in the Early Republic*. Oxford University Press, Oxford -New York.
- Boydston, Jeanne (2008), Gender as a Question of Historical Analysis. *Gender & History* 20:3. 558-583.
- Bladh, Christine (1991), *Månglerskor: Att sälja från korg och bord i Stockholm 1819-1846*. Stockholmsmonografier 109. Stockholms stad.
- Bruijn, Jaap R. (1997), Career patterns. Paul C. Van Royen, Jaap R. Bruijn, & Jan Lucassen eds., *Those Emblems of Hell? European Sailors and the Maritime Labour Market, 1570-1870*. Research in Maritime History 13. International Maritime Economy History Association, St. John's, Newfoundland. 25-34.

- Burton, Valerie (1989), *The Work and Life of Seafarers with Special Reference to the Port of Southampton 1871-1921*. PhD Thesis. London School of Economics.
- Burton, Valerie (1991), The Myth of Bachelor Jack: Masculinity, Patriarchy and Seafaring Labour. Colin Howell & Richard Twomey eds. *Jack Tar in History: Essays in the History of Maritime Life and Labour*. Acadiensis Press, Fredericton New Brunswick. 179-198.
- Burton, Valerie (1999), Whoring, Drinking Sailor: Reflections on Masculinity from the Labour History of Nineteenth-century British Shipping. Margaret Walsh ed., *Working Out Gender*. Perspectives from Labour History. Ashgate, Aldershot. 84-101.
- Byron, Reginald (1994), The Maritime Household in Northern Europe. *Comparative Studies in Society and History* 36:2. 271-292.
- Corbin, Alain. 2001. *Life of an Unknown. The Rediscovered World of a Clog Maker in Nineteenth-Century France*. Columbia University Press, New York.
- Cordingly, David (2001), *Women Sailors and Sailors' Women: an Untold Maritime History*. Random House, New York.
- Creighton, Margaret S. (1991), American Mariners and the Rites of Manhood, 1830-1870. Colin Howell & Richard J. Twomey eds., *Jack Tar in History: Essays in the History of Maritime Life and Labour*. Acadiensis Press, Fredericton, New Brunswick. 132-142.
- Creighton, Margareth S. (1996), Davy Jones' Locker Room: Gender and the American Whalemens 1830-1870. Margaret S. Creighton & Lisa Norling eds., *Iron Men, Wooden Women: Gender and Seafaring in the Atlantic World, 1700-1920*. Johns Hopkins University Press, Baltimore & London. 118-137.
- De Langhe, Sofie, Devos, Isabelle & Mathyss, Christa (2013), Survival Strategies of Single Women in the Bruges Countryside, 1814. *Economy, Ecology, Demography Research Group, Ghent University (EED) Working Paper Series* 3.2013. 1-16.
- Dennison, Tracy & Ogilvie, Sheilagh (2014), Does the European Marriage Pattern Explain Economic Growth? *Journal of Economic History*. 74:3. 651-693.
- Downs, Laura Lee (2010), *Writing Gender History*. Second Edition. Bloomsbury Academic, New York.
- Druett, Joan (1987), More Decency and Order: Women and Whalemens in the Pacific. *Log of Mystic Seaport* 39:1. 65-74.
- Durkheim, Emile (1985), *Itsemurha. Sosiologinen tutkimus*. (Alkuteos 1897). Suom. Seppo Randell. Tammi, Helsinki.
- Dye, Ira (1991), Physical and Social Profiles of Early American Seafarers, 1812-1815. Colin Howell & Richard Twomey eds. *Jack Tar in History: Essays in the History of Maritime Life and Labour*. Acadiensis Press, Fredericton New Brunswick. 220-235.
- Earle, Peter (1997), English Sailors, 1570-1775. Paul C. Van Royen, Jaap R. Bruijn, & Jan Lucassen eds., *Those Emblems of Hell? European sailors and the Maritime Labour Market, 1570-1870*. Research in Maritime History 13. International Maritime Economy History Association, St. John's, Newfoundland. 73-92.

- Einonen, Piia & Karonen, Petri toim. (2002) *Arjen valta: Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v.1450–1860)* SKS Helsinki.
- Einonen, Piia (2013), Viipuri syyskuisena tulipaloyönä vuonna 1836. *Genos* 84:3. 130–146.
- Elder, Glen (1981), History and the Life Course. Daniel Bertaux ed. *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*. SAGE Studies in International Sociology 23. Sponsored by the International Sociological Association/Isa. Beverly Hills, California. 78-115.
- Engberg, Elisabeth (2006), Life on the Edge. Rural Poverty and Vulnerability in XIXTH century Northern Sweden. *Annales de démographie historique*, 111:1. 31-57.
- Erickson, Amy Louise (2005), The Marital Economy in Comparative Perspective. Maria Ågren & Amy Louise Erickson eds., *Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400-1900*. Ashgate, Aldeshot. 3-20.
- Ferarotti, Franco (1981) On the Autonomy of the Biographical Method. Teoksessa *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*. Daniel Bertaux toim. SAGE Studies in Internationala Sociology 23. Sponsored by the International Sociological Association/Isa. Beverly Hills, California. 19-27.
- Florén, Anders (1996), Aktörperspektiv. Stellan Dahlgren & Anders Florén, *Fråga det förflutna: en introduktion till modern historieforskning*. Studentlitteratur, Lund. 131-153.
- Fiebranz, Rosemarie; Lindberg, Erik, Lindström, Jonas & Ågren, Maria (2011), Making verbs count: the research project 'Gender and Work' and its Methodology, *Scandinavian Economic History Review*, 59:3, 273-293.
- Fingard, Judith (1980), "Those Crimps of Hell and Goblins Damned": The Image and Reality of Quebec's Sailortown Bosses. Rosemary Ommer & Gerald Panting eds., *Working Men Who Got Wet*. Memorial University of Newfoundland. 321-332.
- Fink, Leon (2011), *Sweatshops at Sea: Merchant Seamen in the World's First Globalized Industry, from 1812-to the Present*. University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Fischer, Lewis R. (1980), A Dereliction of Duty: The Problem of Desertion on Nineteenth Century Sailing Vessels. Rosemary Ommer & Gerald Panting eds., *Working Men Who Got Wet*. Memorial University of Newfoundland. 51-70.
- Fontaine, Laurence (2013), Makeshift, Women and Capability in Preindustrial European Towns. Deborah Simonton & Anne Montenach eds. *Female Agency in the Urban Economy. Gender in the European Towns, 1640-1830*. Routledge Research in Gender and History. Routledge, New York & London. 56–72.
- Fontaine, Laurence (2014), *The Moral Economy. Poverty, Credit, and Trust in Early Modern Europe*. Cambridge University Press, New York.

- Frigren, Pirita (2009), "Kaupungin wierustalla": Porin kaupungin rajojen ulkopuolella asuneiden kaupunkilaisuus ja alueen aikalaisulottuvuudet 1852–1864. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-201005261936> . Viitattu 5.7.2015
- Frigren, Pirita, Hemminki, Tiina & Nummela, Ilkka (2016), Experiencing and Encountering Impoverishment in Nineteenth Century Finland. *Journal of Finnish Studies* 20:1. (Tulossa).
- Fuchs, Rachel G. (2005), *Gender and Poverty in Nineteenth-Century Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gaunt, David (1983, 1996), *Familjeliv i Norden*. Gidlunds Förlag, Möklinta.
- Gaunt, David (1991), Familjen i förvandling. Panu Pulma red. *Den problematiska familjen*. SHS, Helsinki. 34–61.
- Gerdt, Tytti 1976, *Vaasalaisten merimiesten sosiaaliset olot 1800-luvulla*. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Gillis, John, R. (1984) Peasant, Plebeian, and Proletarian Marriage in Britain, 1600-1900. David Levine ed., *Proletarianization and Family History*. Studies in Social Discontinuity. Academic Press, Orlando, Fla. 129-162.
- Gold, Carol (2013), On the Streets and in the Markets. Independent Copenhagen Saleswomen. Deborah Simonton & Anne Montenach eds., *Female Agency in the Urban Economy. Gender in the European Towns, 1640-1830*. Routledge Research in Gender and History. Routledge, New York & London. 35–55.
- Gorn, Elliot J (1992), Seafaring Engendered, A Comment on Gender and Seafaring. *International Journal of Maritime History* 5:1. 219–225.
- Gorski, Richard & Söderqvist, Britta (2012), *The Parallel Worlds of the Seafarer: Ashore, Afloat and Abroad*. Papers from the 10th North Sea History Conference. Sjöfartsmuseet Akvariet. Göteborg.
- Haapala, Pertti (1986), *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Historiallisia Tutkimuksia 133. SHS, Helsinki/Osuuskunta Vastapaino, Tampere.
- Haapala, Pertti (1992), Työväenluokan synty. Pertti Haapala toim., *Talous. valta, valtio: Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino, Tampere. 227- 249.
- Haatanen, Pekka (1968), *Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kirjallisuuden valossa*. WSOY, Helsinki .
- Hagmark-Cooper, Hanna (2008), *Avsked och återseende. Sjömanshustruns liv under 1900-talet*. SLS, Helsingfors.
- Happonen, Päivi (2009), *Kaksi todellisuutta? Kirkonkirjat ja henkikirjat Sortavalan kaupungin väestöllisen profiilin kuvaajina 1800-luvun alusta vuoteen 1940*. Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja nro 96. Arkistolaitoksen toimituksia 8. Joensuu yliopisto, Joensuu. http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-219-316-2/urn_isbn_978-952-219-316-2.pdf Viitattu 4.2.2013.
- Hammar, AnnaSara (2014), *Mellan kaos och kontroll: Social ordning I svenska flottan 1670-1716*. Nordic Academic Press, Lund.
- Hautala, Kustaa (1967), Merimiesten karkaaminen suomalaisilta laivoilta 1800-luvulla. Sven-Erik Åström; Yrjö Blomstedt & Ilkka Hakalehto toim., *Näkökulmia menneisyyteen. Eino Jutikkalan juhlakirja*. WSOY, Helsinki. 101-126.

- Hedenborg, Susanna & Wikander, Ulla (2003), *Makt och försörjning*. Studentlitteratur. Lund.
- Heino, Ulla (2001), *Rauma. Idylliä ja tehokkuutta 1875-2000*. Rauman kaupunki, Rauma.
- Hellspong, Mats & Löfgren, Orvar (2004, alkup 1994), *Land och stad: Svenska samhällerna och livsformer från medeltid till nutid*. Gleerups, Malmö.
- Hemminki, Tiina (2014), *Vauraus, luotto, luottamus. Talonpoikien lainasuhteet Pohjanlahden molemmin puolin 1796–1830*. Jyväskylä Studies in Humanities 232. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/44314/978-951-39-5850-3_vaitos01102014.pdf?sequence=1 Viitattu 17.8.2015.
- Henningsen, Henning(1981), *Sømanden og kvinden. Et kapitel af sømandslivet i sejskibstiden*. Handels-og søfartsmuseet på Kronborg. Søhistoriske skrifter XII. Høst & Sons Forlag, Kobenhavn.
- Herndon, Ruth Wallis (1996) *The Domestic Cost of Seafaring. Town Leaders and Seamen's Families in Eighteenth-Century Rhode Island*. Margaret S. Creighton & Lisa Norling eds., *Iron Men, Wooden Women: Gender and Seafaring in the Atlantic World, 170-1920*. John Hopkins Univeristy Press, Baltimore & London 1996. 55-69.
- Hinkkanen, Merja-Liisa (1992), Expressions of Longing, Sources of Anxiety? The Significance of Contacts with Home for Finnish Sailors in London and Hull in the Late Nineteenth Century. Lewis R. Fischer & Walter Minchinton eds., *People of the Northern Seas*. Research in Maritime History 3. International Maritime History Association. Newfoundland. 63–79.
- Hinkkanen, Merja-Liisa (1995), Onko historian henkilöillä intymiteettisuoja? *Historiallinen Aikakauskirja* 93:2. 191–192.
- Hinkkanen, Merja-Liisa (2003), Land amidst the Sea: Merchant Seamen and Port Towns in the Nineteenth Century. Marjaana Niemi & Ville Vuolanto eds., *Reclaiming the city* Finnish Literature Society, Helsinki. 177–190.
- Heikkinen, Sakari (1992), Aineen voitot - 1800-luvun elintaso. Pertti Haapala toim., *Talous, valta, valtio. tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino, Tampere. 149–172.
- Heikkinen, Sakari (1997A), *Labour and the Market. Workers, Wages and Living Standards in Finland, 1850-1913*. Commentationes Scientiarum Socialium 51. Finnish Society of Sciences and Letters: Finnish Academy of Science and Letters, Helsinki.
- Heikkinen, Sakari (1997B), Palkollisesta proletaariin: työn ja luokan suomalaisista käsitehistoriaa. Raimo Parikka toim., *Työväestö ja kansakunta*. Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, Helsinki. 68–98.
- Hjerppe, Riitta & Schybergson, Per (1977), *Kvinnoarbetare i Finlands industri ca. 1850-1913*. Helsingin yliopiston Talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja N:o 5. Helsinki.
- Hoffman, Kai (1974), *Merimieskirstusta eläkelaitokseen. Merimieseläkejärjestelmän historia vuosina 1748-1936*. Merimieseläkekassan julkaisuja IV. Merimieseläkekassa, Helsinki.

- Hongelin, Anneli (1980), *Merimies merta rakastaa/ En Sjöman älskar havets våg 3: Kansanlauluja ja vanhoja merimieslauluja*. Fazer Music, Helsinki.
- Huhtala, Liisi (1981), *Kuu torpparin aurinko. Torppariaihe suomalaisessa kaunokirjallisuudessa 1809–1918*. SKS, Helsinki.
- Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi. Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009. <http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/eettisetperiaatteet.pdf>. Viitattu 15.10.2014.
- Humphries, Jane & Sarasúa, Carmen (2012), Off the Record: Reconstructing Women's Labor Force Participation in the European Past. *Feminist Economics* 18:4. 39–67.
- Hunt, Lynn (2014), *Writing History in the Global Era*. W.W. Norton & Company, New York & London.
- Hunt, Margaret R. (2010), *Women in Eighteenth-Century Europe*. Pearson Education Limited, Harlow.
- Hunt, Margaret (2013), "The sailor's wife and the law in England after the Revolution of 1688/9". Esitelmäpaperi International Federation for Research in Women's History Conference, Sheffield 29.8.-1.9.2013. Viitattu tekijän luvalla.
- Hurl-Eamon, Jennine (2008), The Fiction of Female Dependence and the Make-shift Economy of Soldiers, Sailors, and Their Wives in Eighteenth-century London. *Labor History*. 49:4. 481-501.
- Hurl-Eamon, Jennine (2012), *Women's Roles in Eighteenth-Century Europe*. Women's Roles through History. ABC-Clio, Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England.
- Hynninen, Eemil (1924), *Ulkotyöväen palkkasuhteen kehitys Suomen suurimissa kaupungeissa 19-vuosisadalla ennen elinkeinovapautta*. Taloustieteellisiä tutkimuksia 30. Kansantaloudellinen Yhdistys, Helsinki.
- Häggman, Kai (1994), *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 179. SHS, Helsinki.
- Häkkinen, Antti (1995), *Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867–1939*. Otava, Helsinki.
- Häkkinen, Antti (2013), Suomalaiset sukupolvet, elämänkulku ja historia - Sukupolvesta sukupolveen. Antti Häkkinen, Anne Puuronen, Mikko Salasuo ja Anni Ojajärvi, *Sosiaalinen albumi. Elämäntavat sukupolvien murroksissa*. Nuorisotutkimusseura, Julkaisuja 139. Helsinki, Nuorisotutkimusverkosto. 21–56.
- Häkkinen, Antti (2014), Vuosisadat, sukupolvet, elämänkulut. Merkitysten analysoimisesta toiminnan tutkimiseen. Matti Hannikainen toim., *Työväestö ja hyvinvointi*. Väki Voimakas 27. Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, Helsinki. 13–35.
- Häkkinen, Antti & Salasuo, Mikko (2015), Johdanto. Antti Häkkinen & Mikko Salasuo toim., *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 161. Vastapaino, Tampere. 9-17.

- Häkkinen, Antti (2015), Kaupungin reunoilla. Helsinkiläistä alamaailmaa etsimässä. Antti Häkkinen & Mikko Salasuo toim., *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 161. Vastapaino, Tampere. 21–50.
- Ignatius, Tarja (2005), Lähihistorian tutkijan eettiset valinnat. *Lähde: historiatieteellinen aikakauskirja* 2:1. 55–64.
- Ijäs, Ulla (2008), *Piikoja ja puotipuksuja: sukupuolittunut työnjako 1820- ja 1830-lukujen Viipurissa*. Historian pro gradu-tutkielma. Tampereen yliopisto. Tampere.
<https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/78839/gradu02405.pdf?sequence=1> Viitattu 8.1.2014.
- Ikonen, Kimmo (1999), Luvut ”Pikisaari ja Aurajoki: Kaukopurjehdusta ja ruoppausta 1700-luvulla” ja ”Jokisuuhun ja Kanavaniemelle: Purjelaivojen valtakausi päättyy”. Jussi T. Lappalainen toim. *Turun sataman historia*, Turun Satama, Turku. 75–100; 102–119.
- Ittman, Karl (1995), *Work, Gender and Family in Victorian England*. Studies in Gender History. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London.
- Janila, Vuokka (1952), *Meri sosiaalisena tekijänä suomalaisessa kaunokirjallisuudessa*. Pro gradu-tutkielma. Yhteiskuntatieteellinen korkeakoulu, Tampere.
- Jarlert, Anders (2000), Kvinnor och karoliner inför konsistorierna 1720-1722. En pilotstudie. *Karolinska förbundets årbok*. Lund 2001. 54-115.
- Johansen, Hanne Marie (2005), Marriage Trouble, Separation and Divorce in Early Modern Norway. Maria Ågren & Amy Louise Erickson eds., *Marital Economy in Scandinavia and Britain, 1400-1900*. Ashgate, Aldershot. 175-189.
- Johansson, Carola (1985), Kvinnor i Nagu sjöfart. *Skärgård. Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi (=SIÅA)*. 2/1985. 46-55.
- Jussila, Osmo (1992), Suomen ”valtion” synty. Teoksessa *Talous, valta, valtio. tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Pertti Haapala toim. Vastapaino, Tampere. 17–28.
- Jutikkala, Eino (1983), Urbanisoituminen. Päiviö Tommila toim. *Suomen kaupunkilaitoksen historia II*. Suomen kaupunkiliitto, Helsinki. 9–26.
- Juusela, Pirjo (1983), *Alexandra Frosterus-Såltin 1837–1916*. Taidehistoria Pro gradu-tutkielma, Turun yliopisto, Turku.
- Jäntere, Kaarlo (1926), *Porin triviaalikoulun oppilasluettelot 1722, 1733, 1737 ja oppilasmatrikkeli 1738–1842*. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja II. Helsinki.
- Kalela, Jorma (2002) *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki, Gaudeamus.
- Kalela, Jorma (2012), *Making of History: The Historian and Uses of the Past*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Kansanaho, Erkki (1983), *Kirkko ja merenkulkijat. Sata vuotta Suomen merimieslähetysseuran työtä*. Kirjapaja, Helsinki.
- Kajser, Ingrid (1997), *Sjömannens yrke ur hustruns perspektiv. – Seminariet Sjömannen-från livsform till yrke. Meddelande från sjöhistoriska museet vid ÅA nro 20, Åbo*.

- Karlsson Sjögren, Åsa (2013), Gender and Urban Land in Swedish Towns. Deborah Simonton & Anne Montenach eds. *Female Agency in the Urban Economy. Gender in the European Towns, 1640-1830*. Routledge Research in Gender and History. Routledge: New York & London. 171-188.
- Karonen, Petri (1994), *Kämnerinoikeudet Suomen kaupungeissa suurvalta-ajan alkupuolella (noin 1620-1660)*. Suomen historian väitöskirja. *Studia historica Jyväskyläläisiä* 48. Jyväskylän yliopisto.
<https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/36738> Viitattu 18.8.2015.
- Karonen, Petri (1996), Pohjolan vaarallisimmat asuinpaikat. rikollisuus, pelko ja turvattomuus Suomen uuden ajan alun kaupungeissa (noin 1540-1660). Sari Forström toim. *Laittomuuden laitatiellä: rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja, Helsingin yliopisto. 61-86.
- Karonen, Petri (2002), Johdanto: moninainen patriarkalisuus - normien ja käytäntöjen solmukohdat. Piia Einonen ja Petri Karonen toim., *Arjen valta: Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450-1860)* SKS, Helsinki. 10-23.
- Karonen, Petri (2004), *Patruunat ja poliitikot. Yritysjohtajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1600 - 1920*. Historiallisia tutkimuksia 217. SKS Helsinki.
- Kaukamaa, L.I. (1938) *Frans Fredrik Wallentråle porilaisena kauppiana ja laivanvarustajana*. [alkup. s.n.] Hist. Ark XLIV, Helsinki.
- Kaukamaa, L.I. (1946) *Kauppuhuone Björkman & Rosenlewin liiketoiminnasta 1820-50-luvuilla ja W. Rosenlew & Co:n perustaminen v. 1853*. Satakunta: Kotiseututkimuksia XII. Satakuntalainen osakunta, Helsinki.
- Kaukiainen, Yrjö (1991), *Sailing into Twilight: Finnish Shipping in an Age of Transport Revolution, 1860-1914*. *Studia Historica* 39. SHS, Helsinki.
- Kaukiainen, Yrjö (1992) Five Years before the Mast: Observations on the Conditions of Maritime Labour in Finland and Elsewhere. Lewis R. Fischer & Walter Minchinton eds., *People of the Northern Seas*. Research in Maritime History 3. International Maritime History Association. Newfoundland. 47-62.
- Kaukiainen, Yrjö (1997), Finnish and International Maritime Labour Markets in Age of Sail: Was there a Market? Paul C. Van Royen, Paul; Jaap R. Bruijn, & Jan Lucassen eds., *Those Emblems of Hell? European Sailors and the Maritime Labour Market, 1570-1870*. Research in Maritime History 13. International Maritime Economy History Association, St. John's, Newfoundland. 101-110.
- Kaukiainen, Yrjö (2000), *Laiva Toivo, Oulu*, SKS, Helsinki.
- Kauranen, Kaisa (1999), *Rahvas, kauppuhuone, esivalta: katovuodet pohjoisessa Suomessa 1830-luvulla*. Lisensiaatintyö, Helsingin yliopisto. Historiallisia tutkimuksia 204. SHS, Helsinki
- Katajisto, Kati (2000), *Vale-Jaakko. Suomalainen huijaritarina 1700-luvulta*. Edita, Helsinki.

- Keats-Rohan, K.S.B. ed. (2007): *Prosopography approaches and applications: a handbook*. Oxford University Press, Oxford .
- Kennerley, Alston (2012), British Merchant Seafarers and Their Homes, 1895-1970. *International Journal of Maritime History*. 24: 1. 115-146.
- Kekkonen, Jukka (1991), Autonomian ajan rikosoikeus. Pia Letto-Vanamo toim. *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvalasta moderniin oikeuteen*. Gaudeamus, Helsinki. 258-269.
- Kerber, Linda K. (1988), Separate Spheres, Female Worlds, Woman's Place: The Rhetoric of Women's History. *The Journal of American History* 75:1. 9-39.
- Kero, Reino (1974), *Migration From Finland to North America in the Years Between the United States Civil War and the First World War*. Migration Studies C 1. Institute for Migration, Turku.
- Kero, Reino. (1988). Sjömän från Finland som emigranter i Amerika under 1800-talet. *Historisk Tidskrift för Finland* 3/1988. 395-413.
- Keskinen, Jarkko (2012), *Oma ja yhteinen etu: Kauppiain keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765-1845*. Turun yliopiston julkaisuja Annalaes Universitatis Turkuensis. Sarja C osa 345. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku.
- Keskinen, Jarkko (2013), The Chosen Ones. Godmotherhood as a Networking Strategy in the Merchant Community of Pori, 1765-1820. Deborah Simon-ton and Anne Montenach eds., *Female Agency in the Urban Economy: Gender in European Towns, 1640-1830*. Routledge, London & New York. 224-243.
- Keskinen, Jarkko & Vainio-Korhonen, Kirsi (2015), Porvariston ja säätyläistön esiaviolliset suhteet, aviottomat lapset ja aviorikokset varhaismodernissa Suomessa. *Genos* 86:3. 150-162.
- Kettunen, Pauli (2003), Yhteiskunta. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius toim. *Käsitteet liikkeessä, Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino, Tampere. 167-212.
- Kindleberger, Charles P. (1992), *Mariners and Markets*. New York University Press, New York.
- Kirby, David & Hinkkanen, Merja-Liisa (2000), *The Baltic and The North Seas (Seas in History)*. Routledge, London.
- Koivuniemi, Jussi (2006), Yhteisö ja elämäntapa. Pertti Haapala, Sirkka-Liisa Hakala, Jussi Koivuniemi, Jarmo Peltola, Anne Suntiainen-Nurmi & Marko Tikka, *Nouseva maakunta. Satakunnan historia VII (1870-1939)*. Satakunnan Museo, Porin kaupunki ja Satakuntaliitto, Pori. 147-188.
- Koivuniemi, Jussi (2011), *Sukuyhtiön aika. Rosenlew 1853-1987*. Rosenlew-museo, Satakunnan Museo, Pori.
- Korpi, Tanja (2009), Pysähdytään kestiekievariin. Maunu Häyrynen & Mikael Lähteenmäki toim. *Pohjanlahden rantatie. Ratsupolusta rannikon matkailutiek-si*. Turun yliopisto, Kulttuurintuotannon ja maisemantutkimuksen laitok-sen julkaisuja XV. Pori. 97-114.
https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/46931/pohjanlahden_rantatie.pdf?sequence=1. Viitattu 24.4.2015.

- Korpiola, Mia (2009), *Between Betrothal and Bedding: Marriage Formation in Sweden 1200-1600*. Brill Academic Publishers, Leiden.
- Korvajärvi, Päivi ja Markkola Pirjo (1988), Palkkatyö, patriarkaatti ja sukupuolistuneet rakenteet. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 1:1. 43–49.
- Korvajärvi, Päivi ja Markkola Pirjo (1988), Patriarkaatti – opettavainen käsite? *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 22:1. 36–42.
- Koskivirta, Anu (2016), Crimes of Desperation: Poverty-related Filicides in 1810-1860. *Journal of Finnish Studies* 20:1 (Tulossa.)
- Kotkas, Toomas (2003), ”Suosioista ja armosta”: tutkimus armahdusoikeuden historiasta autonomian ajan Suomessa. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisu- ja A-sarja N:o 245. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Helsinki.
- Kuisma, Markku (1992), Yrittäjät sääty-yhteiskunnan luokkakuvassa. Pertti Haapala toim. *Talous, valta, valtio. tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino, Tampere 29–57.
- Kuula, Arja (2006), *Tutkimusetiikka: aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Vastapaino, Tampere.
- Kuusi, Matti (1990), *Vanhan kansan sanalaskuviisaus; suomalaisia elämänohjeita, kansanorjumeja, lentäviä lauseita ja kokkapuheita vuosilta 1544–1926*. 2p. WSOY, Helsinki.
- Lahtinen, Anu ((2006), Piika: nuori naimaton palvelusnainen 1300–1600. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen toim., *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. SKS, Helsinki. 32–49.
- Lagus, Hugo, (1931) *Fredrik Wilhelm Rosenlew 1831–1892*. WSOY, Porvoo.
- Lahti, Heidi (2006), *Laiva, meri ja matkanteko suomalaisten merimiesten kokemana 1900-luvulta 1940-luvulle*. Suomen historian Pro gradu-tutkielma. Turun yliopisto, Turku.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2007), Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2007. 420–438.
- Lemisch, Jesse (1968), Jack Tar in the Streets: Merchant Seamen in the Politics of Revolutionary America. *The William and Mary Quarterly* 25:3. 371–407.
- Lento, Reino (1951), *Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa 1878–1939*. Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja A: 5. Helsinki.
- Lilja, Kristina & Bäcklund, Dan (2013) To Navigate the Family Economy over a Lifetime: Life-cycle Squeezes in Pre-industrial Swedish Towns, *European Review of Economic History* 17:2. 171–189.
- Liljeqvist, Jonas (2002), Käänteinen vaimokuri – diskurssi avioliittoon kuuluvasta miehisyydestä, vallasta ja auktoriteetista Ruotsissa uskonpuhdistuksesta 1800-luvun alkuun. Piia Einonen ja Petri Karonen toim. *Arjen valta: Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalista järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)* SKS Helsinki. 73–99.
- Lindgren, Jarl (1984), *Towards Smaller Families in the Changing Society*. Väestöntutkimuslaitos. D 11/1984, Helsinki.
- Lindgrén, Susanne (2013), *Traditionens makt. Giftermiljö, familjestruktur och livsmiljö i inflyttarstaden Helsingfors 1870-1910*. Laura Hollsten och Pirjo Markkola red. Skrifter utgivna av historiska Samfundet i Åbo XIII, Åbo.

- Lindstedt Cronberg, Marie (1997). *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*. Historiska Institutionen, Lunds Universitet, Lund.
- Linebaugh, Peter & Rediker, Marcus (1991), *The Many Headed Hydra: Sailors, Slaves and the Atlantic Working Class in the Eighteenth Century*. Colin Howell & Richard J. Twomey eds., *Jack Tar in History: Essays in the History of Maritime Life and Labour*. Acadiensis Press, Fredricton, New Brunswick. 11-36.
- Louekari, Sami (2013), *Hyödyn politiikka. Kokemäenjokilaakson ympäristöhistoriaa 1720-1850*. Annales Universitatis Turkuensis C 365. Turun yliopisto, Turku.
http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/91666/AnnalesLOUEKARI_C365.pdf?sequence=2. Viitattu 5.7.2015.
- Louhivuori, O.W. (1915). *Kunnallinen köyhäinhoitorasitus suomen suurimmissa kaupungeissa ennen nykyistä kunnallishallitusta*. SKS, Helsinki.
- Lukkarinen, J. (1933), *Suomalaisten naimatapoja. Aineksia suomalaisten kansojen avioliiton historian I*. SKS, Helsinki.
- Lundh, Christer (2007), *Remarriage, Gender and Social Class: a Longitudinal Study of Remarriage in Southern Sweden, 1766-1894*. *Continuity & Change* 22:3. 373-406.
- Lybeck, Jari (1996), *Raumalaislaivoilla purjehtineet merimiehet ja Rauman merimiesväestö purjehduksen murrosovuosina 1850-1860-luvuilla*. Suomen historian lissensiaatintutkielma. Turun yliopisto, Turku.
- Lybeck, Jari (2000), "Nyrkki on lyhennetty merilaki": Hierarkia, kuri ja karkaaminen purjelaivoilla 1800-luvun jälkipuoliskolla. Riitta Oittinen & Marjatta Rahikainen toim., *Keulakuvia ja peränpitäjiä. Yrjö Kaukiaisien 60-vuotisjuhlakirja*. SHS, Helsinki. 39-61.
- Lybeck, Jari (2012), *Rauman merimiesväestö purjehduksen kasvun vuosina 1840-luvulta 1870-luvulle*. Suomen historian väitöskirja. Turun yliopisto, Turku.
- Lähteenoja, Aina (1939), *Rauma 1809-1917. Rauman kaupungin historia IV. Rauman kaupunki*, Rauma.
- Lähteenoja, Aina (1942), *Reposaaren historiaa vuodesta 1809 lähtien*. Aina Lähteenoja, Oscar Pulkkinen & Werner Hacklin, *Reposaaren historia*. Werner Hacklin, Helsinki. 121-330.
- Mahkonen, Sami (1974), *Köyhä lapsi. Selvitys lastensuojelulainsäädännön historiasta 1840-1936*. Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja B 15. Helsinki.
- Mahkonen, Sami (1980), *Avioero. Tutkimus avioliittolain erosäännösten taustasta ja tarkoituksesta*. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki.
- Maltby, Josephine (2011), 'The wife's administration of the earnings'? Working-class women and savings in the mid-nineteenth century. *Continuity and Change* 26: 2. 187-217.
- Markkanen, Erkki (1988), *Perukirja tutkimuslähteenä*. *Studia Historica Jyväskylänensia* 37. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

- Markkola, Pirjo (1990), *Pirtissä ja pellolla, kotona ja konttorissa*. Kari Immonen toim., *Naisen elämä: mistä on pienet tytöt tehty, mistä tyttöjen äidit*. Otava, Helsinki. 349–419.
- Markkola, Pirjo (1994), *Työläiskodin synty: Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 187. SHS, Helsinki.
- Markkola, Pirjo (2002), *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. SKS, Helsinki.
- Markkola, Pirjo (2011), *The Lutheran Nordic Welfare States*. Pauli Kettunen & Klaus Petersen toim., *Beyond Welfare State Models: Transnational Historical Perspectives on Social Policy*. Edward Elgar Publishing Ltd. Gheltenham. 102–118.
- Markkola, Pirjo (2014), ”*Perhehistorian sukupolvet*” Keynote-luento Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seuran (THPTS) kesäseminaarissa 25.8.2014.
- Markkola, Pirjo, Östman, Ann-Catrin & Lamberg, Marko (2014), *Onko suomalaisella miehellä historiaa? Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman ja Marko Lamberg toim., Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Vastapaino, Tampere. 7-24.
- Markkola, Pirjo, Snellman, Hanna & Östman, Ann-Catrin (2014), *Yhteisöä purkamassa*. Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman toim., *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Historiallinen Arkisto 142. SKS, Helsinki. 7-21.
- Marttila, Juuso (2014), *Työ teollistumisen ja arjen rajapintana. Strömforsin ja Ramnäsän rautaruukkiyhteisöt 1880–1950*. Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, Helsinki.
- Melby, Kari, Pylkkänen, Anu, Rosenbeck, Bente & Carlsson Wetterberg, Christina (2006), *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930*. Makadam Förlag, Göteborg, Stockholm.
- Miettinen, Tiina (2012), *Ihanteista irrallaan: Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun*. Acta Universitatis Tamperensis 1756. Tampere. <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8887-0> Viitattu 23.10.2015.
- Mikola, Jorma (2015), *Alttarilta alttarille: alttarimaalaus Suomessa autonomian ajan loppupuolella*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/45609> Viitattu 8.5.2015.
- Moilanen, Laura-Kristiina & Eilola, Jari (2013), *Ajan ja paikan muovaamat yhteisöt*. Laura-Kristiina Moilanen & Jari Eilola toim., *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilla*. Historiallinen Arkisto 139. SKS, Helsinki. 7-51.
- Montenach, Anne & Simonton, Deborah (2013) Introduction. Deborah Simonton & Anne Montenach eds., *Female Agency in the Urban economy: Gender in European Towns, 1640-1830*. Routledge Research in Gender and History, New York. 1-14.

- Moring, Beatrice (1994), *Skärgårdsbor : hushåll, familj och demografi i finländsk kustbygd på 1600-, 1700- och 1800-talen*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk: 145. Finska vetenskaps-societeten, Helsingfors.
- Moring, Beatrice (1996), Marriage and Social Change in South-Western Finland, 1700-1870. *Continuity and Change* 11:1. 91-113.
- Moring, Beatrice (2003), Nordic Family Patterns and the North-west European Household System. *Continuity and Change* 18:1. 77-109.
- Mosely, Carolyn (1984), Images of Young Women in Nineteenth-Century Songs of the Sea. *Log of Mystic Seaport* 35. 132-139.
- Mustakallio, Hannu (2002), Köyhät, sairaat ja kirkko – Suomalaista diakoniaa 1800-luvulta 1940-luvulle. Virpi Mäkinen toim. *Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä*. Atena, Jyväskylä. 197-220.
- Myllyntaus, Timo (1978), *Esikartoitus Suomen aktiiviväestön tulonmuodostuksen tutkimuksesta ja lähdeaineistosta 1840-1950*. Helsingin yliopiston Talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tutkimuksia n:o 11. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Myllyntaus, Timo (1981), Työvoimapolitiikka autonomian ajan alkupuoliskolla. Yrjö Kaukiainen et al. toim. *När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu. Sven-Erik Åströmille omistettu juhlakirja*. Historiallinen Arkisto 76. SHS, Helsinki. 155-181.
- Mäenpää, Sari (2002), *New Maritime Labor? Catering Personnel on British Passenger Liners, 1860-1938*. Doctoral Thesis. University of Liverpool.
- Mäkinen, Virpi (2002), Vaivaisten turva ainoa – Lyhyt katsaus 1600- ja 1700-lukujen vaivaishoittoon ja sitä koskevaan lainsäädäntöön. Virpi Mäkinen, toim., *Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä*. Atena, Jyväskylä. 188-196.
- Mäkiprosi, Paula (2012), *Kokkeja, kajuuttavahteja ja oppilaita. Miehistön nuorimmat jäsenet oululaisilla ja raahelaisilla purjealuksilla*. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-201207021989> Viitattu 1.4.2014.
- Nikula, Oscar (1981), Kaupunkilaitos 1721-1875. Päiviö Tommila toim., *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle*. Suomen Kaupunkiliitto, Helsinki. 135-301.
- Norling, Lisa (1991), The Sentimentalization of American Seafaring: The Case of the New England Whalefishery, 1790-1870. Colin Howell & Richard J. Twomey eds. *Jack Tar in History: Essays in the History of Maritime Life and Labour*. Acadiensis Press, Fredricton, New Brunswick. 164-178.
- Norling, Lisa (1992), "How Frought with Sorrow and Heartpangs": Mariners' Wives and the Ideology of Domesticity in New England, 1790-188. *The New England Quarterly* 65:3. 422-446.
- Norling, Lisa (1996), Ahab's Wife: Women and the American Whaling Industry, 1820-1870. Margaret S. Creighton & Lisa Norling eds. *Iron Men, Wooden Women: Gender and Seafaring in the Atlantic World, 1700-1920*. John Hopkins University Press, Baltimore & London. 70-91.

- Norling, Lisa (2000), *Captain Ahab Had a Wife – New England Women and the Whalefishery, 1720-1870*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill & London.
- Norrvik, Christer (1999), *Stad under segel. Kristinestads sjöfart efter 1809*. Kristinestad.
- Nummela, Ilkka (1990), *Stadtstruktur und Bodenwert. Eine Studie über die Industrialisierungsperiode in Kuopio (Finnland) (1875-1914)*. Studia Historica 37. SHS, Helsinki.
- Nummela, Ilkka (1995) Keski-Suomen varallisuuskuva autonomian ajan lopulla. Heikki Roiko-Jokela & Heikki Pitkänen toim., *Sisä-Suomen Tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. Jyväskylän Historiallinen Arkisto, Jyväskylä. 78–112.
- Nutting, P. Bradley (2010), Absent Husbands, Single Wives: Success, Domesticity, and Seminuclear Families in the Nineteenth-century Great Lakes World. *Journal of Family History* 35:4. 329–345.
- Nygård, Toivo (1985), *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa*. Studia Historica Jyväskyläänsä 31. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Nygård, Toivo (1990), Maatalouden työvälineitä vai täysivaltaisia kansalaisia: irtaimen väen asema vuoden 1852 irtolaisasetuksessa. Kalevi Ahonen et al. toim. *Sitä kuusta kuuleminen: Jorma Ahvenaiselle omistettu juhlakirja*. Studia Historica Jyväskyläänsä 41. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. 81–88.
- Nygård, Toivo (1998), *Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Atena, Jyväskylä.
- Ogilvie, Sheilagh (2003), *A Bitter Living: Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany*. Oxford University Press, Oxford.
- Ogilvie, Sheilagh (2010), Consumption, Social Capital, and the "Industrious Revolution" in Early Modern Germany. *Journal of Economic History* 70:2. 287–325.
- Oikarinen, Tiina (1996) *Avioerot Pohjois-Suomessa 1851–1929*. Suomen ja Skandinaavian historian pro gradu-tutkielma. Oulun yliopisto, Oulu.
- Ojala, Jari (1994), *Viisisataa köliä Kokkolasta: Kokkolan kauppapurjelaivat n. 1750 – 1859*. Suomen historia pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Ojala, Jari (1999), *Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa. Purjemenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvulla*. Taloushistorian väitöskirja, Jyväskylän yliopisto. Bibliotheca Historica 40. SHS, Helsinki.
- Ojala, Jari (2000), Päämies-agentti-asetelman testaus: merimiesten karkaaminen 1700–1800-luvulla. Olli Matikainen toim. *Rikos historiassa*. Jyväskylän historiallinen arkisto, Jyväskylä. 285–320.
- Ojala, Jari & Pehkonen, Jaakko (2006), Not Only for Money: An Analysis of Seamen Desertion, Finland 1760-1914. *International Journal of Maritime History* 18:1. 25-53.
- Ojala, Jari; Pehkonen, Jaakko & Eloranta, Jari (2013), Desertions in Nineteenth Century Nordic Shipping: Modeling Quit Behavior. *European Review of Economic History* 17:1. 122-140.

- Ojala, Jari & Tenold, Stig (2013), What is Maritime History: A Content and Contributor Analysis of the International Journal of Maritime History, 1989-2012. *International Journal of Maritime History*. 25:2. 17-35.
- Ojala, Jari, Frigren, Pirita & Eloranta, Jari (2014), Lönade det att gå till sjös? Arbetars löner till sjös och på land i 1800-talets Sverige och Finland. *Historisk Tidskrift* 134:3. 434-461.
- Ojala, Kirsi (2002), *Patriarkaalinen kaupunkiyhteisö ja palvelusväki. Turun piiat ja rengit vuosina 1722-1740*. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Historian laitos.
<https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/12083/kirojala.pdf?sequence=1> Viitattu 16.11.2015.
- Palmer, Sarah (1980), Seamen Ashore in Late Nineteenth Century London: Protection from the Crimps. Paul Adam ed. *Seamen in Society*. Bucharest.
- Palmer, Sarah & Williams, David M. (1997), British sailors, 1775-1870. Paul C. Van Royen, Jaap R. Bruijn & Jan Lucassen eds. *Those Emblems of Hell? European sailors and the Maritime Labour Market, 1570-1870*. Research in Maritime History 13. International Maritime Economy History Association, St. John's, Newfoundland. 93-118.
- Paloheimo, Maare (2012), *Business life in pursuit of economic and political advantages in early-nineteenth-century Finland*. Suomen historian väitöskirja. Jyväskylä Studies in Humanities 195. University of Jyväskylä.
https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/41240/978-951-39-4992-1_2012.pdf?sequence=1 Viitattu 1.12.2014.
- Papp, David (1985), "Gode Make! Min Gumma!" *Skärgård. Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi (=SIÅA)*. 2/1985. 40-45.
- Partanen, Jukka (2004), *Isän tuvasta omaan tupaan. Väestö ja kotitaloudet Karjalankannaksen maaseudulla 1750-1870*. Bibliotheca Historica 86. SHS, Helsinki.
- Peltomaa, Anne (1999), *Alma Hongell och sjömansmissionen*. Meddelanden 30. Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi, Åbo.
- Peltonen, Matti (2006), Mikrohistorian lajit. Outi Fingerross, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen toim. *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. SKS, Helsinki. 145-171.
- Peltonen, Matti (2010), Voisiko paikallishistorian käsittää toisin? Kylätutkimus, muistitieto ja uusi mikrohistoria. Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen & Kari Teräs toim., *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Vastapaino, Tampere. 129-147.
- Perälä, Tauno (1983), Kaupunkien aluepolitiikka ja esikaupunkiliitokset 1875-1918. Päiviö Tommila toim. Suomen kaupunkilaitoksen historia II. Suomen kaupunkiliitto, Helsinki. 29-48.
- Pihl, Christopher & Ågren, Maria (2014), Vad var en hustru? Ett begreppshistoriskt bidrag till genushistorien. *Historisk Tidskrift* 134:2. 170-190.
- Pihlajamäki, Heikki (2004), *Johdatus varhaismoderniin oikeushistoriaan*. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta, Helsinki.

- Pihkala, Erkki (1977), *Valtion tulojen ja menojen rakenne 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja B-23. Helsingin kauppakorkeakoulu, Helsinki.
- Piilahti, Kari-Matti (2007), *Aineellista ja aineetonta turoaa: Ruokakunnat, ekologiset taloudelliset resurssit ja kontaktinmuodostus Valkealassa 1630–1750*. *Bibliotheca Historica* 106. SHS, Helsinki.
- Piirainen, Veikko (1958), *Kylänkierralta kunnalliskotiin. Savon ja Pohjois-Karjalan maaseudun vaivashoitotoiminta vaivashoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Pitkänen, Kari (1981) Avioitumiskäyttäytymisen muutokset teollistuvassa Suomessa. Yrjö Kaukiainen et al. toim. *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu. Sven-Erik Åströmille omistettu juhlakirja*. Historiallinen Arkisto 76. SHS, Helsinki. 275–300.
- Polónia, Amélia (2005), Women's Contribution to Family, Economy and Social Range of Maritime Communities in Sixteenth-Century Portugal. *Portuguese Studies Review* 13:1-2. 269-285.
- Polónia, Amélia (2009) Women's Participation in Labor and Business in The European Maritime Societies in The Early Modern Period. A Case Study (Portugal 16th Century). Simonetta Cavaciocchi ed. "La famiglia nell'Economia Europea Secc XIII- XVIII/ The Economic Role of The Family in the European Economy From The 13th to the 18th Century". Firenze University Press, Prato. 705–719.
- Possing, Birgitte (2014), Elämä pelissä. Biografian historia ja vastuu. Heini, Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen toim., *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Historiallinen Arkisto 141. SKS, Helsinki. 63–78.
- Pukero, Päivi (2009), *Epämääräisestä elämästä kruunun haltuun. Irtolaisuuden ja huono-osaisuuden kontrolli Itä-Suomessa 1860–1885*. Suomen historian väitöskirja. Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja nro. 100. Joensuun yliopisto, yhteiskunta- ja aluetieteiden tiedekunta. Joensuu.
http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-219-294-3/urn_isbn_978-952-219-294-3.pdf. Viitattu 20.11.2014.
- Pukero, Päivi (2014), The Control of Vagrants and the Poor in Finland 1850–1885. Teoksessa Olli Matikainen ja Satu Lidman toim., *Morality, Crime and Social Control in Europe 1500-1900*. SKS, Helsinki. 207–224.
- Pulma, Panu (1987), Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Panu Pulma & Oiva Turpeinen, *Suomen lastensuojelun historia*. Lastensuojelun keskusliitto: Helsinki. 7-266.
- Pulma, Panu (1992), Köyhästäkö kansalainen? Köyhyys 1800-luvun poliittisena ongelmana. Pertti Haapala toim. *Talous, valta, valtio. tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino, Tampere. 187–208.
- Pulma, Panu (1994), Vaivaisten valtakunta. Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen, *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki. 15–70.

- Pylkkänen, Ali (1999), "Ei ole maailmalla monta sen veroista...": Turun satama suurvalta-aikana. Jussi T. Lappalainen toim. *Turun sataman historia*. Turun Satama, Turku. 53–68.
- Pylkkänen, Ali (2002), Suomen satamaliiton synty. Ali Pylkkänen, Tapio Bergholm & Kari Teräs toim. *Satamillaan maa hengittää. Suomen Satamaliiton historia 1923–2000*. Suomen Satamaliitto, Helsinki. 11–17.
- Pylkkänen, Anu (1991), Luvut Avioliiton historiaa – sukujen sopimuksesta kahden kauppaan ja Holhouksen historiaa – Edusmiehisyydestä huoltoon. Pia Letto-Vanamo toim. *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvalasta moderniin oikeuteen*. Gaudeamus, Helsinki. 80–110.
- Pylkkänen, Anu (2006), Naispalvelijoiden oikeudellinen asema 1664–1922. Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen toim. *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. SKS, Helsinki. 73–94.
- Pösö, Antti (2008), Porvoon merimieshuoneen sosiaalinen toiminta 1800-luvun jälkipuoliskolla purjemerenkulun maailmassa. Historian pro gradu-tutkielma. Tampereen yliopisto. Tampere.
<http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/79378/gradu02707.pdf?sequence=1>. Viitattu 5.7.2015.
- Qvist, Gunnar (1960), *Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena*. Kvinnohistorisk arkiv 2. Akademieförlaget-Gumperts, Göteborg.
- Rahikainen, Marjatta (2006), Kadonneen työn jäljillä. Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen toim. *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. SKS, Helsinki. 7-31.
- Ramsay, Alexandra (1993), *Huvudstadens hjärta: filantropi och social förändring i Helsingfors. Två runtimmersföreningar 1848- 1865*. Vetenskaps-societen. Helsingfors.
- Rannaste, Jorma (1982), *Porilainen merimies 1840-luvulta 1870-luville*. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Turun yliopisto.
- Rantala, Hilikka (1985), Suomalainen merimies valtameripurjehtijoilla 1890–1930 -luvuilla. Turun yliopisto. Kansatieteen laitos. Tutkielma.
- Ross, Ellen (1993), *Love and Toil. Motherhood in Outcast London, 1880-1918*. Oxford University Press, New York & Oxford.
- Rossi, Leena (1999), Merimies on erimies. Merimiehiä Turun satamassa 1900-luvulla. Jussi T. Lappalainen toim. *Turun sataman historia*. Turun Satama, Turku. 293-318.
- Rowntree, Seebohm B. (1908), *Poverty: a Study of Town Life*. 2nd edition. Mc Millan & Co. Limited, London.
- Rublack, Ulinka (1999), *The Crimes of Women in Early Modern German*. Oxford Studies in Social History. Clarendon Press, Oxford.
- Räihä, Antti (2012), *Jatkuvuus ja muutoksen hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla*. Jyväskylä Studies in Humanities 183. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-4821-4> Viitattu 11.1.2014.

- Saarimäki, Pasi (2010), *Naimisen normit, käytännöt ja konfliktit. Esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keskisuomalaisella maaseudulla*. Jyväskylä Studies in Humanities 138. Jyväskylän yliopisto.
<https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/23241> Viitattu 31.3.2014.
- Saarinen, Juhani (1972), *Porin kaupungin historia III*, Pori.
- Saaritsa, Sakari & Teräs, Kari (2003), Verkostot työväenhistoriassa. Sakari Saaritsa ja Kari Teräs toim. *Työväen verkostot*. Väki Voimakas 16. Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, Helsinki. 7-34.
- Safley, Thomas Max (2003), Introduction. Thomas Max Safley ed., *The Secular and the Religious in Early Modern Poor Relief*. Brill Academic Publishers, Leiden. 1-14.
- Sallinen, Susanna (2008), Mitä merellä kirjoitettu kirje kertoo? Luvialaisen merimies Arvid Erland Nordlingin (1881-1949) kirjeet omaisilleen. Outi Kivimäki, Susanna Sallinen & Hannu Vartiainen toim. *Merenkulkuperinnettä Pröttikarvialta Ämpärporiin*. Rauman merimuseo, Rauma. 35-51.
- Salminen, Sally (1936), *Katrina*. [Romaani] Otava, Helsinki. Suom. Aukusti Simojoki.
- Sandström, Åke (1996), *Plöjande borgare och handlande bönder. Mötet mellan den europeiska urbana ekonomin och vasatidens Sverige*. Studier i stads- och kommunhistoria 15. Stockholms universitet, Stockholm.
- Sarkamo, Ville (2011), *Karoliinien soturiarvot. Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa*. Jyväskylä Studies in Humanities 167. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-4533-6> Viitattu 1.2.2014.
- Schmidt, Ariadne & Van Nederveen Meerkerk, Elise (2012), Reconsidering the "First Male-Breadwinner Economy": Women's Labor Force Participation in the Netherlands, 1600-1900. *Feminist Economics*, 18:4. 69-96.
- Scott, Joan W. (1986), Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American History Review* 91:5. 1053-1075.
- Scott, Joan W. (2011), Storytelling. Doing Decentered History. *History and Theory* 50:2. 203-209.
- Sewell, William H. Jr. (2005), *Logics of History. Social Theory and Social Transformation*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Simonton, Deborah (1999), Gendering Work in Early Modern Towns. Margaret Walsh ed., *Working Out Gender*. Ashgate, Aldershot. 29-47.
- Simonton, Deborah (2013), Widows and Wenchies: Single Women in Eighteenth-Century Urban Economies. Deborah Simonton & Anne Montenach eds., *Female Agency in the Urban Economy. Gender in the European Towns, 1640-1830*. Routledge Research in Gender and History. Routledge: New York & London. 93-115.
- Sirén, Kirsi (1999), *Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla*. Bibliotheca Historica 38. SHS, Helsinki.
- Sjöberg, Maria (2008), *Kvinnor i fält 1550-1850*. Gidlunds, Hedemora, Möklinta.
- Sjöberg, Maria (2011), Women in Campaigns 1550-1850. Household and Homosociality in the Swedish Army. *The History of the Family* 16:3. 204-216.

- Sköld, Johanna (2006) *Fosterbarnindustri eller människokärlek. Barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890-1925*. Stockholms Universitet, Stockholm.
- Smith, Roger (2014), *The equivocal voice of agency*. Keynote-luento European Society for the History of the Human Sciences (ESHHS)-konferenssissa, Oulussa 24.7.2014.
- Søgner, Sylvi & Van Lottum, Jelle (2006), Magnus och Barbara. Mikrohistorie i Nordsjø- regionen på 1600-tallet. *Historisk Tidsskrift* 85:3. 377-401.
- Søgner, Sylvi & Van Lottum, Jelle (2007) An Immigrant Community? Norwegian Sailors and Their Wives in 17th-century Amsterdam. *The History of the Family* 12:3. 153-168.
- Soikkanen, Hannu (1991), Historiantutkimuksen eettiset ongelmat. Paavo Löppönen, Pirjo H. Mäkelä & Keijo Paunio toim., *Tiede ja etiikka*. WSOY, Helsinki. 191-201.
- Soini, Yrjö (1963), *Vieraanvaraisuus ammattina I-II*. Otava, Helsinki.
- Stadin, Kekke (1980), Den gömda och glömda arbetskraften. Stadskvinnor i produktionen under 1600- och 1700-talen. *Historisk Tidskrift* 3/1980. 298-319.
- Stadin, Kekke (1993), *Maktkamp på Arboga redd. Sjöfart inom skrå och aktiebolag*. Opuscula Historica Upsaliensia 11. Historiska instituten vid Uppsala universitet, Uppsala.
- Stadin, Kekke (2004), *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*. Nordic Academic Press Lund.
- Stanley, Jo (2002), And after the cross-dressed cabin boys and whaling wives? Possible futures for women's maritime historiography. In *The Journal of Transport History*. 23:1. 9-22.
- Stark, Eija (2014), Vanhan kansan hyvinvointi ja rajallinen onni. Matti Hannikainen toim. *Työväestö ja hyvinvointi*. Väki Voimakas 27. Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, Helsinki. 37-56.
- Stark, Laura (2011), *The Limits of Patriarchy: How Female Networks of Pilfering and Gossip Sparked the First Debates on Rural Gender Rights in the 19th-century Finnish-language press*. *Studia Fennica Ethnologica* 1235-1954; 13. Finnish Literature Society, Helsinki.
- Stark, Suzanne J. (1996), *Female Tars. Women aboard Ship in the Age of Sail*. Naval Institute Press, Annapolis Maryland.
- Steel, Tytti (2013), *Risteäviä eroja sataman arjessa*. Helsingin yliopisto: Helsinki.
- Stone, Lawrence (1979), *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*. Abridged edition. Harper & Row, Publishers, New York.
- Sundqvist, Carola (1988), Kvinnor ombord: åbokvinnor i sjöfarten före första världskriget. *Historisk Tidskrift för Finland* 73:3. 489-510.
- Sulkunen, Irma (1999), Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700-1800-luvulla. *Gaudeamus, Hanki ja Jää*, Helsinki.
- Syrjäsuu, Kristiina (2000), *Puosun pojat ja timpurin tyttäret. Merimiesperheiden elämää Turussa 1800-luvulla*. Kulttuurihistorian pro gradu-tutkielma. Turun Yliopisto.

- Taussi Sjöberg, Marja (1988), *Skiljas. Troloovning, äktenskap och skilsmässa i Norrland på 1800-talet*. Författarförlaget, Södertälje.
- Teinonen, Markku (1984), *Porilainen perhe 1881–1931*. Turun yliopiston Kansatieteiden laitoksen toimituksia 12. Turku.
- Teräs, Kari (1999), Hampuuseista ahtaajiksi – käsipelistä konetyöhön. Satamatyön kehitys. Jussi T. Lappalainen toim. *Turun sataman historia*. Turun Satama, Turku. 233–291.
- Teräs, Kari (2002), Modernisoituvat satamat: Teknologia, työ ja satamien kehittäminen. Ali Pylkkänen, Tapio Bergholm, & Kari Teräs, *Satamillaan maa hengittää. Suomen Satamaliiton historia 1923–2000*. Suomen Satamaliitto, Helsinki. 112–180.
- Thompson, E.P. (1996) Vaimojen myynti. Thompson, E.P., *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700–1800-luvun Englannissa*. Gaudeamus Helsinki. Suomentanut Tuomas M.S. Lehtonen, esipuhe Matti Peltonen. 199-249. (Alkup. "The Sale of Wives" teoksessa *Customs in Common*. London, Merlin Press 1991, 404-462.)
- Thompson, E.P. (1967), Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism. *Past & Present* 38:(Dec). 56-97.
- Thompson, E.P. (1971), The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. *Past & Present* 50:1. 76-136.
- Tilly, Louise A. & Scott, Joan W. (1978), *Women, Work & Family*. Routledge, London.
- Uola, Kirsi, *Vastakohtien meren ristiriitainen sankari. Suomalainen merikirjallisuus – oppositioasetelmia ja rajanvetoja*. SKS, Helsinki 2004.
- Uotila, Merja (2014), *Käsityöläinen kyläyhteisönsä jäsenenä. Prosopografinen analyysi Hollolan käsityöläisistä 1810–1840*. Jyväskylän Studies in Humanities 237. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/44611/978-951-39-5943-2_vaitos21112014.pdf?sequence=1 Viitattu 2.6.2015.
- Uusitalo, Taina (2014), *Elämä työläisnaisten hyöksi. Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900-1930. Tutkimus työväenliikkeen sukupuolisidonnaisista käytännöistä*. Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura. Helsinki.
- Vaapio, Emilia (2004) *Kapteenien vaimojen asema laivayhteisössä 1800- ja 1900-luvun suurilla amerikkalaisilla purjelaivoilla*. Yleisen historian lisensiaatintyö, Turun yliopisto, Turku.
- Van Lottum, Jelle & Brock, Aske [s.a.], Rural to Urban Migration in Eighteenth Century Scandinavia: Evidence from the Maritime Sector. MEMS Working Papers No. 3.
https://www.kent.ac.uk/mems/docs/n3_Rural%20to%20Urban%20migration%20in%20eighteenth%20century%20Scandinavia_final_edit.pdf Viitattu 24.11.2015.
- Van de Pol, Lotte (2006), *Der Bürger und die Hure. Das sündige Gewerbe im Amsterdam der Frühen Neuzeit*. Campus Verlag, Frankfurt & New York.
- Van den Heuvel, Danielle (2012), The Multiple Identities of Early Modern Dutch Fishwives. *Signs* 37:3. 587–594.

- Van der Heijden, Manon & Van den Heuvel, Danielle (2007), Sailors' families and the urban institutional framework in early modern Holland. *The History of the Family* 12:4. 296–301.
- Van der Heijden, Manon; Schmidt, Ariadne & Wall, Richard (2007), Broken families: Economic resources and social networks of women who head families. In *The History of the Family* 12:4. 223–232.
- Van Royen, Paul C. (1994), Mariners and Markets in the Age of Sail: The Case of Netherlands. Lewis R. Fischer ed. *The Market for Seamen in the Age of Sail. Research in Maritime History* 7. International Maritime Economy History Association, St. John's, Newfoundland. 47–57.
- Van Kersbergen, Kees (2011), From Charity to Social Justice: Religion and the European Welfare State Traditions. Pauli Kettunen & Klaus Petersen eds., *Beyond Welfare State Models: Transnational Historical Perspectives on Social Policy*. Edward Elgar Publishing Ltd. Gheltenham. 82–101.
- Van der Veen, Annemiek (1992), Independent Willy-Nilly: Fisherwomen on the Dutch North Sea Coast, 1890-1940. Lewis R. Fischer et.al. eds., *The North Sea: Twelve Essays on Social History of Maritime Labour*. Social History of Maritime Labour; 2. Stavanger, Stavanger Maritime Museum / The Association of North Sea Societies. 181–196.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (1998) *Käsin tehty – miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde. Käsiyötuotannon rakenteet ja strategiat esiteolisessa Turussa Ruotsin ajan lopulla*. Historiallisia tutkimuksia 200. SHS, Helsinki.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (2000), Sosiaaliset suhteet, sukupuoli ja suomalaiset naisyrittäjät. Jarkko Keskinen & Kari Teräs toim. *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku. 79–95.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (2002), *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. Historiallisia tutkimuksia 213. SKS, Helsinki.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (2006), Kaupunkilaispiikojen elämää 1770-luvun Turussa. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen toim. *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. SKS, Helsinki. 112–133.
- Vattula, Kaarina (1981), Perhetalous ja naisen työt. Leena Alanen, Liisa Rantalaiho & Aino Saarinen toim., *Naisen historiallisuus: yhteiskunta- yksilö-sukupuoli*. Seminaariraportti. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos sarja B N:o 33/1981, Tampereen yliopisto, Tampere. 49–61.
- Vattula, Kaarina (toim.) (1983), *Suomen taloushistoria* 3. Historiallinen tilasto. Tammi, Helsinki.
- Vattula, Kaarina (1989), Lähtöviivallako? Naisten ammatissatoimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta. Leena Laine ja Pirjo Markkola toim. *Tunteaton työläisnainen*. Vastapaino, Tampere. 13–38.
- Vickers, Daniel and Walsh, Vince (2005), *Young Men and the Sea. Yankee Seafarers in the Age of Sail*. Yale University Press, New Haven & London.
- Vilkuna, Kustaa H.J. (1995) Alkoholin nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500–1700-luvun Suomessa. Heikki Roiko-Jokela & Timo Pitkä-

- nen toim., *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. Jyväskylän Historiallinen Arkisto, Jyväskylä. 210–322.
- Vilkuna, Kustaa H.J. (2006), *Paholaisen sota*. Teos, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa H.J. (2010), *Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850*. Historiallisia Tutkimuksia 253. SKS, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa H.J. (2015), *Juomarien valtakunta 1500–1850. Suomalaisten känni ja kulttuuri*. Teos, Helsinki.
- Virrankoski, Pentti (1963), *Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella (1809–noin 1865)*. SHS, Helsinki.
- Virrankoski, Pentti (1994) *Käsitöistä leivän lisää. Suomen ansiokotiteollisuus 1865–1944*. Historiallisia Tutkimuksia 186. SHS, Helsinki.
- Voutilainen, Miikka (2016) *Poverty and Tax Exemptions in Mid-Nineteenth Century Rural Finland*. *Journal of Finnish Studies* 20:1 (Tulossa.)
- Vuolanto, Ville (2007), *Tutkimusprosessi, metodit ja historian tutkimuksen ominaislaatu*. *Historiallinen Aikakauskirja* 105: 3. 304–316.
- Vuorimies, Heikki (2015), *Suuren Pohjan sodan jälkeen Hämeeseen siirretyt ruotsalaisotilaat noin vuoteen 1760*. Suomen historian väitöskirja. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6283-8> Viitattu 4.11.2015.
- Vähäkangas, Ismo (1991), *Purjelaivojen kultakauden (1856–1878) turkulaiset merimiehet ammatillisena ryhmänä*. Turun yliopisto. Suomen historia. Pro gradu – tutkielma.
- Walker, Christine (2014), *Women in Jamaica, Atlantic Slavery and a Globalising Market, 1700–60*. *Gender & History*. 26:3. 478–501.
- Waris, Elina (1999), *Yksissä leivissä. Ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta 1750–1850*. *Bibliotheca Historica* 48. SHS, Helsinki.
- Waris, Elina (2003), *Suurperhe – työorganisaatio ja perheiden liitto*. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo toim. *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. SKS, Helsinki. 493–503.
- Waris, Heikki (1973), *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle 1–2*. SHS, Helsinki. (Alkup. 1932 ja 1934).
- Weibust, Knut (1976), *Deep Sea Sailors: A Study of Maritime Ethnology*. *Nordiska Museets Handlingar* 71. Nordiska Museet, Stockholm.
- Welter, Barbara (1966), *The Cult of True Womanhood: 1820–1860*. *American Quarterly*. 18:2 (Part 1). 151–174.
- Wickström, Kauko (1985), *Valtion tuloveron rakenne. Tutkimus tuloveron rakenteesta ja sen peruspiirteiden historiallisesta kehityksestä*. Turun yliopisto, Turku.
- Wilmi, Jorma (1991), *Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella*. *Studia Historica Jyväskyläläisiä* 43. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Wilmi, Jorma (2009), *Palkolliset ja tilaton väestö*. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo toim. *Suomen maataloushistoria I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. SKS, Helsinki. 223–237.

- Wikander, Ulla (1999), *Kvinnoarbete i Europa 1789-1950: Genus, makt och arbets-handelning*. Atlas Akademi, Stockholm.
- Ylikangas, Heikki (1968) Puolisonvalintaan vaikuttaneista tekijöistä sääty-yhteiskunnan aikana. *Historiallinen Aikakauskirja* N:o 1/1968. 20-30.
- Ågren, Maria (2009), *Domestic Secrets: Women & Property in Sweden 1600-1857*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Ågren, Maria (2013) *State formation, gender, and work identities in early modern Sweden*. Esitelmä Gender and Work-seminaarissa Jyväskylässä 28.8.2013.
- Österberg, Eva & Lindström, Dag (1988), *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*. *Studia Historica Upsaliensia* 152. Historiska Institutionen vid Uppsala Universitet, Uppsala.
- Östman, Ann-Catrin (2000), *Mjölk och jord: om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssamhälle ca 1870-1940*. Åbo Akademi, Åbo.
- Östman, Ann-Catrin (2014), Kylätalkoot: Kun paikallisyhteisö sai yhteiskunnallisen merkityksen. Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman toim., *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. *Historiallinen Arkisto* 142. SKS, Helsinki. 213–238.

LIITTEET

LIITE 1 Esimerkki merimiesten vaimojen henkilötietokannan sivusta

Esimerkkiparina merimies Carl August From (1835–1863) ja Amanda Helena Lindroos (1836–1899).

Merimiesmatrikkeliä selaamalla Carl August From lukeutuisi nopealla vilkaisulla naimattomiin, uransa lapsena aloittaneisiin merimiehiin:

Lähde 1. Porin merimieshuoneen matrikkeli Ac:2 (1847–1860):

- Henkilö nro 1025: Carl August From s. 1835 Porissa, naimaton, kirjattu merimieshuoneeseen 8.5.1848 (13-vuotiaana)
- Poiminta merkinnöistä uran varrelta: lokakuussa 1857 alkaneella matkallaan karannut Hyväntoivonniemellä Simon's Townissa ja 14.1.1862 jätetty vaimolle todistus miehen karkaamisesta ja palaamatta jättämisestä.

Vaimolle jätetty ilmoitus todistaa, että Fromin siviilisäädyn muuttumista naimissa olevaksi ei päivitetty hänen henkilötietoihinsa matrikkelisivulla. Vaimon henkilöllisyys selviää seuraavan lähteen kautta:

Kaupunki- ja maaseurakunnan vihittyjen luettelo I Eb:1(1830–1865)

Vihitty 10.10.1857 Porin kaupunkiseurakunnassa merimies Carl August From ja piika Amanda Helena Lindroos. Vihkijä J.H.Nordgren.

Vihkitieto on pelkistetty. Poikkeuksellisen pelkistetty se on siinä mielessä, että siitä ei käy ilmi, oliko sulhanen tai morsian kaupunki- vai maaseurakunnan puolelta kotoisin eikä sitä, vihittiinkö morsian kruunun kera vai kruunutta (aiemmin syntynyt lapsi, tiedossa oleva raskaus). Tiivis tieto voi johtua siitä, että pastori Nordgrenilla riitti lokakuussa vihittävä. Lokakuun seitsemännen ja 18. päivän välillä hän vihki yhteensä seitsemän paria, joista kaikki merimiehiä morsiamineen. Syntyneiden ja kastettujen luetteloa tutkittaessa selviää, että kruunua ei käytetty, sillä pariskunnan ensimmäinen ja ainoaksi jäänyt lapsi Carl Gustaf tuli maailmaan jo 8.1.1858.¹⁰⁹²

Olen kartuttanut kustakin henkilöstä henkilötietoja tähän tapaan jatkettu niin pitkälle kuin mahdollista, kunnes tulokseksi on saatu seuraavan näköinen henkilötietojen kokoelma:¹⁰⁹³

¹⁰⁹² Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelo digitoitu vain vuoteen 1855 (IC1:8) Syntymä- ja kastetieto (ei kummitietoja) käy ilmi HisKistä isän haulla HisKi: Pori:kaikki:Carl From.

¹⁰⁹³ Lyhenteiden selitykset: s= syntynyt, vanh.= vanhemmat, k=kuollut, p1/p2= ensimmäinen/toinen puoliso, vih. = vihitty, maasrk./ksrk. = maaseurakunta/kaupunkiseurakunta, a= asuinpaikka, l.= lapset (a1/a2=avioliitto 1 ja 2.) m.= muuta henkilötietoa. Esimerkkiin on valittu nainen, jonka henkilötietoja löytyy verrattain kattavasti. Korostan, että joukossa on jopa joitakin naisia, joiden etunimikin voi jäädä vaikeasti identifioitavaksi. Toisaalta Amanda Helena Lindroosista ei esiinny mainintoja muissa asiakirjalähteissä, mikä tilanne saattaa olla päinvastainen joidenkin henkilötiedoiltaan tuntemattomammiksi jääneiden naisten kohdalla. Esimer-

From, Amanda Helena (Lindroos) (1836-1899)

S: 27.2.1836 Porin maasrk. Kuumainen. Vanh. renkivouti Johan Lindros ja Cajsa Matintytär. Kummeina tynnyrintekijä Matss Stenros ja vaimo Agatha, tynnyrintekijä Johan Nylund ja vaimo Kaisa Juhantytär, lampuodin poika Emanuel Grönroos ja piika Lena Matintytär.¹⁰⁹⁴

K: 9.10.1899 Porissa 62-vuotiaana leskenä sydäntautiin (syntymäajaksi merkitty 19.10.1836)

P1: Carl Gustaf From S. 27.6.1835 Porin kaupunkisrk. VANH: merimies Fredric From ja Helena Christina. Kummeina merimiehen vaimo Maria Carlstedt, merimies Isaac Helander, piika Fredrica From, merimies Fredric Lejneberg, piika Zerafia Lejneberg.¹⁰⁹⁵ VIH. 10.10.1857 Porin ksrk.¹⁰⁹⁶ K. 1.1.1863 merimatalla Jaavalta Amsterdamiin alankomaalaisaluksella tuntemattomasta syystä 27-vuotiaana.¹⁰⁹⁷

P2: työmies, leski Johan Fredrik Helenius S. 21.11.1829. VIH. 25.4.1865. (A1. piika Maria Lovisa Walin VIH. 16.6.1849, K. 7.1.1862) K. 19.8.1889 Porissa 59-vuotiaana keuhkokuumeeseen.¹⁰⁹⁸

STATUS ENNEN VIHKIMISTÄ: a1.kauppias Johan Henrik Bäckmanin piika/a2.merimiehen leski¹⁰⁹⁹

A: 1860 vuokralla muurari Johan Nordlundin omistamassa talossa 201 ½ (viides kaupunginosa)¹¹⁰⁰

L:

A1.

Carl Gustaf s. 8.1.1858¹¹⁰¹

A2.

-

(Gustaf Heleniuksella a1: Sofia Mathilda s. 6.6.1852, Maria Josefina 24.4.1855)

M. Carl Gustafin merimiesura: Porin merimieshuoneeseen 8.5.1848, jolloin kajuuttavahdiksi *Delphinillä* Lontooseen. Toinen matka kajuuttavahtina, sen jälkeen kaksi kokkina Lyypekkiin. 7.5.1853 pestattu jungmannina priki *Henriettellä* Lyypekkiin. Vastaavia pestejä. Kesällä 1856 Merikarvialle, mistä palanut 18.9.1856 ja matkustanut *Wernerillä* Viipuriin ja palannut sieltä 1.12.1856. 10/1857 puolimatruusina *Hilmalla* Välimerelle (juuri avioitumisen jälkeen) ja karannut tällä matkalla Hyväntoivon niemellä Simonstownissa. 14.1.1862 jätetty vaimolle todistus karkaamisesta avioeron hakemista varten. 31.1.1863 tieto ministraalista tietä, että kuollut alankomaalaisaluksella matkalla Jaavalta Amsterdamiin.¹¹⁰²

MIEHEN YLEISIN VAKANSSI: jungmanni

kiksi merimiehen vaimo Johanna Bromanista ei tiedetä mitään muuta, kuin että maistraatti myönsi tämän nimiselle naiselle kaupustelijan oikeudet vuosiksi 1853-1855. Maistraatin anomusdiarit 1855-1865 (Ac:1-8).

¹⁰⁹⁴ Maaseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelo 1830-1855 (IC2:1).

¹⁰⁹⁵ Porin merimieshuoneen matrikkeli Ac:2 (1847-1860) nro 1025. Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelo 1830-1855 IC1:8.

¹⁰⁹⁶ Kaupunki- ja maaseurakunnan vihittyjen luettelo I Eb:1(1830-1865).

¹⁰⁹⁷ Kaupunkiseurakunnan kuolleiden luettelo digitaaliarkistossa vain vuosilta 1830-1855 (IF1:1). Kuolinajankohta selviää merimiesmatrikkelin sivulta Porin merimieshuoneen matrikkeli Ac:2 (1847-1860) nro 1025. sekä HisKi-tietokannasta HisKi: Pori: kaikki: Carl From.

¹⁰⁹⁸ Kaupunki- ja maaseurakunnan vihittyjen luettelo I Eb:1(1830-1865).

¹⁰⁹⁹ Kaupunki- ja maaseurakunnan vihittyjen luettelo I Eb:1(1830-1865). Porin kaupunkiseurakunnan rippikirja 1856-1862 (I Aa1:20). Första stadsdelen nro. 21. Johan Henrik Bäckman, rouva Helena Lovisa Clouberg ja tytär Maria Emilia. Piikoja 14, joista Amanda Helena Lindroos yksi. Piioista ainakin 10 muualta kuin Porin kaupunkisrk:sta. Renkejä kuusi

¹¹⁰⁰ Turun ja Porin läänin henkikirja 1860.

¹¹⁰¹ Kaupunkiseurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelo digitoitu vain vuoteen 1855 (IC1:8) Syntymä- ja kastetieto (ei kummitietoja) käy ilmi HisKistä isän haulla HisKi: Pori:kaikki:Carl From.

¹¹⁰² Porin merimieshuoneen matrikkeli Ac:2 (1847-1860) nro 1025.

Eri lähteistä olen etsinyt osittain samaakin dataa paikatakseni keskinäisiä ristiriitaisuuksia ja aukkoja. Carl Gustaf From ei merimiesmatrikkeliin henkilötietojen mukaan elänyt avioelämää, mikä toisaalta ei mene kauaksi todellisuudesta. Hänen vihki- ja uratietojansa yhdistelemällä selviää, että hän pestautui laivaan heti avioliiton solmimisen jälkeen ja katosi tällä matkalla jäljettämiin nuorikkonsa ja vielä syntymättömän lapsensa elämästä. Lähteiden synty tapa selittää paljolti niiden eroja.¹¹⁰³ Yksilötasolla eri lähteiden rooli näyttää ennen muuta toinen toistaan täydentävänä, koko ryhmää katsottaessa erot aiheuttavat enemmän kysymyksiä lähteiden luotettavuudesta, esimerkiksi naimisissa olevien merimiesten määrästä – eli viime kädessä siitä, keitä tutkimusjoukkoon on luettava ja keitä ei.

¹¹⁰³ Käsittelen tätä asiaa lähemmin luvussa 3. Merimiesmatrikkelin sivu laadittiin uran alkaessa eikä perus-henkilötietoja aina päivitetty. ”Rullissa” saattoi olla miehiä, jotka eivät ottaneet pestiä merillä vuosikausiin. Kirkon väestökirjanpito palveli ennen muuta sosiaalista järjestystä, jonka valvontakeinoja vihkeminen, ehtoollisella käyminen, luku -, kirjoitus- ja Kristinopintaitojen tuntemuksen koetteleminen sekä jälkikasvun tuominen kasteelle ja kummien valitseminen olivat. Rippikirjat pysyivät periaatteessa ajan tasalla esimerkiksi henkilöiden muuttamisten ja ruokakunnan kokoonpanon suhteen, mutta kaikki seurakuntalaiset eivät käyneet säännöllisesti ehtoollisella eikä papisto voinut usein viideksi vuodeksi kerrallaan laadituissa rippikirjoissa olla aina ajan tasalla muutosten suhteen, etenkään tilattoman väestön olinpai-kan osalta. Henkikirjat taas pohjasivat paljolti rippikirjoihin, joskin ne koottiin vuodenvaihteessa talonmistajien ilmoitukseen perustuen. Henkiveroluetteloiden laatimisen intressi oli ennen muuta käsittää väestö paikoillaan pysyvinä talokuntina ja veronmaksusyksikköinä, mitä vähemmän muutoksia ruokakunnissa oli tapahtunut edelliseen vuoteen nähden, kirjojen laatijalle sen työekonomisempaa.

LIITE 2 Merimiesavioliittojen osuus kaikista avioliitoista Suomen rannikkomaakunnissa 1800–1870.¹¹⁰⁴

Maakunta	Kaikki avioliitot 1800–1870	Merimiesavioliitot	%
Uusimaa	35 263	313	0,9
Varsinais-Suomi	53 030	1190	2
Itä-Uusimaa	12 330	282	2
Satakunta	25 844	642	3
Kymenlaakso	19 453	109	0,6
Pohjanmaa	38 624	1149	3
Keski-Pohjanmaa	12 508	597	5
Pohjois-Pohjanmaa	30 558	1101	4
Lappi	9498	20	0,2
Luovutetun alueen seurakunnat (sis. Viipurin kaikki seurakunnat)*	83 727	72	-
Ahvenanmaa	8630	24	-
Yht.	329 465	5499	2

Lähde: HisKi.

*Viipurin vihittyjen luetteloissa aukkoja 1800–1870 seuraavasti: Viipurin maasrk. – ei aukkoja, Viipurin ortodoksinen srk. – tietoja ainoastaan vuosilta 1819, 1825, 1837, 1845–1852, 1873–1876, Viipurin ruotsalainen srk. – tietoja vuoteen 1865 asti, Viipurin tuomiokirkko-seurakunta – ei aukkoja.

¹¹⁰⁴ Haettu Suomen Sukututkimusseuran ylläpitämästä Hiski-tietokannasta toiminnolla Useita seurakuntia – vihityt 1800–1865 sulhasen ammatti Sjö* (Sjömannen), tulosta enintään 1000 tapahtumaa. Kaikkien avioliittojen määrä saatu Tilastot-toiminnolla. Kaikkien merimiesammattiin viittaavien nimekkeiden sisällyttämiseksi olisi voituu käyttää lisäksi esimerkiksi hakutoimintoja Båt* (Båtsmannen), Konst* (Konstapeln) tai Skepp* (Skeppstimmermannen). Laivatimpurien osalta tulos ei tosin olisi ollut luotettava, sillä heidän statuksensa oli yleensä pelkkä timmermannen. Laivoilla ja maissa työskennelleitä puuseppiä on kuitenkin pelkkien kirkonkirjojen avulla mahdollon erottaa. Satakunnan sisäisen koe-haun perusteella nämä hakutoiminnot muuttivat lukuja vain marginaalisesti.

LIITE 3 Merimiesavioliittojen osuus Suomen ulkomaankauppaa käyneissä satamakaupungeissa solmituista avioliitoista 1800–1870.¹¹⁰⁵

Kaupunki	Kaikki avioliitot tot 1800-1870	Merimiesavioliitot	%
Uusimaa:			
Helsinki ¹¹⁰⁶	6604	162	3 %
Tammisaari ¹¹⁰⁷	956	51	5 %
Varsinais-Suomi:			
Turku ¹¹⁰⁸	8225	524	6 %
Uusikaupunki ¹¹⁰⁹	1405	336	24 %
Itä-Uusimaa:			
Loviisa ¹¹¹⁰	1151	95	8 %
Porvoo ¹¹¹¹	4004	36	1 %
Satakunta:			
Pori ¹¹¹²	5433	501	9 %
Rauma ¹¹¹³	460	61	13 %
Kymenlaakso:			
Hamina (ja Vehkalah- ti) ¹¹¹⁴	761	77	10 %
Luovutettu alue/Viipurin lääni:			
Viipuri ¹¹¹⁵	3241	22	7 %
Pohjanmaa:			
Kaskinen ¹¹¹⁶	303	35	12 %
Kristiinankaupunki ¹¹¹⁷	1086	214	20 %

¹¹⁰⁵ Haku tehty vastaaviin menetelmin kuin taulukossa 1. Liite on suuntaa antava ja sen tärkein lähdekriittinen heikkous on, että kaupungeista käytössä olevia vihkitietoja ei ole HisKissä kattavasti, vaan kaupungeittain tiedoissa on useiden vuosien tai vuosikymmenien aukkoja. Tällöin vertailun tärkein anti onkin merimiesparien suhteellisessa osuudessa kyseisen kaupungin väestöstä niinä vuosina, jolloin tiedot ovat saatavilla.

¹¹⁰⁶ Tiedot vuosilta 1800–1807, 1809–1860.

¹¹⁰⁷ Tiedot vuosilta 1800–1849.

¹¹⁰⁸ Turun linnan srk. vihittyjen tiedot vain ajanjaksolta 1800–1813, 1819, Turun ruotsalainen srk. 1800–1856, Turun suomalainen srk. 1800–1864.

¹¹⁰⁹ Tiedot koko jaksolta 1800–1870.

¹¹¹⁰ Tiedot vuosilta 1800–1860.

¹¹¹¹ Tiedot vuosilta 1800–1852.

¹¹¹² Tiedot vuosilta 1800–1821, 1824–1870.

¹¹¹³ Tiedot vuosilta 1836–1860.

¹¹¹⁴ Tiedot vuosilta 1800–1810, 1813–1827, 1829–1860.

¹¹¹⁵ Viipurin vihittyjen luetteloissa aukkoja 1800–1870 seuraavasti: Viipurin maasrk. – ei aukkoja, Viipurin ortodoksinen srk. – tietoja ainoastaan vuosilta 1819, 1825, 1837, 1845–1852, 1873–1876, Viipurin ruotsalainen srk. – tietoja vuoteen 1865 asti, Viipurin tuomiokirkkoseurakunta – ei aukkoja.

¹¹¹⁶ Tiedot vuosilta 1801–1867.

¹¹¹⁷ Tiedot vuosilta 1800–1855 (kaupunkiseurakunta) ja 1821–1861 (maaseurakunta)

Pietarsaari ¹¹¹⁸	1011	241	24 %
Uusikaarlepyy ¹¹¹⁹	1967	193	10 %
Vaasa	-	-	
Keski-Pohjanmaa:			
Kokkola ¹¹²⁰	2774	533	19 %
Pohjois-Pohjanmaa:			
Oulu ¹¹²¹	3127	749	24 %
Raahe ¹¹²²	1177	292	25 %
Lappi:			
Tornio ¹¹²³	245	8	3 %
Yht.	40 079	3910	10 %

Lähde: HisKi

¹¹¹⁸ Tiedot koko ajanjaksolta.

¹¹¹⁹ Tiedot vuosilta 1730–1850.

¹¹²⁰ Tiedot vuosilta 1800–1862 (kaupunkiseurakunta) ja 1800–1828, 1837–1859 (maaseurakunta).

¹¹²¹ Tiedot vuosilta 1800–1852.

¹¹²² Tiedot vuosilta 1810–1850.

¹¹²³ Tiedot vuosilta 1800–1826, 1829–1851.

LIITE 4 Satakunnan seurakunnat, joissa solmittu merimiesavioliittoja 1830-1870 sekä merimies-sulhasten kotiseurakunnat

	Merimiesavioliittoja					Sulhasen seurakunta:				
	1830-1840	1841-1850	1851-1860	1861-1870	yht.	Sama	Pori	Rauma	Kristinan- tiinan- kaupunki	muu/ei tietoa
Ahlainen	2	2		1	5	1	4			1
Eura	1				1		1			
Eurajoki	3	13			16	4	4	8		
Huittinen	1				1		1			
Kankaanpää			1						1	
Kodisjoki	2				2					2
Kokemäki		2			2		2			
Köyliö		1			1		1			
Lappi		2	1	3	6	1		5		
Luvia	6	8	7	6	27	2	19	5		1*
Merikarvia	2	2			4	1	2		1	
Nakkila			2	2	4	2	4			
Noormarkku		1	2	3	5	1	4			
Pomarkku			2		2		2			
Siikainen		1			1					1
Säkylä			1		1		1			
Ulvila	8	7	8	3	26	11	15			
Yht.	25	39	24	17	104	23	60	18	2	5

Lähde: HisKi-tietokanta. Avioliitot haettu hakutoiminnolla vihityt 1830-1870 miehen ammatti sjö* tai båt*. Luvian seurakunnan arkisto, vihittyjen luettelot 1821-1877, Ulvilan seurakunnan arkisto, vihittyjen luettelot 1813-1859 (I Eb:3).¹¹²⁴

*sulhasen kotipaikka Uusikaupunki.

¹¹²⁴ Aineiston aukoista johtuen sellaiset Poria lähellä olleet seurakunnat kuten Harjavalta, eivät esiinny taulukossa lainkaan, vaikka avioliittomarkkinat saattoivat jossain määrin ulottua niihinkin. Hiskissä vihittyjen kirjoja ei ole saatavilla ollenkaan 1820-luvun jälkeiseltä ajalta Luvialta, Harjavallasta, Hinnerjoelta, Kauvatsalta, Punkalaitumelta ja Vampulasta. Lähes kaikista seurakunnista on vähintään vuosien, usein kymmenien vuosien aukkoja.